ΝΔ: 23118
ΜΕ: 22987

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΥΣΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΝΑ ΠΡΟΤΥΠΟ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΜΕ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΚΑΝΟΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΧΑΡΤΕΣ
ΠΙΝΑΚΕΣ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΝΤΥΠΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2000

214 Α

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΥΣΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος - Εισαγωγή 19

Κεφάλαιο Πρώτο - Εισαγωγικό: Ο γεωγραφικός, εθνολογικός, ιδεολογικός και εκπαιδευτικός χώρος της Δυτικής Μακεδονίας – Ο αρωμουνικός πληθυσμός (συνοπτικό διάγραμμα) 27

Ι. Διοικητική και χωροταξική αποτύπωση της Δυτικής Μακεδονίας 29

ΙΙ. Εθνικοί, ιδεολογικοί και εκπαιδευτικοί ανταγωνισμοί στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο 32

ΙΙΙ. Ο ιδιαίτερος πολιτισμικός χαρακτήρας των Αρωμούνων 39

1.Συνολική και σύντομη παρουσία του αρωμουνικού λαού σε σχέση με την εθνολογική και τη γλωσσική του πορεία – διαδρομή 39

2. Οι αρωμουνικές κοινότητες και οι αρωμουνικοί οικισμοί κατά τους δυο τελευταίους αιώνες της κατοχής της Δυτικής Μακεδονίας από τους Τούρκους 43

Α) Οι κοινότητες και οι οικισμοί μέσα στα διοικητικά πλαίσια του βιλαετίου Μοναστηρίου 43

Β) Ο αρωμουνικός πληθυσμός των κοινοτήτων και των οικισμών κατά σαντζάκια και καζάδες 45

α) Στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 45

β) Στο Σαντζάκι Κοριτσάς 51

γ) Στο Σαντζάκι Σερβίων 55

δ) Στις άμεσα γειτνιάζουσες αρωμουνικές κοινότητες 58

Κεφάλαιο Δεύτερο: Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία 61

Α. Η γενικότερη ελληνική εκπαιδευτική προσπάθεια στη Δυτική Μακεδονία 63
Ι. Η ελληνική εκπαίδευση μέσα στα θεσμικά πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων 63
ΙΙ. Η εκπαιδευτική παρουσία του ελληνικού κράτους και εθνική ταυτότητα 67
1. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός και εθνικός στόχος 67
2. Η πολιτική και οι φορείς της εκπαίδευσης – Ίδρυση και λειτουργία των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και Σωματείων... 70
Β. Η ελληνική εκπαίδευση των Αρωμούνων στις πατρογονικές τους κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας 77
Ι. Οι ιδεολογικοί και εθνικοί στόχοι της ελληνικής εκπαίδευσης των Αρωμούνων 77
1. Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική παρουσία των Αρωμούνων.... 77
2. Ο μηχανισμός της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων: ένα πρότυπο - μοντέλο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης 81
ΙΙ. Η πορεία της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων από το 1700 μέχρι το 1913 83
1. Πρώτη περίοδος: Η απαρχή της ελληνορθόδοξης εκπαιδευτικής αφύπνισης των Αρωμούνων: Από το πρώτο σχολείο της Μοσχόπολης μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1700-1718) 83
2. Δεύτερη περίοδος: Η εξάπλωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων κατά τους χρόνους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και των μετακινήσεων – αποδημιών των Αρωμούνων μέχρι την εμφάνιση της ρουμανικής προπαγάνδας (1718-1853) 87
α) Από τη συνθήκη του Πασσάροβιτς μέχρι την καταστροφή της Μοσχόπολης (1718-1769) 87
β) Από την καταστροφή της Μοσχόπολης και τις μετακινήσεις - αποδημίες των Αρωμούνων μέχρι την απαρχή των δραστηριοτήτων της ρουμανικής προπαγάνδας (1769-1853) 89
3. Τρίτη περίοδος: Η ανακαινιστική περίοδος - η κορύφωση της εκπαίδευσης των αστικών αρωμουνικών κοινοτήτων – η επίμαχη διαπάλη της διαμόρφωσης των εθνικών συνειδήσεων: Από το 1853 μέχρι τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) 91
ΙΙΙ. Η αντίσταση της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρω-

μούνων στις προσπάθειες διείσδυσης των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων των προπαγανδιστικών κινήσεων και κυρίως της ρουμανικής..... 96

Κεφάλαιο Τρίτο: Η γεωγραφία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων – Τα σχολεία στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας..... 103

Α. Η εκπαίδευση των Αρωμούνων στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας – αριθμητικά και στατιστικά στοιχεία..... 105

Ι. Σχολεία, διδακτικό προσωπικό, μαθητικό δυναμικό – χρονοπερίοδοι, αριθμητικά, στατιστικά δεδομένα..... 108

1. Πρώτη περίοδος (1700-1718)..... 108

α) Σαντζάκι Κοριτσάς..... 108

β) Σαντζάκι Σερβίων..... 108

2. Δεύτερη περίοδος (1718-1853)..... 110

α) Σαντζάκι Μοναστηρίου..... 110

β) Σαντζάκι Κοριτσάς..... 111

γ) Σαντζάκι Σερβίων..... 112

3. Τρίτη περίοδος (1853-1913)..... 114

α) Σαντζάκι Μοναστηρίου..... 114

β) Σαντζάκι Κοριτσάς..... 123

γ) Σαντζάκι Σερβίων..... 127

δ) Συνολικά στοιχεία για την τρίτη περίοδο (1853-1913)..... 133

1. Σε αρωμουνικές κοινότητες..... 133

2. Σε αρωμουνικές κοινότητες, μέσα στα πλαίσια περιφερειών και επαρχιών..... 142

ΙΙ. Εκπαιδευτικά κέντρα των Αρωμούνων – Γνωστότερα σχολεία και Σχολές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων 151

1. Σαντζάκι Μοναστηρίου..... 155

Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή Κρουσόβου..... 155

Γυμνάσιο Μοναστηρίου..... 156

Ελληνικό Σχολείο (Σχολείο Βαρνάβα) Μοναστηρίου..... 159

Ελληνικό Σχολείο Μονής Οσίου Ναούμ Αχρίδας..... 160

Παρθεναγωγείο Κρουσόβου..... 161

«Στυλίδειον Παρθεναγωγείον» Μεγαρόβου..... 161

«Κεντρικόν Παρθεναγωγείον» (Παρθεναγωγείο Αδελφών Δημητρίου) Μοναστηρίου..... 162

«Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη» Νέβεσκας. 165

Παρθεναγωγείο Ρέσνας..... 166
«Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου» - «Σχολειό του Φάλαγγα» Άνω Μπεάλας..... 166
Αστική Σχολή Μεγαρόβου..... 168
Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου..... 168
Κεντρική Αστική Σχολή Αρρένων Μοναστηρίου..... 169
«Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτου Δήμιτσα» Μοναστηρίου..... 170
Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου..... 170
Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας..... 172
Μοδέστειος Σχολή Πισοδερίου..... 172
2. Σαντζάκι Κοριτσάς..... 175
«Νέα Ακαδήμεια» Μοσχόπολης..... 175
Γυμνάσιο Κοριτσάς..... 177
Ελληνικό Σχολείο – «Ελληνομουσείον» Κλεισούρας..... 179
Ελληνικό Σχολείο Κοριτσάς..... 181
Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης..... 182
Παρθεναγωγείο Κοριτσάς..... 182
3. Σαντζάκι Σερβίων..... 185
«Θωμαΐδειον Αρρεναγωγείον» Μπλατσίου..... 185
Αστικό Σχολείο Κρανιάς..... 185
Ελληνικό Σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Κοκκινοπλού..... 186
Ελληνικό Σχολείο Λάιστας..... 188
Ελληνικό Σχολείο - Ελληνική Σχολή - Αστική Σχολή Σαμαρίνας 188
Ελληνικό Σχολείο Φούρκας (Αρρένων – Θηλέων) 190
«Ημερήσιο Σχολειό» Μπλατσίου..... 191
«Κρυφό Σχολειό» Μπλατσίου..... 191
«Μουσίκειον Ελληνικόν Παρθεναγωγείον» Μπλατσίου..... 192
«Ελληνική Σχολή» – «Δημοτική Σχολή» – «Ελληνική Δημοτική Σχολή» Αβδέλας..... 193
«Δημοτική Σχολή» Κρανιάς..... 194
«Σχολή Λιβαδίου» - Λιβαδιώτικη Σχολή – Αστική Σχολή Λιβαδίου..... 195
«Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα» Μπλατσίου..... 198
Β. Η εκπαίδευση των Αρωμούνων σε μη αρωμουνικές κοινότητες. 200
Ι. Αρωμούνοι μαθητές σε μη αρωμουνικές κοινότητες..... 200
ΙΙ. Αρωμούνοι δάσκαλοι σε σχολεία μη αρωμουνικών κοινοτήτων..... 205

Κεφάλαιο Τέταρτο: Ίδρυση, οργάνωση και διοίκηση των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας 209
Ι. Το θεσμικό κοινοτικό πλαίσιο - οι κοινωνικές δομές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων 211
1. Η κοινοτική αυτοδιοίκηση και η αυτοδιαχείριση – η εκπαιδευτική δραστηριότητα των προκρίτων 211
2. Η ίδρυση και η οργάνωση των σχολείων – Η συνειδητοποιημένη αστική τάξη ως βασικός χρηματοδότης των αρωμουνικών σχολείων – Οικονομικοί πόροι 221
α) Η χρηματοδότηση από τους ευεργέτες - απόδημους συντοπίτες. 221
β) Οικονομικοί πόροι από προσωπικές δωρεές, συνδρομές και ευεργεσίες 229
γ) Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και διαθήκες 234
3. Η στέγαση και ο εξοπλισμός των σχολείων 245
α) Κτιριακές εγκαταστάσεις – χώροι εκπαιδευτηρίων σε αυτοτελή συγκροτήματα και σε εκκλησιαστικούς και ιδιωτικούς χώρους 245
β) Το σχολικό υλικό 248
γ) Το διδακτικό και εποπτικό υλικό 250
δ) Βιβλιοθήκες – βιβλία και χειρόγραφα σε σχολικούς χώρους, σε εκκλησίες και σε αρωμουνικά σπίτια 252
ΙΙ. Αρωγή, εποπτεία και διοίκηση των σχολείων 263
1. Σχολικές Επιτροπές, Σχολικές Εφορείες – οι έφοροι και οι επίτροποι των σχολείων 263
2. Σχολικά ταμεία 271
3. Η Εκκλησία - Η συμβολή και η εποπτεία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και των Ιερών Μητροπόλεων της Δυτικής Μακεδονίας ως παράγοντες προστασίας και υποβοήθησης για την αρτιότερη καλλιέργεια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία 274
4. Εποπτεία των Ελληνικών Προξενείων 285

Κεφάλαιο Πέμπτο: Η διάρθρωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία 291
Ι. Η εσωτερική δομή των σχολείων: Τύποι σχολείων, αναλυτικά προγράμματα – προγράμματα σπουδών, διδασκόμενα μαθήματα – διδακτικά εγχειρίδια 293

II. Το διδακτικό προσωπικό..... 308
1. Πνευματικά και επαγγελματικά εφόδια – κατάρτιση εκπαιδευτικών (δασκάλων, καθηγητών)..... 308
α) Προσόντα και καθήκοντα..... 308
β) Σπουδές των εκπαιδευτικών – Σχολεία, Διδασκαλεία, Σχολές.. 310
2. Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού – αμοιβές – τυπολογία συμφωνητικών και συμβολαίων, ωράριο εβδομαδιαίας εργασίας, βιβλίο παρουσίας διδασκόντων..... 317
3. Πιστοποιητικά εκπαιδευτικής υπηρεσίας - «ευχαριστήρια»..... 341
4. Σύλλογοι διδασκόντων – πρακτικά συνεδριάσεων..... 345
5. Βιβλία διδασκόμενης ύλης – αρχεία, ημερολόγια των σχολείων..... 347
6. Εκπαιδευτικοί – αγωνιστές..... 350
III. Οι μαθητές: καταγωγή, κοινωνική προέλευση, ηλικία – υποτροφίες, συσσίτια..... 354

Κεφάλαιο Έκτο: Η εσωτερική λειτουργία των σχολείων – Οι αρωμουνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων της Δυτικής Μακεδονίας..... 359
I. Η εσωτερική λειτουργία των σχολείων..... 361
1. Διδακτικό - σχολικό έτος, εγγραφές, αργίες - διακοπές..... 361
2. Φοίτηση, απουσίες μαθητών – χαρακτηρισμός φοίτησης, επίδοσης και διαγωγής..... 363
3. Γενικοί έλεγχοι, μαθητολόγια μαθητών..... 368
4. Τίτλοι σπουδών - έλεγχοι, ενδεικτικά, απολυτήρια μαθητών – τυπολογία τίτλων..... 370
5. Σφραγίδες εγγράφων σχολείων – Σχολών, εφορειών και φιλεκπαιδευτικών συλλόγων..... 382
6. Σχολικές ποινές..... 391
7. Εξετάσεις, βαθμολογία, επιθεωρήσεις, βραβεία..... 393
8. Σχολικές εκδηλώσεις..... 399
α) Σχολικές γιορτές – προγράμματα εορτών, «ημέρα των σχολείων»..... 399
β) Πολιτιστικές, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (θέατρο, μουσική, χειροτεχνία – γυμναστικές επιδείξεις, παρελάσεις – εκκλησιασμός των μαθητών)..... 405
II. Οι αρωμουνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα Σωματεία μέσα στα πλαίσια της λειτουργίας της εκπαίδευσης των Αρωμούνων 409

1. Αναγνωστήρια, βιβλία, εκπαίδευση νέων και ενηλίκων, διαλέξεις, κοινωνικές εκδηλώσεις – «Σχολεία Συλλόγων»..... 409
2. Επιτροπές για εκπαιδευτικά θέματα..... 413
3. Ίδρυση και συντήρηση σχολείων..... 414
4. Έκδοση – προμήθεια σχολικών εγχειριδίων..... 419
5. Πρόσληψη και μισθοδοσία εκπαιδευτικών..... 420
III. Άλλοι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και Σωματεία μέσα στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων 425

Κεφάλαιο Έβδομο: Δάσκαλοι και μαθητές στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων – Η συνολική «εικόνα» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία..... 431
Α. Ι. Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων – καταγραφή ονοματεπωνύμων, συνολική παρουσίαση..... 433
1. Σαντζάκι Μοναστηρίου..... 433
2. Σαντζάκι Κοριτσάς..... 445
3. Σαντζάκι Σερβίων..... 449
ΙΙ. Οι Αρωμούνοι μαθητές στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων – συνολική αριθμητική καταγραφή και παρουσίαση..... 458
Β. Ι. Γνωστότεροι Αρωμούνοι δάσκαλοι που δίδαξαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων..... 461
1. Σαντζάκι Μοναστηρίου..... 461
Βαρνάβας Νικόλαος..... 461
Γούναρης Λουκάς..... 462
Δήμιτσας Μαργαρίτης..... 462
Ζουμετίκος Αλέξανδρος..... 464
Κυρζίδης Αναστάσιος..... 464
Κυριαζής Πέτρος..... 465
Λαζαρίδης Πέτρος..... 465
Νώτης Βασίλειος..... 466
Πάζα Φανή..... 467
Πανταζίδης Ιωάννης..... 467
Πηχεών Αναστάσιος..... 468
Σάντης Κωνσταντίνος..... 469
Σπάθης Κωνσταντίνος..... 469
Τόσκος Θεμιστοκλής..... 469
Τσάλλης Περικλής..... 470

Τσιούλκας Κωνσταντίνος..... 470
Τσούπτσης Ευάγγελος..... 470
2. Σαντζάκι Κοριτσάς..... 471
Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης..... 471
Καβαλλιώτης Θεόδωρος..... 471
Κιάντος Γεώργιος..... 472
Τέρπος Νεκτάριος..... 472
Χαλκείας Ιωάννης..... 473
3. Σαντζάκι Σερβίων..... 473
Άνθιμος Ολυμπιώτης..... 473
Δεβελέγκας Νικόλαος..... 474
Κάρπος Κωνσταντίνος..... 474
Λαγούσα Μαρουσώ..... 475
Μπλίμα Ζαντιώτισσα..... 475
Παπαγρηγοριάδης Άγαθάγγελος..... 475
Παπαευαγγελίδης Νικόλαος..... 476
Πέζαρος Ιωάννης..... 476
Πετούλης Γιάννης..... 477
Σπαρμιώτης Ιωνάς..... 477
Τσούμας Φώτης..... 478
ΙΙ. Γνωστότεροι Αρωμούνοι μαθητές που μαθήτευσαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων και διακρίθηκαν στον πνευματικό και στον κοινωνικό χώρο..... 479
1. Σαντζάκι Μοναστηρίου..... 479
Αγγέλου Αλέξανδρος..... 479
Αντωνιάδης Ιωάννης..... 480
Γεωργιάδης Νικόλαος..... 480
Ιωακείμ ο Γ΄..... 480
Κατσουγιάννης Τηλέμαχος..... 481
Κοκκίνης Βασίλειος..... 481
Λάλας Δημήτριος..... 481
Λιάκος Σωκράτης..... 482
Ματλής Αριστοτέλης..... 482
Μόδης Γεώργιος..... 483
Νιτσιώτας Γεώργιος..... 483
Οικονομίδης Δημήτριος..... 483
Παπαγεωργίου Πέτρος..... 483
Παπαγεωργίου Φιλώτας..... 484
Σαγιαξής Γεώργιος..... 484

Σάντης Δημήτριος..... 485
Σβώλος Αλέξανδρος..... 486
Σόντης Ιωάννης..... 486
Τοπάλης Αντώνιος..... 487
Τσάλλης Παντελής..... 488
Τσίρλης Ι. Θωμάς..... 488
Τσίρλης Σ. Μιχαήλ..... 488
Φίστας Νικόλαος..... 489
Χάσος Νίκος..... 489
2. Σαντζάκι Κοριτσάς..... 489
Αργυρόπουλος Ιωάννης..... 489
Δάρβαρης Δημήτριος..... 490
Δάρβαρης Ιωάννης..... 491
Λέκκου Πέτρος..... 492
Τσαγκάνης..... 492
Χατζημάσιος Γκίκας..... 492
3. Σαντζάκι Σερβίων..... 492
Βασδραβέλλης Ιωάννης..... 492
Γεωργάκης Ολύμπιος..... 493
Δούμπας Στέργιος..... 493
Ζάννας Δημήτριος..... 494
Κεραμόπουλλος Αντώνιος..... 494
Μέρτζιος Γεώργιος..... 494
Νικολαΐδης Αναστάσιος..... 495
Νικολαΐδης Κωνσταντίνος..... 495
Τσάρας Νίκος - Νικοτσάρας..... 495
Χατζηκώστας Δημήτριος..... 495
4. Γενικότερα στοιχεία (γνωστότεροι μαθητές)..... 496
Γ. Η συνολική «εικόνα» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1700-1913) – Παρατηρήσεις, συμπεράσματα..... 499

Γενικά συμπεράσματα. Σημεία – θέσεις πρωτοτυπίας..... 509

Πηγές - Βιβλιογραφία..... 515
Αρχειακές πηγές..... 515
Δημοσιευμένες πηγές (Βιβλιογραφία)..... 523
Περιοδικά - εφημερίδες..... 539

Παράρτημα
Εσωτερικοί κανονισμοί Σχολείων, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων

και Σωματείων - κοινοτικοί κανονισμοί..... 543
Εικόνες: Ι. Φωτογραφίες..... 549
ΙΙ. Χάρτες..... 577
ΙΙΙ. Πίνακες - διαγράμματα..... 582
IV. Έγγραφα - έντυπα..... 585

Πίνακας εικόνων..... 617

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το θέμα της παρούσας διατριβής διαπραγματεύεται λεπτομερειακά και εμπεριστατωμένα την εκπαίδευση των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας και συγκεκριμένα από τα πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα και κυρίως από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι το 1913. Διερμηνεύει τη βαθιά ριζωμένη αντίληψη των Αρωμούνων στην άρρηκτη σχέση της εκπαίδευσής τους με την ελληνορθόδοξη εκπαίδευση: με τα ελληνικά γράμματα και την ελληνική παιδεία και την ακλόνητη πεποίθηση στην αμεσότητα και την ταυτότητα της εκπαίδευσής τους με τη χριστιανική και την εθνική τους υπόσταση.

Παρουσιάζοντας και ερμηνεύοντας τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες των Αρωμούνων μέσα σ' ένα σκληρό και εχθρικό χώρο – σχετικά με την αυτοδύναμη πορεία τους και τις παντοειδείς προπαγανδιστικές πιέσεις, κατά τη διάρκεια των επίμαχων χρόνων που εξετάζουμε – αντιλαμβανόμαστε την εθνική σημασία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, η οποία ουσιαστικά ανέλαβε να υποκαταστήσει την ανύπαρκτη επίσημη εκπαιδευτική μέριμνα στο συγκεκριμένο χώρο της Μακεδονίας και στους εξεταζόμενους χρόνους. Κάτω απ' αυτή τη διάσταση η παρουσίαση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας εκπαιδευτικός και εθνικός άθλος οργάνωσης και αντίστασης απέναντι στα εθνικιστικά κινήματα και τα προπαγανδιστικά ρεύματα της εποχής, κατά την οποία καλλιεργείται η προσπάθεια για τη δημιουργία των εθνικών συνειδήσεων των λαών της ευρύτερης περιοχής.

Η έκταση και η δυναμική της εκπαίδευσης στις αρωμουνικές κοινότητες τις Δυτικής Μακεδονίας δεν έχει αποτιμηθεί και αξιολογηθεί μέχρι σήμερα, αλλά ούτε έχει αποτυπωθεί και δεν έχει καθοριστεί ως συγκεκριμένο και ανεξάρτητο θέμα διερεύνησης και διαπραγμάτευσης. Κι αυτό γιατί οι οποιεσδήποτε σχετικές πληροφορίες

ήταν ελάχιστες και γενικές και πάντοτε παρουσιάζονταν στα γενικότερα πλαίσια της πολιτισμικής παρουσίας του αρωμουνικού λαού. Έπρεπε λοιπόν να επιχειρηθεί μια διεισδυτική ερευνητική εργασία και να μελετηθεί η άκρως χαρακτηριστική ιδιαιτερότητα της εκπαίδευσης των Αρωμούνων με την αποκλειστική μορφή της κοινοτικής οικονομικής και οργανωτικής της αυτοτέλειας. Αυτό λοιπόν το κενό ήρθε να καλύψει η συγκεκριμένη μας διατριβή με την αποκάλυψη του μηχανισμού της συγκρότησης και τη διευκρίνιση των ρυθμών της λειτουργίας της.

Για την ολοκλήρωση της διδακτορικής εργασίας η ικανοποίηση είναι πρόδηλη και συνοδεύεται από τις ευχαριστίες και τα ανάλογα συναισθήματα της ευγνωμοσύνης και της εκτίμησης προς τον εποπτεύοντα καθηγητή του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ιωάννη Κογκούλη. Επιθυμώ να τον ευχαριστήσω δημόσια για την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλλε και για τη διαρκή συμβουλευτική του παρουσία με τις πολύπλευρες και ουσιαστικές κατευθύνσεις του καθ' όλη τη διαδικασία της συγγραφής. Επίσης αισθάνομαι τις ίδιες ευχαριστίες προς τους καθηγητές του ιδίου τμήματος, τους κ.κ. Χρήστο Βασιλόπουλο και π. Ανδρέα Νανάκη, οι οποίοι, ως μέλη της τριμελούς επιτροπής, συμπαραστάθηκαν με τις χρήσιμες και πολύτιμες υποδείξεις τους και την αμέριστη ηθική και επιστημονική τους υποστήριξη.

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2000 *ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέσα στη λαίλαπα των παντοίων προπαγανδιστικών κινήσεων και των εθνικών κινημάτων του 19ου αιώνα, οι αρωμουνικές κοινότητες ανέπτυξαν ένα δυναμικό και πρωτοπόρο ελληνικό εκπαιδευτικό λόγο, ο οποίος στηρίχτηκε στην αυτοδύναμη κοινοτική τους οργάνωση και στην προσωπική τους χρηματοδότηση· έναν εκπαιδευτικό λόγο, ο οποίος ανήγαγε την εκπαίδευσή τους σε ένα πρότυπο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης.

Ακόμη στα πλαίσια των μωαμεθανικών μεταρρυθμίσεων σχετικά με την ελεύθερη διακίνηση των υπόδουλων πληθυσμών στις αρχές του 18ου αιώνα και μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης (1769) και τις αποδημίες των Αρωμούνων από τις πατρογονικές τους εστίες εξαιτίας της καταπίεσης του Τούρκου δυνάστη και τις ληστρικές επιδρομές των Τουρκοαλβανών, οι Αρωμούνοι κατέκλυσαν όλο το Βόρειο ελλαδικό και το βαλκανικό χώρο, όπως επίσης και την Κεντρική Ευρώπη. Με τη μεταφορά δε των οικονομικών και των πολιτισμικών αγαθών στις ιδιαίτερες πατρίδες τους ανέπτυξαν στο έπακρο την εκπαίδευσή τους, η οποία εμπεριέχει τη δυναμική της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης και χαρακτηρίζεται από την ιδεολογική συγκρότηση της ελληνικής εθνικής συνείδησης και συνοχής μέσα στους επίμαχους και δύσκολους χρόνους της αναζήτησης και κατακύρωσης της ταυτότητας του Νεοελληνισμού.

Στην έρευνα αυτή δε συμπεριλαμβάνεται η εκπαιδευτική κίνηση της ρουμανικής προπαγάνδας ανάμεσα στον πληθυσμό των αρωμουνικών κοινοτήτων, γιατί η όλη προπαγανδιστική προσπάθεια, η οποία έχει καταγραφεί και μελετηθεί, ήταν άσχετη και εντελώς ξένη με την εκπαίδευση στις αρωμουνικές κοινότητες. Η όλη φροντίδα και η λειτουργία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων ήταν πλήρως ενταγμένη και οργανικά σύνολη με την ιδεολογική συγκρό-

τηση της ελληνικής εκπαίδευσης και δεν είχε απολύτως καμιά σχέση με τις προπαγανδιστικές διεισδύσεις.

Η θεματολογία της παρούσας διατριβής εξελίσσεται σε επτά κεφάλαια, στις ενότητες των οποίων παρουσιάζεται όλο το πλάτος και η δυναμική της εκπαίδευσης στις αρωμουνικές κοινότητες και στους οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας – από το 1700 μέχρι το 1913: Αρχικά (κεφάλαιο πρώτο - εισαγωγικό) καθορίζεται με κάθε δυνατή συντομία ο γεωγραφικός, ο εθνολογικός, ο ιδεολογικός και ο εκπαιδευτικός χώρος της Δυτικής Μακεδονίας, στα πλαίσια του οποίου δραστηριοποιείται η εκπαίδευση των Αρωμούνων. Επίσης παρουσιάζεται ο ιδιαίτερος πολιτισμικός χαρακτήρας των Αρωμούνων και εντοπίζονται κατά σαντζάκια και καζάδες οι αρωμουνικές κοινότητες με τους αντίστοιχους πληθυσμούς, όπου λειτουργούσαν τα σχολεία των Αρωμούνων. Κατά την παρουσίαση του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων (κεφάλαιο δεύτερο) εκτίθεται ο ελληνικός ιδεολογικός προσανατολισμός και ο εθνικός στόχος και εξετάζεται η εξέλιξη της εκπαίδευσής τους σε σχέση και συνάρτηση με την πρωτοπόρα αφυπνιστική, διαφωτιστική και εθνεγερτική της πορεία.

Στη γεωγραφία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία (κεφάλαιο τρίτο) καταγράφονται συνολικά όλα τα σχολεία της και παρουσιάζονται τα Αρωμουνικά Εκπαιδευτικά Κέντρα με τα γνωστότερα σχολεία, ενώ γίνεται αναφορά και στην εκπαίδευση των Αρωμούνων σε μη αρωμουνικές κοινότητες. Η ίδρυση, η οργάνωση και η διοίκηση των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας (κεφάλαιο τέταρτο) παρουσιάζεται με βασικούς άξονες το θεσμικό κοινοτικό πλαίσιο και τη χρηματοδότηση από την αστική τάξη και τους απόδημους Αρωμούνους ευεργέτες και δωρητές, ενώ γίνεται λόγος για τη στέγαση και τον εξοπλισμό των σχολείων και για την εποπτεία και τη διοίκηση με την αντίστοιχη μέριμνα των Σχολικών Επιτροπών, της Εκκλησίας και των Ελληνικών Προξενείων.

Κατά τη λειτουργία - διάρθρωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (κεφάλαιο πέμπτο) δίνεται βαρύτητα στην εσωτερική δομή των σχολείων με τα προγράμματα σπουδών και τα διδασκόμενα μα-

θήματα, στο διδακτικό προσωπικό με τα προσόντα και τα καθήκοντα, τις σπουδές και τη μισθοδοσία και τους Συλλόγους διδασκόντων και τις υποχρεώσεις τους και στα σχετικά με την καταγωγή και την κοινωνική προέλευση των μαθητών καθώς και με την οικονομική αρωγή προς τους άπορους μαθητές.

Μια ιδιαίτερη πτυχή της εκπαίδευσης των Αρωμούνων αφορά την εσωτερική λειτουργία των σχολείων και τους αρωμουνικούς Φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους στα πλαίσια της εκπαίδευσής τους (κεφάλαιο έκτο). Εδώ παρουσιάζεται η σχολική ζωή με τις εγγραφές, τη φοίτηση, τη διαγωγή, τους γενικούς ελέγχους, τα μαθητολόγια, τους τίτλους, τις ποινές, τα βραβεία κ.ά. και αντίστοιχα οι σχολικές εκδηλώσεις και οι γιορτές και διαγράφονται οι δραστηριότητες των Αρωμουνικών Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων.

Τέλος (στο έβδομο κεφάλαιο) καταγράφεται το διδακτικό προσωπικό και το μαθητικό δυναμικό και παρουσιάζονται οι γνωστότεροι Αρωμούνοι δάσκαλοι και Αρωμούνοι μαθητές, ενώ παρουσιάζεται η συνολική «εικόνα» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1700-1913) και δίνονται, στους σχετικούς πίνακες, αναλυτικά και πλήρη αριθμητικά και στατιστικά στοιχεία – κατά περιόδους, κατά σαντζάκια και συνολικά – για τη δυναμική της εκπαίδευσης και τις αναλογίες μαθητών προς ένα δάσκαλο και τα ποσοστά μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού των αρωμουνικών κοινοτήτων.

Επιλογικά, ακολουθεί – ανεξάρτητα – και μια ενότητα με τη διατύπωση των γενικών συμπερασμάτων που αποτελούν συγχρόνως και τις θέσεις πρωτοτυπίας της διατριβής, πέρα από τις συχνές παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα, τα οποία παρουσιάζονται στο τέλος μεγάλων ενοτήτων κατά κεφάλαιο και καταγράφεται η βιβλιογραφία της διατριβής. Τέλος, στο παράρτημα, επισημαίνονται Κανονισμοί αρωμουνικών Συλλόγων και κοινοτήτων και αποτυπώνονται σχετικές εικόνες με φωτογραφίες σχολείων και σχολικών εκδηλώσεων, με χάρτες, πίνακες - διαγράμματα, έγγραφα και με έντυπα, ενώ ακολουθεί και σχετικός πίνακας με την καταγραφή των παραπάνω εικόνων.

Για τη σύνθεση αυτής της εργασίας οι πηγές μας, όπως παρουσιάζονται στο βιβλιογραφικό πίνακα και βέβαια όπως αξιοποιούνται στις γραμμές και στους πίνακες της διατριβής, αναφέρο-

νται σε: α) Στοιχεία - εκπαιδευτικούς φακέλους από τις αρχειακές πηγές του Αρχείου του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών - ΑΥΕ, τις προξενικές αναφορές του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου και του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας κι από το αντίστοιχο αρχειακό υλικό των Αρχείων Ιδρυμάτων και Μητροπόλεων. β) Στοιχεία από Ιδιωτικά Αρχεία (προσωπικά, οικογενειακά, Σωματείων και Συλλόγων) με έγγραφα και ντοκουμέντα (σχολικοί τίτλοι, συμφωνητικά πρόσληψης δασκάλων – διοριστήρια, προγράμματα διδασκαλίας, εκδηλώσεις σχολείων, σχολικά προγράμματα κ.ά.). γ) Στοιχεία από τοπικούς Κώδικες, από πληροφορίες τοπικών ερευνητών σε εφημερίδες και περιοδικά και από Κανονισμούς Σχολείων και Κοινοτήτων. δ) Στοιχεία από τη δημοσιευμένη βιβλιογραφία.

Εδώ επισημαίνουμε την ουσιαστική συμβολή για την καταγραφή και τη μελέτη της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, η οποία προήλθε από την αναζήτηση των σπάνιων δημοσιεύσεων – κυρίως σε έγκυρα περιοδικά και εφημερίδες εποχής – την αναζήτηση των σχολικών Αρχείων, των ιδιωτικών Αρχείων και των Αρχείων των Σωματείων και κυρίως από τον εντοπισμό των «εργαλείων» των εκπαιδευτικών λειτουργιών, όπως τα μαθητολόγια, τα βιβλία πράξεων των διδασκαλικών συλλόγων, τα βιβλία της διδασκόμενης σχολικής «ύλης», οι έλεγχοι, οι σχολικοί τίτλοι, τα σχολικά προγράμματα, τα εγχειρίδια διδασκαλίας κ.ά. Δυστυχώς όμως, όπως αποδείχτηκε από την έρευνα αυτή, η αναζήτηση όλων αυτών των πολύτιμων στοιχείων – ντοκουμέντων για την εκπαίδευση στις αρωμουνικές κοινότητες αποτέλεσαν δύσκολη υπόθεση και σε αρκετές περιπτώσεις πολύ φιλόδοξη στόχευση. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέτειναν οι καταστροφές, οι λεηλασίες και οι εμπόλεμες καταστάσεις κατά το πέρασμα του χρόνου.

Όμως παρόλα αυτά και με την επιμονή της προσωπικής αναζήτησης συγκεντρώθηκαν πολύτιμα και άγνωστα στοιχεία – δημοσιευμένα και κυρίως αδημοσίευτα – τα οποία μπόρεσαν, κατά την άποψή μας, να οριοθετήσουν και κυρίως να αποτιμήσουν πλήρως την ευρύτητα και τη δυναμική της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο της έρευνάς μας.

Χρέος τιμής λοιπόν στάθηκε για μας η ιστορικοκριτική και ερμηνευτική καταγραφή και η μελέτη και κυρίως η διάσωση *«εκ βε-*

βαίου αφανισμού υπό του πανδαμάτορος χρόνου» της εθνικής μας μνήμης· του εθνικού μας πολιτισμού. Προς την κατεύθυνση αυτή αισθανόμαστε τη μεγάλη ικανοποίηση της παρουσίασης – με τις 1040 συνολικά παραπομπές σ' όλη την αρχειακή και δημοσιευμένη βιβλιογραφία που χρησιμοποιούμε και με τους 76 πρωτότυπους και πολύτιμους πίνακες μέσα στις 622 σελίδες της διατριβής – και των πιο δυσεύρετων και σπάνιων πληροφοριών γύρω από τα εκπαιδευτικά πράγματα που αφορούν την εκπαίδευση των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
(ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ)

Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ, ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ – Ο ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
(ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ)

I. Διοικητική και χωροταξική αποτύπωση της Δυτικής Μακεδονίας

1. Κατά τη διάρκεια των δυο τελευταίων αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας στο βαλκανικό χώρο, πρόδηλη ήταν η αδυναμία της τουρκικής ηγεσίας για να αντιμετωπίσει τον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας ως ενιαία διοικητική, πολιτική και γεωγραφική ενότητα. Ως αποτέλεσμα αυτής της αδυναμίας ακολουθούσαν αλλεπάλληλες διοικητικές μεταρρυθμίσεις, ανακατανομές διοικητικών ορίων και ευρύτερων περιοχών και συνοριακών γραμμών. Έτσι εφαρμόζονταν κάθε τόσο και νέες ρυθμίσεις – νόμοι «Περί Βιλαετίων», καθορίζονταν νέες διοικητικές περιφέρειες, ενώ συγχρόνως καταργούνταν οι παλαιότερες και πάλι οριοθετούνταν άλλες.

Για το λόγο αυτό αντίστοιχη δυσκολία παρουσιάζεται και στη διοικητική και χωροταξική αποτύπωση της Δυτικής Μακεδονίας. Για να καθορίσουμε λοιπόν το χώρο της, παρακολουθούμε μια σειρά από αλλεπάλληλες μεταβολές στην οριοθεσία της ευρύτερης περιοχής, περιοριζόμαστε όμως κυρίως στα τέλη του 19ου αιώνα, όπου πληθαίνουν αυτές οι μεταβολές:

α) Κατά την περίοδο της Ανατολικής κρίσης (1875-1880)[1] στον κεντρικό και δυτικό χώρο της Μείζονος Μακεδονίας[2] ήταν καθορισμένες οι ευρύτερες διοικητικές περιφέρειες, τα λεγόμενα βιλα-

---

1. Πληροφορίες για τη διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας κατά την περίοδο αυτή βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΩΦΟΥ, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878 (Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως)*, Θεσσαλονίκη 1969 (όπου, στο τέλος του βιβλίου, σημείωμα για τα διοικητικά θέματα), ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 83-86. Επίσης κατατοπιστική ενημέρωση για τις επανειλημμένες διοικητικές μεταβολές του μακεδονικού χώρου βλ. SKENDER

έτια του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης.

β) Κατά τη διάρκεια του 1877 και στα πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων με την ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος, επήλθαν οι εξής μεταβολές: Το σαντζάκι του Μοναστηρίου ενσωματώθηκε στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης και τα σαντζάκια της Πρισρένης και των Σκοπίων ενσωματώθηκαν αντίστοιχα στο νέο βιλαέτι του Κοσόβου (Κοσσυφοπέδιο).

γ) Στο τέλος του 1877 και μετά από έντονες διαμαρτυρίες και αντιδράσεις για την επανασύσταση του βιλαετίου του Μοναστηρίου επανέρχεται η προηγούμενη διοικητική μορφή των δυο βιλαετίων του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης.

δ) Στις αρχές της δεκαετίας 1880-1890 ο ευρύτερος χώρος της Μακεδονίας περιλάμβανε: τρία βιλαέτια (Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης, Κοσόβου) και ένα σαντζάκι, των Σερβίων, το οποίο αυτοδιοικούνταν και επεκτεινόταν σε ανεξάρτητη γεωγραφική περιφέρεια.

Τέλος, ο ευρύτερος βόρειος ελλαδικός και ο όμορος νότιος βαλκανικός χώρος και στη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας:

α) Διοικητικά διαιρούνταν σε: 1. Βιλαέτια (γενικές διοικήσεις). 2. Σαντζάκια (υποδιοικήσεις, νομοί), στις πρωτεύουσες των οποίων διέμενε ο Μουτεσαρίφης (διοικητής). 3. Καζάδες (διαμερίσματα, επαρχίες), στις πρωτεύουσες των οποίων διέμενε ο Καϊμακάμης (υποδιοικητής). 4. Ναχιέδες (δήμοι), στους οποίους διαιρούνταν κάθε καζάς και στους οποίους διέμενε ο Μουδίρης.[3]

RIZAJ, *Upravno-političke reforme v Makedoniji (Kosovskom, Bitolskom i Solunskom vilajeti 1875-1881). «Makedonija vo Istočnata Kriza»* (*Διοικητικές – πολιτικές μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία (στο βιλαέτι του Κοσόβου, του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης 1875-1881*). «*Η Μακεδονία κατά την περίοδο της Ανατολικής Κρίσης*»), Σκόπια 1968, σελ. 166-185.

2. Για τον καθορισμό της «Μείζονος Μακεδονίας» βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 1-4 («Βάνιας»).

3. ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλ. Αθηνών (ΜΗΠΣ), Αθήναι 1911, σελ. 162.

β) Συνολικά χωριζόταν σε έξι βιλαέτια: της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου, των Ιωαννίνων, της Σκόδρας, του Κοσόβου (Κοσσυφοπεδίου) και της Αδριανούπολης (Θράκη).

2. Ο χώρος της Δυτικής Μακεδονίας, ο οποίος αποτελεί και τα όρια μέσα στα οποία η έρευνα αυτή παρακολουθεί τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες των Αρωμούνων, συμπίπτει με το γενικότερο χώρο του βιλαετίου του Μοναστηρίου με την παρακάτω διοικητική και χωροταξική διάρθρωση:

Βιλαέτι Μοναστηρίου, με πρωτεύουσα το Μοναστήρι: Α. *Σαντζάκι Μοναστηρίου*, με πρωτεύουσα το Μοναστήρι: 1. Καζάς Μοναστηρίου (οι καζάδες ονομάζονται αντίστοιχα από τις πρωτεύουσές τους). 2. Καζάς Αχρίδος. 3. Καζάς Περλεπέ. 4. Καζάς Κιρτσόβου. 5. Καζάς Φλωρίνης. Β. *Σαντζάκι Κοριτσάς*, με πρωτεύουσα την Κοριτσά: 1. Καζάς Κοριτσάς. 2. Καζάς Κολωνίας. 3. Καζάς Σταρόβου. 4. Καζάς Καστοριάς. Γ. *Σαντζάκι Σερβίων*, με πρωτεύουσα τα Σέρβια: 1. Καζάς Καϊλαρίων. 2. Καζάς Ανασελίτσης. 3. Καζάς Σερβίων. 4. Καζάς Γρεβενών. 5. Καζάς Κοζάνης. 6. Καζάς Ελασσόνος.

Κατά την πορεία της διατριβής αναφερόμαστε για πρακτικούς λόγους σε σαντζάκια και καζάδες, ενώ τα σχολεία γενικά υπάγονταν στις μητροπόλεις, των οποίων όμως οι περιοχές δικαιοδοσίας τους δε συνέπιπταν πάντοτε με την παραπάνω διοικητική διαίρεση.[4]

---

4. Σύμφωνα με την εκκλησιαστική διαίρεση της Δυτικής Μακεδονίας είχαμε τη: α) Μητρόπολη Πελαγονίας, με έδρα το Μοναστήρι. β) Μητρόπολη Αχριδών και Πρεσπών, με έδρα το Κρούσοβο. γ) Μητρόπολη Δεβρών και Βελεσσών, με έδρα το Κίρτσοβο. δ) Μητρόπολη Μογλενών, με έδρα τη Φλώρινα. ε) Μητρόπολη Κοριτσάς, με έδρα την Κοριτσά. στ) Μητρόπολη Καστοριάς, με έδρα την Καστοριά. ζ) Μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης, με έδρα την Κοζάνη. η) Μητρόπολη Σισανίου, με έδρα τη Σιάτιστα. θ) Μητρόπολη Γρεβενών, με έδρα τα Γρεβενά και ι) Μητρόπολη Ελασσόνας, με έδρα την Ελασσόνα. (ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Εκκλησιαστική διαίρεσις της Μακεδονίας*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ), Αθήναι 1911, σελ. 166.).

II. Εθνικοί, ιδεολογικοί και εκπαιδευτικοί ανταγωνισμοί στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο

1. Στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας, στο βιλαέτι του Μοναστηρίου δηλαδή και στο ανεξάρτητο σαντζάκι των Σερβίων, καθώς και στο νότιο τμήμα του βιλαετίου του Κοσόβου (Κοσσυφοπέδιο) και στο όμορο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης, στις αρχές της δεκαετίας 1880-1890 κατοικούσαν 3.000.000 περίπου κάτοικοι, οι οποίοι εθνολογικά ήταν Έλληνες (ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι, αλβανόφωνοι), Μουσουλμάνοι, Εβραίοι, Βούλγαροι και Σέρβοι (στο Κόσοβο).

Από την παραπάνω πληθυσμιακή σύνθεση φαίνεται και η διαπάλη των βαλκανικών λαών για την κατοχή μακεδονικών εδαφών. Στη γενικότερη αναταραχή δεν κυριάρχησαν όμως μόνο οι ντόπιοι εθνικοί και ιδεολογικοί ανταγωνισμοί, αλλά εμφανίστηκαν και ξενόφερτοι διεκδικητές, οι οποίοι προσπαθούσαν να διεισδύσουν στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. Έτσι λοιπόν, εκτός από τους Τούρκους, οι οποίοι εξακολουθούσαν λυσσαλέα να διατηρήσουν την κυριαρχία τους και τους βαλκάνιους λαούς, οι οποίοι οριοθετούσαν τις εθνικές και εδαφικές τους διεκδικήσεις, εμπλέχτηκαν στην όλη διαμάχη οι Ρουμάνοι, οι Ιταλοί – οι ιεραπόστολοι της ρωμαιοκαθολικής αποστολής των Λαζαριστών με τον προϊστάμενο Φαβεριάλ – και οι Αυστριακοί, και διπλωματικά οι Γάλλοι και οι Άγγλοι.

Αυτή η ποικιλία λοιπόν των διεκδικήσεων και των αντίστοιχων ιδεολογιών τους, οδηγούσε με βεβαιότητα σε διαφοροποιημένες αντιλήψεις και το οδυνηρότερο σε συγκρούσεις και σε βιαιότητες. Βιαιότητες, οι οποίες γίνονταν ακόμη πιο έντονες, αφού αυτά τα πληθυσμιακά τμήματα ήταν διαρκώς ευμετάβλητα και ρευστά: Οι μετακινήσεις δηλαδή – οι αποδημικές τάσεις, η κάθοδος συμπαγών

μαζών από τα ορεινά προς τα πεδινά και παραθαλάσσια τμήματα και η φυγή από την καταπίεση της τουρκικής αυθαιρεσίας καθώς και από το φόβο των ληστρικών επιδρομών – αντίστοιχων πληθυσμών από τις πατρογονικές τους εστίες συνέβαλαν διαρκώς στη μεταβλητότητα της πληθυσμιακής σύνθεσης του ευρύτερου μακεδονικού χώρου.

Μέσα στον κυκεώνα λοιπόν αυτών των διαπλοκών «*Για τους Βουλγάρους κάθε σλαβόφωνος ήταν Βούλγαρος και κάθε Έλληνας ή ελληνόφρονας πάλι Βούλγαρος, αλλά "γραικομάνος". Για τους Έλληνες πάλι καθένας, αδιάφορο ποια γλώσσα μιλούσε, ήταν Έλληνας, αρκεί να έμενε πιστός στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και να έστελνε τα παιδιά του σε ελληνικό σχολείο. Οι Ρουμάνοι έβλεπαν σε κάθε βλαχόφωνο και ένα συμπατριώτη τους, ενώ οι Ιταλοί και οι Αυστριακοί ανακάλυπταν σε κάθε τόπο άφθονους Αλβανούς, όσους χρειάζονταν για να δημιουργήσουν ένα ισχυρό προγεφύρωμα για την πραγματοποίηση των βλέψεών τους στα Βαλκάνια*».[5]

Σ' αυτόν τον πολυμορφικό μακεδονικό χώρο, αρχικά ως ειδοποιός διαφορά του ενός λαού από τον άλλο στάθηκε η γλώσσα του. Όμως η διαρκής συμβίωση και κυρίως οι επιμειξίες των ομοθρήσκων, αλλά και αλλογλώσσων, δημιούργησαν πολλούς δίγλωσσους πληθυσμούς. Έτσι η γλώσσα άρχιζε να μη χαρακρηρίζει και την αντίστοιχη συνείδηση και ιδεολογία των κατοίκων που την μιλούσαν και στη θέση της σταδιακά ορθωνόταν πλέον η παιδεία, και στην περίπτωσή μας η ελληνική παιδεία ως ενοποιητικός παράγοντας της εθνικής μας αυτογνωσίας. «*Αυτή ακριβώς η φύσις της ελληνικής παιδείας εξηγεί και την εις τους νεωτέρους χρόνους ενότητα των διαφόρων αλλογλώσσων τμημάτων του Έθνους. Πράγματι, τόσον οι ελληνόφωνοι και οι βλαχόφωνοι, όσον και οι σλαβόφωνοι και οι αλβανόφωνοι εθεώρουν κατά τον ίδιον τρόπον τους εαυτούς των "καθαρούς το γένος Ρωμαίους", διότι ήντλουν από την ελληνικήν παιδείαν, την οποίαν ελάμβανον εις τα κοινοτικά σχολεία, όλα τα στοιχεία, τα οποία, παρά την πίεσιν της σκοτεινής εκείνης δουλείας,*

---

5. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 7.

διέσωζον την ενότητα της εθνικής των συνειδήσεως. Πράγματι, η παιδεία αύτη, η οποία και αλλοφύλους κάποτε εξελλήνιζε, συνεκράτησεν ήδη με την εκτυφλωτικήν της δύναμιν τα τμήματα του Έθνους, τα οποία λόγω των διαφόρων επιρροών και πιέσεων ανά τους αιώνας υπήρχε κίνδυνος να απολέσουν την εθνικότητά των».[6]

Αυτή η νέα πραγματικότητα λοιπόν δημιούργησε και ένα ανυπέρβλητο πρόβλημα ως προς τη σύνταξη των διαφόρων στατιστικών των χρόνων εκείνων. Έτσι λοιπόν οι αμφιλεγόμενες στατιστικές δε στηρίζονται μόνο σε γλωσσικά κριτήρια, αλλά και σε αντίστοιχα εκπαιδευτικά και θρησκευτικά, γεγονός το οποίο διευκόλυνε πολύ τις προπαγανδιστικές κινήσεις στο μακεδονικό χώρο.

Θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε πληθώρα εθνολογικών στατιστικών της Δυτικής Μακεδονίας και του μακεδονικού χώρου γενικότερα και να μελετήσει το αποτέλεσμά τους. Ενδεικτικά περιοριζόμαστε στις παρακάτω στατιστικές, από τις οποίες προκύπτει και η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου:

α) Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα του προξενείου Θεσσαλονίκης κατά το 1880, η ελληνική Μακεδονία θα περιλάμβανε 1.560.000 κατοίκους (445.000 Έλληνες, Ελληνόβλαχους, αλβανόφωνους Έλληνες και Αλβανούς – 429.000 σλαβόφωνους, με ελληνική συνείδηση οι περισσότεροι – 623.000 Τούρκους – 63.000 Εβραίους).[7] β) Στις αρχές του 1884 ο Έλληνας Πρόξενος της Θεσσαλονίκης Π. Λογοθέτης υπολόγιζε τον πληθυσμό του νότιου τμήματος της ευρύτερης Μακεδονίας, στον οποίο συμπεριλαμβάνονταν και ολόκληρος ο χώρος της Δυτικής Μακεδονίας, σε 1.073.000 Έλληνες (ελληνόφωνους, βλαχόφωνους, σλαβόφωνους και αλβανόφωνους), σε 565.000 Μουσουλμάνους, σε 190.000 Βούλγαρους, σε 20.000 Βουλγαρουνίτες, σε 5.000 προτεστάντες Βούλγαρους, σε 85.000 Εβραίους και σε 16.000 ρουμανίζοντες.[8]

γ) Στα 1905 – και σύμφωνα με την «Ελληνική στατιστική του

---

6. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 8-9.

7. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 24 Ιουνίου 1880, αριθμός 684.

πληθυσμού της Μακεδονίας κατά εθνότητας» του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών, στα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης συνολικά είχαμε 1.711.607 κατοίκους, από τους οποίους οι 650.709 ήταν Έλληνες, οι 634.017 Μουσουλμάνοι, οι 332.162 Βούλγαροι, οι 53.147 Εβραίοι, οι 13.048 Σέρβοι, οι 12.053 Βλάχοι ρουμανίζοντες, οι 8.911 Αθίγγανοι, οι 2.086 ουνίτες και οι 5.474 διαφόρων εθνοτήτων. Συγκεκριμένα στη Δυτική Μακεδονία (στο βιλαέτι Μοναστηρίου) είχαμε συνολικά 662.317 κατοίκους, από τους οποίους οι 279.964 ήταν Έλληνες, οι 217.115 Μουσουλμάνοι, οι 142.715 Βούλγαροι, οι 11.673 Σέρβοι, οι 6.650 Βλάχοι ρουμανίζοντες και οι 4.200 Εβραίοι.[9]

δ) Στα 1910, σύμφωνα με την «Ελληνική στατιστική του πληθυσμού της Μακεδονίας κατά εθνότητας» του ελληνικού προξενείου της Θεσσαλονίκης, στα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης είχαμε συνολικά 1.699.556 κατοίκους (653.467 στο βιλαέτι του Μοναστηρίου και 1.046.089 στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης), από τους οποίους οι 637.704 ήταν Έλληνες, οι 634.921 Μουσουλμάνοι, οι 355.408 Βούλγαροι, οι 53.100 Εβραίοι, οι 5.403 Βλάχοι ρουμανίζοντες, οι 3.985 Αθίγγανοι, οι 2.086 ουνίτες, οι 1.375 βλαχόφωνοι σερβίζοντες, οι 100 Ρωμαιοκαθολικοί και οι 5.474 άλλων εθνοτήτων.[10] ε) Τέλος στα 1911, σύμφωνα με την «εθνολογική στατιστική των εν Μακεδονία βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου» - σε ένα σύνολο 1.705.898 κατοίκων – «*το Ελληνικόν στοιχείον πρωτεύει εν τοις δυσί τούτοις Βιλαετίοις και απέναντι του Μουσουλμανικού στοιχείου και απέναντι του βουλγαρίζοντος σχηματικού*», ενώ «*κατά την τελευταίαν επίσημον Τουρκικήν στατιστικήν ο εν τοις Βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου περιλαμβανόμενος πληθυ-*

---

8. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 8 Φεβρουαρίου 1884, αρ. 171.

9. ΑΥΕ (*προς το Γενικό Πρόξενο Θεσσαλονίκης*), 24 Μαρτίου 1905, αρ. 1095, εμπιστευτικό.

10. Βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 132-135, όπου και αναλυτικός στατιστικός πίνακας - όπως προκύπτει από πηγές των Ελληνικών Αρχείων του Υπουργείου των Εξωτερικών (Προξενεία Μακεδονίας).

σμός ανέρχεται εις 1.848.000. Σημειωτέον δ' ότι και κατά ταύτην την στατιστικήν οι Έλληνες είνε κατά 177.000 ψυχών πολυπληθέστεροι των βουλγαριζόντων»[11]

2. Οι εθνολογικοί και ιδεολογικοί ανταγωνισμοί του ευρύτερου μακεδονικού χώρου εκφράστηκαν πιο αποτελεσματικά μέσα από τους αντίστοιχους εκπαιδευτικούς ανταγωνισμούς, αφού κάθε εθνότητα ξεχωριστά προσπάθησε να επιβάλει την εθνική της ιδεολογία μέσα από την εκπαίδευσή της, η οποία ανέλαβε στους ώμους της την οργάνωση των σχολείων της. Έτσι η γλώσσα των κατοίκων καθόρισε και την ειδοποιό εκείνη διαφορά, η οποία επιστρατεύτηκε από τις εθνότητες του δυτικού μακεδονικού χώρου για να αναλάβει το διαφωτισμό των κατοίκων της.

Στο σημείο αυτό χρήσιμη είναι η αποτύπωση της πολυμορφίας της γλωσσικής σύνθεσης του γενικότερου μακεδονικού χώρου, η οποία αποτέλεσε και τη βάση για την εμφάνιση των εθνικών και προπαγανδιστικών κινήσεων. Αυτή η γλωσσική σύνθεση εντοπίζεται:

α) *Στο βόρειο χώρο* (από τις οροσειρές Σαρ-Σκάρδου και Ρίλας ως τη γραμμή Αχρίδας, Μοναστηρίου και Στρώμνιτσας, μέχρι το Μελένικο και το Νευροκόπι), όπου μιλιόταν από σλαβόφωνους πληθυσμούς (επιστρατευμένους από τη βουλγαρική Εξαρχία – 1870 – και τη βουλγαρική εθνική κίνηση) ένα γλωσσικό ιδίωμα συγγενικό με τα βουλγαρικά.

β) *Στο μεσαίο χώρο* (από τη γραμμή Αχρίδας - Κρουσόβου - Περλεπέ - Μοναστηρίου - Νέστου ως τη γραμμή Γράμμου - Καστοριάς - Φλώρινας - Έδεσσας - Κοζάνης (βόρεια) - Θεσσαλονίκης - Σερρών και Δράμας), όπου μιλιόταν από ελληνόφωνους, βλαχόφωνους, σλαβόφωνους και αλβανόφωνους πληθυσμούς τα αντίστοιχα γλωσσικά ιδιώματα. Οι κάτοικοι του χώρου αυτού στη συντριπτική τους πλειοψηφία είχαν ελληνική συνείδηση και εκφράζονταν επίμονα μέσα από τα ελληνικά σχολεία και τις ελληνικές εκκλησίες.

---

11. ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Εθνολογική στατιστική των εν Μακεδονία βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ), Αθήναι 1911, σελ. 161.

γ) *Στο νότιο χώρο* (από τη γραμμή Πίνδου - Καστοριάς - Βέροιας - Θεσσαλονίκης, μέχρι τις Σέρρες και τη Δράμα και τα θεσσαλικά σύνορα, προς τα νότια), όπου μιλιόταν κυρίως η ελληνική γλώσσα από ελληνόφωνους πληθυσμούς με καθαρά ελληνική συνείδηση.[12]

Στον επίμαχο λοιπόν δυτικομακεδονικό χώρο φάνηκε καθαρά και η υπεροχή της ελληνικής παιδείας μέσα από τις αντίστοιχες στατιστικές των ελληνικών σχολείων. Γύρω στα 1906, στη Δυτική Μακεδονία (στο βιλαέτι του Μοναστηρίου) λειτουργούσαν 477 ελληνικά σχολεία με 27.106 μαθητές και 676 δασκάλους, 242 βουλγαρικά σχολεία με 8.767 μαθητές και 380 δασκάλους, 39 ρουμανικά σχολεία με 1.619 μαθητές και 117 δασκάλους και 32 σερβικά σχολεία με 1.142 μαθητές και 60 δασκάλους (αναλυτικά, κατά καζάδες: πίνακας 1, *τα χριστιανικά σχολεία στο Βιλαέτι Μοναστηρίου* - παράρτημα, σελ. 582).

Για μια ολοκληρωμένη εικόνα για την παιδεία του μακεδονικού χώρου, σημειώνουμε και την αντίστοιχη υπεροχή της ελληνικής παιδείας και στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης, όπου λειτουργούσαν: 521 ελληνικά σχολεία με 32.534 μαθητές και 787 δασκάλους, 319 βουλγαρικά σχολεία με 9.544 μαθητές και 493 δασκάλους, 10 ρουμανικά σχολεία με 383 μαθητές και 28 δασκάλους και 21 σερβικά σχολεία με 532 μαθητές και 52 δασκάλους. Συνολικά δηλαδή και στα δυο βιλαέτια της Μακεδονίας είχαμε: 998 ελληνικά σχολεία με 59.640 μαθητές και 1.463 δασκάλους, 561 βουλγαρικά σχολεία με 18.311 μαθητές και 873 δασκάλους, 49 ρουμανικά σχολεία με 2.002 μαθητές και 145 δασκάλους και 53 σερβικά σχολεία με 1.674 μαθητές και 112 δασκάλους (αναλυτικά: πίνακας 2, *τα χριστιανικά σχολεία στη Μακεδονία* - παράρτημα, σελ. 583):[13]

---

12. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σελ. 20, ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 116.

13. *INSTITUTO GEOGRAFICO DI AGOSTINI-ROMA* 1906 – Ι.Κ.ΜΑΖΑΡΑΚΗ – ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα. The Macedonian Question. La Question*

3. Οι Αρωμούνοι – την εθνολογική και γλωσσική παρουσία των οποίων θα δούμε σε συντομία στην επόμενη ενότητα – βρέθηκαν στη δίνη των παραπάνω εθνικών, ιδεολογικών και εκπαιδευτικών ανταγωνισμών. Βρέθηκαν στην πλέον οδυνηρή περίοδο των χρόνων 1850-1913 και μέσα στην επίμαχη διαμάχη και διαπάλη στη γενικότερη γεωγραφική ενότητα των ευρωπαϊκών υπόδουλων λαών της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βρέθηκαν σε ένα χώρο δηλαδή με ιδιόμορφη εθνολογική και γλωσσική σύνθεση, στον οποίο μορφοποιήθηκαν νέες τάσεις εθνικών κινήσεων που προσπάθησαν να διεισδύσουν με τους προπαγανδιστικούς τους μηχανισμούς και να διαμορφώσουν νέες εθνικές βλέψεις και συνειδήσεις.

Έτσι ο αρωμουνικός πληθυσμός έζησε μια άκρως επικίνδυνη και δυσχερή κατάσταση. Η όλη όμως παρουσία και συμπεριφορά του βασίστηκε στη διαρκή και επίμονη προσπάθειά του να μένει ενωμένος με την ελληνική παράδοση και τα ελληνικά ιδεώδη και την πνευματική ηγεσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ως μέσο δε και όπλο για τον αγώνα του εναντίον των παντοειδών προπαγανδιστικών κινήσεων, και κυρίως της προπαγανδιστικής ρουμανικής κίνησης, στάθηκε η ακμαία ελληνική του παιδεία με την τέλεια οργανωμένη του εκπαίδευση, όπως θα καταφανεί στις γραμμές της εργασίας αυτής.

Macedonienne, Αθήνα 1992, σελ. 9, πρβλ. και ΜΠΑΜΠΑΤΑΚΑ ΝΑΟΥΜ Μ., *Ελλάς και Γιουγκοσλαβία. Λόγος εκφωνηθείς εις την Θεσσαλονίκην την 21η Ιουνίου 1946*, Θεσσαλονίκη 1946, ΜΑΖΑΡΑΚΗ – ΑΙΝΙΑΝΟΣ Ι.Κ, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Αθήνα 1981, σελ. 116-119, ΜΕΡΤΖΟΥ Ν.Ι., *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992, σελ. 112-113.

III. Ο ιδιαίτερος πολιτισμικός χαρακτήρας των Αρωμούνων

1. Συνολική και σύντομη παρουσία του αρωμουνικού λαού σε σχέση με την εθνολογική και τη γλωσσική του πορεία – διαδρομή

1. Οι Αρωμούνοι ή όπως αλλιώς είναι γνωστοί και ως Κουτσόβλαχοι και Ελληνόβλαχοι ή γενικά ως Βλάχοι είναι αυτόχθονες δίγλωσσοι Έλληνες, οι οποίοι διαφοροποιήθηκαν γλωσσικά με τον εκλατινισμό τους σε όλο το μήκος της οροσειράς της Πίνδου και στα βορειότερα τμήματα της Μακεδονίας. Ιστορικά μπορούμε να καθορίσουμε αυτόν το γλωσσικό εκλατινισμό, αφού εντοπίζεται στη συνύπαρξη των Ρωμαίων στρατιωτών με τους ντόπιους Έλληνες των παραπάνω περιοχών στις φρουρές – οροφυλακές, όπου συνυπηρετούσαν. Αυτές οι οροφυλακές (τα auxilia – επικουρικά στρατεύματα) είχαν οργανωθεί στις κυριότερες οδικές ορεινές διαβάσεις και είχαν καθιερωθεί για την ασφάλεια του νεοαποικιακού ρωμαϊκού κράτους.[14]

Σ΄ αυτές τις οροφυλακές λοιπόν με την αμφίδρομη αφομοίωση της ελληνικής και της λατινικής γλώσσας – κατά τη διάρκεια της συνύπαρξης των Ρωμαίων στρατιωτών και των ντόπιων, των γηγενών Ελλήνων – διαμορφώθηκε ένα κοινό γλωσσικό μέτρο, το οποίο

---

14. Πληροφορίες: ΑΝΤΩΝΗ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1939 και ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976 – ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993 – ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, όπου και πλούσια βιβλιογραφία για την αρωμουνική έρευνα (ιστορία, λαογραφία, γλώσσα – πολιτισμός).

εξελικτικά παρήγαγε μια νέα λατινογενή γλώσσα, την αρωμουνική ή την κουτσοβλαχική ή γενικά τη βλαχική, όπως συνηθίζεται να λέγεται. Από την ανάγκη λοιπόν της επικοινωνίας αυτών των πληθυσμών (των Ρωμαίων και των Ελλήνων) γεννήθηκε η αρωμουνική γλώσσα και εξελίχτηκε σε ξεχωριστό γλωσσικό όργανο, το οποίο επέζησε έως σήμερα και επισημαίνει γλωσσικά τους Αρωμούνους. Η αρωμουνική γλώσσα κατά την ιστορική της διαδρομή ήρθε σε επαφή και με άλλες ποικιλόμορφες γλωσσικές επιρροές, παρόλα αυτά όμως δέχτηκε την ισχυρότερη επίδραση από την ελληνική, αφού μ' αυτή συνυπήρχε αδιάσπαστα καθ' όλη την μακραίωνη πολιτισμική και γλωσσική της πορεία.[15]

2. Με την εξάπλωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας σε όλο το βαλκανικό χώρο εξαπλώθηκε και η λατινική γλώσσα με τον «ανατολικό κλάδο» της λαϊκής λατινικής, όπως είναι γνωστός στη γλωσσολογική επιστήμη.[16] Απ' αυτόν όμως τον «κλάδο» δεν έχουμε μόνο τη «δημιουργία» της αρωμουνικής γλώσσας, αλλά και τη Δακορουμανική (Ρουμανική), την Ιστρορουμανική και τη Μογλενίτικη, τα τέσσερα δηλαδή ρομανικά ιδιώματα της βαλκανικής λατινικής (Latinum Balkanicum). Αυτά τα ρομανικά ιδιώματα προήλθαν από τη γλωσσική επιμιξία της λατινικής και των αντίστοιχων τοπικών γλωσσών των κατακτημένων – σε κάθε περίπτωση – λαών, διαμορφώθηκαν ανεξάρτητα η μια από την άλλη και ακολούθησαν ξεχωριστή γλωσσική πορεία. Ιστορικά λοιπόν αυτές οι γλώσσες – ιδιώματα (οι ρομανικές) χαρακτηρίζονται από μια αντίστοιχη γλωσσική συγγένεια, αφού σε όλες η λατινική, ως γλώσσα «διαμόρφωσης», είναι κοινή. Δεν υπάρχει όμως απολύτως καμιά φυλετική συγγένεια ανάμεσα στους λαούς που εκφράζονται σ' αυτά τα ρομανικά ιδιώματα, αφού ο καθένας χωριστά προέρχεται από τις γλωσσικά εκλατινισμένες του εθνότητες.[17]

---

15. ΚΩΝ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήναι 1909 (σελ. κγ': από τις τις 6657 λέξεις που καταγράφονται οι 3460 - το 52% - είναι ελληνικής καταγωγής).

16. Ο «ανατολικός κλάδος» της λαϊκής λατινικής διαφέρει από την κλασική – γραπτή λατινική στη φωνητική, τη μορφολογία, το λεξιλόγιο και τη σύνταξη.

Και βέβαια και φυσικά αυτή η ιστορική πραγματικότητα ισχύει για τους Αρωμούνους, οι οποίοι αποτελούν ένα συνεχές και αδιάσπαστο πολιτισμικό και εθνικό ελληνικό σύνολο.

Η γένεση λοιπόν της αρωμουνικής γλώσσας, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, εντοπίζεται στα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης του γενικότερου βορειοελλαδικού χώρου. Όμως παρόλα αυτά ο βίος και ο πολιτισμός των Αρωμούνων – του λαού δηλαδή που μιλάει την αρωμουνική, και ο οποίος χαρακτηρίστηκε και ονομάστηκε απ' αυτό το γλωσσικό ιδίωμα, αλλά και η γλώσσα τους, επισημάνθηκε μόνο κατά τη βυζαντινή περίοδο και η ανάλογη μελέτη (ερασιτεχνική και αργότερα επιστημονική) άρχισε να εμφανίζεται πολύ αργότερα, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Εδώ επισημαίνουμε ότι οι Αρωμούνοι σε όλη την ιστορική τους διαδρομή χρησιμοποιούσαν την αρωμουνική ως δεύτερη επίκτητη γλώσσα, μιλούσαν δηλαδή τα αρωμουνικά μόνο στο κλειστό τους οικογενειακό περιβάλλον και επέζησαν τελικά μόνο στην προφορική τους μορφή. Έτσι δεν παρουσίασαν γραφή και επακόλουθα λογοτεχνική παραγωγή, αφού οι Αρωμούνοι ήταν δίγλωσσοι και μιλούσαν και έγραφαν πάντοτε στην ελληνική, η οποία αποτελούσε διαχρονικά και το βασικό γλωσσικό όργανο της Παιδείας τους και της καθημερινής επικοινωνίας στο ελληνόφωνο περιβάλλον στο οποίο ζούσαν και δημιουργούσαν τον πολιτισμό τους. Επιπλέον, κατά την ιστορική διαδρομή τους, οι Αρωμούνοι – οι δίγλωσσοι Έλληνες, οι Ρωμιοί – κράτησαν και την παράδοση της Ρωμαίικης Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, στην οποία η πλειονότητα των Ελλήνων κατοίκων της ήταν δίγλωσσοι. Μιλούσαν δηλαδή την ελληνική γλώσσα και τη βαλκανική λατινική, διάλεκτο, της οποίας συνέχεια αποτελεί και η αρωμουνική.

3. Μιλώντας λοιπόν για τους Αρωμούνους και την επιστημολογία που αναφέρεται σ' αυτούς, επισημαίνουμε πώς η όλη έρευνα στηρίζεται στη αναζήτηση της δημιουργίας της αρωμουνικής γλώσ-

---

17. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 28.

σας και όχι σε κάποια φυλετική και εθνολογική διαφοροποίηση μέσα στον ελληνόφωνο πληθυσμό. Ερευνούμε δηλαδή τη γλωσσική διαφοροποίηση. Με άλλα λόγια η αρωμουνική γλώσσα είναι αυτή η οποία μας προκαλεί το επιστημονικό ενδιαφέρον και όχι τα άτομα – οι Αρωμούνοι – που τη μιλούν. Η εθνική ταυτότητα του αρωμουνικού λαού είναι απόλυτα ελληνική και η αγωνιστική ιστορική του διαδρομή εντάσσεται ιστορικά και πολιτισμικά μέσα στα πλαίσια του σύνολου ελληνισμού.[18]

4. Οι Αρωμούνοι αρχικά, ως συμπαγής πληθυσμός του ορεινού συγκροτήματος της Πίνδου, ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία, ενώ αργότερα επιδόθηκαν κυρίως στον αγωγιατισμό, επαγγέλματα τα οποία καθόριζαν σύγχρονα και τον ημινομαδικό χαρακτήρα του βίου τους (κατοικία στα βουνά και στους κάμπους – στα χειμαδιά). Με το πέρασμα όμως των χρόνων άρχισαν να ασχολούνται με επιτυχία με τα χειρονακτικά επαγγέλματα της τυροκομίας, την υφαντικής, της κατεργασίας των δερμάτων και της αργυροχρυσοχοΐας. Εξαιρετική όμως επίδοση παρουσίασαν στο εμπόριο και κυρίως στα γράμματα.

Οι Αρωμούνοι καθ' όλη την αξιόλογη μακραίωνη πορεία τους πρόσφεραν ύψιστες υπηρεσίες στον οικονομικό, πολιτιστικό, πνευματικό και κυρίως στον εθνικό βίο της χώρας μας. Κυρίως στάθηκαν οι διαφωτιστές, οι διακομιστές των πολιτισμικών αγαθών, των οραμάτων και των ιδεών σε όλο τον υπόδουλο βαλκανικό χώρο. Εξάλλου είναι σε όλους γνωστή η εθνική προσφορά των Αρωμούνων στις δύσκολες στιγμές του δέκατου ένατου αιώνα με τον προσωπικό τους αγώνα για την εθνική ελευθερία και την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Έτσι λοιπόν οι Αρωμούνοι ξέφυγαν από τον ποιμενικό τους βίο και τον απλό αγωγιατισμό και μετεξελίχτηκαν δημιουργικά σε δραστήριους πολίτες με πολιτισμική και εθνική ακτινοβολία, με την ίδρυση σχολείων, τη συμμετοχή τους σε αγώνες και θυσίες και κυ-

---

18. Βλέπε σχετική έρευνα: ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913). Η εθνική και κοινωνική διάσταση*, Θεσσαλονίκη 1994.

ρίως την αφύπνιση και το διαφωτισμό του υπόδουλου Γένους μας.

Στις μέρες μας οι Αρωμούνοι δε διαφοροποιούνται πλέον γλωσσικά, αφού η αρωμουνική γλώσσα, το μόνο δηλαδή στοιχείο που τους «επισήμανε» κάποτε ανάμεσα στους ελληνόφωνους συμπατριώτες τους Έλληνες, ακολουθεί μια φθίνουσα πορεία, συρρικνώνεται, εξασθενεί πλήρως, και οδεύει με βεβαιότητα στην εξαφάνισή της. Με άλλα λόγια με το τέλος του αιώνα μας και το «σβήσιμο» της αρωμουνικής γλώσσας τελειώνει και ο ιστορικός ρόλος των Αρωμούνων, όπως διαπιστώνεται και επισημαίνεται πλέον από τους ειδικούς επιστήμονες και μελετητές της αρωμουνικής γλώσσας και του αρωμουνικού πολιτισμού.[19]

2. Οι αρωμουνικές κοινότητες και οι αρωμουνικοί οικισμοί κατά τους δυο τελευταίους αιώνες της κατοχής της Δυτικής Μακεδονίας από τους Τούρκους

Α) Οι κοινότητες και οι οικισμοί μέσα στα διοικητικά πλαίσια του βιλαετίου Μοναστηρίου

Κατά τους δυο τελευταίους αιώνες της κατοχής του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας (του Βιλαετίου του Μοναστηρίου) από τους Τούρκους, και συγκεκριμένα από το 1700 έως το 1913 – και σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές και αρχειακές πηγές της έρευνας αυτής – συναντάμε αμιγείς αρωμουνικούς πληθυσμούς στις παρακάτω κοινότητες και τους παρακάτω οικισμούς, οι οποίοι και χαρακτηρίζονται ως αρωμουνικές κοινότητες και αρωμουνικοί οικισμοί:[20]

---

19. Όπως για παράδειγμα: T. PAPAHAGI, *Dicționarul dialectului Aromîn*, București 1974, σελ. 5 («*Ο 20ός αιώνας θα είναι ο αιώνας της εξαφάνισης των Κουτσόβλαχων, Σιγά σιγά θα χαθεί η γλώσσα αυτού του ρομανικού πληθυσμού, ο οποίος αθόρυβα έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη των λαών της βαλκανικής*»).

20. Για τις αρωμουνικές κοινότητες στο βιλαέτι του Μοναστηρίου, αλλά και

α) Στο *Σαντζάκι Μοναστηρίου*: 1. Στον καζά Μοναστηρίου: Στο Γιαγκοβέτσι, στο Ιστόκ (Καλύβια), στο Κρούσοβο, στο Μεγάροβο, στη Μηλόβιστα, στο Μοναστήρι, στη Νιζόπολη, στη Ρέσνα και στο Τύρνοβο. 2. Στον καζά Αχρίδος: Στην Αχρίδα, στην Άνω Μπεάλα (Μπελίστα), στην Κάτω Μπεάλα (Μπελίστα) και στη Στρούγκα. 3. Στον καζά Περλεπέ: Στον Περλεπέ. 4. Στον καζά Κιρτσόβου: Στη Γκρέσνικα και στο Κίρτσοβο. 5. Στον καζά Φλωρίνης: Στην Μπελκαμένη (Δροσοπηγή), στη Νεγκοβάνη, στη Νέβεσκα (Νυμφαίο), στο Πισοδέρι και στη Φλώρινα.

β) Στο *Σαντζάκι Κοριτσάς*: 1. Στον καζά Κοριτσάς: Στο Δρένοβο, στα Καλύβια Πλιάσας, στην Κοριτσά, στη Λάβδα, στη Λέσνα, στη Μοσχόπολη, στην Πλιάσα και στη Σίπισκα. 2. Στον καζά Κολωνίας: Στο Μπεζάνι. 3. Στον καζά Σταρόβου: Στη Λάνγκα. 4. Στον καζά Καστοριάς: Στη Γράμμοστα, στη Δόλιανη, στη Ζαμπανίστα, στην Κλεισούρα (Βλαχοκλεισούρα), στη Λάγκα, στη Λουπανίστα, στο Σμαρδέσι και στη Χρούπιστα.

γ) Στο *Σαντζάκι Σερβίων*: 1. Στον καζά Καϊλαρίων: Στο Γραμματικό, στην Κουμάνα, στη Λίνγκα (Λέκα) και στο Μπλάτσι (Βλάστη). 2. Στον καζά Ανασελίτσης: Στη Στάτιστα. 3. Στον καζά Σερβίων: Στα Σέρβια. 4. Στον καζά Γρεβενών: Στην Αβδέλα, στο Βάλτινο, στο Κιπουριό, στην Κρανιά, στο Μοναχίτη, στο Περιβόλι, στη Σαμαρίνα, στη Σμίξη και στη Τίστα. 5. Στον καζά Κοζάνης: Στη Βέλιστα. 6. Στον καζά Ελασσόνας: Στο Βλαχογιάννη, στο Δαμάσιο, στο Δαμασούλι, στην Ελασσόνα, στο Ελευθεροχώρι, στην Κρανιά, στον Κοκκινοπλό, στο Λιβάδι, (Βλαχολίβαδο) και στο Σέλλο (Πύθιον).

δ) *Άμεσα γειτνιάζουσες αρωμουνικές κοινότητες*: Στα πλαίσια αυτής της εργασίας θα αναφερθούμε και σε μερικές άλλες αρωμουνικές κοινότητες, οι οποίες διοικητικά δεν υπάγονταν στο βιλαέτι του Μοναστηρίου – στη Δυτική Μακεδονία δηλαδή, αλλά λόγω της μικρής τους απόστασης από άλλες δυτικομακεδονικές αρωμουνικές

στο Βιλαέτι Θεσσαλονίκης και Ιωαννίνων, αλλά και αλλού βλέπε: ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 117-120.

κοινότητες είχαν άμεση κοινωνική και οικονομική σχέση μ' αυτές. Έτσι οι δραστηριότητες των κατοίκων αυτών αποτελούσε μια συγκεκριμένη κοινωνία, και για το λόγω αυτό παρουσιάζεται εδώ συνολικά.

Τέτοιες αρωμουνικές κοινότητες είναι η Φούρκα και η Μπριάζα, η Λάιστα – το Παλαιοχώρι Λάιστας (ο δίδυμος συνοικισμός) και η Βωβούσα, οι οποίες διοικητικά υπάγονταν στο βιλαέτι των Ιωαννίνων, αλλά κοινωνικά και οικονομικά είχαν άμεση σχέση με τη γειτονική Σαμαρίνα (η Φούρκα) και το γειτονικό Περιβόλι (η Μπριάζα, η Λάιστα – το Παλαιοχώρι Λάιστας και η Βωβούσα) αντίστοιχα. Γι' αυτό και για λόγους κατάταξης και συνολικής μελέτης, τις κοινότητες αυτές θα τις θεωρήσουμε «επιστημονική αδεία» στην ευρύτερη περιοχή του σαντζακίου των Σερβίων – στο βορειότερο άκρο του τη Φούρκα και στο νοτιότερο τις άλλες – αφού με τις γειτονικές κοινότητες που προαναφέραμε είχαν και την άμεση και συνεχή επικοινωνία (σχετικοί χάρτες στο παράρτημα: σελ. 577-581).

Β) Ο αρωμουνικός πληθυσμός των κοινοτήτων και των οικισμών κατά σαντζάκια και καζάδες

Σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές και τις αρχειακές πηγές, αλλά και σύμφωνα με τις εκάστοτε στατιστικές του πληθυσμού της Δυτικής Μακεδονίας κατά το χρονικό διάστημα της έρευνας αυτής, ο αρωμουνικός πληθυσμός των μεγαλυτέρων από τις παραπάνω αρωμουνικές (βλαχόφωνες) κοινότητες και των μεγαλυτέρων αρωμουνικών οικισμών παρουσίαζε την εξής πληθυσμιακή κίνηση:

α) Στο Σαντζάκι Μοναστηρίου

1. *Στον καζά Μοναστηρίου*: Στο *Γιαγκοβέτσι*, στα 1906 ζούσαν 25 αρωμουνικές οικογένειες.[21]

---

21. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993, σελ. μδ'.

Στο *Γκόπεσι*, όλοι ήταν Αρωμούνοι. Ζούσαν 1900 (κατά το 1881[22]) και κατ' άλλους 2.400 ή 3.000 βλαχόφωνοι κάτοικοι.[23]

Στο *Ιστόκ (Καλύβια)*, στα 1906 ζούσαν 130 αρωμουνικές οικογένειες.[24]

Στο *Κρούσοβο*, την «Ακρόπολη του Ελληνισμού», ο πληθυσμός στην περίοδο της ακμής του (πριν από το Σχίσμα) έφτασε τους 18.000 περίπου κατοίκους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν βλαχόφωνοι – Αρωμούνοι, κυρίως πρόσφυγες από τη Μοσχόπολη, τη Νικολίτσα, τη Γράμμοστα και το Λινοτόπι (στα χρόνια 1769-1779) κι αργότερα από την Κλεισούρα και τη Σαμαρίνα. Στις αρχές του αιώνα μας όμως – και μετά τις αποδημίες των Κρουσοβιτών στον ελλαδικό, το βαλκανικό και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο – οι κάτοικοι περιορίστηκαν στους 14.000, για να ελαττωθούν ακόμα περισσότερο μετά την καταστροφή με την πυρπόληση του Κρουσόβου το καλοκαίρι του 1903 κατά τη βουλγαρική επανάσταση του Ilinden.[25]

Στο *Μεγάροβο*, κατοικούσαν 500 αρωμουνικές οικογένειες,[26] οι οποίες κάλυπταν σχεδόν όλο το πληθυσμό της. «*Το Μεγάροβον είνε εκ των σημαντικωτέρων Ελληνικών βλαχοφώνων κωμοπόλεων της Μακεδονίας*»[27] και αποτελούσε συνέχεια της γειτονικής αρωμουνικής κοινότητας του Τυρνόβου, από την οποία χωριζόταν μόνο από

---

22. ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ, *Το Βιλαέτι Βιτωλίων το 1881. Στατιστική από το αρχείο του Χαριλάου Τρικούπη*, Φλώρινα 1994, σελ. 25.

23. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 149.

24. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993, σελ. μδ'.

25. ΜΠΑΛΛΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ιστορία του Κρουσόβου, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 20.

26. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 82.

27. ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 239.

το χείμαρρο Υδραγόρα. Στις αρχές του αιώνα μας, σύμφωνα με τις πηγές, και στις δυο κοινότητες κατοικούσαν περίπου 1.000 αρωμουνικές οικογένειες.[28]

Στη *Μηλόβιστα*, κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι. Περισσότερες από 500 βλαχόφωνες οικογένειες κατοικούσαν συνήθως στην κοινότητα. Στα 1881 συγκεκριμένα ζούσαν 2.000 Ελληνόβλαχοι κάτοικοι,[29] στα 1910 450 οικογένειες, ενώ «*εξήκοντα ευπορώτεραι οικογένειαι εξεπατρίσθησαν οικούσαι εν Μοναστηρίω ή όπου αλλαχού έχουσι τας εργασίας των*».[30] Όλοι όμως οι Μηλοβιστιώτες, που κατοικούσαν στις γειτονικές περιοχές, είχαν άρρηκτους και διαρκείς δεσμούς με τους συντοπίτες τους, με τους οποίους και συναντιόνταν συχνά.

Στο *Μοναστήρι*, το μεγαλύτερο κέντρο του Ελληνισμού και τη μητρόπολη της ελληνικής εκπαίδευσης στη Δυτική και Βορειοδυτική Μακεδονία, οι περισσότεροι από τους Έλληνες ήταν βλαχόφωνοι – Αρωμούνοι, κυρίως πρόσφυγες από τη Μοσχόπολη: «*Από τον καιρό που οι Τουρκαλβανοί κατέστρεψαν την Μοσχόπολη* (το 1769 για πρώτη φορά) *οι* (Αρωμούνοι) *Μοσχοπολίτες κυνηγημένοι, κατέφυγαν στο Μοναστήρι, όπου μεταφέρανε τον πολιτισμό της χαμένης πατρίδας τους. Από τότε άρχισε η ακμή του Μοναστηριού, από τότε το Μοναστήρι έγινε αξιόλογο εμπορικό και πνευματικό κέντρο*».[31] Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα κατοικούσαν 8-9.000 Έλληνες (οι περισσότεροι βλαχόφωνοι),[32] σε ένα σύνολο 30.000 κατοίκων, ενώ στις αρχές του 20ού αιώνα οι Έλληνες αυξήθηκαν στους 14.000.[33]

---

28. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα*..., ό. π., σελ. 144-145.

29. ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ, *Το Βιλαέτι Βιτωλίων το 1881*..., ό. π., σελ. 25

30. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ Ι., *Η Μηλόβιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 67.

31. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού* – Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελίδα 9.

32. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠ. Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 26.

33. ΜΟΛΟΣΣΟΥ ΖΩΤΟΥ, *Ηπειρωτικαί Μακεδονικαί μελέται, τ. Δ΄. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν,*

Στη *Νιζόπολη*, όλοι ήταν Αρωμούνοι. *«φανατικοί Έλληνες»*. Ζούσαν 1.000 περίπου βλαχόφωνοι κάτοικοι *«ως επί το πλείστον τσελιγκάδες. Τον χειμώνα μετέφεραν τα ποίμνιά των εις την Θεσσαλίαν»*.[34]

Στη *Ρέσνα*, κατοικούσαν 5.000-6.000 κάτοικοι,[35] τα δύο τρίτα των οποίων ήταν χριστιανοί. Ανάμεσα στους χριστιανούς ζούσαν Έλληνες και σ' αυτούς εκτός από τους ελληνόφωνους συμπεριλαμβάνονταν και 40 βλαχόφωνες – αρωμουνικές οικογένειες. Οι οικογένειες όμως αυτές των Αρωμούνων, κατά τους χειμερινούς μήνες πολλαπλασιάζονταν, αφού πάμπολλες άλλες αρωμουνικές οικογένειες άφηναν τα θερινά βοσκοτόπια τους και επέστρεφαν στη Ρέσνα. Εκεί τα παιδιά τους φοιτούσαν και πάλι – μαζί με τα παιδιά των μόνιμων Αρωμούνων κατοίκων της – στα πολυδύναμα ελληνικά σχολεία.

Στο *Τύρνοβο* κατοικούσαν 500 αρωμουνικές οικογένειες,[36] οι οποίες κάλυπταν σχεδόν όλο το πληθυσμό της. Το Τύρνοβο αποτελούσε συνέχεια της γειτονικής αρωμουνικής κοινότητας του Μεγαρόβου, από την οποία χωριζόταν μόνο από το χείμαρρο Υδραγόρα. Στις αρχές του αιώνα μας και στις δυο κοινότητες κατοικούσαν περίπου 1.000 αρωμουνικές οικογένειες.[37]

2. *Στον καζά Αχρίδος*: Στην *Αχρίδα*, στη δεκαετία 1860-1870 ζούσαν γύρω στους 1.500 Έλληνες, οι περισσότεροι βλαχόφωνοι – Αρωμούνοι, κατά το 1889 κατοικούσαν περίπου 12.000, από τα 2/3

στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία, Αθήναι 1887, σελ. 260-262.

34. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 84.

35. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ρέσνα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 217.

36. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι...*, *ό. π.*, σελ. 83, ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 243.

37. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 144-145.

των οποίων οι περισσότεροι ήταν βλαχόφωνοι,[38] ενώ στα 1890-1892 ανάμεσα στους 15.000 κατοίκους περιλαμβάνονταν και «*εκατοντάδες Βλάχοι*»[39] – Αρωμούνοι. Οι περισσότεροι Αρωμούνοι της Αχρίδας ζούσαν αποκλειστικά στους συνοικισμούς Άνω και Κάτω Βλαχομαχαλά, όπου διατηρούσαν και τα σχολεία τους – ενώ ακόμη αρκετοί άλλοι ζούσαν και στους υπόλοιπους οικισμούς της πόλης, αλλά και της γύρω περιοχής.

Στην *Άνω Μπεάλα* (ή Μπέλιτσα ή Μπελίτσα ή Μπέλιστα ή Μπελίστα – ή Βέλιτσα ή Βελίτσα ή Βέλιστα ή Βελίστα) «*οι κάτοικοί της, βλαχόφωνοι όλοι, ανέρχονταν κατά την τελευταία στατιστική του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, του έτους 1905, σε 350 οικογένειες καθαρώς ελληνοχριστιανικές*». Τους καλοκαιρινούς μήνες ο πληθυσμός υπερέβαινε κατά πολύ τις 450 αρωμουνικές οικογένειες, αφού συνέρεαν στην Άνω Μπεάλα Αρωμούνοι αιγοπροβατοτρόφοι Φαρσαριώτες,[40] αλλά και πολλοί άλλοι αγωγιάτες και τσελιγκάδες από τις αρωμουνικές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής.

Στην *Κάτω Μπεάλα* (ή Μπέλιτσα ή Μπελίτσα ή Μπέλιστα ή Μπελίστα – ή Βέλιτσα ή Βελίτσα ή Βέλιστα ή Βελίστα), κατοικούσαν επίσης βλαχόφωνοι κάτοικοι – Αρωμούνοι – αφού «*είχε έως το 1912 πληθυσμό περί τις 60-70 οικογένειες κουτσοβλάχικες (ελληνικές)*».[41]

Στη *Στρούγκα* κατοικούσαν – μεταξύ των 3.000-4.000 κατοίκων της μέχρι το 1912 - και αρκετοί βλαχόφωνοι Έλληνες – Αρωμούνοι.[42]

---

38. ΣΧΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ., *Οδοιπορικαί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τεύχος 2, Αθήνα 1896, σελ. 290.

39. BÉRARD V., *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία, Έλληνες – Τούρκοι – Βλάχοι – Αλβανοί – Βούλγαροι – Σέρβοι*, Αθήνα 1987, σελ. 152, 155 (στις σελίδες 148-161 γενικά για την Αχρίδα).

40. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 432-433.

41. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα...*, *ό. π.*, σελ. 468.

42. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα...*, *ό. π.*, σελ. 480.

3. *Στον καζά Περλεπέ*: Στον *Περλεπέ*, στα 1906 ζούσαν 51 αρωμουνικές οικογένειες.[43]

4. *Στον καζά Φλωρίνης*: Στην *Μπελκαμένη* (Δροσοπηγή), στα 1906 ζούσαν 230 αρωμουνικές οικογένειες.[44]

Στη *Νεγκοβάνη* (Φλάμπουρο), στα 1906 ζούσαν 150 αρωμουνικές οικογένειες.[45]

Στη *Νέβεσκα* (Νυμφαίο) κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι, οι οποίοι συνήθως ξεπερνούσαν τους 2.000,[46] ενώ, σύμφωνα με άλλες πηγές, στα 1881 έφτασαν και τους 3.200 Ελληνοβλάχους κατοίκους.[47]

Στο *Πισοδέρι* κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι: Στα 1800 ζούσαν γύρω στις 300 οικογένειες, στα 1876 περίπου 200 οικογένειες, στα 1881 780 κάτοικοι,[48] στο χρονικό διάστημα 1878-1914 οι οικογένειες έφταναν στις 190 και στα 1905 είχαν απομείνει 170 οικογένειες, ενώ σύμφωνα με τις παραδόσεις στην μεγαλύτερη ακμή του το Πισοδέρι είχε 1.000 σπίτια.[49] Τέλος, σύμφωνα με άλλες πηγές, οι κάτοικοι του Πισοδερίου έφταναν στους 2.000,[50] ενώ γύρω στα 1912 ο πληθυσμός του αντίστοιχα ανερχόταν στις 225 περίπου οικογένειες.[51]

---

43. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993, σελ. μδ.

44. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, ό. π., σελ. μδ΄.

45. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, ό. π., σελ. μδ΄.

46. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 154.

47. ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ, *Το Βιλαέτι Βιτωλίων το 1881. Στατιστική από το αρχείο του Χαριλάου Τρικούπη*, Φλώρινα 1994, σελ. 55.

48. ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ, *Το Βιλαέτι Βιτωλίων το 1881...*, *ό. π.*, . σελ. 55.

49. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Το Πισοδέρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 9, 10.

50. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα...*, *ό. π.*, σελ. 155.

β) Στο Σαντζάκι Κοριτσάς

1. *Στον καζά Κοριτσάς*: Στην *Κοριτσά*, σημειώθηκε ακμή κυρίως μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης από τους Αλβανούς (1769).[52] Τότε ο πληθυσμός της αυξήθηκε σημαντικά από τους Αρωμούνους Μοσχοπολίτες πρόσφυγες, αλλά και από τους άλλους Αρωμούνους πρόσφυγες από τη Σίπισχα (Υπισχία), το Λινοτόπι και τη Γράμμοστα. Στις αρχές του αιώνα μας η Κοριτσά είχε περίπου 18.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 12.000 χιλιάδες ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι.[53]

Πάντως οι Αρωμούνοι αποτελούσαν, μέχρι τουλάχιστο το 1912 το κυρίαρχο στοιχείο της Κοριτσάς, αφού η πόλη αναφέρεται ως βλάχικη κοινότητα: «*Τον επόμενο χρόνο* (1912) *επισκεφθήκαμε το Μοναστήρι και τις βλάχικες κοινότητες ανάμεσα σ' αυτό και στη Ρέσνα, την Οχρίδα, τη Μοσχόπολη και την Κορυτσά*».[54] Εξάλλου οι Wace Alan J. B. - Thompson Maurice S., στα 1914, οριοθετώντας τις περιοχές με την «κατανομή των Βλάχων» αναφέρουν: «*Στην ίδια την Κορυτσά υπάρχει μια σημαντική βλάχικη αποικία που αποτελείται κυρίως από Φαρσερεώτες της Πλεάσας και από τα γειτονικά χωριά, αλλά υπάρχουν διάφορες οικογένειες από την Μοσχόπολη που βρίσκονται κατά πολύ κάτω από την ελληνική επίδραση και μερικές από την περιοχή του Γράμμου. Η άλλη περιοχή των Βλάχων βρίσκεται γύρω από την Μοσχόπολη και την Σίπισκα, που κατά τον 17ο και 18ο αιώνα ήταν μεγάλες και πλούσιες πόλεις*».[55]

Δεν είναι τυχαίο επίσης πως κι αυτός ο Γκόπτσεβιτς, ο οποίος

---

51. ΣΩΚΡ. ΛΙΑΚΟΥ και ΠΑΥΛ. ΤΣΙΑΜΗ, *Διασωμένες στο Πισοδέρι παλιές εικόνες και γραπτά ενθυμήματα*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3 (1959), σελ. 45.

52. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 129.

53. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα...*, *ό.π.*, σελ. 158.

54. WACE ALAN J. B. - THOMPSON MAURICE S., *The Nomads of the Balkans*, London 1914. *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 5.

55. WACE ALAN J. B. - THOMPSON MAURICE S., *The Nomads of the Balkans...*, ό.π., σελ. 213.

κατά τη διάρκεια του σερβοβουλγαρικού πολέμου είχε ένθερμα προσχωρήσει με το μέρος των Βουλγάρων, στον πληθυσμό της Κοριτσάς συμπεριλαμβάνει συνολικά 3.000 Έλληνες και 4.000 Τσινζάρους (Βλάχους).[56]

Και βέβαια ιστορικά είναι γνωστό πως η ανάπτυξη της Κοριτσάς άρχισε ακριβώς από την εμφάνιση των Αρωμούνων της Μοσχόπολης, οι οποίοι μετέφεραν μαζί τους και τον περιώνυμο πολιτιστικό και πνευματικό Μοσχοπολίτικο πολιτισμό.

Έτσι, κατά τη διάρκεια που εξετάζει η παρούσα διατριβή, το βλαχόφωνο στοιχείο στην Κοριτσά είχε τον πρωταρχικό ρόλο στην κοινωνία της και διαμόρφωνε κατά το μεγαλύτερο μέρος και τα εκπαιδευτικά πράγματα, αφού η εκπαίδευση οργανωνόταν και από τις δωρεές και τις ευεργεσίες τόσο των Αρωμούνων συντοπιτών της, όσο και των μεγάλων Αρωμούνων ευεργετών που διέπρεπαν εκτός Κοριτσάς.

Στη *Μοσχόπολη* («Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας»,[57] «το Παρίσι της Ρούμελης»[58]), κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι: Στην περίοδο της ακμής της – 18ος αιώνας, μέχρι την καταστροφή του 1769 – είχε 12.000 σπίτια,[59] κατ' άλλους 18.000[60] και οι κάτοικοί της έφταναν τους 60.000.[61]

---

56. BÉRARD V., *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες – Τούρκοι – Βλάχοι – Αλβανοί – Βούλγαροι – Σέρβοι*, Αθήνα 1987, σελ. 253.

57. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΦΑΝΗ, *Μοσχόπολις. Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας (1500-1769)*, Αθήναι 1941.

58. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 183-184.

59. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως...*, *ό. π.*, σελ. 183-184.

60. ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1939, σελ. 24. Γενικά βλ. και ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ (Μητροπολίτου Ξάνθης), *Η Μοσχόπολις 1330-1930*. Επιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957 (ΕΜΣ), ΣΚΕΝΔΕΡΗ Κ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928 (β' έκδοση).

61. ΙΩΑΝΝΙΔΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΧΡ., *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Θεσσαλονί-

Μετά την καταστροφή της η Μοσχόπολη σχεδόν ερημώθηκε, ενώ και στις αρχές ακόμα του αιώνα μας δεν είχε περισσότερα από 140 σπίτια με 1.000 – 1.500 περίπου κατοίκους.[62] Λίγο αργότερα όμως, στα 1912-1916, ο πληθυσμός της Μοσχόπολης άρχισε σταδιακά να μεγαλώνει, αφού έφτασε γύρω στις 4.000-5.000 κατοίκους.[63]

Το *Λινοτόπι* ή Λινοτόπολη: Δεν έχουμε ικανά στοιχεία. Πάντως «*Αύτη εκτίσθη τω 1620*»[64] και κατοικούνταν μόνο από Αρωμούνους.

Στην *Πλιάσα*, στα 1906 ζούσαν 33 αρωμουνικές οικογένειες.[65]

Στη *Σίπισκα* (ή Υππισχία), κατοικούσαν Αρωμούνοι.[66] Δε γνωρίζουμε επακριβώς πόσοι ζούσαν εκεί. Πάντως γνωστοί είναι: Ο επιφανής απόδημος στο Σεμλίνο (1772) Αρωμούνος Σιπισκιώτης Θεόδωρος Στόβας και η αρωμουνική οικογένεια του Μιχαήλ Ανδρέου

κη 1947 (ΕΜΣ), σελ. 29, πρβλ. και ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον Ελληνισμό*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 116-117 (ανάτυπο από το ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ, Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 109-121).

62. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ Δ., *Νέαι Ελληνικαί πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως*, «Παναθήναια» 27 (1913-1914), σελ. 5. Πρβλ. και ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ Κ. *Περί Μοσχοπόλεως*, «Πανδώρα» 9 (1858-1859), σελ. 45., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 164.

63. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΟΥ ΘΕΟΔ. Α., *Μια εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, «Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος» (ΗΜΕ) 1922, σελ. 228-229, 237.

64. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 131, υποσ. 1.

65. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993, σελ. μθ΄.

66. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 118.

από τη Σίπισκα, η οποία ευεργέτησε το ελληνομουσείο του Σεμλίνου.[67]

2. *Στον καζά Σταρόβου*: Στη *Λάγκα*, κατοικούσαν 60 αρωμούνικές οικογένειες[68] αναφέρεται δε συχνά ο οικισμός ως «βλαχόφωνο χωριό».[69]

3. *Στον καζά Καστοριάς*: Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα), κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι: Ζούσαν 5.000 βλαχόφωνοι κάτοικοι,[70] το 1872 όμως έφτασαν και τους 6.000,[71] ενώ στα 1907 αναφέρονται 625 οικογένειες «*αίτινες ομιλούσι την Κουτσοβλαχικήν επί 4 δεκαετηρίδας*».[72]

Στη *Γράμμοστα*, κατοικούσαν αποκλειστικά Αρωμούνοι - Κουτσόβλαχοι.[73] «*Αύτη* (η Γράμμοστα) *συνέστη κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνος*». Δε γνωρίζουμε όμως, αν και πότε ιδρύθηκε σ' αυτή κάποιο σχολείο και ποιοι ήταν οι δάσκαλοί του. Πάντως για την πνευματική στάθμη της Γράμμοστας μόνο έμμεσα συμπεραίνουμε αφού «*εξ αυτής κατήγετο ο ιατροφιλόσοφος Ιωάννης Νικολαΐδης εκδούς ίδιον σύγγραμμα*».[74]

Στο *Σμαρδέσι* (Κρυσταλλοπηγή), στα 1906 ζούσαν 30 αρω-

---

67. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος – 19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτισμική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 56, 65 και υποσ. 181.

68. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 325.

69. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 453.

70. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Ι., η Μακεδονία εικονογραφημένη, Αθήναι 1901, σελ. 98.

71. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της «Εκδοτικής Αθηνών», Αθήναι 1977, τόμος ΙΓ' (*Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*), σελ. 382.

72. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 178.

73. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β' Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 11.

74. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήναι 1936, σελ. 110.

μουνικές οικογένειες.[75]

Στη *Χρούπιστα* (Άργος Ορεστικόν), κατοικούσαν 5.000 περίπου κάτοικοι, τα τέσσερα πέμπτα των οποίων ήταν χριστιανοί. Ανάμεσα στους χριστιανούς ζούσαν Έλληνες – «*ελληνική κοινότητα, που ήταν και η πολυπληθέστερη από όλες και παρουσίαζε οργανωμένη εκπαίδευση*»[76] – και σ' αυτούς εκτός από τους ελληνόφωνους συμπεριλαμβάνονταν και 1.000 περίπου βλαχόφωνοι – Αρωμούνοι,[77] οι οποίοι κατάγονταν από τη γύρω περιοχή και κυρίως από τα χωριά Γράμμο και Σαμαρίνα.[78]

γ) Στο Σαντζάκι Σερβίων

1. *Στον καζά Καϊλαρίων*: Το *Γραμματικό*, στο οποίο ζούσαν Αρωμούνοι, «*Συνέστη αρχομένου του ΙΘ' αιώνος*». Δε γνωρίζουμε αν και πότε ιδρύθηκε στην κοινότητα κάποιο σχολείο. Πάντως στο Γραμματικό «*διδάσκαλος τω 1807 εχρημάτισεν ο ιερομόναχος Διονύσιος*».[79]

Στο *Μπλάτσι* (ή Βλάτση – σήμερα Βλάστη), κατοικούσαν αποκλειστικά ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι Έλληνες, κατοικούσε δηλαδή ένας «*αμιγής ελληνικός πληθυσμός*».[80]

Οι βλαχόφωνοι, οι οποίοι αποτελούσαν και το κυρίαρχο στοιχείο του Μπλατσίου, ήταν άποικοι από τα βλαχοχώρια της Δυτι-

---

75. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη, σελ. μδ'.

76. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 173.

77. BRANCOFF D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905. σελ. 182-183.

78. ΡΟΥΦΟΥ Δ. Κ. *Χρούπιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 132.

79. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*..., ό.π., σελ. 110.

80. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα*..., *ό. π.*, σελ. 178.

κής Μακεδονίας Μοσχόπολη – και κυρίως μετά την καταστροφή της από τους Αλβανούς (1769) – Λινοτόπι, Γράμμοστα κ.ά., από όπου και εξαναγκάστηκαν «*συνεπεία των συνεχών ληστρικών επιδρομών και της καθημερινής πιέσεως, ην ήσκουν επ' αυτών οι Τουρκαλβανοί, να εγκαταλίπωσι το πάτριον έδαφος και ζητήσωσιν άσυλον εις δυσπρόσιτα, ορεινά και απόκεντρα μέρη*».[81] Γι' αυτό εξάλλου το Μπλάτσι χαρακτηρίζεται και ως βλαχοχώρι: «*Δυτικά από τους λόφους της Βέρροιας και πίσω από την πεδιάδα των Καϊλαρίων υπάρχει μια άλλη μεγάλη λοφοσειρά που προστατεύει πολλά Βλαχοχώρια. Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει τέσσερα χωριά: την Κλεισούρα ή Βλαχοκλεισούρα, το Μπλάτσι (= Βλάστη), την Πιπίλιτσα (= Νάματα) και το Σισάνι*».[82]

Αργότερα όμως σχεδόν όλοι οι βλαχόφωνοι – Αρωμούνοι κάτοικοι του Μπλατσίου, αλλά και πολλοί ελληνόφωνοι εγκαταστάθηκαν σε γειτονικές αρωμουνικές κοινότητες, σε μεγάλα αστικά κέντρα του ελλαδικού και κυρίως του βορειοελλαδικού χώρου ή και σε βαλκανικές και κεντροευρωπαϊκές χώρες. Στις αρχές του αιώνα μας στο Μπλάτσι κατοικούσαν 4.024 ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι Έλληνες.

Σε όλη τη διάρκεια που εξετάζει η παρούσα διατριβή το βλαχόφωνο στοιχείο στο Μπλάτσι είχε τον πρωταρχικό ρόλο στην κοινωνία της κωμόπολης και διαμόρφωνε αποκλειστικά και τα εκπαιδευτικά πράγματα, αφού όλη η εκπαίδευση οργανωνόταν από τις δωρεές και τις ευεργεσίες των μεγάλων Αρωμούνων ευεργετών που διέπρεπαν εκτός Μπλατσίου.[83] Πάντως στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα μας το Μπλάτσι αρχίζει να αναφέρεται πλέον σταδιακά ως ελληνόφωνο: «*Το Σισάνι και το Μπλάτσι (= Βλάστη) έχουν τώρα* (1914) *σχεδόν τελείως εξελληνισθεί*».[84]

---

81. Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 272.

82. WACE ALAN J. B. - THOMPSON MAURICE S., *The Nomads of the Balkans*, London 1914 - *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 211.

83. Μ. Ι., *Βλάστη*, ΜΗΠΣ 1911 (ό.π.), σελ. 271-277, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 89 κ. εξ.

84. WACE ALAN J. B. - THOMPSON MAURICE S., *The Nomads of the*

2. *Στον καζά Γρεβενών*: Στην *Αβδέλα*, ζούσαν μόνο Αρωμούνοι. Στα 1905 υπήρχαν 300 σπίτια[85] και στα 1906 ζούσαν 300 αρωμουνικές οικογένειες.[86]

Στην *Κρανιά*, στα 1906 ζούσαν 200 αρωμουνικές οικογένειες.[87]

Στο *Περιβόλι*, ζούσαν μόνο Αρωμούνοι. Στα 1806 ζούσαν 305 «*βλάχικες φαμίλιες*»,[88] ενώ στα 1906 ζούσαν 150 ελληνοβλαχικές οικογένειες.[89] Ο ίδιος αριθμός των οικογενειών (150) επιβεβαιώνεται επίσης και κατά το 1907, σύμφωνα με άλλη βιβλιογραφική πηγή.[90]

Στη *Σαμαρίνα*, κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι. Κατά το 1897 είχε «*1.200 οικίας, 4.000 δε κατοίκους άπαντες βλαχοφώνους*».[91] Στις αρχές του αιώνα μας η Σαμαρίνα είχε 500 σπίτια[92], ενώ οι κάτοικοί της έφταναν και τους 7.000 κατοίκους κατά τη θερινή περίοδο.[93]

Στη *Σμίξη*, κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι. Στα 1906 ζούσαν

Balkans, London 1914 – *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 211.

85. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1905, σελ. 522.

86. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη, σελ. με΄.

87. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, όπ., σελ. με΄.

88. ΠΟΥΚΕΒΙΛ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806). Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Γιάννης Τσάρας*, Θεσσαλονίκη χ.χ., σελ. 99.

89. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, ό. π., σελ. με΄.

90. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 497.

91. ΑΠΕ (Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1897 (Προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών – Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην περιοχή Γρεβενών) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 27.

92. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 322

93. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Ι., *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σελ. 89.

70 αρωμουνικές οικογένειες.[94]

3. *Στον καζά Ελασσόνας*: Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι. Στα 1905 (σύμφωνα με την απογραφή του καζά Ελασσόνας) ζούσαν 3.480 κάτοικοι,[95] ενώ στα 1906 ζούσαν 650 οικογένειες.[96] Στα 1908 αποτελούνταν «*υπό 600 περίπου οικογενειών λαλουσών, προς τη ελληνική γλώσση, και το κουτσοβλαχικόν ιδίωμα*».[97] Τέλος, στα 1913-1914 οι κάτοικοι ανέρχονταν στους 3.000.[98]

Στον *Κοκκινοπλό*, κατοικούσαν μόνο Αρωμούνοι, «γηγενείς βλάχοι».[99] Στα 1905 (σύμφωνα με την απογραφή του καζά Ελασσόνας) ζούσαν 1.625 κάτοικοι,[100] ενώ στα 1906 ζούσαν 380 οικογένειες.[101] Στα 1913-1914 οι κάτοικοι του Κοκκινοπλού ανέρχονταν στους 2.000.[102]

δ) Στις άμεσα γειτνιάζουσες αρωμουνικές κοινότητες

Στη *Βωβούσα*, στα 1808, «*στον καιρό της πανούκλας*», ζούσαν 3.000 Αρωμούνοι, με την απογραφή του 1817 καταγράφηκαν 270 οικογένειες με 2.500-3.000 κατοίκους,[103] ενώ στα 1906 ζούσαν 50

---

94. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη, σελ. με΄.

95. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 29.

96. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως*..., ό. π., σελ. μη΄.

97. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 30.

98. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

99. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 19.

100. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου*..., ό.π., σελ. 29.

101. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως*..., ό. π., σελ. μη΄.

102. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

103. Αρχείο ΧΑΤΖΗ ή ΤΣΑΡΟΥΧΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Βωβούσα, ΚΟΛΤΣΙΔΑ

αρωμουνικές οικογένειες.[104] Στα 1910 στη βλαχόφωνη Βωβούσα σε 90 οικίες ζούσαν 450 Αρωμούνοι.[105]

Στη *Λάιστα* και στο *Παλαιοχώρι Λάιστας*, το δίδυμο συνοικισμό, ο οποίος κατοικούνταν ταυτόχρονα ή εναλλάξ κατά διάφορες χρονικές περιόδους (το 19° αιώνα κατοικούνταν κυρίως το Παλαιοχώρι Λάιστας), στα 1906 ζούσαν 422 αρωμουνικές οικογένειες (364 και 58 ανά συνοικισμό),[106] ένας αντίστοιχος δηλαδή πληθυσμός που ζούσε και λίγα χρόνια νωρίτερα, αφού γύρω στα 1900 η Λάιστα είχε 2.500 κατοίκους και 3.000 μαζί με τον όμαιμο συνοικισμό «Παλαιοχώρι – Λάιστας».[107] Στα 1910 στη βλαχόφωνη Λάιστα σε 410 οικίες ζούσαν 2050 Αρωμούνοι.[108]

Στην *Μπριάζα* (ή Βριάζα ή Βρεάζα – γνωστό και ως Δίστρατο), στα 1906 ζούσαν 600 αρωμουνικές οικογένειες.[109] Στα 1910 στη «βλαχόφωνη Μπριάζα» σε 130 οικίες ζούσαν 650 Αρωμούνοι.[110]

Στη *Φούρκα*, στα 1906 ζούσαν 650 αρωμουνικές οικογένειες.[111] Στα 1910 στη βλαχόφωνη Φούρκα σε 130 οικίες ζούσαν 650 Αρωμούνοι.[112]

Συμπληρωματικά στοιχεία: Προκειμένου να πληροφορηθού-

ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιστορία της Βωβούσας, Απομνημονεύματα Αποστόλου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βωβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 29, 46.

104. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, *ό. π.*, σελ. μστ΄.

105. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων* – 1910.

106. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, *ό. π*, σελ. μστ΄.

107. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 108.

108. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων* – 1910.

109. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, *ό. π.*, σελ. μη΄.

110. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων* – 1910.

111. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως...*, *ό. π.*, σελ. μη΄.

112. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων* – 1910.

με και άλλα στοιχεία για τον πληθυσμό αρωμουνικών κοινοτήτων, εκτός από τα στοιχεία της στατιστικής του Πατριαρχείου (1906), τα οποία αναφέρθηκαν σε συγκεκριμένες κοινότητες παραπάνω, παραθέτουμε επιπρόσθετα και τον πληθυσμό – κατά οικογένειες – και άλλων αρωμουνικών κοινοτήτων, οι οποίες αναφέρονται στην έρευνά μας και για τις οποίες δόθηκαν πληθυσμιακά στοιχεία από άλλες πηγές: Μοναστήρι 2.057 (αρωμουνικές οικογένειες), Μεγάροβο 441, Τύρναβο 471, Νιζόπολη 165, Κλεισούρα 500, Νέβεσκα 360, Χρούπιστα 50, Κρούσοβο 1.057, Μηλόβιστα 261, Άνω Μπέλιτσα (Άνω Μπεάλα) 183, Κάτω Μπέλιτσα (Κάτω Μπεάλα) 172, Πισοδέρι 137, Γόμπεσι 148, Αχρίδα 47, Ρέσνα 49, Στρούγκα 17, Σαμαρίνα 500, Κοριτσά 120, Μοσχόπολη 150.[113]

Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας (1905), σημειώνονται οι παρακάτω βλαχόφωνοι κάτοικοι: Σαμαρίνα 3.007, Σμίξη 451, Περιβόλι 765, Αβδέλα 1.300, Κρανιά 682, Μπλάτσι 842.[114]

Τέλος, επίσης για τον αρωμουνικό πληθυσμό της Σαμαρίνας και των γειτονικών κοινοτήτων Αβδέλα, Βωβούσα, Κρανιά, Περιβόλι, Σμίξη και Φούρκα, αλλά και για την Αχρίδα, τη Κλεισούρα (Βλαχοκλεισούρα), το Λιβάδι (Βλαχολίβαδο), τη Γράμμοστα, τη Μπελκαμένη (Δροσοπηγή), το Μεγάροβο, το Μοναστήρι, τη Μοσχόπολη, τη Νέβεσκα (Νυμφαίο), τη Νεγκοβάνη (Φλάμουρο), το Ντομπρίνοβο (Δοβρίνοβο – Ηλιοχώρι), τον Περλεπέ, το Πισοδέρι, τη Ρέσνα, το Τίρνοβο κ.ά., κατά τα έτη 1910-1912, χρήσιμα στοιχεία συναντάμε στη μελέτη των Wace Alan J. B. - Thompson Maurice S., *The Nomads of the Balkans*, London 1914 – *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989, passim.

---

113. *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993, σελ. μδ΄, με΄, μθ΄.

114. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 227-233, ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 125-129.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α. Η γενικότερη ελληνική εκπαιδευτική προσπάθεια στη Δυτική Μακεδονία

Ι. Η ελληνική εκπαίδευση μέσα στα θεσμικά πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων

1. Η ελληνική εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία – αλλά και σ' ολόκληρο τον υπόδουλο ελληνισμό – επιζούσε καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό και τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Είναι εξάλλου γνωστή η καλλιέργεια και κυρίως η συντήρηση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού με τις ποικίλες και διαρκείς πνευματικές και κοινωνικές δραστηριότητες των Ελλήνων διανοητών, λογίων, ιερέων και διδασκάλων, από την πτώση ακόμη της Κωνσταντινούπολης μέχρι την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους.

Έτσι με τη διασπορά των Φαναριωτών λογίων και σοφών προς τις παραδουνάβιες ηγεμονίες και τα ιταλικά και τα άλλα ευρωπαϊκά μεγαλοαστικά πολιτισμικά κέντρα, αρχίζει ευθύς αμέσως από την πτώση της Βασιλεύουσας να επαναδραστηριοποιείται σε έντονο και θεαματικό βαθμό η ελληνική παρουσία με τα ελληνικά γράμματα και τον ελληνικό πολιτισμό. Αντίστοιχα, στον κυρίως ελλαδικό χώρο μένει ασίγαστη η ιδεολογία της ελληνικής ενότητας με την καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων από τους λογίους και κυρίως από την Εκκλησία και το χριστιανικό ενοποιητικό παράγοντα όσο και από την κοινοτική οργάνωση των τοπικών αυτοδιοικούμενων ελληνικών κοινοτήτων. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως στα χρόνια αυτά την παιδεία στον υπόδουλο ελληνισμό την είχαν αναλάβει κυρίως οι εκκλησιαστικές και οι κοινοτικές αρχές, ενώ μεγάλη υπηρεσία πρόσφεραν και οι επαγγελματικές συντεχνίες. Παρόλη λοιπόν την υποταγή του ελληνικού χώρου, η ελληνική συνείδηση και η ελληνική ιδεολογία διατηρείται, συντηρείται και καλλιεργεί-

ται έστω και μέσα στα περιορισμένα και πιεστικά πλαίσια της Τουρκοκρατίας.

2. Από τις αρχές όμως του 18ου αιώνα η ελληνική παρουσία και ειδικότερα οι ελληνικές οικονομικές και πολιτισμικές δραστηριότητες αρχίζουν να παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή και θεαματική αλλαγή και ανάπτυξη, οι οποίες υποβοηθήθηκαν από τις γενικότερες φιλελεύθερες συνθήκες που εμφανίστηκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία. Ανάλογη δε είναι και η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης μέσα στα ευρύτερα θεσμικά πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Οι αλλαγές αυτές εν συντομία είναι:

α) Τα άρθρα της συνθήκης του Πασσάροβιτς (Passarowitz – 21 Ιουλίου 1718) τα οποία, ως προάγγελος των μεταρρυθμίσεων, έδιναν στους υπόδουλους πληθυσμούς τη δυνατότητα της ελεύθερης επικοινωνίας και των ανεμπόδιστων εμπορικών συναλλαγών τους στο βαλκανικό χώρο. Εξίσου σημαντικές ήταν επίσης και οι πολιτιστικές και οι οικονομικές συνέπειες της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) με την αντίστοιχη ελευθερία στη μετακίνηση και την επικοινωνία των ελληνικών πληθυσμών.

β) Το γενικότερο πλαίσιο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του Αβδούλ Μεζίτ (1839-1861) και του Αβδούλ Αζίτ (1861-1876), το οποίο θεωρήθηκε βασικό για τις αλλαγές ως προς τις σχέσεις της τουρκικής διοίκησης με τους υπόδουλους υπηκόους της. Είναι οι μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ, οι οποίες πρώτιστο σκοπό είχαν τη φιλελευθεροποίηση των θεσμών του κράτους. Το Τανζιμάτ άρχισε με την έκδοση του διατάγματος Χάτι Σερίφ (3 Νοεμβρίου 1839) και ενεργοποιήθηκε με το γνωστό διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν (18 Φεβρουαρίου 1856).

γ) Οι «Γενικοί Κανονισμοί», τους οποίους συνέταξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και επικυρώθηκαν στα 1860 με σουλτανικό βεράτι, μέσα στα πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων.[1]

---

1. Οι «Γενικοί Κανονισμοί» (*Γενικοί Κανονισμοί περί διευθετήσεως των Εκκλησιαστικών και Εθνικών πραγμάτων των υπό τον Οικουμενικόν Θρόνον διατελούντων Ορθοδόξων Χριστιανών υπηκόων της Α. Μεγαλειότητος του Σουλτάνου,* εν Κωνσταντινουπόλει 1862) ρύθμιζαν εκκλησιαστικά ζητήματα για τους κοινοτι-

δ) Ο νόμος «Περί Βιλαετίων», ο οποίος στα 1864 ολοκλήρωσε το θεσμικό πλαίσιο του Τανζιμάτ.

ε) Το νέο Οθωμανικό Σύνταγμα, το οποίο έμεινε γνωστό ως Σύνταγμα του 1875 και με το οποίο το θεσμικό πλαίσιο του Τανζιμάτ έφτασε στην κορυφωσή του. Το σύνταγμα όμως αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ, αφού ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ που το υπέγραψε, λίγο αργότερα το ακύρωσε και επέβαλε ένα νέο αυταρχικό καθεστώς.

3. Με τις παραπάνω μεταρρυθμίσεις: α) Ο υπόδουλος ελληνισμός διευκολύνθηκε σημαντικά στις μετακινήσεις του στον εσωτερικό χώρο των διαμονών του και αργότερα στον ευρύτερο βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο. Έτσι άρχισαν οι γνωστές αποδημίες του και με τη διασπορά του δημιούργησε νέες συνθήκες εργασίας και προόδου. β) Μέσα στα πλαίσια του Τανζιμάτ, με σουλτανικό διάταγμα από το 1846 η εκπαίδευση πήρε τη «λαϊκή» της μορφή και απομακρύνθηκε από τον εναγκαλισμό της μουσουλμανικής θρησκείας. γ) Ως αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών ιδρύονται: Ανώτερες Στρατιωτικές Σχολές, Ναυτική Σχολή, Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Ανώτερο Διδασκαλείο, Ιατρική Σχολή (1840 – με πρώτους καθηγητές Έλληνες), Γεωργική Σχολή (1848), Κτηνιατρική Σχολή (1850), Σχολές Μέσης Εκπαίδευσης (1845), Νομική Σχολή (1869) κ.ά. δ) Το σημαντικότερο σ' αυτή τη θεαματική αλλαγή είναι ότι τη διοργάνωση, την εποπτεία και κυρίως τη διοίκηση και τη λειτουργία αυτών των Σχολών και των Ιδρυμάτων την ανέλαβαν οι μορφωμένοι Έλληνες, οι οποίοι κατέλαβαν συγχρόνως και τα ανώτερα διοικητικά αξιώματα, τόσο στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, όσο και στην

κούς θεσμούς και τη διοίκηση, αναφέρονταν σε θέματα οργάνωσης των δημογεροντιών και της εκπαίδευσης και καθόριζαν τη συμμετοχή των λαϊκών στην εκκλησιαστική διοίκηση. Βλ. κυρίως: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α', Θεσσαλονίκη 1984, ΖΙΩΓΟΥ – ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ Σ. (Έκδοση – επιμέλεια), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – πηγές: 1830-1914*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1998 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 4 – «Κυριακίδης»).

τουρκική διοίκηση, και στο παλάτι, όπου η επίσημη γλώσσα ήταν πάντοτε η ελληνική.[2]

4. Αυτή την ευκαιρία των φιλελεύθερων μεταβολών την εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο ο υπόδουλος ελληνισμός της ευρύτερης Μακεδονίας και κυρίως οι Δυτικομακεδόνες – και μέσα σ' αυτούς πρωταρχικά οι Αρωμούνοι Δυτικομακεδόνες – οι οποίοι μετακινήθηκαν στις προοδευμένες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, ανέπτυξαν οικονομία και πολιτισμό, καλλιέργησαν την ελληνική παιδεία και εκπαίδευση και στη συνέχεια «μετακίνησαν» – μεταβόλισαν δηλαδή, μετακένωσαν – τον πολιτισμό και την παιδεία τους στις πατρογονικές τους εστίες στον ελλαδικό χώρο. Έτσι λοιπόν η ελληνική παιδεία (και βέβαια και η παιδεία των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία) στη διάρκεια του 19ου αιώνα, και μέσα στα θεσμικά πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, παρουσίασε θεαματική και αλματώδη ανάπτυξη με τα αναρίθμητα σχολεία που οργάνωσε και λειτούργησε σ' ολόκληρο τον υπόδουλο χώρο.

---

2. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΝΗΜΑ, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 58.

II. Η εκπαιδευτική παρουσία του ελληνικού κράτους και εθνική ταυτότητα

1. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός και εθνικός στόχος

1. Η εκπαιδευτική παρουσία του ελληνισμού στη Δυτική Μακεδονία εμπεριέχεται στο χώρο των αντίστοιχων εθνικών και ιδεολογικών ανταγωνισμών. Ο όλος ανταγωνισμός στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο είχε να κάνει με την απέλπιδα προσπάθεια των διαφόρων εθνοτήτων για να κατοχυρωθούν εδαφικά. Αυτή την κατοχύρωση την επεδίωκαν στοχεύοντας κυρίως σε τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις:

α) Ενισχύοντας ιδεολογικά τους ομόγλωσσους κατοίκους των εδαφικών τμημάτων που διεκδικούσαν. Προς την επίτευξη αυτού του σκοπού ενίσχυαν οικονομικά τον προπαγανδιστικό τους μηχανισμό και χρηματοδοτούσαν ένοπλα ανταρτικά σώματα. Έτσι μιλούσαν ευθέως για τη δημιουργία ελεύθερης εθνικής συνείδησης ανάμεσα σε πληθυσμιακά τμήματα, τα οποία αποκαλούσαν «αλύτρωτα» και «καταπιεσμένα».

β) Εκμεταλλευόμενοι – άμεσα και έμμεσα – το θρησκευτικό συναίσθημα των κατοίκων, με το να συμπλέουν υποκριτικά με την ομολογιακή συνείδησή τους. Αυτού του είδους η διείσδυση ήταν ασφαλώς και η πλέον επικίνδυνη, αφού στόχευε επιπλέον και στην αλλοίωση της θρησκευτικής συνείδησης των κατοίκων με τις προπαγανδιστικές δραστηριότητες παντοίων δογμάτων, αιρέσεων, αλλά και θρησκευτικών και συνειδησιακών παρεκβάσεων και παρεκτροπών.

γ) Καλλιεργώντας το μηχανισμό της εκπαίδευσης των ομόγλωσσων πληθυσμιακών τμημάτων, παραβλέποντας μ' αυτόν τον τρόπο τη βασική αλήθεια πως κοινή γλώσσα δε σημαίνει και κοινή εθνική συνείδηση και κοινό εθνικό ιδεολογικό στόχο. Έτσι κατέλη-

ξε να γίνει σχεδόν «κανόνας» πως ο εκπαιδευτικός ανταγωνισμός ήταν η «φυσική προέκταση» του εθνικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού.

Ερμηνεύοντας τις παραπάνω κατευθύνσεις πρέπει να σταθούμε στο μηχανισμό της εκπαίδευσης για να παρατηρήσουμε τρεις βασικές παραμέτρους.

α) Δεν αντιλέγει κανείς πως «*η εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων ενός τόπου αποτελεί ασφαλώς την καλύτερη απόδειξη της εθνικότητάς των, γιατί είναι η πιο σαφής εκδήλωση της ελεύθερης βούλησης και της κοινωνικής ορμής των*».[3] Κι αυτό φυσικά ισχύει για τα πληθυσμιακά τμήματα για τα οποία υπάρχει διαχρονικά - ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά η «εθνολογική βάση», τμήματα δηλαδή τα οποία ανήκουν οργανικά σε ένα εθνικό σύνολο.

β) Η παραπάνω όμως δραστηριότητα γίνεται το χειρότερο προπαγανδιστικό όπλο για λαούς που διεκδικούν ιμπεριαλιστικά τους γείτονές τους. Έτσι η εκπαίδευση γίνεται ο μοχλός για την άλωση των εθνικών συνειδήσεων.

γ) Η γλώσσα ακόμη λειτουργεί και ως «εκπαίδευση» μέσω των εκκλησιαστικών κειμένων, με αποτέλεσμα να γίνεται ο δούρειος ίππος της προπαγανδιστικής ιδεολογικής διείσδυσης στον εκκλησιαστικό χώρο.

Συγκεκριμενοποιώντας τώρα τις παραπάνω κατευθύνσεις και τις παραμέτρους και ερμηνεύοντας πάντα το μηχανισμό της εκπαίδευσης, παρατηρούμε τα εξής:

α) Η πολυγλωσσία του εξεταζόμενου χώρου επέτεινε τις ανταγωνιστικές δραστηριότητες. Για τους Έλληνες η εμφάνιση του «αλλόγλωσσου» δε σήμαινε τίποτε, αφού ελληνική συνείδηση είχαν όχι μόνο οι ελληνόφωνοι κάτοικοι και οι βλαχόφωνοι, αλλά και οι σλαβόφωνοι και οι αλβανόφωνοι κι αυτό γιατί όλοι οι δίγλωσσοι ή και πολύγλωσσοι Έλληνες του ευρύτερου μακεδονικού χώρου καλλιερ-

---

3. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σε. 11.

γούσαν την εκπαίδευσή τους στα ελληνικά. Αντίθετα δεν ήταν νοητό σε καμιά περίπτωση ελληνόφωνος κάτοικος να μην έχει ελληνική συνείδηση και ελληνικό φρόνημα.

β) Με βάση λοιπόν την παραπάνω πραγματικότητα, η προπαγανδιστική διείσδυση στηριζόταν αποκλειστικά στη «γλωσσική επίθεση». Έτσι η ρουμανική προπαγάνδα «ανακάλυψε» την «αδελφική» γλώσσα των Αρωμούνων και προσπάθησε να διεισδύσει στον ελληνικό χώρο μέσω της ρουμανικής εκπαιδευτικής προπαγανδιστικής κίνησης και καλλιεργώντας την αρωμουνική γλώσσα, ως γλώσσα ιδεολογικής επικοινωνίας. Όσο δε για τους μεταγενέστερους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς (το βουλγαρικό, τον αλβανικό, και όλους τους άλλους) βασικό τους μέλημα ήταν η προσπάθεια καταπίεσης της ελληνοφωνίας και του ελληνορθόδοξου στοιχείου, μια που κι αυτό εκφράζονταν άμεσα και οργανικά με την ελληνική γλώσσα και την ελληνική παράδοση.

2. Με βάση λοιπόν την παραπάνω ερμηνεία του «μηχανισμού» της εκπαίδευσης, η εκπαιδευτική παρουσία του ελληνικού κράτους συνδέεται άρρηκτα με την εθνική του ταυτότητα και ο ιδεολογικός προσανατολισμός του στοχεύει άμεσα στον εθνικό στόχο της απελευθέρωσης των υπόδουλων ελληνικών πληθυσμών.

Έτσι, μέσα στο πλαίσιο των γενικότερων προγραμμάτων της εθνικής πολιτικής του ελληνικού κράτους εντάσσονται και τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά προγράμματα – οι εκπαιδευτικοί στόχοι για την οριοθέτηση των εθνικών διεκδικήσεων και την ενδυνάμωση του διαπραγματευτικού μετώπου ενόψει της εδαφικής διανομής της Μακεδονίας. Προς την κατεύθυνση αυτή στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας:

α) Διαδίδεται και καλλιεργείται η ελληνική γλώσσα.

β) Ιδρύονται – τόσο με τη φροντίδα του ελληνικού κράτους, όσο και με την κοινοτική και προσωπική φροντίδα των ελληνόφωνων και βέβαια των βλαχόφωνων κατοίκων - των Αρωμούνων, όπως θα καταφανεί στις σελίδες αυτής της διατριβής – όσο το δυνατό περισσότερα ελληνικά σχολεία: Δημοτικά στις μεγαλύτερες πόλεις και τα κεντρικά χωριά, σε πρώτη φάση και επέκτασή τους αργότερα και στους μικρότερους οικισμούς – Γυμνάσια στις πρωτεύουσες των

βιλαετίων, σε πρώτη φάση και επέκτασή τους αργότερα και στις πρωτεύουσες των καζάδων, αλλά και σε άλλους μεγάλους οικισμούς.

Έτσι η ελληνική εκπαίδευση καλλιεργείται έντονα και παρουσιάζει θεαματική ανάπτυξη, αφού, σύμφωνα με στατιστική του 1906, λειτουργούσαν στη Δυτική Μακεδονία συνολικά 477 ελληνικά σχολεία με 676 δασκάλους και 27.106 μαθητές, όπως σημειώσαμε και στη δεύτερη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου (αναλυτικά, κατά καζάδες: πίνακας 1, *τα χριστιανικά σχολεία στο Βιλαέτι Μοναστηρίου* - παράρτημα, σελ. 582).[4]

γ) Δημιουργούνται Σχολές για την ενιαία εκπαίδευση των δασκάλων (του διδακτικού προσωπικού των σχολείων και των Σχολών) και των ιερέων και για την αντίστοιχη καλλιέργεια του εθνικού στόχου μέσω της εκπαίδευσής τους.

δ) Ενεργοποιούνται οι τοπικοί κοινωνικοί φορείς και ενισχύεται η τοπική εκπαίδευση με τις ποικίλες δραστηριότητες των Φιλεκπαιδευτικών και Μορφωτικών Συλλόγων, των Ενώσεων και των Σωματείων.

ε) Χρηματοδοτούνται τα ελληνικά σχολεία και τα προγράμματα υποτροφιών για τους άπορους μαθητές.

στ) Μεταβιβάζονται εκπαιδευτικές αρμοδιότητες στα ελληνικά Προξενεία του υπόδουλου χώρου.

2. Η πολιτική και οι φορείς της εκπαίδευσης – Ίδρυση και λειτουργία των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και Σωματείων

1. Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στα υπόδουλα ελληνικά τμήματα δεν ήταν η πλέον οργανωμένη και απόλυτα επιτυχής. Βέβαια το ελληνικό κράτος ενίσχυε οικονομικά την εκπαίδευση στην ελεύθερη και στην υπόδουλη Ελλάδα, και ιδιαίτερα μετά το 1878[5]. Κι ακόμα η αντίστοιχη εκπαιδευτική πολιτική του, ό-

---

4. *INSTITUTO GEOGRAFICO DI AGOSTINI-ROMA* 1906, πρβ. και ΜΑΖΑΡΑΚΗ – ΑΙΝΙΑΝΟΣ Ι.Κ, Ο Μακεδονικός Αγώνας, Αθήνα 1981,σελ. 118-119, Ν. Ι. ΜΕΡΤΖΟΥ, *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992[3], σελ. 113 («Σιδέρης»).

πως διαγράφηκε παραπάνω, ήταν άρρηκτα δεμένη με τον εθνικό στόχο της ενσωμάτωσης των υπόδουλων Ελλήνων μέσα στα όρια του ελλαδικού χώρου και βέβαια ο αντίστοιχος ιδεολογικός προσανατολισμός του κινούνταν μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου ελληνικού κράτους.

Όμως παρόλα αυτά το ελληνικό κράτος ήρθε απλώς αρωγός στην όλη προσπάθεια, γιατί το κύριο βάρος της χρηματοδότησης για την οργάνωση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων την ανέλαβε αποκλειστικά και κύρια ο οργανωμένη τοπική κοινωνία, μέσα στους κόλπους της οποίας ανδρώθηκαν και οι λεγόμενοι «φορείς της εκπαίδευσης», όπως επίσης οργανώθηκαν και οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα Σωματεία:

2. *Οι φορείς της εκπαίδευσης*: Στο Δυτικομακεδονικό χώρο – και μέσα από τα σπλάχνα των τοπικών κοινωνιών – ενεργοποιήθηκαν οι παρακάτω φορείς, οι οποίοι και ανέλαβαν όλο το βάρος για την ίδρυση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων:

α) *Οι Μακεδόνες απόδημοι* (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι), οι οποίοι αρχικά πλούτισαν στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές χώρες και στη συνέχεια με τις απλόχερες ευεργεσίες τους ίδρυσαν ελληνικά σχολεία, ελληνικές εκκλησίες, νοσοκομεία και άλλα κοινωφελή έργα στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.

β) *Οι τοπικές Εκκλησίες*, οι οποίες και ανέλαβαν στην πρώτη φάση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων όλη την ευθύνη για την οργάνωση των ελληνικών σχολείων.

γ) *Τα επαγγελματικά σωματεία*, και γενικότερα οι *εγχώριοι κοινωνικοί φορείς*, οι οποίοι συνέβαλαν αποφασιστικά στην καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων με τις άφθονες οικονομικές τους συνδρομές.[6]

δ) *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, το οποίο συνέβαλε αποφασιστικά στην ελληνική παιδεία και την ελληνική εκπαίδευση του υπόδουλου ελληνικού Γένους με όλη την εν γένει εκπαιδευτική του

---

5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΟΥΚΑΛΑ, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα 1977, σελ. 483-495 («Θεμέλιο»).

δραστηριότητα και κυρίως με τη σύνταξη των «Γενικών Κανονισμών» για την εφαρμογή του «Χάτι Χουμαγιούν», όπως είδαμε παραπάνω, την ίδρυση Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και την έκδοση βιβλίων, περιοδικών και εντύπων.

ε) *Η αστική τάξη*, η οποία και αναλαμβάνει στους ώμους της το μεγαλύτερο μέρος της εκπαιδευτικής οργάνωσης του υπόδουλου ελληνισμού με την ίδρυση των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και Σωματείων.

3. *Οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι, τα Σωματεία και οι «επιτροπές»*. Κυρίως κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, εμφανίζονται με αυξανόμενο ρυθμό πλήθος από διάφορα σωματεία με εκπαιδευτικούς σκοπούς, όπως φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι,[7] Σωματεία και Αδελφότητες, φιλανθρωπικά και γενικά φιλοπρόοδα σωματεία και ενώσεις και διάφορες «επιτροπές». Σύλλογοι, σωματεία και ενώσεις, οι οποίες οργανώνονται σ' όλο τον υπόδουλο ελληνισμό από τους Έλληνες, τόσο από τους ελληνόφωνους, όσο – κυρίως – από τους βλαχόφωνους, τους Αρωμούνους. Για τους αρωμουνικούς φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους, θα γίνει διεξοδικός λόγος στο έκτο κεφάλαιο.

Όλα αυτά τα σωματεία συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας στη Δυτική Μακεδονία και στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας με την ίδρυση και τη λειτουργία ελληνικών σχολείων και ελληνικών σχολών. Λειτούργησαν λοιπόν και δημιούργησαν πολιτισμό όχι μόνο στο ελεύθερο ελληνικό βασίλειο, αλλά – κυρίως – και στον υπόδουλο ελληνισμό, όπου και διεργάστηκαν μέσα σε ένα σκληρό και έντονο προπαγανδιστικό κλίμα τον απελευθερωτισμό του από τους παντοίους δυνάστες.

---

6. «*Η αυτονόητη υποχρέωση των εγχώριων κοινωνικών φορέων να υποστηρίζουν οικονομικά την προαγωγή και διάδοση των ελληνικών γραμμάτων ως παράγοντα κοινωνικής προόδου, θα υπακούσει από το 1870 στη νέα εθνική δεοντολογία, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση θα εξασφάλιζε την κοινωνική και εθνική συνοχή τους που απειλούνταν από την εθνική αφύπνιση των άλλων χριστιανικών ομάδων*» (ΣΟΦΙΑ ΒΟΥΡΗ, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992, σελ. 83).

7. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εισαγωγή στη ιστορία των ελληνικών*

Τα σωματεία αυτά είναι πολλά και προήλθαν κυρίως κάτω από την επίδραση μερικών βασικών και γνωστών για την ανεκτίμητη εθνική, κοινωνική και εκπαιδευτική προσφορά τους, τα οποία συνέδραμαν αποφασιστικά, τόσο οικονομικά όσο και υλικοτεχνικά, και την εκπαίδευση των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία, όπως θα καταφανεί στην πορεία της διατριβής, όπως είναι:

α) Ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», ο οποίος έμεινε γνωστός ως «Υπουργείο Παιδείας του Αλύτρωτου Ελληνισμού»[8] για την πολύπλευρη εκπαιδευτική και κοινωνική του προσφορά. Στις δραστηριότητές του εντάσσεται και η ίδρυση σχολείων, η έκδοση σχολικών εγχειριδίων, η σύνταξη και έκδοση σχολικών προγραμμάτων και κανονισμών και η ίδρυση βιβλιοθηκών στους αρωμουνικούς οικισμούς, ενώ αποτέλεσε επίσης το βασικό δημοσιογραφικό όργανο της εκπαιδευτικής δράσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

β) Ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»[9]. Μέσω αυτού το ελεύθερο ελληνικό βασίλειο συμπαραστεκόταν ενεργά – τόσο υλικά, όσο και ηθικά και πνευματικά – στην εκπαιδευτική οργάνωση του μακεδονικού και θρακικού χώρου και προσπαθούσε να ενδυναμώσει το ελληνικό μέτωπο κατά των ξένων εθνικών κινήσεων.

γ) Η *«Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης»*. Ιδρύθηκε με πρόταση του Στεφάνου Νούκα, από Δυτικομακεδόνες εγκαταστημένους στην Κωνσταντινούπολη[10] και *«πρέπει να αξιολογείται και να*

φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19ο και 20ό αιώνα, «Παρνασσός», περ. Β΄, 4 (1962), σελ. 247-258, όπου και σχετική βιβλιογραφία, ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996.

8. ΤΑΤΙΑΝΑΣ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Το Υπουργείον Παιδείας του Αλυτρώτου Ελληνισμού*, Αθήναι 1967.

9. Για τη δράση του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» για τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του βλ. τις *«Εκθέσεις πεπραγμένων»* του – των ετών 1869-1871, 1872-1873 και 1876-1877.

10. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-*

καταξιώνεται ως πατριαρχικό, αλλά και ταυτόχρονα ως λαϊκό δημιούργημα». Στις δραστηριότητές του συγκαταλεγόταν η ίδρυση σχολείων πρακτικής κατεύθυνσης και η ίδρυση του «Κυριακού Σχολείου» στην Πόλη.[11]

Πρώτος πρόεδρος της «Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος» χρημάτισε ο εγκαταστημένος στην Κωνσταντινούπολη φιλοπρόοδος και γνωστός για τις κοινωνικές του δραστηριότητες Αρωμούνος Μπλατσιώτης, ο καπνέμπορος Κωνσταντίνος Θωμαΐδης,[12] ο οποίος έκτισε στη γενέτειρά του Μπλάστι το περιώνυμο «Θωμαΐδειον» Αρρεναγωγείο.

δ) Η «Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Αγαπάτε Αλλήλους». Ιδρύθηκε από τον Αρωμούνο πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ με μοναδικό σκοπό και στόχο την εποπτεία, την οργάνωση και την ενίσχυση της ελληνικής εκπαίδευσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με την ίδρυση Αστικών Σχολείων, Ημιγυμνασίων και Γυμνασίων και τη μισθοδοσία δασκάλων.[13]

ε) Η «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». «Το Υπουργείο Εξωτερικών κάτω από τις ειδικές ανάγκες που είχε η Εκκλησία και η Εκπαίδευση στα κατεχόμενα, συγκρότησε ειδική επιτροπή με την ονομασία «Επιτροπή ενίσχυσις της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» με αποκλειστικό και μόνο σκοπό την επίβλεψη και προώθηση των ζητημάτων αυτών. Οι οικονομικοί πόροι της επιτροπής αυτής ήταν από τα μυστικά κονδύλια του Υπουργείου

1914), Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 47, ΔΑΡΔΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ν., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτόάμυνα του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 23, υποσ. 39, όπου και βιβλιογραφία για την ίδρυση και τη δράση της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας.

11. ΔΩΣΣΑ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΙΧ., *Η ίδρυση της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας το 1781 και η ιστορική στιγμή*, «Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα» (ΜΦΑ) Δ΄ (1983), σελ. 15.

12. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 179.

13. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι...*, ό. π., σελ. 48, 51.

Εξωτερικών και από ενισχύσεις της Αρχιεπισκοπής και Μητροπόλεων καθώς και από δωρεές άλλων ευαγών Ιδρυμάτων. Η Επιτροπή αυτή δεν περιορίζονταν μόνον σε οικονομικές ενισχύσεις των σχολείων, πληρωμές μισθών των δασκάλων και τ.λ. αλλά [προχωρούσε] *και στην αποστολή εποπτικών μέσων διδασκαλίας, όπως χαρτών, θρησκευτικών – ιστορικών γεωγραφικών και φυσικών, εικόνων και άλλα. Γνωστή η δράση της επιτροπής αυτής που κινούνταν πάντοτε μέσα από τις διπλωματικές ελληνικές υπηρεσίες».*[14]

Η «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» ανταποκρίθηκε επανειλημμένα στις εκκλήσεις των κοινοτικών εκπροσώπων των αρωμουνικών κοινοτήτων για οικονομική βοήθεια ως προς τη μισθοδοσία δασκάλων, τη συντήρηση των σχολείων και την αποστολή διδακτικών εγχειριδίων και εποπτικού και διδακτικού υλικού. Τέτοια ανταπόκριση επέδειξε και στις δεκάδες εκκλήσεις - αναφορές των αρωμουνικών κοινοτήτων του σαντζακίου Σερβίων κατά το χρονικό διάστημα 1882-1912, οι οποίες γνωστοποιούνταν στην «Επιτροπή» μέσω του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας.[15]

στ) Ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης». Ο Σύλλογος ανέπτυξε πλούσια εκπαιδευτική δραστηριότητα τόσο στην περιοχή της Θεσσαλονίκης όσο και στο μακεδονικό (και αρωμουνικό) χώρο, με την ίδρυση και τη συντήρηση σχολείων και το διορισμό 180 ελληνοδιδασκάλων, δημοδιδασκάλων, παρθεναγωγών και νηπιαγωγών στο χρονικό διάστημα 1873-1892.[16]

Συνολικά *«οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι των πόλεων και κωμοπόλεων της Μακεδονίας, με την οικονομική ενίσχυση των σχολεί-*

---

14. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων),* Κοζάνη 1994, σελ. 36.

15. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, passim, ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912),* Ελασσόνα 1993, passim.

16. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914),* Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 53, 149, 238-244.

ων και την αποστολή δασκάλων σε διάφορα μέρη, συνετέλεσαν πολύ στη διάδοση της παιδείας, στη διατήρηση της Ορθοδοξίας και στην ενίσχυση του εθνικού φρονήματος των κατοίκων. Έτσι ενισχύθηκε ηθικά, εξοπλίστηκε πνευματικά και σφυρηλατήθηκε εθνικά ο Ελληνισμός της Μακεδονίας και οι κάτοικοί της έγιναν ικανοί να αντισταθούν στον προσηλυτισμό της βουλγαρικής προπαγάνδας, να ανθέξουν στις καταπιέσεις και στους διωγμούς και να μπορέσουν τέλος να αγωνιστούν νικηφόρα στην περίοδο της κρίσης του Μακεδονικού Ζητήματος».[17]

---

17. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 13.

Β. Η ελληνική εκπαίδευση των Αρωμούνων στις πατρογονικές τους κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας

Ι. Οι ιδεολογικοί και εθνικοί στόχοι της ελληνικής εκπαίδευσης των Αρωμούνων

1. Η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική παρουσία των Αρωμούνων

1. Η εκπαίδευση των Αρωμούνων στηρίχτηκε στη βασική τους ανάγκη για τον προσδιορισμό τους μέσα στους κόλπους της ελληνικής παιδείας και εκπαίδευσης και μέσω αυτής για τον προσδιορισμό τους και για την επιβεβαίωσή τους ως αναπόσπαστο τμήμα του Ελληνισμού. Αυτή η «ανάγκη» δημιουργήθηκε ή καλύτερα προκλήθηκε από τον άκρατο εθνικισμό που θέριευε κυρίως το 19° αιώνα στα Βαλκάνια, όπου κάθε εθνοτικός λαός ή έστω και κάθε εθνοτική ομάδα ή κίνηση ή συνείδηση προσπαθούσε χωρίς την απαιτούμενη «εθνική βάση» να διεκδικήσει όχι μόνο εδαφικά τμήματα, αλλά, και το κυριότερο, συνειδήσεις και ηθικές και πνευματικές εξαρτήσεις και αξίες. Ο επίμαχος χώρος της ευρύτερης Μακεδονίας, όπως τονίστηκε και αλλού, έγινε το θέατρο των γλωσσικών, εδαφικών και εθνικών διεκδικήσεων και ανταγωνισμών.

Μέσα σ' αυτή την οδυνηρή διαπάλη οι Αρωμούνοι – οι οποίοι καθ' όλη τη μακραίωνη ελληνική τους πολιτισμική πορεία λειτουργούσαν και δημιουργούσαν κοινά και αδιαίρετα στον ελλαδικό και τον ευρύτερο εθνικό ελληνικό χώρο – αναγκάστηκαν να αντιδράσουν και να ορθώσουν το ανάστημά τους στις προπαγανδιστικές κινήσεις που τους «ανακάλυψαν» ως «όμαιμους» και τους διεκδικούσαν.

Έτσι λοιπόν, ενώ επί αιώνες δεν υπήρχε για τους Αρωμούνους

ιδιαίτερος βίος, ο προπαγανδισμός του 19ου αιώνα (κυρίως μετά το 1850) τους «ξεχώρισε» από τον ελληνικό κορμό και η ρουμανική προπαγάνδα τους «διεκδίκησε» εθνικά με πρόσχημα τη λατινογενή βάση των γλωσσών που μιλούσαν οι Ρουμάνοι και οι συγκεκριμένοι βλαχόφωνοι Αρωμούνοι. Οι Αρωμούνοι όμως ως δίγλωσσοι Έλληνες μιλούσαν τόσο τα ελληνικά όσο και τα αρωμουνικά, αλλά δημιουργούσαν πάντοτε τον πολιτισμό τους στα ελληνικά, αφού η αρωμουνική ούτε γραπτή μορφή παρουσίαζε ούτε επιστήμη λόγου παρήγαγε και παρέμενε πάντοτε μια οικογενειακή γλώσσα προφορικής επικοινωνίας.

Και σαν βρέθηκαν λοιπόν οι Αρωμούνοι μπροστά σ' αυτή την κατάσταση λειτούργησαν αντανακλαστικά και αυτόματα και ανέδειξαν την ελληνικότητά τους με την οργάνωση και τη λειτουργία της ελληνορθόδοξής τους εκπαίδευσης. Πρέπει όμως να σημειωθεί εδώ, όπως θα καταφανεί και στη συνέχεια, πως οι Αρωμούνοι αποτελούσαν ανέκαθεν ένα ιδιαίτερο τμήμα λαού με τις κλειστές τους κοινωνικές δομές και τις εθιμικές λειτουργίες ενός κλειστού κοινωνικού περιβάλλοντος, αφού οι διαμονές τους περιορίζονταν για αιώνες σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές και οι ασχολίες τους ήταν συγκεκριμένες και ανάλογες. Με τις μετακινήσεις τους όμως και τις αποδημίες τους στον ελλαδικό και τον ευρύτερο βαλκανικό και τον ευρωπαϊκό χώρο ανέπτυξαν και καλλιέργησαν πολιτισμό και πνευματικό ανάστημα, το οποίο και μεταβόλισαν στις γενέτειρές τους. Έτσι λοιπόν είχε διαμορφωθεί ήδη από το 1700 ένας ιδιαίτερος οργανωτικός και ομαδικός «μανδύας», ο οποίος άρχισε να τους συνενώνει και να τους μορφώνει στους χώρους της εργασίας και των διαμονών τους. Αργότερα όμως αυτός ο καθαρά κοινωνικός, πολιτιστικός και πολιτισμικός αρωμουνικός «μανδύας» δέχτηκε τις επίβουλες διαθέσεις των προπαγανδιστικών επιθέσεων για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω. Είναι λοιπόν αξιοπρόσεκτο πως οι Αρωμούνοι – εκτός των άλλων – επιστράτευσαν την ελληνική τους παιδεία και απάντησαν στη βίαια ιδεολογική τους αμφισβήτηση με την πηγαία, σθεναρή και επίμονη εκπαίδευση και την παιδεία τους.

Μ' αυτόν τον τρόπο μπόρεσε τελικά η ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική προσπάθεια των Αρωμούνων να υπερκεράσει την οδυνηρή κατάσταση της επίμαχης εποχής των ιδεολογικών και εθνικών

συγκρούσεων και να σταθεί οργανικά και μόνιμα στο μητρικό της οικοδόμημα, προσκολλημένη άρρηκτα στους ιδεολογικούς και τους εθνικούς στόχους της ελληνικής εκπαίδευσης.

2. Εξάλλου η εκπαίδευση των Αρωμούνων είχε ως κίνητρο, αλλά και ως στόχο τον ταυτισμό της με την αντίστοιχη εκπαιδευτική παρουσία του ελληνικού κράτους και τον ανάλογο ιδεολογικό προσανατολισμό του και τον εθνικό του στόχο, ο οποίος διαμόρφωνε και την εθνική μας νεοελληνική ταυτότητα:

Ενδεικτικά και μόνο αναφερόμαστε σε κάποιες πλευρές αυτού του αγώνα της ελληνορθοδοξίας των Αρωμούνων: Η τεράστια λόγου χάρη συμμετοχή και η συμβολή του Κρουσόβου – της «Ακρόπολης του Ελληνισμού» – στην οργάνωση της ελληνικής παιδείας, στάθηκε μεγάλη και καθοριστική σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Έγινε ο θεματοφύλακας του Ελληνισμού στο βορειότερο άκρο του, αναβάπτισε το μακεδονικό Ελληνισμό και προετοίμασε την αναγέννησή του.[18] Κι ακόμη οι *«αρρήκτως συνηνωμένοι και εν αδιάσπαστον όλον αποτελούντες εν κοιναίς παραδόσεσι και εθίμοις μετά των ελληνιστί διαλεγομένων αδελφών ημών»*[19] Αρωμούνοι της Μηλόβιστας ζούσαν σε έντονο και διαρκές αγωνιστικό κλίμα και βέβαια μέσα σε εθνεγερτική και ελληνική παιδεία, την οποία καλλιεργούσαν με ένθερμο ζήλο και αδιάλειπτα στα πολυδύναμα εκπαιδευτήριά τους.

Ζωηρή εντύπωση μας προκαλεί επίσης η αντίδραση των Αρωμούνων της Νέβεσκας κατά της προσπάθειας της προπαγανδιστικής εκπαιδευτικής και εκκλησιαστικής ρουμανικής κίνησης, η οποία προσπαθούσε να επιτύχει από την τουρκική ηγεσία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο την εισαγωγή της ρουμανικής γλώσσας στις δραστηριότητες (στη διδασκαλία και τις λειτουργίες) των ρουμανιζόντων.

---

18. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 322.

19. *«Εκκλησιαστική Αλήθεια»*, 1907, σελ. 262 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Της Κοινότητος Μηλοβίστης της ιεράς Μητροπόλεως Πρεσπών και Αχριδών – 9 Μαρτίου 1907).

Αντιδρώντας λοιπόν τόνιζαν ότι «*εάν, ο μη γένοιτο, πεισθή η Υμετέρα Παναγιότης και η περί αυτήν σεπτή χορεία των αγίων Αρχιερέων να επιτρέψη την εις τας Εκκλησίας και Σχολάς ημών εισαγωγήν της ρουμουνικής γλώσσης, ην αποτροπιαζόμεθα ως ξένην, άγνωστον και ασύμφωνον προς τας εθνικάς ημών παραδόσεις, φρικτόν ειπείν, Παναγιώτατε, επιτρέψατε εν τη απελπισία ημών να είπωμεν· προκειμένου να απολέσωμεν την γλυκείαν και θεσπέσιον ημών γλώσσαν, θα προτιμήσωμεν να προσαρτηθώμεν εις άλλην τινά Εκκλησίαν ή, το πολύ, να πέσωμεν θύμα πάντες εις το κατώφλιον των Εκκλησιών και Σχολών ημών, διότι "μητρός τε και πατρός και των άλλων προγόνων απάντων τιμιώτερον εστιν η πατρίς και σεμνότερον και αγιώτερον και εν μείζονι μοίρα και παρά θεοίς και παρ' ανθρώποις τοις νουν έχουσι"*».[20]

Γενικά, οι Αρωμούνοι διακήρυτταν σε κάθε ευκαιρία και σε κάθε τόνο ότι «*στερρώς εχόμενοι των πατρίων και, πιστώς και ακραδάντως, τω Οικουμενικώ Πατριαρχείω προσκείμενοι, δηλούμεν ότι ήμεν, εσμέν και εσόμεθα Έλληνες γνήσιοι, ουδέν διαφέροντες των συνοίκων ημών Ελληνοφώνων τό τε αίσθημα και τους πόθους αδελφών ημών... αρρήκτως δε συνηνωμένοι και έν όλον και μόνον έν, εν κοιναίς παραδόσεσι και εθίμοις, μετά των λοιπών Ελλήνων αδελφών ημών αποτελούντες, πανηγυρικώς διακηρύττομεν την τοιαύτην αδιάσπαστον ημών ταυτότητα εν πάσι*».[21]

Και μάλιστα επέμεναν με έντονο τρόπο στον απόλυτο ταυτισμό τους με τους Έλληνες, την ελληνική παιδεία και την ελληνική τους γλώσσα, την οποία καλλιεργούσαν και χρησιμοποιούσαν στο σχολείο, στην εκκλησία, στις συναλλαγές τους, στην καθημερινή τους ζωή και στο σπίτι, όπως διαβάζουμε στο Πατριαρχικό τακρίριο της 27ης Ιουνίου 1905: «*Οι Ελληνόβλαχοι, διεσπαρμένοι οικούντες ανά την ευρωπαϊκήν Τουρκίαν, αριθμούμενοι δε κατ' ακριβείς στατιστι-*

---

20. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 264 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Της Κοινότητος Νεβέσκης της ιεράς Μητροπόλεως Καστορίας – 25 Μαρτίου 1907).

21. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 264-265 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Των Ελληνοβλάχων κατοίκων της πόλεως Σερβίων της ιεράς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης – 30 Μαρτίου 1907).

κάς πληροφορίας περί τας 100.000 ψυχάς, έκπαλαι, απ' αιώνων, ουδέ μίαν εδέχθησαν ή δέχονται διάκρισιν μεταξύ αυτών και των Ελλήνων, Έλληνες και αυτοί όντες και Έλληνας εαυτούς κηρύσσοντες. Μίαν δ' είχον και έχουσι γλώσσαν την ελληνικήν, εν τε τω ιερώ ναώ, τω σχολείω, τη συναλλαγή και τω εμπορίω και εν αυτή έτι τη οικογενεία, καθόσον σπανίως ευρεθήσεται και εν ταις λαϊκαίς τάξεσιν έτι ανήρ ή γυνή, μη γινώσκοντες και λαλούντες ελληνιστί».[22]

2. Ο μηχανισμός της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων: ένα πρότυπο - μοντέλο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης

Οι Αρωμούνοι σ' ολόκληρο το χώρο της Δυτικής Μακεδονίας καλλιέργησαν τα ελληνικά γράμματα και την ελληνική παιδεία με την τέλεια οργανωμένη εκπαίδευσή τους, με το ικανό και υψηλής εκπαίδευσης διδακτικό προσωπικό, με το συνεχές ενδιαφέρον των σχολικών εφορειών και τα πολυώροφα και ευρύχωρα εκπαιδευτήρια *«άτινα εκτίσθησαν και συνετηρήθησαν επί αιώνες δια των αγώνων του λαού, όχι δια του ξένου χρυσίου»*.[23]

Στην παραπάνω επισήμανση ότι τα εκπαιδευτήρια των Αρωμούνων κτίστηκαν και συντηρήθηκαν επί αιώνες με τους αγώνες του λαού και όχι με το ξένο «χρυσίο» στηρίζεται όλη η φιλοσοφία και η πεμπτουσία της εκπαίδευσής τους: Ότι δηλαδή η εκπαίδευση των Αρωμούνων ήταν προσωπικό δημιούργημα του αρωμουνικού λαού και ότι ουδέποτε στηρίχτηκε στο ξένο προπαγανδιστικό χρήμα, στο γνωστό «χρυσίον», που τόσο απλόχερα και σπάταλα προθυμοποιούνταν οι προπαγανδιστές να προσφέρουν.

Και σε επέκταση ότι η εκπαίδευσή τους δεν εθελοτυφλούσε μπροστά στην πενία του ενδιαφέροντος για τα εκπαιδευτικά της πράγματα εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας και άλλων φορέων, αφού ανέλαβε μόνη της όλο το βάρος της εκπαίδευσης των νέων της

---

22. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1905, σελ. 319. Πρβ. *και Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου*, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη, σελ. 103.

23. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 366.

και ότι οι Αρωμούνοι ιδεολογικά δεν πλησίασαν ποτέ τις εκπαιδευτικές προπαγανδιστικές κινήσεις, αφού δεν επηρεάστηκαν από το «ρέον χρυσίον» τους.

2. Ο μηχανισμός της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας λειτούργησε στο μεγαλύτερο μέρος της, σχεδόν αποκλειστικά θα μπορούσαμε να πούμε, με την οικονομική αρωγή και με το προσωπικό ενδιαφέρον των Αρωμούνων ευεργετών, των Αρωμούνων δωρητών και των απλών ακόμη και μη «δυναμένων» Αρωμούνων κατοίκων των αρωμουνικών οικισμών και των αρωμουνικών κοινοτήτων. Έτσι κάθε αρωμουνική κοινότητα είχε το δικό της σχολείο που το συντηρούσε με τα δικά της οικονομικά μέσα, μισθοδοτούσε μόνη της τους δασκάλους της και για όλους τους κατοίκους της το «σχολειό» τους – το κτίριο, οι μαθητές και οι δάσκαλοι – ήταν το πρώτο τους και βασικό μέλημα: Μπορούμε να πούμε με απόλυτο και σαφή τρόπο ότι η εκπαίδευση των Αρωμούνων είναι ένα πρότυπο - μοντέλο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης. Ένα πρότυπο τέτοιας δυναμικής και ποιότητας, το οποίο προκαλεί το ενδιαφέρον και το θαυμασμό του ερευνητή παιδαγωγού, ιστορικού και κοινωνιολόγου της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Το μέγεθος και οι διαστάσεις της εκπαίδευσης αυτής θα καταφανεί περίτρανα με την παρουσίαση που ακολουθεί για την ίδρυση, την οργάνωση, τη διοίκηση και τη λειτουργία των Ελληνικών Σχολείων και των Σχολών στις αρωμουνικές κοινότητες όλου του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας.

ΙΙ. Η πορεία της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων από το 1700 μέχρι το 1913[24]

1. Πρώτη περίοδος: Η απαρχή της ελληνορθόδοξης εκπαιδευτικής αφύπνισης των Αρωμούνων: Από το πρώτο σχολείο της Μοσχόπολης μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1700-1718)

1. Η εθνική και πνευματική αφύπνιση των Αρωμούνων, ως ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πληθυσμιακό τμήμα του ευρύτερου ελληνικού χώρου και του Ελληνισμού, έχει καταγραφεί ιστορικά. Έχει γενικότερα επίσης διευκρινισθεί η ουσιαστική συμβολή των Αρωμούνων στη διαφωτιστική, εθνεγερτική και αγωνιστική περίοδο, η οποία οδήγησε στην ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους, όπως και η ουσιαστική τους συμβολή στη διαμόρφωση και τη συγκρότησή του στη συνέχεια.[25]

Χαρακτηριστικό στοιχείο όλων των Αρωμούνων αναδείχτηκε μέσα από τους πατριωτικούς και πνευματικούς τους αγώνες η ελληνική τους συνείδηση και η ελληνική τους εκπαίδευση. Μιλώντας μάλιστα για τους Αρωμούνους Μοσχοπολίτες, για την κορυφαία «εικόνα» της αρωμουνικής εκπαιδευτικής παρουσίας στο Δυτικό μακεδονικό χώρο, μπορούμε να ισχυριστούμε με απόλυτη ευθύτητα

---

24. Οι αναφορές της ενότητας αυτής σε σχολεία, δασκάλους και μαθητές των αρωμουνικών κοινοτήτων είναι γενικές και ενδεικτικές και δεν παραπέμπονται βιβλιογραφικά, αφού σε επόμενα κεφάλαια γίνεται η πλήρης αναλυτική παρουσίασή τους.

25. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993.

και βεβαιότητα ότι «*χαρακτηριστικό των εθνικών τάσεων των Μοσχοπολιτών είναι η γνωστή συμβολή τους στην πνευματική αφύπνιση των Ελλήνων*».[26]

Κι αυτή η πνευματική αφύπνιση πρώτιστα και βασικά σφυρηλατήθηκε μέσα από την εκπαίδευση των Αρωμούνων, αφού όλοι οι Μοσχοπολίτες ήταν Αρωμούνοι. Και μάλιστα η συμβολή τους στη γενικότερη αφύπνιση του Ελληνισμού ήταν πρωτοπόρα και ουσιαστική, αφού οι Μοσχοπολίτες προηγήθηκαν κατά πολύ του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με την παιδεία τους να αρχίζει από το 1700. Εξάλλου ας σημειωθεί ότι και στους εθνικούς αγώνες οι Μοσχοπολίτες πρωτοπορούν, αφού ιδιαίτερος γραμματέας ενός από τους Ορλώφ κατά την ελληνική επανάσταση του 1770 αναφέρεται ο Μοσχοπολίτης Αθανάσιος Βαϊνάκης.[27]

2. Η τελειότερη έκφραση της πνευματικής αφύπνισης και η ανάδειξη των πολιτισμικών αγαθών εδράζεται αναμφισβήτητα στην καλλιέργεια της εκπαίδευσης. Κι αυτή η εκπαίδευση αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα και υπόσταση όταν συντελείται σε χρόνους κοινωνικής και πολιτικής απραξίας και πνευματικής στειρότητας. Ο Ελληνισμός βρέθηκε σε παρόμοιες συνθήκες απραξίας και στειρότητας, όπου δεν υπήρχε κεντρική πολιτική ευθύνη, δεν υπήρχε κοινωνική πρόνοια και δεν υπήρχε πνευματική επάρκεια· ο ελληνισμός ζούσε το δικό του δράμα· το Γολγοθά της τυραννικής δεσποτείας του Τούρκου δυνάστη.

Η ασίγαστη όμως ελληνικότητα εξακολουθούσε να επιζεί στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας με τη διαρκή της αντίσταση στην καταπίεση και το διαρκές της μέλημα για την ανεξαρτησία της, στοιχεία τα οποία τελικά οδήγησαν στο Διαφωτισμό του Γένους και στην Ανεξαρτησία του. Σ' αυτές τις κορυφαίες εθνικές περιόδους οι Αρωμούνοι πρόσφεραν τα μέγιστα, όχι όμως ακολουθώντας τη διαμορφωμένη και γενική εθνέγερση, αλλά πρωτοστατώντας και δημιουργώντας καταστάσεις και συνθήκες εθνέγερσης.

---

26. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠ. Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 26.

27. ΜΕΡΤΖΙΟΥ Κ. Δ., *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.

Θεωρούμε πως η όλη αρωμουνική παρουσία στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας και στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο και στους τόπους της διασποράς της, ακολούθησε όλη την εθνική πορεία και αγωνία από τα πρώτα κιόλας βήματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750).

Στη συνέχεια και μέχρι την Ανεξαρτησία και τη δημιουργία της νεοελληνικής συνείδησης η αρωμουνική παρουσία βρέθηκε σ' όλη την παραπάνω διαδικασία με τους γνωστούς Αρωμούνους διανοητές, επιχειρηματίες, τραπεζίτες, επιστήμονες, ευεργέτες, πολιτικούς, αγωνιστές και Μεγάλους Διδασκάλους του Γένους (Ρήγας Φεραίος, Ευγένιος Βούλγαρης, Κωνσταντίνος Κούμας, Δούκας Νεόφυτος, Γεωργάκης Ολύμπιος, Φαρμάκης Ιωάννης, Χατζηπέτρος Χριστόδουλος, Ιωακείμ ο Γ΄, Κωλέτης Ιωάννης, Γεώργιος Σίνας, Πανταζίδης Ιωάννης, Παπαγεωργίου Πέτρος, Σταύρου Γεώργιος, Χριστοβασίλης Χρήστος, Κρυστάλλης Κώστας, Γεώργιος Αβέρωφ, Αρσάκης Απόστολος, Δούμπας Νικόλαος, Ζάππας Ευάγγελος, Σίνας Γεώργιος, Σίνας Σίμονας, Στουρνάρας Νικόλαος, Τοσίτσας Μιχαήλ και πάμπολλοι άλλοι).[28]

3. Ίσως δε θα μπορούσε να «οριοθετηθεί» χρονικά και με ακρίβεια το αρωμουνικό «υπόστρωμα» της διαφωτιστικής συνείδησης του εν γένει Ελληνισμού, εάν σταθούμε και περιοριστούμε μόνο στη αρωμουνική προσφορά και τις συγκεκριμένες δραστηριότητές της. Εάν όμως εισχωρήσουμε διερευνητικά στην παραπάνω παρουσία και την προσφορά, φτάνουμε με τη συνεχή αναζήτηση στο βασικό στοιχείο της απαρχής της αρωμουνικής διαφωτιστικής - εθνικής συνείδησης, η οποία συμπίπτει απόλυτα με την απαρχή της αρωμουνικής αφύπνισης μέσα από τη δυναμική εκπαίδευση των Αρωμούνων.

Αυτή η απαρχή της ελληνορθόδοξης εκπαιδευτικής αφύπνισης των Αρωμούνων αρχίζει από το πρώτο σχολείο της Μοσχόπολης και χρονικά επισημαίνεται μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1700-1718). Είναι δυο σταθμοί – ένας εκπαιδευτικός και ένας ιστορικο-

---

28. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 495-514.

κοινωνικός – οι οποίοι καθορίζουν και την πρωτοπόρα αφύπνιση της αρωμουνικής συνείδησης.

Το πρώτο Ελληνικό Σχολείο της Αρωμουνικής Μοσχόπολης, το οποίο ιδρύθηκε στα 1700 αποτελεί και τον πρώτο σταθμό στα ελληνικά γράμματα της Δυτικής Μακεδονίας. Σε μια ανυποψίαστη εποχή, κατά την οποία η απραξία και το κοινωνικό τέλμα περίσσευαν, οι Αρωμούνοι Μοσχοπολίτες έβαζαν τα θεμέλια του οικοδομήματός τους, έκτιζαν τα σχολεία τους! Βέβαια το σχολείο αυτό του 1700, στη συνέχεια μετεξελίχτηκε στην περίφημη «*Νέα Ακαδήμεια*» και στο «*Ελληνικό Φροντιστήριο*», όπως θα δούμε στη συνέχεια διεξοδικά, αλλά το όριο – σταθμός του 1700 καθορίζει και τα πρώτα βήματα της αρωμουνικής αφύπνισης. Το 1700 επίσης αποτελεί σταθμό και για την εκπαίδευση στο Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) και στο Μπλάτσι, αφού κι εκεί ανοίγουν τα πρώτα ελληνικά σχολεία των Αρωμούνων: Το πρώτο Αλληλοδιδακτικό Σχολείο στο Λιβάδι, το οποίο λειτουργούσε ήδη το 1700 και το «Ημερήσιο Σχολείο» στο Μπλάτσι, το οποίο μάλιστα φαίνεται να λειτουργούσε πολύ πριν από το 1700, σε αντιδιαστολή ακόμη και με το «Κρυφό Σχολειό» που προϋπήρχε.

Ο άλλος σταθμός, ο δεύτερος, ολοκληρώνει την αρχική προσπάθεια, αφού στα πρώτα δειλά και ανελεύθερα βήματα του πρώτου Σχολείου της Μοσχόπολης έρχεται η συνθήκη του Πασσάροβιτς στα 1718, η οποία απελευθερώνει την «ακινησία» των υπόδουλων υπηκόων των οθωμανοκρατούμενων περιοχών και με τα ευνοϊκά της άρθρα επιτρέπει την ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων, αγαθών και ιδεών σε όλο το βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο. Έτσι οι δραστήριοι Αρωμούνοι Μοσχοπολίτες και οι Αρωμούνοι των άλλων δυτικομακεδονικών αρωμουνικών κοινοτήτων εκμεταλλεύονται τις νέες συνθήκες, διακινούνται ελεύθερα και παράγουν οικονομία και παιδεία· παράγουν πολιτισμό.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε πως το 1700, και συνολικά το διάστημα 1700-1718 και 1718-1769 με τη δυναμική της Νέας Ακαδήμειας της Μοσχόπολης και μέχρι την καταστροφή της Μοσχόπολης (1769), αποτελεί το «υπόστρωμα» της αφύπνισης όχι μόνο των Αρωμούνων Μοσχοπολιτών, αλλά και του σύνολου βλαχόφωνου πληθυσμού της Δυτικής Μακεδονίας, το οποίο εμπεριείχε

«εν δυνάμει» και το διαφωτιστικό σπέρμα, το οποίο αθόρυβα, αλλά δυναμικά και ουσιαστικά ακολούθησε το ρέον συναίσθημα του Ελληνισμού, το οποίο οδήγησε στη δεξαμενή όπου άρχισε να μορφοποιείται ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, γύρω στα 1750. Η αρωμουνική λοιπόν αφύπνιση με την εκπαιδευτική απαρχή του 1700 – στο μέτρο των δυνατοτήτων της – προηγήθηκε ουσιαστικά του Νεοελληνικού διαφωτισμού και διαμόρφωσε συνθήκες ευνοϊκές και καταστάσεις διευκολυντικές για την πορεία προς την καθ' όλη εθνική αφύπνιση, διαφώτιση και εθνέγερση.

2. Δεύτερη περίοδος: Η εξάπλωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων κατά τους χρόνους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και των μετακινήσεων – αποδημιών των Αρωμούνων μέχρι την εμφάνιση της ρουμανικής προπαγάνδας (1718-1853)

α) Από τη συνθήκη του Πασσάροβιτς μέχρι την καταστροφή της Μοσχόπολης (1718-1769)

1. Με τις νέες δυνατότητες που δημιουργήθηκαν, μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς, για την ανεμπόδιστη μετακίνηση των υπόδουλων λαών, όπως τονίστηκε και παραπάνω, η εκπαίδευση των Αρωμούνων εξαπλώθηκε κατά τους χρόνους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και τις μετακινήσεις – αποδημίες των Αρωμούνων σε όλο τον ευρύτερο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας (στο βιλαέτι Μοναστηρίου).

Η εξέλιξη δε αυτής της εξάπλωσης ιδεολογικά και χρονικά εντοπίζεται και συμπίπτει απόλυτα με την άνοδο και την πτώση του μοσχοπολίτικου πολιτισμού. Έτσι σε πρώτη φάση παρακολουθούμε την ανάλογη εκπαιδευτική, πνευματική, οικονομική και κοινωνική πορεία, τον πολιτισμό δηλαδή της Μοσχόπολης μέχρι την καταστροφή της, μέχρι το 1769. Παράλληλα παρακολουθούμε και την αντίστοιχη εξέλιξη της εκπαίδευσης των Αρωμούνων σε άλλους αρωμουνικούς οικισμούς και αρωμουνικές κοινότητες του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας.

«Η πνευματική κίνηση και η ακτινοβολία της Μοσχόπολης είναι αξιοσημείωτη. Αναφέρω μόνο το "Ελληνικό Σχολείον", την ονομαστή Νέα Ακαδημία (1774), και το τυπογραφείο της (1730), το δεύ-

τερο, ύστερα από το πατριαρχικό, μέσα στην ευρωπαϊκή Τουρκία. Οι εκδόσεις του, που διακρίνονται για τη φιλοκαλία τους και για την ωραιότητα των ξυλογραφιών, είχαν ως σκοπό από το ένα μέρος να τονώσουν το θρησκευτικό συναίσθημα και να ενθαρρύνουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας, οι οποίοι χειμάζονταν από τα δεινά της δουλείας και εξαναγκάζονταν να προσέλθουν στον μουσουλμανισμό και από το άλλο να εδραιώσουν την ορθόδοξη πίστη και να αντιμετωπίσουν την προπαγάνδα ιδίως της καθολικής εκκλησίας».[29]

Το τυπογραφείο «*εν τη μακεδονική Μοσχοπόλει,* (1730-1770[30]) *εν ή ουκ ολίγα εξεδόθησαν διδακτικά βιβλία, σκοπούντα την ηθικήν και πνευματικήν πρόοδον των Μακεδόνων ελληνοπαίδων*»,[31] αποτελούσε συγχρόνως και τον πολιτισμικό δείκτη της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, αφού τα τυπογραφεία την εποχή εκείνη ήταν ελάχιστα και βρίσκονταν μόνο σε περιώνυμα πνευματικά και οικονομικά κέντρα, όπως στη Βενετία, τη Βιέννη, το Βουκουρέστι, το Ιάσιο, τη Σμύρνη, το Άγιο Όρος, τη Χάλλη, τη Μόσχα, την Κωνσταντινούπολη κ.α.[32]

Γενικά «*Η Μοσχόπολη υπήρξε το κέντρον λαμπρού ελληνικού πολιτισμού επί Τουρκοκρατίας. Εις αυτήν υπήρχε το μοναδικόν τυπογραφείον ολοκλήρου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά την Κωνσταντινούπολιν, εκεί δε ελειτούργησεν η μοναδική Ακαδημία του υπόδουλου Έθνους. Τα περίφημα σχολεία της εις τα οποία εδίδαξαν διαπρεπείς διδάσκαλοι του Γένους, αι εκκλησίαι της, τα μοναστήρια*

---

29. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠ. Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 25.

30. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε., *Χειρόγραφα, βιβλία, βιβλιοθήκες και τυπογραφεία κατά την Τουρκοκρατία (Με αφορμή τη μελέτη του L. Vranoussis, L' Hellénisme postbyzantin et l' Europe. Manuscrits, Livres, Imprimeries, Athènes 1981)*, Ανάτυπο εν της «Κληρονομίας», τόμος 17, τεύχος Α΄, 1985, Θεσσαλονίκη 1987.

31. ΚΑΖΑΖΗ ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Αθήναι 1907, σελ. 35.

32. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΡ., *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 47.

της κι ο πλούτος των κατοίκων της την ανέδειξαν, ως την πλέον φωτεινήν πηγήν του ελληνικού πνεύματος, αλλά και του ελληνικού πατριωτισμού κατά τους σκοτεινούς εκείνους χρόνους». [33]

2. Παράλληλα η λαμπρή εκπαίδευση της αρωμουνικής Μοσχόπολης «ακτινοβόλησε» στην ευρύτερη περιοχή και εξαπλώθηκε με θεαματικό ρυθμό: Έτσι στο χρονικό διάστημα 1718-1769 ιδρύθηκαν, αρχικά στους μεγαλύτερους αρωμουνικούς οικισμούς και τις κοινότητες και αργότερα και στους μικρότερους, πάμπολλα εκπαιδευτήρια με ικανούς δασκάλους και πολυάριθμους μαθητές. Ενδεικτικά και μόνο αναφέρουμε το πρώτο οργανωμένο Ελληνικό Σχολείο Λιβαδίου, το οποίο φαίνεται να λειτουργούσε από το 1760, το πρώτο Ελληνικό Σχολείο στο Μπλάτσι (γνωστό και ως «Ελληνική Σχολή»), το οποίο λειτουργούσε από το 1761 και άλλα ελληνικά σχολεία σε διάφορους αρωμουνικούς οικισμούς.

Συνολικά όμως μπορούμε να πούμε ότι η πρώτη φάση της δεύτερης περιόδου, το χρονικό διάστημα δηλαδή 1718-1769 χαρακτηρίζεται ως «φάση εκπαιδευτικής ακτινοβολίας της αρωμουνικής Μοσχοπολης», η οποία μετά την καταστροφή της (1769) «μετακινήθηκε» και «εγκαταστάθηκε» στον ευρύτερο αρωμουνικό δυτικομακεδονικό χώρο, όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια.

β) Από την καταστροφή της Μοσχόπολης και τις μετακινήσεις - αποδημίες των Αρωμούνων μέχρι την απαρχή των δραστηριοτήτων της ρουμανικής προπαγάνδας (1769-1853)

1. Κατά τη δεύτερη φάση της δεύτερης περιόδου, από την καταστροφή δηλαδή της Μοσχόπολης μέχρι την απαρχή των δραστηριοτήτων της ρουμανικής προπαγάνδας (1769-1856) παρακολουθούμε την εκπαίδευση των Αρωμούνων να κινείται πάνω στους εξής άξονες:

α) Η Μοσχόπολη και η γύρω περιοχή με τις υπόλοιπες κατα-

---

33. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 7.

στραμμένες αρωμουνικές της κοινότητες υπέστησαν μέσα στη γενικότερη καταστροφή τους και τον αντίστοιχο μαρασμό της εκπαίδευσής τους.

β) Η Μοσχόπολη όμως «εξήγαγε» τον πολιτισμό της και την εκπαίδευσή της στην ευρύτερη περιοχή με τις μετακινήσεις της και τις αποδημίες της.

γ) Ολόκληρες περιοχές και συγκεκριμένες αρωμουνικές κοινότητες αναβαθμίζονται με το μοσχοπολίτικο πνευματικό μπόλιασμα και δημιουργούν νεόδμητο πολιτισμικό και νεόδμητο εκπαιδευτικό σύστημα. Έτσι ξεπετάγονται περίλαμπρα εκπαιδευτήρια στο χώρο της Πελαγονίας (Μοναστήρι, Κρούσοβο, Μεγάροβο, Νιζόπολη, Τύρνοβο κ.α.), στην Κοριτσά, στο Μπλάτσι και διάσπαρτα στον υπόλοιπο δυτικομακεδονικό χώρο.

δ) Η οικονομική και η κοινωνική ανέλιξη των Αρωμούνων στους τόπους των νέων διαμονών κατά την περίοδο των μετακινήσεων – αποδημιών τους, συνετέλεσε στην ανάπτυξη της εκπαίδευσής τους με την αντίστοιχη μεταφορά του πλούτου και των ιδεών στις γενέτειρές τους.

ε) Παράλληλα με την οικονομική εισροή του απόδημου πλούτου στις αρωμουνικές γενέτειρες εισέρευσε σε αφθονία κι ο πλούτος των διαφωτιστικών και εθνεγερτικών αγαθών κατά το δυτικό διαφωτιστικό ευρωπαϊκό πρότυπο, ο οποίος (πλούτος) μέσω της ανθηρής εκπαίδευσης υποβοηθούσε ουσιαστικά και αποτελεσματικά και την «εξέλιξη» του Νεοελληνικού διαφωτισμού.

στ) Η ίδρυση και η λειτουργία των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες πραγματοποιήθηκε με τη φροντίδα και την οικονομική αρωγή τόσο των Αρωμούνων ευεργετών και δωρητών όσο και με την ανάλογη φροντίδα και τη χρηματοδότηση από τις τοπικές κοινωνίες και την κοινοτική αυτοδιοίκηση, η οποία λειτουργούσε αδιάλειπτα σε όλη τη διάρκεια των χρόνων της μελέτης αυτής.

ζ) Η εξάπλωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων βελτίωσε και το γενικότερο τρόπο ζωής στις πατρογονικές αρωμουνικές κοινότητες με την κοινωνική οργάνωση, μέσα από τις πολιτιστικές δραστηριότητες των εκπαιδευτικών και των φιλοπρόοδων σωματείων, συλλόγων και ενώσεων.

η) Η όλη δραστηριότητα της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

«σκοντάφτει» στα 1856 με την εμφάνιση της εκπαιδευτικής κίνησης της ρουμανικής προπαγάνδας, αλλά και αναβαθμίζεται μέσα απ' αυτή την πρόκληση και φτάνει στην κορύφωσή της κατά την τρίτη περίοδό της που θα εκτεθεί παρακάτω.

2. Κάτω από την «ακτινοβολία» λοιπόν της μοσχοπολίτικης εκπαίδευσης και τις ανάλογες λαμπρές δραστηριότητες των Αρωμούνων των άλλων κοινοτήτων, λειτούργησε στα χρόνια αυτά (1769-1853) μια αξιόλογη και πολυδύναμη αρωμουνική εκπαίδευση με πληθώρα εκπαιδευτηρίων (Αλληλοδιδακτικά σχολεία, Γραμματοδιδασκαλεία, Δημοτικά σχολεία, Ελληνικά σχολεία, Παρθεναγωγεία, Σχολές, κ.ά.), δασκάλων και μαθητών.

Ενδεικτικά αναφέρουμε: Το Ελληνικό Σχολείο – «Ελληνομουσείον Κλεισούρας», το οποίο ιδρύθηκε το 1830, από το 1866 χωρίστηκε σε «Δημοτικό» και «Ελληνικό Σχολείο», ενώ στα 1849 αναφέρεται και ως «Ελληνική Σχολή». Το Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή Κρουσόβου, το οποίο ιδρύθηκε στα 1835 ως Αλληλοδιδακτικό Σχολείο, ενώ στα 1835 λειτουργούσε ως πλήρες Ελληνικό Σχολείο για να εξακολουθήσει στη συνέχεια τη λαμπρή του πορεία. Το Ελληνικό Σχολείο Λάιστας, το οποίο ιδρύθηκε στα 1840. Το ελληνικό Σχολείο Μεγαρόβου, το οποίο λειτουργούσε από το 1800. Το πρώτο «Ελληνικό Σχολείο» Μοναστηρίου (Σχολείο Βαρνάβα), το οποίο ιδρύθηκε στα 1830. Η «Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτου Δήμιτσα» Μοναστηρίου, η οποία ιδρύθηκε στα 1851. Το «Σχολείο της Μοσχόπολης» που λειτούργησε αμέσως μετά την καταστροφή της στα 1769. Η «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Δούμπα» Μπλατσίου, η οποία ιδρύθηκε το 1843.

3. Τρίτη περίοδος: Η ανακαινιστική περίοδος - η κορύφωση της εκπαίδευσης των αστικών αρωμουνικών κοινοτήτων – η επίμαχη διαπάλη της διαμόρφωσης των εθνικών συνειδήσεων: Από το 1853 μέχρι τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913)

1. Μπροστά στην ωμή κι απρόκλητη ρουμανική προπαγανδιστική παρέμβαση στα εκπαιδευτικά πράγματα των Αρωμούνων, η οποία χρονικά αρχίζει να εμφανίζεται σταδιακά μετά το 1853, και

στην απέλπιδα προσπάθεια αλλοίωσης της ελληνικής τους ταυτότητας, αντέδρασε σύσσωμο το αρωμουνικό σώμα, όπως θα σημειωθεί και στην επόμενη ενότητα.

Συνοπτικά όμως και επιγραφικά και ως άμεσο αποτέλεσμα της αρωμουνικής εκπαιδευτικής αντίδρασης κατά της εκπαιδευτικής προπαγανδιστικής παρουσίας στους κόλπους των αρωμουνικών κοινοτήτων του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας, εμφανίστηκε το αρωμουνικό εκπαιδευτικό ιδεολογικό φράγμα με τα πολυδύναμα και τέλεια οργανωμένα εκπαιδευτήριά· τόσο σε αριθμό, σε ποιότητα σπουδών, σε δυναμικότητα μαθητών και σε ικανότητα δασκάλων, όσο και σε ολοκληρωμένη χωροταξική διασπορά σε όλο το αρωμουνικό πληθυσμό· στοιχεία που οδήγησαν την εκπαίδευση σε θεαματική άνθιση και χαρακτήρισαν επιπλέον και την τρίτη περίοδο ως ανακαινιστική, ως περίοδο κορύφωσης της εκπαίδευσης των Αρωμούνων.

Κατά την περίοδο αυτή για τη λειτουργία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων και πάλι βασική στάθηκε η ηθική και η οικονομική αρωγή των απόδημων Αρωμούνων ευεργετών και δωρητών της διασποράς, η οποία (διασπορά) είχε ήδη αρχίσει μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης (1769) και εξακολουθούσε ακόμη να παράγει οικονομία και πολιτισμό. Και βέβαια η συμπαράσταση και η χρηματοδότηση της τοπικής κοινοτικής οργάνωσης και αυτοδιοίκησης ήταν, όπως πάντα, και δεδομένη και ουσιαστική· τόσο δε μάλλον πιο ενισχυμένη και αποτελεσματική, αφού είχε να αντιπαλέψει ταυτόχρονα και με την πολυπρόσωπη ξενόφερτη προπαγανδιστική διείσδυση.

2. «Φωτογραφίζοντας» αυτή την κορύφωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων κατά την ανακαινιστική της περίοδο, σημειώνουμε ενδεικτικά κινήσεις, ενέργειες, σχολεία και ιδεολογικούς προσανατολισμούς που είχαν σ' ολόκληρο το δυτικομακεδονικό χώρο (ξεκινώντας από το βορειότερο χώρο προς το νοτιότερο) τον κοινό στόχο της καλλιέργειας της ελληνικής παιδείας - των ελληνικών γραμμάτων και της προσήλωσης των Αρωμούνων στην ελληνική τους αντίληψη και συνείδηση – δίνοντας τη θέση στα αντίστοιχα κείμενα - ντοκουμέντα της εποχής:

Αρχικά επισημαίνουμε την εμμονή των Αρωμούνων για την προαγωγή των ελληνικών γραμμάτων και τη μόρφωση και ανάπτυξη της νεολαίας στην επιστολή του προέδρου της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας του Μοναστηρίου «Καρτερία» Ιωάννη Φίκη, ο οποίος στα 1880 (χρονιά της ίδρυσής της) απέστειλε προς τον Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως: «*Του ημετέρου σωματείου επονομασθέντος Καρτερία, ίνα υπενθυμίζη ημίν, ότι δέον να εγκαρτερώμεν εν τω ον ανελάβομεν αγώνι, ο σκοπός εστί κυρίως διττός. Εν μεν τη ημετέρα πόλει εν η τα ελληνικά γράμματα χάρις εις την φιλομουσίαν των κατοίκων βαίνουσιν οσημέραι επί τα κρείττω, σκοπόν έξει εν μέρει μεν την προαγωγήν των ελληνικών γραμμάτων, ιδίως δε την μόρφωσιν και ανάπτυξιν της νεολαίας δια των εν ταις συνεδριάσεσι συζητήσεων και των καταλλήλων αναγνωσμάτων*».[34]

Εξάλλου, σημειώνουμε πως «*η Ελληνική κοινότης Μοναστηρίου με τα 11 ενοριακά σχολεία της και τους τηλαυγείς φάρους, το Γυμνάσιόν της και το Παρθεναγωγείον, εξυπηρετούσα πλήρως τας εκπαιδευτικάς ανάγκας της όλης Επαρχίας Πελαγωνείας, μετελαμπάδευσε μέχρι της 6ης Νοεμβρίου 1912 πλουσίαν την λαμπηδόνα των Ελληνικών γραμμάτων σκορπίζουσα το φως και το κάλλος του Ελληνικού πολιτισμού*».[35]

Και βέβαια τα «*νάματα της Ελληνικής παιδείας*» ήταν για τους Αρωμούνους άρρηκτα δεμένα με «*τα ζωηφόρα αισθήματα της προς τον Θεόν πίστεως*»: «*Τεκμήρια περιτράνως δηλούντα την φιλομουσίαν των κατοίκων ταύτης* (της κοινότητας Τυρνόβου) *παρίστανται προ των ομμάτων παντός ξένου θεατού· τρία Εκπαιδευτήρια, εν οις τα τέκνα αυτών, γνήσια Ελληνόπαιδα, λαμβάνουσι τα πρώτα νάματα της Ελληνικής παιδείας και εγκολπούνται τα ζωηφόρα αισθήματα της προς τον Θεόν πίστεως και της ακραδάντου προς την Εκκλησίαν αφοσιώσεως. Εν αυτοίς τα τέκνα αυτών ηλίου ανατέλλοντος σπεύδου-*

---

34. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 14 (1884).

35. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

σιν, ίνα αρύωνται σωτηρίας διδασκαλίας και μορφώνται δι' ων εμπρέπουσι παντί Ελληνόπαιδι και καταστώσιν ούτω αντάξια των προσδοκιών των εαυτών γονέων, άνδρες ευσεβείς και ενάρετοι, πολίται δε χρηστοί και τίμιοι».[36]

«Συνεπεία της ευσεβείας, φιλομουσίας και του πολιτισμού των Κλεισουριέων υπήρξεν η κατά τας αρχάς και τα μέσα του 19ου αιώνος ανέγερσις μεγαλοπρεπών εκπαιδευτηρίων... ημιγυμνάσιον, αρρεναγωγείον παρθεναγωγείον, νηπιαγωγείον, σχολεία, τα οποία όχι μόνον υπό έποψιν αρχιτεκτονικήν και υγιεινήν, αλλά και υπό έποψιν διδασκαλίας και διδακτικού προσωπικού ημιλλώντο προς τα σχολεία μεγαλουπόλεων και υπεδεικνύοντο υπό των ανωτέρων Εκκλησιαστικών αρχών ως παράδειγμα και υποδείγματα μιμήσεως, σχολεία, εις τα οποία συνέρρεον παντοχόθεν της Μακεδονίας εκ Μοναστηρίου, Καστορίας, Φλωρίνης, Σιατίστης, Κοζάνης, Κορυτσάς κ.λ.π., σχολεία, τα οποία ενέδειξαν τους εγγραμμάτους της εποχής εκείνης Αδελφούς Δαρβάρεις, επιστήμονας, στρατιωτικούς, υπουργούς, τραπεζίτας, μεγαλεμπόρους, καταλαβόντες επιζήλους θέσεις εν Βιέννη, Σερβία, Ρουμανία, Κων/πόλει, Καβάλα, Θεσσαλονίκη, Οδησσώ και αλλαχού, όπου εγκαθίσταντο. Όλοι ούτοι εγκατασταθέντες και ευδοκιμήσαντες εν τη αλλοδαπή δεν ελησμόνησαν την γενέτειράν των Κλεισούραν και δια των δωρεών των επλούτισαν τας εκκλησίας με πολυτελή θρησκευτικά αντικείμενα και ιερά σκεύη και τα σχολεία με πλουσίαν βιβλιοθήκην και σχολικά είδη».[37]

Επιπλέον *«Η Κλεισούρα κατέστη κοιτίς των Ελληνικών γραμμάτων, αλλά και φορεύς του Ελληνικού πολιτισμού εις ολόκληρον την Δυτικήν Μακεδονίαν, φιλοτίμως αμιλλωμένη το Μοναστήριον, Κοζάνην, Σιάτισταν και Καστορίαν».*[38]

Ανάλογη ήταν επίσης και η εμμονή των Σαμαριναίων για μια παιδεία και εκπαίδευση με οποιοδήποτε οικονομικό κόστος για τους

---

36. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 225-226..

37. Γ.Κ., *Η Κλεισούρα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1925, σελ. 118.

38. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της*

δασκάλους οι οποίοι «*υποφέρουσι τα πάντα*» και η εμμονή τους για την επιλογή διδασκάλων ικανών να μεταλαμπαδεύσουν στα βλαχόπουλα και στους γονείς τους τα «*αγνά Ελληνικά αισθήματα*», το «*νόστον του Εθνισμού*» και το νόστο «*της πατρώας Θρησκείας*»:

«*Η ορισθείσα εν τω πίνακι δαπάνη δια μισθοδοσίαν των διορισθησομένων διδασκάλων και παρθεναγωγών ουδόλως τυγχάνει υπέρογκος, καθόσον ούτοι υποφέρουσι τα πάνδεινα διαμένοντες εις τοιαύτα μέρη εργαζόμενοι καθ' όλον σχεδόν το έτος άνευ διακοπής, και παρακολουθούντες τους κατοίκους των διαφόρων κοινοτήτων. Η εκλογή όμως των διδασκάλων δέον ν' ανατεθή ημίν, καθόσον ημείς δυνάμεθα ν' ανεύρωμεν τοιούτους καταλλήλους τα τοιαύτα μέρη, διδασκάλους τουτέστι μη περιοριζομένους εις ξηράν των διαφόρων μαθημάτων διδαχήν, αλλ' ικανούς να εμπνεύσωσι εις τας ψυχάς των νέων Βλαχοπαίδων αγνά Ελληνικά αισθήματα, εμπνεύσωσι δε εις τους γονείς τον νόστον του Εθνισμού και της πατρώας θρησκείας φρονιματίζοντες επαρκώς και τούτους προς καταπολέμησιν της προπαγάνδας*».[39]

Τέλος, και για να κλείσουμε αυτή την ενδεικτική «περιήγηση» στον αρωμουνικό ιδεολογικό και πνευματικό χώρο, «*Η εκπαίδευση στο Λιβάδι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας είχε θαυμαστή οργάνωση. Παρήλασαν από το Αρρεναγωγείο σπουδαίοι ντόπιοι και ξένοι δάσκαλοι, οργάνωσαν βιβλιοθήκες με πλήθος συγγραμμάτων και προσείλκυσαν στα τέλεια οργανωμένα σχολεία πολλούς μαθητές και από τη γύρω περιοχή*».[40]

Κλεισούρας, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 10.

39. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 24 Ιουνίου 1888, αρ. 387 (*Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής – Επιχορηγίες των σχολείων των βλαχόφωνων κοινοτήτων της Πίνδου*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 38.

40. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 47.

III. Η αντίσταση της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων στις προσπάθειες διείσδυσης των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων των προπαγανδιστικών κινήσεων και κυρίως της ρουμανικής

1. Μέχρι το 1853 δεν υπήρχε κανένα θέμα ούτε πρόβλημα για την εθνική ταυτότητα του αρωμουνικού πληθυσμού. Οι Αρωμούνοι στην ιστορική τους πορεία ήταν δίγλωσσοι, εκφράζονταν στα αρωμουνικά (κουτσοβλαχικά) και στα ελληνικά στην καθημερινή τους προφορική επικοινωνία και στα ελληνικά στη αντίστοιχη γραπτή τους επικοινωνία και στην εκπαίδευσή τους και ζούσαν και δημιουργούσαν πολιτισμό στο σύνολο ελληνικό χώρο και στη σύνολη ελληνική συνείδηση. Τη χρονιά όμως αυτή (1853) μέσα στο χορό των παντοίων προπαγανδιστικών κινήσεων ο ρουμανικός προπαγανδισμός οργάνωσε την εκπαιδευτική του πολιτική στο μακεδονικό χώρο με το πρόσχημα της «ανακάλυψης» της κοινής λατινογενούς βάσης αρωμουνικής με τη νεορουμανική γλώσσα του, την οποία «ανακάλυψη» την προέκτεινε και σε κοινή εθνική βάση!

Συγκεκριμένα η ρουμανική κίνηση[41] εμφανίστηκε στο μακεδονικό χώρο το 1853 με το «ταξίδι» των Ρουμάνων Ιωάννη Ηλιάδη

---

41. Για τη ρουμανική προπαγάνδα, γενικά, καθώς και για την εκπαιδευτική κίνηση της ρουμανικής προπαγάνδας στις βλαχόφωνες κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας και αλλού: ΑΒΕΡΩΦ – ΤΟΣΙΤΣΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Αθήνα 1948, ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι., *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α' (μέσα 19ου αι. – 1900)*, Ιωάννινα 1995.

– Ραντουλέσκου και Δημητρίου Μπολιντινεάνου, οι οποίοι «ανακάλυψαν» την «αδελφική» κουτσοβλαχική γλώσσα και τους «αδελφούς Ρουμάνους», τους Κουτσόβλαχους (Αρωμούνους)! Στη συνέχεια δε, όπως έχει τονιστεί ήδη, δημιούργησαν μια ενορχηστρωμένη προπαγανδιστική εκπαιδευτική και ιδεολογική επίθεση, η οποία επίσημα άρχισε στα 1860 με την ίδρυση του «Μακεδονο-Ρουμανικού Κομιτάτου» στο Βουκουρέστι και εξελίχτηκε ταυτόχρονα με προπαγανδιστή τον ιερέα Αβέρκιο και βέβαια με τον δαιμόνιο Απόστολο Μαργαρίτη.

Στην πραγματικότητα η ρουμανική προπαγάνδα δεν ξεκίνησε από τη συνειδητοποίηση της παραπάνω «ανακάλυψης», αλλά θέλησε να ξεφύγει από τα πιεστικά προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε στο εσωτερικό της από την προσάρτηση της Βεσσαραβίας στη Ρωσία και από την απομάκρυνση των ομογενών της σε περιφερειακές προσχωρήσεις, γι' αυτό και έστρεψε την προσοχή της ανάμεσα στους Αρωμούνους μας, γιατρεύοντας έτσι το πληγωμένο της εθνικό γόητρο.

Τα γεγονότα όμως και τα αποτελέσματά της, οικτρά και απαγοητευτικά, αφού το «χρυσίον» της ρουμανικής προπαγάνδας τίποτε δεν κατόρθωσε, παρά να χρηματοδοτεί σε κάθε σχολείο της δασκάλους πολλαπλάσιους από τους ανύπαρκτους ή έστω ελάχιστους (από έναν μέχρι 2-3 έστω και 5) μαθητές της, εκτός κάποιων συγκεκριμένων περιπτώσεων ολιγομελών τάξεων σχολείων και σχολών χωρίς ουσιαστική εκπαιδευτική οργάνωση και αντίστοιχη παιδεία, είναι γνωστά και έχουν καταγραφεί, έχουν μελετηθεί και έχουν αξιολογηθεί.[42]

Η διατριβή δεν αναφέρεται σ' αυτή την προπαγανδιστική προσπάθεια, γιατί απλά και λογικά αυτή δεν αφορά τον αρωμουνικό

---

42. Η πενιχρή και ασήμαντη αποτύπωση της εκπαιδευτικής κίνησης της ρουμανικής προπαγάνδας και η δυναμικότητα της ελληνικής με τα πολυδύναμα ελληνικά εκπαιδευτήρια, στην οποία εντάσσεται και η εκπαίδευση των Αρωμούνων, παρουσιάζεται σε σχετικές αναφορές του πρώτου κεφαλαίου (*ΙΙ. Εθνικοί, ιδεολογικοί και εκπαιδευτικοί ανταγωνισμοί στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο*) και στους αντίστοιχους πίνακες του παραρτήματος και καταγράφεται στην προηγούμενη παραπομπή η σχετική με το θέμα βιβλιογραφία.

πληθυσμό. Η όλη προσπάθεια μεθοδεύτηκε και οργανώθηκε από ξενικά προπαγανδιστικά στοιχεία για τα δικά τους ιδιοτελή «οράματα» και μέσα στη γενικότερη ιδεολογική και εθνικιστική «αναστάτωση» και διαπάλη της επίμαχης περιόδου της διαμόρφωσης των εθνικών συνειδήσεων του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα· περίοδος η οποία τυπικά «έκλεισε» με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913).

Ιστορικά όμως και κοινωνικά παρήχθησαν από την εμφάνισή της τα παρακάτω αποτελέσματα, τα οποία σημειώνουμε εδώ:

α) Άμεσο και ορατό αποτέλεσμα της ακαριαίας και αυτόματης αντίδρασης της συντριπτικής αρωμουνικής συνείδησης μπροστά στην εκπαιδευτική κίνηση της ρουμανική προπαγάνδας ήταν να υψωθεί θεαματικά η ποιότητα και η δυναμική της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία. Έτσι κατά την τρίτη περίοδο (1853-1913) η εκπαίδευσή τους οδηγήθηκε στην κορύφωσή της στα αστικά αρωμουνικά της κέντρα και σ' όλες τις άλλες αρωμουνικές κοινότητες και τους οικισμούς, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται πλέον ως ανακαινιστική περίοδος.

β) Η ελληνορθόδοξη εκπαίδευση των Αρωμούνων αποκαλύπτεται ανάγλυφα στις εκπαιδευτικές και πνευματικές δραστηριότητες των αστικών αρωμουνικών κοινοτήτων σ' αυτή την ανακαινιστική περίοδο ως αντίδραση και κάτω από το βάρος των προπαγανδιστικών πιέσεων. Για τους Αρωμούνους η παιδεία τους ήταν ελληνική, τα γράμματα που μάθαιναν ήταν τα «ελληνικά γράμματα» και ο ιδεολογικός και ο εθνικός τους στόχος ήταν ο κοινός και άρρηκτα δεμένος ελληνικός στόχος, ο οποίος στόχευε «*τις πλεκτάνες των ξένων προπαγανδών*». Και όλος αυτός ο ιδεολογικός μηχανισμός κινούνταν με τη λειτουργία των οργανωμένων σχολικών δικτύων και των αρωμουνικών φιλεκπαιδευτικών σωματείων και αδελφοτήτων και των συλλόγων, οι οποίοι «*αποτελούσαν τον κρίκο που συνέδεε τους Έλληνες μεταξύ τους και τόνωνε την εθνική τους συνείδηση*».[43] Και οι Αρωμούνοι, όπως θα καταφανεί αργότερα, ανέπτυξαν δυνα-

---

43. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 140.

μικά την κοινωνική τους συνεργασία και την πνευματικότητά τους με τους δεκάδες εθνικούς, φιλοπρόοδους και φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους, οι οποίοι ήταν και οι βασικοί οικονομικοί και ηθικοί αρωγοί της εκπαίδευσής τους, ήταν θα λέγαμε οι διαμορφωτές και οι συμπαραστάτες της εθνικής και ιδεολογικής πανοπλίας των Αρωμούνων.

2. Μετά το 1850 όμως και μέσα στα πλαίσια της γενικότερης αναταραχής και της διαπάλης των βαλκανικών λαών για την κατοχή μακεδονικών εδαφών εμφανίστηκαν και άλλοι ξενόφερτοι διεκδικητές, οι οποίοι προσπαθούσαν να διεισδύσουν στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. Έτσι λοιπόν, εκτός από τους Τούρκους, οι οποίοι προσπαθούσαν πείσμονα να διατηρήσουν την κυριαρχία και τους ρουμάνους, οι οποίοι έστρεψαν την προπαγανδιστική προσοχή τους ανάμεσα στους Αρωμούνους, εμπλέχτηκαν στην όλη διαμάχη και οι Ιταλοί και οι Αυστριακοί, η αλβανική και η βουλγαρική κίνηση, και διπλωματικά οι Γάλλοι και οι Άγγλοι.

Η ιταλική κίνηση εμφανίστηκε με τους ιεραποστόλους της Ρωμαιοκαθολικής αποστολής των Λαζαριστών και με τον προϊστάμενό τους Φαβεριάλ. Η αυστριακή κίνηση, όπως βέβαια και η ιταλική, προσπαθούσαν να εισχωρήσουν στο «διεκδικητικό βαλκάνιο πυρετό» για μια θέση - παρουσία στον ευρωπαϊκό χώρο με άμεση στόχευση στην κάθοδό τους προς νότο, προσπαθώντας μ' αυτό τον τρόπο να αδυνατίσουν τις σερβικές και – κυρίως – τις ελληνικές διεκδικήσεις.

Κατά τα τέλη δε του 19ου αιώνα εμφανίστηκε η βουλγαρική κίνηση καθώς επίσης και η αλβανική κίνηση, εκμεταλλευόμενη τη γλωσσική κατάσταση των κατοίκων. Το προπαγανδιστικό της όργανο ήταν ο «Αλβανικός Σύνδεσμος»,[44] ο οποίος εμφανίστηκε ταυτόχρονα σχεδόν με τις εργασίες του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878) και ενθαρρυνόταν τόσο από την αυστριακή και την ιταλική κίνηση,

---

44. Πληροφορίες: BÉRARD VICTOR., La Turquie et l' Hellénisme contemporain, Paris 1896[2], σελ. 282-283, ΒΛΑΧΟΥ Ν., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908*, Αθήναι 1935, σελ. 31-34, 202-206.

όσο και από τη ρουμανική και τη βουλγαρική προπαγάνδα, μέσα στη γενικότερη προσπάθεια των προπαγανδιστών για να αλλοιώσουν την εθνική συνείδηση των αλβανοφώνων Ελλήνων και των άλλων αλλόγλωσσων Ελλήνων, οι οποίοι διατηρούσαν αλώβητη την εθνική - ελληνική τους συνείδηση, παρ' όλες τις πιεστικές κινήσεις που δεχόταν.

3. Έτσι σ' αυτή την επίμαχη περίοδο η διαπάλη ήταν εντονότατη και ο αντίστοιχος αγώνας κυριαρχίας σκληρός και ανελέητος. Φάνηκε δε πολύ γρήγορα πως το πιο δυνατό και αποτελεσματικό όπλο για την «επιβολή» του εθνικού γοήτρου και του εθνικού «οράματος» ήταν η γλώσσα και η αντίστοιχη παιδεία των «υπό διεκδίκηση» τμημάτων του μακεδονικού χώρου.

Οι Αρωμούνοι με την καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής παιδείας έμειναν προσκολλημένοι και πιστοί στην ελληνική ταυτότητά τους. Με την εκρηκτική δε αντίδρασή τους στις παραπάνω προπαγανδιστικές κινήσεις και κυρίως με την αντίδρασή τους στην εκπαιδευτική διείσδυση της ρουμανικής προπαγάνδας σε όλο το χώρο της Δυτικής Μακεδονίας και στον ευρύτερο μακεδονικό, ηπειρωτικό και θεσσαλικό χώρο, αλλά και αλλού, όπου ζούσαν και δημιουργούσαν, ύψωσαν το ανάστημά τους. Έτσι αναχέτισαν κάθε ιδεολογική αμφισβήτηση και κάθε εθνική διεκδίκηση, όπως ανάγλυφα αποτυπώθηκε στις εκατοντάδες ένθερμες αναφορές τους και κυρίως στις περίφημες «διαμαρτυρίες των Κουτσόβλαχων»[45] κατά τη μακρόχρονη διάρκεια της επίμαχης διαπάλης της διαμόρ-

---

45. Είναι οι αναφορές, οι οποίες έμειναν γνωστές στην ιστορία της αντίδρασης των Αρωμούνων – Κουτσοβλάχων κατά της ρουμανικής προπαγανδιστικής διείσδυσης ως «Διαμαρτυρίαι των Κουτσόβλαχων». Οι περισσότερες απ' αυτές δημοσιεύτηκαν στον τόμο του 1905 και κυρίως του 1907 της «Εκκλησιαστικής Αλήθειας», (μερικές είναι αναδημοσιευμένες στο βιβλίο του ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 69-78), απευθύνονταν προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο και όλες είχαν το κοινό στοιχείο της «*εμμονής στα πάτρια*», της προσκόλλησής τους δηλαδή στην ελληνική τους συνείδηση και στην ελληνική τους εκπαίδευση και γλώσσα. Ανάμεσα στις «Διαμαρτυρίες» των Αρωμούνων ολόκληρου του μακεδονικού και ηπειρωτικού χώρου, συμπεριλαμβάνονταν και οι αντίστοιχες των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής

φωσης των εθνικών συνειδήσεων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο (1853-1913).

Ενδεικτικά και μόνο αναφερόμαστε σε μερικά χαρακτηριστικά κείμενα: «*Εκτός της καθαράς ελληνικής γλώσσας, η εν τη εκκλησία και τω σχολείω και τη διεξαγωγή του εμπορίου ημών χρώμεθα, έστιν ότε μεταχειριζόμεθα και παρεφθαρμένον γλωσσικόν ιδίωμα ανάμικτον εξ ελληνικών και διεφθαρμένων άλλων λέξεων και φράσεων, τούτο δεν δύναται να αποτελέση έστω και ελάχιστον δείγμα άλλης εθνικότητος εκτός της ελληνικής*».[46]

«*Ουχί ο ρωμουνικός, αλλά του κόσμου όλου ο χρυσός δεν θα αρκέση ποτέ να ταράξη την ελληνικήν συνείδησιν πληθυσμού νοήμονος, πληθυσμού στερρώς εχομένου των πατρίων και έχοντος πλήρη επίγνωσιν του τε συμφέροντος και της αποστολής του. Όστις θέλει ιδίοις όμμασι περί τούτου να πεισθή, ας επισκεφθή, άπαξ μόνον, την ημετέραν χώραν και θα ίδη τα πολυάριθμα ημών ελληνικά σχολεία και τα άλλα ευαγή καταστήματα, ιδρυθέντα και συντηρούμενα ανέκαθεν εκ τε των προθύμων ημών συνδρομών και των γενναίων κληροδοτημάτων των εν τη ξένη πλουτησάντων Κουτσοβλάχων συμπολιτών μας, θα ίδη τας χιλιάδας των μαθητών, των εις τα σχολεία ταύτα φοιτώντων, ων οι γονείς εκ του υστερήματος δαπανώσιν υπέρ της ελληνικής αυτών εκπαιδεύσεως*».[47]

Και τέλος, για να αναφερθούμε και στη νοτιότερο άκρο του βιλαετίου Μοναστηρίου, η εκπαιδευτική ρουμανική προπαγανδιστική κίνηση στο Λιβάδι (Βλαχολίβαδο) και στον Κοκκινοπλό απέτυχε μπροστά στη δυναμική της ελληνικής εκπαίδευσης των Αρωμούνων

Μακεδονίας: Μοναστηρίου, Κρουσόβου, Περλεπέ, Μεγαρόβου, Τυρνόβου, Νιζόπολης, Μηλόβιστας, Άνω Μπεάλας, Κάτω Μπεάλας, Γκοπεσίου, Ρέσνας, Κλεισούρας, Νέβεσκας, Φούρκας, Αβδέλας, Σαμαρίνας, Βωβούσας, Λιβαδίου, Κοκκινοπλού κ.ά.

46. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 264 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Των Ελληνοβλάχων κατοίκων της πόλεως Σερβίων της ιεράς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης – 30 Μαρτίου 1907).

47. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 478-479 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Διαμαρτυρία των Κουτσοβλάχων κατοίκων της πόλεως Μοναστηρίου – 5 Ιουνίου 1907).

κατοίκων των κοινοτήτων και στην «*αντίθεσιν του βλαχοφώνου ελληνισμού υπό την υψηλήν προστασίαν της Εκκλησίας και του ωργανωμένου κοινοτικού συστήματος*».[48]

Γενικά «*γαλουχημένοι και αφοσιωμένοι όλοι στην ιδέα της Ελλάδος πριν ακόμα υπάρξη ανεξάρτητος Ελλάς, οι Κουτσόβλαχοι αντέδρασαν παντού. Παντού περιφρονήθηκαν και κατηγορήθηκαν όσοι έστελναν τα παιδιά τους στα ρουμανικά σχολεία. Παντού τα ρουμανικά σχολεία προκάλεσαν την άμιλλα των αφανών όσο και υπερόχων πρωτοπόρων που δημιούργησαν και δίδαξαν στα ταπεινά Ελληνικά σχολεία της εποχής εκείνης. Παντού ο θαυμαστός Ελληνικός κλήρος των αλυτρώτων περιοχών, με επί κεφαλής τον Οικουμενικό Πατριάρχη τήρησε στάση εχθρική προς τα σχολεία της ξένης προπαγάνδας*».[49]

---

48. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α., *Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, «Μακεδονικά» 14 (1974), σελ. 69.

49. ΑΒΕΡΩΦ – ΤΟΣΙΤΣΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Αθήνα 1948, σελ. 30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ – ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΙΣ ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Α. Η εκπαίδευση των Αρωμούνων στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας – αριθμητικά και στατιστικά στοιχεία

1. Η αρωμουνική εκπαίδευση παρουσίασε μια θεαματική εξάπλωση σ' όλες τις αρωμουνικές κοινότητες και στους αρωμουνικούς οικισμούς του Δυτικού μακεδονικού χώρου. Η ίδρυση, η λειτουργία και η συντήρηση των ελληνικών σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες, η όλη δηλαδή οργάνωση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια και στα επόμενα κεφάλαια, έφτασε στο ύψιστο βαθμό της:

α) Με την οικονομική στήριξη των τοπικών αρωμουνικών κοινωνιών και την αντίστοιχη οικονομική αρωγή των Αρωμούνων απόδημων ευεργετών και των δωρητών. β) Με την ικανότητα και την προσφορά του διδακτικού προσωπικού, το οποίο μπόρεσε να επιμορφωθεί σε ανώτερα σχολεία (σε Γυμνάσια και σε Διδασκαλεία) και σε πανεπιστημιακές σχολές σ' εκείνα τα δύσκολα και τυραννικά χρόνια.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάσαμε τις αρωμουνικές κοινότητες με αποκλειστικά αρωμουνικό πληθυσμό και τους αρωμουνικούς οικισμούς σε κοινότητες με ελληνόφωνους και μη πληθυσμούς, όπου όμως οι βλαχόφωνοι υπερίσχυαν και καθόριζαν κατά το κυρίαρχο μέρος τη διαμόρφωση της πνευματικής, της οικονομικής και της κοινωνικής τους ζωής.

Κατά την πορεία της έρευνας αυτής και της αναφοράς μας στις αρωμουνικές κοινότητες, για να μη γίνεται συνεχής αναφορά στη διοικητική και τη χοροταξική τους θέση – εκτός από τις περιπτώσεις όπου θα οριοθετούνται συνολικά κατά θέματα και γενικές ενότητες, όπως στο κεφάλαιο αυτό – θα αναφερόμαστε αλφαβητικά (κατά σαντζάκια και συνολικά) για πρακτικούς και μεθοδολογικούς λόγους στη γεωγραφία της αρωμουνικής εκπαίδευσης:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Γεωγραφία των αρωμουνικών κοινοτήτων – οικισμών στη Δυτική Μακεδονία

Δυτική Μακεδονία – Βιλαέτι Μοναστηρίου
Αρωμουνικές κοινότητες και αρωμουνικοί οικισμοί, όπου λειτουργούσαν τα σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας (αλφαβητικά)

Σαντζάκια			
Μοναστηρίου		*Κοριτσάς*	*Σερβίων*
Άνω Μπεάλα	Νιζόπολη	Κλεισούρα	Αβδέλα
Αχρίδα	Περλεπές	(Βλαχοκλεισούρα)	Βωβούσα
Γιαγκοβέτσι	Πισοδέρι	Κοριτσά	Γραμματικό
Γκόπεσι	Ρέσνα	Λινοτόπι	Κοκκινοπλός
Κάτω Μπεάλα	Στρούγκα	(ή Λινοτόπολη)	Κρανιά
Κρούσοβο	Τύρνοβο	Μοσχόπολη	Λάϊστα
Λάγγα		Σίπισκα	Λιβάδι
Μεγάροβο		Σμαρδέσι	(Βλαχολίβαδο)
Μηλόβιστα		Χρούπιστα	Μπλάτσι
Μοναστήρι			Παλαιοχώρι
Μπελκαμένη			Λάϊστας
Νέβεσκα			Περιβόλι
Νεγκοβάνη			Σαμαρίνα
Οσίου Ναούμ,			Σμίξη
Μονή (Αχρίδας)			Φούρκα

Γενική κατάταξη των αρωμουνικών κοινοτήτων (αλφαβητικά)

Αβδέλα, Άνω Μπεάλα, Αχρίδα, Βωβούσα, Γιαγκοβέτσι, Γραμματικό, Κάτω Μπεάλα, Κλεισούρα, Κοκκινοπλός, Κοριτσά, Κρανιά, Κρούσοβο, Λάγγα, Λάϊστα, Λιβάδι, Λινοτόπι, Μεγάροβο, Μηλόβιστα, Μοναστήρι, Μοσχόπολη, Μπελκαμένη, Μπλάτσι, Νέβεσκα, Νεγκοβάνη, Νιζόπολη, Οσίου Ναούμ (Μονή Αχρίδας), Παλαιοχώρι Λάϊστας, Περιβόλι, Περλεπές, Πισοδέρι, Ρέσνα, Σαμαρίνα, Σίπισκα, Σμαρδέσι, Σμίξη, Στρούγκα, Τύρνοβο, Φούρκα, Χρούπιστα.

2. Από το 1700 μέχρι το 1913 λειτούργησαν οι βασικές βαθμίδες της εκπαίδευσης των Αρωμούνων με αυξητική τάση: Από το 1700 μέχρι το 1718 «έγινε η αρχή», από το 1718 μέχρι το 1853 θε-

μελιώθηκε και από το 1853 μέχρι το 1913 απογειώθηκε η ελληνορθόδοξη εκπαίδευσή τους. Αυτή την αυξητική τάση – πορεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων θα την παρακολουθήσουμε στο κεφάλαιο αυτό μέσα στη γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας.

Τα ελληνικά σχολεία στις αρωμουνικές κοινότητες του Δυτικού μακεδονικού χώρου αναπτύσσονταν μέσα στα πλαίσια της Στοιχειώδους και της Μέσης Εκπαίδευσης. Στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση υπάγονταν τα Νηπιαγωγεία και τα Δημοτικά Σχολεία, αλλά και αντίστοιχα σχολεία με άλλες ονομασίες, όπως Γραμματοδιδασκαλεία, Αλληλοδιδακτικά Σχολεία κ.ά. Στη Μέση Εκπαίδευση υπάγονταν τα Ελληνικά Σχολεία και τα Γυμνάσια. Το «Σχολαρχείο» για τα σχολεία του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου είναι όρος αντίστοιχος του «Ελληνικού Σχολείου» και περιλάμβανε τις τρεις πρώτες γυμνασιακές τάξεις. Επίσης στο χώρο της Μέσης Εκπαίδευσης υπάγονταν οι Αστικές Σχολές, τα Παρθεναγωγεία, τα Αρρεναγωγεία, τα Διδασκαλεία και άλλα σχολεία με διαφορετικές ονομασίες.

Ακόμη, πολλά εκπαιδευτήρια στο χρονικό διάστημα της έρευνάς μας (1700-1913) εμφανίστηκαν κατά καιρούς και με διαφορετικές ονομασίες και επωνυμίες. Στη συνέχεια για μεθοδολογικούς και ουσιαστικούς λόγους – για μια άμεση και πλήρη αντίληψη και θεώρηση – θα αναφερόμαστε ξεχωριστά στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, έτσι όπως εμφανίζονταν σε κάθε χρονική περίοδο και με την αλφαβητική κατάταξη των ονομασιών και των επωνυμιών τους.

Στην ενότητα Ι του Α΄ μέρος του κεφάλαιου αυτού θα γίνει μια πρώτη και γενική παρουσίαση των εκπαιδευτηρίων της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, όπου θα καταγραφούν τα σχολεία, οι δάσκαλοι και οι μαθητές τους και στην ενότητα ΙΙ, στα *Εκπαιδευτικά Κέντρα των Αρωμούνων*, θα παρουσιαστούν διεξοδικότερα τα γνωστότερα σχολεία, για τα οποία (στη συνέχεια) δίπλα τους θα υπάρχει η ένδειξη (ενότητα ΙΙ).

Και αρχίζουμε πρώτα πρώτα από τη γενική καταγραφή – παρουσίαση των σχολείων, των δασκάλων (αριθμητικά) και των μαθητών της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, κατά χρονολογικές και χοροταξικές περιόδους:

I. Σχολεία, διδακτικό προσωπικό, μαθητικό δυναμικό – χρονοπερίοδοι, αριθμητικά, στατιστικά δεδομένα

1. Πρώτη περίοδος (1700-1718)

α) Σαντζάκι Κοριτσάς

Ελληνικά Σχολεία

Στο *Λινοτόπι*: Ελληνικό Σχολείο (Σχολή) Λινοτοπίου ή Λινοτόπολης. «*Η σχολή συνέστη κατά το α΄ τέταρτον του ΙΗ΄ αιώνος, αλλά τους διδασκάλους αγνοούμεν πλήν του κατά τω 1724 διδασκάλου Ιωσήφ*».[1]

Στη *Μοσχόπολη*: Το πρώτο Ελληνικό Σχολείο Μοσχόπολης ιδρύθηκε στα 1700. Το σχολείο αυτό στη συνέχεια μετεξελίχτηκε στην περίφημη «*Νέα Ακαδήμεια*» και στο «*Ελληνικό Φροντιστήριο*» (ενότητα ΙΙ).

β) Σαντζάκι Σερβίων

1. Αλληλοδιδακτικά Σχολεία

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Λιβαδίου. Αναφέρεται ότι λειτουργούσε στα 1700.[2]

2. Ελληνικά Σχολεία

Στο *Λιβάδι*: Ελληνικό Σχολείο, φαίνεται να λειτουργούσε στα τέλη του 17ου αιώνα και στις αρχές του 18ου στο μοναστήρι της «Α-

---

1. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 131.

2. ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 327.

γίας Τριάδας» Λιβαδίου Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) – όπως το δέχεται η τοπική παράδοση.[3]

3. «Ημερήσια Σχολεία»

Στο *Μπλάτσι*: «Ημερήσιο Σχολείο» Μπλατσίου (ενότητα ΙΙ).

4. «Κοινών Γραμμάτων» Σχολεία

Στο *Λιβάδι*: Σχολείο «Κοινών Γραμμάτων» λειτουργούσε στα τελευταία χρόνια του 17ου αιώνα και στις αρχές του 18ου στο Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο).[4]

5. «Κρυφά Σχολειά»

Στο *Παλαιοχώρι Λάιστας*: «Κρυφό Σχολείο» φαίνεται να προϋπήρχε στο Παλαιοχώρι Λάϊστας.[5] πολύ πιο μπροστά από τα σχολεία του 19ου αιώνα στη Λάϊστα.

Στο *Μπλάτσι*: «Κρυφό Σχολείο» Μπλατσίου (ενότητα ΙΙ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία

Πρώτη περίοδος (1700-1718)							
Σαντζάκια	*Κοινότητες*	*Σχολεία*					
		Αλληλοδιδακτικά	*Ελληνικά*	*Ημερήσια*	*Κοινών Γραμμάτων*	*«Κρυφά»*	*Σύνολο*
Κοριτσάς	Λινοτόπι		1				1
	Μοσχόπολη		1				1
Σερβίων	Λιβάδι	1	1		1		3
	Μπλάτσι			1		1	2
	Παλαιοχώρι Λάιστας					1	1
	Σύνολο	1	3	1	1	2	8

3. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 77.

2. Δεύτερη περίοδος (1718-1853)

α) Σαντζάκι Μοναστηρίου

1. Αλληλοδιδακτικά Σχολεία

Στο *Κρούσοβο*: Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Κρουσόβου, στα πλαίσια του Αρρεναγωγείου – Αστική Σχολή Κρουσόβου (εν. ΙΙ).

2. Γραμματοδιδασκαλεία

Στο *Κρούσοβο*: Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των εποίκων Αρωμούνων από τη Μοσχόπολη (μετά την καταστροφή της) και τους γειτονικούς οικισμούς (1769-1779) λειτουργούσαν σε κάθε συνοικία «Γραμματοδιδασκαλεία». Σ' αυτά δίδασκε ένας δάσκαλος με περιορισμένη μόρφωση κυρίως ανάγνωση, αρίθμηση και γραφή.[6]

3. Ελληνικά Σχολεία

Στο *Μεγάροβο*: Από το 1800 λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο με πρώτο δάσκαλο τον Οικονόμο Παπαδημητρίου.[7]

Στο *Μοναστήρι*: Στα 1830 ιδρύθηκε το πρώτο «Ελληνικό Σχολείο» (Σχολείο Βαρνάβα – ενότητα ΙΙ).

4. «Σχολειά του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου»

Στην *Άνω Μπεάλα*: Από το 1845 λειτουργούσε το «Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου» (*«Σχολειό του Φάλαγγα»* – ενότητα ΙΙ).

5. Σχολές

Στο *Μεγάροβο*: Αστική Σχολή Μεγαρόβου (ενότητα ΙΙ).

---

4. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 77.

5. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 116.

6. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 142.

7. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα...*, ό. π., σελ. 146.

Στο *Μοναστήρι*: Στα 1851, ιδρύθηκε η «Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτου Δήμιτσα» (ενότητα ΙΙ).

β) Σαντζάκι Κοριτσάς

1. Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα – Ελληνικές Σχολές

Στη *Μοσχόπολη*: «Νέα Ακαδήμεια» Μοσχόπολης ή Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης. Η νέα ονομασία του «Ελληνικού Σχολείου» Μοσχόπολης από το 1744 – «Ελληνικό Φροντιστήριο» Μοσχόπολης ή Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης. Η νέα ονομασία του «Ελληνικού Σχολείου» Μοσχόπολης από το 1750 (ενότητα ΙΙ).

2. Δημοτικά Σχολεία

Στην *Κλεισούρα*: «Δημοτικό Σχολείο» Κλεισούρας (παρακάτω «Ελληνικό Σχολείο» Κλεισούρας και ενότητα ΙΙ – «Ελληνομουσείο Κλεισούρας»).

3. Ελληνικά Σχολεία - Γραμματοδιδασκαλεία

Στην *Κοριτσά*: «Ελληνικό Σχολείο» Κοριτσάς (ενότητα ΙΙ).

Στην *Κλεισούρα*: «Ελληνικό Σχολείο» Κλεισούρας (Βλαχοκλεισούρα). Ήδη λειτουργούσε από το 1775, όπου διακρίθηκε ο σχολάρχης Ιωάννης Πεζάρος.[8] Είναι το σχολείο, το οποίο φαίνεται να λειτουργούσε πολύ πριν από το 1800 και να αναφέρεται ως Γραμματοδιδασκαλείο.[9] Ακόμη το 1830 ιδρύθηκε το βασικό Ελληνικό Σχολείο, το οποίο έφερε την επωνυμία «Ελληνομουσείον Κλεισούρας» (ενότητα ΙΙ)[10] ενώ στα 1849 αναφέρεται και ως «Ελληνική Σχολή».[11] Το Σχολείο αυτό πριν από το 1866 χωρίστηκε σε «Δημοτικό» και «Ελληνικό Σχολείο».

---

8. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 122.

9. Γ.Κ., *Η Κλεισούρα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1925, σελ. 116.

10. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 132, ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 501-503.

11. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 219-225.

Στη *Σίπισκα* (ή Υππισχία): Λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο από τα μέσα ακόμη του 18ου αιώνα.[12]

4. Ορφανοτροφεία

Στη *Μοσχόπολη*: Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης. Λειτουργούσε προ του 1750 και παράλληλα με την «Νέα Ακαδήμεια» (ενότητα ΙΙ).

5. Σχολεία

Στη *Μοσχόπολη*: Αμέσως μετά την καταστροφή της, στα 1769, λειτουργούσε το «Σχολείο της Μοσχόπολης», το οποίο στεγαζόταν σε οίκημα κοντά στη Μητρόπολη. Συνέχισε τη λειτουργία του μέχρι το 1840, οπότε κτίστηκε νέο σχολείο από τον ευεργέτη Αν. Καζαντζή.[13]

γ) Σαντζάκι Σερβίων

1. Αλληλοδιδακτικά Σχολεία

Στο *Λιβάδι*: Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Λιβαδίου (Ολύμπου – Βλαχολίβαδο). Λειτούργησε μετά τα 1854, χρονιά κατά την οποία ανέλαβε την επιτροπεία της Λιβαδιώτικης Σχολής ο Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης.[14]

2. Ελληνικά Σχολεία

Στο *Γραμματικό*: Δε γνωρίζουμε αν και πότε ιδρύθηκε κάποιο σχολείο. Πάντως, πρέπει να είχε ιδρυθεί Ελληνικό Σχολείο, αφού «*διδάσκαλος τω 1807 εχρημάτισεν ο ιερομόναχος Διονύσιος*».[15]

---

12. ΠΑΡΑΝΙΚΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ Κ., *Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι αρχών της ενεστώσης (ΙΘ΄) εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867, σελ. 79.

13. ΠΑΡΑΝΙΚΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ Κ., *Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως...*, ό.π., σελ. 68-69.

14. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79.

15. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθή-

Στη *Λάιστα*: Ελληνικό Σχολείο Λάιστας. Ιδρύθηκε στα 1840 και έκτοτε λειτουργούσε χωρίς διακοπή (ενότητα ΙΙ).

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): Φαίνεται να λειτουργούσε το πρώτο οργανωμένο Ελληνικό Σχολείο από το 1760.[16] Κατά το 1871 είχε 20-30 μαθητές.[17]

Στο *Μπλάτσι*: Από το 1761 λειτουργούσε το πρώτο Ελληνικό Σχολείο (γνωστό και ως «Ελληνική Σχολή»[18]), στο οποίο δίδασκαν οι ιερείς της κοινότητας.[19] Εκεί φέρεται να δίδαξε και η περίφημη δασκάλα Ζαντσιώτισσα Μπλίμα (ενότητα ΙΙ).[20]

Στη *Σαμαρίνα*: Ελληνικό Σχολείο Σαμαρίνας. Αργότερα μετεξελίχτηκε σε «Ελληνική Σχολή» (ενότητα ΙΙ).

3. Σχολές

Στο *Λιβάδι*: «Σχολή Λιβαδίου», γνωστότερη ως Λιβαδιώτικη Σχολή και ως Αστική Σχολή – το πρώτο ανώτερο σχολείο Λιβαδίου (ενότητα ΙΙ).

Στο *Μπλάτσι*: α) «Ελληνική Σχολή» Μπλατσίου, γνωστή και ως «Ελληνικό Σχολείο» (παραπάνω – *Ελληνικά Σχολεία*).

β) «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα». Ιδρύθηκε το 1843 (ενότητα ΙΙ).

ναι 1936. σελ. 110.

16. ΣΚΟΥΒΑΡΑ ΒΑΓ., *Άνθιμος Ολυμπιώτης*, Αθήνα 1981, σελ. 99.

17. ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 88, υποσ. 226.

18. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 107

19. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 179.

20. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 167.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία

Δεύτερη περίοδος (1718-1853)											
Σαντζάκια	*Κοινότητες*	*Σχολεία*									
		Αλληλοδιδακτικά	*Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα*	*Γραμματοδιδασκαλεία*	*Δημοτικά*	*Ελληνικά*	*Ορφανοτροφεία*	*«Σχολεία»*	*Σχολές*	*«Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου»*	*Σύνολο*
Μοναστηρίου	Άνω Μπεάλα									1	1
	Κρούσοβο	1		1							2
	Μεγάροβο					1			1		2
	Μοναστήρι					1			1		2
Κοριτσάς	Κλεισούρα			1	1	1					3
	Κοριτσά					1					1
	Μοσχόπολη		1				1	1			3
	Σίπισκα					1					1
Σερβίων	Γραμματικό					1					1
	Λάιστα					1					1
	Λιβάδι	1				1			1		3
	Μπλάτσι					1			1		2
	Σαμαρίνα					1					1
	Σύνολο	2	1	2	1	10	1	1	4	1	23

3. Τρίτη περίοδος (1853-1913)

α) Σαντζάκι Μοναστηρίου

1. Αρρεναγωγεία

Στην *Άνω Μπεάλα*: Αρρεναγωγείο Άνω Μπεάλας (Σχολείο Αρρένων). Ιδρύθηκε το 1900 και στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ο αριθμός των μαθητών του έφτασε στους 200. Στα 1903-1904

διορίστηκαν 3 δάσκαλοι, ο Θεμοστοκλής Τόσκος από την Αχρίδα, ο Αριστοτέλης Τζιόγος από την Κλεισούρα και ο συντοπίτης Αβραάμ Παπάς.[21]

Στην *Αχρίδα*: 2 Αρρεναγωγεία (Σχολεία Αρρένων) Άνω και Κάτω Βλαχομαχαλά Αχρίδας. Οι μαθητές και οι μαθήτριες (μαζί με τους αντίστοιχους του Παρθεναγωγείου – παρακάτω, *Παρθεναγωγεία*) ανέρχονταν στους 140.[22]

Στο *Γκόπεσι*: Αρρεναγωγείο Γκοπεσίου. Λειτουργούσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.

Στο *Κρούσοβο*: Αρρεναγωγείο Κρουσόβου (ενότητα ΙΙ).

Στη *Νέβεσκα*: Αρρεναγωγείο Νέβεσκας. Άρχισε να λειτουργεί γύρω στα 1850 και σ' αυτό «*εφοίτουν περί τα τριακόσια αγόρια με διδασκάλους από τους αριστείς της εποχής εκείνης*».[23]

Στη *Νεγκοβάνη*: Αρεναγωγείο Νεγκοβάνης (Φλάμπουρο). Λειτουργούσε μέχρι το 1912 με 210 μαθητές (μαζί με το Δημοτικό Σχολείο – παρακάτω, *Δημοτικά Σχολεία*).[24]

Στη *Νιζόπολη*: Αρρεναγωγείο Νιζόπολης. Λειτουργούσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.

Στο *Πισοδέρι*: Αρρεναγωγείο Πισοδερίου (Οκτατάξια Σχολή Αρρένων), στα πλαίσια των «Μοδέστειων Σχολών» (ενότητα ΙΙ).

Στη *Ρέσνα*: Αρρεναγωγείο Ρέσνας. Ιδρύθηκε πριν από το 1869. Είχε έξι τάξεις Αστικής Σχολής. Κατά το 1889 φοιτούσαν 85 μαθητές.[25]

2. Γυμνάσια

Στο *Μοναστήρι*: Γυμνάσιο Μοναστηρίου (ενότητα ΙΙ).

---

21. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 451.

22. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σελ. 288.

23. ΦΙΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ., *Το Νυμφαίον. Εικόνες και προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 92.

24. BRANCOFF D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σελ. 177.

25. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την*

3. Δημοτικά Σχολεία

Στην *Αχρίδα*: Δημοτικό Σχολείο Αχρίδας. Λειτουργούσε από τα τέλη του 19ου αιώνα με 25 μαθητές.[26]

Στην *Κάτω Μπεάλα*: Δημοτικό Σχολείο Αρρένων Κάτω Μπεάλας. Λειτουργούσε μέχρι το 1912. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία ίδρυσής του. Πάντως ο δάσκαλος Γρηγόριος Χασόπουλος υπηρέτησε στο σχολείο αυτό πάνω από 10 χρόνια. Στην Κάτω Μπεάλα επίσης, το 1906 ιδρύθηκε και Δημοτικό Σχολείο Θηλέων, το οποίο λειτούργησε μέχρι το 1912. Σ' αυτό τελευταίος δάσκαλος κατά το σχολικό έτος 1912-1913 ήταν ο Ιωάννης Σημαντήρας.[27]

Στη *Μηλόβιστα*: Από τη δεκαετία 1870-1880 άρχισαν να λειτουργούν δυο Δημοτικά Σχολεία.[28]

Στο *Μοναστήρι*: Πέντε (5) Δημοτικά Σχολεία Μοναστηρίου: Στα 1883 στα 5 Δημοτικά Σχολεία του Μοναστηρίου (με 4 τάξεις τα δυο πρώτα και με 3 τα τρία τελευταία) φοιτούσαν συνολικά 773 μαθητές και μαθήτριες (286 μαθητές στο πρώτο, 282, 96, 62 και 47 αντίστοιχα στα άλλα) και δίδασκαν 11 δάσκαλοι και δασκάλες. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα λειτουργούσαν: Ένα Δημοτικό Σχολείο Θηλέων και τέσσερα Δημοτικά Σχολεία Αρρένων.[29]

Στη *Νεγκοβάνη*: Δημοτικό Σχολείο Νεγκοβάνης (Φλάμπουρο). Λειτουργούσε μέχρι το 1912 με 210 μαθητές (μαζί με το Αρρεναγωγείο – παραπάνω, *Αρρεναγωγεία*)[30]

Στο *Πισοδέρι*: Το πρώτο Δημοτικό Σχολείο άρχισε να λειτουργεί το 1860 σε οίκημα του προαυλίου της εκκλησίας της Αγίας Πα-

---

πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα..., ό. π., σελ. 287.

26. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα*..., ό. π., σελ. 288.

27. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 470.

28. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ Ι., *Η Μηλόβιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 67.

29. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 134.

30. BRANCOFF D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σελ. 177.

ρασκευής. Λειτούργησε μέχρι το 1902, οπότε από το 1903 αποτέλεσε το Δημοτικό Σχολείο μέσα στο εκπαιδευτικό συγκρότημα της Μοδεστείου Σχολής (ενότητα ΙΙ). Στα χρόνια της ανεξάρτητης λειτουργίας του (μέχρι το 1903) δίδασκαν στο Δημοτικό Σχολείο 9 δάσκαλοι (τα ονόματά τους: κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*). Κατά το σχολικό έτος 1903-1904 στη Β΄ τάξη του φοιτούσαν 140 περίπου μαθητές.[31]

Στο *Τύρνοβο*: Δημοτικό Σχολείο Τυρνόβου, γνωστό και ως Δημοτική Σχολή. Κτίστηκε το 1892 και είχε πέντε τάξεις. Στα 1908 λειτουργούσε με 70 μαθητές και 4 δασκάλους.[32]

4. Ελληνικά Σχολεία

Στην *Αχρίδα*: Ελληνικό Σχολείο Αχρίδας. Λειτουργούσε από τα τέλη του 19ου αιώνα με 12 μαθητές.[33]

Στο *Γιαγκοβέτσι*: Ελληνικό Σχολείο Γιαγκοβετσίου. Λειτουργούσε μέχρι το 1912 με 25-30 μαθητές,[34] οι οποίοι κατά καιρούς έφτασαν και τους 60.[35]

Στο *Κρούσοβο*: Ελληνικό Σχολείο Κρουσόβου, στα πλαίσια του Αρρεναγωγείου – Αστική Σχολή Κρουσόβου (ενότητα ΙΙ).

Στη *Λάγγα*: Ελληνικό Σχολείο Λάγγας.[36].

Στο *Μοναστήρι*: Ελληνικό Σχολείο Μοναστηρίου (Γυμνάσιο Μοναστηρίου - ενότητα ΙΙ).

---

31. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

32. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 226.

33. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα*..., ό. π.., σελ. 288.

34. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 150.

35. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 377.

36. *CONTOYANNIS PATROCLE, Carte des écoles chrétiennes de la Macédoine, χ. τ. έκδοσης, 1903*

Στη *Μπελκαμένη*: Ελληνικό Σχολείο Μπελκαμένης (Δροσοπηγή). Λειτουργούσε μέχρι το 1912.[37]

Στη *Νέβεσκα*: «Ελληνικόν Σχολείον» Νέβεσκας – η Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας, η οποία είναι γνωστή ακόμη και ως «Ελληνικόν Σχολαρχείον» (ενότητα ΙΙ).

Στου *Οσίου Ναούμ* το Μοναστήρι: Ελληνικό Σχολείο Μονής Οσίου Ναούμ Αχρίδας (ενότητα ΙΙ).

Στον *Περλεπέ*: Ελληνικό Σχολείο Περλεπέ. Λειτουργούσε μέχρι το 1912.[38] Κατά το 1888 η *Διοικητική Επιτροπή* του Περλεπέ, μετά από παρέμβαση των ρουμανιζόντων, έκλεισε παράνομα το Ελληνικό Σχολείο, με το πρόσχημα ότι ο Έλληνας δάσκαλος δεν είχε επικυρώσει το δίπλωμά του από τις τουρκικές αρχές και δεν υπέβαλε το σχολικό πρόγραμμα. Άρχισε όμως να λειτουργεί κανονικά και πάλι από το 1890.[39]

Στη *Ρέσνα*: Ελληνικό Σχολείο Ρέσνας. Στα 1912 λειτουργούσε με 5 τάξεις – τμήματα με 25-30 μαθητές και μαθήτριες το καθένα, συνολικα γύρω στους 135.[40]

Στη Στρούγκα: Ελληνικό Σχολείο Στρούγκας.[41]

5. Ημιγυμνάσια

Στο *Κρούσοβο*: Ημιγυμνάσιο Κρουσόβου. Λειτουργούσε με 2-3 τάξεις στις αρχές του αιώνα μας.[42]

Στο *Πισοδέρι*: Ημιγυμνάσιο Αρρένων και Θηλέων. Άρχισε να λειτουργεί το 1903 ως Οικοτροφείο στο σχολικό συγκρότημα της

---

37. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 157.

38. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 152.

39. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 8 Ιουλίου 1890, αρ. 367.

40. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 379, υποσ. 313, Αρχείο – Αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ.

41. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση*..., ό. π., σελ. 325, υποσ. 87.

42. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 143.

Μοδεστείου Σχολής του Πισοδερίου (παρακάτω – *Οικοτροφεία* και ενότητα ΙΙ – «*Μοδέστειος Σχολή*») και συντηρούνταν με έξοδα του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου. Το Ημιγυμνάσιο αυτό λειτούργησε μέχρι το 1912 και φιλοξενούσε συνήθως υπότροφους, 150 περίπου μαθητές και 80 περίπου μαθήτριες.[43]

6. Νηπιαγωγεία

Στην *Αχρίδα*: Νηπιαγωγείο Αχρίδας. Λειτουργούσε από τα τέλη του 19ου αιώνα μαζί με το Παρθεναγωγείο με 40 μαθήτριες και νήπια.[44]

Στο *Γκόπεσι*: Νηπιαγωγείο Γκοπεσίου. Λειτουργούσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.

Στο *Κρούσοβο*: Νηπιαγωγείο Κρουσόβου. Ιδρύθηκε το 1860. Στα 1875-1876 λειτουργούσε μαζί με το Παρθεναγωγείο Κρουσόβου, συνολικά με 200 μαθήτριες και νήπια, ενώ στις αρχές του αιώνα λειτουργούσε ανεξάρτητα ως Κεντρικό Νηπιαγωγείο.[45]

Στο *Μεγάροβο*: «Στυλίδειον Νηπιαγωγείον Μεγαρόβου». Ιδρύθηκε στα 1873 από τη βραχύβια Αδελφότητα «Η Ελπίς» (1873 - 1882). Το 1883 το Νηπιαγωγείο απέκτησε δικό του οίκημα – το γνωστό πλέον «Στυλίδειον Νηπιαγωγείον». Κατά το σχολικό έτος 1875-1876 στο Νηπιαγωγείο Μεγαρόβου φοιτούσαν 100 νήπια και κατά τη διάρκεια του 1908 αντίστοιχα 200 νήπια και δίδασκαν 3 δασκάλες.[46]

Στο *Μοναστήρι*: Εννέα (9) Νηπιαγωγεία Μοναστηρίου: Προς τα τέλη του 19ου αιώνα λειτουργούσαν εννιά Νηπιαγωγεία.[47] Στα

---

43. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

44. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ)., σελ. 288.

45. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 142-143.

46. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 228.

47. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 134.

1883 σε τρία Νηπιαγωγεία που συνέχιζαν να λειτουργούν, φοιτούσαν συνολικά 316 νήπια και δίδασκαν 3 δασκάλες. Στα 1912, στο Κεντρικό Νηπιαγωγείο φοιτούσαν αντίστοιχα 164 νήπια.[48] Τέλος, στα 1913, στο Κεντρικό Νηπιαγωγείο 2 νηπιαγωγοί δίδασκαν σε 125 νήπια.[49]

Στη *Νέβεσκα*: Νηπιαγωγείο Νέβεσκας. Κτίστηκε το 1867, μαζί με το Παρθεναγωγείο Νέβεσκας, από την ευεργέτιδα Ζωή Μιχαήλ Τσίρλη.

Στη *Νιζόπολη*: Νηπιαγωγείο Νιζόπολης. Λειτουργούσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και στεγαζόταν στους χώρους του Παρθεναγωγείου (παρακάτω – *Παρθεναγωγεία*).

Στο *Τύρνοβο*: Νηπιαγωγείο Τυρνόβου. Κτίστηκε το 1876. Στα 1908 λειτουργούσε με 150 νήπια και 2 δασκάλες.[50]

7. Οικοτροφεία

Στο *Πισοδέρι*: Οικοτροφείο Πισοδερίου. Είναι το Ημιγυμνάσιο Πισοδερίου, το οποίο λειτουργούσε μέσα στο εκπαιδευτικό συγκρότημα της Μοδεστείου Σχολής Πισοδερίου (παραπάνω - *Ημιγυμνάσια* και ενότητα ΙΙ – «*Μοδέστειος Σχολή*»).

8. Παρθεναγωγεία

Στην *Άνω Μπεάλα*: Παρθεναγωγείο Άνω Μπεάλας (Σχολείο Θηλέων). Ιδρύθηκε το 1900. Αρχικά φοιτούσαν 30-40 μαθήτριες και στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ο αριθμός τους ξεπέρασε τις 200 μαθήτριες. Στα 1903-1904 διορίστηκε στο Παρθεναγωγείο η δραστήρια δασκάλα Θεανώ Τόσκου από την Αχρίδα: «*Ιδιαιτέρα κάνει εντύπωση τότε η διδασκαλία της δασκάλας, τα παιδονομικά της μέσα, οι χοροί που δίδασκε στις μαθήτριες, τα τραγούδια και τα κεντήματα. Οποία αντίθεση με το σχολείο αρρένων και το δάσκαλό*

---

48. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

49. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 55.

50. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβο - Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 226.

του!».[51]

Στην *Αχρίδα*: α) Παρθεναγωγείο Αχρίδας. Λειτουργούσε από τα τέλη του 19ου αιώνα μαζί με το Νηπιαγωγείο με 40 μαθήτριες και νήπια.[52]

β) Παρθεναγωγείο Άνω και Κάτω Βλαχομαχαλά Αχρίδας. Οι μαθητές και οι μαθήτριες (μαζί με τους αντίστοιχους των δυο Αρρεναγωγείων (Σχολεία Αρρένων) – παραπάνω, *Αρρεναγωγεία*) ανέρχονταν στους 140.

Στο *Γκόπεσι*: Παρθεναγωγείο Γκοπεσίου. Λειτουργούσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.

Στο *Κρούσοβο*: Παρθεναγωγείο Κρουσόβου (ενότητα ΙΙ).

Στο *Μεγάροβο*: «Στυλίδειον Παρθεναγωγείον Μεγαρόβου» (ενότητα ΙΙ).

Στη *Μηλόβιστα*: Παρθεναγωγείο Μηλόβιστας. Άρχισε να λειτουργεί από τη δεκαετία 1870-1880.[53]

Στο *Μοναστήρι*: «Κεντρικό Παρθεναγωγείο» Μοναστηρίου (ενότητα ΙΙ).

Στη *Νέβεσκα*: «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη» Νέβεσκας (ενότητα ΙΙ).

Στη *Νιζόπολη*: Παρθεναγωγείο Νιζόπολης. Λειτουργούσε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και στους ίδιους χώρους στέγαζε και το Νηπιαγωγείο (παραπάνω – *Νηπιαγωγεία*).

Στο *Πισοδέρι*: Παρθεναγωγείο Πισοδερίου (Εξατάξια Σχολή Θηλέων), στα πλαίσια των «Μοδέστειων Σχολών» (ενότητα ΙΙ).

Στη *Ρέσνα*: Παρθεναγωγείο Ρέσνας (ενότητα ΙΙ).

Στο *Τύρνοβο*: Παρθεναγωγείο Τυρνόβου. Κτίστηκε το 1876 και είχε πέντε τάξεις. Στα 1908 λειτουργούσε με 100 μαθήτριες και 6 δασκάλες.[54]

---

51. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 451.

52. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ)., σελ. 288.

53. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ Ι., *Η Μηλόβιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 67.

54. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον - Μεγάροβον*..., ό. π.,1908, σελ. 226.

9. Συνδιδακτικά σχολεία

Στο *Κρούσοβο*: Συνδιδακτικό Σχολείο Κρουσόβου, στα πλαίσια του Αρρεναγωγείου – Αστική Σχολή Κρουσόβου (ενότητα ΙΙ).

10. Σχολαρχεία

Στο *Μοναστήρι*: Σχολαρχείο Μοναστηρίου, κατά καιρούς, το Ελληνικό Σχολείο Μοναστηρίου (Γυμνάσιο Μοναστηρίου - ενότητα ΙΙ).

Στη *Νέβεσκα*: «Ελληνικόν Σχολαρχείον» Νέβεσκας. Η Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας, η οποία είναι γνωστή ακόμη και ως «Ελληνικόν Σχολείον» (ενότητα ΙΙ).

11. Σχολές

Στο *Κρούσοβο*: Αστική Σχολή Κρουσόβου (ενότητα ΙΙ).

Στο *Μεγάροβο*: Αστική Σχολή Μεγαρόβου (ενότητα ΙΙ).

Στο *Μοναστήρι*: α) Αστική Σχολή Αρρένων Μοναστηρίου. Άρχισε να λειτουργεί στα τέλη του 19ου αιώνα.

β) Αστική Σχολή Θηλέων Μοναστηρίου. Άρχισε να λειτουργεί στα τέλη του 19ου αιώνα.[55]

γ) Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου (ενότητα ΙΙ).

δ) «Κεντρική Αστική Σχολή Αρρένων» Μοναστηρίου (ενότητα ΙΙ).

Στη *Νέβεσκα*: Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας (ενότ. ΙΙ).

Στο *Πισοδέρι*: α) «Μοδέστειος Ελληνική Θηλέων Σχολή» Πισοδερίου ή Αστική Σχολή Πισοδερίου, όπως είναι αλλιώς γνωστή (ενότητα ΙΙ).

β) Οκτατάξια Σχολή Αρρένων Πισοδερίου (Αρρεναγωγείο), στα πλαίσια των «Μοδέστειων Σχολών» (ενότητα ΙΙ).

γ) Εξατάξια Σχολή Θηλέων Πισοδερίου (Παρθεναγωγείο), στα πλαίσια των «Μοδέστειων Σχολών» (ενότητα ΙΙ).

Στη *Ρέσνα*: Αστική Σχολή Αρρένων Ρέσνας. Λειτουργούσε στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας με έξι τάξεις και τους ανάλογους μα-

---

55. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 134, 171.

θητές από τους 120, οι οποίοι υπήρχαν συνολικά στη Σχολή και στο τετρατάξιο Παρθεναγωγείο (ενότητα ΙΙ).[56]

Στο *Τύρνοβο*: Δημοτική Σχολή Τυρνόβου, γνωστό και ως Δημοτικό Σχολείο (παραπάνω – *Δημοτικά Σχολεία*).

β) Σαντζάκι Κοριτσάς

1. Αλληλοδιδακτικά σχολεία

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Κλεισούρας. Οικοδομήθηκε, στα 1849, «*παρά την Ελλην. Σχολήν, χρήζον όμως τούτο πλειοτέρας παρά των πολιτών επιμελείας*».[57]

Στην *Κοριτσά*: Κοινό Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Κοριτσάς. Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1872-1873.[58]

Στη *Μοσχόπολη*: Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Μοσχόπολης. Λειτουργούσε στα 1874 με 80 περίπου μαθητές και μαθήτριες. Η ετήσια δαπάνη για τη λειτουργία του καλυπτόταν στο μεγαλύτερο μέρος της από τους συντοπίτες και από τους απόδημους Μοσχοπολίτες ευεργέτες.

2. Αρρεναγωγεία

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): Αρρεναγωγείο Κλεισούρας. Λειτουργούσε στα 1913 με 6 τάξεις, 4 δασκάλους και 150 μαθητές.[59]

Στη *Χρούπιστα*: Αρεναγωγείο Χρούπιστας. Ξεκίνησε ως «Ελληνικό Σχολείο Αρρένων» από το 1870 (παρακάτω – *Ελληνικά Σχολεία*). Στα 1910 λειτουργούσε με πέντε τάξεις, στις οποίες φοιτού-

---

56. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 149.

57. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

58. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 7 (1874), σελ. 213.

59. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 57.

σαν 120 περίπου μαθητές και δίδασκαν 3 δάσκαλοι.[60]

3. Αστικά σχολεία

Στην *Κοριτσά*: Αστικό Σχολείο Κοριτσάς. Ιδρύθηκε στα 1867 με την οικονομική συνδρομή κυρίως των δραστήριων Αρωμούνων (Μοσχοπολίτικης καταγωγής) αδελφών Δημητρίου και Αναστασίου Λιάκτση.[61]

4. Γυμνάσια

Στην *Κοριτσά*: Γυμνάσιο Κοριτσάς (ενότητα ΙΙ).

5. Ελληνικά Σχολεία

Στο *Σμαρδέσι*: Μέχρι το 1912 λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.[62]

Στη *Χρούπιστα*: Από το 1870 λειτουργούσαν ένα Ελληνικό Σχολείο Αρρένων και ένα Ελληνικό Σχολείο Θηλέων, τα οποία στη συνέχεια αναφέρονται και ως Αρρεναγωγείο (παραπάνω – *Αρρεναγωγεία*) και Παρθεναγωγείο (παρακάτω – *Παρθεναγωγεία*) αντίστοιχα.

6. Νηπιαγωγεία

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): Νηπιαγωγείο Κλεισούρας. Λειτουργούσε στα 1913 με 5 δασκάλες και 170 νήπια.[63]

Στην *Κοριτσά*: 2 Νηπιαγωγεία Κοριτσάς. Στεγάστηκαν σε σχολικό συγκρότημα, το οποίο έκτισε στα 1873 η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Κορυτσάς» με την «Εκπαιδευτική Επιτροπή» της. Είχαν 120 νήπια το καθένα και λειτουργούσαν με 3 δασκάλες και 2 ε-

---

60. ΡΟΥΦΟΥ Δ. Κ. *Χρούπιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 132.

61. Πληροφορίες: ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888.

62. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 176.

63. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 57.

πιστάτριες.[64] Κατά το σχολικό έτος 1903-1904 λειτουργούσαν με 6 δασκάλες και 515 νήπια.[65]

Στη *Μοσχόπολη*: Νηπιαγωγείο Μοσχόπολης. Λειτουργούσε στα 1888 με 70 νήπια και μια δασκάλα.[66] Στα 1913 το δυναμικό του Νηπιαγωγείο ανερχόταν σε 120 νήπια, στα οποία δίδασκαν 3 δασκάλες.[67]

7. Οικοτροφεία

Στην *Κοριτσά*: Οικοτροφείο Κοριτσάς. Λειτουργούσε στα 1910 και φιλοξενούσε 22 παιδιά. Στα 1913 εξακολουθούσε να έχει 22 οικοτρόφους.[68] Το προσωπικό του Οικοτροφείου (μαζί με το αντίστοιχο της νυχτερινής σχολής «Τα Πάτρια» – παρακάτω, *Σχολές*) ανέρχονταν στους 45.[69]

8. Παρθεναγωγεία

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): Παρθεναγωγείο Κλεισούρας. Ιδρύθηκε το 1866. Κατά το 1913 λειτουργούσε με 5 τάξεις, 2 δασκάλες και 90 μαθήτριες.[70]

Στην *Κοριτσά*: α) Παρθεναγωγείο Κοριτσάς (ενότητα ΙΙ).

β) Παρθεναγωγείο Κοριτσάς – δεύτερο. Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1910-1911.

Στη *Μοσχόπολη*: Παρθεναγωγείο Μοσχόπολης. Λειτουργούσε

---

64. ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος*..., ό. π., σελ. 14-15.

65. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 57.

66. ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος*..., ό. π., σελ. 69.

67. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 188.

68. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 57.

69. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 159, υποσ. 3.

70. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 57.

στα 1888 με 30 μαθήτριες και μια δασκάλα.[71].

Στη *Χρούπιστα*: Παρθεναγωγείο Χρούπιστας. Ξεκίνησε ως «Ελληνικό Σχολείο Θηλέων» από το 1870 (παραπάνω – *Ελληνικά Σχολεία*). Στα 1910 λειτουργούσε με 4 τάξεις, στις οποίες φοιτούσαν 100 περίπου μαθήτριες και δίδασκαν 2 δασκάλες.[72]

9. Σχολές

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): α) Ελληνική Σχολή Κλεισούρας – «Ελληνικό Σχολείο» – «Ελληνομουσείον Κλεισούρας» (ενότητα ΙΙ).

β) Αστική Σχολή Αρρένων Κλεισούρας. Άρχισε να λειτουργεί από του Φθινόπωρο του 1889.

Στην *Κοριτσά*: α) Αστική Σχολή Αρρένων Κοριτσάς. Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1872-1873 μαζί με μια γυμνασιακή τάξη.[73]

β) 2 Αστικές Σχολές Αρρένων Κοριτσάς – Εξατάξια και πενταταξία. Λειτουργούσαν κατά το σχολικό έτος 1894-1895. Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 στην «Αστική Σχολή Κοριτσάς» δίδασκαν 14 δάσκαλοι (τα ονόματά τους: κεφ. 5° – ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού – αμοιβές*). Στα 1913: Η Α΄ Αστική Σχολή εξακολουθούσε να είναι εξατάξια και λειτουργούσε με 10 δασκάλους, η Β΄ Αστική Σχολή εξακολουθούσε επίσης να είναι πεντατάξια και λειτουργούσε με 5 δασκάλους, ενώ και οι δυο Σχολές είχαν 716 μαθητές.[74]

γ) Νυχτερινή Σχολή Κοριτσάς «Τα Πάτρια». Ιδρύθηκε από τον

---

71. ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888, σελ. 69

72. ΡΟΥΦΟΥ Δ. Κ. *Χρούπιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 132.

73. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 7 (1874), σελ. 213.

74. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 57.

ομώνυμο Σύλλογο των Νέων Κοριτσάς και άρχισε να λειτουργεί τη 7η Φεβρουαρίου του 1910 με 150 μαθητές, οι οποίοι έφτασαν στους 190 κατά τη διάρκεια του τρέχοντος σχολικού έτους.[75] Στα 1913 είχε 140 μαθητές.[76] Το προσωπικό της Σχολής (μαζί με το αντίστοιχο του Οικοτροφείου – παραπάνω, *Οικοτροφεία*) ανέρχονταν στους 45.[77]

Στη *Μοσχόπολη*: Αστική Σχολή Αρρένων Μοσχόπολης. Λειτουργούσε στα 1888 με 80 μαθητές και 2 δασκάλους.[78]

γ) Σαντζάκι Σερβίων

1. Αλληλοδιδακτικά σχολεία

Στο *Παλαιοχώρι Λάιστας*: Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Παλαιοχωρίου Λάϊστας. Λειτουργούσε στα σχολικά έτη 1873-1879 με 30 μαθητές και μαθήτριες (24 και 6 αντίστοιχα).[79]

2. Αρρεναγωγεία

Στο *Μπλάτσι*: «Θωμαΐδειον Αρρεναγωγείο Μπλατσίου» (ενότητα ΙΙ).

Στη *Σαμαρίνα*: Αρρεναγωγείο Σαμαρίνας (ενότητα ΙΙ).

3. Αστικά σχολεία

Στην Κρανιά: Αστικό Σχολείο Κρανιάς (ενότητα ΙΙ).

4. Βρεφοκομικοί Σταθμοί

Στο *Μπλάτσι*: Βρεφοκομικός Σταθμός Μπλατσίου. Κατά το 1911 λειτουργούσε με 40 απροστάτευτα βρέφη.[80]

---

75. «*Νέα Αλήθεια*», εφημερίδα Θεσσαλονίκης. Αριθ. Φ. 22 (25-2-1910).

76, ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 57.

77. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 159, υποσ. 3.

78. ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος*..., ό. π., σελ. 69.

79. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 116.

80. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτι-*

5. Γραμματοδιδασκαλεία – Γραμματοσχολεία

Στο *Παλαιοχώρι Λάιστας*: α) Γραμματοδιδασκαλείο Παλαιοχωρίου Λάιστας. Λειτούργησε στα 1909 με 30 μαθητές και μαθήτριες.

β) Γραμματοσχολείο Παλαιοχωρίου Λάιστας. Λειτούργησε στα 1886 με 15 μαθητές.[81]

6. Δημοτικά Σχολεία

Στη *Βωβούσα*: Δημοτικό Σχολείο Βωβούσας, γνωστό και ως Ελληνικό Σχολείο (παρακάτω – *Ελληνικά Σχολεία*).

Στη *Λάιστα*: Δημοτικό Σχολείο Λάιστας. Φαίνεται να λειτουργούσε από το 1898. Έκτοτε λειτουργούσε συνεχώς μαζί με το Ελληνικό Σχολείο Λάιστας (ενότητα ΙΙ), αργότερα και μέχρι το 1908 στο «Σχολείο της πλατείας Παναγιάς» και στη συνέχεια (μετά το 1908) σε νεόδμητο κτίριο.[82]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (βλαχολίβαδο): Δημοτικό Σχολείο Λιβαδίου. Λειτούργησε με τέσσερις τάξεις στα χρόνια 1861-1885.[83] Στα 1871 είχε περίπου 50 μαθητές.[84]

Στη *Σαμαρίνα*: Στα 1882-1883, λειτουργούσαν 4 Δημοτικά Σχολεία.[85]

Στη *Σμίξη*: Δημοτικό Σχολείο Σμίξης. Συντηρούνταν από τη Μητρόπολη και λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1913-1914 από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με ένα δάσκαλο και 75 μαθητές και μαθήτριες.[86]

κής Μακεδονίας, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 169.

81. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 116.

82. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*..., ό. π., σ. 51.

83. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79.

84. ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 88, υποσ. 226.

85. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1882-1883, σελ. 443.

86. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

7. Ελληνικά σχολεία

Στην *Αβδέλα*: Ελληνικό Σχολείο Αβδέλας. Λειτουργούσε στις αρχές του αιώνα μας με περισσότερους από 50 μαθητές.[87]

Στη *Βωβούσα*: Ελληνικό Σχολείο Βωβούσας, γνωστό και ως Δημοτικό Σχολείο. Στα χρόνια 1880 και 1900 φαίνεται να λειτουργούσε με πάνω από 60 μαθητές.[88]

Στον *Κοκκινοπλό*: Ελληνικό Σχολείο Κοκκινοπλού (ενότ. ΙΙ).

Στην *Κρανιά*: Ελληνικό Σχολείο Κρανιάς. Λειτουργούσε στις αρχές του αιώνα μας[89] με περισσότερους από 50 μαθητές.[90]

Στο *Περιβόλι*: Ελληνικό Σχολείο Περιβολίου. Λειτουργούσε στις αρχές του αιώνα μας με περισσότερους από 50 μαθητές.[91] Κατά το 1913-1914 εμφανίζεται ως Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο, το οποίο συντηρούνταν από τη Μητρόπολη, και λειτουργούσε από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με 2 δασκάλους και 1 δασκάλα και με 165 μαθητές και 45 μαθήτριες.[92]

Στη *Σαμαρίνα*: Ελληνικό Αστικό Σχολείο Σαμαρίνας. Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1913-1914 από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με 3 δασκάλους και 294 μαθητές.[93]

Στη *Σμίξη*: Ελληνικό Σχολείο Σμίξης. Λειτουργούσε από το

---

87. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 204.

88. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 352, 363, ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιστορία της Βωβούσας, Απομνημονεύματα Αποστόλου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βωβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 21.

89. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1905, σελ. 410.

90. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 204.

91. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 204.

92. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

93. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

1863[94] με περισσότερους από 50 μαθητές.[95]

Στη *Φούρκα*: Ελληνικό Σχολείο Φούρκας - Αρρένων, Θηλέων (ενότητα ΙΙ).

8. Ημιγυμνάσια

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): Ημιγυμνάσιο Λιβαδίου. Λειτούργησε στα χρόνια 1861-1885.[96]

9. Νηπιαγωγεία

Στον *Κοκκινοπλό*: Νηπιαγωγείο Κοκκινοπλού (ενότητα ΙΙ).

Στη *Λάιστα*: Νηπιαγωγείο Λάιστας. Λειτουργούσε στα χρόνια 1908-1912 (και μέχρι το 1930) στο διδακτήριο – «Σχολείο της πλατείας Παναγιάς» (όπου μέχρι το 1908 συστεγαζόταν και το Ελληνικό και το Δημοτικό Σχολείο, ενώ μετά το 1908 εγκαταστάθηκαν αυτά σε καινούργιο διδακτήριο, αποδεσμεύοντας έτσι το κτίριο για το Νηπιαγωγείο).[97]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): Νηπιαγωγείο Λιβαδίου. Λειτούργησε με μία τάξη στα χρόνια 1861-1885.[98]

Στο *Μπλάτσι*: Νηπιαγωγείο Μπλατσίου. Λειτουργούσε στα 1905 με 120 νήπια. Συστεγαζόταν μαζί με το Παρθεναγωγείο. Και στα δυο εκπαιδευτήρια δίδασκαν 2 δασκάλες.[99] Στα 1911 το «*καλώς ωργανωμένον Νηπιαγωγείον είχε υπέρ τα 100 νήπια αμφοτέρων των φύλων*».[100]

---

94. ΤΟΖΗ ΓΙΑΝΝΗ, *Αυτοβιογραφία Κωνσταντίνου Βογιατζή (εξ Επταχωρίου Δ. Μακεδονίας)*, Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας - Κοζάνη (ΗΔΜ) 1937, σελ. 145.

95. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 204.

96. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79.

97. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51.

98. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι...*, *ό. π.*, *σελ.* 79.

99. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 250.

Στη *Σαμαρίνα*: Νηπιαγωγείο Σαμαρίνας. Λειτουργούσε στα 1882-1883.[101] Το Νηπιαγωγείο εντοπίζεται και κατά το θέρος του 1889, αφού λειτουργούσε με 50 νήπια και ένα δάσκαλο.[102]

10. Παρθεναγωγεία

Στην *Αβδέλα*: Ελληνικό Παρθεναγωγείο Αβδέλας. Συντηρούνταν από τη Μητρόπολη και λειτουργούσε από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με μία δασκάλα και 51 μαθήτριες.[103]

Στην *Κρανιά*: Παρθεναγωγείο Κρανιάς. Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1913-1914 με 3 τάξεις – 2 με μαθήτριες και 1 με νήπια. Δίδασκε η Παρασκευή Φύκια σε 54 μαθήτριες: 30 στην Α΄ τάξη, 2 στη Β΄, 22 νήπια.[104]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): Παρθεναγωγείο Λιβαδίου. Λειτούργησε μετά τα 1854, χρονιά κατά την οποία ανέλαβε την επιτροπεία της Λιβαδιώτικης Σχολής ο Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης.[105]

Στο *Μπλάτσι*: «Μουσίκειον Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Μπλατσίου» (ενότητα ΙΙ).

Στο *Παλαιοχώρι Λάιστας*: Δημοτικό Παρθεναγωγείο Παλαιοχωρίου Λάιστας. Λειτούργησε το σχολικό έτος 1893-1894.[106]

---

100. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 107. Επίσης: Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 275, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 178.

101. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1882-1883, σελ. 443.

102. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (*Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή* – Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα* (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912), Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

103. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

104. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57, ό. π.

105. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι*..., ό. π., σελ. 79.

106. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*..., ό. π., 116.

Στη *Σαμαρίνα*: Παρθεναγωγείο Σαμαρίνας. Λειτουργούσε: στα 1889 με μια δασκάλα – παρθεναγωγό και με 50 μαθήτριες.[107] Στα 1905 λειτουργούσε με μία δασκάλα – παρθεναγωγό και με 63 μαθήτριες.[108] Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 λειτουργούσε ως «Ελληνικό Παρθεναγωγείο Σαμαρίνας» από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με 2 δασκάλες και 118 μαθήτριες.[109]

11. Σχολές

Στην *Αβδέλα*: Ελληνική Σχολή - Δημοτική Σχολή - Ελληνική Δημοτική Σχολή Αβδέλας (ενότητα ΙΙ).

Στον *Κοκκινοπλό*: Ελληνική Σχολή - Αστική Σχολή Κοκκινοπλού (ενότητα ΙΙ).

Στην *Κρανιά*: Δημοτική Σχολή Κρανιάς (ενότητα ΙΙ).

Στο *Μπλάτσι*: Αστική Σχολή Βλάτσης - Μπλατσίου (ενότητα ΙΙ - «*Θωμαΐδειον Αρρεναγωγείο Μπλατσίου*»).

Στο *Περιβόλι*: Δημοτική Σχολή Περιβολίου. Λειτουργούσε στα 1905 με 2 δασκάλους (ο ένας βοηθός) και 102 μαθητές – απ' αυτούς οι 13 μαθήτριες (4 στη Δ΄ τάξη, 14 στη Γ΄ τάξη, 19 στη Β΄ τάξη, 35 στην Α΄ τάξη και 30 στην Προκαταρτική).[110]

Στη *Σαμαρίνα*: α) 2 Αστικές Σχολές Σαμαρίνας – Δημοτική Σχολή Σαμαρίνας: Λειτουργούσαν στα 1905 με 6 δασκάλους (οι 3 βοηθοί) και 315 μαθητές συνολικά.[111]

---

107. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (*Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή* – Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα* (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912), Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

108. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών – Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 244.

109. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

110. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας*..., ό. π., σελ. 243.

111. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας*..., ό. π., σελ. 244.

β) Ελληνική σχολή - Αστική Σχολή Σαμαρίνας. Η νέα ονομασία του Ελληνικού Σχολείου Σαμαρίνας (ενότητα ΙΙ).

Στη *Σμίξη*: Αστική Σχολή Σμίξης. Λειτουργούσε στα 1905 με 2 δασκάλους (ο ένας βοηθός) και 86 μαθητές – απ' αυτούς οι 27 μαθήτριες (9 στη Δ΄ τάξη, 12 στη Γ΄ τάξη, 15 στη Β΄ τάξη, 22 στην Α΄ τάξη και 28 στην Προκαταρτική).[112]

δ) Συνολικά στοιχεία για την τρίτη περίοδο (1853-1913)

Στην παράγραφο αυτή θα παρουσιαστούν συνολικά στοιχεία για τα ελληνικά εκπαιδευτήρια (για τα σχολεία, τους δασκάλους και τους μαθητές) εκείνων των αρωμουνικών κοινοτήτων, ξεχωριστά, αλλά και μέσα στο πλαίσιο των περιφερειών και των επαρχιών, για τις οποίες υπάρχουν συγκεκριμένες αρχειακές και βιβλιογραφικές αναφορές, για συγκεκριμένα έτη της τρίτης περιόδου (1856-1913). Στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες υπάρχουν πολλές σχετικές αναφορές - όπως για παράδειγμα για το Μοναστήρι – τότε καταγράφονται οι πιο αντιπροσωπευτικές για να καλύψουν όλο το χρονικό πλαίσιο της εκπαίδευσης.

1. Σε αρωμουνικές κοινότητες

Στο *Γκόπεσι* συνολικά: Μετά το 1850 στα 3 σχολεία του (Αρρεναγωγείο, Παρθεναγωγείο, Νηπιαγωγείο[113]) φοιτούσαν 200 περίπου μαθητές.[114]

Στην *Κλεισούρα* συνολικά: Στα 1876, σύμφωνα με τη «Διατριβή» του ελληνοδιδάσκαλου Κλεισούρας Κ. Ταβάκη «*εις μεν το Ελληνικόν Σχολείον φοιτώσι 35 μαθηταί, οίτινες διηρημένοι όντες εις τρεις τάξεις διδάσκονται υπό δυο Ελληνοδιδασκάλων· το δε Δημο-*

---

112. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας...*, ό. π., σελ. 244.

113. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της Νεωτέρας Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1959, σελ. 9.

114. BRANCOFF D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σελ. 174-175.

τικόν Σχολείον περιέχον 140 μαθητάς εκτός των νηπίων είναι διηρημένον εις τέσσαρας τάξεις διδασκομένας συνδιδακτικώς υπό τριών διδασκάλων· το δε παρθεναγωγείον περιέχον 80 περίπου κοράσια διευθύνεται υπό μιας και μόνης Κυρίας αλληλοδιδακτικώς».[115] Στα τέλη της δεκαετίας 1880-1890 φοιτούσαν 350 μαθητές και μαθήτριες (160 στο Δημοτικό Σχολείο και το Ελληνικό Σχολείο και 190 στο Νηπιαγωγείο και στο Παρθεναγωγείο).[116] Πριν από την απελευθέρωση λειτουργούσαν Νηπιαγωγεία, Δημοτικό Σχολείο Αρρένων, πλήρες Παρθεναγωγείο και Αστική Σχολή Αρρένων με 410 μαθητές και 11 δασκάλους.[117] Τέλος, στα 1913, λειτουργούσαν: Αρρεναγωγείο με 6 τάξεις, 4 δασκάλους και 150 μαθητές. Παρθεναγωγείο με 5 τάξεις, 2 δασκάλες και 90 μαθήτριες. Νηπιαγωγείο με 5 δασκάλες και 170 νήπια.[118]

Στην *Κοριτσά* συνολικά: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 στα 3 σχολεία (Αστική Σχολή Αρρένων μαζί με μια γυμνασιακή τάξη, Κοινό Αλληλοδιδακτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο) φοιτούσαν 550 μαθητές (400 αγόρια και 150 κορίτσια.[119]). Κατά το σχολικό έτος 1894-1895 στα 4 σχολεία (Γυμνάσιο, δυο Αστικές Σχολές Αρρένων – εξατάξια και πεντατάξια, Παρθεναγωγείο – εννεατάξιο) φοιτούσαν 995 μαθητές. Κατά το σχολικό έτος 1903-1904 στα 6 σχολεία (τα παραπάνω 4 και δυο Νηπιαγωγεία) φοιτούσαν αντίστοιχα 1.810 μαθητές. Ακόμη κατά το σχολικό έτος 1910-1911 στα 7 σχολεία της (τα παραπάνω 6 και ένα νέο Παρθεναγωγείο – το δεύτερο) φοιτού-

---

115. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 7-8.

116. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 318.

117. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 171.

118. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 57.

119. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκ-

σαν 2.115 μαθητές.[120]

Στο *Κρούσοβο* συνολικά: Κατά το 1875-1876 λειτουργούσαν 4 ελληνικά σχολεία με 655 μαθητές, μαθήτριες και νήπια. Στις αρχές του αιώνα λειτουργούσαν 6 σχολεία (ένα Ημιγυμνάσιο με 2-3 τάξεις, μια εξατάξια Αστική Σχολή Αρρένων, ένα εξατάξιο Παρθεναγωγείο, ένα Κεντρικό Νηπιαγωγείο και 2 ενοριακά Νηπιαγωγεία) με 567 μαθητές, μαθήτριες και νήπια και 15 δασκάλους και δασκάλες.[121]

Στο *Λιβάδι* συνολικά: Κατά τη χρονική περίοδο 1861-1881 λειτουργούσαν 3 σχολεία: Νηπιαγωγείο, Δημοτικό και Ημιγυμνάσιο.[122] Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσαν 2 σχολεία με 440 μαθητές και 5 δασκάλους, κατά το 1910-1911 ένα σχολείο με 135 μαθητές και 5 δασκάλους, κατά το 1911-1912 2 σχολεία με 310 μαθητές και 4 δασκάλους και κατά το 1913-1914 2 σχολεία με 340 μαθητές και 5 δασκάλους αντίστοιχα.

Στα χρόνια αυτά το μαθητικό δυναμικό των σχολείων του Λιβαδίου αποτελούσε το 10,8% του πληθυσμού της κοινότητας (των

παιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 7 (1874), σελ. 213.

120. Πληροφορίες: ΔΑΣΣΑΡΗΤΟΥ ΗΛΙΑ, *Περί της Κορυτσάς*, «Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος», Αθήναι (ΔΙΕΕ) 5 (1896-1900), σελ. 123-158, ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (Φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται και η «*Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κοριτσάς*»), ΚΟΥΡΙΛΛΑ ΕΥΛΟΓΙΟΥ Λ., *Κορυτσά*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 283-291, ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Η ελληνικότης της Κορυτσάς κατά τους πέντε τελευταίους αιώνας*, «Παναθήναια» 27 (1913-1914), σελ. 9-13 και «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 274-278, ΜΠΑΪΡΑΚΤΑΡΗ ΓΕΩΡΓ. Χ., *Τα κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας της πόλεως και της επαρχίας Κορυτσάς*, Αθήναι 1916, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Κοριτσά*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 11 (1962), σελ. 603-609, 689-696, 829-833.

121. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 143.

122. ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 88.

3.000 Αρωμούνων κατοίκων της), η αναλογία μαθητών – μαθητριών κατά το σχολικό έτος 1913-1914 ήταν 1 προς 1,7 (205 αγόρια, 121 κορίτσια σε σύνολο 326 εγγραφέντων) και τέλος η αναλογία των δασκάλων ανά μαθητή ήταν 1 δάσκαλος προς 65,2 μαθητές (σε σύνολο 5 δασκάλων και 326 μαθητών).[123]

Στο *Μεγάροβο* συνολικά: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσαν 3 ελληνικά σχολεία με 352 μαθητές και μαθήτριες. Επίσης, σύμφωνα με άλλη πηγή, στα 1874 λειτουργούσαν 6 σχολεία (ένα Ελληνικό Σχολείο, 2 Αλληλοδιδακτικά Σχολεία και 3 Παρθεναγωγεία) με τον ίδιο αριθμό μαθητών (352 – 34, 196 και 122 μαθητές αντίστοιχα).[124] Κατά το σχολικό έτος 1875-1876 λειτουργούσαν 4 σχολεία με 420 μαθητές, μαθήτριες και νήπια.

Στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας λειτουργούσαν 3 σχολεία με 440 μαθητές, μαθήτριες και νήπια και 13 δασκάλους και δασκάλες.[125] Κατά τη διάρκεια του 1908 λειτουργούσαν 3 σχολεία με 435 μαθητές και μαθήτριες και 10 δασκάλους και δασκάλες.[126] Κατά τη διάρκεια του 1910 λειτουργούσαν 3 σχολεία με περισσότερα από «*400 τέκνα της πατρίδας, θεωρούντα αμάρτημα να συνδιαλέγωνται εν άλλη γλώσση πλην εν τη Ελληνική*».[127]

Στη *Μηλόβιστα* συνολικά: Κατά τη δεκαετία 1870-1880 λειτουργούσαν τρία «Εκπαιδευτικά Ιδρύματα» (το ένα ήταν Παρθεναγωγείο) με 200 περίπου μαθητές. Στα 1910 «*στα Ελληνικά Σχολεία*

---

123. ΖΙΩΓΟΥ – ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ, *Η εκπαίδευση στην περιοχή Ελασσόνας κατά το 1912-14 σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας*, στον τόμο: *Ο Όλυμπος στους αιώνες*. Ανακοινώσεις Ε΄ και ΣΤ΄ συνεδρίων. Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Ελασσόνας, Αύγουστος 1994, σελ. 143-144.

124. ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ Σ., *Οι δομές της Κοινοτικής εκπαίδευσης (μέσης και στοιχειώδους) στις εκκλησιαστικές επαρχίες Κοζάνης, Σισανίου, Καστοριάς και Μογλενών κατά την ύστερη τουρκοκρατία (1856-1914)* – σώμα ανέκδοτης διδ. διατριβής (1998), σελ. 67.

125. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον - Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 228.

126. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 13-14.

127. ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 246-247.

των Αρρένων και Θηλέων» της Μηλόβιστας φοιτούσαν 150 μαθητές και μαθήτριες.[128]

Στο *Μοναστήρι* συνολικά: Στα 1869 λειτουργούσαν 7 Ελληνικά Σχολεία με 1.080 μαθητές και μαθήτριες.[129] Στα 1872 λειτουργούσαν 8 Ελληνικά Σχολεία (ένα Γυμνάσιο, 3 Γραμματοδιδασκαλεία, 3 Αλληλοδιδακτικά Σχολεία και ένα Παρθεναγωγείο) και στα 1874 λειτουργούσαν 5 σχολεία (από ένα: Γραμματοδιδασκαλείο, Αλληλοδιδακτικό Σχολείο, Νηπιαγωγείο, Παρθεναγωγείο και Γυμνάσιο), τα οποία συνολικά είχαν πάνω από 1.200 μαθητές και μαθήτριες.[130]

Στα 1883 λειτουργούσαν 11 Ελληνικά Σχολεία με 1.691 μαθητές και μαθήτριες και 27 εκπαιδευτικούς (15 δάσκαλοι, 6 δασκάλες, 6 καθηγητές).[131] Στα 1886 λειτουργούσαν «*εν όλω σχολεία 13 μετά μαθητών 1.646*» (Γυμνάσιο με Διδασκαλείο με 136 μαθητές, Ιερατική Σχολή με 43 μαθητές, Ελληνικό Σχολείο με 572 μαθητές, 2 Γραμματοδιδασκαλεία με 100 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 300 μαθήτριες και 3 Νηπιαγωγεία με 354 νήπια).[132]

Στα 1900 οι μαθητές των σχολείων του Μοναστηρίου αυξήθηκαν στους 2.800[133] Στα 1906 λειτουργούσαν 17 εκπαιδευτήρια («Μουσών οικήματα») με 2.380 μαθητές και μαθήτριες και 54 δασκάλους και δασκάλες.[134]

---

128. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ Ι., *Η Μηλόβιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 67.

129. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

130. ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ Σ., *Οι δομές της Κοινοτικής εκπαίδευσης*)..., ό. π., σελ. 66-67.

131. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σελ. 362-363.

132. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν., *Μακεδονία. Ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886, σ. 60.

133. ΧΑΤΖΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ., *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήναι 1971, σελ. 46.

134. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (ΕΜΣ), σελ. 14-15.

Κατά το σχολικό έτος 1907-1908 στα παραπάνω 17 εκπαιδευτήρια οι μαθητές αυξήθηκαν στους 2.403 και οι δάσκαλοι στους 66,[135] ενώ κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας λειτουργούσαν 17 ελληνικά σχολεία με 2.500 μαθητές και 55 δασκάλους.[136]

Ακόμη «*κατά το τελευταίον σχολικόν έτος 1912 ο ολικός αριθμός των φοιτώντων ανήρχετο εις 2.595 μαθητάς και μαθητρίας, το δε προσωπικόν των διδασκόντων εις 67. Και ούτω εις το εξατάξιον Γυμνάσιον εφοίτων 250 μαθηταί, εις την Κεντρική Αστικήν 518, εις την Β΄ Δημοτικήν 173, εις το Οικονόμειον Νηπιαγωγείον 86, εις την Δημοτικήν Σχολήν Γενή 65, εις το Νηπιαγωγείον Γενή 72, εις την Δημοτικήν Αρναούτ 78, εις το Νηπιαγωγείον Αρναούτ 91, εις το Κεντρικόν Νηπιαγωγείον 164, εις το Νηπιαγωγείον των Κήπων 213, εις τας δυο σχολάς των Λόφων (Μπαΐρ) 65, εις την Δημοτικήν Λευκής Βρύσεως 62, εις το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον 686 μαθήτριαι και εις το Διδασκαλείον 62 μαθηταί*».[137] Σύμφωνα ακόμη με άλλη πηγή, κατά το 1912 ο αριθμός των Ελλήνων μαθητών και μαθητριών του Μοναστηρίου ανέρχονταν στους 3.000.[138] Κατά το 1913, στο Μοναστήρι λειτουργούσαν συνολικά: Γυμνάσιο «*πλήρες*» με 6 τάξεις, 11 καθηγητές και 19 δασκάλους. Παρθεναγωγείο, το οποίο περιλάμβανε γυμνασιακό τμήμα και Αστική Σχολή με 6 τάξεις, 11 δασκάλες και 627 μαθήτριες. Αστική Σχολή Αρρένων με 6 δασκάλους

---

135. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 139-140 («*Στατιστική της επαρχίας Πελαγονίας κατά το σχολικόν έτος 1907-1908*»), ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968 (ΕΜΣ), σελ. 137-138 (όπου και αναδημοσίευση της «στατιστικής» της Ε.Α.).

136. Λ. Π. Π., *Ολίγαι στατιστικαί πληροφορίαι εκ Μοναστηρίου*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 174-175, ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία, στη «Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία»* («Παπαζήσης – Παρατηρητής», επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη), τόμος πρώτος, χ.τ.έ., χ.χ.έ., σελ. 155.

137. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

138. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 22, υποσ. 6.

και 280 μαθητές. Κεντρικό Νηπιαγωγείο με 2 νηπιαγωγούς και 125 νήπια.[139]

Τέλος, σύμφωνα με την τελευταία αναλυτική καταγραφή της Ιεράς Μητρόπολης Πελαγονίας έχουμε κατά το 1913 στην πόλη του Μοναστηρίου 19 εκπαιδευτήρια, 61 εκπαιδευτικούς (καθηγητές και δάσκαλοι: 30 άνδρες - 31 γυναίκες) και 2.300 μαθητές:[140]

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Σχολεία, δάσκαλοι, μαθητές Μοναστηρίου (1913)

Εκπαιδευτήρια της ορθοδόξου Ελλην. Κοινότητος Μοναστηρίου Καθηγηταί, Διδάσκαλοι και Μαθηταί						
Αύξων Αριθμός	*Είδος Σχολής*	*Αριθμός Τάξεων*	*Αριθμ. Διδασκόντων*		*Αριθμός Διδασκομένων*	*Παρατηρήσεις*
			Αρρενες	*Θήλεις*		
1	Γυμνάσιον	4	11			
2	Σχολαρχείον	3				
3	Διδασκαλείον	2	5			Εν τω Σχολαρχείω διδάσκουσιν οι Καθηγηταί του Γυμνασίου και της Αστ. Σχολής. Εν τω Διδασκαλείω διδάσκουσι και 6 καθηγ. του Γυμνασίου. Εν τω Παρθεναγωγείω διδάσκουσι βοηθητικώς και 7 καθηγηταί του Γυμνασίου
4	Μουσίκειος Αστ. Σχολή	5	8		Εν απάσηι τοις αναγραφείσιν εκπαιδευτηρίοις φοιτώσιν υπέρ τας **2.300** μαθηταί και μαθήτριαι.	
5	Α΄Δημ. Σχ.Νοσοκομείου	4	3			
6	Αρρεναγωγείον Αρναούτ	3	1			
7	Αρρεναγωγείον Λόφου	3	1			
8	Κεντρ. Παρθεναγωγείον	10	1	11		
9	Κεντρ. Νηπιαγωγείον	2		2		
10	Οικονόμειον Νηπιαγωγ.	3		2		
11	Νηπιαγ. Αστικής Σχολής	2		2		
12	» Αρναούτ	3		2		
13	» Νέας Συνοικίας	3		1		
14	» Λευκής Βρύσεως	3		2		
15	» Λόφου	2		1		
16	» Πρασίνου Λόφου	3		1		
17	» Κήπων	5		3		
18	» Υδραγόρα	3		2		
19	Αρρεν. Νέας Συνοικίας	3		2		

Στο *Μπλάτσι* συνολικά: Κατά το 1885 λειτουργούσαν 4 σχολεία με 350 μαθητές και 7 δασκάλους.[141] Κατά το 1911 λειτουργούσαν 3 σχολεία με 380 μαθητές και μαθήτριες και 8 δασκάλους και δασκάλες, ο δε ετήσιος προϋπολογισμός τους ανερχόταν στις 300 οθωμανικές λίρες.[142]

Επίσης κατά το 1911, σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, λειτουργούσαν 4 εκπαιδευτικά ιδρύματα με 750 μαθητές, μαθήτριες και νήπια (120 στο Ημιγυμνάσιο (Αστική Σχολή), 400 στο Αρρεναγωγείο, 130 στο Παρθεναγωγείο και 100 στο Νηπιαγωγείο).[143]

Στη *Νέβεσκα* συνολικά: Λειτουργούσαν 3 σχολεία με 200 μαθητές και 6 δασκάλους.[144] Σύμφωνα με άλλη πηγή, κατά τα σχολικά έτη 1902-1913, οι άρρενες μαθητές στα σχολεία στη Νέβεσκα παρουσίαζαν την παρακάτω κίνηση:[145]

---

139. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 55.

140. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 («*Εξι έγγραφα αναφορών προς την Εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της κοινότητας Πελαγωνείας (1887-1899) – Τρία έγγραφα λογαριασμών των εφορειών ιδρυμάτων του Μοναστηρίου (1912-1913) – Κατάλογοι καθηγητών και διδασκάλων Τυρνόβου, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Νικοπόλεως – Δύο έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών – Παραγγελία βιβλίων – Ενδεικτικά Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912) – Φύλλο βαθμολογίου – Φύλλο Μαθητολογίου (1912-1913*»).

141. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτ. Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939, σελ. 64-65.

142. Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 275, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 178.

143. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 169.

144. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 332.

145. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 163-164.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Μαθητές στα σχολεία της Νέβεσκας

«Άρρενες μαθητές εγγεγραμμένοι στα εκπαιδευτήρια της Νέβεσκας κατά τα σχολικά έτη 1901-1913»			
Σχολικά έτη	*Μαθητές*	*Σχολικά έτη*	*Μαθητές*
1901-1902	151	1907-1908	135
1902-1903	138	1908-1909	140
1903-1904	138	1909-1910	138
1904-1905	156	1910-1911	143
1905-1906	162	1911-1912	126
1906-1907	146	1912-1913	101

Στη *Νιζόπολη* συνολικά: Μετά το 1850 λειτουργούσαν 3 σχολεία (Αρρεναγωγείο, Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο μαζί), όπου φοιτούσαν πάνω από 200 μαθητές, μαθήτριες και νήπια. Στα 1908 στα παραπάνω σχολεία φοιτούσαν 173 μαθητές, μαθήτριες και νήπια και δίδασκαν 5 Αρωμούνοι δάσκαλοι και δασκάλες.[146]

Στη *Ρέσνα* συνολικά: Κατά το 1889 λειτουργούσαν δυο σχολεία, όπου φοιτούσαν 155 μαθητές και μαθήτριες (85 μαθητές στο Αρρεναγωγείο και 70 μαθήτριες στο Παρθεναγωγείο, όπου συμπεριλαμβανόταν και το Νηπιαγωγείο).[147] Στα 1910 φοιτούσαν 120 μαθητές και μαθήτριες και δίδασκαν αντίστοιχα 4 δάσκαλοι στο Αρρεναγωγείο και 2 δασκάλες στο Παρθεναγωγείο.

Στη *Σαμαρίνα* συνολικά: Κατά το έτος 1897 λειτουργούσαν «*4 Ελληνικά σχολεία, άπαντα ελληνοδιδακτικά, εις έν των οποίων διδάσκονται και ελληνικά μέχρι Γ^ης τάξεως Ελληνικού σχολείου. Εν αυτοίς φοιτώσι 450 μαθηταί, διδάσκουσι δε 7 διδάσκαλοι*».[148]

---

146. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 14.

147. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 287.

148. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1897 (*Προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών* – Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην Περιο-

Κατά τα σχολικά έτη 1909-1911, σε ένα σύνολο πληθυσμού 3.700 Αρωμούνων, λειτουργούσαν 2 σχολεία (Αστική Σχολή και Παρθεναγωγείο - 6τάξιο Δημοτικό Σχολείο, λειτουργούσε κατά τη θερινή περίοδο), στα οποία φοιτούσαν 523 μαθητές. Κατά το σχολικό έτος 1913-1914, σε ένα σύνολο πληθυσμού 4.350 Αρωμούνων, λειτουργούσε ένα σχολείο, στο οποίο δίδασκαν 7 δάσκαλοι και φοιτούσαν 430 μαθητές.[149]

Στο *Τύρνοβο* συνολικά: Κατά το 1908 λειτουργούσαν 3 σχολεία, όπου φοιτούσαν 320 μαθητές και μαθήτριες και δίδασκαν 11 δάσκαλοι και δασκάλες.[150]

Στη *Χρούπιστα* συνολικά: Κατά το 1910 λειτουργούσαν δυο σχολεία, όπου φοιτούσαν 220 μαθητές και μαθήτριες και δίδασκαν 5 δάσκαλοι. «*Προς ανωτέραν δε ανάπτυξιν πέμπουσιν οι ευπορώτεροι τα εαυτών τέκνα τινές μεν εις το Σχολαρχείον της πόλεως Καστορίας, άλλοι δε εις τα εν Τσοτυλίω Σχολεία της Μακεδονικής Αδελφότητος*».[151]

2. Σε αρωμουνικές κοινότητες, μέσα στα πλαίσια περιφερειών και επαρχιών

1. Σύμφωνα με την έκθεση του προξένου Μοναστηρίου Π. Λογοθέτη, την οποία έστειλε προς το Υπουργείο Εξωτερικών τον Ιανουάριο του 1871 σχετικά με την ελληνική εκπαίδευση σε επαρχίες του Βιλαετίου Μοναστηρίου (Πελαγονίας, Πρεσπών - Αχριδών, Καστορίας), ανάμεσα στις άλλες κοινότητες συμπεριλαμβάνονταν και οι παρακάτω 13 αρωμουνικές, στις οποίες λειτουργούσαν πολυ-

---

χή Γρεβενών) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 27.

149. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Μ., *Η εκπαίδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία (1912-1914)*, στον ΤΕΡΖΗ Ν. Π. – ΖΙΩΓΟΥ Σ. (επιμ.), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και καταγραφή*, Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1997, σελ. 309.

150. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 226.

151. ΡΟΥΦΟΥ Δ. Κ. Χρούπιστα, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 132.

δύναμα ελληνικά σχολεία.[152]

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Σχολεία και μαθητές αρωμουνικών κοινοτήτων σε τμήματα της Δυτικής Μακεδονίας κατά το 1871

«Η εκπαίδευση των Αρωμούνων σε επαρχίες του Βιλαετίου Μοναστηρίου (σχολ. έτος 1870-1871)»								
Επαρχίες (καζάδες) Κοινότητες	*Βαθμίδα σχολείων Αριθμός μαθητών*						*Σύνολο σχολείων*	*Σύνολο μαθητών*
	Αλληλοδιδακτικά	*Γυμνάσια*	*Δημοτικά*	*Ελληνικά*	*Κοινά*	*Παρθεναγωγεία*		
Αχρίδα	-	-	220	70	-	60	4	350
Γκόπεσι	-	-	150	-	50	-	2	200
Κλεισούρα	160	-	-	55	-	80	3	295
Κοριτσά	400	-	-	40	-	70	3	510
Κρούσοβο	-	-	270	60	-	-	2	330
Μεγάροβο	-	-	200	60	-	170	3	430
Μηλόβιστα	-	-	150	-	50	-	2	200
Μοναστήρι	-	40	660	130	-	300	6	1130
Νέβεσκα	80	-	-	30	-	-	2	110
Νιζόπολη	-	-	80	-	-	-	1	80
Περλεπές	-	-	160	-	-	-	1	160
Ρέσνα	-	-	90	30	60	45	4	225
Τύρνοβο	-	-	180	45	-	-	2	225
Σημείωση: Στο Μοναστήρι λειτουργούσαν 3 και στην Αχρίδα 2 Δημοτικά.								

2. Σύμφωνα με την έκθεση «*Περί της καταστάσεως των εκπαιδευτικών και εθνικών πραγμάτων της Επαρχίας Πελαγονίας*», η ο-

152. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιανουαρίου 1871, αρ. 17 (φάκ. 1872: Υποβολή εκθέσεων Προξένων – Έκθεση Π. Λογοθέτη, Προξένου Μοναστηρίου, προς το Υπουργείο Εξωτερικών).

ποία δημοσιεύτηκε στον «Ανατολικό Αστέρα» Κωνσταντινούπολης της 10ης 11ου του 1880, σελίδα 11, έχουμε συγκεντρωτικά στοιχεία για το Μοναστήρι και τις γειτονικές κοινότητες Μεγάροβο, Τύρνοβο και Νιζόπολη, τα οποία αφορούν τον πληθυσμό τους (αριθμός οικογενειών – άτομα) και το συνολικό αριθμό των μαθητών και των μαθητριών τους:[153]

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Πληθυσμός – μαθητές αρωμουνικών κοινοτήτων Επαρχίας Πελαγονίας κατά το σχολικό έτος 1880-1881

Πόλεις	Οικογένειαι	Άτομα	Μαθηταί μαθήτριαι
Μοναστήρι	2.156	10.780	1.014
Μεγάροβο	400	3.200	381
Τύρνοβο	500	4.000	230
Νιζόπολις	250	2.000	127

3. Σύμφωνα με την «*αναφορά Βιτωλίων* (του 1885) *μετά του σχετικού αυτώ πίνακος*», περιέχεται λεπτομερής «*εικόνα της εν τη περιφερεία Βιτωλίων καταστάσεως των Ελληνικών Σχολείων*». Σ' αυτή την «αναφορά» αναγράφεται το μαθητικό δυναμικό των σχολείων των αρωμουνικών κοινοτήτων: α) Της Επαρχίας Πελαγονίας: Των Βιτωλίων - Μοναστηρίου, του Μεγαρόβου, του Τυρνόβου και της Νιζόπολις). β) Της Επαρχίας Πρεσπών – Αχριδών: Της Αχρίδας, της Μηλόβιστας, του Κρουσόβου και του Γκοπεσίου). γ) Της Επαρχίας Καστορίας: Της Κλεισούρας, της Νέβεσκας και της Χρσύπιστας):[154]

---

153. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β' τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 9.

154. ΑΥΕ, Αρχείο Β', 1882, 1881-1885. *Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως*, 30 Οκτωβρίου 1885, αρ. 2115 – ΑΔΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗ, *Ξένες προπαγάνδες στην προξενική περιφέρεια Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 243-244 (1997), σελ. 69-70.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Σχολεία, μαθητές – μαθήτριες (Παρθεναγωγεία) αρωμουνικών κοινοτήτων περιφέρειας Βιτωλίων κατά το σχολικό έτος 1885-1886

«Περιφέρεια Βιτωλίων – Αριθμός μαθητών»							
Πόλεις Χωριά	*Γυμνάσια*	*Δημοτικά*	*Παρθεναγω-γεία (μαθήτριες)*	*Νηπιαγωγεία*	*«Ελληνικά» Σχολεία*	*Ιερατική Σχολή*	*Σύνολο*
Επαρχία Πελαγονίας							
Βιτώλια	130	677	286	387	159	26	1665
Μεγάροβο	-	122	78	105	52	-	357
Τύρνοβο	-	169	29	90	-	-	288
Νιζόπολις	-	110	40	-	-	-	150
Επαρχία Πρεσπών - Αχριδών							
Αχρίς	-	50	50	50	20	-	170
Μηλόβιστα	-	110	58	-	-	-	168
Κρούσοβο	-	438	80	192	39	-	749
Γκόπεσι	-	85	36	36	-	-	157
Επαρχία Καστορίας							
Κλεισούρα	-	146	72	70	35	-	323
Νέβεσκα	-	115	45	145	25	-	330
Χρούπιστα	-	78	46	-	21	-	145

4. Ένα χρόνο αργότερα, κατά το σχολικό έτος 1886-1887, σύμφωνα με την αναφορά του προξένου Μοναστηρίου Κ. Πανουριά προς την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», η εκπαιδευτική εικόνα σε 12 αρωμουνικές κοινότητες της Επαρχίας Πελαγονίας και Αχριδών και Πρεσπών ήταν η ακόλουθη:[155]

155. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1887 ΑΑΚ, αρ. 570 (φάκ. 1887: Υποβολή αναφοράς του Προξένου Μοναστηρίου Κ. Πανουριά προς την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Σχολεία και μαθητές αρωμουνικών κοινοτήτων σε τμήματα της Δυτικής Μακεδονίας κατά το 1887

Η εκπαίδευση των Αρωμούνων σε επαρχίες του Βιλαετίου Μοναστηρίου (σχολ. έτος 1886-1887)								
Κοινότητες	*Βαθμίδα σχολείων Αριθμός μαθητών*						*Σύνολο*	
	Γυμνάσια	*Δημοτικά*	*Ελληνικά*	*Κοινά*	*Παρθεναγωγεία*	*Νηπιαγωγεία*	*Σχολείων*	*Μαθητών*
Αχρίδα	-	50	20	-	55	-	3	125
Γιαγκοβέτσι	-	32	-	-	-	-	1	32
Γκόπεσι	-	115	-	-	46	-	2	161
Κρούσοβο	-	360	49	92	97	218	6	816
Μεγάροβο	-	135	45	-	84	98	4	362
Μηλόβιστα	-	72	13	-	47	-	3	132
Μοναστήρι	139	556	141	142	295	437	11	1710
Μπέλιτσα - Άνω	-	85	-	-	-	-	1	85
Μπέλιτσα -Κάτω	-	54	-	-	-	-	1	54
Νιζόπολη	-	115	24	-	52	-	3	191
Περλεπές	-	57	-	-	80	-	2	137
Πισοδέρι	-	80	-	-	-	60	2	140
Ρέσνα	-	83	8	-	-	-	2	91
Τύρνοβο	-	168	30	-	28	64	4	290

5. Επίσης, σύμφωνα με τη «*Στατιστική της επαρχίας Πελαγονίας κατά το σχολικόν έτος 1907-1908*», παρουσιάζουμε τα παρακάτω στοιχεία για την αρωμουνική εκπαίδευση στο Μοναστήρι (τα βασικότερα σχολεία, όπου υπερείχαν οι Αρωμούνοι μαθητές), το Μεγάροβο, τη Νιζόπολη, τον Περλεπέ και το Τύρνοβο:[15]

156. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 139-140, πρβλ και ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 137-138.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Σχολεία, μαθητές, δάσκαλοι αρωμουνικών κοινοτήτων Επαρχίας Πελαγονίας κατά το σχολικό έτος 1907-1908

«Στατιστική της επαρχίας Πελαγονίας κατά το σχολικόν έτος 1907-1908»							
Οικισμός Όνομα σχολής, Είδος σχολής, Βαθμός σχολής	*Αριθμός μαθητών*				*Αριθμός δασκάλων*		
	Αρρ	*Θηλ*	*Νήπ*	*Σύν*	*Α*	*Θ*	*Σ*
Μοναστήρι							
Γυμνάσιο Αρρένων	190	-	-	190	12	-	12
Αδελφ. Δημητρίου, Παρθ.,							
α) Γυμνάσιο Θηλέων	-	581	-	581	1	9	10
β) Δημοτική					1	9	10
Μουσίκειος, Αρρ., Αστική	541	-	-	541	9	1	10
Θεοχάρειος, Αρρ. Νέας Συνοικίας, Δημοτική	18	-	-	18	1	-	1
Κοντούλειος, Αρρ. Συνοικίας Λόφου, Δημοτική	17	-	-	17	1	-	1
Αδελφ. Δημητρίου, Νηπιαγ. Κεντρικόν, Νηπιαγ.	-	-	200	200	-	2	2
Μεγάροβο							
Αρρ. / Νηπ., Ημιγυμνάσιο	6	-	-	6	5	-	5
Αρρ. / Νηπ., Δημοτική	130	-	-	130	5	-	5
Στυλίδειος, Παρθ., Δημοτική	-	100	-	100	-	5	5
Νηπ., Νηπιαγωγείο	-	-	203	203	-	3	3
Νιζόπολη							
Μπέμπειος, Αρρ./Νηπ., Δημ.	64	9	-	73	2	1	3
Μπέμπειος, Νηπιοπαρθεναγωγείο, Νηπιαγωγείο	-	28	60	88	-	2	2
Περλεπές							
Αρρεναγωγείο, Δημοτική	10	4	-	14	1	-	1
Νηπ., Νηπιαγωγείο	-	-	12	12	-	1	1
Τύρνοβο							
Αρρεναγωγείο, Δημοτική	68	-	-	68	3	-	3
Παρθ., Παρθεναγωγείο	-	108	-	108	-	5	5
Νηπ., Νηπιαγωγείο	-	-	150	150	-	2	2

6. Τέλος, σύμφωνα με τον «*Πίκακα Β΄ Στατιστική των Ελληνικών Σχολείων*» της επαρχίας Φλωρίνης, στα 1913-1914 παρουσιάζονται τα παρακάτω στοιχεία για την εκπαίδευση στη Μπελκαμένη, τη Νέβεσκα, τη Νεγκοβάνη και το Πισοδέρι:[157]

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Σχολεία, μαθητές, δάσκαλοι, δαπάνες αρωμουνικών κοινοτήτων Επαρχίας Φλωρίνης κατά το σχολικό έτος 1913-1914

«Πίναξ Β΄ Στατιστική των Ελληνικών Σχολείων της Επαρχίας Φλωρίνης»									
Όνομα οικισμού	*Είδος σχολείου (διδακτήριο - κοινοτ., ιδιωτ., Κατάσταση)*	*Τάξεις*	*Μαθηταί άρρενες*	*Μαθηταί θήλεις*	*Μ. ξένης εθνικ.*	*Διδάσκαλοι άρρ.*	*Διδάσκαλοι θήλ.*	*Δαπάνη κοινότ.*	*Δαπάνη Μητροπ*
Μπελκαμένη	Αστ. Σχολή (κοινοτικό)	5	58	31					
	Νηπιαγωγείο (κοιν., ακατάλ.)	1	40	32		2	1	23	58
Νέβεσκα	Αστ.Σχολή (κοινοτικό, διατηρήσιμο)	6	100			4		178	
	Παρθεναγωγ. (κοινοτικό)	4		60			3		
	Νηπιαγωγείο (κοινοτ., καλό)	1	30	65					
Νεγκοβάνη	Αστ. Σχολή (κοινοτ.)	6							
	Νηπιαγωγείο (κοιν., καμένο)	1				2	2		
Πισοδέρι	Αστ. Σχολή (κοινοτικό)	6	58	30					
	Νηπιαγωγείο (κοινοτικό, νεόδμητο, καλό)	1	20	20		3	2		125

Καταληκτικά, με βάση τα παραπάνω στοιχεία από τις αρχειακές και βιβλιογραφικές πηγές – τόσο των συγκεκριμένων αναφορών στα σαντζάκια Μοναστηρίου, Κοριτσάς και Σερβίων, όσο και των συνολικών στοιχείων για τις αρωμουνικές κοινότητές τους – καταρτίζουμε τον πίνακα της τρίτης περιόδου (1853-1913) με τα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων στη Δυτική Μακεδονία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμουνων στη Δυτική Μακεδονία

Τρίτη περίοδος (1853-1913)																	
	Σχολεία																
Σαντζάκα / *Κοινότητες*	*Αλληλοδιδακτικά*	*Αρρεναγωγεία*	*Αστικά*	*Βρεφοκ. Σταθμοί*	*Γραμ/διδασκαλεία*	*Γυμνάσια*	*Δημοτικά*	*Ελληνικά*	*Ημιγυμνάσια*	*Νηπιαγωγεία*	*Οικοτροφεία*	*Παρθεναγωγεία*	*Συνδιδακτικά*	*Σχολαρχεία*	*Σχολές*	*Σύνολο*
Μοναστηρίου																	
Άνω Μπεάλα		1										1				2
Αχρίδα		2					1	1		1		1				6
Γιαγκοβέτσι								1								1
Γκόπεσι		1								1		1				3
Κάτ. Μπεάλα							1									1
Κρούσοβο		1						1	1	1		1	1		1	7
Λάγγα								1								1
Μεγάροβο										1		1			1	3
Μηλόβιστα							2					1				3
Μοναστήρι						1	5	1		9		1		1	4	22
Μπελκαμένη								1								1
Νέβεσκα		1						1		1		1		1	1	6
Νεγκοβάνη		1					1									2
Νιζόπολη		1								1		1				3
Όσίου Ναούμ								1								1
Περλεπές								1								1
Πισοδέρι		1					1		1		1	1			3	8

Σαντζάκια *Κοινότητες*	*Σχολεία*															
	Αλληλοδιδακτικά	*Αρρεναγωγεία*	*Αστικά*	*Βρεφοκ. Σταθμοί*	*Γραμ/διδασκαλεία*	*Γυμνάσια*	*Δημοτικά*	*Ελληνικά*	*Ημιγυμνάσια*	*Νηπιαγωγεία*	*Οικοτροφεία*	*Παρθεναγωγεία*	*Συνδιδακτικά*	*Σχολαρχεία*	*Σχολές*	*Σύνολο*
Ρέσνα		1						1				1			1	4
Στρούγκα								1								1
Τύρνοβο							1			1		1			1	4
Κοριτσάς																
Κλεισούρα	1	1								1		1			2	6
Κοριτσά	1		1			1				2	1	2			4	12
Μοσχόπολη	1									1		1			1	4
Σμαραδέσι								1								1
Χρούπιστα		1						1				1				3
Σερβίων																
Αβδέλα								1				1			1	3
Βωβούσα							1	1								2
Κοκκινοπλός								1		1					1	3
Κρανιά			1					1				1			1	4
Λάιστα							1			1						2
Λιβάδι							1		1	1		1				4
Μπλάτσι		1		1						1		1			1	5
Παλαιοχώρι Λάιστας	1				2							1				4
Περιβόλι								1							1	2
Σαμαρίνα		1					1	1		1		1			3	8
Σμίξη							1	1							1	3
Φούρκα								1								1
Σύνολο	4	14	2	1	2	2	16	21	3	25	2	24	1	2	28	147

157. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 53 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Βοδενών, Καρατζόβας, Φλωρίνης και Γευγελής*»).

II. Εκπαιδευτικά κέντρα των Αρωμούνων – Γνωστότερα σχολεία και σχολές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

1. Καταγράφηκε στην προηγούμενη ενότητα η γεωγραφία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων με τη διασπορά των εκπαιδευτηρίων στις αρωμουνικές κοινότητες του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Από την εποπτεία της παραπάνω πολυδύναμης εκπαιδευτικής παρουσίας των Αρωμούνων συμπεραίνουμε πως ο όλος «αρωμουνικός εκπαιδευτικός χάρτης» κατατέμνεται σε εκπαιδευτικές ζώνες, όπου κυριαρχούν κεντρικά εκπαιδευτήρια, τα οποία ασκούν αυτοδύναμη εκπαιδευτική παρουσία και εκπαιδευτική και πολιτισμική επιρροή σε ευρύτερες περιοχές. Με άλλα λόγια δηλαδή διακρίνουμε τα «εκπαιδευτικά κέντρα των Αρωμούνων», τα οποία συνέδεσαν εκπαιδευτικά και πολιτιστικά ένα σύνολο όμορων αρωμουνικών κοινοτήτων.

Για τον καθορισμό των εκπαιδευτικών κέντρων των Αρωμούνων μπορούμε, αρχικά, να επικεντρωθούμε στις όμορες αρωμουνικές κοινότητες σε διάφορα τμήματα μέσα στα ευρύτερα διοικητικά όρια της Δυτικής Μακεδονίας, στα σαντζάκια δηλαδή του βιλαετίου Μοναστηρίου.

Έτσι με βάση το ιστορικό και το κοινωνικό πλαίσιο της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία – όπως την καταγράψαμε στο δεύτερο κεφάλαιο – το κοινοτικό και συνδρομητικό (από την τοπική αυτοδιοίκηση και τους Αρωμούνους ευεργέτες και δωρητές) χαρακτήρα της, ο οποίος κάλυπτε τις εκπαιδευτικές ανάγκες ευρύτερων περιοχών και την αντίστοιχη δυναμική της με την αποκαλυπτική λειτουργία των γνωστότερων σχολείων, όπως παρουσιάζονται στη συνέχεια, καθορίζουμε και τα εκπαιδευτικά κέντρα των Αρωμούνων με τις αντίστοιχες ζώνες της εκπαιδευτικής τους

επιρροής σε γειτονικές αρωμουνικές κοινότητες:

2. *Α) Στα όρια του Σαντζακίου Κοριτσάς*:

α) Εκπαιδευτικό κέντρο Μοσχόπολης: Η εκπαίδευση στην αρωμουνική Μοσχόπολη ακολούθησε δυο δυναμικές και ανεξάρτητες πορείες – φάσεις: *Πρώτη φάση*: Από το 1700, χρονιά κατά την οποία ιδρύθηκε το πρώτο Ελληνικό Σχολείο της και το οποίο οριοθετεί και την απαρχή της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία, μέχρι την καταστροφή της στα 1769. Σ' αυτή τη φάση η Μοσχόπολη ανέπτυξε δυναμικότατη εκπαίδευση με την περίφημη «*Νέα Ακαδήμεια*» - το «*Ελληνικό Φροντιστήριό*» της και το τυπογραφείο της, το μοναδικό στον ευρύτερο μακεδονικό και βαλκανικό χώρο. *Δεύτερη φάση*: Μετά την καταστροφή της, μετά δηλαδή το 1769: Μετά το 1769 η εκπαίδευση της Μοσχόπολης εξαφανίστηκε. Η διασπορά όμως των δραστήριων και φιλοπρόοδων Μοσχοπολιτών μεταβόλισε τη μοσχοπολίτικη παιδεία και την «εμφύτευσε» στους τόπους των νέων διαμονών τους. Έτσι μπορούμε να πούμε πως η ζώνη επιρροής της Μοσχοπολίτικης εκπαίδευσης κάλυψε αρωμουνικές κοινότητες στην ευρύτερη περιοχή, όπως: Την Κοριτσά, το Μπλάτσι και το Μοναστήρι· κοινότητες, οι οποίες εξελίσσονται στη συνέχεια σε νέα πολυδύναμα και ανεξάρτητα και αυτοδύναμα εκπαιδευτικά κέντρα των Αρωμούνων.

β) Εκπαιδευτικό κέντρο Κοριτσάς: Με την εισροή του μοσχοπολίτικου στοιχείου παρουσίασε μια ανεξάρτητη εκπαιδευτική κίνηση, η οποία εμφανίστηκε με τα πολυδύναμα εκπαιδευτήριά της – με κυρίαρχο το Γυμνάσιο και το Παρθεναγωγείο της – τα οποία εκκίνησαν και την ανάλογη εκπαίδευση στη Σίπισκα, στο Σμαρδέσι, στη Χρούπιστα και στο Λινοτόπι, στο οποίο ήδη από το 1724 λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.

γ) *Εκπαιδευτικό κέντρο Κλεισούρας*: Παρουσίασε ένα ξεχωριστό εκπαιδευτικό συγκρότημα – με κυρίαρχο το «Ελληνομουσείο» της – με ντόπια πολιτισμικά χαρακτηριστικά, αλλά και έντονες επιρροές από τη μοσχοπολίτικη παρουσία και στη συνέχεια από την παρουσία του αρωμουνικού στοιχείου από τις κοινότητες της Πελαγονίας.

Β) Στα όρια του Σαντζακίου Μοναστηρίου:

δ) *Εκπαιδευτικό κέντρο Μοναστηρίου:* Το Μοναστήρι «μεταλλάσσεται» σε ένα δυναμικό και πολυάνθρωπο οικονομικό και πνευματικό κέντρο μετά την παραπάνω εγκατάσταση των Μοσχοπολιτών (1769). Πολύ γρήγορα δε γίνεται το σπουδαιότερο – μετά τη Μοσχόπολη –εκπαιδευτικό κέντρο των Αρωμούνων με τα πολυπληθή και ακμαία εκπαιδευτήρια, τα οποία καλλιέργησαν σε ύψιστο βαθμό τα ελληνικά γράμματα και προετοίμασαν τους βλαχόφωνους και ελληνόφωνους μαθητές για τις πανεπιστημιακές τους σπουδές. Τα περίφημα Αρρεναγωγεία, τα Παρθεναγωγεία, οι Αστικές Σχολές, το Γυμνάσιο – του οποίου το Απολυτήριο αποτελούσε επίσημο τίτλο εγγραφής «άνευ εξετάσεων» για το Πανεπιστήμιο Αθηνών – και το Διδασκαλείο του, μαζί με το πλήθος των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, αποτέλεσαν το «Πάνθεον» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων μέσα στα γενικότερα πλαίσια των Ελληνικών Γραμμάτων. Το Μοναστήρι όμως ώθησε την εκπαίδευση σε δυναμική πορεία και στις αρωμουνικές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής: Στην Άνω Μπεάλα, στην Αχρίδα, στο Γιαγκοβέτσι, στο Γκόπεσι, στην Κάτω Μπεάλα, στο Κρούσοβο, στο Μεγάροβο, στη Μηλόβιστα, στην Μπελκαμένη, στη Νέβεσκα, στη Νεγκοβάνη, στη Νιζόπολη, στον Περλεπέ, στο Πισοδέρι, στη Ρέσνα, στη Στρούγκα και στο Τύρνοβο.

ε) Εκπαιδευτικό κέντρο Κρουσόβου: Παρουσίασε ένα ανεξάρτητο εκπαιδευτικό κέντρο με ντόπια πολιτισμικά στοιχεία και επιρροές από τη μοσχοπολίτικη παρουσία και στη συνέχεια από την παρουσία του αρωμουνικού στοιχείου από τις κοινότητες της Πελαγονίας. Περίφημα κατέστησαν τα εκπαιδευτήριά του (Αρρεναγωγείο – Παρθεναγωγείο) που έγιναν το φυτώριο των νέων Αρωμούνων επιστημόνων και πνευματικών ανθρώπων.

στ) *Εκπαιδευτικό κέντρο Αχρίδας:* Παρουσίασε με το δυναμικό Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή και το Παρθεναγωγείο του, ανάμεσα στα άλλα σχολεία του, ένα ξεχωριστό εκπαιδευτικό κέντρο με ντόπια πολιτισμικά στοιχεία, αλλά και τις παραπάνω επιρροές. Η εκπαιδευσή της εκκίνησε και την ανάλογη εκπαίδευση στην Άνω και την Κάτω Μπεάλα.

ζ) *Εκπαιδευτικό κέντρο Μεγαρόβου:* Αν και σε κοντινή απόσταση αναπτυσσόταν το εκπαιδευτικό κέντρο του Μοναστηρίου και

δέχτηκε και τις αντίστοιχες εκπαιδευτικές επιρροές, παρουσίασε όμως και ένα δικό του πολυδύναμο και αξιόλογο εκπαιδευτικό οικοδόμημα με την υψηλού επιπέδου Αστική Σχολή και το περίφημο «Στυλίδειον Παρθεναγωγείο» του.

η) Εκπαιδευτικό κέντρο Πισοδερίου: Πέρα από τις γνωστές επιρροές, το Πισοδέρι έγινε το εκπαιδευτικό κέντρο της περιοχής με τα περίφημα «Μοδέστεια Εκπαιδευτήρια».

θ) Εκπαιδευτικό κέντρο Νέβεσκας: Παρόλο που σε κοντική απόσταση αναπτυσσόταν το εκπαιδευτικό κέντρο της Κλεισούρας, η Νέβεσκα αποτέλεσε ένα αυτόνομο πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο με την τέλεια οργανωμένη της εκπαίδευση, με κυρίαρχο το «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη» και την «Αστική Σχολή Αρρένων».

Γ) Στα όρια του Σαντζακίου Σερβίων:

ι) *Εκπαιδευτικό κέντρο Λιβαδίου: Το Λιβάδι* ανέπτυξε ένα αυτοδύναμο εκπαιδευτικό σύστημα, από τα πρωτοπόρα, όπως και η Μοσχόπολη, αφού το πρώτο της Αλληλοδιδακτικό Σχολείο αναφέρεται ότι λειτουργούσε στα 1700 κι από το 1768 μπήκε στην ανοδική του πορεία με την περίφημη «Σχολή Λιβαδίου». Η εκπαίδευση του Λιβαδίου επηρέασε θετικά και την αντίστοιχη εκπαίδευση στον Κοκκινοπλό, στο αυτοδύναμο κέντρο της Κρανιάς και στο Γραμματικό.

ια) *Εκπαιδευτικό κέντρο Μπλατσίου*: Δέχτηκε την επίδραση του μοσχοπολίτικου στοιχείου και αργότερα και των πελαγονικών εκπαιδευτικών κέντρων, παρουσίασε όμως κι αυτό μια ανεξάρτητη εκπαίδευση που εμφανίστηκε με τα γνωστά Αρρεναγωγεία και τα Παρθεναγωγεία του.

ιβ) *Εκπαιδευτικό κέντρο Σαμαρίνας*: Η Σαμαρίνα, πέρα από οποιεσδήποτε επιρροές, αναδείχτηκε σε ένα αυτοδύναμο εκπαιδευτικό κέντρο – με κυρίαρχη την Αστική της Σχολή – το οποίο (κέντρο) καθόρισε και την αντίστοιχη ποιότητα της εκπαίδευσης στην Αβδέλα, στο Περιβόλι, στη Σμίξη, στη Βωβούσα, στη Λάιστα, στο Παλαιοχώρι Λάιστας και στη Φούρκα (διάγραμμα των Εκπαιδευτικών Κέντρων των Αρωμούνων: Παράρτημα, σελ. 584).

3. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τα γνωστότερα εκπαιδευτήρια

των εκπαιδευτικών κέντρων των Αρωμούνων και τα γνωστότερα εκπαιδευτήρια τα οποία αναπτύχθηκαν στις αντίστοιχες αρωμουνικές κοινότητες μέσα στις ζώνες της επιρροής τους. Η παρουσίαση αυτή, για μεθοδολογικούς λόγους και για άμεση εποπτεία και πρακτικότητα στην καταγραφή, γίνεται κατά ευρύτερες περιφέρειες (σαντζάκια) και κατά κοινότητες και αλφαβητικά κατά σχολική βαθμίδα και αντίστοιχο τίτλο – επωνυμία:

1. Σαντζάκι Μοναστηρίου

α) Αρρεναγωγεία

Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή Κρουσόβου

Παρακολουθώντας ιστορικά την πορεία του Αρρεναγωγείου Κρουσόβου, το οποίο μετεξελίχτηκε σε Αστική Σχολή, σημειώνουμε: Γύρω στα 1835 ιδρύθηκε ως Αλληλοδιδακτικό Σχολείο, με πρώτους δασκάλους τον Παππία και το Χριστόδουλο Παπαϊωάννου. Στα 1845 λειτουργούσε ως πλήρες Ελληνικό Σχολείο,[158] ενώ στα 1847 στεγάστηκε σε κτίριο, το οποίο κτίστηκε σε οικόπεδο που παραχωρήθηκε από τον ευεργέτη μεγαλέμπορο Κρουσοβίτη Νικόλαο Μιχαήλ. Στο Σχολείο αυτό συνέδραμαν οικονομικά και άλλοι συντοπίτες, με αποτέλεσμα να οργανωθούν τα προγράμματά του, να εμπλουτιστεί η βιβλιοθήκη του και να επιχορηγηθούν οι απόφοιτοι μαθητές του, οι οποίοι σπούδαζαν στη συνέχεια στην Ελληνική Σχολή της Αχρίδας και στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.

Το Αρρεναγωγείο Κρουσόβου λειτουργούσε ως «Ελληνικό Σχολείο» στα 1875-1876 με 55 μαθητές, ενώ διατηρούσε και ένα Συνδιδακτικό Σχολείο με 400 μαθητές. Στα 1901 κτίστηκε από όλους τους Αρωμούνους Κρουσοβίτες, οι οποίοι διέθεσαν το ποσό των 750 τουρκικών λιρών, το νέο κτίριο της Αστικής Σχολής, το οποίο λειτουργούσε στις αρχές του αιώνα μας με έξι τάξεις. Ανάμεσα στους δασκάλους της Αστικής Σχολής ήταν και ο Σχολάρχης Περι-

---

158. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 22, υποσ. 9.

κλής Τσάλλης και άλλοι 5 Αρωμούνοι δάσκαλοι, απόφοιτοι του γυμνασίου Μοναστηρίου.[159]

β) Γυμνάσια

Γυμνάσιο Μοναστηρίου

Το Γυμνάσιο Μοναστηρίου άρχισε να λειτουργεί στα τέλη του 19ου αιώνα και σ' αυτό φοιτούσαν 200 περίπου μαθητές από την πόλη και από τη γειτονική περιοχή. Είχε βιβλιοθήκη με πλούσια συλλογή βιβλίων και πρωτοπόρα για την εποχή του εποπτικά όργανα. Το Γυμνάσιο Μοναστηρίου αντικατέστησε το προϋπάρχον Ημιγυμνάσιο της πόλης, το οποίο λειτουργούσε ως Λύκειο από το 1838,[160] και στεγάστηκε σε νεόδμητο μεγαλοπρεπές κτιριακό συγκρότημα που κτίστηκε με την οικονομική συνδρομή των Μοναστηριωτών.

Τα προγράμματα και οι σπουδές του Γυμνασίου είχαν υψηλότατη μορφωτική και εκπαιδευτική στάθμη. Το Γυμνάσιο «*ανεγνωρίσθη υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως*»[161] και από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, το οποίο έκαμε δεκτούς τους αποφοίτους του για πανεπιστημιακές σπουδές, χωρίς προηγουμένως να τους υποβάλει σε εισαγωγικές εξετάσεις.[162] Στα 1883 στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου φοιτούσαν 84 μαθητές και δίδασκαν 6 καθηγητές.

Κατά τα σχολικά έτη 1876-1877 και 1878-1880 το Γυμνάσιο

---

159. ΜΟΛΟΣΣΟΥ ΖΩΤΟΥ, *Ηπειρωτικαί Μακεδονικαί μελέται, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887, σελ. 297.

160. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 22, υποσ. 5.

161. ΠΟΥΛΙΟΥ ΧΑΡΙΣΗ, *Σύντομος έκθεσις περί της εν Μακεδονία καταστάσεως των γραμμάτων. Από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι των αρχών της ΙΘ' εκατονταετηρίδος*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 4 (1911), σελ. 205.

162. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962),σ. 65.

λειτουργούσε με 3 τάξεις με 19, 23 και 27 μαθητές αντίστοιχα και κατά τα σχολικά έτη 1880-1882 με 4 τάξεις και με 39 και 60 μαθητές αντίστοιχα. Παράλληλα στο Γυμνάσιο λειτουργούσε και Ελληνικό Σχολείο, το οποίο κατά καιρούς είναι γνωστό ως «Σχολαρχείον Μοναστηρίου», με 3 τάξεις και τους αντίστοιχους μαθητές: 89 (1876-1877), 72 (1878-1879), 78 (1879-1880), 80 (1880-1881) και 71 (1881-1882). Αναλυτικά, σύμφωνα με τα στοιχεία του «*Γενικού Ελέγχου του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» του Αρχείου της Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγονίας (ΑΜΠ), οι μαθητές κατά εκπαιδευτήριο και κατά τάξη για τα σχολικά έτη 1876-1877 και 1878-1882 έχουν ως εξής:[163]

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Τάξεις – μαθητές Γυμνασίου / Ελληνικού σχολείου Μοναστηρίου (1876-1877, 1878-1882)

Γυμνάσιο Μοναστηρίου			**Ελλην. Σχολείο Μοναστηρίου**		
Σχ. έτος	*Τάξεις*	*Μαθητές*	*Σχ. έτος*	*Τάξεις*	*Μαθητές*
1876-1877	Α΄	8	1876-1877	Α΄	43
	Β΄	6		Β΄	31
	Γ΄	5		Γ΄	15
	Σύν.	19		Σύν.	89
1878-1879	Α΄	13	1878-1879	Α΄	32
	Β΄	5		Β΄	17
	Γ΄	5		Γ΄	23
	Σύν.	23		Σύν.	72
1879-1880	Α΄	13	1879-1880	Α΄	41
	Β΄	11		Β΄	21
	Γ΄	3		Γ΄	16
	Σύν.	27		Σύν.	78
1880-1881	Α΄	15	1880-1881	Α΄	39
	Β΄	11		Β΄	26
	Γ΄	9		Γ΄	15
	Δ΄	4			
	Σύν.	39		Σύν.	80
1881-1882	Α΄	19	1881-1882	Α΄	47
	Β΄	19		Β΄	-
	Γ΄	14		Γ΄	24
	Δ΄	8			
	Σύν.	60		Σύν.	71

Κατά το 1906 στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου φοιτούσαν 210 μαθητές και δίδασκαν 9 διδάσκαλοι.[164] Κατά το σχολικό έτος 1911-1912, σύμφωνα με το διασωμένο «*Μαθητολόγιο του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» (σπάραγμα), φοιτούσαν 250 μαθητές και κατά το σχολικό έτος 1912-1913 αντίστοιχα φοιτούσαν 94 μαθητές – όσοι καταγράφονται, αφού δεν αναγράφεται η ένδειξη «*εκλείσθη*», όπως σημειώνεται στο τέλος του προηγουμένου σχολικού έτους 1911-1912.[165] Ακόμη, σύμφωνα με άλλες πηγές, στα 1912 φοιτούσαν 250 μαθητές,[166] ενώ στα 1913 το Γυμνάσιο ήταν «*πλήρες με 6 τάξεις, καθηγητάς 11 και μαθητάς 192*».[167]

Στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου δίδαξαν συνολικά και κατά καιρούς 36 γνωστοί και καταξιωμένοι καθηγητές (τα ονόματά τους: κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*) και ανάμεσά τους διετέλεσαν κατά καιρούς οι παρακάτω 8 Διευθυντές – Γυμνασιάρχες:

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Διευθυντές – Γυμνασιάρχες Μοναστηρίου

Γυμνάσιο Μοναστηρίου (1884-1912)			
Επώνυμο όνομα	*Έτη*	*Επώνυμο - όνομα*	*Έτη*
Τσιούλκας Κων.	1884-1885	Αναγνωστόπουλος Γ.	1893, 1912
Σαμαρτζίδης Χ.	1885-1887	Τζουμετίκος Αλέξ.	1897 1902-1905
Αντωνιάδης Λ.	1888-1891	Νικολαΐδης Κων.	1905-1906
Παλιεράκης Ν.	1892	Παπαπαύλου Λεων.	1906-1907

163. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 16 (1876-1882 – «Γενικός έλεγχος του *Γυμνασίου Μοναστηρίου*»).

164. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 14.

165.ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) - ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Μητρο-

γ) Ελληνικά σχολεία

Ελληνικό Σχολείο Μοναστηρίου (Σχολείο Βαρνάβα)

Στο Μοναστήρι, στα 1830 ιδρύθηκε το πρώτο «Ελληνικό Σχολείο» από το Δημήτριο Βαρνάβα. Λειτουργούσε με 8 τάξεις – 5 του Δημοτικού και 3 της Αστικής Σχολής – ένα δάσκαλο (το Βαρνάβα) και έναν παπά, βοηθό δασκάλου, και συντηρούνταν από την Εκκλησία και τις συνδρομές των κατοίκων.

Στο Ελληνικό Σχολείο φοιτούσαν σχετικά λίγοι μαθητές, περίπου 25-30, και διδάσκονταν τους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς, από τους οποίους το Σοφοκλή και τον Αισχύλο στην τελευταία τάξη, Μαθηματικά, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, Άσματα του Ρήγα Φεραίου και του Διονυσίου Σολωμού και Γυμναστικές Ασκήσεις.

Το σχολείο αυτό όμως σύγχρονα είχε και τη μορφή Διδασκαλείου, αφού: α) Εκτός από το Βαρνάβα δίδασκε και ένας ιερέας βοηθός «*την εκκλησιαστικήν ακολουθίαν δια να προπαρασκευασθώσι αναγνώσται, κανονάρχαι ψαλτών και ιερείς*» και β) πολλοί από τους απόφοιτους, μετά το θάνατο του Βαρνάβα, τοποθετήθηκαν ως δάσκαλοι σε σχολεία του Μοναστηρίου.

Έτσι από τους μαθητές που παρακολούθησαν όλες τις τάξεις του σχολείου (και τις οκτώ) και αποφοίτησαν με επιτυχία χρησιμοποιήθηκαν από την αρωμουνική κοινότητα Μοναστηρίου ως δάσκαλοι: Στο Κεντρικό Δημοτικό Σχολείο: ο Γεώργιος Παπακοσμάς, με βοηθό του το Χαράλαμπο Τριανταφυλλίδη. Στο Ελληνικό Σχολείο: ο Κωνσταντίνος Γεώρσης, ο Νασύμ Νάκας και ο Αναστάσιος Τζέρρος. Στο Δεύτερο Δημοτικό Σχολείο: ο Σπάσης Παπαναούμ, ο Κ. Γεώρσης, ο Ν. Νάκας και ο Κωνσταντίνος Παπαναούμ. Στο Τρί-

---

πόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

166. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

167. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 55.

το Δημοτικό Σχολείο: ο Κων/νος Κτενάς.[168]

Το Ελληνικό Σχολείο εξακολουθούσε να λειτουργεί: Στα 1883 είχε τρεις τάξεις στις οποίες δίδασκαν 3 δασκάλες σε 109 μαθητές.

Ελληνικό σχολείο Μονής Οσίου Ναούμ Αχρίδας

Στο Ελληνικό Σχολείο της Μονής του Οσίου Ναούμ[169] Αχρίδας, το οποίο ιδρύθηκε από τον Κοζανίτη Γεώργιο Λούια,[170] φοιτούσαν τα παιδιά των Αρωμούνων που αφθονούσαν στη γύρω βλαχόφωνη περιοχή. «*Το ελληνικό σχολείο της Μονής του Οσίου Ναούμ Αχρίδος έως το 1890 περίπου ήταν φυτώριο, που έβγαζε εγγραμμάτους με στοιχειώδεις βέβαια γνώσεις, Απ' αυτούς άλλοι επιδίδονταν στο διδασκαλικό επάγγελμα, που εξασκούσαν στα περίχωρα, κι οι περισσότεροι στο εμπόριο. Στα πρώτα φύλλα του Ψαλτηρίου και της Οκτωήχου, που χρησίμευαν για την πρώτη ανάγνωση, αναγράφονταν με κεφαλαία και μικρά κόκκινα γράμματα τα 24 γράμματα της ελληνικής γλώσσης*».[171]

«*Η σχολή* (το σχολείο της Μονής του Οσίου Ναούμ Αχρίδας) *διετηρείτο επί τουρκοκρατίας και γινώσκομεν διδάσκαλον τον εκ Κοζάνης Γεώργιον Ιωαννάκην, μαθητήν του πολλού Αμφιλοχίου Παρασκευά, όστις εδίδασκε 25-30 παίδας εκ των πέριξ, λέγει ο Χ. Μέγδανος κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνος μέχρι της επαναστάσεως (1807-1821). Σήμερον κατέχεται υπό των Σέρβων, 1913. Εν τη σχολή υπήρχε τυπογραφείον ως εν Μοσχοπόλει*».[172]

---

168. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της Πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 8-11, πρβλ. και ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 63 («*Το πρώτο σχολείον Μοναστηρίου*»), ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 26, υποσ. 45.

169. ΛΙΟΥΦΗ ΠΑΝΑΓ. Ν., *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήναι 1924.

170. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά*, Ιωάννινα 1960, σελ. 103-104.

171. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 424-481.

δ) Παρθεναγωγεία

Παρθεναγωγείο Κρουσόβου

Ιδρύθηκε γύρω στα 1860. Στα 1875-1876 ενσωματώνει και το Νηπιαγωγείο και λειτουργεί συνολικά με 200 μαθήτριες και νήπια.

Στις αρχές του αιώνα λειτουργεί ανεξάρτητα από το Νηπιαγωγείο ως εξατάξιο Παρθεναγωγείο.[173]

«Στυλίδειον Παρθεναγωγείον Μεγαρόβου»

Στα 1864 το Παρθεναγωγείο Μεγαρόβου (το οποίο ιδρύθηκε στα 1860 και λειτούργησε με πρώτη δασκάλα και Διευθύντρια την Αικατερίνη Βενιζέλου,[174] αδελφή του Ελευθερίου Βενιζέλου[175]) απόκτησε δικό του οίκημα με δαπάνες του μεγαλου Αρωμούνου ευεργέτη Στέργιου Στυλίδη, απόδημου Μεγαροβίτη στο Βουκουρέστι – το γνωστό πλέον «Στυλίδειον Παρθεναγωγείον».

Το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο του Μεγαρόβου – τα αποία έφεραν την επωνυμία «Στυλίδεια Εκπαιδευτήρια» – συντηρούνταν με τους τόκους των 100.000 δραχμών, τις οποίες είχε καταθέσει ο Στυλίδης στην Εθνική τράπεζα.[176] Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 φοιτούσαν στο Στυλίδειο Παρθεναγωγείο Μεγαρόβου 122 μαθήτριες, κατά το σχολικό έτος 1875-1876 106 μαθήτριες, κατά το 1907 102 μαθήτριες και 203 νήπια (στο συστεγαζόμενο Νηπιαγωγείο)[177] και κατά τη διάρκεια του 1908 το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε με έξι τάξεις στις οποίες φοιτούσαν 110 μαθήτριες. Από τις απόφοιτες του Παρθεναγωγείου, 30 περίπου και αφού συμπλήρω-

---

172. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 137.

173. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970. Σελ. 142-143.

174. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης..., ό. π., σελ. 82.

175. ΚΑΡΖΗ Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Ρωμυλία, Πελαγονία. Βόρ. Ήπειρος*. Αθήνα 1973, σελ. 209.

176. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. β΄τόμ., Αθήνα 1973,σ. 15.

177. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 13,14.

ναν τις σπουδές τους στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο του Μοναστηρίου, στέλνονταν ως δασκάλες στα ελληνικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής.[178]

Τη μνήμη του μεγάλου Αρωμούνου ευεργέτη Στέργιου Στυλίδη «*τιμώσιν οι Μεγαροβίται δι' ιδιαιτέρας επετείου τελετής την 26ην Δεκεμβρίου εκάστου έτους εν τω ομωνύμω Παρθεναγωγείω, εν τω οποίω, μετά την επιμνημόσυνον εν τη εκκλησία λειτουργία εν συρροή πλήθους ικανού αμφοτέρων των φύλων, μνημονεύεται δια καταλλήλου πανηγυρικού υπό του ρήτορος της ημέρας το όνομα, μεθ' ο ψάλλονται άσματα και απαγγέλλονται ποιήματα προς τερψίθυμον διεξαγωγήν της τελετής*».[179]

«Κεντρικόν Παρθεναγωγείον Μοναστηρίου» (Παρθεναγωγείο Αδελφών Δημητρίου)

Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου κτίστηκε το 1880 από τους ευεργέτες αδελφούς Ιωάννη και Θεοχάρη Δημητρίου από την Αίγυπτο και είχε 581 μαθήτριες.[180] Στα 1883 στο Παρθεναγωγείο φοιτούσαν 409 μαθήτριες και νήπια (177 στο Νηπιαγωγείο, 186 στο Κατώτερο Σχολείο και 46 στο Ανώτερο) και δίδασκαν 4 δασκάλες, ενώ ένα χρόνο αργότερα (1884) οι μαθήτριες έφταναν τις 450.[181] Στα 1906 φοιτούσαν 512 μαθήτριες και δίδασκαν 11 δασκάλες.[182] Στα 1912 φοιτούσαν 686 μαθήτριες,[183] ενώ στα 1913 το Παρθεναγωγείο περιλάμβανε γυμνασιακό τμήμα και εξατάξια Αστι-

---

178. ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 247.

179. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 227-229.

180. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 134.

181. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 31 Γ' (1882-1884 – «*Γενικό μαθητολόγιο του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου*» - Σπαράγματα).

182. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 14.

183. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

κή Σχολή με 11 δασκάλες και 627 μαθήτριες.[184] Επίσης στο Παρθεναγωγείο λειτούργησε και Διδασκαλείο κατά τη χρονική περίοδο 1906-1912. Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 Διευθυντής του Διδασκαλείου διετέλεσε ο Νικόλαος Στεφάνου Τζούφης (1887-1971) από το Καπέσοβο Ζαγορίου.[185]

Κατά την περίοδο της λειτουργίας του (1880-1912) στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο του Μοναστηρίου δίδαξαν κατά καιρούς 47 εκπαιδευτικοί, σχεδόν όλοι τους Αρωμούνοι (7 Διευθύντριες, 21 δασκάλες και 19 καθηγητές:[186]

---

184. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 55.

185. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 20.

186. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου...*, *ό. π.*, σελ. 12, 14.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

47 εκπαιδευτικοί του Κεντρικού Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου

«Διδακτικό προσωπικό κατά τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου» (1880-1912)		
Διευθύντριες	*Δασκάλες*	*Καθηγητές*
Βαχαρίδου Ευφροσύνη, από την Αδριανούπολη Γκιούρτη Ευγενία Νικ. (1874-1952) – (1892-1893, 1908-1913) Θείου Σαπφώ (1883-1956), τελειόφοιτος Ζαππείου Κων/πολης – (1902-1903) Κοντίδου Αικατερίνη (1889-1890) Μόσχου Μαρία – (1903-1905) Πασχαλίδου Ιφιγένεια – (γύρω στα 1895-97) Πηχεών Ελένη Αναστ. (1872-1953) – (1905-1908)	Αβράση Ασπασία Αβράση Ιουλία Γεωργίου (1887-1968) – (1903-1912) Αθανασίου Μαρία Αθαν. (1890-1961) – (1906-1913) Γκίκα Θάλεια Αναστ., νηπιαγ. – (1887-1912) Ευαγγέλου Μαρία (1879-1961) – (1897-1901) Ευθυμίου Μαρία Ευθ. (1888-1968) – (1903-1914). Ζαππίς Λάϊτμερ Ματθίλδη Ιωαννίδου Ευτυχία Ιωαννίδου Λουκία (πέθανε το 1951) – (1892-1917) Καπτσή Φανή – (1911-1914). Μίσια Ζωή Ιω. Μόσχου Τασίτσα Μπέλλου Βασιλική – (γύρω στα 1907) Νικαρούση Δόμνα Ουρανία (πέθανε το 1968) – (1907-1912), σύζυγος Ιω. Μιχαήλ Παλάση Βασιλική Πίλλη Ευθυμία Σπ. Ρουτσώνη Ολυμπία Στογιάννου Φανή Στράλλα Δόμνα. Τσιώνα Φανή – (γύρω στα 1907).	Αγγελής Κωνσταντίνος Βοσνιάκου Αθανάσιος Γούναρης Αλέξανδρος Κίζας Γεώργιος Κύρου Τριαντάφυλλος Κωνσταντινίδης Αρ. Λαζάρου Ιωσήφ Μάζος Αιμίλιος Μακκάς Αλέξανδρος Μάρκου Δημήτριος Μιχαήλ Κ. Μιχαηλίδης Γεώργιος Νάκας Παντελής Ναούμ Νώτης Βασίλειος Ξανθόπουλος Ισίδωρος Παπαναούμ Αλέξανδρος Πέτρου Μιχαήλ Σπάθης Κωνσταντίνος Τσιούπτσης Ε.

«Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη» Νέβεσκας

Ιδρύθηκε από την ευεργέτιδα Ζωή, τη σύζυγο του Μιχαήλ Τσίρλη, το 1867,[187] με τον όρο να διδάσκεται πάντοτε η ελληνική γλώσσα, όπως το μαρτυρούσε και η επιγραφή στην κτητορική πλάκα, η οποία ήταν εντοιχισμένη πάνω από την είσοδο του σχολείου. Στο Παρθεναγωγείο δίδαξαν κατά καιρούς 5 δασκάλες.[188]

Το Παρθεναγωγείο κτίστηκε δίπλα στο σπίτι της οικογένειας Τσίρλη και διέθετε αίθουσες για διδασκαλία, δωμάτια για τις δασκάλες, φούρνο και κουζίνα, τα δε δίδακτρά του πληρώνονταν από το ταμείο του Μίχα. Ήταν δε τόσο ευγνώμονες οι γονείς των μαθητών που κατά την 30ή Ιουνίου, ημέρα των ετησίων εξετάσεων που αποτελούσε και μέρα γιορτής για τα εκπαιδευτήρια της Νέβεσκας, έκαναν αναφορά στο έργο και την προσφορά της Ζωής, και μάλιστα ενώπιον του εκάστοτε Μητροπολίτη Καστοριάς. Ακόμα οι μαθήτριες του Παρθεναγωγείου έψαλλαν από ευγνωμοσύνη και σε ένδειξη αγάπης και το ακόλουθο τροπάριο στη μνήμη της, όπως το έψελναν εξάλλου και κάθε πρωί στο σχολείο:[189]

Ευγνωμοσύνης έρανον
την σήμερον ημέραν
προς την ευεργετήσαντα
σχολήν την ημετέραν.

Στην ευεργέτιδα το σχολειό
χρεωστεί ευγνωμοσύνην
στην ευγενή φιλόστοργον
φιλεύσπλαχνον μητέρα.

Προς σε την αειπάρθενον
μητέρα του ελέους
αγνή προσφέρει κι άλκιμος
το αίμα μετά δέους.

Υμνούμεν και γεραίρομεν
τον φαεινόν αστέρα
την Τσίρλη την Ζωήν
την μεγάλη ευεργέτιδα.

Παναγία μας προστάτιδα
των απόρων και ορφανών
φύλαττε την ευεργέτιδα
με μειδίαμ' ιλαρόν.

Αν αι ωδαί των ορφανών
είναι ευγνωμοσύνη,
μίαν ωδήν εκφέρουσι
τα άδολά μας χείλη.

Την σεπτήν ημών μητέρα
τ' Αλεξάνδρου θυγατέρα
την Ζωήν Μιχαήλ Τσίρλη
φύλαττε στους Ουρανούς.

Το Παρθεναγωγείο της Νέβεσκας το συντηρούσε διαρκώς, και μετά το θάνατο της μητέρας του, ο γιος του ευεργέτη Μιχαήλ Ν. Τσίρλη (ο γνωστός μας Μίχας) και της ευεργέτιδας Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη.

Παρθεναγωγείο Ρέσνας

Ιδρύθηκε στα 1869, αλλά κτίστηκε στα 1871 με την ενίσχυση του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων». Μέχρι τότε στεγαζόταν σε ενοικιαζόμενο οίκημα.

Το Παρθεναγωγείο είχε τέσσερις τάξεις Αστικής Σχολής και φοιτούσαν 70 μαθήτριες (μαζί με τις μαθήτριες του Νηπιαγωγείου) κατά το 1889, ενώ στα 1910 εξακολουθούσε να λειτουργεί με δυο δασκάλες και αντίστοιχες μαθήτριες, από τους 120 μαθητές και τις μαθήτριες, οι οποίοι φοιτούσαν και στα δυο σχολεία της Ρέσνας (στο Αρεναγωγείο και το Παρθεναγωγείο). Οι μαθητές αυξάνονταν συνήθως τους χειμερινούς μήνες από τα παιδιά των Αρωμούνων, οι οποίοι διαχείμαζαν στη Ρέσνα.[190]

ε) «Σχολειά»

«Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου» - «Σχολειό του Φάλαγγα» Άνω Μπεάλας

Άρχισε να λειτουργεί μάλλον από το 1845. Σ' αυτό δίδασκε ένας δάσκαλος *«με λίγα γράμματα»*. Ο δάσκαλος αυτός χρησιμοποιούσε ως διδακτικά εγχειρίδια το Ψαλτήρι, την Οκτώηχο, τον Α-

---

187. ΣΗΜΑΝΤΗΡΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η πνευματική Φλώρινα*, «Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης» (ΜΦΑ) Β΄, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 233.

188. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης 1897-1911*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 7 (1958), σελ. 21.

189. ΛΟΥΣΤΑ Ν., *Άρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 35-36 (1962), σελ. 107, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 132-133, πρβλ. και ΦΙΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ., *Φεύγει η Νέβεσκα. Συμβολή εις την μελέτην των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 128.

πόστολο και άλλα εκκλησιαστικά βιβλία που στις πρώτες σελίδες τους είχα αποτυπωμένα τα 24 γράμματα του αλφαβήτου με κόκκινα γράμματα, με τα οποία δίδασκε στους μαθητές ανάγνωση και γραφή.

Μ' αυτά τα λίγα γράμματα οι βλαχόφωνοι μαθητές και γενικά οι κάτοικοι μάθαιναν την ελληνική γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούσαν στην αλληλογραφία τους κατά τις συναλλαγές που είχαν με τους εμπόρους του Μοναστηρίου. Οι περισσότεροι κάτοικοι όμως χρησιμοποιούσαν στην αλληλογραφία τους και την κουτσοβλαχική γλώσσα, την οποία έγραφαν με ιδιόρρυθμο τρόπο με το ελληνικό αλφάβητο.

Η διαπαιδαγώγηση σ' αυτό το «Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου» ήταν αυστηρή και βίαιη. Για τιμωρία και συνετισμό επιβαλλόταν καθημερινά ο ξυλοδαρμός με μεγάλη βέργα και με ρόπαλο, η όρθια στάση στο ένα πόδι, η παρατεταμένη «παραμονή» πάνω στα γόνατα, η «φυλάκιση» στο υπόγειο του σχολείου και κυρίως ο «φάλαγγας», ο οποίος ήταν ένας ανελέητος ξυλοδαρμός στα γυμνά πέλματα! κ.ά. (κεφ. 6° – Ι. 6. «*σχολικές ποινές*»). Και μάλιστα από το μαρτύριο του φάλαγγα πήρε και το σχολείο την προσωνυμία «το σχολείο του Φάλαγγα», αφού έτσι ήταν γνωστό παρά ως σχολειό του Ψαλτηρίου και του Οκτωήχου.

Στο σχολείο αυτό με τα λίγα γράμματα και τις μεγάλες τιμωρίες, διδάσκονταν και τραγούδια κι ακούγονταν διάφορα ολοκληρωμένα γνωστά κι άλλα άσματα, γνωμικά και διδακτικοί στίχοι ή κάποιοι στίχοι απ' όλα αυτά σ' ένα μουσικό σύνολο:

Άρξον χειρ μου αγαθή,
γράφον γράμματα καλά.
Μη δεχθείς να παιδευθείς
Και στον φάλαγγα βαλθείς.
Άνθρωπος αγράμματος,
ξύλον απελέκητον.
Φεγγαράκι μου λαμπρό κ.λ.

---

190. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ρέσνα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 218, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥ-

Πάντως μας κάνει εντύπωση πως οι γονείς των μαθητών σ' αυτό το «σκληρό» σχολείο, στο «σχολειό του Φάλαγγα», «*ήσαν θερμοί κι αυστηροί συνήγοροι του δασκάλου στην αγωγή των παιδιών. "Τα κόκκαλα δικά μου και το κρέας δικό σου", δηλωτικό του ενδιαφέροντός τους*».[191]

στ) Σχολές

Αστική Σχολή Κρουσόβου

Παραπάνω: α) Αρρεναγωγεία: *Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή Κρουσόβου.*

Αστική Σχολή Μεγαρόβου

Στο Μεγάροβο, στα 1845, ιδρύθηκε Αστική Σχολή, το «Ελληνικόν Σχολείον», όπως το ονόμαζαν, με Σχολάρχη (λίγο αργότερα) τον Κοζανίτη Ν. Νικοκλή. Το 1884 με δαπάνες της κοινότητας του Μεγαρόβου κτίστηκε και το οίκημα της Αστικής Σχολής, το οποίο περιείχε επτά τάξεις.

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στην Αστική Σχολή Μεγαρόβου φοιτούσαν 34 μαθητές, κατά το σχολικό έτος 1875-1876 η Σχολή λειτουργούσε με 3 τάξεις, στις οποίες φοιτούσαν 40 μαθητές και κατά τη διάρκεια του 1908 λειτουργούσε με 7 τάξεις, στις οποίες φοιτούσαν 130 μαθητές και δίδασκαν 5 δάσκαλοι.[192]

Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου

Η Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου, η οποία λειτούργησε στα 1884-1887, «*παρασκεύαζε καταλλήλους ιερείς ή μάλλον ειπείν, ιεραποστόλους του αγώνος σκορπιζομένους εις διάφορα σημεία*»[193]

ΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 149-150, πρβλ. και ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛ. Κ., *Οι Έλληνες της Ρέσνης κατά τας αρχάς του 20ού αιώνος. Συμβολή εις την δημογραφικήν και οικονομικήν δομήν της πελαγονικής κωμοπόλεως*, «Μακεδονικά» 14 (1974), σελ. 16.

191. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 440, 445-450.

192. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 228.

και αποτελούσε τμήμα του Ημιδιδασκαλείου της πόλης. Στην Ιερατική Σχολή (1884-1885) δίδασκε ο Π. Κόνδης,[194] ενώ διετέλεσαν Διευθυντές ο Κ. Καλογιαννίδης (1885), ο Τρ. Γρέζος (1886), ο Αν. Αμυλίδης (1886) και ο Π. Κόνδης (1887).[195]

Η Σχολή απαρτιζόταν από δυο τμήματα: Στο πρώτο φοιτούσαν οι τακτικοί μαθητές και προορίζονταν να γίνουν στελέχη και ιερείς με γνώση των επίκαιρων εθνικών θεμάτων. Στο δεύτερο φοιτούσαν μαθητές, οι οποίοι μετά την αποφοίτησή τους θα επάνδρωναν με ικανά στελέχη τα μικτά χωριά στα οποία δεν υπήρχαν ιερείς και είχε εισχωρήσει η βουλγαρική κίνηση.[196]

Κεντρική Αστική Σχολή Αρρένων Μοναστηρίου

Η Κεντρική Αστική Σχολή Αρρένων Μοναστηρίου άρχισε να λειτουργεί στα τέλη του 19ου αιώνα και είχε 460 μαθητές.[197] Κατά το σχολικό έτος 1905-1906 δίδασκαν 8 δάσκαλοι και μια νηπιαγωγός (τα ονόματά τους: κεφ. 7ο – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και*

---

193. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 66.

194. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της Πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 8-11, πρβλ. και ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης..., ό. π. σελ. 63 («*Το πρώτο σχολείον Μοναστηρίου*»), ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 26, υποσ. 45.

195. ΒΟΥΡΗ ΓΛΥΚΕΡΙΑ - ΣΟΦΙΑ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988 (διδακτορική διατριβή), σελ. 333.

196. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού – Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 364, αναλυτική παρουσίαση στον ίδιο, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 183-189.

197. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970., σελ. 135.

μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων»). Στα 1912 φοιτούσαν 518 μαθητές,[198] ενώ στα 1913 η Σχολή λειτουργούσε με 6 δασκάλους και 280 μαθητές.[199]

«Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτου Δήμιτσα» Μοναστηρίου

Στο Μοναστήρι, στα 1851, ιδρύθηκε η «Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτου Δήμιτσα» από τον Αρωμούνο γεωγράφο και ιστορικό Μαργαρίτη Δήμιτσα από την Αχρίδα., η οποία περιλάμβανε τάξεις Δημοτικής Σχολής, Ελληνικού Σχολείου και μια γυμνασιακή. Λειτουργούσε με 80 μαθητές και – συνήθως – 4 δασκάλους. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν ο ιδρυτής της Σχολής Μαργαρίτης Δήμιτσας, ο Αναστάσιος Πηχεών, ο οποίος χρημάτισε και πρώτος Διευθυντής,[200] ο Σεραφείμ Ματλής και ο Ν. Χαλκιόπουλος.[201]

Η Σχολή συντηρούσε και Οικοτροφείο για τους μαθητές των περιχώρων και λειτούργησε μέχρι το 1865 «*οπότε διελύθη λόγω του ότι είχον αρχίση πλέον πολλαπλασιαζόμενα και τελειοποιούμενα τα Σχολεία της Κοινότητος, συνεπώς απέβη περιττή η περαιτέρω λειτουργία του. Ουχ ήττον εις το διάστημα των 14 ετών της αγλαούς* (λειτουργίας του) *απέδωσε καρπούς, μορφώσασα αρκετούς νέους του Μοναστηρίου και των πέριξ*».[202]

Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου

Η Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου κτίστηκε από τον Αρωμούνο ευεργέτη απόδημο στο Βουκουρέστι Δημήτριο Μουσίκο

---

198. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 77.

199. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 55.

200. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 9.

201. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 26, υποσ. 45.

202. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους*

(από το Μπλάτσι) και λειτουργούσε σταθερά με 450 – 550 μαθητές, για αρκετά δε χρόνια σ' αυτή Διευθυντής ήταν ο Παν. Σωκρατείδης.[203]

Κατά το 1906 στη Μουσίκειο Αστική Σχολή φοιτούσαν 517 μαθητές και δίδασκαν 7 διδάσκαλοι.[204] Το διδακτικό και το μαθητικό δυναμικό της Μουσικείου Αστικής Σχολής στα σχολικά έτη 1907-1908, 1908-1909 και 1909-1910 παρουσίαζε την παρακάτω κίνηση:[205]

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Μαθητές – διδάσκοντες
της Μουσικείου Αστικής Σολής Μοναστηρίου

«Στατιστικός πίναξ των εγγραφέντων μαθητών και των διδασκόντων της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου» (1907-1910)					
Τάξη		*Σχολικό έτος*			*Διδάσκοντες (1907-1910)*
		1907-1908	*1908-1909*	*1909-1910*	
Α΄		101	97	73	Παπαναούμ Αλέξ. Κ.
Β΄	τμ. α΄	45	59	49	Γούναρης Αλέξ. Κ.
	τμ. β΄	48	59	48	Κουκάντσης Παντ. Λ.
Γ΄	τμ. α΄	44	50	51	Βοσνιάκος Αθαν. Σ.
	τμ. β΄	43	49	50	Ρουσάκης Χρίστος
Δ΄	τμ. α΄	37	41	51	Τσώγκος Δημήτριος
	τμ. β΄	38	35	40	Τόσκου Θεμιστοκλής Αν.
Ε΄		61	71	64	Τσούριλλας Δ. Α.
ΣΤ΄		67	40	46	Νίτσας Πέτρος Δ.
Σύνολο		484	501	472	9

1830 μέχρι του 1903, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 15.

203. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας...*, ό. π., σελ. 26, υποσ. 45.

204. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 14.

205. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) - ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς

Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας

Η Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας είναι γνωστή και ως «Ελληνικόν Σχολαρχείον», επίσης και ως «Ελληνικόν Σχολείον». Σ' αυτή κατά καιρούς (1878-1913) δίδαξαν 8 δάσκαλοι.

Μοδέστειος Σχολή Πισοδερίου

Στα 1905 άρχισε να λειτουργεί η περίφημη Μοδέστειος Σχολή Πισοδερίου, ένα περίλαμπρο σχολικό συγκρότημα – ένα ιστορικό εκπαιδευτήριο – το οποίο ανήγειρε εξολοκλήρου (στα χρόνια 1902-1905) ο μέγας συντοπίτης Αρωμούνος ευεργέτης αρχιμανδρίτης Μόδεστος. Για το σκοπό αυτό κατέθεσε το 1902 6.000 χρυσά γαλλικά εικοσόφραγκα, ενώ άφησε με το γνωστό του «Κληροδότημα Γ. Κ. Μηνοΐδου», από το οικογενειακό του επώνυμο Μίνου (κεφ. 4° – Ι.2. *γ) Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και διαθήκες*)[206] και 3.000 επίσης γαλλικές λίρες για τη συντήρηση της Σχολής και τη χορήγηση υποτροφιών για ανώτερε σπουδές σε απόρους μαθητές.

Το κτίριο «ΜΟΔΕΣΤΕΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΗΛΕΩΝ ΣΧΟΛΗ», όπως επιγράφεται με κεφαλαία γράμματα, ακόμη και σήμερα, στο άνω διάζωμά του, κτίστηκε κατά τη διετία 1904-1905 δίπλα στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, και αποτελεί ένα μεγαλόπρεπο τριώροφο κτίριο. Η Μοδέστειος Σχολή έκαμε ζωηρή εντύπωση με το ασβεστόχριστο παράστημά της και γέμιζε με θαυμασμό, υπερηφάνεια και ικανοποίηση, όχι μόνο – και δικαιολογημένα – τους Αρωμούνους Πισοδερίτες, αλλά και τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής.

Στο κτιριακό συγκρότημα της Σχολής λειτουργούσαν κατά καιρούς: α) Το Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο ενσωματώθηκε και το Πρώτο Δημοτικό Σχολείο Πισοδερίου που λειτουργούσε σε οίκημα

Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

206. ΛΙΑΚΟΥ ΣΩΚΡ. και ΤΣΙΑΜΗ ΠΑΥΛ., *Διασωμένες στο Πισοδέρι παλιές εικόνες και γραπτά ενθυμήματα*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3 (1959), σελ. 47, υποσ.

του προαυλίου της γειτονικής εκκλησίας από το 1860. Στο Σχολείο αυτό δίδασκαν 9 δάσκαλοι (τα ονόματά τους: κεφ.7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*). β) Το Ημιγυμνάσιο, το οποίο λειτουργούσε από το 1903 μέχρι το 1912 με έξοδα του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου και φιλοξενούσε περίπου 150 οικότροφους μαθητές και περίπου 80 μαθήτριες στα πλαίσια του «Εθνικού Οικοτροφείου». Αυτό το Ημιγυμνάσιο αποτελούσε και το Οικοτροφείο Πισοδερίου, στο οποίο για χρόνια (1903-1910) διευθυντής ήταν ο Μπάλκος Βασίλειος. γ) Πάντως, όπως προκύπτει μέσα από τις βιβλιογραφικές αναφορές, το λαμπρό εκπαιδευτήριο «*ήταν το κτίριο των "Μοδέστειων Σχολών" ήτοι, μιας οκτατάξιας Σχολής Αρρένων* (Αρρεναγωγείο) *και μιας εξατάξιας Σχολής Θηλέων* (Παρθεναγωγείο)», και μ' αυτές τις Σχολές είναι περισσότερο γνωστό. Ακόμη η Μοδέστειος Σχολή αναφέρεται και ως Αστική Σχολή.[207]

Γενικά στο εκπαιδευτήριο της Μοδεστείου Σχολής δίδαξαν κατά καιρούς 38 Αρωμούνοι εκπαιδευτικοί (23 δάσκαλοι, καθηγητέ και 15 δασκάλες, καθηγήτριες – τα ονόματά τους: κεφ.7° – Α.Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*). Ακόμη, σύμφωνα με άλλες πηγές στο εκπαιδευτήριο φοιτούσαν 200 μαθητές και δίδασκαν 4 δάσκαλοι.[208]

«*Το σχολείο* (η «Μοδέστειος Σχολή Θηλέων») *προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες κατά την εποχή του σκληρού και αιματηρού Μακεδονικού Αγώνα. Ήταν ο φάρος του Ελληνισμού στην πολυτάραχη αυτή γωνιά της Ελλάδος. Δάσκαλοι γεμάτοι ενθουσιασμό, ηρωικοί σκαπανείς των Ελληνικών γραμμάτων, αψηφώντας τις απειλές των κομιτατζήδων, εγαλούχησαν με εθνικά ιδανικά τους τροφίμους, τη μαθητική νεολαία ολόκληρης της περιοχής κι όταν χρειάσθηκε πήραν τα όπλα εναντίον των κομητατζήδων, και έπεσαν είτε σαν οπλαρ-*

---

207. ΛΙΑΚΟΥ Σ. *Το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη αρχιμανδρίτου Μοδέστου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 23 (1960), σελ. 37, 38.

208. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 225.

χηγοί για την ιδέα της γλυκειάς ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ είτε σαν απλοί μαχητές».[209]

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Γνωστότερα Σχολεία και Σχολές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

Α΄ - Σαντζάκι Μοναστηρίου	
Σχολεία, Σχολές	*Κοινότητας*
Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή	Κρουσόβου
Γυμνάσιο	Μοναστηρίου
Ελληνικό Σχολείο (Σχολείο Βαρνάβα)	Μοναστηρίου
Ελληνικό Σχολείο	Μονής Οσίου Ναούμ Αχρίδας
Παρθεναγωγείο	Κρουσόβου
«Στυλίδειον Παρθεναγωγείον»	Μεγαρόβου
«Κεντρικόν Παρθεναγωγείον» (Παρθεναγωγείο Αδελφών Δημητρίου)	Μοναστηρίου
«Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη»	Νέβεσκας
Παρθεναγωγείο	Ρέσνας
«Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου» - «Σχολειό του Φάλαγγα»	Άνω Μπεάλας
Αστική Σχολή	Μεγαρόβου
Ιερατική Σχολή	Μοναστηρίου
Κεντρική Αστική Σχολή Αρρένων	Μοναστηρίου
«Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτου Δήμιτσα»	Μοναστηρίου
Μουσίκειος Αστική Σχολή	Μοναστηρίου
Αστική Σχολή Αρρένων	Νέβεσκας
Μοδέστειος Σχολή	Πισοδερίου

209. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

2. Σαντζάκι Κοριτσάς

α) Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα – Ελληνικές Σχολές

«Νέα Ακαδήμεια» Μοσχόπολης

Η «Νέα Ακαδήμεια» Μοσχόπολης,[210] η οποία μετονομάστηκε και σε «Ελληνικό Φροντιστήριο» και είναι γνωστή και ως «Ελληνική Σχολή» ή «Σχολή της Μοσχοπόλεως»,[211] είναι το Ανώτερο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα του 18ου αιώνα σ' όλο το βαλκανικό χώρο. Η πορεία και η «ιστορία» του Ιδρύματος ακολουθεί μια αξιοθαύμαστη, μοναδική και συνεχώς ανοδική και αδιάσπαστη διαδρομή, η οποία αρχίζει από το 1700 – από την ίδρυση του πρώτου «Ελληνικού Σχολείου» Μοσχόπολης και φτάνει μέχρι το 1769 – το έτος της καταστροφής της Μοσχόπολης. Παρακολουθώντας αυτή τη διαδρομή την επιμερίζουμε σε τρείς περιόδους:

Πρώτη περίοδος: Η ιστορική διαδρομή του Ιδρύματος αρχίζει από το 1700. Τη χρονιά αυτή ιδρύεται το πρώτο «Ελληνικό Σχολείο» Μοσχόπολης, όπου δάσκαλος και Σχολάρχης της ήταν ο Χρύσανθος ο Ηπειρώτης. Από το 1724 το Σχολείο παρουσίασε αξιόλογη δραστηριότητα, η οποία έφτασε σε θεαματική ανάπτυξη στα 1730 με το σοφό και λόγιο Μοσχοπολίτη Αρωμούνο δάσκαλο Ιωάννη Χαλκεία, το γνωστό Σχολάρχη και δάσκαλο στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας.[212] Την εποχή αυτή εισάγονται νέα προγράμματα σπουδών και αναβαθμίζεται το Σχολείο, το οποίο πλέον καθιερώνεται ως «Ελληνική Σχολή». Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1738, Σχολάρχης είναι ο Σεβαστός Λεοντιάδης.

---

210. Για λεπτομέρειες: ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ ΕΥΛΟΓΙΟΥ, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημεία αυτής*, Αθήναι 1935.

211. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 184.

212. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 112 (για τον Ιωάννη Χαλκεία passim), ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 116 (γενικά για τη «Νέα Ακαδήμεια» σελ. 114-120).

Δεύτερη περίοδος: Το έτος 1744 αποτελεί σταθμό στην ιστορία της μοσχοπολίτικης εκπαίδευσης, αφού τη χρονιά αυτή εμφανίστηκαν ανώτερα ευρωπαϊκά προγράμματα σπουδών, μέσα στα πλαίσια των Σπουδών Ανωτέρου Κύκλου της Σχολής, η οποία εξελίχτηκε σε Ανώτερο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα με την ονομασία πλέον «Νέα Ακαδήμεια». Είναι γνωστή η πνευματική προσφορά του Ιδρύματος, και εδώ περιοριζόμαστε μόνο στην επισήμανσή του, αφού η «Νέα Ακαδήμεια» ήταν το μοναδικό και ύψιστο εκπαιδευτήριο, η ακτινοβολία του οποίου κάλυπτε ολόκληρο το βαλκανικό χώρο και αντικαταστούσε με τα πλέον αξιόπιστα και δυναμικά του προγράμματα μιας υψηλής στάθμης πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Κι όλο αυτό το «εκπαιδευτικό θαύμα» αποτελούσε αποκλειστικό έργο των φιλοπρόοδων και δραστήριων Αρωμούνων Μοσχοπολιτών – τόσο των ντόπιων, όσο και των αποδήμων – οι οποίοι με τις αμέριστες οικονομικές τους παροχές το διατηρούσαν σε συνεχή και δυναμική λειτουργία.

Τρίτη περίοδος: Άλλο ένα «σταθμό» στο «εκπαιδευτικό θαύμα» της Μοσχόπολης, αποτελεί το έτος 1750. Τη χρονιά αυτή η «Νέα Ακαδήμεια», με τη συνδρομή των Αρωμούνων Μοσχοπολιτών ευεργετών της, απέκτησε νέο μεγαλοπρεπές οικοδόμημα με άνετους και μεγάλους χώρους και θαυμάσια βιβλιοθήκη, το οποίο αναβάθμισε το εκπαιδευτήριο στο έπακρο σημείο του και από τότε μένει γνωστό με το νέο όνομά του ως «Ελληνικό Φροντιστήριο».[213] Το «Ελληνικό φροντιστήριο» παρουσίασε τη μεγαλύτερή του ανάπτυξη στην εποχή κατά την οποία Σχολάρχης διετέλεσε ο μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους Θεόδωρος Καβαλλιώτης (κεφ. 7° – Β.Ι. 2) και μετέπειτα ο εξίσου αξιόλογος πνευματικός άνθρωπος, ο ιερομόναχος Δανιήλ Μοσχοπολίτης (κεφ. 7° – Β.Ι. 2). Σ' όλη αυτή την περίοδο το Ανώτερο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα της Μοσχόπολης λειτουργού-

---

213. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον Ελληνισμό*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 118 (ανάτυπο από το ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ, Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 109-121).

σε με το πλέον οργανωμένο και μεθοδικό σύστημα, με ένα τέλειο και ανωτέρου βαθμού πρόγραμμα σπουδών, με νέες και «διαφωτιστικές» ιδέες και με ένα τέλειο σύστημα μαθητικής πρόνοιας, αφού δεχόταν αναρίθμητους νέους της ευρύτερης περιοχής και τους φιλοξενούσε στο Ορφανοτροφείο του, το οποίο λειτουργούσε παράλληλα και στον ίδιο εκπαιδευτικό χώρο.

«*Πολύ ενωρίς η "Σχολή της Μοσχοπόλεως" ανήχθη εις περιωπήν, διαφιλονικούσα τα πρωτεία μεταξύ όλων των σχολείων του τουρκοκρατουμένου Γένους και ήδη τω 1744 επωνομάζετο Νέα Ακαδημία, διότι τα εν αυτή διδασκόμενα μαθήματα "ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά", έφερον χαρακτήρα ακαδημαϊκόν, εφόσον επέτρεπον τα επιστημονικά των χρόνων εκείνων εφόδια*».

Ακόμα στον κώδικα της Παναγίας (ναός Παναγίας), φύλλο 34[α], σημειωνόταν: «*Κατά το αψν' έτος σωτήριον επί του πανιερωτάτου, λογιωτάτου και θεοπροβλήτου Μητροπολίτου της αγιωτάτης Μητροπόλεως Κορυτσάς και Σελασφόρου κυρίου κυρίου Νικηφόρου, επί των εντιμοτάτων και ευγενεστάτων αρχόντων κ. κ. (έπονται τα ονόματα) ιθύνοντος τους διδασκαλικούς οίακας του σοφωτάτου, λογιωτάτου και της ημών πατρίδος αρίστου διδασκάλου κυρίου κυρίου Αναστασίου Καβαλλιώτου εκτίσθη εκ θεμελίων το περίφημον ελληνικόν σχολείον ο άκρος στολισμός της πολιτείας, η ευκοσμία των ηθών, το φως της εκκλησίας, το επί το πρώτον φως ανάγον, και δια των διακαεστάτων αγωνισμάτων αυτών και ενθέου ζήλου και προθυμίας ευσεβούς εστερεώθη κατά πάντα αιωνία η μνήμη*»[214]

β) Γυμνάσια

Γυμνάσιο Κοριτσάς

Το Γυμνάσιο της Κοριτσάς ουσιαστικά ιδρύεται το 1856, χρονιά κατά την οποία λειτούργησε η πρώτη γυμνασιακή τάξη στα πλαίσια του ανασυστημένου «Ελληνικού Σχολείου»[215], το οποίο άρ-

---

214. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 184, 185.

χισε να λειτουργεί στα 1836 (παρακάτω: *Ελληνικό Σχολείο Κοριτσάς*).

Το Γυμνάσιο άρχισε να οργανώνεται κυρίως από το 1863, χρονιά κατά την οποία Γυμνασιάρχης ήταν ο σπουδαίος Κοζανίτης δάσκαλος Νικ. Νικοκλής.[216] Στα 1889 Γυμνασιάρχης ήταν ο Αναγνωστόπουλος και δίδασκαν συνολικά 9 δάσκαλοι.[217] Κατά το σχολικό έτος 1895-1896 Γυμνασιάρχης ήταν ο Ι. Βεργιάδης και δίδασκαν συνολικά 6 δάσκαλοι. Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 Γυμνασιάρχης ήταν ο Αναγνωστόπουλος και δίδασκαν συνολικά 7 δάσκαλοι.[218] Κατά το σχολικό έτος 1905-1906 Γυμνασιάρχης ήταν ο Αναγνωστόπουλος και δίδασκαν συνολικά 9 δάσκαλοι.[219] Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 Γυμνασιάρχης ήταν ο Αλέξανδρος Ζουμετίκος και δίδασκαν συνολικά 9 δάσκαλοι.[220]

Στα 1913, το Γυμνάσιο, γνωστό πλέον ως «Μπάγκειον», από το κληροδότημα του ευεργέτη Ιωάννη Μπάγκα, ήταν «*πλήρες*» και λειτουργούσε με 8 καθηγητές και 87 μαθητές.[221] Συνολικά στο Ελληνι-

---

215. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Φ., *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου στους χρόνους της τουρκοκρατίας (1453-1913)*, Αθήνα 1987, σελ. 86.

216. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 129-130.

217. ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410 (Φάκ. 1888-1889, Β: «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» προς Πρόξενο Μοναστηρίου – με επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμός του σχολικού έτους 1888-1889 περιφερείας Βιτωλίων*»).

218. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456 (Φάκ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ΄: Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζάς προς Υπουργείο Εξωτερικών. Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1902-1903*»).

219. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (Φάκ. 1906 Α.Α.Κ. – ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολ. έτος 1905-1906*»).

220. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1907 (Φάκ. 1907 Α.Α.Κ. – ΙΘ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1906-1907*»).

221.ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχεί-*

κό Γυμνάσιο Κοριτσάς δίδαξαν κατά καιρούς (1863-1913) 26 δάσκαλοι και καθηγητές (κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*).

γ) Ελληνικά σχολεία

Ελληνικό Σχολείο – «Ελληνομουσείον Κλεισούρας»

Το 1830 ιδρύθηκε το βασικό Ελληνικό Σχολείο Κλεισούρας, το οποίο έφερε την επωνυμία «Ελληνομουσείον Κλεισούρας». Το σχολείο αυτό πριν από το 1866 χωρίστηκε σε «Δημοτικό» και «Ελληνικό Σχολείο», είχε δε ως έμβλημα στη σφραγίδα του την εικόνα του Αγίου Σπυρίδωνα.

Στο Ελληνομουσείο Κλεισούρας ή στο Δημοτικό Σχολείο ή στο Ελληνικό Σχολείο, όπως αναφέρεται σε διάφορες πηγές (σχολεία – επωνυμίες του ίδιου εκπαιδευτηρίου), δίδαξαν κατά καιρούς σπουδαίοι και σοφοί δάσκαλοι, όπως ο πρώτος Σχολάρχης του Δημήτριος Αν. Λάσκαρις (1830-1849), ο επόμενος Σχολάρχης του Α. Βήκας (από το 1850 και μετά), ο γνωστός δάσκαλος και αγωνιστής Αναστάσιος Πηχεών (1862-1865) και πολλοί άλλοι κατά καιρούς, συνολικά 40 επιφανείς Αρωμούνοι εκπαιδευτικοί (37 δάσκαλοι, καθηγητές και 3 δασκάλες, καθηγήτριες – τα ονόματά τους: κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*).

Ακόμη στα 1849 το «Ελληνομουσείον Κλεισούρας» αναφέρεται και ως «Ελληνική Σχολή»: «*Εν δε τω περιβόλω του ναού τούτου (του Αγ. Δημητρίου) υπάρχει και η Ελλην. Ημών Σχολή, με βιβλιοθήκην και σφαίρας, και τρεις διδασκάλους· ων ο μεν Δημ. Παπαχαρισιάδης εικοσαετίαν ήδη όλην διδάσκει την νεολαίαν ημών, συμβουλεύων και νουθετών επί τα καλά νέους τε και γέροντας, άνδρας και γυναίκας, κατ' οικίαν τε και εν τω ναώ του θεού. Ο δε Σχολάρχης ημών Κ. Δημ.Αναστ. Λάσκαρις, καλώς κατηρτυσμένος με την νεωτέραν παιδείαν διδάσκει και ποδηγητεί επαξίως τους νέους ημών προς τας εκ του Ελικώνος ορμωμένας κλεινάς του Διός και της Μνη-*

ου της Μακεδονίας, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 57.

μοσύνης θυγατέρας».[222]

Το εκπαιδευτήριο του Ελληνομουσείου Κλεισούρας κτίστηκε με τις δαπάνες των απόδημων Κλεισουριωτών ευεργετών και κυρίως του αρχιμανδρίτη Σωφρόνιου Μπαρτζούλα από το Βουκουρέστι, ο οποίος πρόσφερε για το σκοπό αυτό 34.000 χρυσά γρόσια. Το σχολείο είναι γνωστό για την οργάνωση και την ποιότητα των σπουδών του, όπως επίσης και για την πλουσιότατη βιβλιοθήκη του, η οποία περιείχε γύρω στους 1.300 τόμους, όλοι από δωρεές επωνύμων δωρητών και ευεργετών (360 τόμοι από το Δημήτριο Δάρβαρη, 300 τόμοι από τον Ιωάννη Δάρβαρη, 200 τόμοι από τον ηγεμόνα της Μολδαβίας Θεόδωρο Χατζημάσιο και 152 τόμοι από τον Ιωάννη Λέκκου (κεφ. 4° – Ι. 3, *δ) Βιβλιοθήκες – βιβλία και χειρόγραφα σε σχολικούς χώρους, σε εκκλησίες και σε αρωμουνικά σπίτια*). Αυτή η περίφημη όμως βιβλιοθήκη, καθώς και το κτιριακό συγκρότημα, κάηκαν με την πυρκαγιά του 1866.[223]

Τέλος, σύμφωνα με τον Ευαγγελίδη Τρύφωνα στο «Ελληνομουσείο Κλεισούρας» μέχρι το 1913 υπηρέτησαν 21 σχολάρχες:[224]

---

222. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

223. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 132, ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 501-505. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, 122-123, ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 33-36.

224. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας...*, ό. π., σελ. 122-123

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

21 Διευθυντές του «Ελληνομουσείου Κλεισούρας»

Σχολάρχες «Ελληνομουσείου Κλεισούρας» (1775,) 1830-1913		
α/α	*Επώνυμο – όνομα*	*έτη*
1	Πέζαρος Ιωάννης	1775
2	Λάσκαρις Δημήτριος Αναστασίου	1830-1849
3	Βήκας Α.	1850-1857
4	Σαχίνης Ι.	1857-1862
5	Πηχεών Α.	1862-1865
6	Ευαγγελίδης Χρίστος	1865-1870
7	Κωνστάντιος	1870-1873
8	Πηλιόπουλος Ι.	1873-1875
9	Κωνσταντινίδης Γ.	1875-1878
10	Λήτσος Ι.	1878-1881
11	Γκανάτσος Αθ.	1881-1883
12	Λάϊος	1883-1887
13	Ρέππος Κ.	1887-1889
14	Γρέζος Τριαντ.	1889-1896
(9)	Κωνσταντινίδης Γ.	1896-1897
15	Καλογερόπουλος Ι.	1897-1900
16	Ζωγράφος Ν.	1900-1902
17	Αγγελής Κωνσταντίνος	1902-1904
(16)	Ζωγράφος Ν.	1904-1906
18	Κιάντος Γ.	1906-1908
19	Ευαγγέλου Δ.	1908-1910
20	Γεωργίου Χρ.	1910-1912
21	Παπαμάρκου Γρ.	1912-1914

Ελληνικό Σχολείο Κοριτσάς

Στην Κοριτσά το πρώτο «Ελληνικό Σχολείο» ιδρύθηκε το 1723. Καταστράφηκε από τους Τουρκαλβανούς μόλις άρχισε η Ελληνική Επανάσταση (1821).[225] Στα 1836 όμως ανασυστήθηκε και πάλι ως

225. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκο-*

«Ελληνικό Σχολείο» της Κοριτσάς με τις πλούσιες συνδρομές των Αρωμούνων αποδήμων συντοπιτών της. Μετά, το 1856, το σχολείο απόκτησε και μια γυμνασιακή τάξη, ενώ φαίνεται να λειτούργησε ως «Ελληνικό Σχολείο» ως το 1887. Το σχολείο είχε πλούσια βιβλιοθήκη με 1.000 πολύτιμους τόμους και διέθετε αναγνωστήριο και όργανα φυσικής πειραματικής.[226] Έκτοτε το σχολείο δραστηριοποιείται μέσα στα πλαίσια του Γυμνασίου Κοριτσάς (παραπάνω: *Γυμνάσιο Κοριτσάς*).

δ) Ορφανοτροφεία

Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης

Το Ορφανοτροφείο της Μοσχόπολης ή «Ορφανοδιοικητήριον»[227] λειτουργούσε προ του 1750 και παράλληλα με τη Σχολή της Μοσχόπολης - «Ελληνικό Φροντιστήριο» (παραπάνω, «*Νέα Ακαδήμεια*»). Στο Ορφανοτροφείο έβρισκαν στέγη και τροφή εκατοντάδες νέοι από την ευρύτερη περιοχή της Μοσχόπολης και διδάσκονταν, εκτός από τα μαθήματα που παρακολουθούσαν μέσα στα πλαίσια των σπουδών της Σχολής, και χρήσιμες τέχνες.[228]

ε) Παρθεναγωγεία

Παρθεναγωγείο Κοριτσάς

Ιδρύθηκε το 1857, και αναφέρεται η λειτουργία του κατά το σχολικό έτος 1872-1873.[229] Κάηκε στα 1882, οικοδομήθηκε όμως αμέσως με την οικονομική συνδρομή του Αρωμούνου δωρητή Γε-

---

κρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 158.

226. Πληροφορίες: ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888.

227. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 186.

228. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 82.

229. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκ-

ωργίου Δόκου.[230] Το Παρθεναγωγείο αρχικά περιλάμβανε 2 τάξεις Νηπιαγωγείου, 4 τάξεις Δημοτικού και 2 ανώτερες και αργότερα έγινε Γυμνάσιο με 9 τάξεις.[231] Στα 1875 είχε 2 δασκάλες και 150 μαθήτριες. Στα 1887 είχε 4 δασκάλες και 160 μαθήτριες. Κατά το σχολικό έτος 1894-1895 λειτουργούσε με εννιά τάξεις. Κατά το 1903 είχε 8 τάξεις και λειτουργούσε με 11 τμήματα, 14 δασκάλες και δασκάλους και 678 μαθήτριες.[232] Κατά το 1913 είχε 9 τάξεις και λειτουργούσε με 12 δασκάλες και 806 μαθήτριες.[333]

Σύμφωνα με τα αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, στο Παρθεναγωγείο Κοριτσάς, μέχρι το 1913, δίδαξαν 15 δασκάλες:[234]

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

15 δασκάλες – Καταγωγή, σπουδές, υπηρεσία

Δασκάλες Παρθεναγωγείου Κοριτσάς (1895-1913)			
Ονοματεπώνυμο	*Τόπος καταγωγής*	*Σπουδές Απόφοιτη:*	*Έτη διδασκαλίας*
Βλάχου Αρτεμισία Νικ.			1910-1912
Δουδούλη Άννα Κωνστ.	Κοζάνη		1910-1912
Δουδούλη Ελευθερία Κων.	Κοζάνη		1910-1912
Ευαγγέλου Μαρία (1879-1961)			1895-1897
Ζαχαριάδου Μαριάνθη			1907-1911
Λαϊνά Χρυσάνθη	Κοριτσά		
Μάνδρου Ελπινίκη Κοσμά (1880-1970)	Δυρράχιο		1901-1903 1907-1909 1911-1913
Μεταλληνού Αγγελική Β.	Κοριτσά		
Μίτσιου Θεοδώρα – Διευθύντρια	Κοριτσά	Ζαππείου Κων/πόλεως	
Παπαγιάννη Ελένη	Θεσ/νίκη		
Παπαγιάννη Παυλίνα	Θεσ/νίκη		
Παπαευγενίου Αλεξάνδρα	Λιτόχωρο		
Παπαευγενίου Αρετή	Λιτόχωρο		
Ράμμου – Τουρτούρη Αρσινόη Δ.		Ελισαβετείου Παρθεναγωγείου Ιωαννίνων (1897)	
Χατζηιωάννου Χαρίκλεια	Ρέσνα		

στ) Σχολές

«Ελληνική Σχολή» Μοσχόπολης

Παραπάνω: α) Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα – Ελληνικές Σχολές - *«Νέα Ακαδήμεια» Μοσχόπολης.*

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Γνωστότερα Σχολεία και Σχολές
της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

Β΄ - Σαντζάκι Κοριτσάς	
Σχολεία, Σχολές	*Κοινότητας*
«Νέα Ακαδήμεια»	Μοσχόπολης
Γυμνάσιο	Κοριτσάς
Ελληνικό Σχολείο – «Ελληνομουσείον»	Κλεισούρας
Ελληνικό Σχολείο	Κοριτσάς
Ορφανοτροφείο	Μοσχόπολης
Παρθεναγωγείο	Κοριτσάς

παιδευτικής Επιτροπής *«Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας»*, ΕΦΣΚ 7 (1874), σελ. 213.

230. Πληροφορίες: ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888.

231. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. β΄ τόμ.,Αθήνα 1973,σ. 53.

232. ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (Φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται και η *«Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κοριτσάς»*).

233. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 57.

234. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου...*, ό. π., σελ. 53-54.

3. Σαντζάκι Σερβίων

α) Αρρεναγωγεία

«Θωμαΐδειον Αρρεναγωγείον» Μπλατσίου

Ιδρύθηκε το 1860 και αποτέλεσε ένα διώροφο σχολικό συγκρότημα που κτίστηκε με τις δαπάνες του Μπλατσιώτη απόδημου Κωνσταντίνου Θωμαΐδη, προς τιμή του οποίου έφερε και το όνομά του.

Στο εκπαιδευτήριο αυτό λειτούργησε: α) Αρρεναγωγείο (Δημοτικό Σχολείο και Αστική Σχολή). β) Νηπιαγωγείο. γ) Η Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή του Στεργίου Δούμπα, η οποία μεταφέρθηκε εκεί λίγο αργότερα.[235] Ως Αστική Σχολή λειτουργούσε στα 1905 με 5 δασκάλους και 164 μαθητές (40 στην Α΄ τάξη, 45 στη Β΄ τάξη, 32 στη Γ΄ τάξη, 20 στη Δ΄ τάξη, 18 στη Ε΄ τάξη και 9 στη ΣΤ΄ τάξη).[236] Στα 1911 είχε 200 μαθητές.[237] Ως Αρρεναγωγείο λειτουργούσε στα 1911 με 7 τάξεις – 213 μαθητές.[238]

β) Αστικά σχολεία

Αστικό σχολείο Κρανιάς

Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1913-1914 από τις αρχές Σεπτεμβρίου μέχρι τα τέλη Μαΐου. Είχε 4 δασκάλους (τα ονόματά τους: Κεφ. 5° - ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού - αμοιβές*), 5 τάξεις Αστικού Σχολείου και 1 νηπιακή και παρουσίαζε κατά τάξεις τους παρακάτω μαθητές:[239]

---

235. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 179-180.

236. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 250.

237. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 107.

238. Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 275, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 178.

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Τάξεις και μαθητές Αστικού σχολείου Κρανιάς

Σχολικό έτος 1913-1914				
Τάξεις	*Αριθμός μαθητών*			
	Εγγραφέντες	*Φοιτώντες*	*Άρρενες*	*Θήλεις*
Νηπ.	50	50	50	-
Α΄	41	41	41	-
Β΄	12	12	12	-
Γ΄	8	8	8	-
Δ΄	4	4	4	-
Ε΄	2	2	2	-
Σύνολο	117	117	117	-

γ) Ελληνικά Σχολεία

Ελληνικό Σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Κοκκινοπλού

Σύμφωνα με τις τοπικές πληροφορίες ιδρύθηκε πολύ πριν από το 1870. Λειτουργούσε ως ιδιωτικό σχολείο σε χώρο της εκκλησίας, το οποίο είχε τρία δωμάτια και βοηθητικούς χώρους, και έμεινε γνωστό με το όνομα «Χάνι». Πάντως αναφέρεται ότι εγκαταστάθηκε σε δικό του νεόδμητο κτίριο το 1882 με τις φροντίδες του προεστού Ι. Γεροφωκά και ότι σ' αυτό δίδαξε ως πρώτος δάσκαλος ο Δημήτριος Γεροφωκάς. Το σχολείο λειτούργησε αρχικά (και για δυο χρόνια) ως μονοτάξιο και στη συνέχεια με την επάνδρωσή του με 3 νέους δασκάλους, το Γεώργιο Διδασκάλου και αργότερα τον Αντών. Πουμούφη και τον Ιωάννη Παπαδόπουλο, έγινε τετρατάξιο. Το σχολείο στα 1889 εμφανιζόταν ως «Ελληνική Σχολή»[240] και έκτοτε

239. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

240. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 7 Αυγούστου 1889, αρ. 638 (*Αίτησις της βλαχόφωνης του Κοκκινοπλού Ελληνικής Κοινότητος περί χορηγίας βοηθημάτων υπέρ των Σχολείων υπό της Σχολικής Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και παιδείας*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 195

βελτιωνόταν συνεχώς, φτάνοντας στην ολοκλήρωσή του στα 1910, οπότε και άρχισε να λειτουργεί με έξι τάξεις, στις οποίες δίδασκαν τουλάχιστο 6 δάσκαλοι.[241]

Γενικά στο εκπαιδευτικό συγκρότημα του *Ελληνικού Σχολείου (Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή) Κοκκινοπλού* συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 17 εκπαιδευτικοί (13 δάσκαλοι και καθηγητές και 4 δασκάλες και καθηγήτριες – τα ονόματά τους: κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων)*.

Κατά το σχολικό έτος 1905-1906 το Ελληνικό Σχολείο Κοκκινοπλού λειτουργούσε ως Αστική Σχολή με Νηπιαγωγείο – με εγγραφέντες 76 μαθητές (27 στην Α΄ τάξη, 12 στη Β΄ τάξη, 13 στη Γ΄ τάξη, 12 στη Δ΄ τάξη, 6 στην Ε΄ τάξη και 6 στη ΣΤ΄ τάξη) και 105 νήπια.[242]

Σύμφωνα με άλλη πηγή, κατά το σχολικό έτος 1913-1914 λειτουργούσε επίσης ως «Αστική Σχολή μικτή μετά Νηπιαγωγείου» από τις αρχές Σεπτεμβρίου μέχρι τα τέλη Ιουλίου. Είχε 6 εκπαιδευτικούς (4 δασκάλους και 2 δασκάλες – τα ονόματά τους: Κεφ. 5° - ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού - αμοιβές*), 5 τάξεις Αστικού Σχολείου και 1 νηπιακή και παρουσίαζε κατά τάξεις τους παρακάτω μαθητές:[243]

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Τάξεις και μαθητές Αστικής Σχολής Κοκκινοπλού

Σχολικό έτος 1913-1914			
Τάξεις	*Αριθμός μαθητών*		
	Εγγραφέντες Φοιτώντες	*Άρρενες*	*Θήλεις*
Νηπ.	103	58	45
Α΄	43	31	12
Β΄	31	23	8
Γ΄	25	16	9
Δ΄	17	15	2
Ε΄	8	6	2
Σύνολο	227	149	78

Οι απόφοιτοι του Ελληνικού Σχολείου Κοκκινοπλού συνέχιζαν τις σπουδές τους στη Μεγάλη Ελληνική Σχολή Τσαριτσάνης και αργότερα στο Γυμνάσιο Ελασσόνας, στα Διδασκαλεία της Λάρισας[244] και βέβαια στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.

Ελληνικό Σχολείο Λάιστας

Ιδρύθηκε γύρω στα 1840 και σ' αυτό πρωτοδίδαξαν οι Αρωμούνοι συντοπίτες δάσκαλοι Αθανάσιος Φίλος και Αντώνιος Νικολαΐδης, και οι δυο απόφοιτοι της Ακαδημίας της Κέρκυρας.

Μέχρι το 1898, χρονιά κατά την οποία κάηκε το διδακτήριο, το Ελληνικό Σχολείο της Λάιστας λειτουργούσε με 10 τμήματα. Στη συνέχεια και μέχρι το 1908 ενώθηκε με το Δημοτικό Σχολείο και συστεγάστηκαν και τα δυο σχολεία μαζί στο «Σχολείο της πλατείας Παναγιάς». Στα 1908 το Ελληνικό και Δημοτικό Σχολείο στεγάστηκαν σε νεόδμητο κτίριο, το οποίο κτίστηκε πάνω στο αρχικό σχολείο του 1840. Οι μαθητές του Ελληνικού Σχολείου στα τελευταία χρόνια πριν από το 1913 ανέρχονταν γύρω στους 60.[245]

Ελληνικό Σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Σαμαρίνας

Το Ελληνικό Σχολείο της Σαμαρίνας φαίνεται να λειτουργούσε από τα τέλη του 18ου αιώνα. Πρέπει όμως να ατόνησε η λειτουργία του κατά τη διάρκεια των χρόνων της ελληνικής επανάστασης, αφού ο Σαμαρινιώτης κληρικός Διοκλής Χρυσάνθου Χατζή Μπίρος συνιστούσε την ανασύστασή του. Στα χρόνια όμως 1867 και 1871 λειτουργούσε και πάλι με δάσκαλο το Ζήση Γ. Χοτόπουλο και σε νέο πλέον σχολικό κτίριο, όπως σημειωνόταν σε εκκλησιαστικό βι-

---

241. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 188, ΚΑΪΜΑΚΑΜΗ ΒΑΣΙΛΗ Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) – Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 88.

242. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*..., ό. π., σ. 189-191.

243. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

244. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*..., ό. π., σελ. 187.

245. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51.

βλίο (στην τελευταία σελίδα του Μηναίου του Οκτωβρίου) στο ναό του Αγίου Αθανασίου: «*Ζήσης Γ. Χοτόπουλος επί δυο έτεσιν χρηματίσας Δημοδιδάσκαλος, το μεν πρώτον εις το παλαιόν σχολείον έτος 1867, το δεύτερον εις το νεόκτιστον, έτος 1871...*».[246]

Στα 1882-1883 το Ελληνικό Σχολείο εξακολουθεί να λειτουργεί και εμφανίζεται ως «Ελληνική σχολή» με 3 «φιλότιμους» δασκάλους: «*Η κοινότης Σαμαρίνης διατηρεί ελληνικήν σχολήν τρεις δασκάλους έχουσαν, ων οι δυο φιλοτίμως πάνυ δωρεάν παρέχουσιν εαυτούς εις διδασκαλίαν της εκεί μαθητιώσης νεότητος*».[247]

Μετά το 1885 παρουσιάζεται και ως «Αστική Σχολή»: Κατά το θέρος του 1885 η παιδεία στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου ήταν άριστη «*ιδία της αστικής σχολής Σαμαρίνης χάρις εις τας αόκνους προσπαθείας και τους καταβληθέντας κόπους του μόνου κατά την Πίνδον εργαζομένου υπέρ του Ελληνισμού ικανού διδασκάλου και διευθυντού αυτής κ. Δ. Σάδα... ο αριθμός* (δε) *των εν ταις σχολαίς Σαμαρίνης φοιτώντων μαθητών προέβαινεν οσημέραι αυξανόμεναι...*».[248] «*Εν τω μαθητολογίω της* (Αστικής) *Σχολής ταύτης ενεγράφησαν κατά την παρελθούσαν θερινήν εξαμηνίαν* (του 1889) *300 περίπου μαθηταί διαιρεθέντες εις επτά τάξεις, ων η ανωτέρα ισοδυνάμει τη Τρίτη τάξει του Ελληνικού Σχολείου*».[259] Στις αρχές του 20ού αιώνα η «Ελληνική Σχολή» Σαμαρίνας λειτουργούσε με 523 μαθητές και μαθήτριες και καταγράφεται στους «χάρτες των σχολείων» ως εκπαιδευτικό συγκρότημα με δυο Σχολεία (Αρρεναγωγείο και Παρθεναγωγείο).[250]

---

246. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *Ιστορικαί έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην «*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*», Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 472.

247. «Εκκλησιαστική Αλήθεια», 1882-1883, σελ. 443.

248. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 16 Φεβρουαρίου 1885, αρ. 686 (*Έκθεσις προς τον κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής* – Κατάσταση των σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα* (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912), Ελασσόνα 1993, σελ. 19.

249. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκ/βρίου 1889, αρ. 859 (*Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και*

Γενικά στο εκπαιδευτικό συγκρότημα του *Ελληνικού Σχολείου (Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή) Σαμαρίνας* συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 15 εκπαιδευτικοί (13 δάσκαλοι, καθηγητές και 2 δασκάλες – τα ονόματά τους: κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*).

Ελληνικό Σχολείο Φούρκας (Αρρένων – Θηλέων)

Δε γνωρίζουμε πότε ιδρύθηκε. Πάντως η λειτουργία του εντοπίζεται γύρω στα 1860, ενώ αναφέρεται και γύρω στα 1880.[251] Μέχρι το 1911 λειτουργούσε με 120 μαθητές και 4 δασκάλους, στεγαζόμενο σε κάποιο παλιό και ακατάλληλο οίκημα, οπότε και τη χρονιά εκείνη μετεγκαταστάθηκε στο δικό του νεόδμητο διδακτήριο. Στο Ελληνικό Σχολείο Φούρκας μέχρι το 1913 δίδαξαν 17 εκπαιδευτικοί (14 δάσκαλοι και 3 δασκάλες), από τους οποίους οι 9 ήταν Αρωμούνοι Φουρκιώτες:[252]

ΠΙΝΑΚΑΣ 25
Εκπαιδευτικοί της Φούρκας

Δάσκαλοι και δασκάλες του Ελληνικού Σχολείου Φούρκας (1860-1914)		
Σχολικά έτη	*Επώνυμο - Όνομα*	*Τόπος καταγωγής*
1860-1874	Οικονόμου Παπανικόλας ή Μόκας	Φούρκα
1874-1878	Καράτζιος Γεώργιος («Δασκαλίκος»)	Φούρκα
	Οικονόμου Αριστοτέλης Π. Ν. ή Μόκας	Φούρκα
	Φλιώνης Ζώης	Φούρκα
	Χοντρομήτρος Κωνσταντίνος	Φούρκα
1878-1880	Παπαγεωργίου Θεόδωρος	Αετομηλίτσα
	Σόλτας Γεώργιος	Επταχώρι
	Τσιρβαρίτης Θωμάς	Ελαφότοπος
1880-1891	Κολοκύθας Δημήτριος	Πυρσόγιαννη
	Παπακώστας Ανδρέας	Φούρκα
	Πύρσος Ιωάννης	Πυρσόγιαννη
1891-1914	Μπιάλας Γεώργιος	Φούρκα
	Οικονομίδης Αλέξανδρος	Φούρκα
	Παπακώστα Αγγελική	Κόνιτσα
	Παπαπαναγιώτου Αλεξάνδρα	Γιάννενα
	Τζημοράγκας Νικόλαος (1913-1921)	Φούρκα
	Τσιγαρίδα – Σδράβου Ουρανία	Κόνιτσα

δ) «Ημερήσια Σχολεία»

«Ημερήσιο Σχολείο» Μπλατσίου

Στο Μπλάτσι, πολύ πριν από το 1700 λειτουργούσε «Ημερήσιο Σχολείο», σε αντιδιαστολή με το «Κρυφό Σχολειό» που προϋπήρχε (το «παράνομο» δηλαδή – το «κρυφό»), αφού – όπως διασώζεται – ήδη από το 1668 με ειδικό φιρμάνι («Βασιλική Διαταγή») του Σουλτάνου Μωάμεθ Δ΄ είχε παραχωρηθεί το σχετικό προνόμιο για την ίδρυσή του.[253] Πάντως το σχολείο αυτό πρέπει, έστω και με υποτυπώδη τρόπο, να υπήρχε μέχρι το 1761, οπότε και λειτούργησε επίσημα το πρώτο Ελληνικό Σχολείο (παραπάνω – ενότητα Ι, 2, γ: *Ελληνικά Σχολεία*).

ε) «Κρυφά Σχολειά»

Το «Κρυφό Σχολειό» Μπλατσίου

Το πρώτο στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας. Φαίνεται να λειτουργούσε σε μια κρύπτη, στην οποία εισερχόταν κανείς από μια μικρή στενή πέτρινη σκάλα που ξεκινούσε μέσα από το Άγιο Βήμα της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου. Στο χώρο αυτό του «Κρυφού Σχολειού», «*κάτω από τον ναό του Αγίου Νικολάου*»,[254] ο οποίος

Παιδείας Επιτροπής – Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα* (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912), Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

250. CONTOYANNIS PATROCLE, *Carte des écoles chrétiennes de la Macédoine, χ. τ. έκδοσης, 1903, Instituto Geografico di Agostini-Roma,* 1906.

251. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913),* Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 359.

252. ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία),* Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 174.

253. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας,* «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 167.

254. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος,* Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 99.

(χώρος) υπάρχει μέχρι σήμερα, βρίσκονται τοποθετημένα κυκλικά πέτρινα καθίσματα για τους μαθητές και μια «έδρα» για τον παπαδάσκαλο. Ακόμη στο δάπεδο υπάρχει η σκόρπια άμμος, πάνω στην οποία χάραζαν και έγραφαν οι μαθητές. Στο σχολειό αυτό που συγκεντρώνονταν οι μαθητές με το δάσκαλό τους «κρυφά» για το φόβο των Τούρκων, μοναδικά βιβλία αποτελούσαν το Ψαλτήρι, το Οκταήχι και οι προφητείες του Αγαθάγγελου.[255]

Θα πρέπει, κατά την άποψή μας, αυτό το «Κρυφό Σχολειό» να ήταν παλαιότερο και να μην ταυτιζόταν με το πρώτο Ελληνικό Σχολείο, το οποίο λειτουργούσε επίσημα από το 1761 κι αυτό στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, αλλά στο χώρο του νάρθηκα, επειδή στα χρόνια εκείνα δεν υπήρχε πια ο λόγος για «κρυφή σύναξη» των μαθητών, αφού πλέον είχαν επέλθει σχετικές φιλελευθερίες μετά τη συνθήκη του Passarowitz (Πασσάροβιτς) στα 1718. Εξάλλου πολύ πιο μπροστά το Μπλάτσι είχε και τα ειδικά προνόμιά του με το «ειδικό φιρμάνι» για την ίδρυση του Ημερήσιου Σχολείου, το οποίο παρουσιάσαμε μόλις πιο πάνω.

Πάντως, γενικά αμφισβητήθηκε η ύπαρξη των «Κρυφών Σχολείων» από πολλούς μελετητές, αφού κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας λειτουργούσαν τα Ελληνικά Σχολεία, χωρίς βέβαια αυτό να αποκλείει και τις μαρτυρίες για τη λειτουργία τους[256] λόγω της τυραννικής καταπίεσης των Τούρκων.

στ) Παρθεναγωγεία

«Μουσίκειον Ελληνικόν Παρθεναγωγείον» Μπλατσίου

Ιδρύθηκε το 1881 και αποτέλεσε ένα δεύτερο σχολικό συγκρότημα – μετά το «Θωμαΐδειο» Αρρεναγωγείο – που κτίστηκε με το κληροδότημα του Μπλατσιώτη απόδημου Δημητρίου Μουσίκου, προς τιμή του οποίου έφερε και το όνομά του. Στο εκπαιδευτήριο

---

255. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 166.

256. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 84.

αυτό μεταφέρθηκε το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο, το οποίο αρχικά ήταν ενσωματωμένο στο «Θωμαΐδειο» Αρρεναγωγείο της κοινότητας.

Το Μουσίκειο Ελληνικό Παρθεναγωγείο Μπλατσίου αποτελεί σταθμό για τα νεοελληνικά γράμματα της ευρύτερης περιοχής, κυρίως για δυο λόγους: Πρώτο, γιατί στο εκπαιδευτήριο αυτό πρωτάρχισε η χωριστή συστηματική εκπαίδευση των κοριτσιών. Δεύτερο, γιατί από εκεί, στα 1888, άρχισε να εφαρμόζεται η συνδιδακτική μέθοδος στη διδασκαλία των μαθημάτων, αντικαθιστώντας έτσι την προϋπάρχουσα αλληλοδιδακτική.[257] Το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε στα 1905 με τέσσερις τάξεις και 92 μαθήτριες (32 στην Α΄ τάξη, 28 στη Β΄ τάξη, 20 στη Γ΄ τάξη και 12 στη Δ΄ τάξη) και στο συστεγαζόμενο Νηπιαγωγείο φοιτούσαν 120 νήπια. Και στα δυο εκπαιδευτήρια δίδασκαν 2 δασκάλες.[258] Το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε επίσης στα 1911 με τέσσερις τάξεις και 80 μαθήτριες, ενώ αντίστοιχα το Νηπιαγωγείο του είχε 100 νήπια.[259]

ζ) Σχολές

«Ελληνική Σχολή» - «Δημοτική Σχολή» - «Ελληνική Δημοτική Σχολή» Αβδέλας

Σύμφωνα με τις πηγές μνημονεύεται στα 1882: «*Έχει καλώς κατηρτισμένην ελληνικήν σχολήν ευδοκίμως λειτουργούσαν*».[260] Στα 1905 εξακολουθούσε να υφίσταται η «Σχολή», η οποία μάλιστα καταστράφηκε από πυρκαγιά.[261] Επίσης, σύμφωνα με την απογραφή

---

257. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 180.

258. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 250.

259. Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 275, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 178, ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 107.

260. *«Εκκλησιαστική Αλήθεια»*, 1882-1883, σελ. 443.

του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας, στα 1905 λειτουργούσε στην Αβδέλα «Δημοτική Σχολή» με 2 δασκάλους (ο ένας βοηθός) και 120 μαθητές – απ' αυτούς οι 17 μαθήτριες (6 στη Ε΄ τάξη, 12 στη Δ΄ τάξη, 19 στη Γ΄ τάξη, 22 στη Β΄ τάξη, 21 στην Α΄ τάξη και 34 στην Προκαταρτική).[262] Τέλος, στα 1913-1914 λειτουργούσε η «Ελληνική Δημοτική Σχολή», η οποία συντηρούνταν από τη Μητρόπολη και λειτουργούσε από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου με 2 δασκάλους και 92 μαθητές.[263]

Πάντως η εκπαίδευση στην Αβδέλα φαίνεται να λειτουργούσε συνεχώς, αφού στις αρχές του αιώνα μας υπήρχε στην κοινότητα και Ελληνικό Σχολείο, το οποίο λειτουργούσε με περισσότερους από 50 μαθητές.[264]

Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή – Ελληνικό σχολείο Κοκκινοπλού

Παραπάνω: γ) Ελληνικά σχολεία - *Ελληνικό σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Κοκκινοπλού.*

«Δημοτική Σχολή» Κρανιάς

Κτίστηκε στα 1882. Με το τέλεια οργανωμένο της εκπαιδευτικό σύστημα έγινε αντίστοιχα και το μορφωτικό κέντρο της περιοχής: «*Η εν Κρανιά κοινότης δια της θεοφιλούς ομονοίας των μελών αυτής αξιομίμητον παρέχει εαυτήν παράδειγμα μιμήσεως· αύτη επέτυχε να οικοδομήσει εκ θεμελίων την σχολήν αυτής, να αναπτύξη τον κύκλον των εν αυτή μαθημάτων και να θέση τας βάσεις ασφαλεστέρου εκπαιδευτικού συστήματος, επιτρέψοντος αυτή την συντήρησιν καλώς λειτουργούσης δημοτικής σχολής. Και η φιλότιμος αύτη κοινότης δεί-*

---

261. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1905, σελ. 522.

262. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 243-244.

263. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

264. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 204.

ται συνδρομής και υποστηρίξεως υπό των ευπορούντων φιλομούσων ομογενών, δια τε την καθ' εαυτήν σημασίαν της κωμοπόλεως ταύτης, ούσης μιας των κρατίστων εν τη επαρχία ταύτη, και δια την γεωγραφικήν αυτής θέσιν κειμένην εν τω κέντρω πολλών μικρών χωρίων, άτινα τα εκ της διαδόσεως των γραμμάτων αγαθά εξ αυτής περιμένουσιν».[265]

«Σχολή Λιβαδίου» - Λιβαδιώτικη Σχολή - Αστική Σχολή Λιβαδίου

Η «Σχολή Λιβαδίου» είναι ευρύτερα γνωστή ως Λιβαδιώτικη Σχολή. Είναι το πρώτο Ανώτερο Σχολείο του Λιβαδίου (Ολύμπου – το γνωστό Βλαχολίβαδο), το οποίο ιδρύθηκε στα 1768.

Στη Λιβαδιώτικη Σχολή δίδαξε στα χρόνια 1776-1782 (μετά την πενταετή, 1770-1775, διδασκαλική του υπηρεσία στη Τσαριτσάνη) ο περίφημος Ιωάννης Πέζαρος (κεφ. 7° - III, 3. *Πέζαρος Ιωάννης*). Στη διάρκεια αυτή ο Πέζαρος ανέλαβε και τα καθήκοντα του Σχολάρχη δυο φορές[266] και οργάνωσε τα προγράμματα των σπουδών της Σχολής, δίνοντας βάση στη Γραμματική, στη Φιλοσοφία, στα Μαθηματικά και στην Ερμηνεία των μύθων του Αισώπου. Κατά τη διάρκεια της παρουσίας του Πέζαρου, η Λιβαδιώτικη Σχολή απέκτησε μεγάλη φήμη και έγινε λαμπρό εκπαιδευτικό κέντρο, στο οποίο συνέρεαν κατά δεκάδες οι μαθητές των γύρω περιοχών για να ακούσουν τα μαθήματά του.

Μετά το 1782, οπότε και αποχώρησε ο Πέζαρος, τη Σχολή την ανέλαβε ο ιερομόναχος Άνθιμος Ολυμπιώτης, ο οποίος την ανασυγκρότησε και την εμπλούτισε με σχολικά εγχειρίδια και νέα επιστημονικά συγγράμματα. Τη διεύθυνση της Σχολής σ' αυτή τη νέα περίοδο την ανέλαβε ο Λιβαδιώτης Τιμόθεος Σπαρμιώτης (μαθητής του Πέζαρου) και στη συνέχεια ο συντοπίτης επίσης Ιωνάς Σπαρμιώτης.

Μετά τον Άνθιμο (πέθανε το 1794) την ευθύνη (την επιτροπεία) της Λιβαδιώτικης Σχολής την ανέλαβε ο ηγούμενος της Ολυμπιώ-

---

265. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1882-1883, σελ. 443.

266. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά*, Ιωάννινα 1960, σελ. 198.

τισσας (του μοναστηριού «Ολυμπιώτισσα») παπα-Αρσένης, ενώ για τη λειτουργία της φρόντιζε ο εκάστοτε επίσκοπος Πέτρας, ο οποίος είχε ως έδρα του το Λιβάδι. Μετά το θάνατο του παπα-Αρσένη (1854) την επιτροπεία την ανέλαβε ο Λιβαδιώτης Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης, κατά την εποχή του οποίου η Σχολή παρουσίασε εντυπωσιακή πρόοδο, οι δε μαθητές της, το 1856, έφταναν τους 150. Τέλος, στα 1903 τη διεύθυνση την ανέλαβε ο Λιβαδιώτης δάσκαλος Κώστας Κάρπος,[267] ενώ στα 1906 ο Γεώργιος Γεωργιάδης και στα 1909-1912 ο Κωνσταντίνος Γκουτζιαμάνης, και οι δυο φοιτητές της Ιατρικής.

Στη «Σχολή Λιβαδίου», μέχρι το 1912, δίδαξαν 19 αξιόλογοι λόγιοι και δάσκαλοι (κεφ. 7° – Α. Ι. *Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων*). Ανάμεσά τους δε διετέλεσαν, κατά καιρούς, συνολικά οι παρακάτω 9 Σχολάρχες, Επίτροποι και Διευθυντές:

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

Σχολάρχες, Επίτροποι, Διευθυντές Λιβαδίου

«Σχολή Λιβαδίου» - Λιβαδιώτικη Σχολή - Αστική Σχολή Λιβαδίου (1776-1912)		
Επώνυμο -Όνομα	*Διοίκηση*	*Έτη*
Πέζαρος Ιωάννης	Σχολάρχης	1776-1781/82
Άνθιμος Ολυμπιώτης	Επίτροπος	Μετά το 1781
Σπαρμιώτης Τιμόθεος	Διευθυντής	Μετά τον Άνθιμο
Σπαρμιώτης Ιωνάς	Διευθυντής	Μετά τον Τιμόθεο
παπα – Αρσένης	Επίτροπος	1794-1854
Παπαγρηγοριάδης Αγαθάγγελος	Επίτροπος	Μετά το 1854
Κάρπος Κώστας	Διευθυντής	1903
Γεωργιάδης Γεώργιος	Διευθυντής	1906
Γκουτζιαμάνης Κωνσταντίνος	Διευθυντής	1909-1912

Στη «Σχολή Λιβαδίου» φοίτησαν εκατοντάδες μαθητές, από

267. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 48.

τους οποίους δεκάδες, μετά την αποφοίτησή τους, συνέχισαν τις σπουδές τους στα πανεπιστήμια της Αθήνας, της Κωνσταντινούπολης και της Κεντρικής Ευρώπης και διακρίθηκαν στις επιστήμες και στα γράμματα.[268]

Για τη Λιβαδιώτικη Σχολή, έγραφε χαρακτηριστικά ο επίτροπός της Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης στην έκκληση που είχε αποστείλει προς τους απόδημους Λιβαδιώτες, ώστε να τους ευαισθητοποιήσει για την οικονομική υποστήριξη των σχολείων της γενέτειράς του: «*Περί τας αρχάς της παρελθούσης 100ετηρίδος ότε ο δεινός λαίλαψ των δυσπραγιών είχε καταλύψει άπαν το γένος υπό την ζοφεράν της αμαθείας αχλύν, το Λιβάδι καίτοι μικρά πολίχνη εφιλοτιμείτο ν' αριθμεί μετά των ευαρίθμων τότε σχολών των Ιωαννίνων, της Θεσ/νίκης, του Άθω εξαίσιον σχολείον όχι μόνον της ελληνικής γλώσσης, του αρχαίου τούτου πατρογονικού θησαυρού δι' ου δικαίως πάντες καυχόμεθα αλλά και Μαθηματικών όσα τότε εσυγχώρει του γένους η τότε κατάστασις. Διδάσκαλοι του Γένους, δόκιμοι εν τοις τότε πεπαιδευμένοις του Έθνους και μεταξύ αυτών Αλέξανδρος Πέζαρος, Ι. Πέζαρος, και ο θαυμάσιος Ευγένιος Βούλγαρης δια την επικρατούσαν φήμην επεσκέφθη την Σχολήν ότε διέτριβεν εις Κοζάνην*».[269]

Η Λιβαδιώτικη Σχολή κατά το σχολικό έτος 1913-1914 λειτουργούσε από τις αρχές Οκτωβρίου μέχρι τα τέλη Ιουνίου ως Αστική Σχολή, η οποία φιλοξενούσε και το Νηπιαγωγείο της κοινότητας. Είχε 6 εκπαιδευτικούς (5 δασκάλους και μια δασκάλα – τα ονόματά τους: Κεφ. 5° - ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού - αμοιβές*), 6 τάξεις Αστικού Σχολείου, μια προκαταρτική και μια νηπιακή τάξη και παρουσίαζε (κατά τάξεις) τους παρακάτω μαθητές:[270]

---

268. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 77-80.

269. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας...*, ό. π., σελ. 79.

270. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

Τάξεις και μαθητές Αστικής Σχολής Λιβαδίου

Σχολικό έτος 1913-1914			
Τάξεις	*Αριθμός μαθητών*		
	Εγγραφέντες Φοιτώντες	*Άρρενες*	*Θήλεις*
Νηπ.	88	58	30
Προκ.	72	40	32
Α΄	63	43	20
Β΄	39	28	11
Γ΄	31	20	11
Δ΄	9	4	5
Ε΄	15	8	7
ΣΤ΄	9	4	5
Σύνολο	326	205	121

«Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα» Μπλατσίου

Ιδρύθηκε στο Μπλάτσι το 1843 και έφερε στην επωνυμία του το όνομα του ευεργέτη του Στέργιου Δούμπα, ο οποίος την εφοδίασε με θρανία πολυτελείας, με εξέδρες,[271] με πλούσια βιβλιοθήκη και με χρήσιμα εποπτικά μέσα.

Η Σχολή παρουσίασε θεαματική πρόοδο και εξελίχτηκε στα αμέσως επόμενα χρόνια σε ένα πλήρες και δυναμικό «Ελληνικό Σχολείο». Το σχολείο αυτό το επόπτευε τριμελής σχολική εφορεία και συντηρούνταν όχι μόνο από τον ευεργέτη Στέργιο Δούμπα, αλλά και από τους γιους του, τον Ιωάννη Αδάμου Γερμάνη και από άλλους συντοπίτες.[272] Στο χρονικό διάστημα 1843-1860 δίδαξαν στο περιώνυμο διδακτήριο 12 δάσκαλοι (τα ονόματά τους: κεφ. 7° – Α.Ι.

271. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 167.

272. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτ. Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939, σελ. 61 κ. εξ.

Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων).

Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή – Ελληνικό Σχολείο Σαμαρίνας

Παραπάνω: β) Ελληνικά Σχολεία - *Ελληνικό Σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Σαμαρίνας.*

ΠΙΝΑΚΑΣ 28

Γνωστότερα Σχολεία και Σχολές
της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

Γ΄ - Σαντζάκι Σερβίων	
Σχολεία, Σχολές	*Κοινότητας*
«Θωμαΐδειον Αρρεναγωγείον»	Μπλατσίου
Αστικό Σχολείο	Κρανιάς
Ελληνικό Σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή	Κοκκινοπλού
Ελληνικό Σχολείο	Λάιστας
Ελληνικό Σχολείο – Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή	Σαμαρίνας
Ελληνικό Σχολείο (Αρρένων – Θηλέων)	Φούρκας
«Ημερήσιο Σχολείο»	Μπλατσίου
«Κρυφό Σχολειό»	Μπλατσίου
«Μουσίκειον Ελληνικόν Παρθεναγωγείον»	Μπλατσίου
«Ελληνική Σχολή» – «Δημοτική Σχολή» – «Ελληνική Δημοτική Σχολή»	Αβδέλας
«Δημοτική Σχολή»	Κρανιάς
«Σχολή Λιβαδίου» – Λιβαδιώτικη Σχολή – Αστική Σχολή	Λιβαδίου
«Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα»	Μπλατσίου

Β. Η εκπαίδευση των Αρωμούνων σε μη αρωμουνικές κοινότητες

Ι. Αρωμούνοι μαθητές σε μη αρωμουνικές κοινότητες

1. Εκτός από τις παραπάνω αμιγείς αρωμουνικές κοινότητες ή κατά το μεγαλύτερο μέρος τους που κατοικούνταν από Αρωμούνους, οι οποίοι και καθόριζαν την πολιτισμική τους ζωή, λιγότεροι Αρωμούνοι ζούσαν και σε ελληνόφωνες κοινότητες του Δυτικού μακεδονικού χώρου είτε ως μόνιμοι κάτοικοι είτε – το συνηθέστερο – ως πρόσκαιροι κατά τη θερινή ή τη χειμερινή περίοδο. Οι Αρωμούνοι σ' αυτές τις κοινότητες ακολουθούσαν την ελληνική παιδεία και τα παιδιά τους φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν και συντηρούνταν με τις φροντίδες των ελληνοφώνων και των βλαχοφώνων κατοίκων τους.

Για παράδειγμα: Οι Αρωμούνοι της Σαμαρίνας,[273] της Αβδέλας, του Περιβολίου και της Σμίξης «*και εν γένει των κατά τον Πίνδον βλαχοφώνων χωρίων*» λειτουργούσαν τα εκπαιδευτήριά τους μόνο κατά τη θερινή περίοδο, από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου.[274] Κατά τη χειμερινή περίοδο κατοικούσαν σε οικισμούς

---

273. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα* (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912), Ελασσόνα 1993, σελ. 27.

274. «*Κατόπιν των πληροφοριών ας μετέδωκα υμίν δια του υπ' αριθ. 510 και από 12 Αυγούστου ε.έ. εγγράφου μου περί της καταστάσεως των σχολείων Σαμαρίνης και εν γένει των κατά τον Πίνδον βλαχοφώνων χωρίων, λαμβάνω την τιμήν ίνα γνωρίσω υμίν ότι, καθ' ας έλαβον πληροφορίας παρά των εσχάτων κατελθόντων ενταύθα διδασκάλων Σαμαρίνης και Σμίξεως και άλλων εκείθεν ανταποκριτών μου, αι εργασίαι εν ταις σχολαίς, εν γένει των εν Πίνδω κοινοτήτων εξηκολούθησαν καθ' όλην την παρελθούσαν θερινήν εξαμηνιαίαν τακτικώτατα και τα αποτελέσματα αυτών υπήρξαν άριστα...*» (ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας),

της Θεσσαλίας, όπου και μαθήτευαν τα παιδιά τους στα εκεί λειτουργούντα ελληνικά σχολεία, όπως μας πληροφορεί και το αποκαλυπτικό έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών, με βάση τα στοιχεία που του διαβιβάστηκαν από το Ελληνικό Προξενείο της Ελασσόνας:[275]

Υπουργείον Εξωτερικών

Προς την Επιτροπήν Εκκλησίας – Παιδείας

Εκ λεπτομερούς εκθέσεως του εν Ελασσώνι Προξένου, περιγράφουσα την κατάστασιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, εν σχέσει προς τας ενεργείας της Ρουμ – προπαγάνδας, πληροφορούμεθα ότι οι κάτοικοι ιδίως των κωμοπόλεων Σαμαρίνης, Αβδέλλης, Περιβολίου και Σμίξης, παραχειμάζοντες εν Θεσσαλία από Οκτωβρίου μέχρις Μαΐου, αποστέλλουσι τα τέκνα αυτών κατά το χρονικό διάστημα (τούτο) εις τα σχολεία των περιφερειών Τρικάλων και Λαρίσης.

Επειδή δε ου μόνον τα τέκνα των καθαρώς Ελληνικών οικογενειών των ανωτέρω κωμοπόλεων φοιτώσι εις τα ημέτερα σχολεία, αλλά και τα τέκνα εκείνων, οίτινες εγένοντο θύματα του Ρουμουνικού προσηλυτισμού και διέρχονται τον χειμώνα εν Θεσσαλία, αναγκάζονται να προσέρχονται εν αυτοίς, καλόν ήθελε αποβή να ληφθή από τούδε φροντίς όπως τα εκπαιδευτήρια εν τοις Νομοίς Τρικάλων και Λαρίσης, διαρρυθμισθώσι ούτως ώστε να παρέχωσι μεν ανωτέραν την διδασκαλίαν, να καθιστώσι δε επωφελεστέρους τους καρπούς αυτής εις τους παίδας των παραμεθορίων επαρχιών οίτινες απειλούνται υπό των οσημέραι επιτεινομένων εργασιών των Ρουμούνων αποστόλων.

Το αυτό ισχύει και δια τα σχολεία θηλέων.

6/9/86 *Ο Υπουργός*

Στα 1905, και σύμφωνα με την απογραφή του καζά Ελασσόνας

Ελασσόνα, 16 Φεβρουαρίου 1885, αρ. 686 (*έκθεσις προς τον κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής*– Κατάσταση των σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα* (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912), Ελασσόνα 1993, σελ. 19).

275. ΑΥΕ, Προς την Επιτροπήν Εκκλησίας – Παιδείας, 6/9/86 (Ο Υπουρ-

(της διοίκησης Σερβίων– Σαντζάκι Σερβίων), στην Ελασσόνα κατοικούσαν 230 Αρωμούνοι.[276]

Κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας, στη Μητρόπολη Γρεβενών παραχείμαζαν πολλές αρωμουνικές οικογένειες στις κοινότητες Μπάλτινο και Λαμπανίτσα.

Επίσης στη Μητρόπολη Ελασσόνας κατέβαιναν κατά τη χειμερινή περίοδο Αρωμούνοι κάτοικοι της Πίνδου στα χωριά: Βλαχογιάννη, Δαμάσι, Πραιτώρι και Τσαριτσάνη,[277] όπως επίσης και στην πόλη των Γρεβενών, όπου «*εν αμφοτέροις ταις ειρημέναις Σχολαίς Γρεβενών (Δημοτική Σχολή – Αστική Σχολή) φοιτησάντων μαθητών τα δυο τρίτα ήσαν παίδες των αυτόθι κατά τον χειμώνα παρεπιδημούντων Βλαχοφώνων οικογενειών των εν Πίνδω Κοινοτήτων*» και κυρίως «*των πολλών εκείσε κατά τον χειμώνα κατερχομένων* (μαθητών) *εκ Σαμαρίνης προς παραχείμασιν* (μετά των) *οικογενειών* (τους)».[278]

Σύμφωνα με άλλη αρχειακή πηγή, με τα στατιστικά δελτία του 1913 για την εκπαιδευτική κατάσταση των σχολείων της επαρχίας Ελασσόνας – πλήν των καθαρά αρωμουνικών κοινοτήτων Λιβαδίου και Κοκκινοπλού – κατοικούσαν ανάμεσα στους ελληνόφωνους κατοίκους και εκατοντάδες Αρωμούνοι - Κουτσόβλαχοι: Στη Βλαχογιάννη κατοικούσαν 700 ελληνόφωνοι - βλαχόφωνοι, στο Δαμάσι από τους 1.500 Έλληνες οι 100 ήταν παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι, στο Πραιτώρι είχαμε 400 ελληνόφωνους – βλαχόφωνους κατοίκους.

γός) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα*..., ό. π., σελ. 20-21.

276. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 28.

277. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι., *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α΄ (μέσα 19ου αι. – 1900)*, Ιωάννινα 1995. σελ. 60. Για τη Τσαρίτσανη πρβλ. και ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 11.

278. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (*Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή* – Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα*..., ό. π., σελ. 49.

Επιπλέον στη Μηλόγουστα από τους 600 Έλληνες οι 300 ήταν παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι, στο Ελευθεροχώρι από τους 400 Έλληνες οι 150 ήταν παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι, στο Δαμασούλι από τους 200 Έλληνες αντίστοιχα οι 150 ήταν παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι, στο Παλαιόκαστρο αντίστοιχα επίσης από τους 260 Έλληνες οι 100 ήταν παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι, στο Τσερνίλο είχαμε 200 ελληνόφωνους - βλαχόφωνους και στην Ελασσόνα ζούσαν 1.850 ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι κάτοικοι. Και βέβαια, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σ' όλες τις παραπάνω κοινότητες και τους οικισμούς λειτουργούσαν ακμαία και πολυδύναμα ελληνικά σχολεία, στα οποία φοιτούσαν αναπόσπαστα και οι Αρωμούνοι μαθητές.[279]

Ακόμη, σύμφωνα με άλλη αρχειακή πηγή – με την απογραφή του πληθυσμού του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας – κατά το 1905, σημειώνονται ανάμεσα στους ελληνόφωνους κατοίκους κοινοτήτων και πόλεων οι παρακάτω βλαχόφωνοι κάτοικοι: Τσοτύλιον 63, Γρεβενά 485, Λουμπινίτσα 60, Μπάλτινον (Πριόνια) 178, Καραμπουρνάρ (Μαυροπηγή) 330, Κόμμανος 200, Μπόρσα 670, Μπιρασάνη (Μόρφη) 300, Πάστιανη (Τριάδα) 120, Ζβόλιανι (Άγ. Σωτήρας) 200, Μπουχωρίνα (Βουχωρίνα) 280, Κριμίνιον (Κριμίνι) 425, Λούβρη 263, Ραδοβίστα (Ροδοχώρι) 350, Κοζάνη 350, Σέρβια 250.[280]

2. Ακόμη πολλοί Αρωμούνοι μαθητές από τους αρωμουνικούς οικισμούς και τις αρωμουνικές κοινότητες που αναφέρονται στη μελέτη αυτή φοιτούσαν σε σχολεία καθαρά ελληνοφώνων κοινοτήτων είτε για να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές είτε για να ακολουθήσουν τους γονείς τους, οι οποίοι προσωρινά ή μόνιμα άλλαζαν τόπο

---

279. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

280. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 228-239, ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 125-129.

διαμονής για προσωπικούς, οικογενειακούς και επαγγελματικούς λόγους. Σ' αυτές τις περιπτώσεις βέβαια υπάγονταν και οι Αρωμούνοι μαθητές, οι οποίοι σπούδαζαν σε πανεπιστημιακές σχολές του ελλαδικού και ευρύτερου ελληνικού και ευρωπαϊκού χώρου, όπως στην Αθήνα, στη Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη, στη Βιέννη, στη Λιψία, στο Παρίσι, στο Λονδίνο κ.α.

Για παράδειγμα: Σημειώνουμε μερικούς Αρωμούνους μαθητές καταγόμενους από καθαρά αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας, οι οποίοι φοιτούσαν στο Τραμπάντζειο Γυμνάσιο της Σιάτιστας κατά τη γενικότερη περίοδο 1889-1912: 2 μαθητές από τη Βλάστη και ένας από τη Σαμαρίνα (κατά το σχολικό έτος 1889-1890), ένας από το Λιβάδι (1890-1891), 3 από το Λιβάδι, ένας από τη Βλάστη και ένας από τη Σαμαρίνα (1891-1892), ένας από τη Σαμαρίνα και ένας από το Λιβάδι (1892-1893), ένας από το Λιβάδι (1893-1894), 2 από τη Βλάστη και 2 από τον Κοκκινοπλό (1904-1905), ένας από την Αβδέλλα (1907-1908), ένας από τον Κοκκινοπλό (1910-1911) και ένας από τον Κοκκινοπλό και ένας από τη Βλάστη (1911-1912).[281]

Θυμίζουμε ακόμη πως το διδακτικό προσωπικό της εκπαίδευσης των Αρωμούνων ήταν συνήθως τελειόφοιτοι Γυμνασίων, Διδασκαλείων ή Ακαδημιών, τόσο αρωμουνικών κοινοτήτων του δυτικομακεδονικού χώρου όσο και μη αρωμουνικών κοινοτήτων εκτός του χώρου αυτού, ενώ πολλοί από τους καθηγητές των Γυμνασίων ήταν απόφοιτοι της Φιλοσοφικής Σχολής του πανεπιστημίου της Αθήνας, και άλλων πανεπιστημιακών σχολών, όπως θα εκθέσουμε στο πέμπτο κεφάλαιο (ΙΙ - *β, Σπουδές των εκπαιδευτικών –Σχολεία, Διδασκαλεία, Σχολές)*. Εξάλλου, είναι αυτονόητο πως οι ανώτερες και κυρίως οι ανώτατες πανεπιστημιακές σπουδές των Αρωμούνων μαθητών της Δυτικής Μακεδονίας και πέραν από τις καθηγητικές σχολές, όπως στην Ιατρική, τη Νομική κ.ά., γινόταν εκτός του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας, αφού βέβαια σ' αυτόν δεν υπήρχαν τα παραπάνω εκπαιδευτήρια.

---

281. ΔΑΡΔΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ν., *Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 628-630.

ΙΙ. Αρωμούνοι δάσκαλοι σε σχολεία μη αρωμουνικών κοινοτήτων

1. Κατά την πορεία της έρευνας, εντοπίστηκε ικανός αριθμός Αρωμούνων δασκάλων, οι οποίοι γεννήθηκαν σε αρωμουνικούς οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας και εμφανίζονται να διδάσκουν όχι μόνο σε αρωμουνικές, αλλά και σε μη αρωμουνικές κοινότητες (κατά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού τους, χωρίς να υπολογίζουμε κάποιο μόνιμο ή εποχικό – κυρίως κατά τους θερινούς ή χειμερινούς μήνες – αρωμουνικό στοιχείο) του χώρου αυτού. Παραθέτουμε τα ονόματα αυτών των δασκάλων, με όποια στοιχεία τους συνοδεύουν κάθε φορά:

2. α) Στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο – τόσο σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων, αλλά κυρίως και σε σχολεία μη αρωμουνικών κοινοτήτων – δίδαξαν οι παρακάτω Μοναστηριώτισσες δασκάλες:[282]

---

282. ΣΜΥΡΝΙΟΥ – ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΒΙΟΛΕΤΤΑ, *Μοναστήρι. Ιστορική περιπλάνηση στην πάτρια γη*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 18.

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

Αρωμούνοι δάσκαλοι
σε σχολεία αρωμουνικών
και μη αρωμουνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας

Μοναστηριώτισσες δασκάλες στη Μακεδονία		
Αργυρία Μαρίκα	Κουσουρέττα	Ράπτου Θεανώ
Βασιλειάδου Χ.	Κρετσώβαλη	Ρούφου
Βασιλείου Χριστίνα	Κρετσώβαλη Θεανώ	Σαϊπίδου Βάσω
Βουκαβελή Μαρία	Κυριαζή Α.	Σαμαρτζίδου Ελ.
Βουρβουρώνη Θωμαή	Κωνσταντίνου Ε.	Σιούντα Μαρία
Γεωργαλά	Κωνσταντίνου Φρ.	Σίρμου Φανή
Γεωργίου Ερμιόνη	Λία Ξανθίππη	Σκαλέρη Μ.
Γκέρτσου Θάλεια	Λίκα	Σμυρνιού Μαγδαληνή
Γκίρτση Μ.	Μάρα Πανδώρα	Σμυρνιού Φιλομένη
Γκόγκολη Βικτωρία	Μελιτσή Θωμαή	Σοφιανού Χ.
Γραικού Βικτωρία	Μετζιδιέ	Στεργίου
Δεληκούση Κωνσταν.	Μήρτση Βασ.	Στεφάνου Ε.
Δέσπω	Μιχαήλ Δέσπ.	Στογιάννου Χριστίνα
Δημητρίου Μάρα	Μιχαήλ Φ.	Στραμπέλη
Διαμαντοπούλου Ε.	Μπέλλα Μ.	Σωτηρίου Δ.
Δούφλια Ερμιόνη	Νάντσα Μ.	Τάχου Ευτέρπη
Ευαγγέλου Μαρία	Νικολάου Πολυξένη	Τέγου Ασπασία
Ευαγγέλου Πολυτίμη	Ξαφά Εριφύλλη	Τόλφου Άννα
Ευθυμίου Μ.	Οικονόμου Δέσποινα	Τόσινη Άννα
Ζάχου Π.	Πάζα βασιλική	Τόσκου Γ.
Ζίτσα Μαρία	Παλάση Χριστίνα	Τραϊανού
Ζιώγου Ιφιγένεια	Παντελή Δέσποινα	Τσάλλη Αθηνά
Ζώτου Βασιλική	Παπαγεωργίου Ε.	Τσάντη Βιργινία
Ζώτου Χρυσάνθη	Παπαζήση Ευανθία	Τσάντη Ελισάβετ
Ιωάννου Μερόπη	Παράσχου	Τσίλη Βιργινία
Ιωάννου Φανή	Παύλου Μ.	Χαλκιοπούλου Ελ.
Καρακώστα Δέσποινα	Παύλου Μαργαρίτα	Χατζή Πολυξένη
Καραμπατάκη Ελ.	Πελίτση – Παρίση Δ.	Χατζηγρηγορίου Β.
Καρατζά	Πλατή Ευτ.	Χατζηστεφάνου
Κετζετζή Μαρία	Πολυμέρη Πηνελόπη	Χρηστίδου Δ.
Κονδύλη Σ.	Πολυξένη Ελένη	Χρήστου Ευτέρπη

β) Στο Πύθιο (Σέλλος) της ευρύτερης περιοχής Ελασσόνας, κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας δίδασκαν οι Αρωμούνοι δάσκαλοι Κ. Ν. Σαμαρίδης από το Λιβάδι, με ετήσιο μισθό 8 λίρες Τουρκίας και ο Θωμάς Ιατρόπουλος από τον Κοκκινοπλό κατά το σχολικό έτος 1911-1912, ο οποίος ήταν απόφοιτος του ημιγυμνασίου Τσαριτσάνης.[283]

γ) Τέλος, σύμφωνα με άλλη πηγή, σε σχολεία μη αρωμουνικών κοινοτήτων (κατά το μεγαλύτερο μέρος τους) της ευρύτερης περιοχής του σαντζακίου Σερβίων, για τη σχολική χρονιά 1913-1914, στα πλαίσια των στατιστικών δελτίων των σχολείων, τα οποία στάλθηκαν από τον Έπαρχο Ελασσόνας προς τη Γενική διεύθυνση Μακεδονίας, συμπεριέχονται οι παρακάτω Αρωμούνοι δάσκαλοι (με ένα πλήθος χρήσιμων στοιχείων για την εκπαίδευση της εποχής των αρχών του αιώνα μας), οι οποίοι γεννήθηκαν στις αρωμουνικές κοινότητες Λιβάδι, Σαμαρίνα, Κοκκινοπλό και Αβδέλα:[284]

---

283. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Το Πύθιον (Σέλλος) στο πέρασμα των αιώνων*, Πύθιο 1997, σελ. 205.

284. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

Αρωμούνοι δάσκαλοι σε σχολεία
μη αρωμουνικών κοινοτήτων της περιοχής Ελασσόνας

«Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού στην Επαρχία Σερβίων (1913-1914)»							
Επώνυμο Όνομα	*Πατρίς*	*Ηλικία*	*Έγγ.-Άγαμ.*	*Σπουδαί*	*Έτη υπηρ.*	*Μισθός σε λίρες*	*Πού υπηρετεί ήδη*
Νιάμας Αντ. Αθ.	Λιβάδι	35	Ε	Απ. Γυμν. Λάρισας	16	45	Ελασσόνα
Ματούσιας Ξενοφών Ι.	Σαμαρίνα	31	Α	Απ. Γυμν. Τσοτυλίου	11	42	Ελασσόνα
Παπακωνσταντίνου Ε	Λιβάδι	22	Α	Απ. Υποδ. Θεσ/νίκης	5	34	Ελασσόνα
Μοίνης Παπα-Αθανάσ.	Σαμαρίνα	45	Ε	Απ. Δ΄τάξ. Δημ. Σχολ.	1	5	Υσερνίλον
Μπουρουζίκας Γεώργ.	Κοκκινοπλός	34	Ε	Απ. Υποδ. Θεσ/νίκης	8	30	Λυκούδιον
Παπαδημητρίου Γεώρ.	Σαμαρίνα	34	Ε	Ε΄τ. Α. Σχ. Σαμαρίνας	3	5	Κεφαλόβρυσον
Χατζη Μπόρρου Δ.	Σαμαρίνα	41	Ε	Απ. Αστ. Σχ. Σαμαρ.	15	7	Σκόμπα
Καβαλιάνος Ιωάννης	Κοκκινοπλός	40	Ε	δ΄ τ. Κοκκινολπού	15	15	Καρκούλιον
Σαμαρίδης Κ. Ν.	Λιβάδι	41	Ε	Απ. β΄τ. Γυμ. Λάρισας	22	26	Άγιος Δημήτριος
Ιατρόπουλος Θωμάς	Κοκκινοπλός	38	Α	Α η/γ Τσαριτσάνης	18	35	Σέλλος
Τσούρης Ιωάννης	Σαμαρίνα	32	Α	Απ. γ΄ δ/σ Λάρισας	11	46	Πραιτώριο
Παρασκευά Σοφία Γ.	Λιβάδι	18	Α	Απ. β΄ Γυμ. Θεσ/νίκης	2	20	Μαγούλα
Ρούσας Γεώργ. Δ.	Αβδέλα	21	Α	Απ. Γυμν. Κοζάνης	2	40	Δαμάσι
Παπαγεωργίου Ασπ. Χ.	Αβδέλα	22	Α	Απ. Υ/διδ. Θεσ/νίκης	5	30	Δαμάσι
Σκραζιώτης Αστέριος	Σαμαρίνα	56	Ε	Απ. ελ. Σχ. Τσαριτσάνης	22	45	Μυλόγουστα
Πολυαραίας Ιωάννης	Αβδέλα	45	Ε	Απ. β΄ Γυμνασίου	19	40	Δαμασούλη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΙΔΡΥΣΗ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΙΣ ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ι. Το θεσμικό κοινοτικό πλαίσιο - οι κοινωνικές δομές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

1. Η κοινοτική αυτοδιοίκηση και η αυτοδιαχείριση – η εκπαιδευτική δραστηριότητα των προκρίτων

1. Επισημάνθηκε ήδη πως τη μεγαλύτερη ευθύνη και τη μέριμνα για την ίδρυση και τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων στις αρωμουνικές κοινότητες την είχε αναλάβει η κοινοτική αυτοδιοίκηση και η αυτοδιαχείριση (κεφάλαιο δεύτερο: *Β*. Ι. 2. *Ο μηχανισμός της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων: ένα μοντέλο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης*).

Στα πλαίσια αυτών των ευθυνών συνέβαλαν οι διοικήσεις των τοπικών επιτροπών αυτοδιαχείρισης με τις αποφάσεις τους, οι πρόκριτοι με τις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες, και γενικά οι κάτοικοι των αρωμουνικών κοινοτήτων με την ομόθυμη και ουσιαστική τους συμπαράσταση, με άλλα λόγια δηλαδή οι κοινοτικές και οι κοινωνικές δομές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων:

2. Στον *Κοκκινοπλό*, η κοινοτική αυτοδιαχείριση με την εποπτεία του προέδρου της Ι. Γεροφωκά έκτισε σχολικό διδακτήριο στα 1882, στο οποίο στεγάστηκε το «Ελληνικό Σχολείο».[1]

Το ενδιαφέρον των Αρωμούνων προκρίτων Κοκκινοπλιτών εκδηλώθηκε εντονότερα το 1889 με την αίτηση «*της βλαχόφωνης του Κοκκινοπλού Ελληνικής Κοινότητος περί χορηγίας βοηθημάτων υπέρ των Σχολείων υπό της Σχολικής Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και παιδείας*», η οποία υποβλήθηκε μέσω του Ελ-

---

1. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 188, ΚΑΪΜΑΚΑΜΗ ΒΑΣΙΛΗ Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) – Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 88.

ληνικού Προξενείου Ελασσόνας. Μέσα από τις γραμμές αυτής της αίτησης φαίνεται καθαρά:

α) Η συνδρομή της κοινοτικής αυτοδιοίκησης του Κοκκινοπλού για τη συντήρηση της «Ελληνικής Σχολής». β) Η «*οικονομική δυσχέρεια*» της κοινότητας, η οποία οδηγούσε στην αδυναμία πληρωμής των διδασκαλικών μισθών κατά το νέο ερχόμενο σχολικό έτος 1889-1890. γ) Ο φόβος διείσδυσης της ρουμανικής προπαγάνδας με την ίδρυση ανάλογου σχολείου. δ) Η αίτηση οικονομικής αρωγής από την «Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» «*εκ λιρών τριάκοντα πέντε προς μισθοδοσίαν του διδασκάλου και αποσοβηθή αυτομάτως κίνδυνος συστάσεως Σχολείου εκ μέρους της ρουμανικής προπαγάνδας*».

Την αίτηση υπέγραφαν στις 7 Αυγούστου του 1889 στην Ελασσόνα οι δραστήριοι πρόκριτοι και οι αντιπρόσωποι της Κοινότητας Κοκκινοπλού Νικόλαος Δημάδης, Βασίλειος Παλάγκας, Κ. Μιχαήλ, Ιωάννης Παπαδόπουλος, Γεώργιος Δήμου και Ιωάννης Μαρωνίδης.[2]

Πολύ αργότερα, στα 1914, οι πρόκριτοι – «*η φιλοπρόοδος κοινότης Κοκκινοπλού έχει απόφασιν να επιδιορθώση και διαρρυθμίση επί το σκοπιμώτερον το υπάρχον διδακτήριον*» και προκειμένου να εξοικονομηθούν οι απαραίτητοι οικονομικοί πόροι έκαναν έκκληση προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας για «*συνδρομή εκ πεντήκοντα, αριθ. (50) εικοσαφράγκων*».[3]

Τέλος, ζωηρό και συνεχές παρέμενε το ενδιαφέρον της κοινοτικής αυτοδιοίκησης Κοκκινοπλού για τη συντήρηση των σχολείων, αφού εξακολουθούσαν οι οικονομικές συνδρομές των μελών της, οι

---

2. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 7 Αυγούστου 1889, αρ. 638 (Αίτησις της βλαχόφωνης του Κοκκινοπλού Ελληνικής Κοινότητος περί χορηγίας βοηθημάτων υπέρ των Σχολείων υπό της Σχολικής Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και παιδείας) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 195-196, παρβ. και ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 89-90.

3. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 47 («Δημόσια εκπαίδευσις Μακεδονίας»).

οποίες στα 1913-1914 διαμορφώνονταν «*εκ 30 λιρών, συνδρομή των κατοίκων, εισπράξεις κηροπωλείου, ενοίκιον υδρομύλου 15 λ. και ενοίκιον ... 30 λίρ.*».[4]

Στην *Κοριτσά*, η γενική συνέλευση των πολιτών της στα 1850 συνέστησε το κοινοτικό ταμείο με την επωνυμία «Λάσσο» (από το ιταλικό lascio = κληροδότημα) για τη συντήρηση των σχολείων. Για το σκοπό αυτό περιέρχονταν στο ταμείο προσωπικές δωρεές των Κοριτσαίων και τα κληροδοτήματα των ευεργετών της, όπως του Ιωάννη Μπάγκα και του Αν. Αβραμίδη. Από τις δωρεές αυτές, οι οποίες στο μεγαλύτερο μέρος τους είχαν κατατεθεί στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, ξοδεύονταν για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων σε ετήσια βάση 1.800 τουρκικές λίρες ή 70.000 περίπου φράγκα. Τα ονόματα των δωρητών και ευεργετών αναγράφονταν στον κώδικα του «Λάσσου» και εκφωνούνταν τιμητικά από τον άμβωνα της Μητρόπολης κάθε χρόνο και κατά την ημέρα της γιορτής των σχολείων την 30ή Ιανουαρίου – στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών.[5]

Στις 5 Νοεμβρίου του 1875 εκλέχτηκε από τη γενική συνέλευση των πολιτών της Κοριτσάς επιτροπή με 12 μέλη, η οποία και συνέταξε, με πρόεδρο το μητροπολίτη Δωρόθεο Χριστίδη, νέους «Γενικούς κανονισμούς του Λάσσου και των κοινών καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς», οι οποίοι επικυρώθηκαν και από τον πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄. Σ' αυτούς τους κανονισμούς – στο 2° άρθρο του Β΄ κεφαλαίου – διατυπώθηκε επακριβώς και ο σκοπός τους: «*Σκοπός της Ιδρύσεως του Λάσσου εστίν η συντήρησις των κοινών της πόλεως Σχολείων προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και φώτων εις όλας τας τάξεις των πολιτών εκατέρου του φύλου εκ μόνων των τοκων αυτού, των κεφαλαίων μενόντων ανεπάφων*».[6]

---

4. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

5. ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888, σελ. 15-16.

6. *Γενικοί κανονισμοί των κοινών καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς*,

Στην *Κρανιά*, η κοινοτική αυτοδιοίκηση χειριζόταν τα εκπαιδευτικά θέματα. Στα 1882 οι πρόκριτοι και οι κάτοικοί της οικοδόμησαν «*εκ θεμελίων*» τη Δημοτική Σχολή της κοινότητας.[7]

Στη *Λάιστα*, τα «Ελληνικά Εκπαιδευτήρια» συντηρούνταν αποκλειστικά από τις συνδρομές των Αρωμούνων κατοίκων της. Οι εισφορές αυτές προσφέρονταν δυο φορές το χρόνο: Μετά τη λειτουργία στον Ιερό Ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών κατά τη γιορτή των Τριών Ιεραρχών και μετά τη λειτουργία στον Ιερό Ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου το Δεκαπενταύγουστο.

Ακόμη με κοινοτική δαπάνη και συνεισφορές απόδημων Λαϊστινών στα 1908 προσφέρθηκαν περισσότερες από 1.000 χρυσές λίρες, με τις οποίες κτίστηκε νέο διδακτήριο, όπου στεγάστηκε το Ελληνικό και το Δημοτικό Σχολείο Λάιστας.[8]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά πράγματα και κυρίως την αντίδρασή τους για «*την κατάπτωσιν της εκπαιδεύσεως και την κατάλυσιν της αρχαίας φήμης των εκπαιδευτικών, εθνικών και εκκλησιαστικών ημών πραγμάτων*» εξαιτίας της ρουμανικής προπαγάνδας στην περιοχή Λιβαδίου, επέδειξαν στα 1892 (στις 7 Νοεμβρίου) οι πρόκριτοι – «*οι αντιπρόσωποι της κοινότητος*» Λιβαδίου με σχετικό τους έγγραφο. Μ' αυτό ενημέρωναν το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την αδεξιότητα του επισκόπου Πέτρας Θεοκλήτου «*περί τον ποιμαντορικό βίον*» και τον καθιστούσαν υπεύθυνο «*και επίφοβο διώκτη πάσης προόδου ή λόγω ανικανότητος ή λόγω περισκεμμένης κακοβουλίας*» και ζητούσαν «*σωτηρίαν και έλεος*» για την ηρεμία της περιοχής τους. Το έγγραφο αυτό υπέγραφαν ως αντιπρόσωποι της κοινότητας Λιβαδίου οι πρόκριτοι Αντ. Ζωγίδης και Κ. Γριζόπουλος.[9]

Θεσσαλονίκη 1877, σελ. 3, πρβ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ, *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 345.

7. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1882-1883, σελ. 443.

8. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51.

9. ΙΑΜΘ (Ιστορικό Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης), Φάκελος: *Ιερές*

Στα 1904, επίσης ζωηρό ενδιαφέρον επέδειξαν για τη «Σχολή Λιβαδίου» (Λιβαδιώτικη Σχολή) οι πρόκριτοί της κοινότητας, οι οποίοι αυτοδιαχειρίζονταν την «*Ελληνική Κοινότητα Λειβαδίου επαρχίας Λειβαδίου*», με την αποστολή σχετικής επιστολής προς τον Έλληνα Υπουργό των Εξωτερικών. Με το αίτημά τους αυτό ζητούσαν οικονομική συνδρομή για την αποκατάσταση των ζημιών της, οι οποίες προκλήθηκαν «*παρά της ρουμανικής προπαγάνδας*», τονίζοντας χαρακτηριστικά: «*Μη μας στερήσητε εθνικής βοηθείας, όπως δυνηθώμεν αξίως των μέχρι του 'δε κόπων μας να κτίσωμεν εν τοις αυτοίς χώροις αρμοδίαν Σχολήν*». Την επιστολή αυτή την υπέγραφαν οι πρόκριτοι Λιβαδιώτες Στέργιος Τίκος, Μιχάλης Κανάκης, Γιώργης Στεργίου, Χρίστος παπα-Κώστας, Γιώργης Μάσιου, Μιχάλης Χατζηβρέττας και ο οικονόμος Παπα Νικόλαος, έφερε δε στο κάτω άκρο – αριστερά σφραγίδα με τη γραφή «Εφορεία της Ελλ. Ορθοδ. Κοινότητος Λειβαδίου», και στο μέσο της τη χρονολογική ένδειξη 1880.[10]

Ακόμη, λίγα χρόνια αργότερα, στα 1914, οι πρόκριτοι – «*η φιλοπρόοδος, αλλ' όχι και πλουσία κοινότης Λειβαδίου (Βλαχολειβάδου) κτίζει δαπάναις της νέον σχολείον χάριν του οποίου παρακαλεί την Σεβαστήν Γεν. Διοίκησιν* (Μακεδονίας) *να έλθη συνεπίκουρος δια εκατόν πεντήκοντα, αριθ. (150) εικοσαφράγκων*».[11] Τέλος, ζωηρό παρέμενε το ενδιαφέρον της κοινοτικής αυτοδιοίκησης Λιβαδίου για τη συντήρηση των σχολείων με τις συνεχείς οικονομικές συνδρομές των μελών της, οι οποίες στα 1913-1914 διαμορφώνονταν σε «*15 λίρ. εκ κηροπωλείας, 45 λίρας, αντίτιμον χόρτων των αμπέλων, 50 λίρ, ο δίσκος της εκκλησίας*».[12]

Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας, αρ. εγγρ. 4735, 7 Νοεμβρίου 1892 (υπογράφουν: «οι αντιπρόσωποι της κοινότητος» και «οι Έφοροι» Λιβαδίου Ολύμπου (Βλαχολίβαδο)»).

10. ΑΥΕ, 9 Μαΐου 1904, αρ. 1662 (Αίτημα – επιστολή των «*προκρίτων της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Λειβαδίου για την αποκατάσταση ζημιών της Σχολής Λιβαδίου*»).

11. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 47 («*Δημόσια εκπαίδευσις Μακεδονίας*»).

12. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονί-

Στο *Μεγάροβο*, η κοινοτική αυτοδιοίκηση κάλυπτε τη λειτουργία των σχολείων της (συντήρηση κτιρίων – υποδομής, πληρωμή μισθών των δασκάλων) κατά τα σχολικά έτη 1873-1877 με την ετήσια δαπάνη των 25.700 γροσίων.[13]

Στο Μεγάροβο επίσης γνωστοί πρόκριτοι, οι οποίοι ενδιαφέρονταν ενεργά για τα εκπαιδευτικά πράγματα της κοινότητας, όπως και για τα εκκλησιαστικά και την εθνική συνείδηση των Ελλήνων κατοίκων της κοινότητας, ήταν ο Ν. Σ. Βαγγέλης, ο Ι. Νικήτας, ο Στέργιος Α. Δόγας, ο Νικόλαος Σ. Πίκολης και οι αδελφοί Μπάλτου.[14]

Στο *Μοναστήρι*, οι κοινοτικοί άρχοντες δαπανούσαν κάθε χρόνο 5.000 λίρες για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων, τη μισθοδοσία των δασκάλων καθώς και για τα συσσίτια των απόρων μαθητών.[15]

Μέσα στα πλαίσια της γενικότερης προσφοράς των προκρίτων του Μοναστηρίου, εντάσσονται και οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Γεωργίου Δ. Μαϊμούκα, οι οποίες, ως Επίτροπος του Παναγίου Τάφου (τίτλο τον οποίο του απένειμε προσωπικά στο Μοναστήρι με Πατριαρχική εντολή ο Πρωτοσύγκελος του Παναγίου Τάφου Σεραφείμ το Φεβρουάριο του 1852), αποκτούσαν ιδιαίτερη βαρύτητα.[16]

Στη *Μοσχόπολη*, οι Αρωμούνοι πρόκριτοι Γεώργιος Μάνος, Θεόδωρος Μπάλλας και Αναστάσιος-Κωστής Μόσχας συγκρότησαν ειδική επιτροπή υποστήριξης για την ανέγερση της «Νέας Ακαδή-

---

ας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

13. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 146.

14. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, «Μακεδονικά» 21 (1981), σελ. 313.

15. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 23, υποσ. 12.

16. ΜΑΪΜΟΥΚΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ., Μοναστήρι! Χαμένη πατρίδα. Αθήναι 1954, σελ. 28-30, Αρχείο ΜΑΪΜΟΥΚΑ Δ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αθήνα.

μειας». Σύμφωνα με το Δημ. Καλλιμάχου, οι πρόκριτοι της Μοσχόπολης πρόσφεραν το ποσό των 250.000 άσπρων. Επιπλέον οι Μοσχοπολίτες, μέσα στα πλαίσια της κοινοτικής αυτοδιοίκησης και της αυτοδιαχείρισής τους, διατηρούσαν και ένα φιλόπτωχο ταμείο, την «*Κάσσαν των πτωχών*», το «*καταφύγιον των κακώς εχόντων, το πλήρωμα πασών των αρετών*», με το οποίο συνέδραμαν τόσο τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων τους, όσο και τις κοινωνικές τους ανάγκες.[17]

Στο *Μπλάτσι*, οι κοινοτικοί άρχοντες είχαν επιβάλει για την ενίσχυση των σχολικών πόρων κράτηση 2% στις προίκες και αντίστοιχη φορολογία στα ξένα εμπορεύματα που πουλιόνταν στην αγορά τους, όπως επίσης και στα έσοδα που εισέπρατταν από την ενοικίαση των κοινοτικών βοσκοτόπων κ.ά.[18]

Στη *Νέβεσκα*, κατά το 1904-1905, η κοινότητα προσέφερε 2.691 γρόσια για «*επιδιορθώσεις της εκκλησίας, του σχολείου και των διαφόρων κοινοτικών καταστημάτων*», σύμφωνα με τον «ισολογισμό» της Ιεράς εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Νέβεσκας.[19]

Στο *Πισοδέρι*, η κοινοτική αυτοδιοίκηση και η αυτοδιαχείριση λειτουργούσε στην τελειότερή της μορφή, αφού οι βλαχόφωνοι κάτοικοί της αποτελούσαν μια οργανωμένη κοινότητα και οι πρόκριτοί της φρόντιζαν αδιάλειπτα για την πνευματική και οικονομική τους πρόοδο.

Έντονο ήταν το ενδιαφέρον της κοινότητας για τα διδακτήριά της, τα οποία στεγάζονταν στην περιώνυμη «Μοδέστειο Σχολή Θηλέων». Ανάμεσα στα άλλα, το ενδιαφέρον των κατοίκων της αποτυ-

---

17. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 184, 186.

18. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτ. Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939, σελ. 64-65, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 174-175, ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 103-104.

19. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 154.

πώνεται ανάγλυφα και στις συχνές αναφορές και στις αιτήσεις τους, με τις οποίες ζητούσαν οικονομικές συνδρομές για τη λειτουργία και τη συντήρηση των ιδρυμάτων τους.

Σε μια σχετική αναφορά της η Κοινότητα Πισοδερίου, στα 1903, απευθύνει έκκληση προς το μητροπολίτη Πρεσπών και Αχριδών, η οποία διαβιβαζόταν από το ελληνικό προξενείο Μοναστηρίου προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών και μ' αυτή αιτούνταν οικονομική βοήθεια για τη λειτουργία του Οικοτροφείου, το οποίο συντηρούσε η Μοδέστειος Σχολή για τους άπορους μαθητές της ευρύτερης περιοχής.

Στη διαβίβαση του αιτήματος προτασσόταν σχετικό έγγραφο, με το οποίο ο Πρόξενος Δ. Καλλέργης παρακαλούσε να αποσταλούν μέσω του Υπουργείου τα τρία αντίγραφα της αναφοράς της κοινότητας «*εν εις τον Σύλλογον προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, εν προς την προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και παιδείας Επιτροπήν και το τρίτον προς την Επίκουρον των Μακεδόνων Επιτροπήν*». Τα αντίγραφα του αιτήματος υπογράφονταν από τον αρχιερατικό επίτροπο παπα-Στέργιο, από τον παπα-Σταύρο Κ. Τσάμο, τους εφόρους και προκρίτους Ναούμ Λιάκο και Διαμαντή Τσιομπά και το μουχτάρη Μιχαήλ Χασόπουλο και σφραγίζονταν από δυο στρογγυλές σφραγίδες, μια της Κοινότητας Πισοδερίου και μια του μουχτάρη.[20]

Σε μια άλλη «*Αίτηση συνδρομής της Κοινότητος Πισοδερίου υπέρ της Μοδεστείου Σχολής*» προς το Νομάρχη Φλώρινας, στα 1914, οι κάτοικοι ζητούσαν οικονομική συνδρομή για την επισκευή της Σχολής από τις ζημιές που προκλήθηκαν από τους υποχωρούντες Τούρκους και τους πρόσφυγες που φιλοξενήθηκαν στις αίθουσές της μετά την απελευθέρωση.

Η αίτηση υπογραφόταν από τους ιερείς Παπαγεώργιο Τσιάμο και παπα-Σωτήριο, από τον πάρεδρο Στέργιο Νεχάνο και από τους προκρίτους Ναούμ Λιάκο, Διαμαντή Δ. Λιάκο, Κων/τίνο Σ. Τσου-

---

20. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Φεβρουαρίου 1904, αρ. 200 (Αναφορά – αίτημα της κοινότητας Πισοδερίου για οικονομική ενίσχυση της λειτουργίας του Οικοτροφείου της Μοδεστείου Σχολής).

μπέρη, Βασίλη Ρούφα, Μιχάλη Δ. Λιάκο, Γ. Κοΐδη, Νικόλαο Σούρδα, Χρίστο Θώμο, Γεώργιο Κίτσα, Δημ. Ν. Τζώτζη κ.ά., συνολικά 23.[21]

Στη *Σαμαρίνα*, η εκπαιδευτική παρουσία και οι δραστηριότητες των προκρίτων της κωμόπολης Ζήση Τζημοζιώγα, Μιχάλη Χατζίκου, Χρήστο Χατζημίχου, Δημήτριο Παγώνη και Ζήση Τσιόπα, ήταν έντονη και διαρκής. Στις δραστηριότητές τους εντάσσεται και η επιστολή της 22ας Ιουνίου του 1887 που απέστειλαν μέσω του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας «*προς το έντιμον Προεδρείον της εν Αθήναις προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και παιδείας Επιτροπής*», με την οποία αιτούσαν οικονομική αρωγή για τη συνέχιση των σπουδών του άπορου Αρωμούνου Σαμαρινιώτη μαθητή Ζήση Ιωάννου Γάτσα στο Γυμνάσιο της Λάρισας.[22]

Στο *Τύρνοβο*, το σύνολο των «Ελληνικών Σχολών»,[23] «*τα εκπαιδευτήρια, ανεγέρθησαν δαπάνη αυτής ταύτης της κοινότητος*», ενώ κάθε χρόνο οι βλαχόφωνοι Έλληνες κάτοικοί της ξόδευαν και 5.500 φράγκα για τη συντήρηση και τη λειτουργία τους. Ακόμη η κοινότητα Τυρνόβου είχε ορίσει και ειδική Εφοροεπιτροπή για τις εκκλησίες και τα εκπαιδευτήριά της, με τον κανονισμό της οποίας «*τα εκ κινητών και ακινήτων εισοδήματα χρησιμοποιεί προς ευπρεπή διατήρησιν τούτων, πάντων των εξόδων ανερχομένων εις λίρας οθωμ. 250*».[24]

Στον «Κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Τυρνόβου» καθοριζόταν ρητά και κατηγορηματικά το αμέριστο ενδιαφέρον όλων των κατοίκων για την εκπαίδευση «*των τέκνων αυτών*

---

21. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 47 («*Δημόσια εκπαίδευσις Μακεδονίας*»).

22. ΑΠΕ (Αρχείο Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 7 Αυγούστου 1887, αρ. 508 (*προς το έντιμον Προεδρείον της εν Αθήναις προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και παιδείας Επιτροπής*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 24-25.

23. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907 σελ. 481-482.

24. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 227.

εν Ελληνικαίς Σχολαίς» και η υποχρέωση των εφοροεπιτρόπων για να τηρούν «*βιβλίον Σχολικής Κοινότητος και των ηνωμένων εκπαιδευτηρίων*».

Στο Τύρνοβο επίσης γνωστοί πρόκριτοι, οι οποίοι ενδιαφέρονταν ενεργά για τα εκπαιδευτικά πράγματα της κοινότητας, όπως και για τα εκκλησιαστικά και την εθνική συνείδηση των Ελλήνων κατοίκων της κοινότητας, ήταν ο Νικόλαος Αμαρούλις, ο Γηόργηος Πέτρος, ο Νικόλαος Θεοχάρης, ο Κωστής Α. Τέλης. Ο Νικόλαος Κυργιαζής, ο Λάζηος Γεόργηου, ο Στέργιος Γιαννάκης, ο Νικόλαος Αθ. Γραικός, ο Ι. Δ. Δούτζας,[25] ο Πάνος Ναούμ, ο Δημ. Μπέλλας, ο Δημ. Ιωσήφ, ο Ευάγ. Ζιόγα, ο Κωστής Μιχαήλ, ο Τάσκος Γεωργίου, ο Κωστής Θεοχάρους, ο Ιωάν. Γεωργίου, ο Γεώργ. Ν. Καραμηνάς, ο Μιχαήλ Στεργίου, ο Γιαννάκης Μιχαήλ, ο Νικ. Αθ. Γράβος, ο Νικ. Θεοδώρου, ο Αθαν. Κ. Γεωργίου, ο Δημ. Ιωάννου και ο Μιχαήλ Ιωαννίδης.[26]

Στη *Φούρκα*, με την πρωτοστασία των προκρίτων της και το ποσό των 100 τουρκικών λιρών, οι απανταχού Φουρκιώτες, τόσο του ελλαδικού χώρου όσο κυρίως και του εξωτερικού, με οικονομικό έρανο και προσωπική εργασία στα 1911 έκτισαν ευρύχωρο και άνετο διδακτήριο, στο οποίο στεγάστηκε το Ελληνικό Σχολείο Φούρκας.[27]

---

25. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, «Μακεδονικά» 21 (1981), σελ. 315.

26. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛ. Κ., *Ο ανέκδοτος Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Τυρνόβου Πελαγονίας*, «Μακεδονικά» 13 (1973), σελ. 441, ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ, *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 205.

27. ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 168.

2. Η ίδρυση και η οργάνωση των σχολείων – Η συνειδητοποιημένη αστική τάξη ως βασικός χρηματοδότης των αρωμουνικών σχολείων – Οικονομικοί πόροι

α) Η χρηματοδότηση από τους ευεργέτες - απόδημους συντοπίτες

1. «*Η προμήθεια της ύλης και των μέσων της ανωτέρας λειτουργίας των Σχολείων, κατά τους παρελθόντας δυο μάλιστα αιώνας, εγίνετο μεν και υπό των Κοινοτήτων δια τινων Κοινοτικών προσόδων, αλλ' ιδίως δια της γενναιοδώρου προσφοράς βαρυσημάντων Κεφαλαίων, δι' ων τα Σχολεία επροίκιζον άνδρες μεγαλόψυχοι και καρδίαν διαφλεγομένην υπό του πόθου της διαδόσεως των εθνικών γραμμάτων και ιδεών φέροντες. Ούτοι, εξ ιδίων, εις σύστασιν ή ανέγερσιν Σχολικών οικοδομημάτων και εις εκτύπωσιν διδακτικών εγχειριδίων και άλλων βιβλίων και δη και εις μισθοδοσίαν του διδάσκοντος προσωπικού άφθονον δαπάνην διέθετον. Εάν δε οι πρώτοι και άμεσοι εργάται της εθνικής αναπλάσεως, οι διδάσκαλοι, οι κατά το πλείστον υπό μυρίας πενίας και ενδείας κατατρυχόμενοι, ορθώς παραβάλλωνται προς φωτοφόρους λύχνους, κατά πολλώ μείζονα λόγον δικαιούνται να προσαγορεύωνται εθνικοί ευεργέται οι το έλαιον εις τους λύχνους επιχέοντες μεγαλόδωροι και ελευθέριοι άνδρες*».[28]

Αυτά υπογραμμίζονται από τον Ιωάννη Τσικόπουλο στα 1910, με αφορμή την προσφορά του εγγονού του μεγάλου Αρωμούνου απόδημου ευεργέτη Στεργίου Δούμπα, του επίσης μεγάλου ευεργέτη και δωρητή Θεοδώρου Δούμπα. Τα δικά μας σχόλια βέβαια περισσεύουν.

Αντί σχολίων λοιπόν παραθέτουμε στη συνέχεια τη δυναμική αρωμουνική συνείδηση, η οποία εκφράστηκε με άμεσες, ουσιαστικές και πρακτικές ενέργειες και πράξεις, με τη χρηματοδότηση δηλαδή των σχολείων της. Οι απόδημοι Αρωμούνοι ευεργέτες, αλλά και οι απλοί δωρητές, ως βασικοί εκφραστές της συνειδητοποιημέ-

---

28. ΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Θεόδωρος Ν. Δούμπας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΙΣ), Αθήναι 3 (1910), σελ. 123-124.

νης αστικής τάξης, ανέλαβαν στους ώμους τους τη χρηματοδότηση των σχολείων σε όλο το δυτικομακεδονικό αρωμουνικό χώρο. Στάθηκαν έτσι όχι μόνο οι μετακενωτές των ευρωπαϊκών διαφωτιστικών ιδεών στις αρωμουνικές τους γενέτειρες, αλλά και οι ευεργέτες τους, αφού με την ίδρυση και την οργάνωση της εκπαίδευσής τους τις εκπολίτισαν και τις μεταμόρφωσαν σε ακμαίες μεγαλοαστικές κοινότητες με κοινωνικό ιστό και πολιτισμικό περιβάλλον:

2. Στην *Κλεισούρα*, ο μεγάλος Αρωμούνος Κλεισουριώτης ευεργέτης αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος Μπαρτζούλας, από το Βουκουρέστι, έκτισε, δαπανώντας 34.000 χρυσά γρόσια, το Δημοτικό και το «Ελληνικό Σχολείο» – το «Ελληνομουσείο» – της Κλεισούρας: «*Υπήρξε καθιδρυτής τρόπον τινά της Σχολής* (του «Ελληνομουσείου Κλεισούρας»), *καταβαλών 34 χιλ. γρ. κεφάλαιον. Τούτου η προτομή διαφυλάττεται εν τη αιθούση της βιβλιοθήκης προς αιώνιον μνημόσυνον*».[29]

Ο μεγάλος Αρωμούνος ευεργέτης μεγαλέμπορος Γιαννάκης Σ. Σιμώττας, από τη Βιέννη, προσέφερε 25.000 χρυσά φράγκα, τα οποία κατέθεσε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας. Με τους τόκους αυτών των χρημάτων πληρώνονταν οι μισθοί των δασκάλων και των καθηγητών.

Επίσης ο Γιαννάκης Σιμώττας χάρισε και το αρχοντικό του στην Κλεισούρα, το οποίο στέγασε το Παρθεναγωγείο της κοινότητας.

Ακόμη ο επίσης μεγαλέμπορος Σίμος Σιμώττας από τη Θεσσαλονίκη, άφησε στα 1875 με τη διαθήκη του 1.000 φιορίνια για τα σχολεία της Κλεισούρας.[30]

Στην *Κοριτσά*, ο ευεργέτης απόδημος στην Αίγυπτο Αρωμού-

---

29. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

30. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 503-504. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 39-42.

νος (Μοσχοπολίτικης καταγωγής) Ιωάννης Μπάγκας ενίσχυσε πλουσιοπάροχα τα ελληνικά σχολεία. Για το σκοπό αυτό κατέθεσε 200.000 φράγκα στην Τράπεζα της Ελλάδας, από τα οποία εκταμιεύονταν από την «Μπάγκειο Επιτροπή» 20.000 φράγκα σε ετήσια βάση για τη συντήρηση και τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων της Κοριτσάς καθώς και για τη μισθοδοσία των διδασκόντων στα σχολεία.[31]

Ακόμη, με αντίστοιχη δωρεά του ευεργέτη Αναστασίου Αβραμίδη - Λιάκτση συντηρούνταν οι δυο Αστικές Σχολές Αρρένων της Κοριτσάς και με την προσφορά του Χρ. Ζωγράφου ενισχυόταν η λειτουργία του Παρθεναγωγείου.[32]

Στο *Κρούσοβο*, στα 1847, ο ευεργέτης Αρωμούνος Κρουσοβίτης μεγαλέμπορος Νικόλαος Μιχαήλ, ο οποίος ζούσε και εμπορευόταν στις Σέρρες, δώρισε οικόπεδό του (στο Κρούσοβο), στο οποίο κτίστηκε το πρώτο σχολικό κτίριο.[33]

Στο *Μεγάροβο*, το 1864, ο μεγάλος Αρωμούνος ευεργέτης Στέργιος Στυλίδης, απόδημος στο Βουκουρέστι, έκτισε το Παρθεναγωγείο – το γνωστό «Στυλίδειον Παρθεναγωγείον». Επιπλέον κατέθεσε και 100.000 δραχμές σε χρεόγραφα στην Εθνική τράπεζα, με τους τόκους των οποίων συντηρούνταν το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο του Μεγαρόβου, τα οποία έφεραν την επωνυμία «Στυλίδεια εκπαιδευτήρια».[34] Όταν αργότερα υποτιμήθηκαν τα χρε-

---

31. Πληροφορίες για τον Ιωάννη Μπάγκα: ΔΡΑΓΟΥΜΗ Σ. Ν., *Ιωάννης Μπάγκας Κορυτσαίος*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 287-289, ΔΡΑΓΟΥΜΗ Σ. Ν., *Επιτάφιος*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 289-292.

32. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελίδα 54.

33. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 142.

34. ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 244, ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 82.

ώγραφα, ο ίδιος ο Στυλείδης συμπλήρωνε το έλλειμμα με το να προσφέρει 150 εικοσάφραγκα κάθε χρόνο. Επίσης στα τελευταία του χρόνια κατέθεσε στην Εθνική Τράπεζα άλλα 200.000 φράγκα για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων της γενέτειράς του.[35]

Ένας άλλος Μεγαροβίτης ευεργέτης, ο Κούρτης, προτού να πεθάνει στη Βιέννη, όπου ασκούσε το εμπόριο με επιτυχία, κατέθεσε στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας σημαντικό κεφάλαιο, του οποίου ο ετήσιος τόκος των 8 λιρών στελνόταν για τη συντήρηση και τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων και των εκκλησιών του Μεγαρόβου.[36]

Στο *Μοναστήρι*, οι μεγάλοι Αρωμούνοι ευεργέτες απόδημοι: Από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου οι αδελφοί Ιωάννης και Θεοχάρης Δημητρίου έκτισαν το 1880 το περίφημο Κεντρικό Παρθεναγωγείο, δαπανώντας 4.000 λίρες στερλίνες, το Πρώτο Νηπιαγωγείο, δαπανώντας αντίστοιχα 3.000 λίρες στερλίνες, τη Τρίτη Δημοτική Σχολή (το Γ΄ Δημοτικό Σχολείο), το γνωστό «Θεοχάρειο» ή «Θεοχαρίδειο»[37], όπως επίσης και το τέλεια οργανωμένο πολυδύναμο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός». Από τη Βιέννη, ο βαρώνος Νικόλαος Δούμπας, καταγόμενος από τη Μοσχόπολη, ίδρυσε το Γυμνάσιο (1885). Από το Βουκουρέστι, ο Δημήτριος Μουσίκος, καταγόμενος από το Μπλάτσι, ίδρυσε τη «Μουσίκειο Αστική Σχολή». Από την Οδησσό ο Ι. Κοντούλης ίδρυσε την ομώνυμη Δημοτική Σχολή (το Δημοτικό Σχολείο) των Λόφων και η Μαρία Οικονόμου το Δεύτερο Νηπιαγωγείο.[38]

---

35. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 15.

36. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 229.

37. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*..., ό. π., σελ. 10.

38. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Ι., *Μοναστήριον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 170-171, ΚΛΕΙΤΟΥ, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 76-77, ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μο-*

Στη *Μοσχόπολη*, με τα χρήματα των μεγάλων Αρωμούνων απόδημων Μοσχοπολιτών ευεργετών της, κυρίως της Αυστροουγγαρίας και της Βενετίας, κτίστηκαν τα πολυδύναμα εκπαιδευτήρια και εμπλουτίστηκαν με πολύτιμα εποπτικά όργανα και εκατοντάδες βιβλία.

Στους ευεργέτες αυτούς, μετά την καταστροφή του 1769, συγκαταλέγονται και ο βαθύπλουτος τραπεζίτης της Βιέννης Γεώργιος Σίνας, ο οποίος πρόσφερε για την εκπαίδευση της Μοσχόπολης μεγάλα χρηματικά ποσά και σπάνια βιβλία, όπως επίσης και ο Μιχαήλ Κιοπέκας. Συγκεκριμένα οι δυο τους συνέδραμαν με τα 1.800 γρόσια τους την ετήσια δαπάνη των 5.500 γροσίων που απαιτούνταν για τη λειτουργία και τη συντήρηση του Αλληλοδιδακτικού Σχολείου της Μοσχόπολης γύρω στα 1874.[39] Πρωτύτερα ακόμη, στα 1840, ο Μοσχοπολίτης μεγαλέμπορος της Τεργέστης Αν. Καζαντζής πρόσφερε 200 τάλληρα με τα οποία κτίστηκε το νέο σχολείο της Μοσχόπολης.[40]

Στη χορεία επίσης των μεγάλων ευεργετών της Μοσχόπολης για τα εκπαιδευτικά της πράγματα, ξεχωριστή θέση κατέχει και ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης, ο οποίος μετέφερε από τη Βενετία στη Μοσχόπολη το περίφημο τυπογραφείο, του οποίου θεωρείται και ο ιδρυτής του. Το «Τυπογραφείο της Μοσχόπολης» εγκαινιάστηκε γύρω στα 1730 και λειτούργησε δυναμικά μέχρι την καταστροφή του 1769. Ήταν το δεύτερο, μετά την Κωνσταντινούπολη, αλλά και το πρώτο στις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές και στο βαλκανικό χώρο ευρύτερα και αποτέλεσε το φάρο της ελληνικής παιδείας και των ελληνικών γραμμάτων γενικότερα με

ναστήρι, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 66.

39. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 7 (1874) σελ. 213.

40. ΣΚΕΝΔΕΡΗ ΚΩΝ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928 (β΄ έκδοση), σελ. 68-69, ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ (Μητροπολίτου Ξάνθης), *Η Μοσχόπολις 1330-1930*. Επιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957 (ΕΜΣ), σελ. 260-261.

τις σπάνιες και πολύτιμες εκδόσεις του. Ο Γρηγόριος Κωνσταντινίδης «ευεργέτησε» τον αρωμουνικό πληθυσμό της Μοσχόπολης με τη σύσταση του τυπογραφείου και συνετέλεσε τα μέγιστα στη διάδοση της ελληνικής πνευματικής ακτινοβολίας.[41]

Στο *Μπλάτσι* μεγάλες υπηρεσίες στην εκπαίδευση πρόσφεραν οι μεγάλοι Αρωμούνοι ευεργέτες συντοπίτες απόδημοι: Ο εγκαταστημένος στη Βιέννη Στέργιος Δούμπας ανέλαβε στα 1843 την ίδρυση στο Μπλάτσι της «Ελληνικής και Αλληλοδιδακτικής Σχολής», η οποία και έφερε το όνομά του. Συντηρούσε με τις οικονομικές χορηγίες του τη Σχολή και την εφοδίασε με πλούσια βιβλιοθήκη και εποπτικά μέσα. Ο εγκαταστημένος στην Κωνσταντινούπολη Κωνσταντίνος Θωμαΐδης έκτισε στη γενέτειρά του στα 1860 το Αρρεναγωγείο, το οποίο έφερε και το όνομά του «Θωμαΐδειο». Επίσης με το κληροδότημα του εγκαταστημένου στο Βουκουρέστι Δημητρίου Μουσίκου κτίστηκε στη γενέτειρά του, στα 1881, το «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον», το οποίο έφερε και το όνομά του «Μουσίκειον».[42]

Στη *Νέβεσκα* ο μεγάλος Αρωμούνος ευεργέτης Μιχαήλ Τσίρλης, ο γνωστός ως Μίχας, απόδημος κατά καιρούς στην Αίγυπτο όπου και πλούτισε με τις δραστήριες επιχειρήσεις του, άφησε ζωντανή τη σφραγίδα της χρηματοδότησης στα εκπαιδευτήρια. Από το ιδιαίτερο ταμείο του πληρώνονταν τα δίδακτρα των δασκάλων και η συντήρηση των σχολείων της Νέβεσκας, αλλά και άλλων γειτονικών αρωμουνικών κοινοτήτων. Είναι γνωστό εξάλλου ότι με δικές του δαπάνες κτίστηκε στα χρόνια 1863-1867 και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου Νέβεσκας.

Για την προσφορά του Μιχαήλ Τσίρλη προς την ελληνική παιδεία και εκπαίδευση, την εκκλησία και το έθνος, του απονεμήθηκαν

---

41. Πληροφορίες: ΣΚΙΑΔΑ Ν., *Το τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του*, «Νέα Εστία» 83 (1968), σελ. 802-808.

42. Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 274-275, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 115 κ. εξ., ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, passim.

μεγάλες τιμητικές διακρίσεις: Η Αρωμούνοι Νεβεσκιώτες τού απένειμαν τον ισόβιο τίτλο του «προέδρου των εκπαιδευτικών καταστημάτων», τίτλο τον οποίο τίμησε για 30 ολόκληρα χρόνια μέχρι το θάνατό του στα 1897, η Εκκλησία τον διόρισε Αρχιερατικό Επίτροπο στη Νέβεσκα και η πατρίδα του απένειμε με τη σειρά της το παράσημο του Αργυρού Σταυρού των Ιπποτών του Τάγματος του Σωτήρος.

Παρουσιάζουμε το σχετικό έγγραφο του Υπουργείου των Εξωτερικών:[43]

1873 20 Φεβρουαρίου
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΝ
Τμήμα εθιμοτυπίας
Αριθ, Πρωτ. Β.Δ. 1051

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Το τμήμα εθιμοτυπίας πιστοποιεί ότι δια Βασιλικού Διατάγματος από 20 Φεβρουαρίου 1873 απενεμήθη ο Αργυρούς Σταυρός των Ιπποτών του Τάγματος του Σωτήρος εις τον κύριον Μιχαήλ Τσίρλην εκ Νεβέσκης της Καστορίας.

Εν Αθήναις 15 Νοεμβρίου 1924

Και η γυναίκα του επίσης, η Ζωή, είναι ευεργέτης των εκπαιδευτηρίων της Νέβεσκας, αφού στα 1867 (χρονιά του θανάτου του συζύγου της) θεμελίωσε το Νηπιαγωγείο και το Παρθεναγωγείο, το οποίο έφερε την επωνυμία «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Ν. Τσίρλη».

Την οικογενειακή όμως παράδοση της ευεργεσίας των «*Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων της ακμαζούσης Μεγάλης κωμοπόλεως Νεβέσκης*» την ακολούθησε και ο γιος του ευεργέτη Μιχαήλ Ν. Τσίρλη και της ευεργέτιδας Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη, ο Δημήτριος Μιχαηλίδης

---

43. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 71.

(Τσίρλης), ο οποίος συντηρούσε διαρκώς το Παρθεναγωγείο Νέβεσκας που ίδρυσε η μητέρα του Ζωή.

Εξίσου όμως και σημαντικότατος ευεργέτης και «*θερμός προστάτης της γενέτειράς του και των ελληνικών γραμμάτων*», ήταν και ο Θεόδωρος Ι. Τσίρλης, ανεψιός του Μίχα (του Μιχαήλ Ν. Τσίρλη), ο οποίος ταξίδευε τακτικά στην Αίγυπτο και ασχολήθηκε επιτυχημένα με το εμπόριο του βαμπακιού.[44] Με διαθήκη του (παρακάτω: *γ) Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και διαθήκες*) στα 1910 δώρισε 2.200 χρυσές λίρες Αγγλίας για το κτίσιμο της Αστικής Σχολής Νέβεσκας και για την υποτροφία 3 νέων της κοινότητας, ώστε να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Προσωπογραφίες των παραπάνω ευεργετών των εκπαιδευτικών καταστημάτων της Νέβεσκας ήταν αναρτημένες στα σχολεία. Παρόμοιο δε τροπάριο μ' αυτό που έψελναν οι μαθήτριες του Παρθεναγωγείου για την ευεργέτιδά τους Ζωή Μ. Τσίρλη (κεφ. 3° – Α. ΙΙ. 1.) τραγουδούσαν αργότερα και τα αγόρια της Ελληνικής Αστικής Σχολής προς τιμή του Θεοδώρου Ι, Τσίρλη.

Στη *Νιζόπολη*, κτίστηκε σχολικό οίκημα από τη δωρεά του ευεργέτη Αρωμούνου Νιζοπολίτη Κώνσταντίνου Μπέμπη, ο οποίος ήταν από χρόνια εγκαταστημένος στο Ρουχτσούκ. Το οίκημα αυτό στέγασε το Αρρεναγωγείο και το Παρθεναγωγείο (στο οποίο λειτουργούσε και το Νηπιαγωγείο) της Νιζόπολης.[45]

Στο *Πισοδέρι*, ο Αρωμούνος ευεργέτης αρχιμανδρίτης Μόδεστος χρηματοδότησε με 6.000 χρυσά γαλλικά εικοσάφραγκα το περίφημο κτίριο όπου στεγάστηκε η Μοδέστειος Σχολή στα 1903 καθώς επίσης κατέθεσε στην Εθνική Τράπεζα Αθηνών και 3.000 χρυσά γαλλικά εικοσάφραγκα για τη συντήρησή της και τη χορήγηση υποτροφιών[46] καθώς επίσης και για την ανέγερση του κωδωνοστα-

---

44. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Διαθήκη Ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσκιώτου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 12 (1958), σελ. 41.

45. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 84.

σίου της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής.[47]

β) Οικονομικοί πόροι από προσωπικές δωρεές, συνδρομές και ευεργεσίες

1. Για την εκπαίδευση στις αρωμουνικές κοινότητες δε βοήθησε μόνο η αθρόα οικονομική προσφορά των Αρωμούνων μεγάλων ευεργετών της διασποράς. Εξίσου χρήσιμη και ουσιαστική στάθηκε και η επώνυμη και η ανώνυμη οικονομική προσφορά των Αρωμούνων κατοίκων – δωρητών, οι οποίοι με τις προσωπικές τους δωρεές, τις ετήσιες και έκτακτες συνδρομές και τις ευεργεσίες τους (σε διάφορα είδη και αγαθά, όπως και σε προσωπική εργασία) συνέβαλαν κι αυτοί αποτελεσματικά στην οργάνωση και στη λειτουργία της εκπαίδευσής τους:

2. Στην *Κλεισούρα*, τη συντήρηση των σχολείων την αναλάμβαναν αποκλειστικά οι Αρωμούνοι «*φιλόκαλοι και φιλόμουσοι*» κάτοικοί της, οι οποίοι συνέδραμαν με την απλόχερη οικονομική τους συνδρομή. Στο γνωστό «Κώδικα της Κλεισούρας» αναγράφονται εισπράξεις και δωρεές των Κλεισουριωτών για τη συντήρηση και τη λειτουργία των σχολείων κατά το χρονικό διάστημα 1830-1833, 1834-1850 και σποραδικά και για τα επόμενα χρόνια, μέχρι και το 1926. Συγκεκριμένα στον πρώτο κώδικα του Δημοτικού Σχολείου Κλεισούρας και στη σελίδα 23 παρουσιάζεται «*ονομαστικός Κατάλογος των συνδρομητών των σχολείων Κλεισούρας μετά το έτος 1850*», στη σελίδα 48, με ημερομηνία 4 Ιουνίου 1858, περιέχονται οι αριθμοί και οι τίτλοι των 152 βιβλίων, τα οποία δώρισε ο Ιωάννης Γ. Λέκου και στη σελίδα 46 αναγράφονται συνολικά 15 δωρητές και το ποσόν των βιβλίων τους, τα οποία προσέφεραν στα σχολεία της Κλεισούρας (παρακάτω κατάλογοι με προσφορά βιβλίων: 3. δ) «*Βιβλιοθήκες*»).[48]

---

46. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

47. ΛΙΑΚΟΥ ΣΩΚΡ. και ΤΣΙΑΜΗ ΠΑΥΛ., *Διασωμένες στο Πισοδέρι παλιές εικόνες και γραπτά ενθυμήματα*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3 (1959), σελ. 47.

Στα 1866 μάλιστα «*πυρπολη*θέντων *των σχολείων* (της Κλεισούρας), *δια κοινής συνεισφοράς των πολιτών ανεκτίσθη το ελληνικόν σχολείον, επεσκευάσθη το δημοτικόν σχολείον και εκ θεμελίων ανιδρύθη το Παρθεναγωγείον. Ατυχώς όμως ο κατάλογος των ευεργετών δωρητών και συνδρομητών της εποχής εκείνης απωλέσθη. Ουχ ήττον η μνήμη και των ευεργετών δωρητών και συνδρομητών εκείνων διαμενεί εις τον άπαντα χρόνον αγείρως και άληστος*».[49]

Στο *Κρούσοβο*, οι οικονομικοί πόροι από τις προσωπικές δωρεές και τις ευεργεσίες ήταν πλουσιοπάροχες: Με τις συνδρομές των 750 τουρκικών λιρών από όλους τους Αρωμούνους Κρουσοβίτες στα 1901 κτίστηκε το νέο κτίριο - εκπαιδευτήριο της Αστικής Σχολής.[50]

Στη *Λάιστα*, πρόσφεραν τον οβολό τους για τη λειτουργία και τη συντήρηση του σχολείου τους οι Λαϊστινοί συντοπίτες και δωρητές: Ο Αντώνιος Μαργαρίτης (1842-1924) 5.000 δραχμές, ο Μοράβας Δημήτριος (1840-1915) 2.500 δραχμές, ο Πριμικύρης Νικόλαος (1839-1901) 10 λίρες το χρόνο, ο Χολέβας Δημήτριος (1851-1925) 5.000 δραχμές.[51]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) απλόχερες υπήρξαν οι προσωπικές δωρεές για τη Λιβαδιώτικη Σχολή («Σχολή Λιβαδίου»), όπως μας πληροφορεί ο ιερομόναχος Ανθιμος Ολυμπιώτης στον κώδικα 220 της Ολυμπιώτισσας: Πρόσφεραν: Η αρχόντισσα κυρά - Αγγελίνα από τη Βιέννη, Μοσχοπολίτισσα στην καταγωγή, 500 γρόσια. Ο Γεώργιος Πάτακης από τη Σίπισκα, κοντά στη Μοσχό-

---

48. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 504, 505, ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 131-132.

49. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*..., ό. π., σελ. 503.

50. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 142.

51. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 46.

πολη, 500 γρόσια. Ο κυρ-Δήμος από τη Μοσχόπολη 1.000 γρόσια. Ο κυρ - Γεώργιος από την Κούρσουβα, κοντά στη Μοσχόπολη, 1.000 γρόσια. Ο Νικόλαος Δημητρίου από τα Μπιτόλια (Μοναστήρι) 100 γρόσια. Ο Αναστάσιος Κοσμήσης από τη Μοσχόπολη 50 γρόσια.

Μέχρι το 1787 είχαν διατεθεί για τη Λιβαδιώτικη Σχολή 2.500 γρόσια, από τα οποία τα 300 γρόσια προσφέρονταν για την ετήσια μισθοδοσία του δασκάλου, ενώ συνολικά όλες οι οικονομικές παροχές έφταναν στις 7.300 γρόσια, από τα οποία τα μισά είχαν προσφερθεί από τους δωρητές και τα άλλα μισά από το Μοναστήρι «Ολυμπιώτισσα».[52] Ακόμη, ο Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης από το Λιβάδι, επίτροπος της Λιβαδιώτικης Σχολής, πρόσφερε «*σημαντικό*» χρηματικό ποσό για το κτίσιμο του νέου Αλληλοδιδακτικού Σχολείου Λιβαδίου. Για τον ίδιο σκοπό πρόσφερε 35.000 γρόσια και ο Μπροχόπουλος από το Λιβάδι, ενώ άλλα 64.000 γρόσια πρόσφεραν και άλλοι πλούσιοι Λιβαδιώτες.[53]

Στη *Μοσχόπολη*, για την ανέγερση του εκπαιδευτηρίου της «Νέας Ακαδήμειας» - μεταξύ των άλλων – συνέβαλε και η προσωπική χρηματική δωρεά του αρχιεπισκόπου Αχριδών Ιωάσαφ (1660-1745). Στο φύλλο 28^{α} του κώδικα της Παναγίας (Ναός της Παναγίας) αναφέρεται «*κατάλογος των αφιερωσάντων επί του Μακαριωτάτου και λογιωτάτου πατρός ημών και Πατριάρχου των Α΄ Ιουστινιανών Αχριδών κυρίου Ιωάσαφ συνεργεία και προτροπή αυτού κατ' όνομα εις σύστασιν του Ελληνικού Φροντιστηρίου δια ψυχικήν αυτών σωτηρίαν και μνημόσυνον αιώνιον*». Σ' αυτόν τον κατάλογο σημειώνονται και οι παρακάτω δωρητές: Ο μητροπολίτης Καστοριάς Διονύσιος, ο οποίος προσέφερε 60.000 άσπρα και ο ηγούμενος του Αγίου (Οσίου) Ναούμ, ο οποίος προσέφερε αντίστοιχα 12.000 άσπρα.[54]

---

52. ΣΚΟΥΒΑΡΑ ΒΑΓ., *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967, σελ. 460.

53. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79, ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Λιβάδι. Γεωγραφική, Ιστορική, Λαογραφική επισκόπησις*, Κατερίνη 1973, σελ. 105-106, πρβλ. και ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Η επισκοπή Πέτρας Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 49.

Επίσης στις προσωπικές δωρεές των Μοσχοπολιτών συγκαταλέγεται και η χορηγία του μεγαλέμπορου Χατζή Μιχάλη Γκούστα, με την οποία χρηματοδότησε την έκδοση του βιβλίου «*Πίστις*» του Αρωμούνου, δασκάλου της «Νέας Ακαδήμειας», ιερομόναχου Νεκταρίου Τέρπου, το οποίο τυπώθηκε στη Βενετία στα 1732.[55]

Στο *Μπλάτσι*, για τη συντήρηση και τη λειτουργία των σχολείων, πλούσιες προσωπικές δωρεές πρόσφεραν ο γιος και ο εγγονός του μεγάλου ευεργέτη Στέργιου Δούμπα, Νικόλαος Δούμπας και Θεόδωρος Ν. Δούμπας,[56] ο Ιωάννης Αδάμου Γερμάνης κ.ά., δωρεές που ανέρχονταν συνολικά στις 60.000 περίπου γρόσια.[57]

Στη *Νέβεσκα*, σύμφωνα με το 1° πρακτικό των «*Λογαριασμών της Ιεράς εκκλησίας του Αγίου Νικολάου*» Νέβεσκας (3 Ιουλίου του 1895), πρόσφεραν τον οβολό τους, σε χρυσές λίρες Τουρκίας, για τα ελληνικά εκπαιδευτήρια 38 Αρωμούνοι δωρητές με τις προσωπικές συνδρομές τους:[58]

---

54. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 184.

55. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 82, υποσ. 92 και 93.

56. ΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Θεόδωρος Ν. Δούμπας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), Αθήναι 3 (1910), σελ. 123-129.

57. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτ. Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939, σελ. 61 κ. εξ., ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, passim.

58. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 148-149.

ΠΙΝΑΚΑΣ 31

Προσωπικές δωρεές Νεβεσκιωτών
για τα σχολεία της Νέβεσκας (1895-1899)

«Κατάλογος προαιρετικών συνδρομών υπέρ των ελλην. εκπαιδευτηρίων της κωμοπόλεως Νεβέσκης δια πενταετίαν»					
Επώνυμο Όνομα	*Λίρες*	*Επώνυμο Όνομα*	*Λίρες*	*Επώνυμο Όνομα*	*Λίρες*
Αναστασίου Θ.	½	Λιάτσης Ιωάν.	5	Οικονόμου Ν. Κ	1
Βράγκου Παν.	½	Λόγγου Αναστ.	2	Παρνταφέλλης	2
Γκάβας Γεώργ.	3	Λούστας Θεόδ.	3	Ροζίδης Νικ.	1
Γκόλνας Δημ.	1	Λούστας Κώτσιος	½	Σπύρου Γεώργ.	½
Γκοτζαμάνης Γ.	1	Μέρτζιος Μιχ. Ν.	2	Στάϊκος Αντων.	½
Δάνου Θεόδ.	1	Μπέφας Κων.	½	Στεφάνου Ανασ.	1
Δώδης Γεώργ.	½	Μπέφας Στέφας	2	Σωσσίδης Αθ.	10
Δώδου Θεόδ. Ν.	3	Μπιτζιόλας Νάντ.	1	Σωσσίδης Κων.	5
Ζιέζος Θεόδ.	1	Μπόζας Στέφας	1	Τραμαντζά,α/φοί	3
Θεοδώρου Ιωαν	1	Μπούρης Γ. Στ.	2	Τσίρλης Γιανν.	2
Ιωάννου Νικ.	5	Μπουτάρη, α/φοί	5	Τσίρλης Εφέν.	15
Λέκκας Αλέξ.	2	Ναϊδένης Νικ.	2	Φίστας Πέτρος	2
Λιάτσης Βασ.	3	Οικονόμου κ/α Δ.	1		

Επίσης, σύμφωνα με το 4° πρακτικό του παραπάνω «Λογαριασμού» (2 Ιουλίου του 1901), πρόσφεραν τον οβολό τους, σε χρυσές λίρες Τουρκίας, για τα ελληνικά εκπαιδευτήρια και άλλοι 26 Αρωμούνοι δωρητές με τις προσωπικές συνδρομές τους:[59]

59. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης...*, ό. π., σελ. 151.

ΠΙΝΑΚΑΣ 32

Προσωπικές δωρεές Νεβεσκιωτών
για τα σχολεία της Νέβεσκας (1901)

«Κατάλογος συνδρομών προς ανακούφισιν των Ελληνικών Σχολών Νεβέσκης»					
Επώνυμο Όνομα	*Λίρες*	*Επώνυμο Όνομα*	*Λίρες*	*Επώνυμο Όνομα*	*Λίρες*
Γερμανός, Μητρ.	1	Λιάτσης Β.	6	Οικονόμου Γ.	1
Γεωργιάδης Γ.	3 ½	Λιάτσης Ι.	6	Οικονόμου Θ.	4
Δαναβάση Θ.	1	Λούστας Θ.	6	Οικονόμου Ν.	5
Δόδου Θ.	6	Λούστας Κ.	2	Παπαδόπουλος Ι.	2
Δόδου Χρυσή	1	Μέρτζου Δ.	2	Παρδαφέλης Στ.	2
Δούμα - Δάνου	1	Μέρτζου Ν.	4	Ροζίδης Ν.	1
Ζέζος Γ.	4	Μπάσης Αν.	2	Σωσσίδης Ι.	10
Ζέζος Δ.	5	Μπέφας Γ.	4	Τσίρλης Ν.Ι.	10
Κοτζαμάνη,α/φοί	5	Ναϊδένης Ν.	6		

γ) Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και διαθήκες

1. Στην ενότητα αυτή επανερχόμαστε στη γενναία χρηματοδότηση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων από τους ευεργέτες και τους δωρητές της, αναφερόμενοι στα εκπαιδευτικά κληροδοτήματά τους και στις διαθήκες τους.

Η αναφορά αυτή γίνεται για να καταδειχτεί με εντονότερο ακόμη τρόπο το αμέριστο ενδιαφέρον της αρωμουνικής ευεργεσίας για την ελληνική εκπαίδευση και για την ελληνική συνείδηση και ιδεολογία:

2. Στην *Κλεισούρα*, στα 1875, ο συντοπίτης Αρωμούνος ευεργέτης μεγαλέμπορος Σίμος Σιμώττας, από τη Θεσσαλονίκη όπου ζούσε, με διαθήκη του δώρισε για τα εκπαιδευτήρια 1.000 φιορίνια.[60]

60. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ Σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακε-

Στη *Λάιστα*, στα 1892, ο Κεσίσης Αναστάσιος του Κωνσταντίνου με τη διαθήκη του άφησε κληρονόμους του το Σχολείο της Λάιστας, όπως επίσης και τα Ελληνικά εκπαιδευτήρια του Μελενίκου.[61]

Στο *Μπλάτσι*, η εκπαίδευση ευεργετήθηκε πλουσιοπάροχα από τις διαθήκες και τα εκπαιδευτικά κληροδοτήματα των απόδημων τέκνων της:

Με το κληροδότημα – 8.000 φλωρίων Καισαροβασιλικών ή 94.800 χρυσών φράγκων – του εγκαταστημένου στο Βουκουρέστι Δημητρίου Μουσίκου κτίστηκε στη γενέτειρά του, στα 1881, το «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον», το οποίο έφερε και το όνομά του «Μουσίκειον». Ο Κωνσταντίνος Δόσιος με τη διαθήκη του άφησε χρηματικά ποσά για τα σχολεία της γενέτειράς του – 10.000 δραχμές, οι οποίες κατατέθηκαν γύρω στα 1870 στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας «*δια την επίρρωσιν της πνευματικής κινήσεως της πατρίδος του Βλάστης*». Ο Θεόδωρος Ν. Δούμπας με διαθήκη του στα 1897 άφησε 5.000 αυστριακά φιορίνια υπέρ των σχολείων του Μπλατσίου, τα οποία κατατέθηκαν στην «Επιτροπή της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος της Αγίας Τριάδος Βιέννης». Επίσης ο Γεώργιος Βρανάκης με τη διαθήκη της 17ης Σεπτεμβρίου του 1881 διέθεσε το ποσό των 120.000 δραχμών (μαζί με τους τόκους – ποσό το οποίο κατατέθηκε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας) για την ανέγερση Σχολής Αρρένων και γενικά για την «*ενίσχυσιν της καθόλου πνευματικής κινήσεως Βλάστης*».

Συνολικά η ετήσια δαπάνη από τους απόδημους Μπλατσιώτες για τα σχολεία της κωμόπολης ανέρχονταν στις 1.670 τουρκικές λίρες.[62]

δονικά» 1 (1940), σελ. 503-504. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 39-42.

61. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 46.

62. Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 274-275, ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., *Σημειώματα*

Στη *Νέβεσκα*, ο μεγάλος Αρωμούνος Νεβεσκιώτης ευεργέτης Θεόδωρος Ι. Τσίρλης με διαθήκη του στα 1910 δώρισε 2.200 χρυσές λίρες Αγγλίας «*αποκλειστικώς υπέρ της εκπαιδεύσεως των νέων της πατρίδος μου* (της Νέβεσκας) *εις την Ελληνικήν γλώσσαν*» – για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων και για το κτίσιμο της Αστικής Σχολής Νέβεσκας καθώς και για την υποτροφία 3 νέων της κοινότητας, ώστε να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η διαθήκη, η οποία υπαγορεύτηκε τη 14η Απριλίου του 1910 στο διευθύνοντα του Ελληνικού Προξενείου Θεσσαλονίκης Ευθύμιο Κανελλόπουλο, ο οποίος παρευρισκόταν στο σπίτι του Θεοδώρου Ι. Τσίρλη λόγω ασθενείας του και υπογράφτηκε απ' αυτόν και τους παρευρισκομένους μάρτυρες, έχει ως εξής:[63]

Η τελευταία θέλησίς μου περί της μετά θάνατον διαθέσεως της περιουσίας μου είναι αύτη:

Πρώτον τον ειρημένον Γενικόν κληρονόμον μου Δημήτριο Ν. Τσίρλην παραγγέλλω και διατάσσω τα ακόλουθα κληροδοτήματα:

Α) Υπέρ της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος της ιδιαιτέρας μου πατρίδος Νεβέσκης λίρας Αγγλικάς δυο χιλιάδας διακοσίας (αριθ. 2.200), ίνα αποκλειστικώς διατεθώσι υπέρ εκπαιδεύσεως των νέων της πατρίδος μου εις την Ελληνικήν γλώσσαν και εις τα δόγματα της πατρώας ορθοδόξου ημών πίστεως, υπό τους εξής όρους:

1. Το ανωτέρω ποσόν των δυο χιλιάδων διακοσίων λιρών Αγγλίας θέλει κατατεθή αμέσως υπό του κληρονόμου μου εις την Εθνικήν Τράπεζαν της Ελλάδος επ' ονόματι της μνησθείσης Ελληνικής Κοινότητος της Νεβέσκης.

2. Αναθέτω εις την Εφορείαν των Σχολείων της Κοινότητος ταύτης,

---

ιστορικά εκ της Δυτ. Μακεδονίας, Πτολεμαΐς 1939, σελ. 64-65, ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 115 κ. εξ., 174-178.

63. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Διαθήκη Ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσκιώτου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 12 (1958), σελ. 42, πρβλ και ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 323-324.

όπως από κοινού μετά του Έλληνος Μητροπολίτου Καστοριάς αποφανθώσιν, εάν υφίσταται ανάγκη ανεγέρσεως νέου κτιρίου αστικής Σχολής εν Νεβέσκη και εν περιπτώσει, καθ' ην ήθελε αναγνωρισθή τοιαύτη ανάγκη παραγγέλλω, όπως εκ του όλου κληροδοτήματος των δυο χιλιάδων διακοσίων λιρών Αγγλικών του κατατεθησομένου παρά τη Εθνική Τραπέζη της Ελλάδος, ποσόν μέχρις (700) κατ' ανώτατον όριον λιρών Αγγλικών διατεθή προς ανέγερσιν καταλλήλου κτιρίου, εφ' ου θέλει τεθή μαρμαρίνη πλαξ φέρουσα το όνομά μου, ως ιδρυτού και όπως του υπολοίπου ποσού οι τόκοι, αποσυρόμενοι κατ' έτος εκ της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος υπό του Μητροπολίτου Καστορίας από κοινού μετά της ειρημένης Εφορείας των σχολείων της Ελληνικής Κοινότητος Νεβέσκης χρησιμοποιούνται δια την συντήρησιν της Σχολής ταύτης.

3. Εν η περιπτώσει η ανέγερσις νέου κτιρίου αστικής Σχολής δεν ήθελε κριθή αναγκαία, ολόκληρον το ανωτέρω ποσόν των δυο χιλιάδων διακοσίων Αγγλικών λιρών επιθυμώ να μείνη κατατεθειμένον παρά τη Εθνική Τραπέζη της Ελλάδος, ίνα οι τόκοι αυτού διατίθενται υπέρ πάντων των Ελληνικών Σχολείων της ιδιαιτέρας μου πατρίδος.

4. Επειδή επιθυμία μου διακαής και σκοπός αποκλειστικός του κληροδοτήματος τούτου είναι η εν τη ιδιαιτέρα μου πατρίδι ενίσχυσις των προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων μέσων παραγγέλλω, όπως, εάν ποτέ η ρηθείσα αστική Σχολή της ιδιαιτέρας μου πατρίδος Νεβέσκης ήθελε, δι' απρόοπτον τινά λόγον παύση λειτουργούσα υπό τους ανωτέρω όρους, οι τόκοι των περί ων πρόκειται χρημάτων τεθώσιν εν τοιαύτη περιπτώσει αμέσως εις την διάθεσιν του επί των Εξωτερικών υπουργού της Ελλάδος, ίνα δι' αυτών εκπαιδεύονται εκάστοτε εν τω Ελληνικώ Πανεπιστημίω τρεις νέοι εκ του Νομού Μοναστηρίου και κατά προτίμησιν εκ της ιδιαιτέρας μου πατρίδος Νεβέσκης .

Παραγγέλλω να δοθώσι προσέτι:

Β)Εκατόν (100) λίραι Αγγλικαί εις την Ελληνικήν εκκλησίαν «Άγιος Νικόλαος» της Νεβέσκης, προς επιδιόρθωσιν του Νεκροταφείου.

Γ) Πεντήκοντα (50) λίραι Αγγλικαί ίνα διανεμηθώσι εις τους πτωχούς της Νεβέσκης.

Δ) Πεντήκοντα (50) λίραι Αγγλικαί προς ανέγερσιν του μνημείου μου.

Ε) Εκατόν (100) λίραι Αγγλικαί υπέρ του Εθνικού Στόλου...

Οι μάρτυρες *Ο Διαθέτης*

Θεόδ. Ι. Τσίρλης

Παρατηρήσεις – συμπεράσματα. Από τη μελέτη της διαθήκης - του εκπαιδευτικού κληροδοτήματος του Θεοδώρου Ι. Τσίρλη επισημαίνουμε:

α) Την αποκλειστική αγάπη και το αμέριστο ενδιαφέρον του Αρωμούνου ευεργέτη – το έργο της ζωής του, θα λέγαμε – για την ελληνική γλώσσα και τα ελληνικά γράμματα.

β) Τη μεγάλη του εμπιστοσύνη για τη διαχείριση του κληροδοτήματος προς το σχολικό θεσμό της Εφορείας των Σχολείων και κυρίως προς τον Έλληνα Μητροπολίτη Καστοριάς.

γ) Την αντίστοιχη επίσης εμπιστοσύνη του προς το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών.

δ) Το διακαή του πόθο για την ανέγερση της Αστικής Σχολής της Νέβεσκας, ώστε να πραγματοποιηθεί το όνειρό του για τη στέγαση όλων των σχολείων της ιδιαίτερης πατρίδας του.

ε) Τη διαφαινόμενη ανησυχία του για την τύχη του μεγάλου κληροδοτήματός του, αφού τονίζει ιδιαίτερα κάθε περίπτωση για την αξιοποίησή του και δεν αφήνει σημεία για αμφισβήτηση και για διαφορετική εκτίμηση.

στ) Το γενικότερο ενδιαφέρον του, γιατί δε φροντίζει μόνο για την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας των συγχωριανών του, αλλά ενδιαφέρεται εξίσου και για την εκκλησία όπως και για τον εθνικό μας στόλο.

Διερμηνεύοντας, τέλος, τις γνήσια πατριωτικές του παρορμήσεις, ο Θεόδωρος Ι. Τσίρλης «*έζησεν εις μίαν εποχήν κατά την οποίαν εδώ εν Μακεδονία διεδραματίσθησαν μεγάλα και σοβαρά Εθνικά γεγονότα. Αιτία τούτων ήσαν η Ρουμανική προπαγάνδα και τα Βουλγαρικά Κομιτάτα, τα οποία επεδίωκον να εξοντώσουν κάθε Ελληνικόν στοιχείον, και να εξαλείψουν παν ό,τι εμαρτύρει την Ελληνικότητα της Μακεδονίας. Ταύτα πάντα διαβλέψας ο αείμνηστος Ευεργέτης, εμερίμνησε και κατωχύρωσε δια της Διαθήκης του την διατήρησιν της Ελληνικής γλώσσης, εν τη ιδιαιτέρα αυτού Πατρίδι Νεβέσκη, και την Ελληνοπρεπή μόρφωσιν νέων εκ του Νομού Μοναστηρίου*».[64]

---

64. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Διαθήκη Ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσκιώτου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου

Δυστυχώς όμως η τύχη αυτού του μεγάλου και ολόψυχα προσφερόμενου κληροδοτήματος δεν ευτύχησε, αφού η Εθνική Τράπεζα με το πρόσχημα κάποιων νόμων της εποχής τελικά εξανέμισε όχι μόνο το κεφάλαιό του, αλλά και τους τόκους του. Έτσι τα όνειρα αυτού του μεγάλου και φιλοπρόοδου Αρωμούνου οραματιστή δεν πραγματοποιήθηκαν όπως το επιθυμούσε και όπως τα σχεδίασε.[65]

Στο *Πισοδέρι*, σύμφωνα με το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη αρχιμανδρίτη Μοδέστου[66] στα 1906 – «Γενικαί διατάξεις περί της διαχειρίσεως των τόκων του κληροδοτήματος Γ. Κ. Μηνοΐδου» – για τη λειτουργία της Μοδεστείου Σχολής, κατατέθηκαν από τον ίδιο 3.000 χρυσές γαλλικές λίρες στην Εθνική Τράπεζα Αθηνών για να χορηγούνται πέντε ετήσιες υποτροφίες σε μαθητές της για να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσο Μοναστηρίου και στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Οι νέοι αυτοί θα ήταν τρεις από το Πισοδέρι, ένας από την αρωμουνική κοινότητα της Μηλόβιστας και ένας από την αρωμουνική κοινότητα του Μοναστηρίου:

Άρθρον 1ον

Υπό του εκ της κώμης της Μακεδονίας Πισοδερίου καταγομένου Αγιοταφίτου Αρχιμανδρίτου Μοδέστου, ιδρύεται εκπαιδευτικόν κληροδότημα εκ τρισχιλίων (αριθ. 3.000) λιρών Γαλλικών υπό την επωνυμίαν «Κληροδότημα Γ. Κ. Μηνοΐδου».

Άρθρον 2ον

Το κεφάλαιον του κληροδοτήματος Μοδέστου θεωρείται αιωνίως αναπόσπαστον μόνον δε οι ετήσιοι αυτού τόκοι χρησιμοποιούνται προς τον

Φλωρίνης) 12 (1958), σελ. 41.

65. ΛΟΥΣΤΑ Ν., *Άρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 35-36 (1962), σελ. 107.

66. Το μοναχικό όνομα Μόδεστος το απέκτησε ο τρίτος γιός του Κωνσταντίνου Μίνου, όταν έγινε Αγιοταφίτης μοναχός και αργότερα αρχιμανδρίτης. Ο Αρωμούνος Μόδεστος γεννήθηκε στο Πισοδέρι το 1820 και πέθανε το 1906 στα Ιεροσόλυμα, σε ηλικία 86 ετών.

σκοπόν αυτού. Και επί μίαν πεντηκονταετίαν το ανωτέρω ποσόν έσται κατατιθεμένον εν τω Ταμείω του Ιερού Κοινού του Παναγίου Τάφου, βραδύτερον δε δύναται υπό της αρμοδίας επιτροπής να κατατεθή ή εν τη Εθνική ή εν άλλη τινί Τραπέζη της Ελλάδος. Και κατά το παρόν μεν τους τόκους του Κεφαλαίου προς 6% θα αποτίη ετησίως το Ιερόν Κοινόν εις τον Αρχιμανδρίτην Μόδεστον μετά δε τον θάνατον αυτού κατά το 4ον άρθρον του σχετικού ομολόγου εις τον εν Ιεροσολήμοις Γενικόν Πρόξενον της Ελλάδος, όστις επί τη βάσει σχετικής αποδείξεως της επιτροπής κληροδοτήματος πεμπομένης υπό του εν Βιτωλίοις Γενικού Προξένου της Ελλάδος και προσυπογεγραμμένης υπό πάντων των μελών της επιτροπής εισπράττων τους τόκους θα πέμπη αυτούς εις τον εν Βιτωλίοις Γενικόν Πρόξενον όστις πάλιν θα παραδίδη αυτούς εις τον πρόεδρον της επιτροπής (τον και Ταμίαν αυτής θεωρούμενον) τον κατά καιρόν Έλληνα Μητροπολίτην Άγιον Πελαγωνείας όστις εκ συμφώνου πάλιν μετά της επιτροπής και Εφορείας του κληροδοτήματος θέλουσιν κρατήσει εκ των τόκων μόνον το απαιτούμενον χρήμα προς συντήρησιν των πτωχών πέντε (5) παίδων, το δε υπόλοιπον αμέσως θέλουσι καταθέσει εντόκως όπου εγκρίνουσιν ασφαλέστερον.

Άρθρον 3ον

Σκοπός του κληροδοτήματος είναι η Ελληνοπρεπής εκπαίδευσις και μόρφωσις Μακεδόνων Ελληνοπαίδων καθαρώς Ελληνοφρώνων Βλάχων ουχί δε αλλοφύλων ή αλλογλώσσων.

Τοιούτοι παίδες θα εκλέγωνται πάντοτε πέντε, τρεις εκ της κώμης Πισοδερίου εις εκ της κώμης Μηλοβίστης και εις εκ της πόλεως Βιτωλίων. Δέον δε ούτοι να ώσιν εκ των χρηστών και αρίστων μαθητών της Αστικής Σχολής, μεμαρτυρημένης πενίας, ήτις θα πιστοποιείται δια μεν τους εκ Πισοδερίου και Μηλοβίστης υπό των ιερέων και μουχταροαζάδων των χωρίων και εξακριβωμένης υπό της εν Βιτωλίοις διαχειριζομένης την Δωρεάν επιτροπής, δια δε τον εκ της Επαρχίας Πελαγωνείας υπ' αυτής της επιτροπής.

Οι πέντε ούτοι μαθηταί θα εισάγωνται εις το Γυμνάσιον Βιτωλίων ως υπότροφοι του κληροδοτήματος Μηνοΐδου αποφοιτώντες δε θα αντικαθίστανται δι' άλλων πέντε. Ωσαύτως δε θα αντικαθίσταται και εκείνος όστις είτε ένεκα ασθενείας είτε ένεκα αμελείας δεν δύναται να εξακολουθήση τας σπουδάς του, πρέπει όμως να εκλέγηται ο αντικαταστάτης αυτού εκ του ιδίου χώρου εξ ου κατάγεται και ο αντικαθιστάμενος. Εκ των πέντε εκάστοτε αποφοιτώντων του Γυμνασίου δι' αυστηρού και ακριβοδικαίου διαγωνισμού θα εκλέγονται τρεις οίτινες θα πέμπονται εις το Πανεπιστήμιον των Αθηνών. Τούτους δε τους τρεις αποφοιτώντας του Πανεπιστημίου θα

διαδέχωνται ως ανωτέρω εκλεγόμενοι έτεροι τρεις, ούτως ώστε μετά την πρώτην αποφοίτησιν εκ του Γυμνασίου Βιτωλίων υποτρόφων του κληροδοτήματος Μηνοΐδου θα συντηρώνται εξ αυτού πάντοτε οκτώ σπουδασταί πέντε μεν εν τω Γυμνασίω τρεις δε εν τω Παναπιστημίω Αθηνών. Και οι μεν μαθηταί του Γυμνασίου λαμβάνουσι ετήσιον επίδομα 200 φράγκα χρυσά έκαστος... (από αντιγραφικήν αβλεψίαν έχει παραληφθεί ολόκληρος η αφορώσα τους φοιτητάς διάταξις).

Όταν δε εκ του περισσεύματος των τόκων και επιτοκίων απαρτισθή ποσόν δια του οποίου θα είναι δυνατόν να συντηρείται και είς σπουδαστής εν Ευρώπη λαμβάνων ετήσιον επίδομα 1.600 φράγκων χρυσών, τότε δια διαγωνισμού αυστηρού εκ των υποτρόφων του κληροδοτήματος Μηνοΐδου εκλέγεται ο τοιούτος.

Άρθρον 4ον

Οι υπότροφοι του κληροδοτήματος Μηνοΐδου εν οις δύνανται ενίοτε ναι καταλέγονται και κοράσια εκ Πισοδερίου ή και εκ Βιτωλίων, δύνανται να σπουδάσουν διαφόρους επιστήμας κατά την κλίσιν αυτών και κατά τας ανάγκας της Πατρίδος ην να υπηρετήσωσι ως άνθρωποι μεμορφωμένοι και επιστήμονες· υποχρεούνται δε επί μιαν τουλάχιστον τριετίαν να υπηρετήσωσι όπου διορισθώσιν, λαμβάνοντες μόνον τον ήμισυ μισθόν της θέσεως αυτών, ύστερον εισίν απηλλαγμένοι πάσης άλλης υποχρεώσεως και οφείλουσι μόνον να εργάζωνται ως τίμια και ευσυνείδητα τέκνα της Πατρίδος αυτών.

Άρθρον 5ον

Προς διαχείρισιν των τόκων του κληροδοτήματος Μηνοΐδου και πραγματοποίησιν του σκοπού αυτού ιδρύεται ιδιαιτέρα επιτροπή απαρτιζομένη α) εκ των Ορθοδόξων Ελλήνων Μητροπολιτών Πελαγωνείας και Πρεσπών προεδρεύοντος του πρώτου αντικαθισταμένου δε υπό του δευτέρου κατά την απουσίαν αυτου, β) εκ του εν Βιτωλίοις Έλληνος Γενικού Προξένου, γ) εκ των νομίμως εκλελεγμένων Εφόρων της Σχολής Βιτωλίων, δ) εκ δυο επιτρόπων του Αρχιμανδρίτου Μοδέστου.

Τοιούτοι επίτροποι εφ' όσον ζη ο Αρχιμανδρίτης Μόδεστος διορίζονται υπ' αυτού, τοιούτοι δε εισίν ο Παπα Βασίλειος ιερεύς εν Μηλοβίστη και ο Θ. Πισουρίκας. Μετά τον θάνατον του Αρχιμανδρίτου Μοδέστου η Ελληνική Κοινότης Πισοδερίου συνερχομένη υπό την προεδρείαν του Μητροπολίτου Πρεσπών εκλέγει εκάστοτε δυο επιτρόπους του δωρητού, δι' ωρισμένη χρονικήν περίοδο και αναγγέλλει την εκλογήν αυτών δια πρακτι-

κών προσηκόντως υπογεγραμμένων και επικυρωμένων υπό του Μητροπολίτου Πρεσπών.

Άρθρον 6ον

Έργον της επιτροπής είναι η εκλογή των αρίστων Ελληνοπαίδων προς εκπαίδευσιν και η επιτήρησις της εκπαιδεύσεως αυτών ταύτης. Δέον απόφασις της επιτροπής να λαμβάνεται κατά πλειοψηφίαν. Διά του Προέδρου αυτής η επιτροπή δυνάμει αποδείξεως υπογεγραμμένης υφ' απάντων των μελών πεμπομένης υπό του Γενικού Προξένου Μοναστηρίου εις τον Γενικόν Πρόξενον Ιεροσολύμων λαμβάνει τους ετησίους τόκους, συνέρχεται δε και εξετάζει τους λογαριασμούς της διαχειρίσεως αυτών, ορίζει το ποσόν της διατηρήσεως των υποτρόφων κατά το τρίτον άρθρον και συσκέπτεται περί των αφορώντων το κληροδότημα ζητημάτων.

Άρθρον 7ον

Το ποσόν όπερ μετά την συντήρησιν των μαθητών θα περισσεύση εκάστοτε εκ των τόκων του κληροδοτήματος θα απαρτίζη μικρόν κατά μικρόν ιδιαίτερον Κεφάλαιον όπερ θα χρησιμεύση προς νύμφευσιν και οικογενειακήν αποκατάστασιν δυο εκάστοτε απόρων κορασίων ενός μεν εκ Πισοδερίου, ετέρου δε εκ Βιτωλίων κατά την αμερόληπτον εκλογήν της επιτροπής. Ωσαύτως εκ του περισσεύματος των τόκων του Κεφαλαίου η επιτροπή θα δαπανά... έως 200 φράγκα χρυσά μετά τον θάνατον του Αρχιμανδρίτου Μοδέστου, προς τέλεσιν δυο επιμνημοσύνων αρχιερατικών λειτουργιών, κατά την 18 Δεκεμβρίου εν Πισοδερίω και εν Βιτωλίοις. Εκ των 200 φράγκων τα 120 θα δίδονται εις τους πτωχούς, τα δε λοιπά 80 φράγκα δια τας δυο επιμνημοσύνους λειτουργίας.

Άρθρον 8ον

Ο Αρχιμανδρίτης Μόδεστος εφ' όσον ζη είναι αμέσως επιτηρητής των διατάξεων τούτων ας και δύναται να μεταβάλλη μετά δε το θάνατό αυτού αι διατάξεις μένουν αναλλοίωτοι.

Άρθρον 9ον

Εν περιπτώσει αμφιβολίας της ασαφείας των διατάξεων εγκαίρως αύτη ερμηνεύεται κατά πλειοψηφίαν υπό της Επιτροπής του κληροδοτήματος.

Άρθρον 10ον

Το κληροδότημα Μηνοΐδου εις ουδένα έτερον σκοπόν δύναται να χρησιμεύση μόνον δι' ον υπό του ιδρυτού Αρχιμανδρίτου Μοδέστου ωρίσθη και δια των διατάξεων τούτων διεγράφη.

Άρθρον 11ον

Το εξ εξήκοντα χιλιάδων (ήτοι 60.000) χρυσών φράγκων ομόλογον ή συμβόλαιον ομού μετά του εγγράφου του περιέχοντος τους όρους του κληροδοτήματος Γ. Κ. Μηνοΐδου κατατίθεται προς διηνεκή ασφάλεια και φύλαξιν εις την εν Ελλάδι Εθνική Τράπεζαν τη συγκαταθέσει και του Υπουργείου Εξωτερικών, το οποίον παρακαλείται θερμώς όπως επιβλέψει ίνα τηρηθώσιν εσαεί απαρεγκλήτως όλοι οι όροι του κληροδοτήματος Γ. Κ. Μηνοΐδου.

Τους παρόντας όρους αποδεξάμενοι ό τε Αρχιμανδρίτης και η επιτροπή του κληροδοτήματος Γ. Κ. Μηνοΐδου υπέγραψαν και έλαβον αντίγραφα καθ' όλα όμοια του εκπαιδευτικού και φιλανθρωπικού κληροδοτήματος και του ομολόγου (συμβάσεως) επικεκυρωμένα παρά των δυο Μητροπολιτών Πελαγωνείας και Πρεσπών και παρά του εν Μοναστηρίω εκλαμπροτάτου Γενικού Προξένου της Ελλάδος και δίδωνται εις τας δυο Μητροπόλεις Πελαγωνείας και Πρεσπών ομοίως και εις τους εν Πισοδερίω Επιτρόπους του κληροδοτήματος. Ωσαύτως και εις τας δυο Εφορείας των Σχολών Μοναστηρίου (ή Βιτωλίων) και Μηλοβίστης.[67]

Παρατηρήσεις – συμπεράσματα. Μελετώντας το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη Αρχιμανδρίτη Μόδεστου παρατηρούμε:

α) Τη γενναιοδωρία του Μόδεστου προς τους συντοπίτες του με το σεβαστό ποσό του κληροδοτήματός του.

β) Την πηγαία και πατρική αγάπη του για την εκπαίδευση των νέων του Πισοδερίου και της ευρύτερης περιοχής.

γ) Την εμμονή του για την καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων – για την «*ελληνοπρεπή εκπαίδευση*» με την προσφορά του και το προσωπικό του παράδειγμα.

δ) Το κοινό ενδιαφέρον που έδειχνε για την εκπαίδευση των νέων, τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών, αφού στους υποτρόφους μαθητές «*καταλέγονται και κοράσια*»· ενδιαφέρον που φανέρωνε το φιλελεύθερο και φιλοπρόοδο πνεύμα του, το οποίο προηγούνταν κατά πολύ από το συντηρητισμό της εποχής του.

---

67. ΛΙΑΚΟΥ Σ. *Το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη αρχιμανδρίτου Μοδέστου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 23 (1960), σελ. 38-39.

ε) Την αυστηρότητα και την αντικειμενικότητα στην επιλογή των υποτρόφων μαθητών με την καθιέρωση υψηλής στάθμης και αμερόληπτων και αδιάβλητων διαγωνισμών.

στ) Τη γενικότερη κοινωνική μέριμνα του κληροδοτήματος, αφού αυτό δε φρόντιζε μόνο για τα εκπαιδευτικά θέματα της κοινότητας, αλλά και για τη «*νύμφευσιν και οικογενειακήν αποκατάστασιν απόρων κορασίων*».

ζ) Την αντικειμενική κρίση όλης της διαδικασίας του κληροδοτήματος με την καθιέρωση πολυμελών και αξιόπιστων επιτροπών.

Δυστυχώς όμως το κληροδότημα του αρχιμανδρίτη Μόδεστου εμφανίζεται μόνο για 12 χρόνια, μέχρι δηλαδή το 1918 και κάλυψε την υποτροφία μόνο σε 10 υποτρόφους στο Γυμνάσιο του Μοναστηρίου και σε 3 υποτρόφους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δε γνωρίζουμε τι ακριβώς συνέβη και το «*από ποιους καταβροχθίσθηκε*», υπάρχει όμως και η πληροφορία ότι «*τα κληροδοτήματα αν και κατατεθέντα σε χώρα του εξωτερικού, θεωρήθηκαν υπαγόμενα στην δραχμοποίησι του 1921-1922, και έτσι τα χρυσά εικοσάφραγκά τους έκαναν φτερά*»[68]

Τέλος, λίγα χρόνια αργότερα, στα 1914, και σύμφωνα με τον «πίνακα Γ΄ - πρόσοδοι ελληνικών σχολείων» σε έγγραφο του ΙΑΜ, τα σχετικά με τα εκπαιδευτικά κληροδοτήματα στη Νέβεσκα και στο Πισοδέρι – η δωρεά δηλαδή του Θεοδώρου Τσίρλη και της οικογένειας Τσίρλη γενικότερα και η δωρεά του Μοδέστου αντίστοιχα – παρουσιάζουν την παρακάτω κίνηση:[69]

---

68. ΛΙΑΚΟΥ ΣΩΚΡ. και ΤΣΙΑΜΗ ΠΑΥΛ., *Διασωμένες στο Πισοδέρι παληές εικόνες και γραπτά ενθυμήματα*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3 (1959), σελ. 47, υποσ. 5.

69. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 53 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Βοδενών, Καρατζόβας, Φλωρίνης και Γευγελής*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 33

Τα εκπαιδευτικά κληροδοτήματα
Θεοδ. Τσίρλη και Μοδέστου κατά το 1914

«Πίναξ Γ΄ Πρόσοδοι Ελληνικών Σχολείων»	
1. Νέβεσκα	α) 1500 Αγγλικαί λίραι κατατεθειμέναι εις την Εθνικήν Τράπεζαν εκ δωρεάς Θεοδ. Τσίρλη. β) Οίκημα κοινοτικόν παρακείμενον τω σχολείω. γ) Οικόπεδον, εφ' ω η αγορά, δωρεά Μ. Τσίρλη.
2. Πισοδέριον	Μοδέστειον κληροδότημα 20.000 φράγκων. Επίδικον. (έμπορος Κίρτσης εν Θεσ/νίκη).

3. Η στέγαση και ο εξοπλισμός των σχολείων

α) Κτιριακές εγκαταστάσεις – χώροι εκπαιδευτηρίων σε αυτοτελή συγκροτήματα και σε εκκλησιαστικούς και ιδιωτικούς χώρους

1. Τα εκπαιδευτήρια των Αρωμούνων στεγάζονταν σε αυτοτελή κτιριακά συγκροτήματα, τα οποία κτίζονταν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από τις τοπικές αρωμουνικές κοινωνίες, οι οποίες συνέδραμαν με τις γενναίες οικονομικές τους παροχές. Και βέβαια στα πλαίσια αυτών των παροχών συμμετείχαν πρώτιστα οι ευεργέτες απόδημοι και οι δωρητές, όπως τονίστηκε παραπάνω. Επίσης τα σχολεία κτίζονταν και με την οικονομική συνδρομή της εκκλησίας και των αρωμουνικών φιλοπρόοδων και φιλεκπαιδευτικών Σωματείων, Ενώσεων και Συλλόγων, όπως και των αντίστοιχων Συλλόγων του γενικότερου ελλαδικού και ελληνικού χώρου, όπως θα εκτεθεί στην πορεία της διατριβής.

Τα κτιριακά σχολικά συγκροτήματα της εκπαίδευσης των Αρωμούνων ήταν πάντοτε μεγαλοπρεπή, εντυπωσιακά και μνημειώδη, όπως μπορούμε να τα θαυμάσουμε στο φωτογραφικό υλικό του παραρτήματος. Είχαν συνήθως δυο με τρεις ορόφους (με το υπόγειό τους), διέθεταν πολλές και ευρύχωρες αίθουσες διδασκαλίας και εκδηλώσεων και άνετους βοηθητικούς χώρους. Είχαν μεγαλοπρεπείς εισόδους, συνήθως και διπλές ανερχόμενες κλίμακες, και διέ-

θεταν στοιχεία κλασικής δομής στην εξωτερική τους όψη, όπως κίονες και κιονόκρανα. Για τους Αρωμούνους το πιο «καλό» και «σπουδαίο» κτίριο ήταν το σχολείο τους και μέσα στους χώρους του γίνονταν οι κοινοτικές τους εκδηλώσεις.

Τα σχολικά συγκροτήματα των αρωμουνικών κοινοτήτων του 19ου αιώνα σημάδεψαν την αρχιτεκτονική της εποχής και στέκουν πολλά απ' αυτά ακόμη και σήμερα αγέρωχα, ακλόνητα και αλώβητα, όσα άντεξαν στο πέρασμα του χρόνου και των πολεμικών καταστάσεων, όπως η Μοδέστειος Σχολή στο Πισοδέρι, το Γυμνάσιο, το Αρρεναγωγείο και το Παρθεναγωγείο στο Μοναστήρι, το Αρρεναγωγείο στο Κρούσοβο και άλλα· κτίρια που σήμερα πλέον χαρακτηρίζονται ως νεοκλασικά. Πολλά από τα κτίρια αυτά χρησιμοποιούνται και σήμερα για σχολεία, ενώ άλλα εξυπηρετούν και άλλες χρήσεις.

2. Πολλές φορές όμως, και σ' όλη τη διάρκεια της εκπαιδευτικής πορείας (1700-1913), τα σχολεία δε φιλοξενούνταν μόνο στα αυτοτελή τους κτιριακά συγκροτήματα, αλλά και σε άλλους χώρους, που συνήθως ήταν σε εκκλησίες και σε σπίτια, όπως για παράδειγμα:

Στην *Άνω Μπεάλα*, το Παρθεναγωγείο της (Σχολείο Θηλέων), από το 1900 που ιδρύθηκε, στεγαζόταν σε ξεχωριστό διδακτήριο σε ιδιωτικό σπίτι.[70]

Στην *Κλεισούρα*, στα 1849, η «Ελληνική Σχολή» στεγαζόταν στο περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου.[71]

Στον *Κοκκινοπλό*, λειτουργούσε ως ιδιωτικό σχολείο σε χώρο της εκκλησίας πολύ πριν από το 1870 «Ελληνικό Σχολείο», το οποίο έμεινε γνωστό με το όνομα «Χάνι».[72]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) – στο μοναστήρι της Αγί-

---

70. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 451.

71. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

72. ΚΑΪΜΑΚΑΜΗ ΒΑΣΙΛΗ Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) – Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 88, ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 188.

ας Τριάδας – φαίνεται να λειτουργούσε στα τέλη του 17ου αιώνα και στις αρχές του 18ου Ελληνικό Σχολείο.[73]

Στο *Μπλάτσι*, το πρώτο Ελληνικό Σχολείο από το 1761 στεγαζόταν στο νάρθηκα της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου.[74] Επίσης, δίπλα από το Άγιο Βήμα, σε μυστική κρύπτη βρισκόταν εγκαταστημένο πολύ πριν το 1700 το πρώτο «Κρυφό Σχολειό» της Δυτικής Μακεδονίας.[75]

Στο *Πισοδέρι*, το πρώτο σχολείο για την εκπαίδευση των Αρωμούνων στεγάστηκε στα 1860 σε δωμάτιο εκκλησιαστικού οικήματος του προαυλίου της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, ενώ σε διπλανή του αίθουσα στεγαζόταν και το κοινοτικό κατάστημα. Αυτό το σχολείο λειτούργησε αδιάλειπτα μέχρι το 1902, οπότε με χρήματα του ευεργέτη αρχιμανδρίτη Μόδεστου άρχισε να ανοικοδομείται η περίφημη Μοδέστειος Σχολή Θηλέων, μάλιστα και με οικοδομικά υλικά από τις δυο αίθουσες του παραπάνω κτίσματος που κατεδαφίστηκε.

Στο χρονικό διάστημα δε που χρειάστηκε να ολοκληρωθεί η νεοαναγειρόμενη Σχολή, οι μαθητές παρακολουθούσαν μαθήματα, την μεν πρώτη χρονιά στο σπίτι του Τσιτσιάνε, τη δεύτερη στο σπίτι του Τσιρόγκου Θωμά και την τρίτη χρονιά αντίστοιχα στο σπίτι του Νίτσιου.[76]

Στη *Ρέσνα*, το Παρθεναγωγείο, από την ίδρυσή του το 1869 και μέχρι το 1871, οπότε και απέκτησε δικό του κτίριο με την οικονομική ενίσχυση του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμ-

---

73. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 77.

74. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 179.

75. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 99, ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 166.

76. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Το Πισοδέρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ.13.

μάτων», λειτουργούσε σε ιδιωτική ενοικιαζόμενη οικία.[77]

β) Το σχολικό υλικό

1. Το σχολικό υλικό στα σχολεία των μεγάλων αστικών αρωμουνικών κοινοτήτων ήταν πλούσιο και ποικίλο, κυρίως στα σχολεία της Μοσχόπολης, του Μοναστηρίου, της Κρανιάς, της Κλεισούρας, του Κοκκινοπλού, της Νέβεσκας, του Λιβαδίου, του Μπλατσίου και άλλων κοινοτήτων κι αυτό αφορούσε τα θρανία, τα καθίσματα, τους πίνακες, τις έδρες, τα «ερμάρια», τις θερμάστρες κ.ά. Πιο απλά όμως και τα πιο βασικά υλικά υπήρχαν στις μικρότερες κοινότητες και στους φτωχότερες οικισμούς.

Γενικά δεν έχουμε πλούσιες μαρτυρίες για το σχολικό υλικό. Από την έρευνά μας εντοπίσαμε:

2. Στην *Κρανιά*, για τη σχολική χρονιά 1913-1914, στα πλαίσια των στατιστικών δελτίων των σχολείων που στάλθηκαν από τον Έπαρχο Ελασσόνας προς τη Γενική διεύθυνση Μακεδονίας, διαβάζουμε παράπλευρα με το σχετικό ερώτημα το παρακάτω σχολικό υλικό που υπήρχε στο Αστικό Σχολείο και στο Παρθεναγωγείο:[78]

ΠΙΝΑΚΑΣ 34
Σχολικό υλικό Αστικού Σχολείου Κρανιάς

4) Το διδακτήριον (Σχολικό έτος 1913-1914)		
Σχολικό υλικό	*Αστικό Σχολείο*	*Παρθεναγωγείο*
Διδακτικά σκεύη και έπιπλα, ποσόν και ποιόν αυτών (θρανία, πίνακες, έδραι, τράπεζαι, καθίσματα, κώδων, θερμάστραι, ερμάρια κ.τ.λ.)	10 νέα θρανία 3 πίνακες 4 έδραι 3 τραπέζια 3 μεταλ. καθίσμ. 3 θερμάστραι	7-8 θρανία 1 πίναξ 1 ξύλ. κάθισ. 1 θερμάστρα

77. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ρέσνα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 218.

78. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονί-

Στον *Κοκκινοπλό*, για τη σχολική χρονιά 1913-1914, στα πλαίσια των παραπάνω στατιστικών δελτίων των σχολείων, διαβάζουμε παράπλευρα με το σχετικό ερώτημα το παρακάτω σχολικό υλικό που υπήρχε στη Αστική Σχολή:[79]

ΠΙΝΑΚΑΣ 35
Σχολικό υλικό
Αστικής Σχολής Κοκκινοπλού

Το διδακτήριον (Σχολικό έτος 1913-1914)	
Κοινοτικόν ή όχι;	Κοινοτικόν
Κατάστασις αυτού.	Καλόν διώροφον οίκημα έχον εις το κάτω πάτωμα υπόγειον και μίαν αίθουσαν, εις το άνω δε 3 αίθουσας και εν δωμάτιον. Έχει ανάγκην επισκευών.
Διδακτικά σκεύη και έπιπλα, ποσόν και ποιόν αυτών (θρανία, πίνακες, έδραι, τράπεζαι, καθίσματα, κώδων, θερμάστραι, ερμάρια κ.τ.λ.)	3 έδραι καλαί 2 τράπεζαι καλαί 4 πίνακες παλαιοί 14 θρανία παλαιά και κακότεχνα 5 ψαθοκαθίσματα καλά 4 θερμάστραι ευτελείς 1 ωρολόγιον 1 αριθμητήριον

Στο *Λιβάδι*, για τη σχολική χρονιά 1913-1914, στα πλαίσια και πάλι των παραπάνω στατιστικών δελτίων των σχολείων, διαβάζουμε παράπλευρα με το σχετικό ερώτημα το παρακάτω σχολικό υλικό που υπήρχε στη Αστική Σχολή:[80]

ας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

79. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

80. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 36
Σχολικό υλικό Αστικής Σχολής Λιβαδίου

Το διδακτήριον (Σχολικό έτος 1913-1914)	
Κοινοτικόν ή όχι;	Κοινοτική οικία.
Κατάστασις αυτού.	Ακατάλληλος. Κτίζεται νέον διδακτήριον.
Διδακτικά σκεύη και έπιπλα, ποσόν και ποιόν αυτών (θρανία, πίνακες, έδραι, τράπεζαι, καθίσματα, κώδων, θερμάστραι, ερμάρια κ.τ.λ.)	2 έδραι παλαιαί 4 τράπεζαι ευτελείς 6 πίνακες παλαιοί 21 θρανία σεσαθρωμένα 8 ψαθοκαθίσματα καλά 3 θερμάστραι καλαί 1 ωρολόγιον τοίχου 1 κώδων

Στο *Μπλάτσι*, την «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή» την εφοδίασε ο ευεργέτης της Στέργιος Δούμπας με χρήσιμα εποπτικά μέσα, με «*θρανία πολυτελείας, εξέδρες και πλούτο ποικίλης ύλης βιβλία*»[81]

Ως «σχολικό υλικό» επίσης θεωρούνται και οι προσωπογραφίες και οι προτομές των μεγάλων ευεργετών και δωρητών των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες. Έτσι, για παράδειγμα, προσωπογραφίες των ευεργετών των εκπαιδευτικών καταστημάτων της *Νέβεσκας* ήταν αναρτημένες στα σχολεία της κοινότητας, ενώ η προτομή του ιδρυτή του «Ελληνομουσείου Κλεισούρας» Σωφρονίου Μπαρτζούλα ήταν τοποθετημένη σε περίοπτη θέση της βιβλιοθήκης του σχολείου στην Κλεισούρα.[82]

γ) Το διδακτικό και εποπτικό υλικό

1. Στα Ελληνικά εκπαιδευτήρια των αρωμουνικών κοινοτήτων,

81. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 167.

με τις δωρεές των απόδημων ευεργετών της καθώς και των εντοπίων δωρητών τέκνων της, βρίσκονταν πλούσια διδακτικά και εποπτικά όργανα, όπως ιστορικοί χάρτες, γεωγραφικοί άτλαντες – σφαίρες και διάφορα εργαστήρια.[83] Από την περιορισμένη και πάλι μαρτυρία, αναφερόμαστε σε μερικές πληροφορίες:

2. Στην *Κοριτσά*, το «Ελληνικό Σχολείο» διέθετε διάφορα όργανα φυσικής πειραματικής.[84]

Στην *Κρανιά*, στο Αστικό Σχολείο, κατά τη σχολική χρονιά 1913-1914 υπήρχαν καταγραμμένοι 2 γεωγραφικοί χάρτες.[85]

Στο *Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο)*, στην Αστική Σχολή, κατά τη σχολική χρονιά 1913-1914 υπήρχαν καταγραμμένα ένα αριθμητήριο και 2 λινόδετοι χάρτες.[86]

Στο *Μοναστήρι*, χρησιμότατα και πρωτοπόρα για την εποχή εποπτικά όργανα χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία των θετικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο της πόλης.

Στο *Μπλάτσι*, υπήρχαν τα απαραίτητα εποπτικά όργανα στην «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα», δωρεά του ευεργέτη της.

---

82. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

83. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 131-132, ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 504-505, ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224-225.

84. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 159.

85. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

86. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

δ) Βιβλιοθήκες – βιβλία και χειρόγραφα σε σχολικούς χώρους, σε εκκλησίες και σε αρωμουνικά σπίτια

1. Οι βιβλιοθήκες αποτελούσαν βασικό στοιχείο των ελληνικών σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες. Τα ράφια τους φιλοξενούσαν πλήθος σπάνιων βιβλίων, σχολικών εγχειριδίων και χειρογράφων, τα οποία αποτελούσαν σ' όλες σχεδόν τις περιπτώσεις δωρεές από τους ντόπιους Αρωμούνους κατοίκους και κυρίως από τους απόδημους συντοπίτες τους που εργάζονταν και πλούτιζαν τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές χώρες. Ακόμη τα βιβλία βρίσκονταν σε αφθονία στις εκκλησίες και στα μοναστήρια (τα εκκλησιαστικά βιβλία) και στα αρωμουνικά σπίτια, γεγονός που φανέρωνε και το πνευματικό και φιλοπρόοδο πνεύμα τους.

Αυτό το γεγονός εξάλλου προκάλεσε και τη ζωηρότατη εντύπωση του περιηγητή Pouguevill, ο οποίος σημείωνε χαρακτηριστικά τις εντυπώσεις του για τη ζωή των βλαχόφωνων χωριών κατά το ταξίδι τού 1820 στην Ελλάδα: «*Μιλούν* (οι Αρωμούνοι) *περισσότερες από μια ευρωπαϊκές γλώσσες, έχουν βιβλιοθήκες όπου βρίσκει κανείς βιβλία γαλλικά, ιταλικά, γερμανικά, ζουν δε αυτοί και οι συγχωριανοί τους ζωή τέτοια, ώστε μένει κανείς κατάπληκτος από το πνεύμα της τάξης, της νοικοκυροσύνης που κυριαρχεί σε όλες τις οικογένειες των χωριών αυτών...* ».[87]

2. Στην *Άνω Μπεάλα*, όπως μας πληροφορεί ο συντοπίτης Αναστάσιος Τοπάλης, κατά την επίσκεψή του στη γενέτειρά του στα 1964, βρήκε στη νέα εκκλησία της Αγίας Παρασκευής (η οποία εγκαινιάστηκε το 1892 – η παλιά «Αγία Παρασκευή» κτίστηκε το 1819 και σωζόταν μέχρι το 1944) τα ελληνικά εκκλησιαστικά βιβλία: α) *Απόστολος*, τυπωμένο στη Βενετία στα ελληνικά τυπογραφεία «Φοίνικος» στα 1851. β) *Ανθολόγιον*, τυπωμένο κι αυτό στο παραπάνω τυπογραφείο στα 1854. γ) *Ωρολόγιον το Μέγα*, τυπωμένο κι αυτό επίσης στο παραπάνω τυπογραφείο στα 1870. δ) *Τυπικόν*, τυπωμένο στην Αθήνα στα τυπογραφεία του «Ανέστη Κωνσταντινί-

87. POUGUEVILLE F., *Voyage dans la Gréce*, Paris 1820, τ. II, σελ. 176.

δη» στα 1901.

Ακόμη μας πληροφορεί, ότι: «*Όλα τα άλλα ελληνικά βιβλία, όπως έμαθα, τα είχαν μαζέψει κάτω από την Αγία Τράπεζα στο ιερό. Όπως ενθυμούμαι από τα παιδικά μου χρόνια υπήρχαν στην εκκλησία και άλλα βιβλία τυπωμένα στα τυπογραφεία Μοσχοπόλεως. Δεν τα ανεζήτησα στο ιερό, γιατί έλειπε ο αρμόδιος επίτροπος της εκκλησίας*».

Σύμφωνα επίσης με τις πληροφορίες του Αναστασίου Τοπάλη στην πατρική του βιβλιοθήκη υπήρχαν πολύτιμα και σπάνια βιβλία, με τα οποία την είχε εμπλουτίσει ο δραστήριος, «*φιλομαθής και αυτοδίδακτος*» πατέρας του, ο οποίος επί σειρά ετών εμπορευόταν με επιτυχία στα Τίρανα της Αλβανίας. Ανάμεσα στα ενδιαφέροντα βιβλία αυτής της βιβλιοθήκης ήταν το Ψαλτήρι, η Οκτώηχος, ο Απόστολος κ.ά., διάφορα παλιά βιβλία τυπωμένα στο τυπογραφείο της Μοσχόπολης και ένα ελληνο-αλβανικό λεξικό κάποιου δάσκαλου της περιοχής Ελβασάν (από όπου και καταγόταν) Κωνσταντίνου Χριστοφορίδη, τελειόφοιτου της Μεγάλης του Γένους Σχολής Κωνσταντινούπολης.[88]

Στην *Κλεισούρα*, στις βιβλιοθήκες των σχολείων της, βρίσκονταν πάνω από 2.000 τόμοι - βιβλία, γεγονός που μαρτυρούσε πως «*το πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων της ήτανε υψηλό και οι Κλεισουριώτες της διασποράς δεν ήτανε μόνο ικανοί έμποροι, μα και άνθρωποι με πνευματικά ενδιαφέροντα*».[89]

Συγκεκριμένα, στην πλουσιότατη βιβλιοθήκη του Δημοτικού Σχολείου βρίσκονταν και τα 152 βιβλία - τόμοι που προσέφερε ο απόδημος Κλεισουριώτης Ιωάννης Γ. Λέκος. Ο αναλυτικός πίνακας με τα βιβλία αυτής της δωρεάς διασώθηκε στη σελίδα 48 και με ημερομηνία 4 Ιουνίου 1858 του πρώτου κώδικα της βιβλιοθήκης του Δημοτικού Σχολείου (Ελληνική Σχολή – Ελληνομουσείο) Κλεισούρας:[90]

---

88. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 441, 445.

89. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 221.

90. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ Σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 37

Βιβλία βιβλιοθήκης Ελληνικής Σχολής Κλεισούρας

1858. Ιουνίου 4.							
«Αφιέρωμα του μακαρίτου Ιωάννου Γ. Λέκου εις την Ελληνικήν Σχολήν»							
	σώμα	*Τίτλος βιβλίου*	*τόμοι*		*σώμα*	*Τίτλος βιβλίου*	*τόμοι*
1	»	Πτολεμαίου	3	1	»	Λυσίου ρήτορος	1
1	»	Πλουτάρχου	6	1	»	Ηρωδιανού	1
1	»	Πλουτάρχου Π. βίοι	9	1	»	Ισαίου ρήτορος	1
1	»	Αριστοφάν. Κωμωδ	3	1	»	Κοΐντου του μεθ' Όμηρ.	1
1	»	Ανθολογία ελλην.	3	1	»	Αισωπείου Μύλωνος	1
1	»	Ισοκράτους	3	1	»	Απολλοδώρου	1
1	»	Δίωνος Κασσίου	4	1	»	Μάρκου Αντωνίου	1
1	»	Ξενοφώντος	6	1	»	Βιβλίον μυθιστόρημα	1
1	»	Αριστοτέλους άπαν.	6	1	»	Αππιανού	1
1	»	Παυσανίου	3	1	»	Απόκρυφα Παρισίων	1
1	»	Διογένους Λαερτίου	2	1	»	Ιερόν και θείον απάνθ.	1
1	»	Διοδώρου Σικελιώτ.	6	1	»	Επιτομή ελην. ιστορίας	1
1	»	Αθηναίου Δ.	4	1	»	Γενική ιστορία	1
1	»	Δημοσθένους άπαν.	3	1	»	Θεοφράστου χαρακτήρ.	1
1	»	Λουκιανού άπαντα	4	1	»	Σύνοψις... Κούμα	1
1	»	Διονυσίου Αλικαρν.	6				132
1	»	Στράβωνος	3				
1	»	Στουβαίου	3				Τα αντικρύ τόμ. 132
1	»	Πολυβίου	4	1	»	Σχόλια εις Ευρυπίδην	1
1	»	Εγκυκλοπ. Κομητά	10	1	»	Μελλάνυμφοι	3
1	»	Φιλοσοφία Βάμβα	1	1	»	Αριθμητική Κούδη	1
1	»	Αππιανού	4	1	»	Στοιχεία Λατινικής Γλ.	1
1	»	Γεωγραφία Χορτάκι	1	1	»	Αρχαιολογία Ρόνισον,	1
1	»	Γεωμετρία Βάφα	1	1	»	Αριθμητική Καλαμ.	1
1	»	Γαλλική εγκυκλοπ.	1	1	»	Άτλαντες Γεωγραφικοί	1
1	»	Ιστορία Γαλ. Επαν.	2	1	»	Γαλλική Γραμματική	1
1	»	Ηροδότου	3	1	»	Διάφορα φυλλάδια	10
1	»	Αιλιανού	1				Τόμ. 152

Επίσης στη σελ. 46 του ίδιου κώδικα αναγράφονται 15 συνολικά δωρητές και το ποσόν των βιβλίων τους, τα οποία προσέφεραν στα σχολεία της Κλεισούρας:[91]

ΠΙΝΑΚΑΣ 38

Προσωπικές δωρεές (βιβλία) υπέρ των σχολείων της Κλεισούρας

«Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας»			
Διαμονή	*Δωρητής*	*Τίτλος βιβλίου*	*Τόμ.*
	Παπακώστας Ντούλη	διάφορα βιβλία	76
Ιάσιο	Θεόδωρος Γαίκα	διάφορα Βιβλία	200
	Νίτσας Ιωάν. Λέκου	λεξικά του Ανθίμου Γαζή	3
	Ο αυτός	Γεωγραφία του Λωρέντη με τον Άτλαντα	3
Ζέμουν	Δήμκας Κώστα Τζέκου	Γεωγραφίας του Λεριώτη με τον Άτλαντα	3
	Ο αυτός	σφραγίδα του σχολείου	
	Γεώργιος Ιωάννου Λέκου	Γεωγραφία του Λωρέντη με Άτλαντα – Εγκυκ. Σ. Κομμητά	14
Βιέννη	Ι. Βέλκου Νάντζου	Εν σώμα λεξικά του Κούμα	2
	Ο αυτός	(παλαιάν) ιστορίαν της Ελλάδος	1
Αθήνα	Νεόφυτος Δούκας	διάφορα βιβλία	37
	Πέτρος Αναστ. Κάρζια	Ανακάλυψη της Αμερικής	12
	Δημήτ. Ν. Δάρβαρις	Διάφορα βιβλία	160
	Ο αυτός	Τόμους κατηχήσεων	200
Αθήνα	Γεώργιος Δάρβαρης	διάφορα βιβλία	5
	Γεώργιος Κώτα	Μια Δόπια Σκριτούρα – ένα παιχνίδι φαντασίας	2
	Στέφανος Σύμου Συμώτα	Συνόψεις των παίδων και ένας χάρτης της Ελλάδος	28
Βιέννη	Ι. Μάρκου Δαρβάρης	Διάφορα βιβλία	300
Αθήνα	Γρηγόριος Παπαδόπουλος και Μιχαήλ Ντούμπα	Ιστορία της Ελλάδος, 5 (Γολσμίθ) – Ιστορία νεότερης Ελλάδος, 4 (Κύτλη) – Γεωγραφία του Λωρέντη, 1 με τρεις Άτλαντες και άλλα διάφορα βιβλία.	

Ακόμη αξιόλογα βιβλία, κυρίως εκκλησιαστικά, υπήρχαν και υπάρχουν μέχρι τις μέρες μας στη βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Παναγιάς Κλεισούρας, όπως είναι καταγραμμένα (100 συνολικά) το Μάϊο του 1990.[92]

Στην *Κοριτσά*, στα σχολεία της, κατά το σχολικό έτος 1872-1873 υπήρχε βιβλιοθήκη με 400 τόμους, ενώ συγκεκριμένα στο «Ελληνικό Σχολείο», το οποίο λειτούργησε μέχρι το 1887 υπήρχε βιβλιοθήκη με 1.000 τόμους.[93]

Στο *Κρούσοβο*, γύρω στα 1850, το Αλληλοδιδακτικό Σχολείο εμπλουτίστηκε με πλούσια βιβλιοθήκη αξιόλογων βιβλίων και χειρογράφων από τις συνδρομές των ντόπιων και των απόδημων Κρουσοβιτών.[94]

Στη *Λάιστα*, στο «Ελληνικό Σχολείο» είχε οργανωθεί πλούσια βιβλιοθήκη με σπάνιες εκκλησιαστικές εκδόσεις (των ετών: 1586, 1689, 1732, 1749, 1785, 1790, 1797 και 1801), με διδακτικά και επιστημονικά βιβλία καθώς και με έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων.[95]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), στα χρόνια της Τουρκοκρατίας υπήρχαν πλούσιες σχολικές βιβλιοθήκες με πλήθος συγγραμμάτων,[96] ενώ στα 1774 έγινε μια πλούσια δωρεά βιβλίων στη

δονικά» 1 (1940), σελ. 505, ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 131-132.

91. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 504. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν...*, ό. π., σελ. 131-132.

92. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Η Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Παναγιάς*, στην «Κλεισούρα», Μηνιαία έκδοση – εφημερίδα του Συλλόγου Απανταχού Κλεισουριέων «Άγιος Μάρκος», Μάϊος 1990, αρ. φ. 27 (περίοδος Β΄, έτος 3ος).

93. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 159.

94. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα...*, ό. π., σελ. 142.

95. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 451.

«Σχολή Λιβαδίου» (Λιβαδιώτικη Σχολή). Στην ίδια Σχολή με τις δαπάνες του επιτρόπου της, του ιερομόναχου Άνθιμου Ολυμπιώτη, η βιβλιοθήκη της εμπλουτίστηκε με διάφορους τόμους Άλγεβρας, Τριγωνομετρίας, Κωνικών τομών, Στοιχείων Φυσικής, Βοτανικής, Πρακτικών των Οικουμενικών Συνόδων, Λογικής, Ρητορικής, Φιλοσοφίας και λατινικών συγγραμμάτων. Όπως μας βεβαιώνει ο Ελευθέριος Γκούμας, τα βιβλία αυτά τα είχε «δει όλα», αφού βρίσκονταν μέχρι το 1944 στη βιβλιοθήκη του Πρώτου Δημοτικού Σχολείου Λιβαδίου (που στεγαζόταν στο κτίριο της επισκοπής), στο οποίο τότε ήταν Διευθυντής. Δυστυχώς όμως κάηκαν κατά τον εμπρησμό του εκπαιδευτηρίου από τους Γερμανούς.[97]

Επίσης στο Λιβάδι, στην Αστική Σχολή, κατά τη σχολική χρονιά 1913-1914 υπήρχε βιβλιοθήκη με «*50 παλαιά βιβλία*».[98]

Στο *Μοναστήρι*, πλούσια βιβλιοθήκη με σπάνια βιβλία για την εποχή φιλοξενούσε το Γυμνάσιο της πόλης. Ανάμεσα στα βιβλία του περιλαμβάνονταν και 52 τόμοι (αντίτυπα) του «Λεξικού της συναναστροφής», τα οποία δώρισε στα 1874 ο Γεώργιος Δ. Μαϊμούκας, του οποίου «*το όνομα ενεγράφη ήδη εις τον κατάλογον των δωρητών της βιβλιοθήκης*».[99]

Στη *Μοσχόπολη*, υπήρχε θαυμάσια βιβλιοθήκη στη «Νέα Ακαδήμεια» - το «Ελληνικό Φροντιστήριο», την περίφημη Ελληνική Σχολή της Μοσχόπολης, ενώ πολύ αργότερα στα σχολεία της Μοσχόπολης δώρισε σπάνια βιβλία ο Μοσχοπολίτης Ευεργέτης Γεώργιος Σίνας. Ακόμη, σύμφωνα με τον κώδικα της Παναγίας (Ναός Παναγίας), φύλλο 33β΄, «*ο αιδεσιμώτατος Παπά Κυρ Γεώργιος, παπά Κώστα παπά Σίνα αφιέρωσαν εις το σχολείον βιβλία ελληνικά και ρωμαϊκά, κομμάτια πέντε· αιωνία η μνήμη*».[100]

---

96. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 47

97. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 78.

98. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

99. ΜΑΪΜΟΥΚΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ., *Μοναστήρι! Χαμένη πατρίδα*. Αθήναι 1954, σελ. 31, Αρχείο ΜΑΪΜΟΥΚΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αθήνα.

Μέχρι το 1913, διασώζονταν πολλά από τα βιβλία και τα χειρόγραφα της περίφημης βιβλιοθήκης της «Νέας Ακαδήμειας» Μοσχόπολης σε διάφορους ναούς, σε μοναστήρια και σε οικίες, τα οποία, όπως μας πληροφορεί ο Δημ. Καλλιμάχου: «*Όλα ετακτοποίησα, τα περιέγραψα εις κατάλογον προς δημοσίευσιν εξορκίσας τους προκρίτους να τα κρατήσουν πλέον αυτά τα λείψανα από τα αρπακτικά νύχια των Ευρωπαίων μελετητών και να προφυλάξουν από τας ενόχους διαθέσεις των απεμπολητών*».

Αυτά τα πολύτιμα βιβλία και τα αξιόλογα και σπάνια χειρόγραφα ήταν: Μερικά βιβλία και χειρόγραφα σε ένα κελί της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου. Μερικά χειρόγραφα (χάρτινα, βομβύκινα και μεμβράνινα) στο μοναστήρι του Προδρόμου. Ένα καλλιγραφημένο και στολισμένο με μικρογραφίες των ευαγγελιστών Ευαγγέλιο του θ΄ αιώνα, στο θησαυροφυλάκιο της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου. Ένα μεμβράνινο επίσης Ευαγγέλιο, στην εκκλησίας της Παναγίας. Ένας μεμβράνινος κώδικας του ΙΒ΄ αιώνα με τους λόγους του Χρυσοστόμου, στο σπίτι του παπά Πέτρου.[101]

Στο *Μπλάτσι* υπήρχαν: α) Πλούσια βιβλιοθήκη στην «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα», δωρεά του ευεργέτη της.

β) Σπάνια βιβλιοθήκη στο «Θωμαΐδειο Αρρεναγωγείο», η οποία στεγαζόταν σε μια μεγάλη του αίθουσα. Αυτή περιείχε αρκετά ανάτυπα από τις σπάνιες εκδόσεις του Ρήγα Φεραίου, του Φαρμακίδη, του Κούμα, του Δάρβαρη, του Κ. Σάθα καθώς επίσης και μια – το μοναδικό ανάτυπο – «Γραμματική του Λασκάρεως», τυπωμένη με ξύλινα στοιχεία.

Όλα αυτά τα βιβλία είχαν εκδοθεί εξ ολοκλήρου με τις οικονομικές συνδρομές των μεγάλων Αρωμούνων Βαρώνων – Ευεργετών Κωνσταντίνου Βέλλιου, Σίμωνα Σίνα, Στεργίου Δούμπα και Νικο-

---

100. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 187.

101. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού*..., ό. π., σελ. 186.

λάου Δούμπα, όπως επίσης και των μεγάλων επιχειρηματιών Παλαντίδη και Μπλατσιώτη.

γ) Πολύτιμη βιβλιοθήκη με σπάνιους χρυσόδετους τόμους στην κατοικία της οικογένειας Πουλιάδη.

Δυστυχώς όλα τα παραπάνω βιβλία κάηκαν κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής.[102]

δ) Επίσης σπάνια και αξιόλογα βιβλία υπήρχαν στη βιβλιοθήκη της «Ελληνικής Σχολής». Σύμφωνα με τους καταλόγους της Σχολής, κατά το 1844 καταγράφονται 373 τόμοι με κλασικά και θεολογικά έργα, τα περισσότερα από δωρεές Αρωμούνων, κυρίως αποδήμων στην κεντρική Ευρώπη, και κατά το 1861 καταγράφονται και άλλοι 923 τόμοι.[103]

Στο *Πισοδέρι*, στην κατοχή αρκετών αρωμουνικών οικογενειών βρίσκονταν διάφορα παλιά και σπάνια βιβλία και χειρόγραφα, όπως: α) Μια Βίβλος (Παλαιά και Νέα Διαθήκη), μεγάλου σχήματος, χωρίς εξώφυλλο, σε έκδοση μάλλον πριν το 1750, αφού ήταν τυπωμένη με μικρά στοιχεία. Το βιβλίο αυτό βρισκόταν στην κατοχή του Γιαννιώτη Παπαφίλου και μετά έναν αιώνα έφτασε στα χέρια του ράφτη Τούσκα. β) Ένα χειρόγραφο του 17ου αιώνα, με καλλιτεχνικά γράμματα που περιέχει διάφορες «μαντείες» και τις προφητείες του Αγαθαγγέλου. γ) Ένα Ευαγγέλιο – με ερμηνεία στα τέσσερα Ευαγγέλια από τον Αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας Θεοφύλακτο, σε έκδοση Βενετίας του 1788, το οποίο αγοράστηκε την 26η Φεβρουαρίου 1900 από το Μοναστήρι, όπως σημειώνεται σε μια ενθύμησή του στο τέλος του προλόγου.

Στη μέσα σελίδα του Ευαγγελίου με την ερμηνεία του Θεοφύλακτου, καταγράφονταν σε έναν πολύτιμο πίνακα και τα βιβλία που είχε στην κατοχή του ο Χατζή Χάστου (*«τα όσα βιβλία έχομεν του Χατζή Χάστου»*). Αναφέρονται όπως σημειώνονταν:[104]

---

102. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 170.

103. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 107.

ΠΙΝΑΚΑΣ 39

Βιβλία του Πισοδεριώτη Χατζή Χάστου

«Τα όσα βιβλία έχομεν του Χατζή Χάστου»	
Απόστολον της εκκλησίας.	Καλουκερηνή.
Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας Ευαγγέλιον της Εκκλησίας.	Εκλόγηον.
Κατήχησις ιερά της θείας λειτουργίας.	Εξήγησις τον εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου.
Συναξαριστήν του Τριωδίου και του πεντηκοσταρίου.	Σόματα (αντίτυπα) ερμύλος του Περδικάρη.
Θησαυρό δαμασκηνό.	Τα πάθη του Χριστού.
Ηλιού Μηνιάτης.	Βιβλίον γεωπονητικόν γιατροσόφιον.
Αμαρτωλών σωτηρία.	Αισώπου μυθολογικόν.
Ψαλτήριο ξηγητικό.	Του Αλεξάνδρου βίος.
Φήλα (φύλλα) της αγίας Αικατερίνης ρομέϊκα (στα ελληνικά). Το Τούρκικο (το αντίτυπο στα τουρκικά) το έχει ο νάγνις (κάποιο όνομα ή επώνυμο) στη στρούγκα (μάλλον η Στρούγκα της Αχρίδος).	Λογαριασμός.
Μαργαρίτη του Χρυσοστόμου.	Ορολόγιον (το Ορολόγιο) το στήλαμεν (το δωρίσαμε – το δανείσαμε) του Αγίου Νικολάου (στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου).
Νέον Παράδεισον.	Σύνοψις.
Παράδεισον.	Προσκηνητάριον του Αγίου Τάφου.

Στη *Σαμαρίνα*, υπήρχε θαυμάσια βιβλιοθήκη στο μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής. Όπως σημειώνει ο Απόστολος Βακαλόπουλος, η βιβλιοθήκη αυτή, σύμφωνα με τις αναφορές των κατοί-

104. ΛΙΑΚΟΥ ΣΩΚΡ. και ΤΣΙΑΜΗ ΠΑΥΛ., *Διασωμένες στο Πισοδέρι παληές εικόνες και γραπτά ενθυμήματα*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3 (1959), σελ. 55.

κων, είχε 2.000-3.000 τόμους – και συμπληρώνει: «*Οσηδήποτε υπερβολή και αν υπάρχει εις τα διαδιδόμενα περί της βιβλιοθήκης, η σπουδαιότης της ειδήσεως δεν μειώνεται. Οι παλαιότεροι ενθυμούνται ότι μικρά παιδιά ακόμη έπαιζον καίοντες τας περγαμηνάς ή τας έδιδον εις τας γυναίκας, αι οποίαι τας ετοποθέτουν εις τις γάστρες των φούρνων, δια να αργοψήνουν τας πίττας! Κάποιος δε μικροβιοτέχνης (τσαγκάρης) του χωριού μ' εβεβαίωσεν ότι είχε μερικά έγγραφα και "λαγοτόμαρα", αλλά τα έδωσεν εις συγγενή του, πολιτευτήν τότε της περιφέρειας!*».

Από τη βιβλιοθήκη αυτή, κατά το 1936, έπρεπε να προέρχονταν τα 50 περίπου βιβλία, έντυπα και χειρόγραφα – μεταξύ των οποίων και παλιές εκδόσεις του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα – που βρίσκονταν στο γραφείο του Δημοτικού Σχολείου Σαμαρίνας. Από την επιτόπια δε έρευνα στα σωζόμενα παλιά βιβλία των τεσσάρων εκκλησιών και του Δημοτικού Σχολείου, ο παραπάνω μελετητής βρήκε στο ναό του Αγίου Αθανασίου και ένα πολύτιμο χειρόγραφο του Σαμαρινιώτη Διοκλή Χρύσανθου παπά Ιωάννου.[105]

3. Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Από τη μελέτη των παραπάνω στοιχείων που αφορούν τα βιβλία και τις βιβλιοθήκες στο αρωμουνικό χώρο οδηγούμαστε στις εξής διαπιστώσεις:

α) Όλα τα βιβλία των σχολικών βιβλιοθηκών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τις παροχές των Αρωμούνων απόδημων ευεργετών και δωρητών και κατά δεύτερο από τις αντίστοιχες παροχές των ντόπιων Αρωμούνων δωρητών.

β) Το πλήθος των προσφερομένων βιβλίων ήταν αξιόλογο και θεαματικό, αφού έφτανε μέχρι και εκατοντάδες κατά προσφορά.

γ) Η δυναμική σε τίτλους και αριθμό αντιτύπων βιβλίων στα αρωμουνικά εκπαιδευτήρια ήταν πολύ υψηλή, αφού αριθμούνταν

---

105. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *Ιστορικαί έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην «*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*», Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 449, 460, 461.

ακόμη και σε χιλιάδες.

δ) Τα βιβλία και τα χειρόγραφα στις βιβλιοθήκες των σχολικών χώρων ήταν πολυπληθέστερα και αναφέρονταν κυρίως σε ιστορικά έργα, σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, σε λεξικά, σε εγκυκλοπαίδειες, σε διδακτικά εγχειρίδια και σε κλασικά και θεολογικά έργα καθώς και σε έργα ευρωπαίων διαφωτιστών.

ε) Συγκεκριμένα τα διδακτικά εγχειρίδια αποτελούνταν από τόμους Ιστορίας (πολιτικής και εκκλησιαστικής), Γεωγραφίας, Άλγεβρας, Τριγωνομετρίας, Κωνικών τομών, Στοιχείων Φυσικής, Βοτανικής, Πρακτικών των Οικουμενικών Συνόδων, Λογικής, Ρητορικής, Φιλοσοφίας, αρχαίων ελληνικών και λατινικών συγγραμμάτων.

στ) Τα έντυπα και τα χειρόγραφα των παραπάνω βιβλιοθηκών συνήθως αποτελούσαν παλιές εκδόσεις του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα, και πολλά από αυτά είχαν τυπωθεί κυρίως στη Μοσχόπολη και στη Βενετία, αλλά και σε άλλες μεγάλες πόλεις του ελλαδικού, του ευρύτερου ελληνικού και του ευρωπαϊκού χώρου.

ζ) Οι βιβλιοθήκες των εκκλησιών και κυρίως των μοναστηριών περιείχαν μερικές εκατοντάδες βιβλία με θεολογικό και εκκλησιαστικό περιεχόμενο, πολλά απ' αυτά σπάνια και καλλιτεχνικά.

η) Η θεματολογία των βιβλίων, τα οποία ανήκαν σε προσωπικές βιβλιοθήκες των αρωμουνικών σπιτιών και ήταν περιορισμένα, αναφερόταν στο χώρο της θεολογίας και της εκκλησίας και συνήθως ήταν ευαγγέλια και εκκλησιαστικές ιστορίες.

ΙΙ. Αρωγή, εποπτεία και διοίκηση των σχολείων

1. Σχολικές Επιτροπές, Σχολικές Εφορείες – οι έφοροι και οι επίτροποι των σχολείων

1. Οι Σχολικές Επιτροπές και οι Σχολικές Εφορείες, οι σχολικοί έφοροι και οι σχολικοί επίτροποι δηλαδή ή οι εφοροεπίτροποι των Εκπαιδευτηρίων των αρωμουνικών κοινοτήτων φρόντιζαν: α) Για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων, με την ανάλογη οικονομική συνδρομή των κοινοτήτων τους. β) Για τη θεώρηση και την υπογραφή των σχολικών λογαριασμών (σχολικοί προϋπολογισμοί – έσοδα, έξοδα). γ) Για τη μισθοδοσία των δασκάλων. δ) Για τη χορήγηση βεβαιώσεων που πιστοποιούσαν διάφορα υπηρεσιακά, επαγγελματικά και εκπαιδευτικά θέματα που αφορούσαν τους δασκάλους και τις δασκάλες.

Για κάθε δε προσφορά των συγχωριανών τους τηρούσαν υποδειγματικές καταστάσεις και εξέδιδαν τις σχετικές βεβαιώσεις. Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως οι παραπάνω έφοροι και επίτροποι ασκούσαν συγχρόνως και εκκλησιαστικά καθήκοντα με την ανάλογη φροντίδα για τη συντήρηση και λειτουργία των εκκλησιών καθώς επίσης και τη μισθοδοσία των ιερέων.

Στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας οι Σχολικές Εφορείες και οι Ειδικές Εφορείες ή οι Εφορείες των Σχολείων ή οι Εφορείες των Σχολών ή οι Εφοροεπιτροπές[106] (των σχολείων, της εκκλησίας, του νοσοκομείου και του νεκροταφείου) ή απλά οι Εφορείες ήταν συνήθως τετραμελείς και συνεδρία-

ζαν υπό την προεδρία του τοπικού Μητροπολίτη ή του επιτρόπου του. Οι Σχολικές Εφορείες αποτελούνταν από τον πρόεδρο και από τα μέλη τους εκλεγόταν με τη σειρά ο ταμίας και ο γραμματέας,[107] ο οποίος συνέτασσε και τα «Πρακτικά της Σχολικής Εφορείας». Οι Εφορείες εξέδιδαν αποδείξεις για τις χρηματικές προσφορές των δωρητών, θεωρούσαν και υπέγραφαν τους σχολικούς λογαριασμούς (σχολικοί προϋπολογισμοί – έσοδα, έξοδα) και χορηγούσαν σχετικές βεβαιώσεις στους ενδιαφερομένους.

«*Οι εφορείες αυτές ειργάζοντο με ένθεο ζήλο και εξαιρετική επιμέλεια. Ποτέ δεν υπήρξε ουδέ σκιά υπονοίας δι' οιονδήποτε εξ αυτών και όταν διαχειρίζοντο μεγάλα ποσά. Ήσαν και εφαίνοντο ανώτεροι πάσης υποψίας, όπως ακριβώς και η γυναίκα του Καίσαρος. Λαμπρότερον υπόδειγμα αυτοδιοικήσεως δεν είνε δυνατόν να φανταστή κανείς. Δι' αυτό και επεκράτησε το έθιμο κάθε Μοναστηριώτης να κληροδοτή μετά τον θάνατόν του σ' όλα τα ιδρύματα ένα ποσόν*»:[108]

2. Στην *Κλεισούρα*, η «Εφορεία των Σχολείων» είχε αναλάβει όλη τη μέριμνα για τη διαχείριση των χρηματικών προσφορών και δωρεών, οι οποίες προέρχονταν από τους ευεργέτες απόδημους συντοπίτες τους και από τους ντόπιους δωρητές, όπως για παράδειγμα: «*Η τότε* (1830) *εφορεία των σχολείων απαρτιζομένη από πρόσωπα μεγίστης υπολήψεως, φιλόμουσα και μορφωμένα, οία ήσαν οι αείμνηστοι Πέτρος Χατζηβιάλου, ιατρός, Σίμος Ι. Σιμώττας, Γεώργιος Ι. Λέκου και Μανώλης Μπέζης, μεγαλέμποροι, έσπευσε να εκφράση προς τον μέγαν τούτον άνδρα* (τον Σωφρόνιο Μπαρτζούλα, ο οποίος)

---

106. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 227,229.

107. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασπόρας, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 191-192 («Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων» -1896).

108. ΜΟΔΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ., *Το Μοναστήρι* (Διάλεξις δοθείσα την 18 Ιανουαρίου 1961 εις την Εταιρείαν Μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκης), Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 40.

το έτος 1830 απεφάσισε ν' ανεγείρη εκ θεμελίων τα δυο τότε πεπαλαιωμένα και ετοιμόρροπα σχολεία της πατρίδας μας, ήτοι το αλληλοδιδακτικόν, δηλαδή, το δημοτικόν και ελληνικόν (ημιγυμνάσιον), την άπειρον ευγνωμοσύνην της σπουδαζούσης νεολαίας και ολοκλήρου της πατρίδος ανακηρύξασα αυτόν μέγαν ευεργέτην των σχολείων».[109]

Στον πρώτο κώδικα της βιβλιοθήκης του Δημοτικού Σχολείου της Κλεισούρας «*Βιβλίον Ισολογισμών του Δημοτικού Σχολείου Κλεισούρας αρχόμενον από το έτος 1834. Χειρόγραφα πρακτικών Σχολικής Εφορείας. Σχολική Βιβλιοθήκη Κλεισούρας*», παρουσιάζονται σχετικά έγγραφα σχολικών ισολογισμών και λογαριασμών. Συνήθως οι λογαριασμοί αυτοί καταχωρίζονται σύμφωνα με τη σειρά των ονομάτων των δωρητών, μετά παρουσιάζεται ο ισολογισμός, η «*εξίσωσις*», από τον υπεύθυνο σχολικό επίτροπο και στο τέλος υπάρχει η «*θεώρησις*», κατά τον ακόλουθο τύπο:

Εθεωρήσαμεν τον άνω λογαριασμόν και εύρομεν ορθόν και αλάνθαστον και σφραγίσαντες αυτόν υποσημειούμεθα οι τέσσαρες επίτροποι.

Στο τέλος αναγράφεται ο τόπος και ο χρόνος της θεώρησης των λογαριασμών και αποτυπώνονται οι υπογραφές των επιτρόπων και η σφραγίδα της Σχολικής Εφορείας.[110]

Επίσης στον τέταρτο κώδικα της βιβλιοθήκης του Δημοτικού Σχολείου της Κλεισούρας περιέχονται τα πρακτικά της σχολικής εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων της κοινότητας των ετών 1870-1884, όπως και τα πρακτικά της αντίστοιχης εκκλησιαστικής εφορείας.

Ακόμη στους κώδικες: όγδοο, των ετών 1862-1869, ένατο, των ετών 1882-1886 και ενδέκατο, των ετών 1889-1892 καταχωρίζονται, αντίστοιχα στον καθένα, και τα έσοδα και τα έξοδα των

---

109. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 39.

110. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 501.

σχολείων και της σχολικής εφορείας. Ακόμη στο δωδέκατο κώδικα, των ετών 1892-1897, περιέχεται ο ισολογισμός των σχολείων.[111]

Τέλος, στην Κλεισούρα φρόντιζαν τα πολυπληθή εκπαιδευτήρια οι Αρωμούνοι έφοροι των σχολείων, οι θερμοί πατριώτες και αγωνιστές των αγώνων του έθνους, Ιωάννης Αργυρόπουλος, Γεώργιος Πάτσας, Κωνσταντίνος Βούτσας, Τασιούλας Πίνδος, Δημήτριος Στεφέκης, Μυρώνης, Γεώργιος Πέκος, Ανδρέας Τσέκας, Νικόλαος Νέσσας και Γιαννάκης Νέσσας.[112]

Επίσης γνωστοί σχολικοί επίτροποι της Κλεισούρας, οι οποίοι υπέγραφαν και τους σχολικούς ισολογισμούς της κοινότητας ήταν ο Δήμος Ι. Σιμώττας, ο Γεώργιος Ι. Σιμώττας, ο Πέτρος Λ. Μπάλλας κ.ά.[113]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), οι έφοροι των σχολείων της κοινότητας Κ. Γεωργιάδης, Δημήτριος Τζίκας και Κωνσταντίνος Ν. Κίτζας επέδειξαν έντονο ενδιαφέρον για την ηρεμία των εκπαιδευτικών πραγμάτων από την αναστάτωση η οποία προήλθε από τη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας στην περιοχή, με τη συνυπογραφή τους, στα 1892, σε σχετικό έγγραφο των προκρίτων της κοινότητας, το οποίο απέστειλαν προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο.[114]

Επίσης αξιόλογο ενδιαφέρον για τα σχολεία του Λιβαδίου επέδειξε ο έφορος της Σχολής Λιβαδίου Κωνσταντίνος Κυλώνης, ο οποίος μάλιστα εκπροσωπούσε και το Μητροπολίτη Ελασσόνας Πο-

---

111. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 131-134.

112. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 10.

113. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 501.

114. ΑΜΘ (Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης), Φάκελος: *Ιερές Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4735, 7 Νοεμβρίου 1892 (υπογράφουν: «οι αντιπρόσωποι της κοινότητος» και «οι Έφοροι» Λιβαδίου Ολύμπου (Βλαχολίβαδο).

λύκαρπο στο Υπουργείο Παιδείας για την επίλυση των εκπαιδευτικών ζητημάτων της κοινότητας.[115]

Στο *Μεγάροβο* η «Εφοροεπιτροπή» δαπανούσε κάθε χρόνο 300 λίρες για τη συντήρηση και τη λειτουργία των σχολείων καθώς και για τη μισθοδοσία των δασκάλων, ποσό το οποίο συγκέντρωνε από τόκους, ενοίκια, από συνδρομητές και από τα παγκάρια των εκκλησιών.[116]

Στο *Μοναστήρι*, οι απόφοιτοι του «Ελληνικού Σχολείου Βαρνάβα» Γεώργιος Τσάλλης, Ναούμ Νικαρούσης, Αναστάσιος Πίσχας και Αθανάσιος Ανέστη «*εχρημάτισαν επί δεκάδας ετών έφοροι των Σχολείων και επίτροποι της Εκκλησίας, φροντίζοντες δια την εξοικονόμησιν των αναγκαίων προς συντήρησιν των σχολείων πόρων και την πληρωμήν των μισθοδοσιών των διδασκάλων*».[117]

Ακόμη, όπως προκύπτει από τη μελέτη των «*Πρακτικών συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» του Αρχείου της Μητρόπολης Πελαγονίας, ένθερμοι σχολικοί έφοροι του Γυμνασίου Μοναστηρίου, οι οποίοι και παρίσταντο στις συνεδριάσεις του συλλόγου των καθηγητών, διετέλεσαν ο Ιωάννης Σόντης, ο Θεόδωρος Πισουρίκας, ο Δημήτριος Νάκας και ο Νικόλαος Κωκάντσης για το σχολικό έτος 1898-1899 και ο Ιάκωβος Καζάζης, ο Γεώργιος Κυριακού, ο Χερτούρας και ο Ναούμ Ζουμετίκος για το σχολικό έτος 1900-1901.[118]

Επίσης από την ανάλογη μελέτη των «*Πρακτικών συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*», δραστήριοι

---

115. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993. Σελ. 52-53.

116. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 229.

117. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 11.

118. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρίες: Πρώτη της 25ης Αυγούστου 1898 – Πρώτη της 25ης Αυγούστου 1900).

σχολικοί έφοροι των εκπαιδευτηρίων Μοναστηρίου διετέλεσαν ο Σ. Δημητριάδης, ο Α. Ζάχου, ο Ιω. Νούστας, ο Ματθ. Χρήστου, ο Δ. Βαφειάδης, ο Α. Χρηστίδης, ο Τσιγκαράς, ο Δ. Σβώλος και ο Ν. Ναλμπάντης.[119]

Τέλος, δραστήριοι εκπαιδευτικοί παράγοντες διετέλεσαν και οι έφοροι των σχολείων Γεώργιος Παπάζογλου, Γεώργιος Τσάλλης, Χρίστος Δούμας και Ι. Νάλτσας, οι οποίοι μάλιστα οδηγήθηκαν από τις τουρκικές αρχές της περιοχής στο στρατοδικείο με την κατηγορία της διδασκαλίας της ελληνικής επανάστασης στα ελληνικά σχολεία. Κι αυτός «*ήτο ένας πλάγιος τρόπος προς τρομοκράτησιν των ιθυνόντων τα κοινοτικά μας πράγματα, διότι και οι τέσσαρες κατηγορούμενοι, προ πάντων δε οι Γ. Παπάζογλου και Γ. Τσάλλης, ήσαν από τους διηνεκώς λαμβάνοντας μέρος εις την διοίκησιν της κοινότητος και μετά μεγίστου πατριωτισμού αφωσιωμένοι εις την εθνικήν ιδέαν*».[120]

Στο *Μπλάτσι*, στα 1858, οι τρεις Αρωμούνοι έφοροι Πούλιος Παπαϊωάννου, Κωνσταντίνος Ζήκας και Θεόδωρος Μηνάς, αποτελούσαν την Εφορεία των σχολείων της κοινότητας. Έκτοτε και μέχρι το 1912 δεκάδες Αρωμούνοι έφοροι ενδιαφέρθηκαν με ζήλο για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων και γενικά για τα εκπαιδευτικά και πολιτιστικά προβλήματα τα οποία προέκυπταν κατά καιρούς.[121]

Στη *Νέβεσκα*, ο γνωστός μας ευεργέτης της Μιχαήλ Ν. Τσίρλης για τριάντα συναπτά χρόνια ήταν διαδοχικά επίτροπος των σχολείων, αρχιερατικός επίτροπος και πρόεδρος των «εκπαιδευτι-

---

119. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7).

120. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 47.

121. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 101, 102-106.

κών καταστημάτων».[122] Επίσης, ο Δημήτριος Μιχαηλίδης (Τσίρλης), ο γιος του ευεργέτη Μιχαήλ Ν. Τσίρλη (ο γνωστός μας Μίχας) και της ευεργέτιδας Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη, ο οποίος συντηρούσε διαρκώς το Παρθεναγωγείο Νεβέσκης που ίδρυσε η μητέρα του Ζωή, ασκούσε τιμητικά και τα καθήκοντα του σχολικού εφόρου και επιτρόπου Νέβεσκας, ενώ ήταν συγχρόνως και ο πρόεδρος των Εφόρων.

Στη Νέβεσκα επίσης οι σχολικοί έφοροι Γιαννάκης Ν. Τζήρλης, Δίνας (Κωνσταντίνος) Λιάτζης, Νικόλας Ζούρκος, Ιωάννης Σωσσίδης, Μιχαηλίδης Ιωάννης, Β. Λιάτζης, Γιαννάκης Λιάτσης, Κωνσταντίνος Ζιέζιος και Κ. Δ. Ζέζιος[123] καθώς επίσης και οι σχολικοί επίτροποι Δημήτριος Ν. Γκώλνας και Νικόλας Ζούρκος[124] πρόσφεραν μεγάλες υπηρεσίας στην εκπαίδευση με το διαρκές και το αμέριστο ενδιαφέρον τους για την οικονομική ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων.

Στη *Νιζόπολη*, καθήκοντα σχολικών εφόρων είχαν αναλάβει ο Νικ. Κούσιος και ο Θ. Νάκος.[125]

Στο *Τύρνοβο*, γνωστοί εφοροεπίτροποι, οι οποίοι ενδιαφέρονταν ενεργά για τα εκπαιδευτικά πράγματα της κοινότητας, όπως επίσης και για τα εκκλησιαστικά και την εθνική συνείδηση των Ελλήνων κατοίκων της κοινότητας , ήταν ο Ευάγγελος Ζιώγας, ο

---

122. Όπως αποτυπώθηκε στα βιβλία της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου από τον Παπαθεόδωρο Μπέφα, σημειώνοντας το γεγονός του θανάτου του στα 1897: «*Κατά την 28 του μηνός Αυγούστου, ημέραν της εβδομάδος Πέμπτην, ώραν 5 μ. μ τουρκιστί ανεπαύθη εν κυρίω ο Μιχαήλ Εφένδης Ν. Τσίρλη, Αρχιερατικός επίτροπος, διατελέσας επί τριάκοντα έτη και Πρόεδρος των εκπαιδευτικών καταστημάτων*» (ΛΟΥΣΤΑ Ν., *Άρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 35-36 (1962), σελ. 108).

123. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 51-52, 53.

124. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 134.

125. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 14.

Κωνσταντίνος Ν. Πάζας, ο Ιωσήφ Δημητρίου και ο Κ. Θεοχάρης.[126]

3. Ελάχιστες δυστυχώς είναι οι αποδείξεις των ετών της έρευνάς μας που μας έχουν διασωθεί, τις οποίες εξέδιδαν οι σχολικοί έφοροι και οι σχολικοί επίτροποι για να βεβαιώσουν τις σχετικές χορηγίες των Αρωμούνων για τα σχολεία τους.

Για παράδειγμα αναφέρουμε τρεις σχετικές βεβαιώσεις και εντολές πληρωμής για την οικονομική συνδρομή της Σύκα Αναστασίου προς τα Εκπαιδευτικά Καταστήματα της Νέβεσκας:[127]

1η Απόδειξη – βεβαίωση:

Οι υποφαινόμενοι έφοροι και Επίτροποι της Ιεράς Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου της Κωμοπόλεως Νεβέσκης ελάβομεν δι' ανάγκην των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων παρά της Κυρίας Σύκας υπηρετρίας του Κυρίου Μιχαήλ Εφέντη λίρας κομ.(μάτια δέκα εννέα (αριθ. 19) και υποσχόμεθα πληρώσαι τη διαταγή αυτής τω ερχομένω Αγίω Πέτρω (τη 29η Ιουνίου). Παρελθούσης δε της προθεσμίας θέλει τρέξει τόκος 10%, τον χρόνον και υποφαινόμεθα..

(Θέσις τουρ. Χαρτοσήμου)
1893 Αυγούστου 14 Νέβεσκα.

Οι έφοροι
Γιαννάκης Ν. Τζήρλη
δίνας (=Κων/τίνος) λιάτζη
Νικόλα Ζούρκος

Ο Επίτροπος
Δημήτριος Ν. Γκώλνας.

---

126. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, «Μακεδονικά» 21 (1981), σελ. 315.

127. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 50.

Στην πίσω πλευρά τις παραπάνω βεβαίωσης υπάρχουν δυο σχετικές αποδείξεις, μια εντολή πληρωμής του ποσού από τη δωρήτρια προς τον επίτροπο των εκπαιδευτικών καταστημάτων Νέβεσκας Δημήτριο Μιχαηλίδη (αριστερά) και μια σχετική απόδειξη παραλαβής (δεξιά):

2η Απόδειξη – βεβαίωση:

Πληρώσατε το όπισθεν ποσόν εις τον Κον Δημήτριον Μιχαηλίδην, ποσόν ληφθέν παρά του ιδίου τοις μετρητοίς.

Εν Νεβέσκη 18 7/βρίου 1897 *σίκα κοστ. αναστασίου*

3η Απόδειξη – βεβαίωση:

Απέναντι του όπισθεν ποσού έλαβον παρά της Εφορείας των Ελληνικών (Εκπαιδευτικών) Καταστημάτων Κου Γιαννάκη Λιάτση και Κωνσταντίνου Ζιέζιου λίρας οθ(ωμανικάς) εννέα (αρ. 9) ήτοι γρόσια 900.

Εν Νεβέσκη τη 20 Μαρτίου 1898 *Δ. Μιχαηλίδης*

2. Σχολικά ταμεία

1. Οι σχολικές εφορείες και οι σχολικές επιτροπές στις αρωμουνικές κοινότητες, οι οποίες διαχερίζονταν τους οικονομικούς πόρους για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων, αλλά και των εκκλησιών (οι αντίστοιχες εκκλησιαστικές εφορείες και εκκλησιαστικές επιτροπές, οι οποίες πάντοτε σχεδόν είχαν τα ίδια μέλη με τις σχολικές – τους εφόρους και τους επιτρόπους) είχαν πάντοτε και το σχολικό ταμείο, το οποίο διαχειριζόταν ο ταμίας ή εφοροταμίας:

2. Στην *Κλεισούρα*, σύμφωνα με τον «Κώδικα του Δημοτικού Σχολείου Κλεισούρας (1830-1850)», το Σχολικό Ταμείο του Δημοτικού Σχολείου – Ελληνικής Σχολής κατά το χρονικό διάστημα 1834-1850 παρουσίαζε την παρακάτω κίνηση:[128]

---

128. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 39.

ΠΙΝΑΚΑΣ 40
Κίνηση του Σχολικού Ταμείου
της Ελληνικής Σχολής Κλεισούρας

Κατάσταση του Ταμείου της Σχολής (1834-1850)			
Σχολικό έτος	*Γρόσια*	*Σχολικό έτος*	*Γρόσια*
1833-1834	25.000	1843-1844	124.100
1835-1836	25.497 ½	1846-1847	139.810
1837-1838	56.600	1847-1848	140.500
1840-1841	83.902 ¾	1849-1850	148.700
1841-1842	108.000		

Στο *Μοναστήρι* χρέη εφοροταμία για τα εκπαιδευτήρια ασκούσε στη δεκαετία 1880-1890 ο Χρ. Δ. Δούμας. Στα χρόνια 1900-1907 αντίστοιχος εφοροταμίας ήταν ο Επαμεινώνδας Δημητριάδης.[129]

Στη *Νέβεσκα* ο Θεόδωρος Ζιέζιος ασκούσε τα αντίστοιχα χρέη του ταμία.

3. Ο ταμίας ή εφοροταμίας των σχολικών ταμείων:

α) Παρελάμβανε και παρέδινε το σχολικό ταμείο πάντοτε με ανάθεση από τη σχολική εφορεία, η οποία συνερχόταν για το σκοπό αυτό σε ειδική συνεδρία:

Από το *Μοναστήρι*, για παράδειγμα, μεταφέρουμε τη Ζ΄ συνεδρία από τα «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*», σύμφωνα με την οποία εγκρινόταν η απαλλαγή από τα καθήκοντα του εφοροταμία Επαμεινώνδα Δημητριάδη λόγω μετεγκατάστασής του στη Θεσσαλονίκη και ο ορισμός νέου:[130]

---

129. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία Ζ΄ 12 Μαρτίου 1907)

130. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της*

Συνεδρία Ζ΄ 12 Μαρτίου 1907

Συνελθόντων των μελών κ.κ. Επ. Δημητριάδου, Δ. Σβώλου, Ν. Τσιγκαρά και Α. Χρηστίδου υπό την προεδρείαν του επισκόπου Πέτρας κ. Αιμιλιανού.

Ο κ. Επαμεινώνδας Δημητριάδης δηλώσας ότι εντός τεσσάρων ημερών αναχωρεί εις Θεσσαλονίκην ίνα εγκατασταθή εκεί οριστικώς παρεκάλεσεν όπως η Εφορεία ενεργήση συντόμως την αντικατάστασίν αυτού δι' ετέρου εφοροταμίου, εις ον να παραδώση το ταμείον και την διαχείρισιν αυτού πριν η αναχωρήση. Ενεκρίθη όπως ο υπό της Κοινοτ. Αντιπροσωπείας εκλεγησόμενος αντικαταστάτης αυτού αναλάβη το ταμείον της Εφορείας. Μεθ' ο διελύθη η συνεδρία.

Οι έφοροι (υπογραφή)
(υπογραφές) *ο Πέτρας Αιμιλιανός*

β) Παρέδιδε χρηματικά ποσά στους σχολικούς εφόρους και στους σχολικούς επιτρόπους:

Από τη *Νέβεσκα*, για παράδειγμα, παραθέτουμε μια απόδειξη παραλαβής 1.482 γροσίων από τον ταμία της «Σχολικής Εφορείας Νέβεσκας», η οποία υπογράφεται από τον εισπράξαντα επίτροπο Δ. Μιχαηλίδη:[131]

Παρά του ταμίου της Εκκλησίας Θεοδώρου Ζιέζιου έλαβον γρ(όσια) 1.482 εις λίρ. Τουρκίας 100.

Δ. Μιχαηλίδης
Εν Νεβέσκη τη 14 Μαρτίου 1899

γ) Υπέγραφε για λογαριασμό των σχολικών εφορειών αποδείξεις παραλαβής χρηματικών ποσών από συνδρομές Αρωμούνων κατοίκων υπέρ των εκπαιδευτηρίων τους:

Στο *Μοναστήρι*, για παράδειγμα, ο εφοροταμίας Χρ. Δ. Δού-

Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία Ζ΄ 12 Μαρτίου 1907).

131. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 51.

μας υπογράφει απόδειξη παραλαβής 12 οθωμανικών λιρών από τον Μιχαήλ Νικολαΐδη:[132]

Απόδειξις παραλαβής λίρας =12=

Η εφορία των Ελληνικών Εκπαιδευτικών Καταστημάτων Μοναστηρίου έλαβε σήμερον παρά του κυρ. Μιχαήλ Νικολαΐδου λίρας Οθωμανικάς δώδεκα (12) συνδρομήν του υπέρ των Ελληνικών Σχολών δια το έτος 1885 και εις ένδειξιν.

Εν Μοναστηρίω τη 22 Νοεμβρίου 1888

Δια την τετραμελή Εφορίαν
Ο Εφοροταμίας
Χρ. Δ. Δούμας.

3. Η Εκκλησία - Η συμβολή και η εποπτεία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και των Ιερών Μητροπόλεων της Δυτικής Μακεδονίας, ως παράγοντες προστασίας και υποβοήθησης για την αρτιότερη καλλιέργεια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία

1. Η συμβολή, η συμπαράσταση και η εποπτεία του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης ως παράγοντας προστασίας και υποβοήθησης για την αρτιότερη καλλιέργεια της ελληνικής εκπαίδευσης γενικότερα είναι γνωστή και καταγραμμένη.[133] Ειδικότερα όμως το ενδιαφέρον του πατριαρχείου για τον αρωμουνικό πληθυσμό και την εκπαίδευσή του είναι ουσιαστική και έντονη και κυρίως κατά την εποχή του Αρωμούνου στην καταγωγή πατριάρχη Ιωακείμ Γ'.[134]

---

132. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 53, υποσ. 16.

133. ΖΙΩΓΟΥ – ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ Σ. (Έκδοση – επιμέλεια), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – πηγές: 1830-1914*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1998 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 4 – «Κυριακίδης»).

134. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική*

Εξάλλου είναι δεδομένη και αποτυπωμένη με τους πιο έντονους και «στεντόρειους» τόνους μέσα από τις ένθερμες «Διαμαρτυρίες των Κουτσόβλαχων» η προσήλωση και η βαθιά εκτίμηση και η αφοσίωση των Αρωμούνων προς τη «Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία», προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο: Οι Αρωμούνοι σύσσωμοι και με «*στεντορεία τη φωνή, εν πάση νομιμοφροσύνη, κατηγορηματικώς και ακραδάντως διακηρύττομεν την μέχρις αίματος αφοσίωσιν ημών εις την αγίαν του Χριστού Ορθοδόξον Εκκλησίαν, εν η έφυμέν τε και ετράφημεν*»[135] και ήταν πάντοτε «*Τέκνα αφωσιωμένα τη Μητρί του Χριστού Εκκλησία και ευγνώμονα τω Οικουμενικώ Πατριαρχείω Κωνσταντινουπόλεως*».[136]

Γενικά οι Αρωμούνοι διακήρυτταν «*στεντορείως ότι πατροπαραδότως απ' αιώνων εσμέν Ορθόδοξοι Έλληνες αφωσιωμένοι ακραδάντως τω Οικουμενικώ Πατριατρχείω και τη φιλοστοργοτάτη ημών Μητρί Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, τη γαλουχησάσι ημάς δια των θείων ναμάτων της αμωμήτου ημών ορθοδόξου πίστεως και εμπνευσάση την μητρικωτάτην στοργήν. Αφ' ης ουδείς ουδέποτε αποχωρίσει ημάς ειμή μόνον ο θάνατος*».[137]

Επίσης, όπως επισημάνθηκε «*στο τέλος του 17ου αιώνα αρχίζει μια νέα περίοδος δράσης και προσφοράς της Εκκλησίας προς το Γένος των ορθοδόξων γενικά και προς το Γένος μας ειδικότερα. Η τακτική της αντίστασης και της μέριμνας των ορθοδόξων μέσα από τα*

οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913), Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 288-290, ΤΡΙΤΟΥ ΜΙΧΑΛΗ Γ., *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» (ΗΗ), Ιωάννινα 1994.

135. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 262 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Της Κοινότητος Κρουσόβου της ιεράς Μητροπόλεως Πρεσπών και Αχριδών – 28 Φεβρουαρίου 1907).

136. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 262 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Της Κοινότητος Μηλοβίστης της ιεράς Μητροπόλεως Πρεσπών και Αχριδών – 9 Μαρτίου 1907).

137. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 264-265 (Διαμαρτυρίαι Κουτσόβλαχων: Των Ελληνοβλάχων κατοίκων της πόλεως Σερβίων της ιεράς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης – 30 Μαρτίου 1907).

δεδομένα των προνομίων, που ακολούθησε το πατριαρχείο κατά την πρώτη περίοδο, συνεχίζεται και στη νέα δεύτερη περίοδο, με τη διαφορά όμως ότι κατά τους χρόνους αυτούς οι συνθήκες είναι σαφέστατα ευνοϊκότερες για το Γένος, γιατί η Οθωμανική αυτοκρατορία παρουσιάζει τα πρώτα σημεία κάμψης και παρακμής».[138]

Και βέβαια μετά τις ευνοϊκές προϋποθέσεις της συνθήκης του Πασσάροβιτς (1718) για την ελεύθερη και ανεμπόδιστη διακίνηση των ατόμων και των ιδεών, τη διασπορά και τη διαφώτιση των Ελλήνων - ελληνόφωνων και βλαχόφωνων – και την αντίστοιχη εκπαίδευση και παιδεία τους, η συμβολή του Πατριαρχείου γίνεται ουσιαστικότερη και αποτελεσματικότερη για το Γένος και τον Ελληνισμό.

2. Όπως είναι γνωστό η εκπαίδευση του υπόδουλου ελληνισμού της Δυτικής Μακεδονίας και του ευρύτερου αλύτρωτου ελληνισμού αποτελούσε κυρίως τη φροντίδα της Εκκλησίας και των τοπικών κοινοτικών και εκκλησιαστικών αρχών.

Για την περίοδο αυτή έχει τονιστεί πως «*η εκκλησία πρωτοστατεί ή συμπορεύεται, ενθαρρύνει την ίδρυση σχολείων. Ιδιαίτερα μεριμνά για να απλωθεί η διδασκαλία και να στερεωθεί η πίστη σε περιοχές δυσπρόσιτες και σε πληθυσμούς εγκαταλελειμμένους. Βιβλία για τους μικρόφωνους της Μικράς Ασίας (καραμανλίδικα) και για τους αλλόγλωσσους της χερσονήσου του Αίμου (Δανιήλ Μοσχοπολίτης). Αντί του αναχωρητισμού ο ιεραποστολικός ζήλος. Στα ίχνη του* (Αρωμούνου) *Νεκταρίου Τέρπου ο Κοσμάς ο Αιτωλός (+1779) είναι για την περίοδο αυτή ό,τι περίπου και ο Ρήγας Φεραίος. Το κήρυγμά του ξύπνημα συνειδήσεων: βαρύ αμάρτημα η εγκατάλειψη του λαού στην αμάθεια. Το νέο αυτό πνεύμα είναι περισσότερο έκδηλο στα ανώτερα στρώματα: ίδρυση και συντήρηση σχολείων, ενίσχυση δασκάλων και μαθητών, επιχορήγηση εκδόσεων, αγορά και διανομή βιβλίων, λογίζονται έργα κατεξοχήν "θεάρεστα" και υψηλά δείγματα πατριωτικού ζήλου, ευγενική άμιλλα και τίτλος τιμής για τους ταγούς του Γένους, για "άρχο-*

---

138. ΝΑΝΑΚΗ ΑΝΔΡΕΑ Αρχιμ., *Εκκλησία Γένος Ελληνισμός*, Κατερίνη 1993, σελ. 15.

ντες" και πνευματικούς ποιμένες του κέντρου και των επαρχιών, δημογέροντες και εφοροεπιτρόπους, τοπικούς παράγοντες και αποδήμους. Είναι το πνεύμα που θα αναδείξει Μαικήνες των γραμμάτων και μεγάλους ευεργέτες του Γένους».[139]

Μέσα στα γενικότερα πλαίσια του ενδιαφέροντος της Εκκλησίας και των τοπικών εκκλησιαστικών αρχών οι Ιερές Μητροπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας έδειχναν το έμπρακτο ενδιαφέρον τους για την εκπαίδευση των αρωμουνικών κοινοτήτων που ανήκαν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία τους με: α) Την επίλυση άμεσων εκπαιδευτικών προβλημάτων. β) Τη συντήρηση των σχολείων. β) Το διορισμό των δασκάλων. γ) Τη μισθοδοσία των δασκάλων. Ακόμη, πολύ συχνά, διόριζαν και Αρχιερατικούς Επιτρόπους, οι οποίοι και ανελάμβαναν έντονες δραστηριότητες για τα εκπαιδευτικά πράγματα:

Η *Μητρόπολη Καστοριάς*, στα 1898, μέσω των ενεργειών του γραμματέα της Κ. Παρασκευαΐδη, επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση της αρωμουνικής Νέβεσκας, με τη φροντίδα της για την αντικατάσταση κάποιας δασκάλας του Παρθεναγωγείου με το όνομα Άννα. Μάλιστα από τις γραμμές του εγγράφου που παρουσιάζουμε στη συνέχεια διαπιστώνεται και η συνεργασία των μητροπόλεων Καστοριάς, Κοριτσάς και Θεσσαλονίκης για την επίλυση του θέματος:[140]

Αξιότιμε Κύριε Δ. Μιχαηλίδη Αρχιερατικέ Επίτροπε
εις Νέβεσκαν.

Έλαβον την επιστολήν σας και παρετήρησα καλώς τα γραφόμενά σας· εις απάντησιν προαγόμενοι πληροφορούμεν υμάς ότι καίτοι έγραψα περί της διδασκαλίσης Άννης τω Αρχιερεί (της Κορυτσάς) *όπως υποδείξη ημίν εάν υπάρχει εις Κορυτσάν τοιαύτη προς αντικατάστασιν της Άννης ουχ' ήττον, επειδή λέγετε ότι εκ Κορυτσάς δεν δέχεσθε παρθενεγωγόν δύνασθε να αποτανθήτε εις Θεσσαλονίκην.*

Άνευ ετέρου διατελώ μεθ' υπολήψεως.

Εν Καστοριά τη 27 Αυγούστου 1898

Προθυμότατος
Κ. Παρασκευαΐδης.

Σε μια ακόμη ανυπόγραφη κάρτα, με το γραφικό χαρακτήρα του μητροπολίτη Καστοριάς Αθανασίου, διαβεβαιώνεται το αμέριστο και το προσωπικό ενδιαφέρον του Δημητρίου Μιχαηλίδη για την αποστολή στη Νέβεσκα ενός δασκάλου με το όνομα Σωτήριος και ενός δασκάλου της τουρκικής και γαλλικής γλώσσας,[141] για τον οποίο φρόντισε να ευρεθεί μέσω του Ελληνικού Προξενείου του Μοναστηρίου:

Αγαπητέ μου Δημητράκη (Μιχαηλίδη),

Ο Σωτήριος έρχεται, ας συμφωνηθή δια να ησυχάση. Είναι νέος καλός και προστατεύται υπ' εμού. Σου φέρει και εν μικρό ψαράκι της λίμνης μας, να το γευτήτε με υγείαν και εις υγείαν μας. Εάν έφτασαν οι αδελφοί σας τους χαιρετάτε εν μέρους μου. Διδάσκαλος της Τουρκικής και Γαλλικής ως τηλεγραφικώς εκ Βιτωλίων ηγγέλθη μοι, ευρέθη. Περιμένω γράμμα δια τα καθέκαστα. Εύχομαι τους περί υμάς.

Σε ασπάζομαι.

Υμέτερος
25 Ιουλίου 1900 - Καστοριά.

Επίσης σε ένα άλλο έγγραφο που το υπογράφει ο Πρωτοσύγκελος Πλάτων, εκπροσωπώντας και πάλι τη Μητρόπολη Καστοριάς, φαίνεται έμπρακτα το ζωηρό ενδιαφέρον, με τη μεσολάβησή της προς το Γενικό Διοικητή Μοναστηρίου, για την επίλυση προβλημάτων που δημιουργήθηκαν στα εκπαιδευτήρια της Νέβεσκας από τους ρουμανίζοντες:[142]

---

139. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Ο δάσκαλος και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή των μαθητών του Δημοτικού σχολείου – Θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση* – Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 18.

140. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 52.

141. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*..., ό. π., σελ. 52.

142. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*..., ό. π., σελ. 52.

Προς τους Αξιότιμους Εφόρους
των Ελληνικών Σχολών Νεβέσκης.

Ελήφθη η υπό χθεσινήν ημερομηνίαν επιστολή της υμετ. Εντιμότητος την οποίαν διεξήλθον μετά ψυχικού άλγους δια τα εν τη Σχολή υπό των Ρουμανιζόντων συμβάντα. Άμα τη λήψει της επιστολής σας ευθύς έσπευσα ίνα τηλεγραφικώς διαμαρτυρηθώ προς την Α. Εξοχ. Τον Γενικόν Διοικητήν παρά του οποίου ελπίζω την διόρθωσιν του αδικήματος. Νομίζω όμως καλόν να μεταβή μια πρεσβεία εις Βιτώλια ήτις παρουσιαζομένη ενώπιον του Γενικού Διοικητού διαμαρτυρηθή κατά της πράξεως ταύτης των Ρουμούνων. Εγώ εκτός του τηλεγραφήματος προτίθεμαι ίνα και δια τακριρίου μου εκθέσω τα πράγματα προς την Α. Εξοχότητα. Ελπίζω όμως ότι το τηλεγράφημα θα φέρη αίσιον αποτέλεσμα και παρακαλώ να με καταστήσητε γνώστην δι' επίτηδες απεσταλμένου.

Συν τούτοις διατελώ μεθ' υπολήψεως και αγάπης.

Εν Καστοριά τη 22 Αυγούστου 1900
Της υμετέρας Εντιμότητος προς θεόν Ευχέτης
Πρωτοσύγκελος Πλάτων
(Τ.Σ.)

Το έμπρακτο ενδιαφέρον της Ιερής Μητρόπολης Καστοριάς, για την ομαλή λειτουργία των σχολείων της Νέβεσκας, φάνηκε όμως και με την προσπάθειά της για να μεταπείσει, μετά από μια παρεξήγηση που δημιουργήθηκε, το Δημήτριο Μιχαηλίδη να παραδώσει τα κλειδιά του Παρθεναγωγείου που είχε ιδρύσει η μητέρα του Ζωή Τσίρλη.

Για την ιστορία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, παραθέτουμε ολόκληρο το σχετικό έγγραφο:[143]

Ιερά Μητρόπολις Καστορίας.

Αγαπητέ Δημητράκη (=Μιχαηλίδη) εξ επιστολής της αξιοτίμου Εφορείας των σχολών της πατρίδος Σου πληροφορούμαι μετά ψυχικού άλγους ότι αρνείσαι να παραδώσεις την κλείδα του Παρθεναγωγείου, και ότι συ-

---

143. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης 1897-1911*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 7 (1958), σελ. 21.

νεπώς ηναγκάσθη να ενοικιάση οίκημα ίνα περιστεγάση τας μαθητρίας. Η είδησις αύτη τοσούτον με εξένισε, καθόσον δεν επερίμενα ποτέ ότι ο Δημητράκης θα ηθέτει την ιεράν της μητρός του θέλησιν κλείων το Παρθεναγωγείον, όπερ η μεγάλη εκείνη καρδία ανήγειρε, δια μόνον τον λόγον, ότι δεν ηρωτήθης. Επίτρεψον φίλε, να Σοι είπω, όχι ως Αρχή, αλλ' ως φίλος τα μάλα ενδιαφερόμενος περί της υπολήψεώς Σου, ότι ευρίσκεσαι εκτός του δικαίου, διότι η αοίδιμος Μήτηρ σου, ότε έκτισε το εν λόγω Παρθεναγωγείον, το εδώρισεν εις την Κοινότητα Νεβέσκης, και επομένως η δωρεά δεν λαμβάνεται οπίσω, ουδ' υπ' αυτού του ιδίου δωρητού, πολλώ μάλλον υπό β' προσώπου οίος είσαι Συ. Άλλως τε γνωρίζεις κάλλιον εμού τον νόμον, αφού είσαι νομικός.

Μη λοιπόν θελήσης να αναλάβης Εφιάλτιον έργον εν καιροίς, καθ' ους έπρεπε συνησπισμένοι εις εν να γινώμεθα το παράδειγμα της ομονοίας προς τους ξένους, μη θελήσης, επαναλαμβάνω, να φανής αθετών την ιεράν της Μητρός Σου εντολήν, ης η ψυχή πτερυγίσουσα εν τω Κεκλεισμένω Παρθεναγωγείω της στυγνάζει και κλαίει δια την πράξιν Σου! Τι; Θέλεις να έχης ενοχλήσεις καθ' εκάστην; Δος εις την Κοινότητα το Παρθεναγωγείον αυτό, δια να εκπληρώσει τον προορισμόν του.

Η αποσταλείσα παρθεναγωγός ήτο κατά το παρελθόν έτος ενταύθα. Είναι πολύ καλή κόρη, και επιμελής διδασκάλισσα, προωρισμένη να αναπτύξη το Παρθεναγωγείον της Νεβέσκης. Υποστήριξέ την λοιπόν, και μη παρεμβάλης προσκόμματα. Είναι η πρώτη φορά, καθ' ην Σοι ζητώ κάτι, και είμαι βέβαιος, ότι την αίτησίν μου δεν θα αποκρούσης. Η Θωμαΐς είμαι βέβαιος ότι θα μοι βοηθήση να πεισθής. Εύχομαι αμφοτέρους μετά πάσης υμών της οικογενείας, απεκδεχόμενος ταχείαν και ικανοποιητικήν την απάντησίν Σου.

Διατελώ μετ' αγάπης.

Εν Καστορία τη 25 Σεπτεμβρίου 1907 — *Ο Ευχέτης*
Πρωτοσύγκελος Πλάτων.

Τέλος, το αμέριστο ενδιαφέρον της Μητρόπολης Καστοριάς καθώς και των προκρίτων και των εφόρων και επιτρόπων της Ιεράς Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου της Νέβεσκας για την εκπαίδευση των Αρωμούνων της, διαφαίνεται έντονα μέσα από τα 11 πρακτικά των «Λογαριασμών της Ιεράς Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου» των ετών 1888-1909.[144]

---

144. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας Φλω-*

Από τα πρακτικά αυτά σταχυολογούμε ενδεικτικά μερικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

«*Οφείλουσι* (οι έφοροι – επίτροποι) *να υπογράψουν συμβόλαια διδασκάλων, ν' αναγγείλωσι δε τον διορισμόν των διδασκάλων εγκαίρως εις την Ιεράν Μητρόπολιν και εν γένει να φροντίζωσι περί της προόδου και προκοπής των σχολείων των ελλην. Εκπαιδευτηρίων της κωμοπόλεως*» (πρακτικό 1 της 3ης Ιουλίου 1895).

«*Περί του υπολοίπου μισθού των δασκάλων* (αναφέρονται παραπάνω ονόματα δασκάλων με τον ετήσιο μισθό τους) *και προς εξόφλησιν αυτών απεφασίσθη όπως γενή 10 λιρών δάνειον εκ μέρους των κ. Εφόρων*» (πρακτικό 2 της 4ης Ιουλίου 1897).

«*Τη αυτή ημέρα 2 Ιουλίου, σκέψεως γενομένης περί της οικονομικής καχεξίας των Ελληνικών Σχολών Νεβέσκης, υπό την προεδρίαν του Μητροπολίτου ημών κ. Γερμανού απεφασίσθη όπως ανοιχθή κατάλογος συνδρομών προς ανακούφισιν των ρηθεισών Σχολών* (ακολουθούν 27 συνδρομητές με συνολική προσφορά 100 χρυσών λιρών)» (πρακτικό 4 της 2ας Ιουλίου 1901).

«*Είτα, λόγου γενομένου περί εκλογής συντακτικής επιτροπής προς σύνταξιν κοινοτικών και σχολικών κανονισμών*» (πρακτικό 5 της 2ας Ιουλίου 1902).

«*Προβάντες είτα εις εκλογήν νέων συμβούλων διωρίσαμεν ως Εφόρους των Ελλ. Σχολών...* (ακολουθούν τα ονόματά τους)» (πρακτικό της 30ής Ιουνίου 1906).

«*Υπό την προεδρίαν του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Αγ. Καστοριάς κ. Ιωακείμ, συνήλθε των προκρίτων της Νεβέσκης συνέλευσις όπως σκεφθή και αποφασίσει επί των εξής θεμάτων: 1) Περί σχολής και Εφορίας. 2) Περί γενικής απόψεως των σχολών και παιδεύσεως. 3) Περί του κτήματος του Παρθεναγωγείου. 4) Περί μορφώσεως των θηλέων εκ παραλλήλου* (ακολουθούν και άλλα ενδιαφέροντα θέματα)» (πρακτικό 10 της 12ης Ιουλίου 1908).

«*Άπαντες οι άνω κύριοι* (οι έφοροι) *οφείλουσι να φροντίσωσι δις τον διορισμόν του καταλλήλου διδακτικού προσωπικού των εκπαιδευτικών καταστημάτων της κοινότητος* (της Νέβεσκας)» (πρακτικό 11 της 15ης Ιουλίου 1908).

ρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 147-159.

Και η Ιερή *Μητρόπολη Πελαγονίας* επέδειξε με την προσωπική συμπαράσταση του Μητροπολίτη της Ιωακείμ το ανάλογο ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά πράγματα των αρωμουνικών κοινοτήτων.[145]

Στα 1906, για παράδειγμα, ο Μητροπολίτης Ιωακείμ με σχετικό έγγραφό του προς τον Αρχιερατικό Επίτροπο της Νέβεσκας Δημήτριο Τσίρλη (Μιχαηλίδη) ρυθμίζει θέματα σχετικά με τη δασκάλα Θεοδοσία Ευαγγέλου και το μελόνυμφο δάσκαλο Γκάβα, για τον οποίο αξιώνει την επίσπευση των εξετάσεων «*ίνα συνάψη το ταχύτερον τους γάμους του*»:[146]

Αριθ. 227
Αξιότιμε κ. Δ. Μ. Τσίρλη (Μιχαηλίδη).

Απαντών εις το από 9 μεσούντος γράμμα Σας δηλώ ότι η Ι. Μητρόπολις δεν ηνέχθη ίνα η κ. Θεοδοσία Ευαγγέλου αθετήση το συμβόλαιόν της μεθ' ημών και διακόψη την διδασκαλίαν της. Δια τούτο αποστέλλεται εις Νέβεσκαν προς συμπλήρωσιν του έτους της. Αλλ' η Ι. Μητρόπολις αναγνωρίσασα την ανάγκην ην έχει ο μελλόνυμφος κ. Γκάβας ίνα συνάψη το ταχύτερον τους γάμους του και επιστρέψη εις Τάνταν, αξιοί

---

145. Η Μητρόπολη Πελαγονίας διοικούσε όχι μόνο τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και τα εκκλησιαστικά, τα μοναστηριακά και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα, γενικά όμως και τις ορθόδοξες κοινότητες της επαρχίας Πελαγονίας (μεταξύ των οποίων και όλες τις αρωμουνικές), όπως αποτυπώνεται και στο 2° άρθρο του Επαρχιακού Κανονισμού του 1906 (*Επαρχιακός Κανονισμός επιψηφισθείς υπό της Επαρχιακής Συνελεύσεως τη 22ᾳ Ιανουαρίου 1906*), ο οποίος φέρει την υπογραφή του Μητροπολίτη Πελαγονίας Ιωακείμ: «*Άρθρον 2. Πάσαι αι ορθόδοξοι Κοινότητες του άρθρου 1, καθώς και τα εκκλησιαστικά, μοναστηριακά, εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά αυτών ιδρύματα διοικούνται υπό της Ιεράς Μητροπόλεως, δυνάμει των ιερών Κανόνων, των εθνικών Κανονισμών και των ιδίων εκάστης Κοινότητος Κανονισμών, συνυπουργούντων εν τη διοικήσει των υπό του Μητροπολίτου Πελαγωνείας και της Επαρχιακής Συνελεύσεως εκλεγομένων επαρχιακών Σωματείων*» (ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 107-108).

146. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 52-53.

παρ' υμών ίνα αι εξετάσεις του υμετέρου Παρθεναγωγείου επιταχυνθώσιν ολίγον και γίνωσι το βραδύτερον τη 15 Ιουνίου, όπως τοιουτοτρόπως εξοικονομηθώσιν αμφότερα τα μέρη. Ευελπιστών ότι η αξίωση αύτη της Μητροπόλεως θα ληφθή υπόψη υφ' υμών και θα πραγματοποιηθή, αφ' ου παρ' υμών εξαρτάται τούτο, διατελώ.

Εν Μοναστηρίω 12 Απριλίου 1906

Ευχέτης προς Θεόν

† Ο Πελαγωνείας Ιωακείμ
(Τ.Σ.) της Μητροπόλεως

Και βέβαια το ενδιαφέρον της Ιερής Μητρόπολης Πελαγονίας για τα εκπαιδευτικά πράγματα της ευρύτερης περιοχής και ειδικά για το Μοναστήρι ήταν συνεχές και έντονο, αφού ο Μητροπολίτης παρίστατο διαρκώς στις συνεδριάσεις της «Εφορίας των Σχολών της Κοινότητας Μοναστηρίου» και επικύρωνε σχετικές σχολικές και εκπαιδευτικές πράξεις. Μια τέτοια ενδιαφέρουσα συνεδρίαση ήταν και η ΚΒ΄ της 2ας Σεπτεμβρίου του 1905 με την οποία ο Μητροπολίτης Ιωακείμ επικύρωνε το «*καταρτισμό του προσωπικού των Σχολών*».[147]

Οι *Μητροπόλεις Γρεβενών, Σερβίων και Κοζάνης* επέδειξαν έντονο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον για τα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της δικαιοδοσίας τους: Συντηρούσαν τα ελληνικά σχολεία του Περιβολίου και της Αβδέλας και πλήρωναν τους μισθούς των δασκάλων των ελληνικών σχολείων της Κρανιάς, της Σαμαρίνας και της Σμίξις.[148] Επίσης από τα εκκλησιαστικά εισοδήματα της κοινότητας Σαμαρίνας πληρώνονταν στα 1889 ένας δάσκαλος,[149] ενώ στα 1897 με 15-25 οθωμανικές λίρες, ο καθένας τους, οι δά-

---

147. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία ΚΒ΄ 2 Σεπτεμβρίου 1905).

148. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

149. ΑΠΕ (Αρχείο Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτω-

σκαλοι του χωριού.[150]

Η *Μητρόπολη Ελασσόνας* ενδιαφερόταν για την επίλυση άμεσων εκπαιδευτικών προβλημάτων της περιοχής της. Για τα σχολεία των Αρωμούνων του Λιβαδίου έντονο υπήρξε το ενδιαφέρον της. Ανάμεσα στις άλλες ενέργειές της εφοδίασε με ιδιαίτερη επιστολή το σχολικό έφορο της Σχολής Λιβαδίου Κωνσταντίνο Κυλώνη, τον οποίο και εξουσιοδότησε να εκθέσει στο Υπουργείο Παιδείας τα ζητήματα που αφορούσαν τα εκπαιδευτήρια της κοινότητας:[151]

25 Μαρτίου 1909

Εκλαμπότατε,

Λαμβάνω την τιμήν να συστήσω τη ημετέρα λίαν μοι περισπουδάστω εκλαμπρότητι τον κύριον Κωνσταντίνον Κυλώνην, ένα των εφόρων της Σχολής Λιβαδίου, έχοντα να συνεννοηθή μετά της ημετέρας εκλαμπρότητος περί ζητήματος αφορώντος τα Σχολεία Λιβαδίου.

Διατελώ της ημετέρας λίαν μοι περισπουδάστου εκλαμπρότητος ολοπρόθυμος.

Ο Ελασσόνος
(υπ.)
Πολύκαρπος

3. Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Ερμηνεύοντας την παραπάνω αρωγή και την εποπτεία γενικά της Εκκλησίας – του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και

βρίου1889, αρ. 859 (Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής). – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

150. ΑΠΕ (Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1897 (Προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών – Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην περιοχή Γρεβενών) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 27.

151. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 52-53.

των Ιερών Μητροπόλεων της Δυτικής Μακεδονίας – πάνω στα σχολικά πράγματα της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, σημειώνουμε:

1. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, και κυρίως κατά την εποχή του Αρωμούνου Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄:

α) Προστάτευσε γενικά τον υπόδουλο ελληνισμό του αλύτρωτου Βόρειου ελλαδικού χώρου.

β) Συνέβαλε αποφασιστικά στην εξύψωση του εθνικού φρονήματος με τον εθνεγερτισμό του Γένους.

γ) Προστάτευσε τον αρωμουνικό πληθυσμό και την εκπαιδευσή του από το ρουμανικό προπαγανδισμό.

δ) Δικαιώθηκε για την αμέριστη συμπαράστασή του προς τον αρωμουνικό πληθυσμό με τις δεκάδες διακηρύξεις της αγάπης και της αφοσίωσης, μέσω των περίφημων «Διαμαρτυριών των Κουτσόβλαχων».

2. Το έντονο ενδιαφέρον των Ιερών Μητροπόλεων του Δυτικού μακεδονικού χώρου για την εκπαίδευση των Αρωμούνων επικεντρωνόταν:

α) Στη διαρκή αρωγή και τη μέριμνα για τη λειτουργία των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες.

β) Στο διορισμό και τη μισθοδοσία των δασκάλων και στην επίλυση των σχολικών και εκπαιδευτικών θεμάτων και προβλημάτων.

γ) Στην επίλυση συνηθισμένων, αλλά και εκτάκτων εκπαιδευτικών και κοινωνικών προβλημάτων που προέκυπταν στις αρωμουνικές κοινότητες – συνήθως με τις συμφιλιωτικές τους παρεμβάσεις.

4. Η Εποπτεία των Ελληνικών Προξενείων

1. Η εποπτεία των Ελληνικών Προξενείων της Δυτικής Μακεδονίας στα εκπαιδευτικά πράγματα των αρωμουνικών κοινοτήτων ήταν έντονη και δραστήρια, και μάλιστα στα επίμαχα χρόνια των εθνικών αγωνιστικών κινητοποιήσεων και της διαμόρφωσης της νεοελληνικής συνείδησης.

Τα Ελληνικά Προξενεία φρόντιζαν: α) Για την τοποθέτηση

και τη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων. β) Διαβίβαζαν επιδόματα από τον προϋπολογισμό τους και αντίστοιχες χρηματικές παροχές από τις συνδρομές Φιλεκπαιδευτικών Σωματείων και Συλλόγων για τη συντήρηση των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες. γ) Επιθεωρούσαν τους σχολικούς χώρους. δ) Γενικά επόπτευαν τις εκπαιδευτικές μονάδες των αρωμουνικών κοινοτήτων της δικαιοδοσίας τους:

2. Το *Ελληνικό Προξενείο Μοναστηρίου* στα 1907, με την υπογραφή του Γραμματέα του Β. Αγοραστού, έδειξε έντονο ενδιαφέρον για την αποκατάσταση των ταραγμένων σχέσεων στα εκπαιδευτικά πράγματα της Νέβεσκας, εξαιτίας μιας παρεξήγησης που δημιουργήθηκε κατά την ημέρα των προφορικών εξετάσεων μεταξύ του Δημητρίου Τσίρλη και συντοπιτών του:[152]

Εν Μοναστηρίω τη 21 Αυγούστω 1907.
Αγαπητέ Δημητράκη (Μιχαηλίδη).

Παρά του κυρίου Γ. Σούρλα επληροφορήθημεν τα λυπηρά συμβάντα κατά την ημέραν των προφορικών εξετάσεων, συνεπεία των οποίων δυσαρεστηθέντες απέχετε των αφορώντων εις τα Κοινοτικά και σχολικά υμών πράγματα. Τα δικαιώματα υμών επί της ευγνωμοσύνης της Εκκλησίας και του Γένους είναι αναμφισβήτητα, οι δε αρμόδιοι θεωρούσιν υμάς ανώτερον των μικροζητημάτων τούτων και σας παρακαλούσι δι' εμού όπως μη κατέλθητε εις αντεγκλήσεις, αλλά από του ύψους της θέσεώς σας, όπου έταξεν υμάς και την ευεργετικήν υμών οικογένειαν η εγνωσμένη φιλογένεια, επιληφθήτε και νυν ως μέχρι τούδε των σχολικών υμών πραγμάτων.

Μη αμφιβάλλων ότι θα εισακουσθή η φιλική μου αύτη παράκλησις διατελώ ασπαζόμενος σε φιλικώτατα.

Όλως σος.
Β. Αγοραστός.

---

152. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 53, βλέπε παραπάνω και τη σχετική μεσολάβηση της Μητρόπολης Καστοριάς για το ίδιο θέμα.

Γενικά για το ενδιαφέρον του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου για τον Ελληνισμό – ελληνόφωνο και βλαχόφωνο και κυρίως για την εκπαίδευσή του παραθέτουμε το χαρακτηριστικό κείμενο του Παντελή Τσάλλη: «*Με Έλληνα πρόξενον τον Γεώργιον Δοκόν, άνδρα περινούστατον και εμφορούμενον υπό πατριωτικωτάτων αισθημάτων, έχοντα δεξιόν βραχίονα τον διερμηνέα Χρήστον Γραικόν, Μοναστηριώτην, εκ των αρχαιοτέρων και ικανοτέρων προξενικών υπαλλήλων, ενθουσιωδέστατον πατριώτην, και τη συναρωγή του αειμνήστου Στεφάνου Δραγούμη, ο οποίος προσεφέρετο πάντοτε πρόθυμος να υποστηρίζη τους Μακεδόνας, δια πάσαν παρουσιαζομένην εθνικήν των ανάγκην, οι πόροι του κοινοτικού μας ταμείου ενισχύθησαν σημαντικώς αφ' ενός μεν δια γενναίου ετησίου επιδόματος εκ μέρους του εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Συλλόγου, αφ' ετέρου δε δι' επιχορηγήσεως του Υπουργείου των Εξωτερικών. Συγχρόνως οι πολίται ηύξησαν σημαντικώς τας ετησίας υπέρ των σχολείων εισφοράς των, αμιλλώμενοι τίς να υπερβάλη τον άλλον... Μετατεθέντος δε εν τω μεταξύ του προξένου Γ. Δοκού, διάδοχός του εστάλη ο Κωνσταντίνος Πανουριάς, ακούραστος και αυτός εργάτης της πατρίδος*».[153]

Το *Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας*, μέσα στις δραστηριότητές του – με τους δικούς του οικονομικούς πόρους και, κυρίως, με την οικονομική αρωγή της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και Παιδείας», την οποία διαχειριζόταν – συμπεριλάμβανε και τους διορισμούς και τις μισθοδοσίες των δασκάλων στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων. Στα 1899, για παράδειγμα, είχε διοριστεί από τον Πρόξενο Ελασσόνας Αντώνιο Βατικιώτη ο Αρωμούνος φοιτητής της Ιατρικής Δημήτριος Ξ. Αδαμαντίδης ως βοηθός δασκάλου στην Αστική Σχολή της γενέτειράς του Σαμαρίνας, με μισθό 18 οθωμανικές λίρες. Μάλιστα σημειώνουμε εδώ, χάρη της ιστορίας της εκπαίδευσης των Αρωμουνων, ότι στις 2 Οκτωβρίου 1899 ο Δημήτριος Αδαμαντίδης με αίτησή του προς τον Υπουργό

---

153. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 65-66.

των Εξωτερικών – Πρόεδρο της Επιτροπής προς ενίσχυση της Εκκλησίας και Παιδείας, παρακαλούσε να λάβει το μισθό των 18 λιρών, ο οποίος καθυστερούσε «*ένεκα ελλείψεως προς τούτο χρημάτων εν τω Προξενείω*».[154]

Το Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας επόπτευε, μεταξύ των άλλων, και τα εκπαιδευτικά πράγματα στο Λιβάδι. Μάλιστα είχε συνεχή επαφή με το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και το ενημέρωνε ακόμη και για την τελευταία λεπτομέρεια, η οποία αφορούσε τη λειτουργία των σχολείων της κοινότητας.

Διαβάζουμε σε σχετική επιστολή λεπτομέρειες για την ενημέρωση του Μητροπολίτη Ελασσόνας σχετικά με την αναβολή των εξετάσεων στα σχολεία του Λιβαδίου:[155]

Ελασσών τη 23η Σεπτεμβρίου 1904
Αριθμ. 480
Τμήμα Α΄

Προς το επί των Εξωτερικών Β. Υπουργείον

Νομίζω εμαυτόν υπόχρεων να επανορθώσω ανακρίβειαν παρεισφρήσασαν εν τη υπ' αριθ. 432 από 11 Σεπτεμβρίου εκθέσει μου εξ εσφαλμένης μου αντιλήψεως των γνωστοποιηθέντων μοι γεγονότων, καίπερ κατ' ουδέν αλλοιούσαν τα πράγματα.

Η είδησις της αναβολής των εν Λιβαδίω εξετάσεων κατά μίαν ημέραν δεν ετηλεγραφήθη προς τον Μητροπολίτην Ελασσώνος υπό του αυτόθι κ. Κ. Γεωργιάδου δια του ενταύθα γαμπρού αυτού κ. Ηλία Κύρκου, ως αναφέρω εν τη ως ανωτέρω εκθέσει μου, αλλά το τηλεγράφημα εκ Λιβαδίου εστάλη απ' ευθείας προς τον Αρχιερέα, ο δε κ. Ηλίας Κύρκος απλώς ετηλεγράφησε την είδησιν της μεταβάσεως του Μητροπολίτου εις Λιβάδιον.

Ευπειθέστατος
Ο Πρόξενος
Λ. Ενυάλης

---

154. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 2 Οκτωβρίου 1899 (Προς τον κύριον επί των Εξωτερικών Υπουργόν, Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής – Αίτησις. *Περί πληρωμής καθυστερουνένων μισθών του Δημητρίου Ξ. Αδαμαντίδου ως διδασκάλου Σαμαρίνης*) – ΑΔΑ-

Επίσης, όπως συνάγεται από τη σχετική επιστολή που ακολουθεί, το Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας επιχορηγούσε με ετήσιο επίδομα 24 λιρών Τουρκίας τη λειτουργία των σχολείων των Αρωμούνων στο Λιβάδι:[156]

23 Μαρτίου 1909

Προς την αυτού εκλαμπρότητα τον Πρόξενο της Ελλάδος εν Ελασσώνι κ.κ. Σουίδαν.

Εκλαμπρότατε,

Αμφιβάλλοντες περί της εγκαίρου αφίξεως του δια τα ημέτερα εκπαιδευτήρια προωρισμένου επιδόματος απετάθημεν γραπτώς προς τον αυτόθι συμπολίτην ημών αξιότιμον κ. Κωνσταντίνον Δ. Ζουζακίδην, παρακαλούντες αυτόν εκ του προς εις αυτόν οφειλόμενον παρά του κηροπωλείου της ημετέρας κοινότητος ποσού ευαρεστηθή να δώση τω ημετέρω σχολείω ποσόν ίσον τω επιδόματι, λίρας τουτέστιν είκοσι και τέσσαρας, προς διευκόλυνσιν επιφυλασσομένου αυτώ του δικαιώματος λήψεως του επιδόματος παρά της ημετέρας εκλαμπρότητος.

Δεκτής υπ' αυτού πάνυ ευγενώς και πατριωτικώς γενομένης της προτάσεως ημών ταύτης παρακαλούμεν θερμώς την ημετέραν εκλαμπρότητα, όπως μεταπεμπομένη αυτόν τω δηλώση ότι άμα τη αφίξει του επιδόματος τούτο θέλει μετρηθή επί τη προσαγωγή της επί τούτο αποδείξεως της εφορίας.

Πεποιθότες ότι η Υμετέρα Εκλαμπρότης θα δώση ευμενή λύσιν εις την παράκλησιν ημών ταύτην, διατελούμεν μετά της προσηκούσης υπολήψεως.

Εν Λειβαδίω 23 Μαρτίου 1909
Ευπειθέστατος
Ιωάννης Σακελλαρόπουλος, ταμίας

ΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 50.

155. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 50.

156. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 51-52.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ι. Η εσωτερική δομή των σχολείων: Τύποι σχολείων, αναλυτικά προγράμματα – προγράμματα σπουδών, διδασκόμενα μαθήματα – διδακτικά εγχειρίδια

1. Οι «*τύποι των σχολείων*» μετά την απελευθέρωση και με βάση τους αντίστοιχους εκπαιδευτικούς νόμους της ελληνικής εκπαίδευσης του 1836, μέσα στην οποία οργανικά κινούνταν και η εκπαίδευση των Αρωμούνων, ακολουθούσαν πιστά το Βαυαρικό εκπαιδευτικό πρότυπο και αποτελούνταν από τις τέσσερις βαθμίδες του, το Δημοτικό Σχολείο δηλαδή, το Ελληνικό Σχολείο, το Γυμνάσιο και το Πανεπιστήμιο.[1]

Γενικά όμως για την τυπολογία των σχολείων στο χώρο της Μακεδονίας (1886) διαβάζουμε χαρακτηριστικά στον Καλοστύπη: «*Γυμνάσια πλήρη, διδασκαλεία, ιερατικαί σχολαί, παρθεναγωγεία τέλεια, ημιγυμνάσια, ελληνικά σχολεία, δημοτικά, νηπιαγωγεία, γραμματοδιδασκαλεία διαχέουσι τ' αγλαά νάματα των γραμμάτων από των μεγαλουπόλεων μέχρι των ελαχίστων κωμών. Ουδεμία ελληνική επαρχία μη ελευθέρα έχει τα σχολεία της Μακεδονίας, ουδ' ακμαιότερον τον ζήλον προς τον ακάματον εκπολιτευτικόν αγώνα υπέρ της διαδόσεως της ελληνικής γλώσσης, παιδείας και αγωγής εν φρονήματι και ενθουσιασμώ, ον μόνον ο εξ αυτοψίας αντιληφθείς δύναται προσηκόντως να εκτιμήση και θαυμάση*».[2]

Τα σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας – όπως και του ελεύθερου ελλαδικού χώρου – διακρίνονταν: α) Στα σχολεία της Στοιχειώδους

---

1. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1932). Συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 31-32.

2. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν., *Μακεδονία. Ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886, σελ. 56.

Εκπαίδευσης και β) Στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση υπάγονταν τα Νηπιαγωγεία και τα Δημοτικά Σχολεία. Στη Μέση Εκπαίδευση υπάγονταν τα Ελληνικά Σχολεία και τα Γυμνάσια. Το «Σχολαρχείο» για τα σχολεία του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου είναι όρος αντίστοιχος του «Ελληνικού Σχολείου» και περιλάμβανε τις τρεις πρώτες γυμνασιακές τάξεις. Σημειώνουμε εδώ ότι στη Μακεδονία, μπροστά από την απελευθέρωσή της, είχαμε 6ετές Δημοτικό Σχολείο και 6ετές Γυμνάσιο και ότι το πρόγραμμα αυτό, αργότερα, πέρασε με τη Μεταρρύθμιση του 1929 σε όλη την Ελλάδα.

Η *εσωτερική δομή* των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες είχε ελληνορθόδοξο χαρακτήρα και ήταν παράλληλη βέβαια με την αντίστοιχη δομή των σχολείων του γενικότερου υπόδουλου ελληνισμού και μετά την απελευθέρωση του ελεύθερου ελλαδικού χώρου. Οι επιδράσεις όμως που ασκήθηκαν πάνω στα προγράμματα σπουδών δεν έχουν διερευνηθεί συστηματικά (η διερεύνηση αυτή θα αποτελέσει το αντικείμενο μελλοντικής μας εργασίας).

Πάντως, μπορούμε με βεβαιότητα να τονίσουμε πως «*οι κυριότεροι παράγοντες, που επέδρασαν στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εκπαίδευσης συνοψίζονται σε τρεις: Ο πρώτος σχετίζεται με τη βυζαντινή εκπαιδευτική παράδοση, που διατηρήθηκε και κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας. Ο δεύτερος παράγοντας αναφέρεται στις επιδράσεις που δέχτηκαν οι Έλληνες διανοούμενοι κυρίως από το διαφωτισμό της Δύσης, τις οποίες και μετέφεραν στον ελλαδικό χώρο. Ο τρίτος αφορά στην οργάνωση της εκπαίδευσης γύρω από την κλασική παιδεία*».[3]

Τα *αναλυτικά προγράμματα και τα προγράμματα σπουδών* της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης των Αρωμούνων μαθητών υπάκουαν στους παραπάνω βασικούς παράγοντες, αφού οι Αρωμούνοι διανοούμενοι έρχονταν σε άμεση επαφή με τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, διαμόρφωναν – κατά το μεγαλύτερο μέρος – το νεοελληνικό διαφωτισμό και βέβαια ήταν προσκολλημένοι στη βυζαντινή εκπαιδευτική παράδοση κι ασφαλώς στην κλασική μας παιδεία. Έτσι βλέ-

3. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Μ. Εκπαίδευση. Συμβολή στην ιστορία της Νεοελ. εκπαίδευσης*, Θεσ/νίκη 1993, σελ. 16-17.

πουμε στα αναλυτικά προγράμματα των ελληνικών σχολείων που λειτουργούσαν στις αρωμουνικές κοινότητες να υπερισχύουν τα διδασκόμενα μαθήματα των ανθρωπιστικών και κλασικών σπουδών, με κύρια έμφαση στην καλλιέργεια της αρχαΐζουσας ελληνικής γλώσσας, της αντίστοιχης ιστορίας και της μυθολογίας και βέβαια με την ανάλογη έμφαση στην προτεραιότητα των θεολογικών μαθημάτων.

Τα *διδασκόμενα μαθήματα – διδακτικά εγχειρίδια* των ελληνικών σχολείων – τόσο του ελληνόφωνου, όσο και του βλαχόφωνου χώρου – τυπώνονταν σε τυπογραφεία του εξωτερικού, όπως στη Βενετία, τη Βιέννη, τη Λιψία κ.α. και βέβαια και σε τυπογραφεία του ελλαδικού και του ευρύτερου ελληνικού χώρου, όπως στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, στη Μοσχόπολη, στο Μοναστήρι, στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη. Επίσης ως διδακτικά βιβλία – εγχειρίδια και κυρίως ως αναγνωστικά των μικρότερων τάξεων χρησιμοποιούνταν κατά τον ΙΗ΄ αιώνα και τα λειτουργικά βιβλία της ορθόδοξης Εκκλησίας.[4]

Τα σχολικά βιβλία – διδακτικά εγχειρίδια στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας συνήθως αποστέλλονταν δωρεάν από τους αρωμουνικούς Φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους και τους αντίστοιχους Συλλόγους του ευρύτερου ελληνικού χώρου (της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης) ή αγοράζονταν από την τοπική αυτοδιοίκηση, τα ελληνικά Προξενεία και την τοπική Εκκλησία – τις Μητροπόλεις και «*τα σχολικά βιβλία και η γραφική ύλη στέλλονταν τελείως δωρεάν από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, από τις αρχές του μήνα Αυγούστου στους μαθητές και στις μαθήτριες και με μια κάποια πληρωμή από τους εύπορους*».[5]

2. Στην *Κοριτσά*, τα διδασκόμενα μαθήματα: α) Στις Αστικές Σχολές ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Ιστορία, Μαθηματικά, Χη-

---

4. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 85.

5. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 168.

μεία, Φυσική Ιστορία, Φυσική Πειραματική, Γεωγραφία, Εμπορικά, Γεωπονικά, Βιοτεχνία, Υγιεινή, Χειροτεχνία, Γαλλικά και Τουρκικά.

β) Στο Ελληνικό Γυμνάσιο (το Μπάγκειο) ήταν κατά το σχολικό έτος 1889-1890: Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Θρησκευτικά, Λατινικά, Γαλλικά, Τουρκικά, Φυσικά, Γεωγραφία, Κοσμογραφία και Ψυχολογία.[6] Κατά δε το σχολικό έτος 1905-1906 αντίστοιχα: Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Θρησκευτικά, Λατινικά, Γαλλικά, Τουρκικά, Φυσικά, Γεωγραφία, Κοσμογραφία, Ψυχολογία και Γυμναστική.[7]

γ) Στην τελευταία τάξη του Ελληνικού Παρθεναγωγείου, σύμφωνα με το Απολυτήριο της Λευκοθέας Τσούπτση, η οποία αποφοίτησε από το Παρθεναγωγείο το 1916, ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Οικιακή Οικονομία, Φυσική Ιστορία, Γεωγραφία, Τεχνικά και Γαλλικά (κεφάλαιο 6°: Ι, 4. *Τίτλοι σπουδών*).

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), μεταξύ των άλλων μαθημάτων, διδάσκονταν: Στη «Σχολή Λιβαδίου» (στη Λιβαδιώτικη Σχολή): Γραμματική, Ερμηνεία των μύθων του Αισώπου, Φιλοσοφία, Θεολογία και Μαθηματικά, μαθήματα τα οποία δίδασκε ο μεγάλος δάσκαλος Ιωάννης Πέζαρος.

Στο Ημιγυμνάσιο: Αρχαία Ελληνικά, Λατινικά και Γαλλικά, τα οποία δίδασκε ο επίσης εξαίρετος φιλόλογος Νικόλαος Παπευαγγελίδης.[8]

---

6. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 19 Ιουλίου 1890, αρ. 389 (Φάκ. 1890: Πρόξενος Μοναστηρίου Γ. Φοντάνας προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτονται «*Έκθεσις Γυμνασιάρχου Γ. Αναγνωστοπούλου δια το σχολικόν έτος 1889-1890 – Αναλυτικόν και ωρολόγιον πρόγραμμα μαθημάτων*»).

7. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Ιουλίου 1906, αρ. 123 (Φάκ. 1906 Α.Α.Κ. - ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτονται αντίγραφα «*Γενικού Ελέγχου της προόδου των μαθητών – Αναλυτικόν πρόγραμμα μαθημάτων δια το σχολικόν έτος 1905-1906*»).

8. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκο-*

Συμπληρωματικά, στην Ε΄ τάξη του Ελληνικού Αστικού Σχολείου Λιβαδίου, τα διδασκόμενα μαθήματα κατά το 1906, σύμφωνα με το Ενδεικτικό της Καλλιόπης Συλιππίδου ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Αριθμητική, Γεωμετρία, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική Πειραματική, Φυσική Ιστορία, Καλλιγραφία, Εκκλησιαστική Μουσική, Ωδική, Εργόχειρα και Γαλλικά (κεφάλαιο 6°: Ι, 4. *Τίτλοι σπουδών*).

Στο *Μοναστήρι*, τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν:

α) Στα Δημοτικά Σχολεία: Γλωσσικά μαθήματα, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, Απλά Μαθηματικά, Γεωγραφία (Μακεδονίας – περιφέρειας Μοναστηρίου), Ελληνική Ιστορία, Πατριδογνωσία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική και Γυμναστική.

β) Στο «Ελληνικό Σχολείο Βαρνάβα»: Γλωσσικά μαθήματα, Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς (Ξενοφώντας, Λυσίας, Ισοκράτης, Σοφοκλής, Αισχύλος), Άσματα (ηρωικά και θούρια) Ρήγα Φεραίου και Διονυσίου Σολωμού, Λατινικά, Γαλλικά, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, Εκκλησιαστική Ακολουθία, Μαθηματικά (Άλγεβρα), Ιστορία (ρωμαϊκή, Ελληνική Επανάσταση), Γεωγραφία (των πέντε ηπείρων) και γυμναστική.[9]

γ) Στο Ελληνικό Γυμνάσιο: Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς (Ξενοφώντας, Λυσίας, Ισοκράτης, Λυκούργος, Δημοσθένης, Θουκυδίδης, Ηρόδοτος, Όμηρος, Σοφοκλής, Πλάτωνας), Λατίνοι Συγγραφείς, Γαλλικά, Τουρκικά, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, Μαθηματικά, Πειραματική Φυσική, Βοτανική, Ζωολογία, Ιστορία (παγκόσμια), Φιλοσοφία και Ενόργανη Γυμναστική.[10]

Κατά τα σχολικά έτη 1876-1877 και 1878-1882 τα διδασκόμενα μαθήματα στο Γυμνάσιο, που λειτουργούσε με 3 και 4 τάξεις και στο Ελληνικό Σχολείο, το οποίο λειτουργούσε παράλληλα με 3 τά-

---

κρατίας, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 78-79.

9. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 9.

10. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 341, υποσ. 148-150.

ξεις, σύμφωνα με τα στοιχεία του Γενικού Ελέγχου του Γυμνασίου Μοναστηρίου του Αρχείου της Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγονίας (ΑΜΠ), έχουν ως εξής:[11]

ΠΙΝΑΚΑΣ 41
Διδασκόμενα μαθήματα
στο Ελληνικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου
(1876-1877, 1878-1882)

	Ελληνικό Σχολείο Μοναστηρίου	**Γυμνάσιο Μοναστηρίου**
Σχ. έτος	*Μαθήματα*	*Μαθήματα*
1876-77	Ιερά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Γαλλικά, Γεωγραφία.	Ιερά, Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Ψυχολογία, Φυσικά.
1878-79	Ιερά, Ελληνικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Γεωγραφία.	Ιερά, Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Ψυχολογία.
1879-80	Ιερά, Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Ψυχολογία.	Ιερά, Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Ψυχολογία.
1880-81	Ελληνικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Γεωγραφία, Ιστορικά, Ιερά.	Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Φιλοσοφία, Ιστορικά, Ιερά.
1881-82	Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Γεωγραφία, Ιερά.	Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Οθωμανικά, Μαθηματικά, Φιλοσοφία, Ζωολογία, Φυσικά, Ιστορικά, Ιερά.

Πολύτιμα στοιχεία για τα διδασκόμενα μαθήματα και τους συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου αντλούμε επίσης και από το «Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μονα-

11. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 16 (1876-1882 – «Γενικός έλεγχος του *Γυμνασίου Μοναστηρίου*»).

στηρίου» για τα σχολικά έτη 1899-1908.[12] Ένα δείγμα με τα διδασκόμενα μαθήματα και τη διδαγμένη ύλη του Γυμνασιάρχη Αλέξανδρου Ζουμετίκου κατά τη σχολική χρονιά 1899-1900 παρουσιάζεται στη συνέχεια (ΙΙ, 5. *Βιβλία διδασκόμενης ύλης*).

Συμπληρωματικά, στο Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου, τα διδασκόμενα μαθήματα στην τελευταία τάξη του: α) Σύμφωνα με το Απολυτήριο του Στέφανου Λ. Μεγδανόπουλου, ο οποίος αποφοίτησε στα 1905, ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Λατινικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Ιστορικά, Κοσμογραφία, Λογική, Γαλλικά, Τουρκικά και Γυμναστική. β) Σύμφωνα με το Απολυτήριο του Αναστασίου Κ. Σιούκα, ο οποίος αποφοίτησε στα 1911, ήταν: Ελληνικά, Λατινικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Ιστορικά, Κοσμογραφία, Λογική, Γαλλικά, Τουρκικά και Παιδαγωγικά (κεφάλαιο 6°: Ι, 4. *Τίτλοι σπουδών*).

δ) Στο Παρθεναγωγείο, τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν: Γλωσσικά Μαθήματα, Ελληνική Ιστορία, Μαθηματικά, Παγκόσμια Γεωγραφία, Ιχνογραφία, Καλλιγραφία, Χειροτεχνία και Ωδική.

ε) Στο Σχολαρχείο, σύμφωνα με το πρόγραμμα – πιθανώς της σχολικής χρονιάς 1906-1907, τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν:[13]

---

12. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 23 (9-7-1899 / 28-6-1908 – «*Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

13. ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ Σ., *Το ανέκδοτο πρόγραμμα του σχολαρχείου Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 219-220 (1993), σελ. 20-25.

ΠΙΝΑΚΑΣ 42

Πρόγραμμα του Σχολαρχείου Μοναστηρίου

Α΄ τάξη Σχολαρχείου		
Ήταν παραπλήσιο με το πρόγραμμα της Ε΄ τάξ. της Αστικής Σχολής.		
Β΄τάξη Σχολαρχείου		
Μάθημα *Συγγραφέας*	*Εγχειρίδιο* *Διδασκόμενη ύλη*	*ώρες*
Θρησκευτικά: Γ. Δέβρου.	Ιερά Ιστορία της Καινής Διαθήκης.	2
Αρχαία Ελληνικά: Ζαγγογιάννη, Φιλικού –	Ερμηνεία «εκ της Ξενοφώντος Κύρου Αναβάσεως» - Γραμματική –	8
Νέα Ελληνικά:	Ανάγνωση - κατανόηση νεοελ. Κειμένων.	3
Μαθηματικά: Αναργύρου, Ζούκου, Λέων.	Πρακτική Γεωμετρία.	
Τουρκικά: Μ. Λυγιά.	Ανάγνωση και γραφή – Γραμματική.	6
Γαλλικά: Γερ. Πιερρομπόνη.	Ανάγνωση και γραφή – Γραμματική.	6
Ιστορικά: Βραχνού.	Ελληνική – ρωμαϊκη – βυζαντινή.	2
Γεωγραφία:	Γεωγραφία Ευρώπης – χαρτογραφήσεις.	2
Φυσική: Ν. Γερμανού	Ζώα και φυτά.	2
Ιχνογραφία:		
Γυμναστική:	Σουηδική «μετά τακτικών ασκήσεων».	
Γ΄ τάξη Σχολαρχείου		
Θρησκευτικά:	Ορθόδ. Χριστ. Κατήχηση – Λειτουργική	2
Αρχαία Ελληνικά: Ζαγγογιάννη, Φιλικού.	Ερμηνεία «εκ της Ξενοφώντος Κύρου Αναβάσεως» - Γραμματική –	6
Νέα Ελληνικά:	Ανάγνωση - κατανόηση νεοελ. Κειμένων.	6
Μαθηματικά: Αναργύρου, Ζούνη, Λέκου.	Αριθμητική – Γεωμετρία.	
Τουρκικά: Μ. Λυγιά.	Αναγνώσματα, Γραμματική, Καλλιγραφία	
Γαλλικά: Κλ. Μαρκοπούλου.	Ανάγνωση και γραφή – Γραμματική.	
Ιστορικά:	Ελληνική (Άλωση – αρχές 19ου αι.).	
Γεωγραφία: Γ.Μεταξά	Χερσονήσου Αίμου.	

Συμπληρωματικά, στην Α΄ τάξη του Σχολαρχείου Μοναστη-

ρίου («Ελληνικόν Σχολείον»), σύμφωνα με τα βαθμολογικά στοιχεία από το ενδεικτικό του Λάζαρου Γ. Λιάσκου, κατά το σχολικό έτος 1911-1912 τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Τουρκικά, Γαλλικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Ιστορικά, Γεωγραφία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Γυμναστική και Ωδική (κεφ. 6°: Ι, 4. *Τίτλοι σπουδών*).

στ) Στη Μουσίκειο Αστική Σχολή Μοναστηρίου, κατά το σχολικό έτος 1909-1910 και σύμφωνα με τους «*Ελέγχους, γενικούς ελέγχους, γενικά αποτελέσματα, στατιστικούς πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*», τα διδασκόμενα μαθήματα στις 6 τάξεις της ήταν τα εξής: [14]

ΠΙΝΑΚΑΣ 43
Διδασκόμενα μαθήματα
στη Μουσίκειο Αστική Σχολή Μοναστηρίου

Σχολικό έτος 1909-1910	
Τάξη	*Μαθήματα*
Α΄	Θρησκευτικά, Ελληνικά, Αριθμητική, Πραγματογνωσία, Καλλιγραφία, Ωδική, Γυμναστική.
Β΄	Θρησκευτικά, Ελληνικά, Αριθμητική, Πραγματογνωσία, Τοπογραφία, Καλλιγραφία, Ωδική, Γυμναστική.
Γ΄	Θρησκευτικά, Ελληνικά, Αριθμητική, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσιογνωστικά, Πραγματογνωσία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική.
Δ΄	Θρησκευτικά, Γλωσσικά, Αριθμητική, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική Ιστορία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική.
Ε΄	Θρησκευτικά, Ελληνικά, Αριθμητική, Γεωμετρία, Ιστορία, Γεωγραφία, Τουρκικά, Φυσική, Φυσική Πειραματική, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική.
ΣΤ΄	Θρησκευτικά, Γλωσσικά, Τουρκικά, Αριθμητική, Γεωμετρία, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική Ιστορία, Φυσική Πειραματική, Ιχνογραφία, Καλλιγραφία, Ωδική, Γυμναστική.

Για τα διδασκόμενα μαθήματα και τα αντίστοιχα εγχειρίδια με τα ονόματα των συγγραφέων τους, τα οποία διδάσκονταν στα εκπαιδευτήρια του Μοναστηρίου στα χρόνια 1912-1913, πολύτιμα στοι-

χεία αντλούμε από τα αρχεία της Ιεράς Μητρόπολης Πελαγονίας. Σύμφωνα με τον κατάλογο με τις «παραγγελίες βιβλίων» από τα βιβλιοπωλεία του Πίλλη και του Ζάλλη, στα σχολεία του Μοναστηρίου διδάσκονταν, ανάμεσα βέβαια στα άλλα, τα παρακάτω διδακτικά εγχειρίδια:[15]

ΠΙΝΑΚΑΣ 44

Διδακτικά εγχειρίδια στα σχολεία του Μοναστηρίου (1912-1913)

«Παραγγελία βιβλίων εκ του βιβλιοπωλείου του κ. Πίλλη και του κ. Ζάλλη»			
Εγχειρίδια - συγγραφείς	*Βιβλιοπωλείο*		
	Πίλλη		*Ζάλλη*
	Σώματα	*Τεύχος*	*Σώματα*
Μικρός Φυσιογνώστης	7		4
Γεωγραφία Ασημακοπούλου	20		19
Κατήχησις Βαφείδου	9		9
Γραμματική Καλογεροπούλου	4	Α^{ον}	4
» »	16	Β^{ον}	7
Ιερά Ιστορία Κιάντου	8	Γ^{ον}	22
Αριθμητική Σωκρατείδου	14	Α^{ον}	15
» »	12	Β^{ον}	13
Φυσική Πειραματική Μάνου	7	Α^{ον}	8
Φυσική Ιστορία Μάνου	4	Δ^{ον}	4
» » »	9	Γ^{ον}	9
» » »	4	Β^{ον}	4
Αναγνωστικά Μάνου	7	ΣΤ^{ον}	7
» »	9	Ε^{ον}	9
Ιστορία Καλούση	4	Δ^{ον}	4
Γεωγραφία Π. Αγγελίδου	11	Α^{ον}	6
Ιερά Ιστορία Ξηρουδάκη	7	Γ^{ον}	
Αριθμητικαί Ασκήσεις Αγγελίδου	11	Β^{ον}	2
Μέλισσα	5	Δ^{ον}	5
Μέλισσα Α. Α.	19	Α΄α΄	12
Μέλισσα Α. Β.	13	Α΄ β΄	12
Εκκλησιαστική Ιστορία	7		
Αριθμητικαί Ασκήσεις	10	Γ^{ον}	
Βιογραφική Ιστορία Βλούσου			18
Γεωμετρία Σακελλαροπούλου			19
Γαλλικά			5
Τετράδια απόρων μαθητών			1

Εντύπωση όμως προκαλεί το γεγονός ότι στις παραπάνω καταστάσεις με τις «παραγγελίες βιβλίων» από τα βιβλιοπωλεία του Πίλλη και του Ζάλλη δε συμπεριέχεται και το «Αλφαβητάριον», το οποίο εκδόθηκε σε πρώτη έκδοση από τον εκδότη Αναστάσιο Ζάλλη στα 1911[16], αλλά και σε δεύτερη έκδοση από τον εκδότες Πίλλη στα 1912.

Έτσι λοιπόν δε γνωρίζουμε την τύχη αυτού του βιβλίου καθώς δεν είναι γνωστό σε ποια σχολεία διδάχτηκε και σε ποια σχολικά έτη, οπωσδήποτε όμως, κατά φυσική και λογική συνέπεια, πρέπει να έχει διδαχτεί στα σχολεία του Μοναστηρίου και στα σχολεία των ελληνοφώνων και βλαχοφώνων κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής. Πάντως «*το "Αλφαβητάριον" εντάσσεται στο πλέγμα των πρωτοβουλιών που έπαιρνε η Ελληνική Προξενική Αρχή του Μοναστηρίου, προκειμένου να αποσπάσει από την επικυριαρχία της Εκκλησίας τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες της περιοχής*».[17]

Στη *Μοσχόπολη*, από το 1744 εμφανίζονται στη «Νέα Ακαδήμεια» νέα αναλυτικά προγράμματα, τα οποία εγκαινιάζουν σπουδές ανωτέρου κύκλου με την εισαγωγή της Φιλοσοφίας και μαθημάτων

---

14. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός / Γενικός έλεγχος σχολικού έτους 1909-1910).

15. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 («*Έξι έγγραφα αναφορών προς την Εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της κοινότητας Πελαγωνείας (1887-1899) – Τρία έγγραφα λογαριασμών των εφορειών ιδρυμάτων του Μοναστηρίου (1912-1913) – Κατάλογοι καθηγητών και διδασκάλων Τυρνόβου, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Νικοπόλεως – Δύο έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών – Παραγγελία βιβλίων – Ενδεικτικά Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912) – Φύλλο βαθμολογίου – Φύλλο Μαθητολογίου (1912-1913*»).

16. ΖΑΛΛΗ ΑΝ. Γ. (εκδότης), *Η εποπτική διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσης. Αλφαβητάριον*, Εν Μοναστηρίω 1911 – Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 2 (Τύποις Εμπορικού Τυπογραφείου).

17. ΣΟΥΛΙΩΤΗ Δ. Π., *Το «Αλφαβητάριον» του Μοναστηρίου και ο συγγραφέας του. Ένα δείγμα πρώιμου εκπαιδευτικού δημοτικισμού (1911)*, Φλώρινα 1994, σελίδα 3.

εμφορούμενα από νέες ευρωπαϊκές ιδέες.[18] «*Τα εν αυτή διδασκόμενα μαθήματα "ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά", έφερον χαρακτήρα ακαδημαϊκόν, εφόσον επέτρεπον τα επιστημονικά των χρόνων εκείνων εφόδια*».[19]

Στη *Νέβεσκα*, στο Νηπιαγωγείο της («*όχι με τη σημερινή μορφή και έννοια*») συντελούνταν αξιοθαύμαστη παιδαγωγική δραστηριότητα, αφού τα προγράμματα των σπουδών του ήταν σαφώς ανώτερα για την ηλικία των νηπίων. Το γεγονός αυτό ιστορικά μπορεί να ερμηνευτεί ως απόρροια του ζήλου και του ενθουσιασμού των ικανών και άρτια καταρτισμένων εκπαιδευτικών της Νέβεσκας, οι οποίοι έσπευδαν να εφαρμόζουν συστηματικά τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα κι από τα πρώτα ακόμα βήματα της νηπιακής εκπαίδευσης, όπως μαρτυρεί το διασωσμένο πρόγραμμα του σχολικού έτους 1878-1879:[20]

---

18. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 81.

19. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 184.

20. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 26-27, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 131-132.

ΠΙΝΑΚΑΣ 45

Διδασκόμενα μαθήματα στο Νηπιαγωγείο Νέβεσκας

«Πρόγραμμα μαθημάτων του Νηπιαγωγείου Νεβέσκης κατά το σχολικόν έτος 1878-1879»		
Ώραι	*Δευτέρα*	*Τρίτη*
3-4	Ανάγνωσις εις τας βαθμίδας.	Ανάγνωσις εις τας βαθμίδας.
4-5	Είσοδος εις την αίθουσαν των παραδόσεων. Προσευχή. Ανάγνωσις και Γραφή.	Είσοδος εις την αίθουσαν των παραδόσεων. Προσευχή. Ανάγνωσις και Γραφή.
5-6	Ιερά Ιστορία και Γεωγραφία.	Επ' αντικειμένου και διαίρεσις του χρόνου.
7-8	Εργόχειρον.	Εργόχειρον.
8-9	Άσματα.	Άσματα.
9-10	Γραφή.	Ηθική Ιστορία.
	Τετάρτη	*Πέμπτη*
3-4	Ανάγνωσις εις τας βαθμίδας.	Ανάγνωσις εις τας βαθμίδας.
4-5	Είσοδος εις την αίθουσαν των παραδόσεων. Προσευχή. Ανάγνωσις και Γραφή.	Είσοδος εις την αίθουσαν των παραδόσεων. Προσευχή. Ανάγνωσις και Γραφή.
5-6	Ιερά Ιστορία και Αριθμητική.	Μάθημα επ' αντικειμένου και διαίρεσις του χρόνου.
7-8	Εργόχειρον.	Εργόχειρον.
8-9	Άσματα.	Άσματα.
9-10	Γραφή.	Γραφή.
	Παρασκευή	*Σάββατον*
3-4	Ανάγνωσις εις τας βαθμίδας	Ανάγνωσις εις τας βαθμίδας.
4-5	Είσοδος εις την αίθουσαν των παραδόσεων. Προσευχή. Ανάγνωσις και Γραφή.	Είσοδος εις την αίθουσαν των παραδόσεων. Προσευχή. Ανάγνωσις και Γραφή.
5-6	Ιερά Ιστορία και Αριθμητική.	Γεωγραφία και Αριθμητική.
7-8	Εργόχειρον.	
8-9	Άσματα.	
9-10	Γραφή.	

Οι έφοροι Η Νηπιαγωγός

Εν Νεβέσκη τη 28 Δεκεμβρίου 1878
Συνδιδακτικό Τμήμα

ΣΗΜ. Μια τάξις θέλει διδάσκεται Συνδιδακτικώς τα στοιχειώδη μαθήματα εντός των 6 ωρών.

Κανονισμός και εορτολόγιον ισχύει εν τω Νηπιαγωγείω ο εν τοις Σχολείοις των Αρρένων ενταύθα.

Η ώρα είναι τουρκική. Το χρονικό διάστημα, για παράδειγμα, 3-4 αντιστοιχούσε με το αντίστοιχο 9-10 π.μ. – οι ώρες 3-6 ήταν π.μ. και οι 7-10 μ.μ.

Στο Παρθεναγωγείο Νέβεσκας στα 1913, σύμφωνα με τον κατάλογο παραγγελίας με τα «*βιβλία δια τας απόρους μαθητρίας*», τον οποίον μας διασώζει ο ιερέας Γεώργιος Παΐσιος,[21] διδάσκονταν τα παρακάτω διδακτικά εγχειρίδια (στην αρχή των τίτλων των βιβλίων σημειώνονται πόσα αντίτυπα χρειάζονταν από το καθένα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 46
Διδασκόμενα μαθήματα
στο Παρθεναγωγείο Νέβεσκας

«Βιβλία δια τας απόρους μαθητρίας» (Κατάλογος με παραγγελία βιβλίων - 1913)		
Αντίτυπα	*Τίτλος βιβλίου - συγγραφέας*	*Τεύχος*
6	Αναγνωστικά Πανδώρα.	Ε΄
7	Αναγνωστικά Πανδώρα.	Δ΄
14	Αναγνωστικά Πανδώρα.	Γ΄
7	Αναγνωστικά Πανδώρα.	Β΄
22	Αναγνωστικά Πανδώρα.	Α΄
25	Αλφαβητάρια Τσακμάκη.	
30	Αλφαβητάρια Βρετού.	
7	Ιεραί Ιστορίαι Σφύρα.	Β΄
14	Ιεραί Ιστορίαι Φωτ. Γ. Ξηρουδάκη.	Α΄
6	Ιεραί Ιστορίαι Σφύρα.	Α΄
6	Γραμματικαί 4 διδασκάλων.	Β΄
3	Γραμματικαί 4 διδασκάλων.	Α΄
8	Γραμματικαί Γεωργίου Γεράκη.	Β΄
12	Γεωγραφίαι Κιάντου.	Α΄
14	Αριθμητικαί Χ. Γεωργιάδη.	Α΄
6	Βιογραφ. Ιστορίαι Κιάντου.	Β΄
7	Βιογραφ. Ιστορίαι Κιάντου.	Α΄

3. Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Μελετώντας την εσωτερική δομή των σχολείων της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα τους τύπους των σχολείων, τα αναλυτικά προγράμματα – προγράμματα σπουδών και τα διδασκόμενα μαθήματα – διδακτικά εγχειρίδια, επισημαίνουμε:

α) Η διάρθρωση της εκπαίδευσης στηριζόταν σε δυο βαθμίδες: α) Στα σχολεία της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (Νηπιαγωγεία – Δημοτικά Σχολεία. β) Στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης (Ελληνικά Σχολεία ή Σχολαρχεία, 3 πρώτες γυμνασιακές τάξεις – Γυμνάσια).

β) Ο χαρακτήρας της οργάνωσης και της διάρθρωσης της εκπαίδευσης των Αρωμούνων ήταν καθαρά ελληνορθόδοξος, αφού ακολουθούσε καθ' όλα τη δομή της ελληνικής (ελληνόφωνης) εκπαίδευσης.

γ) Ο χαρακτήρας της λειτουργίας της εκπαίδευσης των Αρωμούνων ήταν και πάλι καθαρά ελληνορθόδοξος, αλλά και ανθρωπιστικός, αφού στα διδασκόμενα μαθήματα των ελληνικών σχολείων που λειτουργούσαν στις αρωμουνικές κοινότητες υπερίσχυαν οι κλασικές και οι ανθρωπιστικές σπουδές. Έτσι δινόταν κύρια έμφαση στην καλλιέργεια της αρχαΐζουσας ελληνικής γλώσσας και της αντίστοιχης αρχαίας ελληνικής γραμματείας, στην ιστορία και βέβαια στην ανάλογη προτεραιότητα των θεολογικών μαθημάτων.

δ) Στα Αναλυτικά προγράμματα σπουδών της εκπαίδευσης των Αρωμούνων συμπεριλαμβάνονταν και σπουδές ανωτέρου κύκλου - ακαδημαϊκού χαρακτήρα με την εισαγωγή της Φιλοσοφίας και μαθημάτων που εμφορούνταν από νέες ευρωπαϊκές ιδέες, όπως ήταν η περίπτωση της «Νέας Ακαδήμειας» στη *Μοσχόπολη*.

---

21. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 53-54.

II. Το διδακτικό προσωπικό

1. Πνευματικά και επαγγελματικά εφόδια – κατάρτιση εκπαιδευτικών (δασκάλων, καθηγητών)

α) Προσόντα και καθήκοντα

1. Τα πνευματικά και επαγγελματικά προσόντα, η γενικότερη δηλαδή κατάρτιση η οποία απαιτούνταν για τους δασκάλους και τους διευθυντές των διαφόρων εκπαιδευτικών βαθμίδων της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, αποτυπώνονταν και στα άρθρα των σχετικών σχολικών «Κανονισμών» των αρωμουνικών κοινοτήτων.

Για παράδειγμα παραθέτουμε το 40ό και το 41° άρθρο του «Γενικού Κανονισμού της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Κρουσόβου» του 1907: Άρθρο 40ό: «*Η Κοινότης Κρουσόβου διατηρεί υπό την άμεσον προστασίαν της Ιεράς Μητροπόλεως Πρεσπών και Αχριδών σχολάς δυο μεν αρρένων μετά επτά τάξεων, και μίαν των θηλέων μετά εξ τάξεων, εκτός των τριών Νηπιαγωγείων. Και το μεν Αρρεναγωγείον θα έχη διευθυντήν φέροντα πάντοτε δίπλωμα Πανεπιστημίου, ή εγγεγραμμένον εν αυτώ κεκτημένον πείραν διδασκαλίας και διευθύνσεως τουλάχιστον πενταετή, και όντα πρότυπον τιμιότητος και χρηστομάθειας*» - Άρθρο 41°: «*Η δε σχολή θηλέων θα έχη διευθύντριαν διπλωματούχον ανωτέρου Παρθεναγωγείου, και ανάλογον προσωπικόν, φέρον ενδεικτικά τελείου Παρθεναγωγείου*».[22]

---

22. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 271, πρβλ. και ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 91-92.

Ανάμεσα όμως στα προσόντα, τα οποία έπρεπε να έχουν οι δάσκαλοι ή οι καθηγητές για να αναλάβουν καθήκοντα διδασκαλίας, στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, δεν ήταν μόνο η παιδαγωγική και η επιστημονική τους κατάρτιση, αλλά και η άμεμπτη διαγωγή τους και κατά τη διδασκαλική τους υπηρεσία έπρεπε να είναι «*επιμελείς, φίλεργοι, και ικανοί περί το διδάσκειν και μεταδίδειν τα διδασκόμενα*»· διαφορετικά «*πας ο μη φέρων τα ανωτέρω προσόντα αποκλείεται*».[23]

2. Στα καθήκοντα των διδασκάλων ακόμα περιλαμβάνονταν – εκτός των παραπάνω υποχρεώσεων και ικανοτήτων – η προσέλευσή τους στο σχολείο το πρωί και το απόγευμα κατά 15 τουλάχιστον λεπτά της ώρας πιο μπροστά, η αποχώρησή τους μετά την αντίστοιχη αποχώρηση των μαθητών, η καθημερινή βαθμολογία των εξετασθέντων μαθητών στα βιβλία του σχολείου, η μηνιαία ενημέρωση των ελέγχων και η τακτική επίδοσή τους στους μαθητές και η υποχρέωσή τους να τηρούν επακριβώς το σχολικό πρόγραμμα και βέβαια να ενημερώνουν για τη σχολική ζωή το διευθυντή και τη Σχολική Εφορεία κ.ά.

Στα καθήκοντα των διευθυντών περιλαμβάνονταν αντίστοιχα η σύνταξη του ωρολογίου προγράμματος, ο έλεγχος της διδασκαλίας και της λειτουργίας του σχολείου, η ευθύνη και η αρμοδιότητα για τη μηνιαία συνεδρίαση του διδακτικού προσωπικού, η υπογραφή των ελέγχων και των τίτλων των μαθητών, η ευθύνη για την επιβολή των σχολικών ποινών, η εκπροσώπηση του σχολείου στις κοινωνικές εκδηλώσεις της κοινότητας, η τήρηση του μαθητολογίου των μαθητών, η συνεργασία του με τους γονείς και τους κηδεμόνες των μαθητών κ.ά.[24]

---

23. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 192 («Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων» - 1896).

24. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 274, 275 («Γενικός Κανονισμός της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Κρουσόβου» - 1907, άρθρο 64°:

β) Σπουδές των εκπαιδευτικών –Σχολεία, Διδασκαλεία, Σχολές

1. Τα σχολεία στις αρωμουνικές κοινότητες λειτουργούσαν με ικανούς και καταρτισμένους δασκάλους και καθηγητές, οι οποίοι συνήθως ήταν τελειόφοιτοι Γυμνασίων, Διδασκαλείων ή Ακαδημιών, ενώ πολλοί από τους καθηγητές των Γυμνασίων και κυρίως από τους διευθυντές των σχολικών μονάδων ήταν απόφοιτοι της Φιλοσοφικής Σχολής του πανεπιστημίου της Αθήνας,[25] αλλά και Πανεπιστημίων του εξωτερικού. Επίσης πολλοί απ' αυτούς ήταν και κάτοχοι ανώτερων διπλωμάτων ειδίκευσης, ακόμα και διδακτορικών τίτλων.

Για παράδειγμα σημειώνουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1882-1883 στο Μοναστήρι δίδασκαν Αρωμούνοι καθηγητές με ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση: α) Στο Γυμνάσιο 2 πτυχιούχοι του πανεπιστημίου Αθηνών, ένα καθηγητής της γαλλικής και 3 αριστούχοι διδασκαλείων. β) Στο Ελληνικό Σχολείο ένας πτυχιούχος του πανεπιστημίου Αθηνών και δυο αριστούχοι – τελειόφοιτοι Γυμνασίου, ενώ στο «Ελληνικό Σχολείο» της Λάιστας δίδασκαν απόφοιτοι της Ακαδημίας Κέρκυρας.

Με την έννοια «Διδασκαλείο» ορίζουμε το σχολείο ή τη σχολή στην οποία διδάσκονταν μαθήματα ικανά για να διαμορφώσουν ένα μαθητικό δυναμικό ώριμο ώστε να μεταδώσει κι αυτό με τη σειρά του τις βασικές του γνώσεις σε άλλους μαθητές. Τα σχολεία που πληρούσαν αυτές τις προϋποθέσεις ήταν τα Ελληνικά Σχολεία, τα Γυμνάσια, τα Παρθεναγωγεία[26] και οι διάφορες Σχολές (αστικές, εκ-

---

«Καθήκοντα διδασκάλων», άρθρο 71°: «Καθήκοντα Διευθύνσεως – βλέπε τα άρθρα στο παράρτημα: *Εσωτερικοί κανονισμοί Σχολείων*...), πρβλ. και ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σελίδα 95, 96.

25. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 12 Οκτωβρίου 1885, αρ. 537.

26. «*Η κωμόπολις αύτη* (το Μεγάροβο) *αριθμεί περί τους 30 σκαπανείς των γραμμάτων, πτυχιούχους Παρθεναγωγείων και Γυμνασίων, μεταλαμπαδεύοντας ταύτα τοις πλησιοχώροις*» (Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον - Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολό-

κλησιαστικές και ιδιωτικές), όπως επίσης βέβαια και οι αντίστοιχες καθηγητικές πανεπιστημιακές Σχολές, τόσο του ελλαδικού χώρου, όσο και των ευρωπαϊκών χωρών.

Οι εκπαιδευτικοί (δάσκαλοι και καθηγητές) στα ελληνικά σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων – οι περισσότεροι Αρωμούνοι, γεννημένοι στις αρωμουνικές κοινότητες – μετά τις βασικές τους σπουδές στις γενέτειρές τους, συνέχιζαν τον κύκλο των σπουδών τους στα γνωστά εκπαιδευτικά κέντρα της εποχής, στα ανώτερα δηλαδή Σχολεία και στις Σχολές, στα Διδασκαλεία και σε Πανεπιστήμια, τόσο στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας όσο βέβαια και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο:[27]

2. *α) «Ελληνικό Σχολείο» Βαρνάβα Μοναστηρίου*

Είναι το πρώτο σχολείο (έτος ίδρυσης 1830), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ουσιαστικά και ως Διδασκαλείο, αφού πολλοί από τους αποφοίτους του χρησιμοποιήθηκαν ως δάσκαλοι στα σχολεία του Μοναστηρίου, τα οποία λειτούργησαν αργότερα.[28]

β) Γυμνάσιο Μοναστηρίου

Το Γυμνάσιο (και το Παρθεναγωγείο) Μοναστηρίου «*εξαπέλυον κατ' έτος περί τους 35-40 τελειοφοίτους, οίτινες μεμυημένοι πάντες εις την εθνικήν ιδέαν, εξαπεστέλλοντο τήδε κακείσε εις τα περίχωρα, ως διδάσκαλοι εις τα διάφορα χωρία και κωμοπόλεις*».[29]

γ) Στυλίδειο Παρθεναγωγείο Μεγαρόβου

Από τις απόφοιτες του Στυλίδειου Παρθεναγωγείου Μεγαρόβου, 30 περίπου και αφού συμπλήρωναν τις σπουδές τους στο

γιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 224-234.

27. Από τα παρακάτω, τα Σχολεία, οι Σχολές και τα Διδασκαλεία των αρωμουνικών κοινοτήτων παρουσιάζονται τόσο συνολικά όσο και συγκεκριμένα στο τρίτο κεφάλαιο.

28. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 8-11.

29. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34, 1962, σελίδα 66.

Κεντρικό Παρθεναγωγείο του Μοναστηρίου, στέλνονταν ως δασκάλες στα ελληνικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής.[30]

δ) Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου

Η Ιερατική Σχολή (1884-1885) θεωρούνταν Διδασκαλείο, αφού αποτελούσε τμήμα του Ημιδιδασκαλείου Μοναστηρίου και λειτούργησε για την επάνδρωση στελεχών και ιερέων της περιοχής.

ε) Παρθεναγωγείο – Διδασκαλείο Μοναστηρίου

Το Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου, εκτός από το Δημοτικό και το Γυμνάσιο που φιλοξενούσε, είχε και Διδασκαλείο, το οποίο λειτούργησε στα χρόνια 1906-1912.

Το Παρθεναγωγείο και το Γυμνάσιο Μοναστηρίου προετοίμαζαν κάθε χρόνο 35-40 δασκάλους για τα σχολεία της περιοχής (όπως σημειώθηκε και παραπάνω: *β) Γυμνάσιο Μοναστηρίου*). Στα 1884 πολλές από τις 450 μαθήτριες του Παρθεναγωγείου, μαζί με τις 30 υποτρόφους του Οικοτροφείου, μετά από την αποφοίτησή τους ανέλαβαν καθήκοντα διδασκαλίας σε σχολεία του Βόρειου μακεδονικού χώρου.

Σύμφωνα με τα αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από το Διδασκαλείο του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου αποφοίτησαν 87 δασκάλες,[31] όλες σχεδόν Αρωμούνες από την ευρύτερη περιοχή του Μοναστηρίου:

---

30. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 227-228, ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 247.

31. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 14-15.

ΠΙΝΑΚΑΣ 47

87 δασκάλες από την ευρύτερη περιοχή Μοναστηρίου

Δασκάλες απόφοιτες Παρθεναγωγείου – Διδασκαλείου Μοναστηρίου		
ΦΕΚ Β΄ / 24-11-1914	*ΦΕΚ Β΄ / 1915 (σελ. 96)*	
Βαπορίδου Άννα	Αργυρίου Κωστάντζα	Μεζιλτζή Χαρίκλεια
Βασιλείου Πολυξένη	Βασιλειάδου Καλλιόπη	Μιχαήλ Ελένη
Βασιλείου Χρυσή	Βουργουρώνη Αθηνά	Μιχαήλ Ουρανία
Βουκαβελή Ασπασία	Γεωργαλά Ευτέρπη	Μπισίνη Αναστασία
Γεωργαλά Ελένη	Δημητρίου Ελένη	Μύρτση Αναστασία
Γραικού Θάλεια	Δούφλια Αικατερ.	Νάντζα Μαρία
Δεληνούση Ευδοκία	Ευαγγέλου Ευτυχία	Νικολάου Αγγελική
Δέσπω Όλγα	Ευαγγέλου Μαρία	Οικονόμου Αφροδίτη
Ζαμαούλη Χαρίκλεια	Ευθυμίου Μαρία	Παλάση Βασιλική
Ιωάννου Βασιλική	Ευθυμίου Μιχαηλίνα	Παντελή Ευγενία
Ιωάννου Ελένη	Ζάχου Ευγενία	Παπαγεωργίου Ερμηνεία
Καρατζά Ουρανία	Ζήτσα Βιργινία	Παράσχου Αθηνά
Κετσεντζή Όλγα	Ζώτου Βικτωρία	Παύλου Ασπασία
Κοσμά Ανδρομάχη	Ζώτου Χρυσάνθη	Παύλου Δόμνα
Κωνσταντίνου Ασπασία	Θωμά Πολυξένη	Πλατή Χρυσαυγή
Λύκα Κωνσταντίνα	Καρακώστα Ειρήνη	Ράπτου Ευαγγελία
Μαντζάρη Βικτωρία	Κοκκινάκη Τερψιχόρη	Σαΐτίδου Αγλαΐα
Μετζιδιέ Ελένη	Κονδίζη Βασιλική	Σκαλέρα Άννα
Μπέλλα Βικτωρία	Κουσουρέτα Αθηνά	Στογιάννου Φανή
Μπινέκου Ανδρομάχη	Κρετσόβελη Θεανώ	Στραπέλλη Αθηνά
Μύρτση Αναστασία	Κρετσόβελη Κατίνα	Σωτηρίου Ευγενία
Πάζα Ευανθία	Κυριακού Στυλιανή	Τόλφου Ελένη
Παπαγεωργίου Αικατερ.	Κωνσταντίνου Βασιλική	Τουσίμπτη Καλλιόπη
Παπαγρηγορίου Βασιλική	Κωνσταντίνου Ελισάβετ	Χατζή Ευθυμίου Μαρία
Ρούφου Ιουλία	Μάρα Πανδώρα	Χατζή Στεφάνου Όλγα
Σιούντα Άρτεμις	Μαργαρίτου Βικτωρία	Ψαθά Ολυμπιάς
Σμυρνιού Φιλομένη		
Στεργίου Δόμνα		
Στεφάνου Ολυμπιάς		
Τέγου Δήμητρα		
Τοσίου Χρυσάνθη		
Τραϊαννού Ευανθία		
Χρηστίδου Αικατερίνη		
Χρηστίδου Ασπασία		
Χρήστου Βικτωρία		

στ) Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης

Ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη στα 1876 από τον «εν Αθήναις Σύλλογον προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και αποτέλεσε την πραγματοποίηση του στόχου που είχε θέσει ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης»· στόχο τον οποίο είχε θέσει ως άμεση προτεραιότητά του.

Ο σκοπός του Διδασκαλείου ήταν η κατάρτιση «*διδασκάλων δημοτικών, εχόντων τας εν τοις καιροίς τούτοις αναγκαίας ειδικάς γνώσεις και το προσήκον ήθος, ησκημένων δε και εις τον τρόπον του διδάσκειν και ορθώς παιδεύειν τους νεαρούς ελληνοπαίδας*».[32] Στο «Εθνικό Διδασκαλείο» της Μακεδονίας, όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται, επιμορφώνονταν και εκπαιδευτικά στελέχη για τις ανάγκες της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας. Μεταξύ των άλλων εκπαιδευτικών, αποφοίτησε από το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης και ο Αρωμούνος Δημήτριος Σάδας, ο οποίος δίδασκε και ήταν Διευθυντής στα 1905 σε σχολεία της Σαμαρίνας, όπως επίσης και οι Αρωμούνες Κομνηνή Χατζημίχου και Μαρία Βλαγγοπούλου, οι οποίες στα 1905 δίδασκαν στο Παρθεναγωγείου Μπλατσίου.[33]

ζ) Διδασκαλείο Αθηνών

Από το Διδασκαλείο Αθηνών αποφοίτησαν, ανάμεσα στους άλλους, και Αρωμούνοι δάσκαλοι, όπως ο Αντώνης Βεκιαρόπουλος, ο οποίος στα 1905 δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του Διευθυντή στην περιώνυμη Αστική Σχολή της Σμίξης και ο Γεώργιος Κωνσταντινίδης και Αθανάσιος Πουλιάδης, οι οποίοι δίδασκαν στα 1905 στην Αστική Σχολή («Θωμαΐδειον Παρθεναγωγείον») Μπλατσίου.[34]

---

32. ΡΕΝΙΕΡΗ Μ., *Περί του εν Θεσσαλονίκη διδασκαλείου*, στο «*Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879*», Αθήναι 1879, σελ. 279.

33. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 244, 250.

34. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας*..., ό. π., σελ. 244, 250.

η) Διδασκαλείο Λάρισας

Στο Διδασκαλείο Λάρισας φοιτούσαν – μεταξύ των άλλων Αρωμούνων μαθητών – ως μαθητές της Β΄ τάξης και ο Βασίλειος Παπα-Αδάμ και ο Ιωάννης Τσούρης, οι οποίοι στα 1905 δίδασκαν ως βοηθοί σε σχολεία της Σαμαρίνας.[35]

θ) Άλλα γνωστά εκπαιδευτικά κέντρα

Άλλα γνωστά εκπαιδευτικά κέντρα, από τα οποία αποφοιτούσαν και Αρωμούνοι δάσκαλοι για τα ελληνικά σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, ήταν: 1. Σε αρωμουνικές κοινότητες: Το Γυμνάσιο Μετσόβου. 2. Σε μη αρωμουνικές κοινότητες: Η Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων. Το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο Ιωαννίνων. Το Γυμνάσιο Τρικάλων. Το Γυμνάσιο Λάρισας. Το Γυμνάσιο Τσοτυλίου. Το Γυμνάσιο Κοζάνης. Το Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης.

Για παράδειγμα σημειώνουμε μερικούς Αρωμούνους δάσκαλους – απόφοιτους αυτών των εκπαιδευτηρίων, οι οποίοι υπηρετούσαν στο Αστικό Σχολείο της Κρανιάς κατά το 1913: Ο Βλαχιώτης Γεώργιος ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου, ο Κριτσάλης Νικόλαος ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Μετσόβου και ο Δήλας Στέργιος απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων.[36] Επίσης αντίστοιχα στην Αστική Σχολή Λιβαδίου, υπηρετούσαν οι παρακάτω δάσκαλοι: Ο Γκοτζαμάνης Κωνσταντίνος απόφοιτος του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης, ο Δημητριάδης Λύσανδρος, ο Μάστορας Δημήτριος και ο Πάμπας Γρηγόριος απόφοιτοι του Γυμνασίου Κοζάνης και ο Ιατρού Αστέριος απόφοιτος του Γυμνασίου Λάρισας.[37]

ι) Πανεπιστημιακές σχολές

Πολλοί Αρωμούνοι απόφοιτοι των ανωτέρων Σχολείων, των Γυμνασίων, των Σχολών και των Διδασκαλείων των αρωμουνικών κοινοτήτων και μη, φοιτούσαν στη συνέχεια σε σχολές του Πανεπι-

---

35. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας*..., ό. π., σελ. 244.

36. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

37. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

στημίου Αθηνών. Ειδικά για τις καθηγητικές σχολές, με σχετικό διάταγμα του 1836, αρχικά οι απόφοιτοι φιλόλογοι, στη συνέχεια οι μαθηματικοί και από το 1885 και οι θεολόγοι (αν και η Θεολογική Σχολή άρχισε να λειτουργεί από το 1837[38]), προκειμένου να αναλάβουν διδακτικά καθήκοντα υποβάλλονταν πέρα από τις σπουδές τους σε ετήσια θεωρητική και πρακτική εξέταση από ειδική επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας.[39] Σ' αυτή την εξέταση συμμετείχαν και οι Αρωμούνοι εκπαιδευτικοί προκειμένου να αναλάβουν καθήκοντα καθηγητή στα σχολεία της γενέτειράς τους.

Επίσης αρκετοί Αρωμούνοι αποκτούσαν πανεπιστημιακή μόρφωση καθηγητικών σχολών, όσο βέβαια και άλλων επιστημών, σε πανεπιστήμια εκτός του ελλαδικού χώρου, κυρίως στον κεντρικό ευρωπαϊκό χώρο, όπου οι Αρωμουνικές παροικίες παρουσίαζαν θεαματική οικονομική, κοινωνική και πνευματική άνθιση. Πολλοί δε απ' αυτούς τους νέους επιστήμονες (γιατροί, καθηγητές κ.ά.) επέστρεφαν στις αρωμουνικές γενέτειρές τους και πρόσφεραν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους.

3. Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Παρατηρώντας προσεκτικά τα σχετικά με την κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού (των δασκάλων και των καθηγητών) της εκπαίδευσης των Αρωμούνων επισημαίνουμε:

α) Τα προσόντα του διδακτικού προσωπικού στις αρωμουνικές κοινότητες έπρεπε οπωσδήποτε να ικανοποιούν όχι μόνο την πνευματική και διδακτική τους πληρότητα, αλλά – και κυρίως – την κοινωνική τους διάσταση: ο εκπαιδευτικός έπρεπε να αποτελεί το κοινωνικό πρότυπο· να έχει εντιμότητα, χρηστότητα, πνεύμα επικοινωνίας και κοινωνικής προσφοράς.

β) Τα καθήκοντα του εκπαιδευτικού δεν περιορίζονταν μόνο στο υπηρεσιακό του έργο, με τις συνήθεις καθημερινές εκπαιδευτι-

---

38. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1932). Συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 126.

39. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Ο θεολόγος καθηγητής και η επιστημονική και ψυχοπαιδαγωγική του κατάρτιση. Εμπειρική έρευνα*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 15-16.

κές δραστηριότητες. Επιπλέον ενδιαφερόταν για την οργάνωση της κοινωνικής ζωής των μαθητών του και προσπαθούσε να προωθήσει την ομαλή σχολική και εκπαιδευτική λειτουργία με τη συνεργασία του με τους γονείς και τους πνευματικούς και κοινωνικούς φορείς της κοινότητας· φορείς, οι οποίοι παράλληλα και σύγχρονα τον υποβοηθούσαν στο εκπαιδευτικό του έργο, αλλά και τον παρακολουθούσαν διαρκώς και του επέβαλαν βέβαια και τον κοινωνικό τους έλεγχο.

γ) Οι σπουδές των εκπαιδευτικών, οι οποίοι υπηρετούσαν στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων ήταν υψηλού επιπέδου και έπρεπε να πιστοποιούνται από αντίστοιχου επιπέδου τίτλους για την κατάληψη διδασκαλικής θέσης οποιασδήποτε εκπαιδευτικής βαθμίδας. Για την κατάληψη θέσης καθηγητικού προσωπικού – και κυρίως της διευθυντικής θέσης – στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης (στο Ελληνικό Σχολείο - «Σχολαρχείο» και στο Γυμνάσιο) και στις Ανώτερες Σχολές απαιτούνταν ανωτέρου επιπέδου σπουδές, οι οποίες πιστοποιούνταν από Διδασκαλεία και Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, ακόμη δε και από διδακτορικούς τίτλους.

δ) Τα Σχολεία, τα Διδασκαλεία και οι Σχολές «παραγωγής του εκπαιδευτικού προσωπικού» δε λειτουργούσαν μόνο στον ευρύτερο ελεύθερο ελλαδικό χώρο, αλλά και στον υπόδουλο και μέσα στα πλαίσια της αρωμουνικής εκπαίδευσης. Έτσι ανάμεσα στα βασικότερα εκπαιδευτικά διδασκαλικά κέντρα «παραγωγής» και επιμόρφωσης συγκαταλέγονταν και τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά ιδρύματα των αρωμουνικών κοινοτήτων.

2. Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού – αμοιβές – τυπολογία συμφωνητικών και συμβολαίων, ωράριο εβδομαδιαίας εργασίας, βιβλίο παρουσίας διδασκόντων

1. Οι προσλήψεις του εκπαιδευτικού προσωπικού στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας και η μισθοδοσία τους γίνονταν αποκλειστικά από τους συντηρητές των ιδρυμάτων, τους σχολικούς εφόρους και τους σχολικούς επιτρόπους, οι οποίοι διαχειρίζονταν τις οικονομικές χορηγίες των επώνυμων και ανώνυμων Αρωμούνων ευεργετών και δωρητών, τις Δημογερο-

ντίες, τις συνελεύσεις των κοινοτήτων και τις Σχολικές Εφορείες, στις οποίες προέδρευε ο εκάστοτε Μητροπολίτης. Ακόμη αναλάμβαναν προσλήψεις και μισθοδοσία δασκάλων και διδασκαλισσών οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι, οι Μητροπόλεις και τα Ελληνικά Προξενεία με δικές τους δαπάνες. Σε πολλές δε περιπτώσεις την εκπαίδευση των αρωμουνικών κοινοτήτων την αναλάμβαναν οι ίδιες οι κοινότητες με την ταυτόχρονη επίβλεψη των μητροπολιτών της περιοχής τους, οι οποίοι μάλιστα διόριζαν και τους δασκάλους και επιπλέον ασκούσαν και τα καθήκοντα του επιθεωρητή των σχολείων τους.

«*Οι προσλήψεις γίνονταν ή ανανεώνονταν για τη σχολική περίοδο από την έναρξη των μαθημάτων του μήνα Σεπτέμβρη μέχρι και το κλείσιμο των Σχολείων για τη θερινή περίοδο. Δεν υπήρχε τότε, όπως σήμερα μονιμότητα και καθορισμένη μισθοδοσία. Ο καθένας αμείβονταν σύμφωνα με την απόδοσή του, την πνευματική και εκπολιτιστική. Οι απαραίτητοι πόροι εξασφαλίζονταν από τα μισθώματα ακινήτων και χωραφιών και από τις δωρεές των πλούσιων στον τόπο ομογενών και των έξω πάμπλουτων ομογενών*».[40]

Σε κάθε πρόσληψη εκπαιδευτικού σε αρωμουνική κοινότητα, σε κάθε σύναψη συμφωνίας για το μισθό του, όπως και σε κάθε πληρωμή του συνάπτονταν αντίστοιχα συμφωνητικά, συμβόλαια δηλαδή και αποδεικτικές πράξεις (*αποδείξεις*), οι οποίες βεβαίωναν τις συμφωνίες με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Η τυπολογία αυτών των πράξεων ήταν σχεδόν στερεότυπη και περιείχε πάντοτε τα συμβαλλόμενα μέρη, τις ιδιότητες και τις αρμοδιότητές τους, το πλαίσιο των υποχρεώσεών τους, την ημερομηνία και τον τόπο της σύναψής τους καθώς και τις υπογραφές τους με τις ανάλογες σφραγίδες.

Για το ωράριο της εβδομαδιαίας εργασίας καθώς και για το «βιβλίο παρουσίας» των δασκάλων και των καθηγητών δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία, τα οποία να προσδιορίζουν επακριβώς τις

---

40. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 168.

διδακτικές και εκπαιδευτικές τους υποχρεώσεις.

2. Δυστυχώς τα περισσότερα συμβόλαια και τα συμφωνητικά για την πρόσληψη και τη μισθοδοσία των δασκάλων και των καθηγητών στις αρωμουνικές κοινότητες δε μας έχουν διασωθεί, μιας που ο χρόνος και η φθορά δεν τα επέτρεψαν να επιζήσουν μέχρι σήμερα. Μερικά – ελάχιστα – που επέζησαν από τον ευγενικό ζήλο κάποιων ερευνητών και κάποιων φιλοπρόοδων Αρωμούνων που τα διάσωσαν στα οικογενειακά τους αρχεία καθώς και μερικά βιβλιογραφικά και αρχειακά στοιχεία με αντίστοιχες πληροφορίες, παραθέτουμε στη συνέχεια:

Στην *Άνω Μπεάλα*, μέχρι το 1900, ο μισθός του δασκάλου που επάνδρωνε το πρώτο λεγόμενο «Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου», αναλαμβανόταν αποκλειστικά από την κοινότητα και ανερχόταν στις 10 χρυσές λίρες το χρόνο.

Μετά το 1900 και μέχρι το 1912: α) Τους διορισμούς των δασκάλων στην Άνω Μπεάλα τους αναλάμβανε η Μητρόπολη και γίνονταν για ένα σχολικό έτος. β) Ο ετήσιος μισθός των δασκάλων κανονιζόταν από τη Μητρόπολη και ανάλογα με τα χρόνια υπηρεσίας και τα προσόντα τους κυμαινόταν ανάμεσα στις 25-40 οθωμανικές χρυσές λίρες. γ) Ο διορισμός των δασκάλων ανανεωνόταν στην αρχή κάθε σχολικού έτους. δ) Μέρος των μισθών τους καταβαλλόταν από την κοινότητα, η οποία τους χορηγούσε και την κατοικία τους με την καύσιμη ύλη για τους χειμερινούς μήνες. ε) Μέρος των μισθών επίσης κατέβαλε μέσω της Μητρόπολης το Ελληνικό Προξενείο Μοναστηρίου.[41]

Στην *Κλεισούρα*, στα φύλλα 12, 21, 22, 31, 41, 57, 80, 81, 113 και 124 (κατά τη χρονική περίοδο από 31ης Δεκεμβρίου 1834 μέχρι και της 30ής Απριλίου 1850) του «κώδικα του Δημοτικού Σχολείου της Κλεισούρας (1830-1850)» περιέχονται σπάνια και πολύτιμα στοιχεία για τη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών. Απ' αυτούς σημειώνουμε εδώ το Σχολάρχη του Ελληνικού Σχολείου – «Ελληνομουσείου» Κλεισούρας Δημήτριο Λάσκαρη και το δάσκαλο του ίδιου Σχο-

---

41. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 447, 451-452.

λείου Δημήτριο Παπαχαρισιάδη, για τους οποίους υπάρχει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της μισθολογικής τους κατάστασης και εξέλιξης:[42]

ΠΙΝΑΚΑΣ 48

Αμοιβές εκπαιδευτικών Κλεισούρας

«Ετήσιος μισθός Διδασκάλων Ελληνικού Σχολείου Κλεισούρας (1834-1850)»		
Επώνυμο – Όνομα - βαθμός	*Σχολικά έτη*	*Γρόσια*
Λάσκαρης Δημήτριος – Σχολάρχης	1834-1835	2.500
	1837-1838	2.800
	1838-1839	3.100
	1839-1840	3.100
	1840-1841	3.100
	1841-1842	3.400
	1842-1843	3.400
	1845-1846	4.500
	1846-1847	5.500
	1848-1849	7.500
	1849-1850	7.500
Παπαχαρισιάδης Δημήτριος - Διδάσκαλος	1845-1846	3.400
	1846-1847	3.600
	1848-1849	3.600
	1849-1850	3.600

Επίσης στον έβδομο κώδικα του Δημοτικού Σχολείου Κλεισούρας, των ετών 1855-1860, περιλαμβάνονται στοιχεία σχετικά με τη συμφωνία και την πληρωμή των μισθών των δασκάλων.[43]

---

42. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 28-32.

43. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 133.

Στον *Κοκκινοπλό* και στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), αλλά και στα γειτονικά χωριά, οι δάσκαλοι γύρω στα 1890 εξαιτίας της «*υπερβολικής πενίας των κατοίκων προερχομένης εκ της αφορίας της γης*» ζούσαν «*δια του ευτελούς και μικρού μισθού των*», ο οποίος εξοικονομούνταν από τις συνδρομές των χριστιανών κατοίκων και από «*το παγκάριον της εκκλησίας*».

Χαρακτηριστικά είναι τα όσα γράφει στα 1891 σε επιστολή του ο Αρωμούνος Δάσκαλος του Λιβαδίου και του Κοκκινοπλού Αστέριος Ιατρού, ο οποίος προτρέπει κάποιο φίλο του να ασχοληθεί με το εμπόριο και όχι με το επάγγελμα του δάσκαλου γιατί «*εκ του διδασκαλικού επαγγέλματος, οίον σήμερον τούτον γέγονεν, ουδέν έξεστί σοι αναμένειν. Ο του διδασκάλου βίος νυν άχαρις τε και άγονός εστι, διάγει βίον λαγωού τοις πάσιν υποχρεωμένος, υπό πάντων υβριζόμενος, τους πάντας κολακεύων και ουδέποτε ούτε ηθικώς ούτε υλικώς ανταμειβόμενος χαμαίζηλος και χαμευνής κατά Λουκιανόν και ουδέποτε ανακύπτων*». (!).[44]

Τις περισσότερες δε φορές χορηγούσαν στους δασκάλους σιτάρι ή καλαμπόκι για τη διατροφή τους και «*η εκκλησία*» πουλούσε ακόμα και κάποια ζώα της για την ενίσχυσή τους: «*Εν δε τοις λοιποίς χωρίοις πληρώνουσιν οι χριστιανοί εις τους διδασκάλους τον μικρόν μισθόν, ως φαίνεται εν τω πίνακι, παρέχουσιν όμως κατά την συμφωνίαν και 250-350 οκάδας σίτου ή καλαμποκίου προς διατροφήν του διδασκάλου. Αλλά και αυτόν τον ευτελή μισθόν ον πληρώνουσι τοις διδασκάλοις, αν δεν επαρκή το παγκάριον της εκκλησίας, πωλούσιν εν ή δυο ζώα της εκκλησίας και πληρώνουσι τω διδασκάλω· διότι εκάστη σχεδόν εκκλησία έχει πάντοτε ολίγα μεγάλα ζώα και μικρά, εκ των οποίων εν μεγίστη ανάγκη ή εκποιούσι τινα, ή συνεισφέρουσι τον οβολόν*».[45]

Στον *Κοκκινοπλό*, στα 1889, σύσσωμοι οι κάτοικοί του, ερμηνεύοντας τη διαρκή και διακαή επιθυμία τους για να «μάθουν γράμματα» τα παιδιά τους προσέλαβαν με ετήσιο μισθό 1.000 γρόσια το

---

44. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 198.

45. ΑΜΘ (Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης), *Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4723, 29 Νοεμβρίου 1890 (υπογράφει: «† ο Πέτρας Θεόκλητος»).

Βασιλάκη Παπακυριακού ως δάσκαλο του χωριού τους. Μάλιστα συνέταξαν και το παρακάτω «Συμφονιτικό» για τον τρόπο πληρωμής του και τα καθήκοντά του, με την ελλιπή – ανορθόγραφη γραφή τους, όπως μας το διέσωσε ο ερευνητής Γιάννης Αδάμου, ανακαλύπτοντάς το μέσα στα κιτρινισμένα φύλλα κάποιου παλιού ξεχασμένου βιβλίου:[46]

ΣΥΜΦΟΝΙΤΙΚΟ

η ηποφενόμενη χορηανί όλι έος ένας εσημφονήσαμι κι βάλαμι δάσκαλουν ης το χορηόν να διαβάση τα πιδιά του χοριού όλα τόν Βασιλάκη Παπακυριακού κι έχουμι να τουν δόσουμι μισθο χίληα γρόσηα. Καθι μέρα θα τον φέρη φαϊ κι ένα παιδί. Το ίδιο όλα τα παιδιά τουν χιμόνα θά φέρουν από ένα ξήλο για να ζισταθούν. Ου δάσκαλους θα πληρουθί χωρίς τήν παραμηκράν πρόφασιν. Τούν μισθό θά τούν δόσουμι στά τρία. Ένα τούν Αη Διμήτρη, ένα τούν Μάρτη καί τουν άλουν στά Αλώνηα. Όπιος δέν πληρώση το πιδί του θά τούν διόξη από το σχοληό ο δάσκαλος. Ου δάσκαλος θά δηαβάζη τά παιδιά προί κί βράδη καί τήν Κηριακή θά τά παένι στην Εκκλησηά.

1889 Οκτωμβρίου 10
Χορηανί όλι μέχρι ενός βεβιόνουμι τά άνοθεν.

Το συμφονιτικό αυτό τό κάναμι στούν Μήτρου τού Μπακάλη τού Μαγαζί καί τήν όρα ακριβός πού βαράν τά πρόβατα στή στρούγκα.(!).

Γιά το επίσιμο γράφουμι
Χορηανή

Στα 1891 η Σχολική Εφορεία Κοκκινοπλού με «Μαρτυρικό πρόσληψις δασκάλου» (συμφωνητικό) προσέλαβε για να διδάξει στα σχολεία της κοινότητας τον Αρωμούνο Λιβαδιώτη δάσκαλο Αστέριο Ιατρού, ο οποίος δίδασκε στο Λιβάδι στα χρόνια 1861-1885. Με το «Μαρτυρικό» αυτό καθορίζονταν οι υποχρεώσεις της Εφορείας των σχολείων Κοκκινοπλού για την ετήσια (σχολικό έτος 1891-1892)

---

46. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 198-199.

αντιμισθία των 26 οθωμανικών λιρών προς τον Αστέριο Ιατρού και οι υποχρεώσεις του δασκάλου:[47]

ΜΑΡΤΥΡΙΚΟΝ

Δια του παρόντος γράμματος η υποφαινομένη Κοινότης του χωρίου Κοκκινοπλού μαρτυρεί εν καθαρώ συνειδότι ότι με τον εκ Λιβαδίου διδάσκαλον Αστέριον αλλάσσεται ως εξής:

Η μεν εφορεία των σχολείων Κοκκινοπλού μετά του σεβασμιωτάτου προέδρου αυτής συμφωνεί ως διδάσκαλον τον Αστέριον Κ. Ιατρού επί έν ολόκληρον σχολικόν έτος αρχόμενον από της 20ής Οκτωβρίου ε. έ. 1891 και λήγον την 26ην Ιουλίου του 1892 αντί ετησίας αντιμισθίας λιρών Οθωμ. είκοσι εξ (26) πληρωνομένων αυτώ τακτικώς και αναλόγως κατά πάσαν τριμηνίαν της τελευταίας προκαταβληθησομένης.

Ο δε διδάσκαλος Αστέριος Κ. Ιατρού υπόσχεται να διδάξει μετά ζήλου και προθυμίας συνωδά τω εν τη ειρημένη σχολή αναρτηθησομένω προγράμματι καθ' όλην την διάρκειαν του συμπεφωνημένου τούτου χρονικού διαστήματος προνοών συνάμα και περί της ηθικής μορφώσεως των μαθητών και την τελευταίαν του Ιουλίου εβδομάδα του έτους 1892 να καθυποβάλη εις δημοσίας εξετάσεις τους υπ' αυτού διδαχθησομένους μαθητάς.

Διό συνετάγη το παρόν εις διπλούν και υπογραφέν υπ' αμφοτέρων των μερών αντηλλάγη.

Εν Κοκκινοπλώ τη 8η / 8/βρίου 1891
Η Εφορεία Κοκκινοπλού

Κατά το σχολικό έτος 1913-1914, στην Αστική Σχολή Κοκκινοπλού οι 6 Αρωμούνοι εκπαιδευτικοί (4 δάσκαλοι και 2 δασκάλες) κατάγονταν από την Αικατερίνη, την Ελασσόνα, τον Κοκκινοπλό, τη Σαμαρίνα τη Δεσκάτη και τη Θεσσαλονίκη, είχαν μέσες, αλλά και ανώτερες σπουδές σε Διδασκαλεία, προϋπηρεσία σε διάφορα σχολεία της ευρύτερης περιοχής και ανάλογους ετήσιους μισθούς σε λίρες:[48]

---

47. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*..., ό. π., σελ. 197-198.

48. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 49

Καταγωγή, σπουδές, μισθός και υπηρεσία δασκάλων Κοκκινοπλού

Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού Αστικής Σχολής Κοκκινοπλού (Σχολικό έτος 1913-1914)							
Όνομα	*Καταγωγή*	*Ηλικία*	*Έγγ.-Αγαμ*	*Σπουδές*	*Ετ.μισθός*	*Έτη υπηρ.*	*Χρόνος Τόπος υπηρεσίας*
Νικοδέλης Αριστείδης (διευθυντ.)	Αικατερίνη	23	Α	Απ. Γυμν. Θεσ/νίκης «Λ. Καλ.»	45	6	2 Λιτόχωρο 3 Αικατερίνη 1 Κοκκινοπλός
Δημάδης Αντώνιος	Ελασσόνα	21	Α	Απ. Γυμν. Θεσ/νίκης «Καλώς»	35	1	1 Κοκκινοπλός
Παπαγεωργίου Κων.	Κοκκινοπλός	20	Α	Απ.Αστικ. Σχολ. Κοκκινοπλού	21	4	1 Ράδανη 2 Σέλος 1 Κοκκινοπλός
Παπαδάμ Βασίλειος	Σαμαρίνα	34	Α	Απ.Διδασκ. Λάρισας	40	10	10 Κοκκινοπλός
Τζιροπούλου Ελένη	Δεσκάτη	19	Α	Απ.Αρσακ. Λάρισας «Λ. Καλ.»	25	1	1 Κοκκινοπλός
Μιχαηλίδου Άννα	Θεσ/νίκη	18	Α	Τελ. Παρθ. Θεσ/νίκης «Λ. Καλ.»	28	1	1 Κοκκινοπλός

Στην *Κοριτσά*, ο ετήσιος μισθός της Διευθύντριας του Παρθεναγωγείου κατά το 1887 ανέρχονταν στις 130 λίρες.[49]

Κατά τα έτη 1889-1907 οι ετήσιοι μισθοί (σε οθωμανικές λίρες) 20 καθηγητών – ενδεικτικά – του Ελληνικού Γυμνασίου Κοριτσάς (του Μπαγκείου Γυμνασίου) ήταν:[50]

---

49. «*Ανατολικός Αστέρας*» Κωνσταντινουπόλεως, 11-12-1887.

50. ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410 (Φάκ. 1888-1889, Β: «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» προς Πρόξενο Μοναστηρίου – με επισυ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 50
Μισθοί καθηγητών Κοριτσάς

Μισθοί διδακτικού προσωπικού του Ελληνικού Γυμνασίου Κοριτσάς (του Μπαγκείου) (1889-1907)			
Επώνυμο - όνομα	*Βαθμός -ειδικότητα*	*Σχολ. έτος*	*Λίρες*
Αναγνωστόπουλος	Γυμνασιάρχης	1888-1889	180
Παπίας Ι.	Καθ. Ελληνικών	1888-1889	150
Κωνσταντίνου Κ.	Καθ. Φυσικομαθηματικών	1888-1889	15
Σπυριδάκης Σπ.	Δάσκ. Ιερών	1888-1889	70
Οικονόμου Χ.	Α΄ δάσκ. Προγυμναστικών	1888-1889	70
Πούλια Β.	Β΄ δάσκ. Προγυμναστικών	1888-1889	40
Βεργιάδης Ι.	Γυμνασιάρχης	1895-1896	110
Γκίνης Ε.	Καθ. Ελληνικών	1895-1896	90
Γκίζας Γ.	Καθ. Γαλλικών	1895-1896	60
Αναγνωστόπουλος	Γυμνασιάρχης	1901-1902	123
Κόντας Σ.	Δάσκ. Ελληνικών	1901-1902	69
Μίχας Μ.	Δάσκ. Γαλλ.-Τουρκικών	1901-1902	60
Αναγνωστόπουλος	Γυμνασιάρχης	1905-1906	120
Πρίφτης Δ.	Καθ. Ελληνικών	1905-1906	69
Μάρκου Δ.	Καθ. Φυσικομαθηματικών	1905-1906	69
Πλαστήρας Β.	Δάσκ. Γυμναστικής	1905-1906	72
Ζουμετίκος Αλ.	Γυμνασιάρχης	1906-1907	150
Κόντας Σ.	Γ΄ καθ. Ελληνικών	1906-1907	80
Π΄Κων/νου Φ.	Δάσκ. Γαλλ.-Τουρκικών	1906-1907	60
Δονάτος Χ.	Δάσκ. Ιερών	1906-1907	70

ναπτόμενο: «*Προϋπολογισμός του σχολικού έτους 1888-1889 περιφερείας Βιτωλίων*»), ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456 (Φάκ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ΄: Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζάς προς Υπουργείο Εξωτερικών. Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1902-1903*»), ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (Φάκ. 1906 Α.Α.Κ. – ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1905-1906*»),

Κατά το σχολικό έτος 1902-1903, οι ετήσιοι μισθοί (σε οθωμανικές λίρες) των 13 δασκάλων της Αστικής Σχολής Κοριτσάς ήταν:[51]

ΠΙΝΑΚΑΣ 51
Μισθοί δασκάλων Κοριτσάς

Μισθοί διδακτικού προσωπικού Αστικής Σχολής Κοριτσάς (Σχολικό έτος 1902-1903)			
Επώνυμο όνομα	*Λίρες*	*Επώνυμο - όνομα*	*Λίρες*
Βαλαούρης Χρ.	24	Μαντόπουλος Διαμ.	40
Βόριας Γ.	30	Παπαευαγγέλου Νικ. (Διευθυντής)	120
Γίνης Βλαδ.	20	Παπαϊλαρίων Αθ.	18
Θώμου Χρ.	27	Παπακοσμάς Κωνστ.	30
Κονδύλης Αλέξ.	35	Παπανικολάου Ευθ.	30
Κρόης Γ.	27	Φράσαρης Ευθ.	30
Λαζάρου Στ.	24		

Στην Κρανιά, στο Αστικό Σχολείο και στο Παρθεναγωγείο, κατά το σχολικό έτος 1913-1914, οι 4 Αρωμούνοι δάσκαλοι και η μια δασκάλα κατάγονταν από την Κρανιά, το Μέτσοβο και τα Γιάννενα, είχαν μέσες και ανώτερες σπουδές, πολύχρονη προϋπηρεσία σε σχολεία της ευρύτερης περιοχής οι περισσότεροι και ανάλογους ετήσιους μισθούς σε λίρες:[52]

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1907 (Φάκ. 1907 Α.Α.Κ. – ΙΘ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1906-1907*»).

51. ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (Φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται και η «*Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κοριτσάς*»).

52. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 52

Καταγωγή, σπουδές, μισθός και υπηρεσία δασκάλων Κρανιάς

Προσόντα και μισθός: Α. Διδακτικού προσωπικού Αστικού σχολείου Κρανιάς (Σχολικό έτος 1913-1914)							
Ονομα	*Καταγωγή*	*Ηλικία*	*Έγγ.-Αγαμ*	*Σπουδές*	*Ετήσιος μισθός*	*Έτη υπηρ.*	*Χρόνος Τόπος υπηρεσίας*
Βλαχιώτης Γεώργιος	Κρανιά	42	Ε	Απ. Γυμν. Τσοτυλίου	30	21	21 Κρανιά
Κριτσάλης Κων. Νικ.	Μέτσοβο	19	Ε	Απόφοιτος Γυμνασίου Μετσόβου	30	8	1 Φιλιππαίοι 1 Κοσμάτι 1 Κρανιά 3 Ζάλοβο 2 Σταυράκιο
Δήλας Στέργιος	Μέτσοβο	31	Ε	Απόφοιτος Ζωσιμαίας Ιωαννίνων	100	10	1 Μέτσοβο 2 Μηλιά 3 Λίντοβο 2 Ζάλοβο 1 Φιλιππαίοι 1 Κρανιά
Οικονόμος Δημ. Ζ.	Κρανιά	19		Απόφοιτος Ε΄ τ. Σχολ. Κρανιάς	25	2	2 Κρανιά
Β. Διδακτικού προσωπικού ΠαρθεναγωγείουΚρανιάς (Σχολικό έτος 1913-1914)							
Φύκια Παρασκευή	Ιωάννινα	28		Απ. Αρσακ Παρθεναγωγείου Ιωαννίνων	22	10	4 Παραμυθιά 6 Κρανιά

Στη *Λάιστα*, οι λαϊκές συνελεύσεις της κοινότητας, οι οποίες διεξάγονταν στις 26 Οκτωβρίου και στις 23 Απριλίου, επέλεγαν και διόριζαν τους δασκάλους των «Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων» της.

Οι ετήσιοι μισθοί των δασκάλων της Λάιστας κατά τη χρονική περίοδο 1891-1904 παρουσίαζαν την παρακάτω εικόνα:[53]

ΠΙΝΑΚΑΣ 53

Αμοιβές εκπαιδευτικών Λάιστας

Ετήσιος μισθός Διδασκάλων και Ελληνοδιδασκάλων Ελληνικού Σχολείου Λάιστας (1891-1904)		
Επώνυμο - Όνομα	*Σχολικά έτη*	*Λίρες*
Βέργου Μελπομένη	1895-1896	22
Καζαντζή Βασιλική	1903-1904	13
Κόκκας Φίλιππος	1892-1894	23
Κονιτζιώτου Ευφροσύνη	1891-1892	23
Μαργαρίτης Δημήτριος	1893-1896	28
	1896-1897	24
Μπιζακίδης Νικόλαος	1895-1896	29
	1896-1898	25
	1899-1900	25
	1901-1902	22
	1902-1903	24
Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος	1902-1904	30
Παπαδημητρίου Γεώργιος	1891-1892	40
	1892-1893	46
	1893-1897	36
	1897-1898	34
	1899-1901	35
Στεργίου Χριστοδ.	1891-1892	38
Τσίτα Ξανθή.	1903-1904	10

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), ο ετήσιος μισθός του δάσκαλου στη «Σχολή Λιβαδίου» (Λιβαδιώτικη Σχολή), μέχρι το 1787 ανερχόταν στο ποσό των 300 γροσίων.[54]

---

53. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 45, 53.

54. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79.

Κατά το σχολικό έτος 1913-1914, στην Αστική Σχολή Λιβαδίου οι 6 Αρωμούνοι εκπαιδευτικοί (5 δάσκαλοι και μια δασκάλα) κατάγονταν από την Ελασσόνα, το Λιβάδι και την Κοζάνη, είχαν μέσες και ανώτερες σπουδές, προϋπηρεσία σε σχολεία της περιοχής οι περισσότεροι και ανάλογους ετήσιους μισθούς σε λίρες:[55]

ΠΙΝΑΚΑΣ 54

Καταγωγή, σπουδές, μισθός και υπηρεσία δασκάλων Λιβαδίου

Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού Αστικής Σχολής Λιβαδίου (Σχολικό έτος 1913-1914)							
Όνομα	*Καταγωγή*	*Ηλικία*	*Έγγ.-Αγαμ*	*Σπουδές*	*Ετ.μισθός*	*Έτη υπηρ.*	*Χρόνος Τόπος υπηρεσίας*
Γκοτζαμάνης Κων.	Ελασσόνα	30	Α	Απ. Γυμν. Θεσ/νίκης τ. Ιατρικής	55	4	4 Λιβάδι
Δημητριάδης Λύσανδρος	Λιβάδι	30		Απόφοιτος Γυμνασίου Κοζάνης	34	8	5 Λιβάδι 1 Καρυά 1 Κοκκινοπλός 1 Καρίτσα
Μάστορας Δημήτριος	Κοζάνη	23	Α	Απ. Γυμν. Κοζάνης	35	3	3 Λιβάδι
Πάμπας Γρηγόριος	Κοζάνη	24		Απ. Γυμν. Κοζάνης	38	1	1 Λιβάδι
Ιατρού Αστέριος	Λιβάδι	45	Ε	Απόφοιτος Γ΄τάξ.Γυμ. Λάρισας	31	27	2 Λυκούδι 3 Κοκκινοπλός 22 Λιβάδι
Καλαμπαλίκη Γλυκερία	Λιβάδι	30	Α	Απόφοιτος Α.Παρθ. Θεσ/νίκης	34	13	2 Τσαριτσάνη 11 Λιβάδι

55. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

Στο *Μεγάροβο*, στα 1860, προσλαμβάνεται ως πρώτη δασκάλα και συγχρόνως ως Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου η Αικατερίνη Βενιζέλου με ετήσιο μισθό 100 χρυσές τουρκικές λίρες και δωρεάν στέγη και καύσιμα.[56]

Στο *Μοναστήρι*, πολύτιμα στοιχεία εξάγουμε από τον πίνακα του καταρτισμού του προσωπικού των Σχολών Μοναστηρίου με την αντίστοιχη μισθοδοσία τους, όπως προκύπτει από τη συνεδρία ΚΒ΄ της 2ας Σεπτεμβρίου 1905 από τα «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου*» του Αρχείου της Ιεράς Μητρόπολης Πελαγονίας (αναφερόμαστε στα γνωστότερα εκπαιδευτήρια):[57]

ΠΙΝΑΚΑΣ 55

Μισθοδοσία διδακτικού προσωπικού Σχολών Μοναστηρίου

Ετήσιος μισθός εκπαιδευτικών Μοναστηρίου Σχολικό έτος 1905-1906			
Ονοματεπώνυμο	*λίρες*	*Ονοματεπώνυμο*	*λίρες*
Γυμνάσιο		δάσκ. Νικ. Σκόδρας	21
καθ.Κων/νος Νικολαΐδης (Γυμνασιάρχης)	130	νηπ. Αμαλία Μιλτιάδου	24
καθ. Γ. Χατζόπουλος	90	**Κεντρ. Παρθεναγωγείο**	
καθ. Σ. Τάνος	85	δασκ. Ελένη Πηχιών (Διευθύντρια)	70
καθ. Κ. Αγγελής	75	δάσκ. Γ. Μιχαηλίδης	70
καθ. Γ. Κίζας	75	δάσκ. Κ. Μιχαήλ	40
καθ. Δ. Χατζόπουλος	75	δασκ. Ευπρ. Κων/τινίδου	34
καθ. Χ. Πασσάτης	50	δασκ. Ασπασία Αβράση	30
καθ. Ι. Μαλλιάδης	72	δασκ. Λουκία Ιωαννίδου	21
καθ. Γ. Μυλωνάς	60	δασκ. Μαρία Δημητρίου	18
Αστική Σχολή		δασκ. Δόμνα Στράλλα	22
δάσκ. Θωμάς Ζήσης (Διευθυντής)	50	δασκ. Μ. Ακριβοπούλου	32
δάσκ. Αλέξ. Γούναρης	43	δασκ. Ελ. Μαυρουδή	35
δάσκ. Αλέξ. Παπαναούμ	42	**Κεντρ. Νηπιαγωγείο**	
δάσκ. Σωτ. Τουτουντζής	40	νηπ. Ευθαλία Γκίκα (Διευθύντρια)	35
δάσκ. Αθαν. Βοσνιάκος	34	νηπ. Δόμνα Χ΄΄Τάλλη	30
δάσκ. Αλέξ. Στράλλιας	27	νηπ. Δόμνα Νικαρούση	24
δάσκ. Παντ. Κοκκάντζης	26		

Γενικά, για τις εκπαιδευτικές δαπάνες της ελληνικής κοινότητας Μοναστηρίου στα χρόνια 1897-1901 καθώς και για τις πηγές χρηματοδότησής τους, πλούσιες πληροφορίες αντλούμε από την αναλυτική έκθεση εκπαιδευτικού προϋπολογισμού του Προξένου Κ. Πεζά προς την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» του 1902. Απ' αυτή σημειώνουμε εδώ μόνο τις δαπάνες για τη μισθοδοσία των δασκάλων: α) 1897: 1.616,77 λίρες. β) 1898: 1.593,02 λίρες. γ) 1899: 1.677,76 λίρες. δ) 1900: 1.737,81 λίρες. ε) 1901: 1.753,75 λίρες.[58]

Στο *Μπλάτσι*, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παραθέτει ο Μιχαήλ Καλινδέρης,[59] οι ετήσιοι μισθοί σε γρόσια των εκπαιδευτικών έχουν ως εξής:

---

56. ΚΑΡΖΗ Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Ρωμυλία, Πελαγονία. Βόρ. Ήπειρος*, Αθήνα 1973, σελ. 209.

57. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία ΚΒ΄ 2 Σεπτεμβρίου 1905).

58. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Ιουλίου 1902, αρ. 383 (φάκ. 1902: Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί – Έκθεση του Προξένου Μοναστηρίου Κ. Πεζά προς την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», όπου και επισυναπτόμενος πίνακας των εσόδων της ελληνικής κοινότητας Μοναστηρίου για τα έτη 1897-1901, την οποία συνέταξε ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Αμβρόσιος), πρβλ. και ΒΟΥΡΗ ΣΟΦΙΑ, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992, σελ. 118-119.

59. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 108-110.

ΠΙΝΑΚΑΣ 56

Μισθός εκπαιδευτικών Μπλατσίου

Ετήσιος μισθός διδασκάλων Μπλατσίου			
Επώνυμο Όνομα	*Ειδικότητα βαθμίδα εκπ/σης*	*Έτη Χρονική περίοδος*	*Ετήσιος Μισθός*
Μοιραλής Κωνσταντίνος	ελληνοδιδάσκαλος	1843	2.000
		1844	2.800
		1845-1852	3.400
Πέτρος	βοηθός δασκάλου	1848	1.000
Παγούνης Γεώργιος	ελληνοδιδάσκαλος	1856-1857	3.600
		1858	4.047
Χατζηλάρης Χ.	αλληλοδιδάκτης	1855-1856	2.095
		1857	3.600
Τάτσιος	διδάσκαλος	1860-1864	4.200
Αλεξιάδης Νικόλαος	διδάσκαλος	1860-1864	5.300
Ευθυμιάδης Σπύρος	διδάσκαλος	1862	4.951
		1863	3.500
Παπαϊωακείμ Γεώργιος	διδάσκαλος	1863	5.000
Ντόλου Φώτης	διδάσκαλος	1862-1863	4.000
Σιδερόπουλος Κων/νος	διδάσκαλος	1863	4.500
Δαμπάκης Κωνσταντίνος	υποδιδάσ. αλληλοδ.	1863	850
Ευθυμιάδης Δημήτριος	αλληλοδιδάκτης	1872,1880	4.400
Γραμματικού Δημήτριος	ελληνοδιδάσκαλος	1871-1872	5.000
		1872-1873	4.079
		1873-1875	3.000*
Π΄Πανταζίδης Αθανάσιος	ελληνοδιδάσκαλος	1876-1877	5.000
Π΄Νικόλαος Κωλιού	ελληνοδιδάσκαλος	1878	5.250
		1879	5.500
Οικονομίδης Ανδρέας	διδάσκαλος	1878-1879	3.008
Μάστορης Βασίλειος	διδάσκ. Ελλ. Σχολ.	1879-1870	4.510
Γκόρας Σπυρίδωνας	δημοδιδάσκαλος	1879-1881	2.448
Χινοβίτης Κωνσταντίνος	ελληνοδιδάσκαλος	1880-1881	6.500
Κωνσταντινίδης Γ.	διδάσκαλος	1896-1897	3.885

* Η κοινότητα Μπλατσίου μη μπορώντας να τον πληρώσει του παραχώρησε υποσχετήριο έγγραφο.

Στη *Νέβεσκα*, σύμφωνα με σχετικά έγγραφα του Μουσείου Νυμφαίου (Νέβεσκας) της χρονικής περιόδου 1888-1910, ο ετήσιος μισθός των διδασκάλων και των διδασκαλισσών των σχολείων ανέρχονταν στις 32-45 χρυσές λίρες Τουρκίας.[60]

Ακόμη, με βάση άλλη πηγή, οι ετήσιοι μισθοί δασκάλων των σχολείων της Νέβεσκας: α) Κατά το σχολικό έτος 1896-1897 ο μισθός του νεοπροσληφθέντα δασκάλου Λουκά Γούναρη ανερχόταν στις 32 λίρες και του δασκάλου της τουρκικής γλώσσας Ναούμ Χρηστίδη σε 35 λίρες. β) Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 ο μισθός του δασκάλου Θεοδώρου Παπαμαντζάρη ανερχόταν σε 6.156 γρόσια, δηλαδή σε 62-63 περίπου λίρες (για δυο χρόνια). γ) Κατά το σχολικό έτος 1905-1906, οι διδασκαλικοί μισθοί παρουσίαζαν την εξής εικόνα: Ο διευθυντής και διδάσκαλος Γεώργιος Σούρλας είχε μισθό 3.888 γρόσια, ο διδάσκαλος (και ψάλτης της εκκλησίας) Λουκάς Γούναρης 3.240 και ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Αποστολίδης 1.620 γρόσια αντίστοιχα.[61]

Τον Οκτώβριο του 1900 συνάπτεται «Συμβόλαιον» μεταξύ του συντηρητή του Παρθεναγωγείου Νέβεσκας Δημητρίου Μιχαηλίδη και της δασκάλας Θεοδοσίας Ευαγγέλου για την ετήσια πρόσληψή της (σχολικό έτος 1900-1901). Σύμφωνα μ' αυτό συμφωνείται ο μισθός των 23,5 οθωμανικών λιρών ανά τρίμηνο καθώς επίσης και η δωρεάν παροχή κατοικίας και καύσιμης ύλης:[62]

Συμβόλαιον

Δια του παρόντος συμβολαίου δήλον γίνεται ότι ο Δημήτριος Μιχαηλίδης αφ' ενός και η Θεοδώρα Ευαγγέλου συνεβλήθησαν σήμερον ως εξής:

1ον) Η Θεοδώρα Ευαγγέλου αναλαμβάνει να διδάξει ακριβώς και α-

---

60. ΦΙΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ., *Το τέλος ενός βιβλίου*, Θεσσαλονίκη 1971, σελίδα 73.

61. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 156, 168-171.

62. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 52.

νελλιπώς επί εν έτος από της σήμερον μέχρι τέλους του σχολικού έτους 1900-1901 ως παρθεναγωγός εν τω Παρθεναγωγείω Νεβέσκης.

2ον) Ο Δημήτριος Μιχαηλίδης υποχρεούται να καταβάλη δι' αντιμισθίαν της εν λόγω διδασκαλίσσης είκοσι τρεις και ημίσειαν (αριθ. 23 ½) λίρ(ας) οθωμ(ανικάς) πληρωτέας εις το τέλος εκάστης τριμηνίας. Προς τούτοις αναλαμβάνει να τη παράσχη δωρεάν κατοικίαν και καύσιμον ύλην καθ' όλην την διάρκειαν της διδασκαλίας της.

Εις ένδειξιν των άνω εγένετο το παρόν εις δυο αντίγραφα, εκάτερον δε των συμβαλλομένων μερών έλαβεν ανά εν.

Εν Μοναστηρίω τη 19 Οκτωβρίου 1900.
Δ. Μιχαηλίδης
Θεοδοσία Κ. Ευαγγέλου

Επίσης, για τη γνώση μας γύρω από τη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας, πολύτιμα στοιχεία μας διασώζουν τρεις σχετικές «αποδείξεις» πληρωμής, οι οποίες αφορούν την πληρωμή διδασκαλισσών από το συντηρητή του Παρθεναγωγείου Νέβεσκας Δημήτριο Μιχαηλίδη:[63]

α) Σε απόδειξη πληρωμής του 1897 η δασκάλα Ελένη Θ. Μαντζάρη υπογράφει ότι παρέλαβε το ποσό των επτά οθωμανικών λιρών για την πρώτη τριμηνία του σχολικού έτους 1897-1898, έναντι της ετήσιας μισθοδοσίας της:

Απόδειξις

Η υποφαινομένη έλαβον παρά του αξιοτίμου Κ. Δημητρίου Μιχαηλίδου (Τσύρλη) συντηρητού του Παρθεναγωγείου Ζωής Μιχαήλ Εφέντη (Τσύρλη) λίρας Οθωμ. Επτά (αριθ. 7) απέναντι μισθού μου, ήτοι δια την πρώτην τριμηνίαν του τρέχοντος σχολικού έτους 1897-98.

Εν Νεβέσκη 16η 9/βρίου 1897
Η διδάσκαλος
Ελένη Θ. Μαντζάρη

---

63. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης 1897-1911*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 7 (1958), σελ. 21.

β) Σε απόδειξη πληρωμής του 1907 η δασκάλα Μαρία Ευθυμίου υπογράφει ότι παρέλαβε το ποσό των οκτώ λιρών Αγγλίας και δυόμισι λιρών Τουρκίας μέχρι την 27η Απριλίου 1907, έναντι της ετήσιας μισθοδοσίας της κατά το σχολικό έτος 1906-1907:

Απόδειξις
δια οκτώ (αριθ. 8) λίρας Αγγλίας
και δυο και ημίσειαν (αριθ. 2 ½) λίρας Τουρκίας

Η υποφαινομένη διδάσκαλος Μαρία Ευθυμίου έλαβον παρά του αξιοτίμου Κου Κου Δημητρίου Μιχαηλίδου συντηρητού του ενταύθα Ελληνικού Παρθεναγωγείου Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη, τας άνω οκτώ (αριθ. 8) λίρας Αγγλίας, και δυο και ημίσειαν (αριθ. 2 ½) λίρας Τουρκίας απέναντι της ετήσιας μισθοδοσίας μου του τρέχοντος σχολικού έτους 1906-1907 και εις ένδειξιν υποφαίνομαι.

Εν Νεβέσκη τη 27η 4ου 1906
Η διδάσκαλος
Μαρία Ευθυμίου

γ) Επίσης σε απόδειξη πληρωμής του 1907 η ίδια δασκάλα (η Μαρία Ευθυμίου) υπογράφει ότι παρέλαβε το ποσό των 258 γροσίων για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα από την 27η Απριλίου 1907 μέχρι την 1η Ιουλίου 1907, έναντι της ετήσιας μισθοδοσίας της κατά το σχολικό έτος 1906-1907:

Απόδειξις
δια γρόσια διακόσια πεντήκοντα οκτώ (αριθ. 258)

Η υποφαινομένη έλαβον παρά του αξιοτίμου Κου Κου Δημητρίου Μιχαηλίδου συντηρητού του ενταύθα Ελλην. Παρθεναγωγείου Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη τα ως άνω γρόσια διακόσια πεντήκοντα οκτώ (αριθ. 258) απέναντι της ετήσιας μισθοδοσίας μου του τρέχοντος σχολικού έτους 1906-1907 και εις ένδειξιν υποσημειούμαι.

Εν Νεβέσκη τη 1η Ιουλίου 1907
Η διδάσκαλος
Μαρία Ευθυμίου

Στο *Παλαιοχώρι Λάϊστας*, κατά το χρονικό διάστημα 1873-

1897, ο μισθός του δασκάλου που επάνδρωνε το Αλληλοδιδακτικό Σχολείο αναλαμβανόταν αποκλειστικά από τις δωρεές και τις συνεισφορές των κατοίκων της κοινότητας και ανερχόταν στα 1.200 γρόσια το χρόνο.

Επίσης στα σχολεία της κοινότητας, κατά το χρονικό διάστημα 1891-1900 οι ετήσιοι μισθοί των δασκάλων τους σε λίρες ήταν:[64]

ΠΙΝΑΚΑΣ 57

Μισθοδοσία δασκάλων Παλαιοχωρίου Λάιστας

Ετήσιος μισθός εκπαιδευτικών Παλαιοχωρίου Λάιστας σε λίρες – σχολικά έτη 1891-1900		
Επώνυμο – όνομα	*Σχολικά έτη*	*Λίρες*
Γεωργίου Ιωάννης	1891-1892	14
Κωνσταντίνου Ε.	1892-1893	18
	1897-1898	13
	1889-1900	13
Ευσταθίου Κωνσταντίνος	1893-1894	18

Στη *Σαμαρίνα*, ο ετήσιος μισθός των δασκάλων κατά το 1897 (για τη θερινή εκπαιδευτική – διδακτική περίοδο) ήταν: Με 15-25 οθωμανικές λίρες ο καθένας αμειβόταν ο Αδάμ Πητένης, ο Ζήσης Κιοσές, ο Δημήτριος Αδαμαντίδης, ο Δημήτριος Τσιτώτας και ο Ιωάννης Παλάσκας (ιερέας). Με 50 οθωμανικές λίρες ο καθένας αμειβόταν ο Δημήτριος Σάδας και ο Μίλων Σακελλαρίου. Ειδικά όμως ο Δημήτριος Σάδας, ο οποίος ήταν και πτυχιούχος του Διδασκαλείου της Θεσσαλονίκης, μετά τη θερινή διδασκαλική περίοδο στη Σαμαρίνα ακολουθούσε τα παιδιά στη Βλαχογιάννη Ελασσόνας, όπου παραχείμαζαν με τους γονείς τους, και εκεί συνέχιζε να διδάσκει «*τους παίδας των Ελληνοφρονούντων κατοίκων του ειρημένου χωριού*».[65]

---

64. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 116.

65. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1897 *(προς το Ελληνι-*

Με 18 οθωμανικές λίρες αμειβόταν κατά το 1899 ο φοιτητής της Ιατρικής Δημήτριος Ξ. Αδαμαντίδης, ο οποίος είχε αναλάβει χρέη βοηθού δασκάλου στην Αστική Σχολή Σαμαρίνας.[66] Επίσης, στα 1899, οι ετήσιοι μισθοί και οι αντίστοιχοι μισθοί θερινής περιόδου σε οθωμανικές λίρες 4 δασκάλων της Σαμαρίνας ήταν αντίστοιχα: 50 (δάσκαλος – ετήσιος), 30 (δάσκαλος – ετήσιος), 25 (βοηθός δασκάλου – θερινή περίοδος), 50 (παρθεναγωγός – ετήσιος).[67]

3. Επισήμανση για τους διδασκαλικούς μισθούς των αρωμουνικών κοινοτήτων της Πίνδου: Όπως έχει τονιστεί στο τρίτο κεφάλαιο, οι Αρωμούνοι δάσκαλοι των βλαχόφωνων κοινοτήτων της Πίνδου, της Αβδέλας, του Περιβολίου, της Σαμαρίνας και της Σμίξης δίδασκαν στα σχολεία της κοινότητας κατά τη θερινή περίοδο – από τις αρχές Μαΐου μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου. Κατά τη χειμερινή όμως περίοδο οι περισσότεροι απ' αυτούς ακολουθούσαν τους γονείς με τα παιδιά τους στις χειμερινές τους διαμονές σε κοινότητες της ευρύτερης περιοχής της Ελασσόνας, όπου και δίδασκαν στα ελληνικά σχολεία, στα οποία φοιτούσαν και τα βλαχόπουλα των θερινών σχολείων. Οι μισθοί αυτών των δασκάλων ή ήταν θερινοί, αν δίδασκαν μόνο κατά τη θερινή περίοδο, οπότε και ήταν μικρότεροι ή ετήσιοι, αν δίδασκαν κατά τη διάρκεια όλης της σχολικής χρονιάς, οπότε ήταν και μεγαλύτεροι. Οι δάσκαλοι των παραπάνω

κό Υπουργείο Εξωτερικών – Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην περιοχή Γρεβενών) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 27.

66. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 2 Οκτωβρίου 1899 (Προς τον κύριον επί των Εξωτερικών Υπουργόν, Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής – Αίτησις. *Περί πληρωμής καθυστερουμένων μισθών του Δημητρίου Ξ. Αδαμαντίδου ως διδασκάλου Σαμαρίνης*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 50.

67. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1899 (*Προϋπολογισμός δαπανών εις πληρωμήν μισθοδοσιών των κατά τη εις πόρους Ιερείς ετησίως και λοιπών χορηγουμένων υπό της εν Αθήναις Επιτροπής*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 53.

αρωμουνικών κοινοτήτων, οι οποίοι δίδασκαν καθ' όλο το έτος, αναλάμβαναν τα (συνολικά) καθήκοντά τους σύμφωνα με την παρακάτω διάταξη και με τον αντίστοιχο βέβαια μισθό σε οθωμανικές λίρες:[68]

ΠΙΝΑΚΑΣ 58
Υπηρεσία – μισθός διδασκάλων αρωμουνικών κοινοτήτων της Πίνδου

«Διάταξις χειμερινών και θερινών θέσεων διδασκάλων – διδασκαλισσών»		
Τόπος διδασκαλίας		*Μισθός σε λίρες*
Διδάσκαλοι	*Διδασκάλισσαι*	
Αβδέλλα – Δαμασούλι		40
Περιβόλι – Βλαχογιάννη		50
Σαμαρίνα – Δαμάσι		38
Σαμαρίνα – Ελασσών		40
Σαμαρίνα – Παλαιόκαστρον		45
Σμίξι - Πραιτώρι		46
	Αβδέλλα – Δαμάσι	24
	Περιβόλι – μόνο θερινή	12
	Σαμαρίνα – μόνο θερινή	12
	Σμίξη – μόνο θερινή	12
	Κρανιά – χειμερ. και θερινή	22

4. Για το εβδομαδιαίο ωράριο εργασίας των διδασκόντων δεν έχουμε ενιαία στοιχεία για όλο το χώρο της Δυτικής Μακεδονίας. Συγκεκριμένα για το Γυμνάσιο Μοναστηρίου για τα σχολικά έτη 1889-1913 συγκεντρώνουμε μερικές πληροφορίες από το «Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου», δίχως βέβαια να γνωρίζουμε αν οι εκπαιδευτικοί αυτοί εξαντλούσαν τις διδακτικές τους υποχρεώσεις στο συγκεκριμένο σχολείο ή δίδασκαν και σε άλλα σχολεία.

68. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1909 (*Διάταξις χειμερινών και θερινών θέσεων διδασκάλων*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 96.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία αυτά ο Γυμνασιάρχης Αλέξανδρος Ζουμετίκος δίδασκε 21 ώρες την εβδομάδα, ο καθηγητής Τσούπτσης 26 ώρες και άλλοι αντίστοιχες ώρες.[69]

5. Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα επίσης αν σε όλα τα διδακτήρια των αρωμουνικών κοινοτήτων τηρούσαν και το ανάλογο «βιβλίο παρουσίας» των διδασκόντων (των δασκάλων και των καθηγητών). Πάντως την ύπαρξή του τη βεβαιώνει η Β΄ συνεδρία των «*Πρακτικών συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*», η οποία καθόριζε την αναγκαιότητά του για την «*πρόληψιν των αδικαιολογήτων απουσιών*» των εκπαιδευτικών των Σχολών του Μοναστηρίου.[70]

6. Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Με βάση τα παραπάνω συμφωνητικά πρόσληψης και μισθοδοσίας του διδακτικού προσωπικού στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας και τις αντίστοιχες πηγές, οδηγούμαστε στις εξής διαπιστώσεις:

α) Τα συμφωνητικά πρόσληψης των δασκάλων υπογράφονταν συνήθως από τους διαχειριστές των σχολικών μονάδων, οι οποίοι ήταν και οι βασικοί χρηματοδότες ή οι Έφοροι ή οι Επίτροποι των Σχολικών Εφορειών ή οι Αρχιερατικοί Επίτροποι της κοινότητας και αντίστοιχα από τους δασκάλους, οι οποίοι αναλάμβαναν τη διδασκαλική τους υπηρεσία.

β) Στα συμφωνητικά καθοριζόταν επακριβώς η διάρκεια πρό-

---

69. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 23 (9-7-1899 / 28-6-1908 – «*Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

70. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα) – Συνεδρία Β΄ 16 Ιανουαρίου 1906: «... *εν πρώτοις εκρίθη ίνα τεθή εις ενέργειαν εν ταις Σχολαίς το του Κανονισμού άρθρον περί βιβλίου παρουσίας των διδασκόντων καθ' εκάστην πρωΐαν, οίτινες θα διαταχθώσιν ίνα, όταν λόγω ασθενείας απουσιάζωσι τυχόν, αναγγέλλωσι τούτο εγγράφως τη Διευθύνσει· τούτο δε προς πρόληψιν αδικαιολογήτων απουσιών, ων συμπτώματα εφάνησαν κατά το σχολικόν τούτο έτος*».

σληψης, η οποία συνήθως ήταν ετήσια, ο μισθός, ο οποίος συνήθως αποδιδόταν σε τρεις δόσεις (κάθε τρίμηνο) και οι υποχρεώσεις των δασκάλων.

γ) Οι διδασκαλικοί μισθοί γύρω στα 1897 κυμαίνονταν γύρω στις 40 λίρες για το διευθυντή και γύρω στις 32-35 για τους δασκάλους στα σχολεία των αστικών αρωμουνικών κοινοτήτων, όπως στη Νέβεσκα, στο Μοναστήρι, στο Λιβάδι κ.α. Οι μισθοί αυτοί ήταν αρκετά υψηλοί και σχεδόν διπλάσιοι από τους μισθούς των δασκάλων στα σχολεία και στις σχολές άλλων κοινοτήτων της Μακεδονίας, αλλά και της Ηπείρου, όπως για παράδειγμα από τους μισθούς της Σχολής Χιονάδων Ηπείρου οι οποίοι κυμαίνονταν γύρω στις 15-20 λίρες.[71]

δ) Η συγκριτικά υψηλή μισθοδοσία των δασκάλων που υπηρετούσαν κυρίως στα μεγάλα αρωμουνικά αστικά κέντρα οφειλόταν κατά κύριο λόγο στις γενναίες χρηματοδοτήσεις της εκπαίδευσης από τους Αρωμούνους απόδημους ευεργέτες και τους δωρητές, αλλά οφειλόταν και στη γενικότερη μέριμνα και στην αντίστοιχη χρηματοδότηση της τοπικής αυτοδιοίκησης των φιλοπρόοδων αρωμουνικών κοινοτήτων.

ε) Το ύψος των μισθών και η εξέλιξή τους εξαρτιόταν συνήθως από τις σπουδές, την απόδοση, τα χρόνια υπηρεσίας και το βαθμό. Έτσι ο κατώτερος μισθός άρχιζε από το νεοεισερχόμενο δάσκαλο στην εκπαίδευση με βασικές σπουδές – κυρίως αποφοίτηση από τα Γυμνάσια. Κλιμακωτά δε ανέβαινε για τους ικανούς και έμπειρους και με πολυετή υπηρεσία καθηγητές και διευθυντές με ανώτερες και ανώτατες σπουδές – κυρίως αποφοίτηση από Διδασκαλεία, Παρθεναγωγεία, το Πανεπιστήμιο Αθηνών κι ακόμα διδακτορικές σπουδές.

στ) Ως προς τα χρόνια υπηρεσίας και το βαθμό – θέση του εκπαιδευτικού, παρατηρούμε ότι η βαθμολογική εξέλιξη ήταν αυξητική. Για παράδειγμα, ο αρχικός ετήσιος μισθός του δασκάλου του

---

71. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 169-170.

Ελληνικού Σχολείου Κλεισούρας Λάσκαρη Δημητρίου, στα 1834, του ποσού των 2.500 γροσίων, μετά από 16 χρόνια κι αφού εντωμεταξύ ανέλαβε τα καθήκοντα του Σχολάρχη, έφτασε στο ποσό των 7.500 γροσίων, δηλαδή αυξήθηκε κατά 5.000 γρόσια. Αντίστοιχα ο μισθός του συναδέλφου δασκάλου (χωρίς κατοχή διευθυντικής θέσης) Παπαχαρισιάδη Δημητρίου στη διάρκεια ολιγόχρονης εκπαιδευτικής υπηρεσίας 5 χρόνων αυξήθηκε μόνο κατά 200 γρόσια, από 3.400 δηλαδή γρόσια στα 1845, σε 3.600 γρόσια στα 1850 (παραπάνω: *Αμοιβές εκπαιδευτικών Κλεισούρας*).[72]

ζ) Για τους μισθούς, συμπληρωματικά, και για να σχηματίσουμε μια γενικότερη εικόνα για τη μισθοδοσία των δασκάλων της εποχής, σημειώνουμε: Από το 1908 πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι το ημερομίσθιο μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων (1908) ήταν 2 χρυσά φράγκα και ότι η αντιστοιχία ήταν 5 γρόσια (200 παράδες), δηλαδή 1,25 χρυσά φράγκα. Αν λάβουμε δε ακόμη υπόψη ότι το ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη ήταν ίσο με 8 γρόσια και το ετήσιο εισόδημά του γύρω στις 19 λίρες, τότε το ύψος των αμοιβών των εκπαιδευτικών ήταν αρκετά ικανοποιητικό. Πάντως πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι οι μισθοί των δασκάλων με το νόμο (ΒΠΕ) του 1892 είχαν καθοριστεί ως εξής: Οι α΄ τάξης αμείβονταν με 150 δραχμές το μήνα, οι β΄ τάξης με 120 δραχμές και οι γ΄ τάξης με 100 δραχμές αντίστοιχα.[73]

3. Πιστοποιητικά εκπαιδευτικής υπηρεσίας – «ευχαριστήρια»

1. Στα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των σχολικών εφόρων και των σχολικών επιτρόπων των εκπαιδευτηρίων και των προκρίτων, αλλά και των λαϊκών κοινοτικών συνελεύσεων όλων των κατοίκων των αρωμουνικών κοινοτήτων καθώς επίσης και των Μητροπολιτών της περιοχής συμπεριλαμβανόταν η χορήγηση ενυπό-

---

72. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 28-32.).

73. ΜΟΣΚΩΦ Κ., *Θεσσαλονίκη, η τομή της μεταπρατικής πόλης*, Αθήνα 1974, σελ. 106-107.

γραφων και με τη σήμανση των σχετικών σφραγίδων βεβαιώσεων. Αυτές πιστοποιούσαν διάφορα υπηρεσιακά, επαγγελματικά και εκπαιδευτικά θέματα που αφορούσαν τους εκπαιδευτικούς, όπως επίσης δήλωναν και την ικανοποίηση («ευχαριστήρια») για την ευδόκιμη υπηρεσία τους:

2. Στη *Νέβεσκα*, στα 1897, οι έφοροι μαζί με τους ιερείς, τους κατοίκους, τους μουχταροδημογέροντες, τους ιερείς των ενοριών και τον Αρχιερατικό Επίτροπο, πιστοποιούσαν και δήλωναν την «ευχαρίστησή» τους για τη δεκαεπταετή διεύθυνση των εκπαιδευτηρίων από το δάσκαλο Αναστάσιο Κυρζίδη.[74]

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ

Δια του παρόντος επισήμου ενυπογράφου οι κάτοικοι της Κωμοπόλεως Νεβέσκης πιστοποιούμεν ότι ο κ. Αναστάσιος Κυρζίδης επί ολόκληρον δεκαεπταετηρίδα διηύθυνε τα Ελληνικά ημών εκπαιδευτήρια πλείστην καταβαλών μέριμναν και αξιεπαίνως τε και ευδοκίμως εκτελέσας τα επιβαλλόμενα αυτώ καθήκοντα.

Εκφράζοντες τοίνυν την επί τούτοις κοινήν ημών ευχαρίστησιν, ως και δια την ήνπερ εδείξατο πολιτείαν άμεμπτον και τοις πάσιν ευάρεστον, δίδομεν αυτώ το παρόν ευχαριστήριον τοις μουχταρικαίς και της Σχολής σφραγίσιν εσφραγισμένον και υπό του αρχιερατικού επιτρόπου επικεκυρωμένον, ίνα τω χρησιμεύση όπου δει.

Εν Νεβέσκη τη 8η Ιουλίου 1897

Οι έφοροι[75]
Οι ιερείς
Οι κάτοικοι
Οι Μουχταροδημογέροντες
Οι ιερείς των ενοριών (ξεχωριστά)
Επικυρούται το γνήσιον των άνω υπογραφών
Ο Αρχιερατικός Επίτροπος
Μιχαήλ Ν. Τζίρλη

---

74. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 51-12, 53).

75. Οι Έφοροι: Ιωάννης Σωσσίδης, Δ. Μιχαηλίδης Ιωάννης, Β. Λιάτζης, Κ. Δ. Ζέζιος. (Ιερείς): Οικονόμος Παπαθεόδωρος, Παπά Αθανάσιος, Παπα Μιχαήλ

Αργότερα, στα 1913, διατυπωνόταν έγγραφα ακόμα και μια άλλη παρόμοια πιστοποίηση – «ευχαριστήριο» για την ευδόκιμη διδασκαλική υπηρεσία του Αναστασίου Κυριζίδη ως Διευθυντή του Ελληνικού Σχολαρχείου Νέβεσκας στα χρόνια 1878-1897 (επισημαίνοντας εδώ μια μικρή διαφορά στο επώνυμό του από Κυρζίδη σε Κυριζίδη):[76]

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Οι υπογραφόμενοι Έφοροι των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης πιστοποιούμεν ότι ο εξ Ηπείρου καταγόμενος κ. Αναστάσιος Κυριζίδης διηύθυνε το Ελληνικόν Σχολαρχείον ημών από του έτους 1878-1897 ευδοκίμως εκτελέσας τα καθήκοντά του.

Εκφράζοντες την ευχαρίστησιν απάσης της Κοινότητος δι' ους κατέβαλε κόπους προς διαπαιδαγώγησιν της νεολαίας μας δίδομεν το παρόν πιστοποιητικόν εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης.

Εν Νεβέσκη τη 6 Μαΐου 1913

Ο Πρόεδρος
Δ. Μιχαηλίδης

Οι Έφοροι
Θεόδ. Ν. Δόδου
Δημ. Γ. Μέρτζιου
Σ. Β. Γκοτζαμάνης

(Τ.Σ.)

Ακόμη, για να ολοκληρωθεί η «εικόνα» αυτού του σπουδαίου δάσκαλου, παρόμοιο πιστοποιητικό συνέταξαν στα 1913 και οι έφο-

---

Οικονομίδης, Παπα Βασίλειος. (κάτοικοι): Νικόλας Ζούρκος, Σ. Ν. Λούστας, Φώτιος Ι. Μπέφας, Ηλίας Νικολάου, Θ. Α. Τσίρλης, Δημ. Γ. Μέρτζιου, Ν. Ιωάννου, Π. Βράγκου, Κ. Τραμαντζιάς, Βασίλειος Δόδου, Ι. Οικονόμου, Γ. Ι. Φίστας, Δ. Οικονόμου, Ι. Θ. Βράγκου, Γ. Δ. Δώσσιε, Δ. Ν. Οικονόμου, Θ. Δ. Σωσσίδης, Ιωάννης Σ. Δάνου, Ν. Μπουτάρου, Γιώργι Κερά(νας), Ιωάννης Νάνε, Στ. Ι. Δ. Νάκα, Νη(κόλαος) Τράμπα, Αλέξιος Δ. Κώτσια, Αντώνιος Στεφάνου, Θεόδωρος Λ. Μπάλλου, Νικόλα Γ. Τζικότης, Γ. Β. Γκοτζαμάνης, Αδελφοί Ν. Γκόλνα, Κων/νος Ι. Δάνου, Αλέξιος Γ. Λέκα, Νικόλαος Ναϊδένης, Βασίλειος Στ. Νάτσης, Θεόδωρος Α. Στάικος, Νικόλαος Μ. Ρόζας, Γεώργιος Π. Τζουτζουρίκος, Θεόδωρος Ν. Δόσου, Σ. Ν. Παρδαφέλης, Π. Γ. Φίστας.

76. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 53).

ροι των Ελληνικών Σχολείων της Φλώρινας – με τη συνυπογραφή του Μητροπολίτη Μογλενών – για να εκφράσουν τη «*μετά ζήλου*» εργασία του ως Σχολάρχη στο Σχολαρχείο Φλώρινας τη διετία 1897-1999:[77]

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Οι υποφαινόμενοι Έφοροι των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Φλωρίνης πιστοποιούμεν ότι ο εκ Χιονάδων της Ηπείρου Σχολάρχης κ. Αναστάσιος Κυρζίδης διηύθυνε προ δεκαπενταετίας περίπου το Σχολαρχείον ημών επί δυο έτη μετά ζήλου εργασθείς προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων και φρονημάτων.

Εφ' ω δίδομεν το παρόν πιστοποιητικόν, ίνα τω χρησιμεύση όταν και ένθα δει.

Εν Φλωρίνη τη 20 Αυγούστου 1913
Οι Έφοροι
Στέργιος Χρηστίδης
Χρήστος Φιλιππίδης
Ιωάννης Σαπουντζής
† Ο Μογλενών Πολύκαρπος επιβεβαιοί
(Τ. Σ.) της Μητροπόλεως

Στα 1898 ο *Μητροπολίτης Γρεβενών* Δωρόθεος πιστοποιούσε «*βεβαίωσιν ευαρεσκείας*» «*δια την μετά περισσής αυταπαρνήσεως και πλείονος ζήλου εκπλήρωσιν των καθηκόντων*» του δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Τσιτώτα:[78]

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Τω ελλογίμω Κυρίω Δ. Τσιτώτα επί σειράν ετών ευδοκίμως και καρποφόρως διδάσκοντι εν τη εν Σαμαρίνη της καθ' ημάς Θεοσώστου Επαρχίας Αστική Σχολή, εκφράζετα προτάσει ημετέρα και αποφάσει την υπό την προ-

---

77. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως *Από τα αφορώντα τα ελληνικά σχολεία Φλωρίνης*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 6 (1957), σελ. 23.

78. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1898 (Πιστοποιητικό ευδόκιμης υπηρεσίας του δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Τσιτώτα) –

εδρίαν ημών εντίμου των Σχολών Εφορίας άκρως ευαρέσκεια και θερμή ευχαριστία τόσον δια την μετά περισσής αυταπαρνησίας και πλείονος ζήλου εκπλήρωσιν των οικείων καθηκόντων, όσον και δια την κατά πάντα χρηστήν και επαξίαν υψηλήν διδασκαλικήν συμπεριφοράν αυτού.

Εφ' ω και εις βεβαίωσιν της ταύτης ευαρεσκείας εγένετο και υπεγράφη παρ' ημών αρμοδίως το παρόν.

Εν Σαμαρίνη 1898 7/βρίου 16η
Ο Γρεβενών
ΔΩΡΟΘΕΟΣ

Στα 1899 ο επίσης Μητροπολίτης Γρεβενών Δωρόθεος με την υπογραφή του πιστοποιούσε «*την τελείαν ευαρέσκειάν του*» για την ευδόκιμη υπηρεσία του δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Αδαμαντίδη:[79]

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Δια του παρόντος δήλον καθίσταται ότι ο ελλόγιμος κύριος Δ. Αδαμαντίδης διδάξας κατά το σχολικόν τούτο έτος (1899) εν τη αστική σχολή της ορθοδόξου κοινότητος Σαμαρίνης και διαγωγήν καθ' όλα ανταξίως τω υψηλώ διδασκαλικώ επαγγέλματι επιδειξάμενος κατέστη άξιος των θερμών ευχαριστιών ημών τε και ολοκλήρου της κοινότητος. Εφ' ω και εις ένδειξιν και βεβαίωσιν της τελείας ταύτης ευαρεσκείας επεδόθη τω ειρημένω το παρόν.

Εν Σαμμαρίνη τη 28η Αυγούστου 1899

4. Σύλλογοι διδασκόντων – πρακτικά συνεδριάσεων

1. Το διδακτικό προσωπικό κάθε σχολείου στις αρωμουνικές κοινότητες αποτελούσε το «Σύλλογο των διδασκόντων», ο οποίος

ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 60.

79. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1899 (Πιστοποιητικό ευδόκιμης υπηρεσίας του δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Αδαμαντίδη) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 52.

συνερχόταν τακτικά και έκτακτα σε συνεδριάσεις με την πρόσκληση και την προεδρεία του διευθυντή κάθε σχολικής βαθμίδας (Διευθυντής Δημοτικού Σχολείου, Διευθυντής Ελληνικού Σχολείου, Σχολάρχης, Γυμνασιάρχης), τις δε αποφάσεις του τις αποτύπωνε γραπτά στα «Πρακτικά των συνεδριάσεων» του Συλλόγου, τα οποία συνυπέγραφαν όλοι οι συμμετέχοντες (διευθυντής – εκπαιδευτικοί). Τις περισσότερες φορές στις συνεδριάσεις συμμετείχαν και οι σχολικοί έφοροι των σχολικών μονάδων.

Στα πρακτικά των συνεδριάσεων αποτυπωνόταν όλη η σχολική και εκπαιδευτική διαδικασία κι αυτά (τα πρακτικά) αποτελούν πολύτιμη πηγή για την εκπαίδευση των Αρωμούνων. Δυστυχώς όμως – όπως φάνηκε από την έρευνά μας – τα διασωσμένα πρακτικά είναι ελάχιστα και τις περισσότερες φορές είναι σε σπαράγματα, ακέφαλα και κολοβά:

2. Από τα «Πρακτικά συνεδριάσεων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου», για τα σχολικά έτη 1887-1901, του Αρχείου της Μητρόπολης Πελαγωνίας, τα οποία διασώζονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, αντλούμε πολύτιμα στοιχεία, τα οποία αφορούν τις τρέχουσες δραστηριότητες της εκπαιδευτικής διαδικασίας του εκπαιδευτηρίου.

Παρουσιάζουμε στη συνέχεια, ως δείγμα, την πρώτη συνεδρία της 18^{ης} Αυγούστου του 1897, η οποία συνήλθε υπό την προεδρία του Γυμνασιάρχη Αλέξανδρου Ζουμετίκου και αφορούσε τις εγγραφές τις νέας σχολικής χρονιάς, τις εισιτήριες εξετάσεις και τις εξετάσεις των μετεξεταστέων:[80]

Έτος σχολ. 1897-98.
Γυμνασιαρχούντος Αλεξάνδρου Ζουμετίκου και εφορευόντων Γεωργίου Οικονόμου, Νικ. Νικαρούση, Γεωργ. Γώγου και Κ/νου Ματσάλη.

Συνεδρία πρώτη της 18^{ης} Αυγούστου 1897.
Περί εγγραφών και συντάξεως προγράμματος των κατά Σεπτέμβριον εξετάσεων.

Ο σύλλογος των κ.κ. καθηγητών συνελθών υπό την προεδρίαν του κ. Γυμνασιάρχου εποιήσατο έναρξιν των εν τω γυμνασίω προκαταρτικών ερ-

γασιών του σχολικού έτους 1897-98, ήτοι εγγραφών, εισιτηρίων εξετάσεων, μετεξεταστέων κ.λ.π. και απεφάσισε τάδε:

α΄ – Αι εγγραφαί των μαθητών του γυμνασίου άρχονται από της 20ής Αυγούστου και παρατείνονται δια μεν τους επιδημούντας μέχρι της 1ης Σεπτεμβρίου, δια δε τους αποδημούντας μέχρι της 6ης Σεπτεμβρίου. Οι δε άνευ δεδικαιολογημένως αποχρώντες αιτίας βραδύτερον της ωρισμένης προθεσμίας προσερχόμενοι αποκλείονται της εγγραφής. Πας δε προσερχόμενος εις εγγραφήν οφείλει να προσάγη τον κηδεμόνα αυτού.

β΄ – Αι εξετάσεις αι τε εισαγωγικαί των έξωθεν προσερχομένων μαθητών και αι των κατά Σεπτέμβριον παραπεμφθέντων και αι επανεξετάσεις των εις τινά μόνο μαθήματα επανεξεταστέων μαθητών του Γυμνασίου άρχονται τη 3η Σεπτεμβρίου, ημέρα Τετάρτη, και παρατείνονται μέχρι της 6ης του αυτού μηνός, ημέρας Σαββάτου, κατά το επί τούτω εκδοθησόμενο πρόγραμμα.

γ΄ – Ημέραν δε προς σύνταξιν του προγράμματος των μαθημάτων, των διδαχθησομένων εν τω Γυμνασίω κατά το παρόν έτος, 1897-98, ώρισε την 20ήν Αυγούστου, ημέραν Τετάρτην.

Ο Γυμνασιάρχης — *Οι καθηγηταί*
(υπογραφή) — *(υπογραφές)*
Αλ. Μ. Ζουμετίκος

5. Βιβλία διδασκόμενης ύλης – αρχεία, ημερολόγια των σχολείων

1. Στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων το διδακτικό προσωπικό με τη λήξη κάθε σχολικής χρονιάς ενημέρωνε τα βιβλία διδασκόμενης ύλης. «*Ο έλεγχος των διδαχθέντων μαθημάτων*» συμπληρωνόταν από κάθε δάσκαλο και καθηγητή και αναφερόταν στις ενότητες των μαθημάτων, που διδάχτηκαν κατά τη διάρκεια της χρονιάς στις τάξεις, τις οποίες είχε αναλάβει. Επίσης ο διευθυντής κάθε σχολικής μονάδας τηρούσε το «*ημερολόγιο του σχολείου*», το οποίο ενημέρωνε καθημερινά και οργάνωνε με τη συνεργασία με το διδακτικό προσωπικό τα «*αρχεία του σχολείου*», τα οποία περιεί-

---

80. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

χαν κάθε έγγραφη αποτύπωση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του σχολείου.

Δυστυχώς δε μας έχουν διασωθεί στα περισσότερα σχολεία βιβλία διδασκόμενης ύλης ούτε αρχεία και ημερολόγια, όπως εξάλλου και γενικοί έλεγχοι, μαθητολόγια, πρακτικά και γενικά τα έγγραφα των εκπαιδευτικών διαδικασιών. Πάντως από τα διασωσμένα βιβλία της διδασκόμενης ύλης συνάγουμε σπάνια και πολύτιμα στοιχεία, τα οποία αφορούν τα σχολικά προγράμματα με τα διδασκόμενα μαθήματα, τους συγγραφείς των εγχειριδίων, το περιεχόμενο – διάγραμμά τους, τις διδασκόμενες ώρες του μαθήματος κατά εβδομάδα, το διδάσκοντα καθηγητή κ.ά.:

2. Στην *Κλεισούρα*, στους κώδικες 13, 14, 15 και 16, των ετών 1913 και εξής, του Δημοτικού Σχολείου, περιέχονται βιβλία με περιλήψεις της διδαχθείσης ύλης του σχολείου.[81]

Στο *Μοναστήρι*, στο «*Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» (σπάραγμα) διασώζονται ενδιαφέροντα στοιχεία για τα διδασκόμενα μαθήματα, έτσι όπως διδάχτηκαν στο Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου κατά το σχολικό έτος 1899-1900 από τους καθηγητές του.

Για παράδειγμα, και ως δείγμα, παρουσιάζουμε τη διδαχθείσα ύλη, την οποία παρέδωσε ο Γυμνασιάρχης Αλέξανδρος Ζουμετίκος:[82]

Έλεγχος
Των διδαχθέντων μαθημάτων εν τω Ελλην. Γυμνασίω Μοναστηρίου κατά το σχολικό έτος 1899-1900

Ο υπογεγραμμένος γυμνασιάρχης του εν Μοναστηρίω γυμνασίου εδίδαξα κατά το σχολικόν έτος 1899-1900 τα επόμενα μαθήματα.

---

81. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 133-134.

82. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 23 (9-7-1899 / 28-6-1908 – «*Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

Εν τη ΣΤ΄ τάξει Ελληνικά. Θουκυδίδου βιβλ. Ε΄, κεφάλ. 20-84. Ομήρου Ιλιάδος Γ, Δ, Ω. Πλάτωνος Γοργίαν. Σοφοκλέους Φιλοκτήτην. Ευριπίδου Φοινίσσας. Θεοκρίτου ειδύλλια 7ον, 11ον και 14ον. Τα αναγκαιότερα της ιστορίας της φιλοσοφίας.

Εκ της ελληνικής γραμματολογίας περί λυρικής ποιήσεως, ελεγείας, ιαμβικής ποιήσεως, περί μέλους και μελικών ποιητών, περί των αττικών λυρικών, περί δράματος, περί των ειδών του δράματος, περί της σημασίας των Αθηνών δια το δράμα, περί οικονομίας του δράματος, περί θεάτρου, περί διδασκαλίας δραμάτων, περί τραγωδίας, περί των αρχών της τραγωδίας μέχρις Αισχύλου, περί Αισχύλου, Σοφοκλέους και Ευριπίδου, περί Θεοκρίτου και βουκολικής ποιήσεως. Της ελληνικής μετρικής τα αναγκαιότερα. Θέματα και συγγραφικάς ασκήσεις. Ώρας καθ' εβδομάδα 12.

Εν τη αυτή τάξει λατινικά. Βιργιλίου Αινειάδος βιβλ. IX. Ορατίου ωδάς I 3, 16, 37. II 18. III 11, 16, 30. IV 2, 8, Κικέρωνος Κατιλιναϊκόν Γ΄. Γραμματολογίαν Ρωμαϊκήν απ' αρχής μέχρι των χρόνων του Αυγούστου. Μετρικήν Ρωμαϊκήν. Τα αναγκαιότερα του λατινικού συντακτικού κατά το εγχειρίδιον του Σακελλαροπούλου. Συγγραφικάς ασκήσεις. Ώρας καθ' εβδομάδα 5.

Εν τη Δ΄ τάξει λατινικά. Του Α΄ τεύχους της μεθόδου Δέφνερ από του 68ου θέματος μέχρι τέλους. Καίσαρος de bello gallico βιβλ. Α΄, κεφ. 1-19. Κικέρωνος Κατιλιναϊκού Α΄, 1-11. Γραμματολογικής Σεμιτέλου από των ανωμάλων ρημάτων μέχρι τέλους μετ' επαναλήψεως των εν τη προηγουμένη τάξει δεδιδαγμένων. Συντακτικού Κοφινιώτου απ' αρχής μέχρι του περί ρήματος κεφαλαίου. Ώρας καθ' εβδομάδα 4.

Ο διδάξας
(υπογραφή)

Αλ. Μ. Ζουμετίκος

3. Στην *Κλεισούρα*, στο δέκατο κώδικα της βιβλιοθήκης του Δημοτικού Σχολείου, των ετών 1889-1892 περιέχεται το «*Ημερολόγιον του ελληνικού σχολείου Κλεισούρας*», το οποίο αρχίζει την 1η Αυγούστου 1889 – από την έναρξη της κανονικής του λειτουργίας – μέχρι την 30ή Ιουνίου 1890.[83]

---

83. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 133.

6. Εκπαιδευτικοί – αγωνιστές

1. Τα χρονικά όρια μέσα στα οποία εκδηλώνεται, οργανώνεται και αναπτύσσεται η παιδεία των Αρωμούνων, συμπίπτουν με το γενικότερο πνεύμα της εθνικής αφύπνισης, του διαφωτισμού του Γένους και της αγωνιστικής του εξέγερσης καθώς και με τη συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους.

Οι Αρωμούνοι, ως ευαίσθητοι δέκτες, συμμετείχαν στις παραπάνω εθνικές και ιστορικές «στιγμές», τόσο με τη μετακένωση των ευρωπαϊκών διαφωτιστικών μηνυμάτων στο υπόδουλο Γένος, όσο και με την προσωπική προσφορά και την αγωνιστική θυσία. Κι όλα αυτά έγιναν κατορθωτά με το δίαυλο της υψηλής σε οργάνωση και λειτουργία εκπαίδευσής τους.

Οι Αρωμούνοι δάσκαλοι, ως βασικά και αναπόσπαστα μέλη της παραπάνω εκπαίδευσης, συμμετείχαν σε όλη τη διαδικασία των εθνικών μας αγώνων με την οργάνωση των τοπικών επαναστατικών κινημάτων και τον προσωπικό τους αγώνα. Ακόμη οι Αρωμούνοι «*δάσκαλοι γεμάτοι ενθουσιασμό, ηρωικοί σκαπανείς των Ελληνικών γραμμάτων, αψηφώντας τις απειλές των κομιτατζήδων, εγαλούχησαν με εθνικά ιδανικά τους τροφίμους, τη μαθητική νεολαία ολόκληρης της περιοχής κι όταν χρειάσθηκε πήραν τα όπλα εναντίον των κομητατζήδων, και έπεσαν είτε σαν οπλαρχηγοί για την ιδέα της γλυκειάς ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ είτε σαν απλοί μαχητές*»[84]:

2. Στην *Αχρίδα* γεννήθηκε γύρω στα 1845 ο Αναστάσιος Πηχεών, ο γνωστός Αρωμούνος δάσκαλος και αγωνιστής των ελληνικών δικαίων στην ευρύτερη περιοχή της Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Η οικογένειά του προερχόταν από τη Μοσχόπολη.

Ο Πηχεών, νέος ακόμη, δίδαξε στη «Σχολή Δήμιτσα» Μοναστηρίου και στο «Ελληνομουσείον» Κλεισούρας (κεφ. 3°, ΙΙ. 2), εντάχτηκε δε στα τοπικά επαναστατικά σώματα για την απελευθέρωση της Μακεδονίας και γι' αυτό εκδιώχθηκε (1866) από τους Τούρκους για τη δράση του. Έτσι αναγκάστηκε κρυφά να μετακινηθεί νοτιότερα και βρέθηκε στην Καστοριά. Εκεί δίδαξε στα σχολεία

84. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

της πόλης[85] και στα σχολεία της ευρύτερης περιοχής και ανέλαβε ως επίσημος αντιπρόσωπος την καταπολέμηση της βουλγαρικής προπαγάνδας. Γι' αυτή την εθνική του δράση εξορίστηκε από τους Τούρκους στην Πτολεμαΐδα της Συρίας, απ' όπου δραπέτευσε στα 1888 και βρέθηκε στην Αθήνα. Στην Αθήνα δίδαξε στη Ριζάρειο Σχολή (1892-1908) και τιμήθηκε για τη συνολική του προσφορά από την ελληνική Κυβέρνηση με τον Αργυρό Σταυρό. «*Επανήλθε εις Καστορίαν την 20 Οκτωβρίου 1908, όπου έζησε μέχρι της 24ης Μαρτίου 1913... και ηξιώθη να ίδη την ελληνικήν σημαίαν ανυψωμένην επί της κορυφής του λόφου της πόλεως Καστορίας*».[86]

Στην *Κλεισούρα*, μεγάλη πατριωτική υπηρεσία πρόσφεραν οι δάσκαλοι Γεώργιος Κιάντος, Δημήτριος Ευαγγέλου, Θεόδωρος Κωτσίου, Κωνσταντίνος Πίστας, Πέτρος Μήτρας και Αριστοτέλης Τζώγος. Με την αγωνιστική τους παρουσία εμψύχωναν τους κατοίκους, εξουδετέρωναν τις κινήσεις της ρουμανικής προπαγάνδας και ενίσχυαν τα ανταρτικά σώματα του Ανδρέα Παναγιωτόπουλου, του Δημητρίου Μίζα και του Γεωργίου Ντούλα, εξουδετερώνοντας έτσι τη δράση των βουλγαρικών συμμοριών, οι οποίες λυμαίνονταν την περιοχή.[87]

Συγκεκριμένα ο Κιάντος Γεώργιος κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες ως γραμματέας της κεντρικής επιτροπής του Αγώνα και, αργότερα, ως πρόεδρός της στην ευρύτερη περιοχή Κλεισούρας – Καστοριάς. «*Η πολυκύμαντος και γεμάτη δράσις ζωή του αναλώθηκεν εις την υπηρεσίαν της πατρίδος και της παιδείας. Ο Γεώργιος Κιάντος δεν ήτο ανθρωπος των λόγων και του θορύβου, αλλά των έργων και των επιτεύξεων. Ηγωνί-*

---

85. ΑΛΕΞΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Τ., *Η παιδεία στην Καστοριά κατά τον ΙΘ' αιώνα. Σχολεία – Δάσκαλοι – Μέθοδοι διδασκαλίας*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 10.

86. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 463 – και πλούσιες πληροφορίες για όλη τη δράση του Αναστασίου Πηχεώνα, passim.

87. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 10.

σθη εις τας επάλξεις των εθνικών προσπαθειών, όπου τον έταξεν η προς την πατρίδα αγάπη, η οποία εφλόγιζε τα στήθη του με απαράμιλλον καρτερίαν, θάρρος και αποφασιστικότητα. Οι αντιξοότητες δεν τον πτοούν, δεν συνθηκολογεί, αλλά προχωρεί άκαμπτος και υψηλομέτωπος εις τον αγκαθοσπαρμένον δρόμον του καθήκοντος με την συναίσθησιν και την χαράν, που νοιώθουν αι μεγάλαι ψυχαί όταν εκτελούν προς την πατρίδα και τας αφθάρτους αξίας της ζωής χρέος. Η εθνική δράσις και η μεγίστη φιλοπατρία του αειμνήστου τούτου συμπολίτου μας είναι απερίγραπτος, ώστε εξεπλήρωσεν εις το ακέραιον τον προορισμόν του ωσάν Έλλην και ωσάν διδάσκαλος και ηυτήχησε να ιδή αγλαούς τους καρπούς των μόχθων του».[88]

Στο *Μεγάροβο*, οι δάσκαλοι και οι δασκάλες παπα-Σωτήριος Στεφάνου, Αναστάσιος Δόβας, Αχ. Γρέζου, Μιχ. Παπαμιχαήλ, Νικ. Νίτσας, Ασπασία Παύλου, Αγλαΐα Δάνα, Φανή Δένδρου, Μαρία Νάντζα και η Ζωή Τσουλάκη συναγωνίζονταν «*μετά των λογάδων του Γένους τον έξοχον αγώνα προς σωτηρίαν της εν Μακεδονία και αλλαχού υπούλως τε και φανερώς επηρεαζομένης ορθοδόξου πίστεως και της την πίστιν ταύτην δια στυγνών καιρών και χρόνων δυσχειμέρων διασωσάσης και διασωζούσης έτι, θεία δυνάμει, αγιωτάτης Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως*».[89]

Στο *Μοναστήρι*, και την ευρύτερη περιοχή, συμμετείχαν οργανωτικά και κυρίως αγωνιστικά υπέρ των εθνικών δικαίων στα τοπικά επαναστατικά σώματα οι Αρωμούνοι Μοναστηριώτες καθηγητές Αλέξανδρος Ζουμετίκος, Βασίλειος Μιχαήλ, Μιχαήλ Πέτρου, Βασίλειος Νότης, Παντελής Νάκας, Ευάγγελος Τσιούπτσης, Βασίλειος Κοκκίνης, Ευάγγελος Τάνου, Δημήτριος Μάρκου και Γεώργιος Κήζιας.[90]

Στο *Μπλάτσι*, οι Αρωμούνοι δάσκαλοι έδωσαν το αγωνιστικό

---

88. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 56-59.

89. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 14.

90. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 66, Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα.

παρόν στην πολύνεκρη μάχη της Φυλλουριάς στα 1854. Στην επανάσταση του 1878 στη Δυτική Μακεδονία πρωτοστάτησε και ο δάσκαλος Γιάννης Θεμελής στην περιοχή του Μπλατσίου. Στα 1898 συμμετείχαν οι καθηγητές και δάσκαλοι Νικόλαος Πηγαδάς, Γιάννης Πλίκας καθώς επίσης και ο Νταπάκης και Κουντουράκης, οι οποίοι και προετοίμασαν την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα. Ακόμη Γενικός Γραμματέας του Κομιτάτου ήταν ο δάσκαλος Μιχαλάκης Ιωαννίδης που έφερε και το ψευδώνυμο Καπετάν Γούλας, και συνεργάτες του οι παπάδες καθηγητές και δάσκαλοι Παπαδημήτρης, Παπαμπάλτος, Παπατριαντάφυλλος και Θωμαΐδης Παπακωτούλας.[91]

Στη *Νέβεσκα*, κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα πολύτιμες υπηρεσίες πρόσφεραν πολλοί δάσκαλοι, όπως ο Παντελής Βλάσης, βασικό όργανο των πατριωτικών εθνεγερτικών ομάδων, ο Μηνάς Εξάρχου, του οποίου η οικογένειά του πρόσφερε πολλά στον ένοπλο αγώνα 1904-1908 κ.ά.[92]

Στο χρονικό διάστημα μάλιστα 1900-1910, οι περισσότεροι από τους Αρωμούνους δασκάλους στη Μοδέστειο Σχολή του *Πισοδερίου* αγωνίζονταν επίμονα για την απελευθέρωση του μακεδονικού χώρου ως οργανωτές και μέλη του Μακεδονικού Αγώνα. Ανάμεσα σ' αυτούς συγκαταλέγονταν ο Μπάλκος Βασίλειος, ο Τσαμίσης Παντελής, ο Φίτζιος Ηρακλής, ο Παπαφιλίππου Αναστάσιος, ο Ιατρού Αναστάσιος, ο Γρέζος Τριαντάφυλλος, ο Σταυρίδης Αθανάσιος, ο Κωνσταντινίδης Παναγιώτης και ο Βουτσιάδης Βασίλειος.[93]

---

91. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 169.

92. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 172.

93. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 16.

III. Οι μαθητές: καταγωγή, κοινωνική προέλευση, ηλικία – υποτροφίες, συσσίτια

1. α) Οι Αρωμούνοι μαθητές ήταν οι κάτοικοι των αρωμουνικών κοινοτήτων όπου ήταν και η έδρα των σχολείων, προέρχονταν όμως και από γειτονικούς αρωμουνικούς οικισμούς και αρωμουνικές κοινότητες. Ακόμη πολλοί Αρωμούνοι μαθητές μαθήτευαν σε ελληνικά σχολεία ελληνόφωνων κοινοτήτων ή πόλεων ή ολοκλήρωναν τις σπουδές τους σε ανώτερους κύκλους σπουδών:

Σύμφωνα με το Μαθητολόγιο του Γυμνασίου Μοναστηρίου, ο τόπος γέννησης και προέλευσης – καταγωγής των Αρωμούνων μαθητών του, εκτός βέβαια από το Μοναστήρι, την έδρα του εκπαιδευτηρίου, ήταν οι αρωμουνικές κοινότητες: Κρούσοβο, Μεγάροβο, Τύρνοβο, Ρέσνα, Κοριτσά, Νιζόπολη, Νέβεσκα, Μηλόβιστα, Γόπεσι, Αχρίδα, Μπελκαμένη, Κλεισούρα, Πισοδέρι, Γιαγκοβέτσι, Άνω Βέλιστα κ.ά.[94]

β) Η κοινωνική προέλευση των Αρωμούνων μαθητών προερχόταν κυρίως από τα φτωχά και λαϊκά στρώματα των κοινοτήτων τους και από τα αντίστοιχα επαγγέλματα των γονέων τους, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν αγωγιάτες, κτηνοτρόφοι, τυροκόμοι, υφαντές και έμποροι.

Η κοινωνική όμως προέλευση των μαθητών στις περιώνυμες αρωμουνικές αστικές κοινότητες ήταν υψηλότερη και τα αντίστοιχα επαγγέλματα των γονέων τους κάλυπταν όλο το φάσμα των κοινωνικών, πολιτισμικών και μορφωτικών επαγγελμάτων, όπως του ξενοδόχου, του δάσκαλου, του γιατρού κ.ά.:

---

94. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

Σύμφωνα με το παραπάνω Μαθητολόγιο του Γυμνασίου Μοναστηρίου και στην αντίστοιχή του στήλη «*Επάγγελμα πατρός*»,[95] αλλά και τους Γενικούς Ελέγχους της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου και στην αντίστοιχη επίσης στήλη «επάγγελμα πατρός»,[96] εντύπωση μας προξενεί το εύρος και η δυναμική των επαγγελμάτων των γονέων των Αρωμούνων μαθητών στο Μοναστήρι: Διδάσκαλος, ιερεύς, παντοπώλης, τραπεζίτης, αργυραμοιβός, καφετζής, ξενοδόχος, έμπορος, εισπράκτωρ, ξυλουργός, κτηματίας, ράπτης, ζαχαροπλάστης, ιατρός, δικαστής, υπάλληλος, υποδηματοποιός, δικηγόρος, χρυσοχόος, μεσίτης, εργολάβος, πράκτωρ, βαρελοποιός, ζωέμπορος, κτίστης, οπωροπώλης, μάγειρας, κρεοπώλης, κουρεύς, χαλκεύς, βιβλιοπώλης, αλευροπώλης, γραμματεύς, κανδηλάπτης, αγωγεύς, τοκιστής, ωρολογοποιός, σιδηρουργός, καθηγητής, επιστάτης, αρχιποιμήν κ.ά.

γ) Ο αριθμός των Αρωμούνων μαθητών ανά τάξη στα σχολεία της πολυδύναμης εκπαίδευσης των αρωμουνικών κοινοτήτων ήταν μεγάλος και η ηλικία τους ήταν η ανάλογη με τις εκπαιδευτικές βαθμίδες – μέχρι το 12° χρόνο μαθήτευαν στα σχολεία της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και μέχρι το 18° χρόνο στα αντίστοιχα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης.

Σε πολλές περιπτώσεις όμως μαθήτευαν στη Μέση Εκπαίδευση και μαθητές οι οποίοι υπερέβαιναν σε ηλικία τους συμμαθητές τους, όπως για παράδειγμα κατά τα σχολικά έτη 1911-1913 στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου παρακολουθούσαν τα μαθήματα και νέοι 19, 20, ακόμη και 21 και 22 ετών.[97]

---

95. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

96. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

97. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

2. α) Οι οικογενειακές συνθήκες της διαβίωσης των Αρωμούνων μαθητών εξαρτιόνταν βέβαια από την αντίστοιχη οικονομική και κοινωνική ευχέρεια και δυνατότητα των γονέων τους, συνήθως όμως αυτές ήταν περιορισμένες. Γι' αυτό και μέσα στα πλαίσια της κοινοτικής πρόνοιας και στα πλαίσια της χρηματοδότησης των ευεργετών και των δωρητών καθώς και μέσα στα γενικότερα φιλεκπαιδευτικά πλαίσια των αρωμουνικών συλλόγων και σωματείων λειτουργούσαν μαθητικά Οικοτροφεία, μαθητικά συσσίτια και χορηγούνταν σχετικές υποτροφίες για τη συνέχιση των σπουδών των άπορων μαθητών, τόσο των εντόπιων, όσο και των γειτονικών οικισμών:

β) Στο *Μοναστήρι*, με χρηματοδότηση από τους συντοπίτες δωρητές και τους απόδημους ευεργέτες, στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού λειτουργούσαν μαθητικά συσσίτια, στα οποία φιλοξενούνταν 300 περίπου άποροι μαθητές, κυρίως παιδιά θυμάτων του Μακεδονικού Αγώνα.[98]

Στη *Νέβεσκα*, ο μεγάλος Αρωμούνος ευεργέτης Θεόδωρος Ι. Τσίρλης με διαθήκη του στα 1910 δώρισε 2.200 χρυσές λίρες Αγγλίας για την υποτροφία 3 νέων της κοινότητας, ώστε να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών. Με την ίδια διαθήκη καθόρισε και τις λεπτομέρειες για το κτίσιμο της Αστικής Σχολής Νέβεσκας (κεφ. 4°, Ι, 2, γ. *Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και διαθήκες*).

Στο *Πισοδέρι*, με τους τόκους κεφαλαίου (κατάθεση 3.000 χρυσών εικοσάφραγκων στην Εθνική Τράπεζα Αθηνών), σύμφωνα με το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη αρχιμανδρίτη Μοδέστου, του ευεργέτη και ιδρυτή της Μοδεστείου Σχολής, χορηγούνταν πέντε ετήσιες υποτροφίες σε μαθητές Γυμνασίου και Φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι νέοι αυτοί θα ήταν τρεις από το Πισοδέρι, ένας από την αρωμουνική κοινότητα της Μηλόβιστας και ένας από την αρωμουνική κοινότητα του Μοναστηρίου (κεφ. 4°, Ι,2,

---

98. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 135.

γ. *Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και διαθήκες*).

Στα 1903 μάλιστα στη Μοδέστειο Σχολή άρχισε να λειτουργεί με έξοδα του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου και Εθνικό Οικοτροφείο με Ημιγυμνάσιο, με πάνω από 150 μαθητές και πάνω από 80 μαθήτριες από την γύρω βλαχόφωνη περιοχή· Οικοτροφείο που λειτούργησε μέχρι το 1912.[99]

99. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΟΙ ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΟΙ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ι. Η εσωτερική λειτουργία των σχολείων

1. Διδακτικό - σχολικό έτος, εγγραφές, αργίες - διακοπές

1. Το σχολικό έτος άρχιζε σχεδόν σε όλα τα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας την 1η Σεπτεμβρίου και έληγε στις 30 Ιουνίου, ημέρα κατά την οποία γινόταν συνήθως και η σχολική γιορτή της «ημέρας των σχολείων» για τη λήξη των σχολικών μαθημάτων.[1] Το αντίστοιχο διδακτικό έτος άρχιζε στις 10 Σεπτεμβρίου με την έναρξη των μαθημάτων[2] και έληγε από την 22 Μαΐου μέχρι την 5η Ιουνίου του επόμενου ημερολογιακού έτους, ανάλογα με την τάξη.[3]

Σε πολλές αρωμουνικές κοινότητες τα μαθήματα συνεχίζονταν και κατά τους καλοκαιρινούς μήνες Ιούλιο και Αύγουστο. Τα μαθήματα αυτά τα παρακολουθούσαν αποκλειστικά τα παιδιά των Αρωμούνων αιγοπροβατοτρόφων, οι οποίοι παρεπιδημούσαν στις κοινότητες αυτές για τη βοσκή των ποιμνίων τους. Κάτι τέτοιο γινόταν και στην Άνω Μπεάλα, όπου η λειτουργία του σχολείου παρατεινόταν τον Ιούλιο και τον Αύγουστο με ένα ή δυο δασκάλους για να φοιτούν τα παιδιά των Φαρσαριωτών Αρωμούνων, οι οποίοι και θα ξανάφευγαν το φθινόπωρο για τα χειμαδιά τους.[4]

---

1. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 452.

2. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρία πρώτη της 25ης Αυγούστου 1898).

3. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901)..., ό. π., / Συνεδρία της 30ής Απριλίου 1899).

2. Οι εγγραφές των μαθητών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων διενεργούνταν από τους γονείς ή τους κηδεμόνες των μαθητών κυρίως από τις 20 Αυγούστου[5] και διαρκούσαν μέχρι τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου για τους ντόπιους μαθητές, ενώ για τους περιοίκους παρατείνονταν για λίγες ακόμη ή περισσότερες ημέρες: «*Αι εγγραφαί των μαθητών του γυμνασίου άρχονται από της 20ής Αυγούστου και παρατείνονται δια μεν τους επιδημούντας μέχρι της 1ης Σεπτεμβρίου, δια δε τους αποδημούντας μέχρι της 6ης Σεπτεμβρίου*».[6]

Πολλές φορές οι εγγραφές διαρκούσαν και όλη τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου και του Οκτωβρίου. Επειδή όμως οι μαθητές συνήθως ακολουθούσαν τους προβατοτρόφους γονείς τους, οι οποίοι αργά το φθινόπωρο επέστρεφαν με τα κοπάδια στα χωριά τους από τα θερινά βοσκοτόπια, οι εγγραφές παρατείνονταν ακόμη και μέχρι το Δεκέμβριο.[7]

3. Οι ημέρες των σχολικών αργιών και των διακοπών καθορίζονταν από τις σχολικές εφορείες και τους συλλόγους των διδασκόντων των κατά τόπους εκπαιδευτηρίων, με μικρές διαφορές, συνήθως όμως ήταν σχεδόν ίδιες σε όλα τα σχολεία.

Σύμφωνα με τη ΣΤ΄ συνεδρία των «*Πρακτικών συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*», οι ημέρες των σχολικών αργιών και των διακοπών για τα εκπαιδευτήρια του Μοναστηρίου τροποποιούνταν ως εξής:[8]

---

4. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 452.

5. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 192 («Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων»).

6. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρία πρώτη της 18ης Αυγούστου 1897).

7. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 59

Αργίες – διακοπές Σχολών Μοναστηρίου

«Ημέραι Σχολειακής αργίας εκπαιδευτηρίων Μοναστηρίου»	
Το άρθρον 142 του εν ισχύει Κανονισμού των Σχολών περί των Εορτών, καθ' ας αργούσι τα εκπαιδευτήρια, μετεβλήθη υπό της Κ. Αντιπροσωπείας ως εξής:	
Η 8 και 14 Σεπτεμβρίου. Η 26 Οκτωβρίου. Η 8 και 21 Νοεμβρίου. Η 6, 12, 24, 25, 26, 27 Δ/βρίου. Η 1, 6, 7, 18 και 30 Ιανουαρίου. Η 2 Φεβρουαρίου. Η 9 και 25 Μαρτίου. Η 23 Απριλίου. Η 1 και 21 Μαΐου. Το Σάββατον των Αγ. Θεοδώρων.	Η Μ. Τετάρτη μέχρι του Μ. Σαββάτου. Η Διακαινήσιμος Εβδομάς. Η ημέρα της Αναλήψεως. Το Σάββατον και η Δευτέρα της Πεντηκοστής. Το από των εξετάσεων μέχρι της 31 Αυγούστου διάστημα των διακοπών.
	Ο Πελαγονίας Ιωακείμ

2. Φοίτηση, απουσίες μαθητών – χαρακτηρισμός φοίτησης, επίδοσης και διαγωγής

1. Η φοίτηση των μαθητών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας γινόταν κατά τη διάρκεια του διδακτικού έτους καθημερινά εκτός του απογεύματος του Σαββάτου και της Κυριακής. Οι ώρες διδασκαλίας μοιράζονταν στον πρωινό κύκλο (συνήθως τρεις) από τις 9 μέχρι τις 12 και στον απογευματινό αντίστοιχα (συνήθως πάλι τρεις) από τη μία μέχρι τις τέσσερις.[9]

---

8. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία ΣΤ΄ 17 Μαρτίου 1906).

9. «Πρόγραμμα μαθημάτων του Νηπιαγωγειου Νεβέσκης κατά το σχολικό έ-

Σε κάποιες δε περιπτώσεις δεν ακολουθούσαν το παραπάνω πρόγραμμα και δεν ήταν καθορισμένες, όπως γινόταν στο πρώτο «Ελληνικό Σχολείο Βαρνάβα» Μοναστηρίου, το οποίο ιδρύθηκε το 1830, όπου οι ώρες διδασκαλίας άρχιζαν με την ανατολή του ήλιου και τελείωναν με τη δύση του.[10]

Για τις καθημερινές απουσίες των μαθητών τηρούνταν απουσιολόγια, τα οποία συμπληρώνονταν από τους απουσιολόγους – τους άριστους και επιμελείς μαθητές των τάξεων – και υπογράφονταν από το διδάσκοντα για κάθε διδακτική ώρα.

Ο υπεύθυνος δάσκαλος ή καθηγητής κάθε τάξης καταχωρούσε στο ειδικό «*βιβλίο απουσιών*» τις απουσίες των μαθητών του κατά τακτά χρονικά διαστήματα, ενώ ο Σύλλογος – συνήθως με την τελευταία συνεδρίαση της σχολικής χρονιάς – καθόριζε ανάλογα με τον αριθμό των απουσιών, ο οποίος δεν ήταν πάντοτε ο ίδιος σε όλα τα σχολεία, εάν ήταν κανονική η φοίτηση ή εάν ήταν ελλιπής, οπότε και ο μαθητής δεν προσερχόταν στις γενικές εξετάσεις του Ιουνίου, αλλά παραπεμπόταν στην εξεταστική περίοδο του Σεπτεμβρίου του επόμενου σχολικού έτους.

Οι απουσίες των μαθητών δικαιολογούνταν μόνο από τους κηδεμόνες και με την προσωπική τους παρουσία στο σχολείο ή με την ιατρική γνωμάτευση του θεράποντα γιατρού. Η βεβαίωση του γιατρού ήταν απαραίτητη και για όσους μαθητές δήλωναν ότι δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους στο μάθημα της γυμναστικής. Μάλιστα στην περίπτωση αυτή ελέγχονταν αυστηρότατα οι απέχοντες από το μάθημα της γυμναστικής μαθητές και αποκλείονταν από το σχολείο εάν δεν προσκόμιζαν τη σχετική βεβαί-

---

τος 1878-1879»: ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 26-27, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 131-132.

10. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 9.

ωση του γιατρού.

Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση παρουσιάζουμε από τα «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*», η οποία αφορούσε την αδικαιολόγητη απουσία από το μάθημα της γυμναστικής της μαθήτριας του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου Κωνσταντίνας Αργυρίου:[11]

Συνεδρία Β΄ 16 Ιανουαρίου 1906

Συνελθόντων των κ.κ. Σ. Δημητριάδου, Δ. Βαφειάδου, Α. Χρηστίδου και Ν. Τσιγκαρά προσκλήσει και υπό την προεδρείαν του Σεβ. Μητροπολίτου....

Εγένετο σκέψις περί της μαθητρίας του Παρθεναγωγείου Κωνσταντίνας Αργυρίου, ήτις, απέχουσα του μαθήματος της Γυμναστικής, αρνείται να προσαγάγη πιστοποιητικόν ιατρού ότι λόγω ασθενείας απέχει του μαθήματος τούτου, ως απήτησε παρ' αυτής η κ. διευθύντρια του Κ. Παρθεναγωγείου. Απεφασίσθη δε ίνα δια του εκ των εφόρων κ. Σ. Δημητριάδου ρηθή τη εν λόγω μαθητρία τη 19 του μηνός τούτου, ότι αν μη παρουσιάση μέχρι της 21 αυτού το υπό της Διευθυντρίας ζητηθέν ιατρικόν ποστοποιητικόν, δεν θα γείνη δεκτή ως μαθήτρια από της 23 του μηνός.

Μεθ' ο διελύθη η συνεδρία.

Οι έφοροι *(υπογραφή)*
(υπογραφές) *ο Πελαγονίας Ιωακείμ*

Για μια ολοκληρωμένη εικόνα της διακύμανσης των απουσιών των μαθητών, παραθέτουμε στη συνέχεια τη στήλη «Απουσίαι» από τους «*Γενικούς ελέγχους της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» της Γ΄ τάξης (α΄ τμήμα):[12]

---

11. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία Β΄ 16 Ιανουαρίου 1906).

12. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

ΠΙΝΑΚΑΣ 60
Διακύμανση απουσιών στη Γ΄ τάξη
της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου

Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου Σχολικό έτος 1909-1910 – Τάξη Γ΄, τμήμα α΄, μαθητές 51					
Όνομα Επώνυμο	*Απουσίες*	*Όνομα Επώνυμο*	*Απουσίες*	*Όνομα Επώνυμο*	*Απουσίες*
Ε. Δαλέγκας	99	Η. Σπύρου	21	Ν. Κάρου	32
Π. Ηλίας	31	Ε. Βατσινάρης	22	Κ. Αγγελίδης	
Θ. Χρυσάφης	52	Μ. Καραδήμος	12	Α. Πηχεών	32
Δ. Μολάς	9	Π. Παλλικάρης	31	Π. Τραϊανού	2
Δ. Δημητριάς	288	Β. Κοτζάϊας	23	Ε. Σερβίνιτς	92
Ι. Γιανάκης	63	Γ. Βιρέττας	13	Λ. Τζίμας	22
Δ. Μωμίδης	32	Α. Πυλαγόρας	53	Κ. Θωμάς	
Α. Θεοδώρου		Ι. Μοτσάνος	50	Κ. Γιαγκούλας	105
Θ. Νένας	61	Κ. Χρίστου	33	Κ. Τρώσκας	336
Χ. Χριστίδης	59	Σ. Κων/τίνου	6	Γ. Γούναρης	22
Γ. Κων/τίνου	2	Μ. Π΄΄νασταση.	42	Π. Κατσάνης	22
Ε. Βέλτσος	53	Π. Πιρλίτας	129	Μ. Σωτηρίου	
Γ. Μιχαήλ	43	Π. Κων/νίδης	33	Ν. Δημητρίου	
Σ. Γεωργίου	6	Ν. Π΄΄γεωργίου	22	Ν. Μάτσου	87
Θ. Κοσμάς	24	Β. Αναστασίου	59	Ν. Ρώμος	106
Δ. Μάζας	4	Θ. Τροχίδης	48	Α. Γραμματικ.	22
Κ. Βλυσνάκος	32	Θ. Γεωργίου		Π. Γραικός	1

2. Στα ελληνικά σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας ο χαρακτηρισμός της φοίτησης, της επίδοσης και της διαγωγής των μαθητών ήταν ενιαία:[13]

13. Για παράδειγμα: ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 16 (1876-1882 – «Γενικός έλεγχος του *Γυμνασίου Μοναστηρίου*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 61

Χαρακτηρισμός φοίτησης, επίδοσης και διαγωγής των μαθητών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων

Χαρακτηρισμός			
Φοίτησης (απουσίες)	*Επίδοσης (βαθμολογία 1-6 ή 1-10)*	*Διαγωγής*	
επαρκής ανεπαρκής (ή ελλιπής)	Άριστα Λίαν Καλώς Καλώς Σχεδόν Καλώς Μετρίως	Αξία επαίνων Αρίστη Λίαν Καλή Καλή	Σχεδόν Καλή Μετρία Αξία νουθεσίας Επιλήψιμος

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων ο χαρακτηρισμός της φοίτησης, της επίδοσης και της διαγωγής των μαθητών χαρακτηριζόταν με ειδική πράξη των διδασκόντων καθηγητών στο τέλος κάθε εξαμήνου και μετά τη διενέργεια των γραπτών εξετάσεων. Παρουσιάζουμε ως παράδειγμα και δείγμα μια σχετική συνεδρία του συλλόγου των καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου με την οποία καθοριζόταν η διαγωγή των μαθητών:[14]

Συνεδρία πέμπτη της 8ης Ιανουαρίου 1900
(Περί της διαγωγής των μαθητών κατά το Α^ον εξάμηνον)

Συνελθών ο σύλλογος των κ.κ. καθηγητών υπό την προεδρίαν του κ. Γυμνασιάρχου ώρισε την διαγωγήν ενός εκάστου των μαθητών των τε εσωτερικών και εξωτερικών κατά το πρώτον σχολ. εξάμηνον και κατεχώρισε ταύτην εν τω ειδικώ ελέγχω.

Ο Γυμνασιάρχης
(Υπογραφή)
Αλ. Ζουμετίκος

Οι Καθηγηταί
(Υπογραφές)

14. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συ-*

3. Γενικοί Έλεγχοι, Μαθητολόγια μαθητών

1. Οι *Γενικοί Έλεγχοι* και τα *Μαθητολόγια* των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας αποτύπωναν όλη τη διδακτική διαδικασία και την εξέλιξη – πρόοδο των μαθητών τους. Δυστυχώς όμως κι αυτά τα πολύτιμα στοιχεία είναι ελάχιστα, αφού δε διασώθηκαν στο πέρασμα του χρόνου.

Μέσα από την «εικόνα» τους, σε ό,τι έχει διασωθεί: Στους «Γενικούς *Ελέγχους*» παρουσιάζονται αναλυτικά: Οι μαθητές κατά εκπαιδευτήριο, κατά τάξη και κατά σχολικό έτος, η επίδοση σε κάθε μάθημα, ο τελικός βαθμός με το χαρακτηρισμό του, η διαγωγή και διάφορες σχετικές παρατηρήσεις. Στα «*Μαθητολόγια*» παρουσιάζονται αναλυτικά: Το όνομα του μαθητή, ο τόπος της γέννησής του, όπου αναγράφεται και το θρήσκευμα εάν είναι ετερόδοξος, η ηλικία, το επάγγελμα του πατέρα, ο χρόνος εγγραφής, η τάξη εγγραφής, ο αριθμός μαθητών σε κάθε τάξη, το «τεκμήριον εγγραφής», το όνομα του κηδεμόνα, τα «εκπαιδευτικά τέλη» και διάφορες σχετικές παρατηρήσεις:

2. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Γενικού Ελέγχου του Γυμνασίου Μοναστηρίου και του Ελληνικού σχολείου Μοναστηρίου (το οποίο λειτουργούσε παράλληλα με το Γυμνάσιο) του Αρχείου της Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγονίας (ΑΜΠ), έχουμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τον «*Έλεχχο της επιμελείας και διαγωγής των μαθητών*» για τα σχολικά έτη 1876-1877 και 1878-1882. Από το σώμα αυτού του «Γενικού Ελέγχου» παραθέτουμε ως παράδειγμα τα αναγραφόμενα στοιχεία, τα οποία αφορούν τη συνολική εικόνα του Γυμνασίου Μοναστηρίου για το σχολικό έτος 1876-1877:[15]

νεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου» -Σπάραγμα / Συνεδρία Πέμπτη της 8ης Ιανουαρίου 1900).

15. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 16 (1876-1882 – «Γενικός έλεγχος του *Γυμνασίου Μοναστηρίου*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 62

Γενικός έλεγχος του Γυμνασίου Μοναστηρίου

«Έλεγχος της επιμελείας και διαγωγής των μαθητών του Γυμνασίου κατά το σχολικόν έτος 1876-77»								
Όνομα και επώνυμο	*Ιερόν*	*Ελλην.*	*Λατινικά*	*Γαλλικά*	*Μαθημ.*	*Ιστορία.*	*Ολικός βαθμός*	*Διαγωγή*
Τάξις Γ΄*								
Ι. Γιάγκου	5	$3^{3/4}$	4	4	4	$3^{1/2}$	Σ.Κ. $3^{3/4}$	Λκ
Ν. Ι. Βέλλος	3	2		2	3	$2^{1/2}$		Κ.
Α. Βλατσιώτης	3	$3^{1/2}$	3	5	$3^{1/2}$	$4^{1/2}$	Σ.Κ. $3^{1/2}$	Λκ
Π. Μπίκας	5	$3^{3/4}$	$3^{1/4}$	5	$3^{1/2}$	5	Σ.Κ. $3^{1/2}$	Κ.
Η. Πίσχας	5	4	4	6	5	$5^{1/2}$	Κ. $4^{3/4}$	Κ.
Τάξις Β΄								
Δ. Νικαρούσης	1	2	2	1	2	$2^{1/2}$	Μετεξ.	
Β. Νότης	4	5	4	4	5	6	Λ. Κ.	Λκ
Κ. Νούσιας	2	$2^{1/4}$		2	2	3		
Β. Ματζάρης	3	$3^{3/4}$		$2^{1/2}$	3	4	Σ. Κ.	Λκ
Ι. Μιλώσης	2	$2^{1/2}$	2	2	3	3	Μετεξ.	
Ν. Τσιγκαράς	6	$5^{1/2}$	5	6	$5^{1/2}$	$5^{1/2}$	Λ.Κ.$5^{1/2}$	Λκ
Τάξις Α΄								
Ν. Δέδης	5	$5^{1/2}$	5	5	5	5	Λ. Κ.	Μ.
Ν. Πέμας	$3^{1/2}$	5	5	5	4	$5^{1/2}$	Κ.	Μ.
Γ. Σταύρου	$3^{1/2}$	$4^{1/2}$	3	4	3	$3^{1/2}$	Σ. Κ.	Α.
Δ. Ζάλλης	4	5	$5^{1/2}$	5	$4^{1/2}$	6	Κ. $4^{1/2}$	Μ.
Γ. Σιάρδος	3	3	$2^{1/2}$	3	3	4	Σ. Κ.	Μ.
Μ. Καλδερών		$4^{1/2}$	4	5	5	5	Κ. $4^{1/2}$	Κ.
Α. Μέξης	2	$3^{1/2}$	3	3	3	$2^{1/2}$	Σ. Κ.	Μ.
Ι. Καρούσης	2	$3^{1/2}$	4	3	3	$2^{1/2}$	Σ. Κ.	Λκ

* Στην Γ΄ τάξη διδάσκονταν επιπλέον: Ψυχολογία και Φυσική (Γιάγκου 4/4, Βέλλος 2/2, Βλατσιώτης 3/5, Μπίκας 4/5 και Πίσχας 4/5).

Επεξηγήσεις: Α. (Αρίστη), Λ.Κ. – Λκ (Λίαν Καλώς/ή), Κ. (Καλώς/ή), Σ.Κ. (Σχεδόν Καλώς/ή), Μ. (Μετρίως/ία), Μετεξ. (Μετεξεταστέος).

Ανάλογα στοιχεία αντλούμε και από τους «*Γενικούς ελέγχους της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» καθώς επίσης και α-

πό τους αντίστοιχους «*Ελέγχους, τα γενικά αποτελέσματα και τους στατιστικούς πίνακες*». Απ' αυτούς τους «Γενικούς Ελέγχους» της Μουσικείου Σχολής παραθέτουμε στον επόμενο «Πίνακα 63» ένα μικρό τμήμα το οποίο περιέχει τους πρώτους 9 μαθητές της Γ΄τάξης (α΄τμήμα) του σχολικού έτους 1901-1902.[16]

Αντίστοιχα επίσης και σύμφωνα με το «*Μαθητολόγιο του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» (σπάραγμα), αντλούμε πολύτιμα στοιχεία για την εκπαίδευση των Αρωμούνων μαθητών για τα σχολικά έτη 1911-1912 και 1912-1913. Από το Μαθητολόγιο αυτό παραθέτουμε στο μεθεπόμενο «Πίνακα 64» ένα τμήμα το οποίο αναφέρεται στους πρώτους 13 εγγραφέντες μαθητές (από τον 25° και μετά – από το σπάραγμα του Μαθητολογίου) του σχολικού έτους 1911-1912.[17]

4. Τίτλοι σπουδών - έλεγχοι, ενδεικτικά, απολυτήρια μαθητών – τυπολογία τίτλων

1. Κατά τη διδακτική και εκπαιδευτική διαδικασία στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας, χορηγούνταν στους Αρωμούνους μαθητές σε τακτά χρονικά διαστήματα οι ανάλογοι τίτλοι σπουδών, οι οποίοι πιστοποιούσαν τη φοίτηση, τη διαγωγή και την επίδοσή τους στα μαθήματα, δηλαδή πιστοποιούσαν γενικά την επιμέλεια και την πρόοδό τους. Κι αυτοί οι τίτλοι ήταν οι έλεγχοι, τα ενδεικτικά και τα απολυτήρια.

Οι έλεγχοι συντάσσονταν από το σύλλογο των διδασκόντων κάθε σχολείου και παραδίδονταν στους κηδεμόνες των μαθητών στο τέλος του πρώτου και του δευτέρου εξαμήνου, στο τέλος Ιανουαρίου και στο τέλος Ιουνίου. Ο έλεγχος του δευτέρου εξαμήνου ήταν βέβαια και το ενδεικτικό του μαθητή και πιστοποιούσε επίσημα και τη

---

16. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

17. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 63

Γενικοί έλεγχοι

Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου

Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου

Σχολικό έτος 1901-1910. Τάξη Γ΄, α΄ τμήμα – Οι πρώτοι 9 μαθητές

Αριθός Μητρώου	*Αρ.Μαθητ.*	*Αύξ.Αριθ.*	*Όνομα Επώνυμο*	*Ηλικία*	*Πατρίς*	*Επάγ-γελμα πατρός*	*Θρησκευτ.*	*Ελληνικά*	*Αριθμητική*	*Ιστορία*	*Γεωγραφία.*	*Φυσογν..*	*Πραγματ.*	*Καλλιγρ.*	*Ιχνογραφία*	*Ωδική*	*Γυμναστ..*	*Διαγωγή*	*Απουσίαι*
2215	268	1	Ε. Δαλέγκας	9	Μεγάροβον	έμπορος	9	8	5	9	6	7	6	7	7	7	6	Αρίσ.	99
2162	60	2	Π. Ηλίας	9	Μοναστήριον	μάγειρος	5	5	2	5	4	4	5	6	6	6	6	Αρίσ.	31
2154	879	3	Θ. Χρισάφης	9	Μοναστήριον	κουρεύς	9	7	5	7	5	4	5	7	7	7	6	Λ. Κ.	52
2238	140	4	Δ. Μολάς	9	Άνω Σουδενά	μάγειρος	6	6	6	6	6	5	5	6	6	7	6	Λ.Κ.	9
2165	63	5	Δ. Δημητριάδ.	9	Μοναστήριον	ράπτης	4	4	3	4	-	4	4	4	4	-	5	Καλή	288
2213	30	6	Ι. Γιανάκης	9	Μοναστήριον	έμπορος	8	3	6	7	6	6	6	7	7	7	6	Αρίσ.	63
2110	862	7	Δ. Μωρίδης	10	»	ορφανός	9	8	7	8	8	7	7	8	8	8	-	Αρίσ.	32
2478	73	8	Α. Θεοδώρου	11	»	ορφανός	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Λ.Κ.	-
2389	12	9	Θ. Νένας	10	»	ράπτης	5	6	5	5	5	5	5	6	6	8	6	Λ.Κ.	61
2222	255	10	Χ. Χριστίδης	9	»	ιατρός	6	5	4	6	6	5	5	6	6	8	6	Αρίσ.	59
2159	221	11	Γ.Κων/τίνου	10	Μοναστήριον	Υπάλληλ.	5	5	4	5	5	4	5	5	5	6	6	Αρίσ.	2
1998	220	12	Ε. Βέλτσος	10	Ρέσνα	επιστάτης	6	5	4	5	5	5	4	5	5	6	6	Καλή	53
2234	77	13	Γ. Μιχαήλ	9	Μοναστήριον	οπωροπ.	6	6	3	7	5	5	5	6	6	6	6	Αρίσ.	43

ΠΙΝΑΚΑΣ 64

Μαθητολόγιο

Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου

Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (σχ. έτος 1911-1912) Οι πρώτοι 13 εγγραφέντες μαθητές (από τον 25ο και μετά – από το σπάραγμα του μαθητολογίου)											
Α. αριθμός	*Όνομα μαθητή*	*Τόπος γεννήσεως*	*Ηλικία*	*Επάγγελμα πατρός*	*Χρόνος εγγραφής*	*Τάξις*	*Αρ. τάξεως*	*Τεκμήριον εγγραφής*	*Όνομα κηδεμόνος*	*Εκπαιδευτικά τέλη*	
										Συνοικία	*Β΄ Εξαμηνίας*
25	Κ. Π΄΄ναούμ	Μοναστήρι	15	δάσκαλ	15/9	Δ΄	2	Ενδ. Γ΄΄ Σχολ	Α. Π΄΄ναούμ	Σουλτανιέ	δωρεάν
26	Ν.Π΄΄θανασίο	»	12	ιερεύς	»	Β΄	4	» Ε΄ Αστ.Σχολ.	Π΄΄θανασίου	»	δωρεάν
27	Ν. Χατζής	»	12	παντοπ	»	Α΄	17	Στάσιμος	Γ. Χατζής	Π΄΄τραϊανο	30
28	Γ.Π΄΄θανασίο	»	14	ιερεύς	»	Δ΄	3	Ενδ. Γ΄΄ Σχολ	Π΄΄θανασίου	Σουλτανιέ	δωρεάν
29	Π.Παλληκάρη	»	13	ορφανό	»	Α΄	18	» Δ΄ Αστ. Σχ.	Α. Μπούτλη	Εκκλησίας	δωρεάν
30	Ι. Καρρίντης	»	12	τραπεζί	»	Γ΄	2	» Β΄ Σχολαρ.	Ε.Καρρίντης	Σουλτανιέ	30
31	Μ. Βιρέττας	Κρούσοβο	14	αργυρα	»	Γ΄	3	» Β΄ »	Κ. Βιρέττας	»	30
32	Γ. Βιρέτας	»	12	αργυρα	»	Α΄	19	» Δ΄ Αστ. Σχ.	» »	»	30
33	Π. Μηλώσης	Μοναστήρι	12	καφετζ	»	Α΄	20	» Δ΄ » »	Ε.Μηλώσης	»	30
34	Α. Κόλτσης	Κρούσοβο	13	ξενοδό	»	Β΄	5	» Α΄ Σχολαρ.	Ι. Κόλτσης	Μετσκούρ	30
35	Χ. Μούλας	Μοναστήρι	13	έμπορο	16/9	Β΄	6	» Α΄ »	Θ. Μούλας	Σουλτανιέ	δωρεάν
36	Θ. Κοσμά	»	11	εισπρά	»	Α΄	21	» Δ΄ Αστ. Σχ.	Κ. Κοσμά	»	30
37	Λ. Λιάσκος	»	13	ξυλουρ	»	Α΄	22	» Δ΄ »	Γ. Λιάσκος	»	30

συνολική, επιτυχημένη ή όχι επίδοση του μαθητή, στη συγκεκριμένη τάξη. Αποτελούσε δε, ο έλεγχος με προαγωγικό αποτέλεσμα, και τον τίτλο εγγραφής (Ενδεικτικό) για την επόμενη σχολική χρονιά. Στο τέλος των σπουδών κάθε τύπου σχολείου χορηγούνταν το αντίστοιχο Απολυτήριο.

Παραθέτουμε στη συνέχεια ένα σχετικό πρακτικό του Συλλόγου των Καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου «*περί αποτελεσμάτων και ελέγχων των χειμερινών εξετάσεων*» του σχολικού έτους 1899-1900:[18]

Συνεδρία έκτη της 22ας Ιανουαρίου 1900
(Περί των αποτελεσμάτων των χειμερινών εξετάσεων)

Συνελθών ο σύλλογος των κ.κ. καθηγητών υπό την προεδρία του κ. Γυμνασιάρχου προέβη εις την εξαγωγήν των αποτελεσμάτων των χειμερινών γραπτών εξετάσεων εκ των γραπτών των μαθητών, κατεχώρισεν αυτά εις τα βιβλία του ειδικού ελέγχου μετά του βαθμού της καθημερινής προόδου, εξαχθέντος εκ του καταλόγου, και παρεσκεύασε τους ιδιαιτέρους ελέγχους της επιμελείας και διαγωγής, τους διανεμηθησομένους ενί ακάστω των μαθητών, υπογράψαντος αυτούς, πάντας μεν του κ. Γυμνασιάρχου, κατά τάξεις δε του ελληνιστού ταύτης.

Ο Γυμνασιάρχης — *Οι Καθηγηταί*
(Υπογραφή) — *(Υπογραφές)*
Αλ. Ζουμετίκος

2. Από την έρευνά μας «ανακαλύφτηκαν» και «ανασύρθηκαν» από το χρόνο, τη λήθη και τα «μπαούλα» των γηραιών Αρωμούνων μαθητών και από τους απογόνους τους διάφοροι τίτλοι σπουδών, οι οποίοι χορηγήθηκαν: α) Από σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων σε Αρωμούνους μαθητές. β) Από σχολεία μη αρωμουνικών κοινοτήτων (κατά το μέγιστο μέρος του πληθυσμού τους, παρόλο ότι συνυπήρχαν και αρωμουνικές οικογένειες ή μικροί αρωμουνικοί οικισμοί) σε Αρωμούνους μαθητές.

---

18. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρία έκτη της 22ας Ιανουαρίου 1900).

Χάρη της ιστορίας της εκπαίδευσης παραθέτουμε εδώ την τυπολογία 7 τέτοιων τίτλων – 6 από σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων σε Αρωμούνους μαθητές και έναν, τον τελευταίο, από σχολείο μη αρωμουνικής κοινότητας σε Αρωμούνο μαθητή – αφού αποτελούν σύγχρονα και πολύτιμα εκπαιδευτικά έγγραφα - τεκμήρια, ντοκουμέντα για την εκπαίδευση των Αρωμούνων:

α) Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς.

Ο τίτλος παρουσιάζεται στα χρονικά πλαίσια αυτής της μελέτης αν και έχει χορηγηθεί στα 1916, γιατί επάνω του φέρει αποτυπωμένη τη σφραγίδα του Παρθεναγωγείου με τη χρονολογία 1909 και αφορά την κόρη του Αρωμούνου δασκάλου του Μοναστηρίου και μετά το 1913 Γυμνασιάρχη Κορυτσάς Ε. Τσούπτση, τη Λευκοθέα Τσούπτση. Ο τίτλος, στο επάνω μέρος του και κάτω αριστερά από την επικεφαλίδα, φέρει τη σφραγίδα της «Ιεράς Μητρόπολις Κορυτσάς – Πρεμετής – 1910» με τη χειρόγραφη μητροπολιτική γραφή – υπογραφή «† Ο Κορυτσάς Γερμανός επικυροί» και είναι τυπωμένος με κεφαλαία γράμματα:

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ
ΕΛΛΗΝ. ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ
ΚΟΡΥΤΣΑΣ

ΤΗ Λευκοθέα Τσούπτση ΕΚ Μοναστηρίου ΔΙΑΚΟΥΣΑΣΗ ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΩ ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΟΡΙΖΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΗΤΟΙ: ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΟΙΚΙΑΚΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝ, ΦΥΣΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΝ, ΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΔΕ ΤΗΝ ΝΕΝΟΜΙΣΜΕΝΗΝ ΕΞΕΤΑΣΙΝ ΚΑΙ ΚΡΙΘΕΙΣΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΒΑΘΜΟΥ 9,61 Άριστα ΔΙΔΟΤΑΙ ΤΟ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ ΤΟΔΕ ΤΑΙΣ ΠΡΟΣΗΚΟΥΣΑΙΣ ΚΕΚΥΡΩΜΕΝΟΝ ΥΠΟΓΡΑΦΑΙΣ ΚΑΙ ΤΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΔΙ ΙΝΑ ΧΡΗΣΙΜΕΥΣΕΙ ΟΠΟΥ ΔΕΙ.

Η ΔΕ ΕΝ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΔΙΑΓΩΓΗ ΑΥΤΗΣ ΥΠΗΡΞΕ Κοσμιωτάτη.

ΕΝ ΚΟΡΥΤΣΑ ΤΗ 26η ΙΟΥΝΙΟΥ 1916

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ	Η ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ	ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ
Υπογραφές (Σύγκελος, Γλιοζένης, Μπάριος)	Σφραγίδα («Ελλην. Παρθεναγωγείου Κορυτσάς») - Υπογραφή (Θεοδώρα Μήτκου)	(Φιλιππαίος, Κρόης, Κοτόκος, Γοετσετζής) [19]

β) Ενδεικτικό Ελληνικού Αστικού Σχολείου Λιβαδίου.

Χορηγήθηκε την 29η Ιουνίου του 1906 στη μαθήτρια Καλλιόπη Αν. Συλιππίδου, για να πιστοποιήσει την επιτυχή μαθητεία της στην Ε΄ τάξη του Ελληνικού Σχολείου Λιβαδίου, με το γενικό βαθμό 8,60 (λίαν καλώς):

Αριθ. Μητρώου 376
Μαθητολογίου 5

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΟΙΝΟΤΗΣ
ΛΙΒΑΔΙΟΥ (ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ)
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Η Καλλιόπη Αν. Συλιππίδου εκ Λιβαδίου Ολύμπου ετών 12 πατρός (δυσανάγνωστο επάγγελμα) διακούσασα τα παραδιδόμενα εις την Ε΄ τάξιν του Ελλ. Αστικού Σχολείου μαθήματα και δημοσία κατά το τέλος του σχολικού έτους εξετασθείσα απήντησε γενικώς μεν 8,60 (λίαν καλώς) ιδιαιτέρως δε εις έκαστον μάθημα ως εξής:

Θρησκευτικά	9,50	(άριστα)	Φυσ. Πειραματικήν	9,	(λ. κ.)
Ελληνικά	8,70	(λ. καλ.)	Φυσ. Ιστορίαν	8,50	(λ. κ.)
Τουρκικά			Καλλιγραφίαν	7,10	(καλώς)
Αριθμητικήν	9,20	(λ. καλ.)	Εκκλ. Μουσική	9,50	(άριστ.)
Γεωμετρίαν	8,20	(λ. καλ.)	Ωδικήν	10	(άριστ.)
Ιστορίαν	9,	(λ. καλ.)	Εργόχειρα	9,	(λ. κ.)
Γεωγραφίαν	9,80	(άριστα)	Γαλλικά	8,	(λ.κ.)

Η δε διαγωγή αυτής εν τω σχολείω υπήρξεν αρίστη

Εν Λιβαδίω τη 29η Ιουνίου 1906

Σφραγίδα («Εφορείας των Σχολών Λειβαδίου»)	Αρχ. Επίτροπος Παπαθεόδωρος Σακελλάριος επικυροί	Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Υπογραφή (Λύσανδρος Δημητριάδης)

Σχόλειο τέλους (μέσα στο περιμετρικό παραλληλόγραμο πλαίσιο από σύνολο έντονων και άτονων εναλλασομένων γραμμικών σχεδίων – στο κάτω μέρος, με πολύ μικρά γράμματα): Σημ. Διανέμεται δωρεάν εις πάντας τους μαθητάς εις μνήμην του αειμνήστου θείου ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ του δωρητού ΔΗΜ. ΧΑΡ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ. *Σχόλειο κάτω από το πλαίσιο* – δεξιά, με πολύ μικρά γράμματα: Τυπογραφείον ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Θεσσαλονίκη.[20]

γ) Απολυτήριο Παρθεναγωγείου Βιτωλίων.

Χορηγήθηκε την 21η Ιουλίου του 1897 στη μαθήτρια Σεβαστή Νικολάου, για να πιστοποιήσει την απόλυσή της από το Παρθεναγωγείο Βιτωλίων (Μοναστηρίου), με το γενικό βαθμό Σχεδόν καλώς 3 ½:

Αριθ. Μητρ. 106
Μαθητ. 10

ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ ΒΙΤΩΛΙΩΝ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

ΣΧΟΛΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1895-1896

Η Σεβαστή Νικολάου εκ Μοναστηρίου ετών 18 διακούσασα πάντα τα εν τη Σχολή ταύτη διδασκόμενα μαθήματα και τας νενομισμένας απολυτηρίους εξετάσεις υποστάσα εκρίθη αξία του βαθμού Σχεδόν καλώς 3 ½.
Διαγωγήν δ' επεδείξατο εν τη Σχολή ... ή Λ. Καλήν

Εν Βιτωλίοις τη 21 Ιουλίου 1897

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ	Η ΕΦΟΡΕΙΑ	Η ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ
Υπογραφές	Σφραγίδα	Υπογραφή
Μ. Πέτρου,	(της «Εφορίας των Ελλ.	Ιφ. Πασχαλίδου
Παντελής Ν. Νάκας	Εκπαιδευτικών Καταστημάτων	
	Βιτωλίων»)	

Σημείωση: Ο τίτλος – το Απολυτήριο περιβάλλεται με παραλληλόγραμμο πλαίσιο από σύνολο έντονων και άτονων εναλλασομένων γραμμικών και σχηματικών σχεδίων.[21]

---

19. *Σημείωση:* Ο τίτλος - το Απολυτήριο περιβάλλεται με παραλληλόγραμμο πλαίσιο από σύνολο έντονων και άτονων εναλλασομένων γραμμικών και σχηματικών σχεδίων με αποτύπωμα τρίφυλλου άνθους στις τέσσερις εξωτερικές γωνίες του - Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα.

20. Αρχείο ΓΙΑΝΝΗ ΑΔΑΜΟΥ, Ελασσόνα.

21. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού.* Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 11.

δ) Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου.

Χορηγήθηκε την 25η Ιουνίου του 1905 στο μαθητή Σ. Λ. Μεγδανόπουλο, για να πιστοποιήσει την απόλυσή του από το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου, με το γενικό βαθμό 7,01 (καλώς):

Αριθ. Μητρ. 1970
Αύξ. Αριθ. 19

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

Ο Στέφανος Λ. Μεγδανόπουλος εκ Μοναστηρίου ετων 22 πατρός ορφανού διακούσας τα εν τω Γυμνασίω τούτω παραδιδόμενα μαθήματα και την απολυτήριον δοκιμασίαν εν τοις της ανωτάτης (Δ΄) τάξεως μαθήμασιν υποστάς, κρίνεται άξιος του γενικού βαθμού 7,01 = καλώς και της εις το Πανεπιστήμιον φοιτήσεως.

Διαγωγήν δ' επεδείξατο 10 = αρίστην.

Οι δ' εν εκάστω μαθήματι βαθμοί αυτού εισίν οι εξής:

1. Εν τοις Θρησκευτικοίς	9,10 = π.κ.	7. Εν τη Κοσμογραφία	6,13 = καλώς
2. » » Ελληνικοίς	7,46 = καλώς	8. » » Λογική	5,50 = σχ. κ.
3. » » Λατινικοίς	6,54 = καλώς	9. » τοις Γαλλικοίς	6,70 = καλώς
4. » » Μαθηματικοίς	6,75 = καλως	10. » » Τουρκικοίς	9,58 = άριστα
5. » » Φυσικοίς	5,08 = σ.κ.	11. » τη Χημεία	
6. » » Ιστορικοίς	7,20 = καλώς	12. » » Γυμναστική	6,50 = καλώς

Εν Μοναστηρίω τη 25 Ιουνίου 1905

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ	ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ	Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
Υπογραφές	Υπογραφές	Υπογραφή
(Μ. Πέτρου,	(Επαμ. Δημητριάδης	(Α. Μ. Ζουμετίκος)
Ε. Τσούπτσης,	Ν. Νούκας),	- Σφραγίδα
Βασίλ. Νώτης,	- Σφραγίδα	(του «Ελληνικού
Παντελής Ν. Νάκας,	(της «Εφορίας των	Γυμνασίου
Δημ. Μάρκου,	Ελλ. Εκπαιδευτικών	Μοναστηρίου»)
Δ. Χατζόπουλος,	Καταστημάτων	
Αρ. Ιωαννίδης)	Βιτωλίων)	

Σχόλειο τέλους (κάτω από το περιμετρικό παραλληλόγραμο πλαίσιο από σύνολο έντονων και άτονων εναλλασομένων γραμμικών και σχηματικών σχεδίων – με πολύ μικρά γράμματα): Θεσ/νίκη. Τύποις Σ. Βασιλειάδη.[22]

ε) Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου.

Χορηγήθηκε την 28η Ιουνίου του 1911 στο μαθητή Αναστ. Κ. Σιούκα, για να πιστοποιήσει την απόλυσή του από το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου, με το γενικό βαθμό 8,63 = πάνυ καλώς:

Αριθ. Μητρ. 1573
Αύξ. Αριθ. 437

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

Ο Αναστάσιος Κ. Σιούκας εκ Γιαννοβένης ετων 21 πατρός ορφανός διακούσας τα εν τω Γυμνασίω τούτω παραδιδόμενα μαθήματα και την απολυτήριον δοκιμασίαν εν τοις της ανωτάτης (τετάρτης) τάξεως μαθήμασιν υποστάς, κρίνεται άξιος του γενικού βαθμού 8,63 = πάνυ καλώς και της εις το Πανεπιστήμιον φοιτήσεως.

Διαγωγήν δ' επεδείξατο πάνυ καλήν.

Οι δ' εν εκάστω μαθήματι βαθμοί αυτού εισίν οι εξής:

1. Εν τοις Θρησκευτικοίς			7. Εν τη Κοσμογραφία	9,10	= π. καλ.
2. » » Ελληνικοίς	8,50	= π. καλ.	8. » » Λογική	8,50	= π. καλ.
3. » » Λατινικοίς	8	= π. καλ.	9. » τοις Γαλλικοίς	7,80	= π. καλ.
4. » » Μαθηματικοίς	9,60	= άριστα	10. » » Τουρκικοίς	8	= π. καλ.
5. » » Φυσικοίς	9,70	= άριστα	11. » τη ~~Χημεία~~ Παιδαγωγ.	9	= π.καλ.
6. » » Ιστορικοίς	8,50	= π.καλ.			

Εν Μοναστηρίω τη 28η Ιουνίου 1911

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ	ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ	Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
Υπογραφές	Υπογραφές	Υπογραφή
(Ε. Τσούπτσης,	(Ν. Ν. Ζουμετίκου)	(Γ. Δ. Αναγνωστόπουλος δ.φ.)
Σ. Κ. Τάνος,	- Σφραγίδα	- Σφραγίδα
Β. Κ. Κοκκώνης,	(της «Εφορείας των	(του «Ελληνικού
Παντ. Ν. Νάκας,	Ελλ. Εκπαιδευτηρίων	Γυμνασίου
Γεώρ. Α. Κίζας,	Μοναστηρίου 1905)	Μοναστηρίου»)
Φιλόθεος Π΄΄Κων/νου,		
Αιμίλιος Μάζας)		

Σχόλειο τέλους (κάτω από το περιμετρικό παραλληλόγραμο πλαίσιο από σύνολο έντονων και άτονων εναλλασσομένων γραμμικών και σχηματικών σχεδίων – με πολύ μικρά γράμματα): Θεσ/νίκη. Τύποις Σ. Βασιλειάδη.[23]

στ) Ενδεικτικό Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου.

Χορηγήθηκε την 25η Ιουνίου του 1912 στο μαθητή Λ. Γ. Λιάσκο, για να πιστοποιήσει την επιτυχή μαθητεία του στην Αα΄ τάξη του Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου, με το γενικό βαθμό 7,07 = καλώς.

Αριθ. Μητρώου 1796
Μαθητολ. 37
Βιβλ. Πιστοπ. 2043

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ
(ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟΝ) ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ο Λάζαρος Γ. Λιάσκος εκ Μοναστηρίου, ετών 13, πατρός ξυλουργού, διακούσας τα εν τη Αα΄ τάξει του Ελληνικού σχολείου παραδιδόμενα μαθήματα και κατά το τέλος του σχολικού έτους εξετασθείς εις αυτά, κρίνεται άξιος του γενικού βαθμού 7,07 = καλώς.

Αι απουσίαι αυτού καθ' όλον το έτος εισί 9.

Διαγωγήν δ' επεδείξατο αρίστην.

Οι δ' εν εκάστω μαθήματι βαθμοί αυτού εισίν οι εξής:

1.	Εν	τοις	Θρησκευτικοίς	7	8. Εν	τοις	Ιστορικοίς 6,7
2.	»	»	Ελληνικοίς	6,5	9. »	τη	Γεωγραφία 6,5
3.	»	»	Λατινικοίς		10. »	»	Καλλιγραφία 7
4.	»	»	Τουρκικοίς	6,3	11. »	»	Ιχογραφία 8
5.	»	»	Γαλλικοίς	6,3	12. »	»	Γυμναστική 7
6.	»	»	Μαθηματικοίς	8	13. »	»	Ωδική 8
7.	»	»	Φυσικοίς	6,7			

Εν Μοναστηρίω τη 25 Ιουνίου 1912

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ
Σφραγίδα
(της «Εφορείας
των Ελλ. Εκπαιδευτηρίων
Μοναστηρίου – 1905»)

Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
Υπογραφή (Γ. Δ. Αναγνωστόπουλος)
- Σφραγίδα
(του «Ελληνικού Γυμνασίου
Μοναστηρίου»)

Σχόλειο τέλους (μέσα στο περιμετρικό παραλληλόγραμο πλαίσιο από μαιάνδρους - αριστερά): Σημ. Το Σχολαρχείον Μοναστηρίου αποτελείται εκ τεσσάρων τάξεων. *Σχόλειο κάτω από το πλαίσιο* – δεξιά, με μικρά γράμματα: Τύποις Στέφ. Παπαγεωργίου – Θεσσαλονίκη.[24]

ζ) Απολυτικό Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων.

Χορηγήθηκε τη 10η Ιουλίου του 1890 στον Αρωμούνο μαθητή από τη Φούρκα Γεώργιο Δ. Μπιάλα, για να πιστοποιήσει την αποφοίτησή του από την τετάρτη τάξη της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων, με το γενικό του Τρίτου βαθμού άξιος (6 ½):

Αριθ. Μητρ. 2570

ΖΩΣΙΜΑΙΑ ΣΧΟΛΗ

Απολυτικόν

Ο Γεώργιος Δ. Μπιάλας εκ Φούρκας μαθητής της τετάρτης του Γυμνασίου τάξεως επιμελώς μεν ακούσας των εν ταύτη διδαχθέντων μαθημάτων, χρηστώς δε διαγών τον χρόνον τούτον, εκ των τε καθ' εκάστην και των απολυτικών εξετάσεων του Τρίτου βαθμού άξιος κρίνεται (6 ½).

Εν Ιωαννίνοις τη 10 Ιουλίου 1890

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ	Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
Υπογραφές	Υπογραφή
(5 καθηγητές	(Γεώργ. Σωτηριάδης)
με την ειδικότητά τους	- Σφραγίδα
δίπλα στον καθένα)	(της Σχολής)

Παρατήρηση: α) Η γραφή ΖΩΣΙΜΑΙΑ ΣΧΟΛΗ, στο άνω μέρος, είναι τυπωμένη ανάμεσα σε κλαδιά δάφνης σε σχήμα κύκλου. β) Στο αριστερό κάτω μέρος και μέχρι τις υπογραφές και τη σφραγίδα υπάρχουν 2 σημειώσεις: Σημ. 1: *Μαθήματα της τετάρτης του Γυμνασίου τάξεως είναι:* (ακολουθούν τα μαθήματα – χωρίς βαθμό δίπλα τους). Σημ. 2: (Αναγράφεται η βαθμολογική κλίμακα). Τέλος, ο τίτλος περιβάλλεται με παραλληλόγραμμο πλαίσιο από λεπτό γραμμικό σχέδιο.[25]

---

22. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα, Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ «Η ΕΛΠΙΣ Φλώρινας», Φλώρινα, «Λεύκωμα Μοναστηριωτών», έκδοση του «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ Η ΕΛΠΙΣ Φλώρινας», Φλώρινα – Πρέσπες 1996, σελ. 47, όπου και η φωτοτυπία του Απολυτηρίου.

23. Αρχείο Σμυρνιού – Παπαθανασίου Βιολέττας, Θεσσαλονίκη, Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ Η ΚΑΡΤΕΡΙΑ» Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

3. Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Παρατηρώντας την τυπολογία και την όλη «εικόνα» των τίτλων, οι οποίοι χορηγούνταν στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων εξάγουμε τις εξής διαπιστώσεις - συμπεράσματα:

α) Οι έλεγχοι, τα ενδεικτικά και οι τίτλοι απόλυσης (τα απολυτήρια) περιείχαν τον τίτλο και την επωνυμία (όταν υπήρχε) του σχολείου, τον αριθμό μαθητολογίου του μαθητή, τα στοιχεία του μαθητή, τη βαθμολογική του επίδοση ανά μάθημα, το χαρακτηρισμό της επίδοσης και της διαγωγής, τον τόπο και την ημερομηνία έκδοσης, υπογράφονταν από το διευθυντή και τους διδάσκοντες και έφερε τη σφραγίδα του εκπαιδευτηρίου.

β) Απαραίτητη ένδειξη για τη νόμιμη εξαγωγή του τελικού αποτελέσματος του σχολικού τίτλου ήταν η αναγραφή *της «νενομισμένης εξέτασις»* ή της *«δημοσίας κατά το τέλος του σχολικού έτους εξέτασις»* του μαθητή πάνω στα διδασκόμενα μαθήματα της τάξης του.

γ) Η δυναμικότητα του σχολικού τίτλου, η οποία αντανακλούσε και το μέγεθος και την ποιότητα της παρεχομένης εκπαίδευσης, επιβεβαιωνόταν στα Απολυτήρια των Γυμνασίων με την υπογράμμισή τους ότι *«κρίνεται* (ο μαθητής) *άξιος της εις το Πανεπιστήμιον φοιτήσεως»*.

δ) *«Οι δ' εν εκάστω μαθήματι βαθμοί»* στα Ενδεικτικά και στα Απολυτήρια των μαθητών ήταν: 1. Ολοκληρωμένοι, αφού αναφέρονταν σε όλα τα διδασκόμενα μαθήματα του σχολικού έτους. 2. Αναλυτικοί, αφού η κλίμακά τους δεν ήταν μόνο αριθμητική (για παράδειγμα 8), αλλά αναφέρονταν και σε δέκατα (για παράδειγμα 6,5), ακόμα και σε εκατοστά (για παράδειγμα 9,58).

ε) Από τις υπογραφές των τίτλων πληροφορούμαστε ονόματα των σχολικών εφόρων, των δασκάλων και των διευθυντών των σχολείων, και μάλιστα αυτά είναι πιο πολύτιμα στις περιπτώσεις όπου

---

24. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 – Ενδεικτικό Α΄ τάξης Ελληνικού Σχολείου (Σχολαρχείου) Μοναστηρίου του 1912.

25. ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 199.

απουσιάζουν παντελώς άλλα στοιχεία και άλλες πηγές για τα συγκεκριμένα σχολεία των τίτλων.

στ) Οι σφραγίδες των τίτλων αποτελούν στοιχεία για την ιστορία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων και είναι πολύτιμα ντοκουμέντα, αφού συνήθως είναι αποτυπωμένες μόνο στους σχολικούς τίτλους.

ζ) Από τις υποσημειώσεις εξάγουμε και δυο άλλα διαφωτιστικά στοιχεία: Το πρώτο αφορούσε τον τόπο, το τυπογραφείο και τον εκδότη του εντύπου των τίτλων, ο οποίος ήταν: «*Τυπογραφείον Στεφάνου Παπαγεωργίου*» ή «*Τύποις Σ. Βασιλειάδη*» στη Θεσσαλονίκη. Το δεύτερο αφορούσε το χορηγό – δωρητή του εντύπου (της αξίας εκτύπωσης και της αξίας του χαρτιού του εντύπου) στη μνήμη συγγενούς, όπως αναγράφεται στον τίτλο του Λιβαδίου: «*Διανέμεται δωρεάν εις πάντας τους μαθητάς εις μνήμην του αειμνήστου θείου Δημητρίου του δωρητού Δημ. Χαρ. Παρασκευά*»

η) Η αισθητική των σχολικών τίτλων συμπληρώνεται – εκτός από την προσεγμένη εκτύπωση των κειμένων και των αντίστοιχων στηλών με τα μαθήματα και τους βαθμούς τους – και με τους περιμετρικούς παραλληλόγραμμους, γραμμικούς και σχηματικούς διακόσμους τους.

5. Σφραγίδες εγγράφων σχολείων - σχολών, εφορειών και φιλεκπαιδευτικών συλλόγων

1. Οι σφραγίδες των σχολείων – σχολών, των σχολικών εφορειών και των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας επικύρωναν με την αποτύπωσή τους τους τίτλους σπουδών των μαθητών (έλεγχοι, ενδεικτικά, απολυτήρια), τα συμβόλαια ανάληψης υπηρεσίας και μισθοδοσίας των δασκάλων καθώς και τα πιστοποιητικά – «ευχαριστήρια» για την ευδόκιμη υπηρεσία τους και γενικά τα σχολικά έγγραφα.

Επικύρωναν επίσης και τις δραστηριότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίες είχαν σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία, όπως τη διεκδίκηση οικονομικών πόρων από υπηρεσίες και φορείς (από το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, από τα Ελληνικά Προξε-

νεία, από τις Μητροπόλεις, από τους Συλλόγους και τα Σωματεία κ.ά.) και τις παρεμβάσεις και τις αναφορές για τοπικά εκπαιδευτικά ζητήματα και προβλήματα. Ο τύπος και το σχήμα των σφραγίδων καθώς και η κατασκευή τους αποφασιζόταν από τις συνεδρίες των σχολικών εφορειών με την προεδρία, σχεδόν πάντοτε, των τοπικών Μητροπολιτών.[26]

2. Στο *Μπλάτσι*: Σφραγίδα της Σχολικής Εφορείας των Σχολείων Βλάτσης: «*Επί της σχολικής σφραγίδος εικονίζετο εις το μέσον αετός, ολίγον κατωτέρω υπήρχεν η χρονολογία 1885 και εις τον περίγυρον η επιγραφή: ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΒΛΑΤΣΗΣ*».[27]

Στην *Κλεισούρα*: α) Σφραγίδα του Δημοτικού Σχολείου ή του «Ελληνομουσείου» Κλεισούρας (σε έγγραφα από το 1834 και μετά): Ωοειδής σφραγίδα με περιγραφική κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΣΦΡΑΓΙΣ ΕΛΛΗΝΟΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ*. Στη μέση φέρει εικόνα με τον Άγιο Σπυρίδωνα και στο άνω μέρος της σε ημικύκλιο μεγαλογράμματη γραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ* (κάτω και παράλληλα από την πρώτη μεγάλη περιγραφική γραφή).[28]

β) Σφραγίδα του Δημοτικού Σχολείου ή του «Ελληνομουσείου» Κλεισούρας: Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κε-

---

26. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 – Συνεδρία ΚΓ΄ 12 Οκτωβρίου 1905: «*Συνελθόντων των κ.κ. Ε. Δημητριάδου, Α. Ζάχου και Ιω. Νούσια, απόντος του κ. Ματθ. Χρήστου, προσκλήσει και υπό την προεδρείαν του Σεβ. Μητροπολίτου απεφασίσθη ίνα κατασκευασθώσι σφραγίδες των διαφόρων της πόλεως εκπαιδευτηρίων προς χρήσιν αυτών εν τοις ενδεικτικοίς και ελέγχοις των μαθητών και όπως διαιωνισθώσι και εν αυταίς τα ονόματα των ιδρυτών αυτών*».

27. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 101.

28. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 132. ΣΙΓΑΛΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 501.

φαλαιογράμματη γραφή – στο άνω και στο κάτω μέρος της σφραγίδας αντίστοιχα: *ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ. ΕΛΛΗΝΟΜΟΥΣΕΙΟΝ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ*. Στο μέσο και σε μαύρο φόντο εικονίζεται λευκόμορφος αμφορέας.[29]

γ) Σφραγίδα του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κλεισούρας «Η Ομόνοια»: Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *Ο ΕΝ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αναγράφεται με κεφαλαιογράμματη γραφή: «*Η ΟΜΟΝΟΙΑ*». Κάτω δε αναγράφεται η χρονολογία ίδρυσης του Συλλόγου: 1882. Τέλος, κάτω από τη χρονολογία και στο μέσο της αποτυπώνεται έντονος και ευδιάκριτος αστερίσκος, ο οποίος αποτυπώνεται και στο κάτω άκρο της σφραγίδας – ανάμεσα από τους δυο ομόκεντρους κύκλους και από την αρχή και το πέρας της περιγραφικής γραφής, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω: *.[30]

Στον *Κοκκινοπλό*: Σφραγίδα της Σχολικής Εφορείας της Ελληνικής Ορθοδόξου Αστικής Σχολής Κοκκινοπλού «Όλυμπος» του 1906 (σε έγγραφο του 1913): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΟΡΘ. ΑΣΤΙΚ. ΣΧΟΛΗΣ ΚΟΚΚΙΝΟΠΛΟΥ «ΟΛΥΜΠΟΣ» 1906* (η χρονολογία κάτω ακριβώς – στη μέση της ολοκύκλιας γραφής). Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται μια μορφή Αγίας.[31]

Στην *Κοριτσά*: Σφραγίδα του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς (σε Απολυτήριο του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς του σχολικού έτους 1915-1916): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφι-

---

29. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 31.

30. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας...*, ό. π., σελ. 31

31. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

κή (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΛΛΗΝ. ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ ΚΟΡΥΤΣΑΣ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται εικόνα μιας κουκουβάγιας να κάθεται δίπλα σε κλειστό βιβλίο και πάνω σε κλαδιά και πιο κάτω ακόμη η χρονολογία 1909.[32]

Στο *Κρούσοβο*: Σφραγίδα της Εφορείας των Ελληνικών Σχολών του Κρουσόβου: Άρθρο 48° του «Γενικού Κανονισμού της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος του Κρουσόβου» - 1907: «*Η εφορεία έχει ιδίαν σφραγίδα φέρουσαν πέριξ την επιγραφήν "Σφραγίς Ελληνικών Σχολών Κρουσόβου 1881", εν τω μέσω την των Τριών Ιεραρχών εικόνα με την επιγραφήν αυτών, φυλαττομένην εν τη Ιερά Μητροπόλει*».

Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό επιπρόσθετα ότι στο νεότερο «Κανονισμό της εν Κρουσόβω ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος» του 1912 και στο αντίστοιχο 54° άρθρο του, το τελευταίο τμήμα του παραπάνω παλαιότερου κανονισμού του 1907 «*φυλαττομένην εν τη Ιερά Μητροπόλει*» αντικαταστάθηκε από το «*φυλαττομένην παρά τω ταμία και τίθεται επί παντός εγγράφου κατόπιν αποφάσεως της Εφορείας*».[33]

Στην *Λάϊστα*: Σφραγίδα των «Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κοινότητας Λάϊστας»: «*Ήταν στρογγυλή, έφερε στο πάνω μέρος στεφάνι από κλαδιά αμπέλου με φιλοτέχνηση φύλλα και καρπούς αμπέλου, στο μέσο είχε κουκουβάγια με ανοιχτά μάτια, που στηρίζονταν σε κλαδιά ελιάς*».[34]

---

32. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα – Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς του 1916.

33. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 274 («Γενικός Κανονισμός της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Κρουσόβου» - 1907), 285 («Κανονισμός της εν Κρουσόβω ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος» – 1912), πρβλ. και ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 93, 108

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): α) Σφραγίδα της Εφορείας της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Λειβαδίου (σε έγγραφο του 1904): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΟΡΘΟΔ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΛΕΙΒΑΔΙΟΥ. Στη μέση* αποτυπώνεται ο αριθμός – χρονολογία: 1880 και ακριβώς κάτω φέρει διακοσμητικό γράφημα σε απομίμηση φύλλων – άνθους.[35]

β) Σφραγίδα της Σχολικής Εφορείας Λιβαδίου (σε έγγραφο του 1892 και σε Ενδεικτικό του Ελληνικού Αστικού Σχολείου Λιβαδίου του 1906): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *Η ΕΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ ΛΕΙΒΑΔΙΟΥ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται εικόνα φοίνικα (το μυθικό πτηνό που αναγεννιέται από την τέφρα του) με ανοιγμένα φτερά.[36]

Στο *Μεγάροβο*: Σφραγίδα της Εφορείας των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων του Μεγαρόβου (σε έγγραφο του 1904): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΦΟΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΜΕΓΑΡΟΒΟΥ*. Στη μέση φέρει εικόνα με τη μορφή μιας κουκουβάγιας να κάθεται πάνω σε δυο κλαδιά δάφνης – ένα να είναι στραμμένο αριστερά και ένα στραμμένο δεξιά.[37]

---

34. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51.

35. ΑΥΕ, 9 Μαΐου 1904, αρ. 1662 (Αίτημα – επιστολή των «προκρίτων της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Λειβαδίου προς τον Υπουργόν των Εξωτερικών – Αθήνας».

36. ΑΜΘ (Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης), Φάκελος: *Ιερές Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4735, 7 Νοεμβρίου 1892 (υπογράφουν: «οι αντιπρόσωποι της κοινότητος» και «οι Έφοροι» Λιβαδίου Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α., *Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, «Μακεδονικά» 14 (1974), σελίδα 72., Αρχείο ΓΙΑΝΝΗ ΑΔΑΜΟΥ (προσωπικό), Ελασσόνα – Ενδεικτικό Ε΄ τάξης του Ελληνικού Αστικού Σχολείου Λιβαδίου του 1906.

Στο *Μοναστήρι* (Βιτώλια): α) Σφραγίδα των Ελληνικών Εκπαιδευτικών Καταστημάτων των Βιτωλίων (Μοναστηρίου – σε έγγραφο του 1888 και σε Απολυτήριο του Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου του 1905): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) εικόνα δάφνινου στεφανιού με μικρό άνοιγμα στο επάνω μέρος και εσωτερική περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *Η ΕΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΒΙΤΩΛΙΩΝ.*[38]

β) Σφραγίδα της «Εφορείας των Σχολών Μοναστηρίου»: Άρθρο 46ον του «Κανονισμού της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος της πόλεως των Βιτωλίων» του έτους 1896: «*Η Εφορεία κέκτηται ιδίαν σφραγίδα ην κρατεί ο Πρόεδρος και ήτις φέρει τα εξής γράμματα. "Σφραγίς της Εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Μοναστηρίου". Δι' αυτής σφραγίζει πάντα τα εξερχόμενα αυτής έγγραφα και τα συμβόλαια των διδασκόντων*».[39]

γ) Σφραγίδα της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου (στους Γενικούς Ελέγχους της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου των σχολικών ετών 1903-1911): Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΜΟΥΣΙΚΕΙΟΣ ΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ.* Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται περιγραφικά (με λευκό φόντο) σε δυο κάθετες (μη διασταυρούμενες) στήλες το σχήμα του σταυρού. Κάθετα της κάθετης στήλης του σταυρού και στο κάτω μέρος (ανά-

---

37. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα),* «Μακεδονικά» 21 (1981), σελ. 312.

38. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου),* Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 53, υποσ. 16, Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα – Απολυτήριο Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου του 1905.

39. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας),* τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 192 («Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων»).

μεσα από την αρχή και το τέλος της γραφής) είναι αποτυπωμένο το σχήμα του αστερίσκου (*).[40]

δ) Σφραγίδα της «Εφορείας των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων του Μοναστηρίου» (σε Ενδεικτικό του Ελληνικού Σχολείου – Σχολαρχείου Μοναστηρίου του σχολικού έτους 1911-1912 και σε Απολυτήριο του Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου του σχολικού έτους 1910-1911). Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται περιγραφικά (με λευκό φόντο) σε δυο κάθετες (μη διασταυρούμενες) στήλες το σχήμα του σταυρού, στο κάτω μέρος του οποίου αναγράφεται η χρονολογία 1905.[41]

ε) Σφραγίδα του Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (σε Απολυτήριο του Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου του σχολικού έτους 1904-1905 και σε Ενδεικτικό του Ελληνικού Σχολείου - Σχολαρχείου Μοναστηρίου του σχολικού έτους 1911-1912). Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται το περιγραφικό σχήμα κουκουβάγιας να κάθεται πάνω σε κλαδί ελιάς.[42]

---

40. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

41. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 – Ενδεικτικό Α΄ τάξης του Ελληνικού Σχολείου του Μοναστηρίου του 1912, Αρχείο Σμυρνιού - Παπαθανασίου Βιολέττας, Θεσσαλονίκη και Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ Η ΚΑΡΤΕΡΙΑ» Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη – Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου του Μοναστηρίου.

42. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα – Απολυτήριο Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου του 1905, ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 – Ενδεικτικό Α΄ τάξης του

Στη *Νέβεσκα*: α) Σφραγίδα της Σχολικής Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Νέβεσκας (σε έγγαφο της 8ης Ιουλίου 1897): «*Σφραγίς σχήματος κυκλοτερούς φέρουσα μεν τας λέξεις "Εφορεία των Ελληνικών Σχολείων Νεβέσκης", εν τω μέσω δε, δυο χείρας εν συμπλέγματι*".[43]

β) Σφραγίδα του Ελληνικού Σχολείου της Νέβεσκας (ή αλλιώς «Αστική Σχολή αρρένων Νεβέσκης» ή «Ελληνικόν Σχολαρχείον Νεβέσκης») – σε έγγραφο του έτους 1908: «*Η σφραγίς του* (Ελληνικού) *σχολείου* (Σχολαρχείου) *σχήματος ωοειδούς, έφερε τα γράμματα "Ελληνικόν Σχολείον Νεβέσκης", εν δε τω μέσω βιβλίον ανοικτόν*».[44]

γ) Σφραγίδα της Εφορείας των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Νέβεσκας (σε έγγραφο της 6ης Μαΐου 1913): «*Σφραγίς φέρουσα γύρωθεν μεν τα γράμματα "Εφορεία Ελλην. Εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης", εν μέσω δε, γλαύκα*».[45]

Στη *Σαμαρίνα*: α) Σφραγίδα της Εφορείας των Εκπαιδευτηρίων της Σαμαρίνας (σε εκπαιδευτικά έγγραφα της σχολικής εφορείας – 1882[46]). Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΦΟΡΕΙΑ ΕΝΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΣΑΜΑΡΙΝΗΣ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος και ένας άλλος εσωτερικός κύκλος, στο μέσο του οποίου αποτυπώνεται το περιγραφικό σχήμα κουκουβάγιας να κάθεται πάνω σε κλαδί ελιάς, κάτω δε από το

Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου του 1912, Αρχείο Σμυρνιού – Παπαθανασίου Βιολέττας, Θεσσαλονίκη και Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ Η ΚΑΡΤΕΡΙΑ» Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη – Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου.

43. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 51, υποσ. 7.

44. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης*..., ό. π., υποσ. 18.

45. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης*..., ό. π., σελ. 53.

46. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 31.

κλαδί η χρονολογία 1882.

β) Σφραγίδα της Εφοροεπιτροπής της Ορθόδοξης Κοινότητας Σαμαρίνας (σε εκπαιδευτικά έγγραφα της Εφοροεπιτροπής – 1892[47]). Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΦΟΡΟΕΠΙΤΡΟΠΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΣΑΜΑΡΙΝΗΣ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος και μέσα φέρει με τη σειρά, από πάνω προς τα κάτω, μικρό διακοσμητικό σχέδιο και τη γραφή (σε τρεις σειρές): *ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ 1892*.

Στο *Τύρνοβο*: Σφραγίδα των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Τυρνόβου (σε έγγραφο του 1904). Στρόγγυλη σφραγίδα με περιγραφική (ολοκύκλια) κεφαλαιογράμματη γραφή: *ΕΛΛΗΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΤΥΡΝΟΒΟΥ*. Παράλληλα με τη γραφή και το περίγραμμα του κύκλου είναι εγγεγραμμένος εσωτερικός κύκλος από μικρά κάθετα σφηνοειδή γραφήματα, στο χώρο του οποίου: στο μέσο και στο άνω μέρος του φέρει μικρή εικόνα με ασαφή παράσταση, πιο κάτω μια γραμμή (η διάμετρος του εσωτερικού κύκλου) και στο κάτω (από τη διάμετρο) μέρος του αποτυπώνεται ο αριθμός – χρονολογία: 1906.[48]

3. Παρατηρήσεις – Συμπεράσματα:

Παρατηρώντας το κείμενο, τις παραστάσεις, το σχήμα και τις διαστάσεις των παραπάνω σφραγίδων των εγγράφων των σχολείων και των σχολών, των εφορειών και των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων που λειτουργούσαν στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων της Δυτικής Μακεδονίας, σημειώνουμε:

α) Οι περισσότερες σφραγίδες είναι αποτυπωμένες με μαύρο χρώμα – μελάνι. Ελάχιστες αποτυπώνονται όμως και με κόκκινο χρώμα.

β) Εκτός από μια, όλες οι άλλες σφραγίδες έχουν κυκλικό σχήμα, με διάμετρο 3 με 3,5 εκατοστά. Μια σφραγίδα έχει ωοειδές σχή-

---

47. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα...*, ό., π., σελ. 31.

48. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, «Μακεδονικά» 21 (1981), σελ. 314.

μα, με πλάτος 3,5 εκατοστά.

γ) Όλες οι σφραγίδες περιγραφικά αναγράφουν το φορέα της εκπαίδευσης, τη σχολική μονάδα και το χρόνο της ίδρυσής τους (σχολικές εφορείες, σχολεία, επωνυμίες, εκπαιδευτικοί σύλλογοι – το έτος αριθμητικά).

δ) Οι παραστάσεις των σφραγίδων αποτυπώνουν θέματα - σύμβολα: 1. Θρησκευτικά: Σταυροί και Άγιοι. 2. Εθνικά: Χειραψίες (σύμβολα ενότητας και αγωνιστικότητας), κλαδιά δάφνης ή δάφνινα στεφάνια (σύμβολα ελπίδας και δόξας), κλαδιά ελιάς (σύμβολα συνδιαλλαγής, συμφιλίωσης, συνεργατικότητας, φιλίας και ειρήνης) και την εικόνα φοίνικα με ανοιγμένα φτερά (το μυθικό πτηνό που αναγεννιέται από την τέφρα του – σύμβολο εθνικής αναγέννησης). 3. Εκπαιδευτικά: Ανοιχτά βιβλία, κουκουβάγιες (σύμβολα της παιδείας). 4. Διακοσμητικά: Γραμμικές (κύκλοι, γραμμές) και σχηματικές παραστάσεις (διάφορα γραφήματα – απλά σχήματα και διαγράμματα και αστερίσκοι).

6. Σχολικές ποινές

1. Μέσα στα πλαίσια της διαπαιδαγώγησης των νέων Αρωμούνων σημαντική θέση κατείχε και ο συνετισμός τους με την επιβολή της σχολικής ποινής – της τιμωρίας. Βέβαια μέχρι του επιτρεπομένου βαθμού η ποινή συντελούσε στο σωφρονισμό του παρεκτρεπομένου μαθητή και στον παραδειγματισμό των υπολοίπων. Οι ποινές, συνήθως οι «*εφήμερες*» αποβολές, επιβάλλονταν από το διευθυντή και το σύλλογο των διδασκόντων του σχολείου, ενώ οι «*διαρκείς*» αποβολές επιβάλλονταν αντίστοιχα από την εφορεία – τους σχολικούς εφόρους.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σχολικής ποινής, με αποβολή από τα μαθήματα, έντεκα μαθητών του Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου λόγω «στάσεως», σημειώνουμε από τα «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» του σχολικού έτους 1905-1906. Σύμφωνα μ' αυτά επιβλήθηκε σε 9 μαθητές η ποινή της «*εφήμερης αποβολής*» και σε δυο «*διαρκεστάτη καθ' όλον το σχολικόν έτος αποβολή*». Επειδή όμως ο σύλλογος των καθηγητών υπερέβη τη δικαιοδοσία του και επέβαλε τον Κανονισμό

των Εκπαιδευτηρίων Μοναστηρίου, γι' αυτό τέθηκε το θέμα σε κοινή συνεδρίαση με τη σχολική εφορεία, η οποία είχε και τη δικαιοδοσία για μεγαλύτερη ποινή. Σ' αυτή τη συνεδρία κρίθηκε «*ότι η των αποδειχθέντων ως πρωταιτίων επιβαλλομένη τοιαύτη τιμωρία είναι αυστηροτέρα του δέοντος*», γι' αυτό και ο σύλλογος των καθηγητών με νέα συνεδρίασή του πρότεινε στην εφορεία τον «*μετριασμό εις μηνιαίαν την επ' αόριστον αποβολήν των μαθητών της Γ' του Ελληνικού Σάντη και Βακράτση*», πρόταση που τελικά έγινε αποδεκτή από τη σχολική εφορεία.[49]

2. Πολλές φορές όμως οι σχολικές ποινές ήταν βίαιες και εξοντωτικές και βέβαια δεν οδηγούσαν στον αναμενόμενο συνετισμό και τον παραδειγματισμό.

Σημειώνουμε εδώ για την ιστορία των σχολικών ποινών τους «τρόπους» και τις «μορφές» με τις οποίες επιβάλλονταν τα σκληρά και «σπαρταριστά παιδονομικά μέσα» στο «Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου», το γνωστό ως «*Σχολείο του Φάλαγγα*» στην Άνω Μπεάλα (κεφ.3° – Α. ΙΙ. 1. *Γνωστότερα σχολεία*): α) Χτυπήματα (μέχρι και 50 φορές) με λεπτή βέργα ή ξύλινο ρόπαλο στις παλάμες των χεριών – το λεγόμενο «ξύλο». β) Χτυπήματα με ξύλινο ρόπαλο στα γυμνά πέλματα των ποδιών – ο λεγόμενος «φάλαγγας». γ) Χτυπήματα με λεπτή βέργα στα «πισινά». δ) Παραμονή σε όρθια στάση στο ένα πόδι, χωρίς εναλλαγή. ε) Παραμονή πάνω στα γόνατα στη σκληρή ξύλινη επιφάνεια του θρανίου με ταυτόχρονο κρέμασμα από τα πόδια ενός ή δυο δοχείων ή σταμνιών των 5-10 οκάδων με νερό! στ) «Φυλάκιση» σε υπόγειο σκοτεινό μέρος του σχολείου σε ύπτια θέση! ζ) Γέμισμα – «μπούκωμα» του στόματος με στάχτη από ξύλα![50]

---

49. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρίες: Δ', 10 Φεβρουαρίου 1906 – Ε', 14 Μαρτίου 1906).

50. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 450.

7. Εξετάσεις, βαθμολογία, επιθεωρήσεις, βραβεία

1. Τα σχολεία στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας οργανώνονταν κάτω από την εποπτεία των τοπικών κοινωνιών, των Μητροπόλεων και των Προξενείων, όπως φαίνεται μέσα από την παρουσίαση της εκπαίδευσης των Αρωμούνων.

Μέσα στις διαδικασίες των εκπαιδευτικών λειτουργιών εντάσσονταν και οι εξετάσεις των Αρωμούνων μαθητών. Αυτές συνήθως καθορίζονταν από τους συλλόγους των διδασκόντων κάθε σχολείου και χωρίζονταν σε τέσσερις κατηγορίες, ήταν δηλαδή: οι *χειμερινές*, οι *κανονικές* ή *γενικές*, οι «*μισές*» και οι *εξετάσεις του Σεπτεμβρίου*. Κάθε σχολείο δε διενεργούσε κάποιες ή τις περισσότερες απ' αυτές. Οι ημέρες των εξετάσεων γνωστοποιούνταν στους μαθητές με σχετικές ανακοινώσεις του συλλόγου των καθηγητών κάθε σχολείου και το διάγραμμα αυτό τηρούνταν στις περισσότερες περιπτώσεις. Δεν ήταν όμως σπάνιες και κάποιες αναβολές, οι οποίες προέκυπταν για διάφορους λόγους και σ' αυτές όμως τις περιπτώσεις γινόταν οι σχετικές ανακοινώσεις και ενημερώσεις:[51]

α) *Οι χειμερινές εξετάσεις* στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου ήταν *γραπτές* και διενεργούνταν μετά τις εορτές - αργίες των Χριστουγέννων και του Νέου έτους, συνήθως μεταξύ 11ης και 14ης Ιανουαρίου, ενώ στη συνέχεια ακολουθούσε συνήθως και ένα διήμερο αργίας: «*Αι χειμεριναί γραπταί εξετάσεις άρχονται τη 11 Ιανουαρίου, ημέρα Δευτέρα και διαρκούσιν επί τέσσαρας ημέρας μέχρι της 14ης Ιανουαρίου, ημέραν Πέμπτης κατά το επί τούτω εκδοθησόμενο πρόγραμμα. Μετά τας εξετάσεις το γυμνάσιο αργεί επί δυο ημέρας προς ανάπαυλαν των μαθητών και διόρθωσιν των τετραδίων υπό των κ.κ. καθηγητών*».[52]

---

51. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 50.

52. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρία Τετάρτη της 17ης Δεκεμβρίου 1898).

β) *Οι κανονικές* ή *γενικές εξετάσεις* γίνονταν σχεδόν σ' όλα τα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων και ήταν *γραπτές* και *προφορικές*. *Οι γραπτές* διενεργούνταν συνήθως από τη 14η μέχρι την 20ή Ιουνίου. Αντίστοιχα *οι προφορικές* άρχιζαν την 20ή Ιουνίου και έληγαν πανηγυρικά την 30ή, κατά την καθιερωμένη γιορτή για τη λήξη του σχολικού έτους. Κατά την ημέρα αυτή ενώπιον των γονέων και των κηδεμόνων τους και ενώπιον ακροατηρίου εξετάζονταν προφορικά οι μαθητές με ερωτήσεις των δασκάλων τους στη διδαχθείσα ύλη των μαθημάτων τους και επιδίδονταν οι τίτλοι των σπουδών τους (τα Ενδεικτικά και τα Απολυτήρια). Διευκρινίζουμε ακόμη ότι σε πολλά σχολεία η «επίσημη τελετή των εξετάσεων» αντί την 30ή Ιουνίου γινόταν την 25η του ίδιου μήνα, «*καθ' ην γενήσεται η διανομή των απολυτηρίων και εξετασθήσονταί τινες των μαθητών είς τισι μαθήμασιν*».[53]

γ) Κατά τις «*μισές*» λεγόμενες εξετάσεις, οι μαθητές εξετάζονταν κατά τη γιορτή των Τριών Ιεραρχών, τη γιορτή των Γραμμάτων, στη «μισή» ύλη, η οποία είχε διδαχτεί μέχρι τότε από την έναρξη της σχολικής χρονιάς.

δ) Κατά *τις εξετάσεις του Σεπτεμβρίου* διενεργούνταν οι εξετάσεις των παραπεμφθέντων και επανεξεταστέων μαθητών και οι *εισαγωγικές εξετάσεις* στα σχολεία των ανώτερων βαθμίδων, όπως στα Γυμνάσια.[54]

2. Μετά τις γραπτές και προφορικές εξετάσεις ανακοινώνονταν με πράξη του συλλόγου των διδασκόντων τα αποτελέσματα με τη

---

53. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρία έκτη της 22ας Ιανουαρίου 1900).

54. «Αι εξετάσεις αι τε εισαγωγικαί των έξωθεν προσερχομένων μαθητών και αι των κατά Σεπτέμβριον παραπεμφθέντων και αι επανεξετάσεις των εις τινά μόνον μαθήματα επανεξεταστέων μαθητών του Γυμνασίου άρχονται τη 3η Σεπτεμβρίου, ημέρα Τετάρτη, και παρατείνονται μέχρι της 6ης του αυτού μηνός, ημέρας Σαββάτου, κατά το επί τούτω εκδοθησόμενον πρόγραμμα» (ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24, ό. π., Συνεδρία πρώτη της 18ης Αυγούστου 1897).

σχετική βαθμολογία, η οποία και αναγραφόταν στους σχετικούς τίτλους (Ελέγχους - Αποδεικτικά, Απολυτήρια). Σημειώνεται βέβαια πώς η τελική βαθμολογία κάθε εξαμήνου εξαγόταν από το συνυπολογισμό του βαθμού των γραπτών ή των προφορικών εξετάσεων και του *βαθμού «της καθημερινής προόδου* (κάθε μαθητή), *εξαχθέντος εκ του καταλόγου»*,[55] δηλαδή του καθημερινού «προφορικού βαθμού» σήμερα.

Για τον καθορισμό του γενικού μέσου όρου της επίδοσης ανά τάξη και τον αντίστοιχο χαρακτηρισμό της επίδοσης των μαθητών ξεχωριστά, γίνονταν οι σχετικοί υπολογισμοί των αντίστοιχων βαθμολογικών αποτελεσμάτων της ετήσιας προόδου των μαθητών από τους υπεύθυνους ανά τάξη καθηγητές. Δυο τέτοια πολύτιμα ντοκουμέντα για την ιστορία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων είναι τα *«έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών»*. Είναι δυο πρόχειρα φύλλα, από τους προσωπικούς υπολογισμούς κάποιου καθηγητή με τις προσθέσεις των βαθμών όλων των μαθημάτων και τη διαίρεσή τους για την εξαγωγή του ετήσιου γενικού βαθμού, τα οποία εντοπίσαμε στο φάκελο 37 του Αρχείου της Ιεράς Μητρόπολης Πελαγονίας.[56]

Όσοι από τους μαθητές *«των μη κεκτημένων τας δεούσας δυνάμεις ή προσόντα»*, είτε από ελλιπή φοίτηση είτε από απορριπτική προφορική και γραπτή εξέταση κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, δεν προσέρχονταν στις γενικές εξετάσεις του Ιουνίου, αλλά παραπέμπονταν στην εξεταστική περίοδο του Σεπτεμβρίου του επό-

---

55. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24, ό. π., Συνεδρία έκτη της 22ας Ιανουαρίου 1900)

56. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 (*«Έξι έγγραφα αναφορών προς την Εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της κοινότητας Πελαγωνείας (1887-1899) – Τρία έγγραφα λογαριασμών των εφορειών ιδρυμάτων του Μοναστηρίου (1912-1913) – Κατάλογοι καθηγητών και διδασκάλων Τυρνόβου, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Νικοπόλεως – Δύο έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών – Παραγγελία βιβλίων – Ενδεικτικά Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912) – Φύλλο βαθμολογίου – Φύλλο Μαθητολογίου (1912-1913»*).

μενου σχολικού έτους.[57] Επίσης το ίδιο γινόταν για μετεξέταση, μόνο σε κάποια μαθήματα στα οποία είχε υστερήσει βαθμολογικά ο μαθητής.

Όλες οι παραπάνω σχολικές και εκπαιδευτικές εργασίες καθορίζονταν και επικυρώνονταν με την τελευταία – συνήθως – συνεδρία του συλλόγου των διδασκόντων, η οποία αναφερόταν «*στα αποτελέσματα των γενικών εξετάσεων και τις τελευταίες εργασίες του διδασκαλικού συλλόγου*». Σύμφωνα μ' αυτή τη συνεδρία λοιπόν ανακοινωνόταν ο πίνακας (τα αποτελέσματα) των προαχθέντων, των επανεξεταστέων και των μαθημάτων στα οποία απορρίφτηκαν και των απολυομένων μαθητών. Καθόριζε ο Σύλλογος επίσης «*την διαγωγήν και εξαγωγήν των απουσιών ενός εκάστου των μαθητών, καταχωρών αυτάς εν τω γενικώ ελέγχω*», συνέτασσε και υπέγραφε τους Ελέγχους και τα Απολυτήρια και ανακοίνωνε στους μαθητές το χρονοδιάγραμμα των εγγραφών και των εξετάσεων της επόμενης σχολικής χρονιάς.[58]

3. Σε πολλές περιπτώσεις οι ελληνικές προξενικές αρχές και οι μητροπολίτες – πέρα από την οποιαδήποτε αρωγή τους – αναλάμβαναν προσωπικά και την παρακολούθηση της λειτουργίας των σχολικών μονάδων:

Έτσι ο Μητροπολίτης Πρεσπών και Αχριδών έκανε και τον *επιθεωρητή των σχολείων* της περιοχής του. Για το σκοπό αυτό πήγαινε και στην αρωμουνική *Άνω Μπεάλα* για να επιθεωρήσει τα σχολεία της και μάλιστα παρέμενε εκεί συνήθως από τη 15η Ιουνίου μέχρι την 1η Ιουλίου κάθε χρονιάς. Ακόμη στα πλαίσια αυτής της παραμονής του παρευρισκόταν ως επίσημο και τιμώμενο πρόσωπο ανάμεσα στους σχολικούς εφόρους κατά τη σχολική γιορτή για τη λήξη

---

57. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα / Συνεδρίαση ογδόη της 3ης Ιουνίου 1900).

58. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 24, ό. π., Συνεδρίαση ενάτη της 10ης Ιουλίου 1900).

των μαθημάτων την 30ή Ιουνίου, ημέρα κατά την οποία διεξάγονταν ενώπιον των γονέων και των κατοίκων και οι εξετάσεις των μαθητών.[59]

Στα πλαίσια αυτών των αρμοδιοτήτων, στα 1861, ο πρώην πατριάρχης Αλεξάνδρειας Καλλίνικος επιθεώρησε τα σχολεία του *Λιβαδίου* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο). Κατά την επιθεώρηση δε αυτή επεσήμανε το πνευματικό έργο της λιβαδιώτικης εκπαίδευσης καθώς επίσης και την ευσέβεια των κατοίκων.[60]

Σε πολλές περιπτώσεις όμως γινόταν επιτακτικός και ο ορισμός ειδικού επιβλέποντος διοικητικού οργάνου και «*η θέσις Επιθεωρητού των Βλαχοφώνων κοινοτήτων είνε απαραίτητος το μεν ένεκα της μεγάλης αποστάσεως των κοινοτήτων τούτων από της έδρας της Προξενικής ημών αρχής, αύτη καθιστά ημίν αδύνατον τον έλεγχον της εργασίας του διδάσκοντος προσωπικώς όπερ ίσως διαφοροτρόπως παραστά ημών την κατάστασιν, της προόδου των βλαχοφώνων μαθητών και της υποδείξεως μεθόδου διδασκαλίας στους διδασκάλους συμφώνως προς τας κρατούσας αρχάς παρά ταις ξενογλώσσεσι κοινότησιν, το δε διότι ο επιθεωρητής δύναται να χρησιμοποιηθή και εις διαφόρους ειδικάς του Προξενείου τούτου υπηρεσίας, όπερ ένεκεν ασημάντων πολλάκις λόγων και ζητημάτων υφίσταται μεγάλας δαπάνας δια την αποστολήν προσώπων εις τα τόσον απεμακρυσμένα εκείνα μέρη προς παροχήν οδηγιών και πληροφοριών*», όπως μας πληροφορεί σχετικό έγγραφο του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας.[61] Σύμφωνα μ' αυτό αιτούνταν προς την Επιτροπή της Ελληνικής Εκκλησίας

---

59. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 452.

60. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79, πρβλ. και ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 88.

61. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1910 (Προς την προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπήν – πρόταση ορισμού θέσης επιθεωρητή βλαχόφωνων κοινοτήτων) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 97.

και Παιδείας να προβλεφτεί στον προϋπολογισμό του νέου σχολικού έτους 1910-1911 και η σχετική πίστωση για την προαναφερόμενη θέση του Επιθεωρητή των Βλαχόφωνων κοινοτήτων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας.

4. *Τα βραβεία* στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων αφορούσαν: α) Την ηθική επιβράβευση των επιμελών μαθητών. β) Την οικονομική ενίσχυση των επιμελών μαθητών καθώς και των άπορων και των ορφανών μαθητών από πόρους εκπαιδευτικών διαθηκών και κληροδοτημάτων αντίστοιχα. Οι βραβεύσεις των μαθητών πραγματοποιούνταν σε επίσημη τελετή κατά την εορτή των εκπαιδευτηρίων:

Στο *Μοναστήρι*, κατά την εορτή του Κεντρικού Παρθεναγωγείου, του σχολικού έτους 1906-1907, με πρόταση της Διευθύντριας Ελένης Α. Πηχιώνος υποβλήθηκε κατάλογος επιμελών και άριστων μαθητριών για το βραβείο των 100 οθωμανικών λιρών από τη διαθήκη του Ιωάννη Δημητριάδη, ο οποίος περιλάμβανε:

«*1. Την Αιμιλίαν Βλαδίκα, εκ Μοναστηρίου ετών 17 πατρός ορφανής, απολυθείσης με τον βαθμόν 8,85 = λ. καλώς και με διαγωγήν Αρίστην.*

2. Την Ουρανίαν Μιχαήλ εκ Μοναστηρίου ετών 17 πατρός οπλοποιού, απολυθείσης με τον βαθμόν 8,61 = λ. καλώς, και με διαγωγήν Αρίστην.

3. Την Αγλαΐαν Μητσώλη εκ Μοναστηρίου ετών 17, πατρός ορφανής, απολυθείσης με τον βαθμόν 9,20 = λ. καλώς και με διαγωγήν Αρίστην.

4. Την Μαρίαν Αθανασίου εκ Μοναστηρίου, ετών 17 πατρός εργάτου, απολυθείσης με τον βαθμόν 6,55 = καλώς και με διαγωγήν αρίστην».[62]

Στη *Σαμαρίνα*, από την έρευνά μας, εντοπίσαμε 4 άπορους και επιμελείς μαθητές, οι οποίοι επιβραβεύτηκαν οικονομικά για να συ-

---

62. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία Θ΄ 16 Απριλίου 1907).

νεχίσουν τις ανώτερες σπουδές τους: Ο Μαθητής Ζήσης Ιωάννου Γάτσας προτάθηκε από τη Σχολική Εφορεία των Εκπαιδευτηρίων της Σαμαρίνας «*Προς το έντιμον Προεδρείον της εν Αθήναις προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και παιδείας Επιτροπής*» για να του χορηγηθεί οικονομικό βοήθημα, ώστε να αποπερατώσει τις σπουδές του στο Γυμνάσιο της Λάρισας. Οι μαθητές Ζήσης Κιοσές και Επαμεινώνδας Σακελλαρίου σπούδασαν ως υπότροφοι του Βελιείου κληροδοτήματος στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Ο Μαθητής Ζησάκης επίσης, έλαβε αντίστοιχη υποτροφία για σπουδές στο Διδασκαλείο της Αθήνας.[63]

8. Σχολικές εκδηλώσεις

α) Σχολικές γιορτές – προγράμματα εορτών, «ημέρα των σχολείων»

1. *Σχολικές γιορτές* γίνονταν σ' όλα τα σχολεία στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας. Για τις γιορτές καθορίζονταν επίσημα προγράμματα από τις σχολικές εφορείες με την προεδρία των τοπικών Μητροπολιτών, τα οποία συντάσσονταν από τους εφόρους και το σύλλογο των διδασκόντων κάθε σχολείου λίγες ημέρες πριν από τον εορτασμό και καθορίζονταν με κάθε λεπτομέρεια τα περιεχόμενά τους (εκφώνηση πανηγυρικών, απαγγελίες ποιημάτων, αναγραφή ασμάτων, παρουσίαση θεατρικών σκετς, παράταξη και αποχώρηση τμημάτων, έπαρση και υποστολή σημαίας, ψαλμός εθνικού ύμνου κ.ά.).

Οι σχολικές γιορτές γίνονταν σε επίσημο και εορταστικό κλίμα, τα διδακτήρια ήταν σημαιοστολισμένα και κοσμημένα με φύλλα δάφνης και παρευρίσκονταν κατά τη διάρκειά τους «*πλήθος πυκνόν*» και όλες οι κοινοτικές, εκκλησιαστικές και προξενικές αρχές του τόπου.

Οι βασικές σχολικές γιορτές ήταν: α) Των Τριών Ιεραρχών την 30ή Ιανουαρίου, κατά την οποία γιορταζόταν η ημέρα των Ελληνι-

---

63. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σ. 25-26, 31.

κών Γραμμάτων. β) Η γιορτή για τη λήξη των μαθημάτων, κατά την 30ή Ιουνίου, ημέρα κατά την οποία γίνονταν και οι προφορικές εξετάσεις των μαθητών. γ) Σε πολλά σχολεία ήταν καθιερωμένη και η «*ημέρα των σχολείων*» ή η «*ημέρα τελετής των σχολείων*» ή η «*ημέρα γιορτής των σχολείων*» ή απλά η «*εορτή του σχολείου*», κατά την οποία απότειναν φόρο τιμής στους ευεργέτες, τους δωρητές και τους συνδρομητές των σχολείων. Αυτή η ημέρα δεν ήταν η ίδια σ' όλα τα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, αλλά κάθε σχολείο είχε καθιερώσει τη δική του:

2. Στην *Άνω Μπεάλα*, την 30ή Ιουνίου, γιορταζόταν η λήξη των μαθημάτων, κατά την οποία πραγματοποιούνταν και οι ετήσιες εξετάσεις των μαθητών και παρευρισκόταν και ο Μητροπολίτης Πρεσπών και Αχριδών. Την 30ή δε Ιανουαρίου, κατά τη γιορτή των Τριών Ιεραρχών, γινόταν με επίσημες εκδηλώσεις και οι λεγόμενες «μισές» εξετάσεις.

Στην *Κλεισούρα*, η *εορτή του σχολείου* είχε καθοριστεί να γίνεται: α) Κατά τη γιορτή του Αγίου Σπυρίδωνα, ο οποίος θεωρούνταν και ο Προστάτης των Γραμμάτων της κοινότητας· η εικόνα του δε ήταν αποτυπωμένη στη σχολική σφραγίδα.[64] β) Κατά την 30ή Ιανουαρίου - κατά την εορτή των Τριών Ιεραρχών.

Κατά την ημέρα αυτή γιορταζόταν με μεγάλη επισημότητα και λαμπρότητα «*η επέτειος εορτή των εκπαιδευτικών Καταστημάτων*», τιμόταν η μνήμη των ευεργετών (των «*συνδρομητών*») και εκφωνούνταν ο «*λόγος περί Σχολείων*» στην κατάμεστη αίθουσα του Ελληνικού Σχολείου, όπως εύγλωττα μας περιγράφει στη «Διατριβή» του (γραμμένη στην Κλεισούρα την 5η Φεβρουαρίου 1876) στις 10 Μαρτίου του 1876 στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «Ερμής» ο ελληνοδιδάσκαλος της Κλεισούρας Κ. Ταβάκης (χαρακτηριστικό απόσπασμα): «*Την 30ήν παρελθόντος μηνός μνήμην των Τριών Ιεραρχών ετελέσθη μετά μεγίστης λαμπρότητος η επέτειος εορτή των ενταύθα εκπαιδευτικών Καταστημάτων. Κατά την χαρμόσυνον ταύτην ημέραν πάντες οι ενταύθα πολίται κατά το ανέκαθεν επικρατήσαν έθι-*

---

64. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

μον φαιδρώ τω προσώπω επορεύθησαν από πρωΐας προς επιτέλεσιν της θείας μυσταγωγίας εις την επ' ονόματι του Αγίου Δημητρίου εκκλησίαν, εν η μετά την ανάγνωσιν του Αγίου Ευαγγελίου είς των διδασκάλων, απαγγείλας κατάλληλον λόγον υπέρ των συνδρομητών της Σχολής, ανέγνωσεν ακολούθως τα ονόματα αυτών, αδόντων των ψαλτών και των παίδων εκ δεξιών και εξ ευωνύμων το «Αιωνία η Μνήμη»· μετά δε το τέλος της θείας μυσταγωγίας άπαντες οι εν τη Εκκλησία ποδηγετούμενοι υπό της εν πομπή προπορευομένης πορείας του ιερού κλήρου συνήλθον εις την λαμπράν αίθουσαν του Ελληνικού Σχολείου, όπου μετά τα ειθισμένα άσματα των μαθητών έτερός τις των διδασκάλων εξεφώνισε κατάλληλον λόγον περί Σχολείων, μετά την εκφώνισιν του οποίου άπαν το πλήθος απήλθεν εις τα ίδια κατευχαριστημένον».[65]

Στο *Μεγάροβο*, κατά την Κυριακή του Θωμά γιορταζόταν η *ημέρα τελετής των σχολείων*. Στο πρόγραμμα της ημέρας αυτής μνημονεύονταν τα ονόματα των μεγάλων ευεργετών των σχολείων Στέργιου Στυλείδη και Κούρτη και δεκάδων άλλων δωρητών και συνδρομητών και τους απέδιδαν τις πρέπουσες τιμές.[66] Επίσης τη μνήμη του ευεργέτη Στυλείδη την τιμούσε ξεχωριστά και το «Στυλείδειον» (Παρθεναγωγείο – Νηπιαγωγείο) κάθε χρόνο κατά την 26η Δεκεμβρίου.[67]

Στο *Μοναστήρι*, γίνονταν πλούσιες εορταστικές σχολικές εκδηλώσεις. Από την έρευνά μας στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ) εντοπίσαμε ενδιαφέροντα προγράμματα τα οποία περιέχονται στα «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» του Αρχείου της Ιεράς Μητρόπολης Πελαγονίας (ΑΜΠ) και αναφέρονται σε διάφορες σχολικές εορτές των Σχολών Μοναστηρίου.

---

65. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 5-6.

66. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 229.

67. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 15.

Παραθέτουμε στη συνέχεια το πρόγραμμα της σχολικής εορτής των Τριών Ιεραρχών:[68]

ΠΙΝΑΚΑΣ 65
Πρόγραμμα σχολικής εορτής των Τριών Ιεραρχών στα σχολεία Μοναστηρίου

Πρόγραμμα της «Εορτής των Σχολών» κατά την 30 Ιανουαρίου	
Συνεδρία Γ΄ 23 Ιανουαρίου 1906 Συνελθόντων των κ.κ. Σ. Δημητριάδου, Δ. Βαφειάδου, Χρηστίδου και Τσιγκαρά, προσκλήσει και υπό την προεδρείαν του Σεβ. Μητροπολίτου συνεζητήθη το πρόγραμμα της προσεχούς εορτής των Σχολών κατά την 30 Ιανουαρίου εορτήν των Τριών Ιεραρχών. Διετυπώθη δε ούτω:	
1) Ιεροτελεστία εν τη αθούση του Γυμνασίου. 2) Το «Αιωνία η μνήμη» – έως ου δε κατελθών απαμφιεσθή ο Μητροπολίτης. 3) Η φιλαρμονική διάφορα – επανελθόντος δε του Μητροπολίτου: 4) Ύμνος του Μεγαλ. Σουλτάνου. 5) Πανηγυρικός του Γυμνασιάρχου. 6) Χαμιδιάς υπό της φιλαρμονικής.	7) Ύμνος των Ευεργετών. 8) Φιλαρμονική (σύντομον). 9) Άσματα δυο μαθητών & μαθητριών. 10) Φιλαρμονική (σύντομον). 11) Άσματα δυο μαθητών & μαθητριών. 12) Φιλαρμονική (σύντομον). 13) Άσματα δυο μαθητών & μαθητριών. 14) Προσφώνησις του ποιμνίου τω Μητροπολίτη, δημώδης.
Όσον αφορά εις τα λοιπά της τελετής εκρίθη ίνα οι κ.κ. έφοροι μεταβάντες εις το Γυμνάσιον κανονίσωσιν επί τόπου τας λοιπάς λεπτομερείας. Περί δε προσκλητηρίων κρίνεται ίνα διατηρηθή το καθεστώς. Μεθ' ο διελύθη η συνεδρία. Οι έφοροι (υπογραφές) — Ο Πελαγονίας Ιωακείμ (υπογραφή)	

68. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία Γ΄ 23 Ιανουαρίου 1906).

Για να μεταφερθούμε στο εορταστικό κλίμα της εορτής, αλλά και για να αποτελέσει δείγμα σχολικής εκδήλωσης αρωμουνικής κοινότητας, παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό τμήμα της δημοσιογραφικής κάλυψης της «*εορτής των Τριών Ιεραρχών εν Μοναστηρίω – 1905*» από το Νικόλαο Γεωργιάδη (τον υπογραφόμενο ως «Πυγμαλίων»), η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αλήθεια» Θεσσαλονίκης (12 Μαρτίου 1905, έτος Β΄, αριθ, φ. 257 - 105):[69] «... *Η εφετεινή τελετή* (της εορτής των Τριών Ιεραρχών) *δεν υστέρησε κατ' ουδέν της των προηγουμένων ετών. Αρχιερατική λειτουργία μεγαλοπρεπής ενέφαινε το επιβάλλον της ημέρας. Μετά την απόλυσιν της εκκλησίας πλήθος πυκνόν, προηγουμένου του Ιερού κλήρου μετά της Α.Σ. του Μητροπολίτου ημών κ.κ. Ιωακείμ, συμπαραστατουμένης υπό του Προξένου της Ελλάδος κ. Σπ. Λεβίδου και του Υποπροξένου Αυτής κ. Φ. Κοντογούρη, προσήλθεν εις την ευρυτάτην αίθουσαν του Ελληνικού μας Γυμνασίου, ήτις εν ακαρεί περιέκλεισε χιλιάδας κόσμου φιλομούσου και καθαρώς ομογενούς, εν τω μέσω του οποίου διεκρίνοντο οι πρόκριτοι της Κοινότητος και οι τα πρώτα εν τοις γράμμασι και ταις επιστήμαις φέροντες.*

Την νενομισμένην ιεροτελεστίαν ηκολούθησεν η εκτέλεσις του προγράμματος της τελετής ποικίλον και μετά πάσης της επαινετής τάξεως διεξαχθέν. Το βήμα του ρήτορος της ημέρας παρήλθεν ο ελλόγιμος Γυμνασιάρχης κ. Αλ. Ζουμετίκος πολλά τα καλά ομιλήσας περί "φιλίας", στηρίξας τα επιχειρήματα του λόγου αυτού επί των αυταποδείκτων αθανάτων δογμάτων των προγόνων μας. Την αρίστην εντύπωσιν ενεποίησαν τα άσματα των μαθητών και μαθητριών πάντα εκ της δημώδους Μούσης· η επιτυχία οφείλεται και πάλιν εις τον κ. Αλ. Γούναρην, όστις δεν αρκείται ως διδάσκαλος να εμφυσά την φιλομάθειαν και το καθήκον προς τα γράμματα, αλλά και δια της μουσικής να υποθάλπη την φιλομουσίαν και την φιλογένειαν παρά τε τοις μικροίς μαθηταίς, τη χρηστή του μέλλοντος ελπίδι, και ταις ευαγώγοις μαθητρίαις, ταις μελλούσαις αγαθαίς εν παντί του Γένους μητράσι. Έπαινος οφείλεται επίσης τη ορχήστρα του Μουσικού Ομίλου "η Λύ-

---

69. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 43-44.

ρα", ήτις δι' εκλεκτών τεμαχίων κατεκόσμησε το πρόγραμμα της τελετής...».

Παρουσιάζουμε στη συνέχεια και το *«πρόγραμμα της κατά την Κυριακή του Θωμά εορτής του Κ. Παρθεναγωγείου»* Μοναστηρίου:[70]

ΠΙΝΑΚΑΣ 66

Πρόγραμμα εορτής Κεντρικού Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου

«Πρόγραμμα της κατά την Κυριακήν του Θωμά εορτής του Κεντρικού Παρθεναγωγείου» *Συνεδρία Θ' 16 Απριλίου 1907*	
Ιεροτελεστία. 1. Ύμνος προς τον Θεόν. 2. Ύμνος του Σουλτάνου. 3. Φιλαρμονική (χαμιδιέ). 4. Ποίημα των ιδρυτών. 5. Κλήρωσις. 6. Άσμα των ιδρυτών. 7. Φιλαρμονική. 8. Μονόλογος (το αγόρι).	9. Άσμα (η καρδερίνα). 10. Διάλογος (η πατρίς). 11. Φιλαρμονική. 12. Ποίημα (μαύρος πόνος). 13. Άσμα (ο σταυρός). 14. Ποίημα (ο Μενοικεύς). 15. Άσμα. 16. Ποίημα (το δάσος της απελπισίας). 17. Πολυχρονισμός αρχιερέως.
Μεθ' ο διελύθη η συνεδρία. Οι έφοροι (υπογραφές)	(Υπογραφή) ο Πέτρας Αιμιλιανός

Στη *Νέβεσκα*, η *ημέρα γιορτής των σχολείων* είχε καθιερωθεί να γιορτάζεται κατά την 30ή Ιουνίου, ημέρα των ετήσιων εξετάσεων. Κατά την ημέρα αυτή έκαναν ειδική αναφορά στο έργο και στην προσφορά των ευεργετών των σχολείων τους: του Μιχαήλ Τσίρλη, της Ζωής Τσίρλη, του Δημητρίου Μιχαηλίδη (Τσίρλη) και του Θεο-

70. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - *«Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου»* - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία Θ' 16 Απριλίου 1907).

δώρου Τσίρλη. Ενώπιον μάλιστα του εκάστοτε Μητροπολίτη Καστοριάς έψαλλαν από ευγνωμοσύνη και σε ένδειξη αγάπης τροπάρια στη μνήμη τους.[71]

Κατά την παραπάνω εορταστική ημέρα της 30ής Ιουνίου στο Παρθεναγωγείο της Νέβεσκας, εκτός από τον ύμνο ο οποίος ψαλλόταν προς τιμή της ευεργέτιδας Ζωής Τσίρλη (κεφ.3° – Α. ΙΙ. 1. *Γνωστότερα σχολεία*), παλαιότερα ψαλλόταν από τη μαθητική χορωδία και ο ακόλουθος ύμνος:[72]

Ζωήν φιλόμουσον και Μουσηγέτριαν
των νεανίδων δε την ευεργέτριαν.
Σώσον Θεέ.

Αδρά δαπάνη γαρ σχολήν ιδρύσατο,
και προς ανάμνησιν Σοι εδωρήσατο,
φίλη Πατρίς.

Τα εφετά αυτή επιδαψίλευσον
της Βασιλείας Σου αυτήν αξίωσον.
Συ ω Θεέ.

Επαίνων στέφανον άδουσαι πλέξατε
εκ του ανθώνος σας και ταύτην στέψατε
Μούσαι Θεαί.

Σεις δε νεάνιδες ευγνωμονήσατε
την Ευεργέτιδα και εκφωνήσατε
Σώσον Θεέ.

β) Πολιτιστικές, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (θέατρο, μουσική, χειροτεχνία) – γυμναστικές επιδείξεις, παρελάσεις – εκκλησιασμός των μαθητών

1. Εκτός από τις σχολικές γιορτές, στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων πραγματοποιούνταν ακόμη και ενδιαφέρουσες *πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις* καθώς και *γυμναστικές επιδείξεις και παρελάσεις*, ενώ τακτικός ήταν και *ο εκκλησιασμός των μαθητών*.

Έτσι συχνές ήταν οι *θεατρικές παραστάσεις, οι μουσικές εκδη-*

---

71. ΛΟΥΣΤΑ Ν., *Άρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 35-36 (1962), σελ. 107.

72. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 133.

λώσεις και οι *εκθέσεις χειροτεχνίας*. Οι εκδηλώσεις αυτές πραγματοποιούνταν: α) Στις μεγάλες αίθουσες των σχολείων κατά τις σχολικές γιορτές και λάβαιναν μέρος οι μαθητές του σχολείου, αλλά και μεγαλύτεροι σε ηλικία συντοπίτες, κυρίως απόφοιτοι των ίδιων σχολείων, παρουσιάζονταν δε με τη μέριμνα και το σχεδιασμό των διδασκόντων και της σχολικής εφορείας. β) Σε σχολικούς χώρους, αλλά και σε κοινοτικούς χώρους και λάβαιναν μέρος τόσο μαθητές των σχολείων όσο και παλιοί απόφοιτοι και συντοπίτες, τον όλο δε σχεδιασμό και την παρουσίαση την αναλάμβαναν οι φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και γενικά τα φιλοπρόοδα Σωματεία των αρωμουνικών κοινοτήτων.

Συχνές ακόμη ήταν οι *γυμναστικές επιδείξεις* στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, οι οποίες συνήθως διοργανώνονταν στο τέλος της σχολικής χρονιάς και οι μαθητές τους λάβαιναν μέρος και σ' όλες τις παρελάσεις της κοινότητας.

Μέσα στα πλαίσια των εκπαιδευτικών λειτουργιών και στις υποχρεώσεις των αρωμούνων μαθητών ήταν και ο συχνός *τους εκκλησιασμός*. Αυτός γινόταν τις Κυριακές κατά τη διάρκεια όλου του σχολικού έτους και, συνήθως, και στον εσπερινό κάθε μεγάλης γιορτής και το επόμενο πρωί στη λειτουργία.

Για παράδειγμα, αναφερόμαστε:

2. α) Στο *Μεγάροβο*, όπου από το 1890 οι νέοι απόφοιτοι των πολυδύναμων εκπαιδευτηρίων της διοργάνωναν με επιτυχία θεατρικές παραστάσεις. Η δραστηριότητά τους αυτή περιορίστηκε κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα λόγω της άρνησης των τουρκικών αρχών, οι οποίες απαγόρευαν την ίδρυση φιλεκπαιδευτικών και γενικά φιλοπρόοδων σωματείων, συλλόγων και ενώσεων, εμφανίστηκε όμως ξανά στα 1910, οπότε άρχισαν και πάλι οι θεατρικές τους παραστάσεις.[73]

Στο *Μοναστήρι*: α) Πλούσιες ήταν οι πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στα σχολεία. Αυτές διοργανώνονταν και από τους μαθητές τους, αλλά και από τα φιλοπρόοδα και φιλεκπαιδευτι-

---

73. ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 249.

κά Σωματεία. Σύμφωνα με το καταστατικό του «Συλλόγου των Φιλομούσων»,[74] αλλά και άλλων φιλεκπαιδευτικών και φιλοπρόοδων Σωματείων, διοργανώνονταν στους σχολικούς χώρους (συνήθως στη μεγάλη σάλα του Γυμνασίου Μοναστηρίου) – εκτός των άλλων δραστηριοτήτων – σπουδαίες θεατρικές παραστάσεις, όπως «Η Γκόλφω», «Η λύρα του Γέρο Νικόλα», «Το μήλον της Έριδος», «Αι πλάναι του Οδυσσέως» (1910)[75] κ.ά.

Επίσης στη μεγάλη σάλα του Γυμνασίου Μοναστηρίου θεατρικές παραστάσεις διοργάνωνε και η «Φιλόπτωχος Αδελφότης», η οποία σε ένα έργο της το γυναικείο ρόλο τον υποδύθηκε ο μαθητής του Γυμνασίου Αργύριος Εξάρχου, αφού οι γυναίκες δεν ανέβαιναν στη σκηνή.[76]

β) Τα σωματεία «Γυμναστικός Σύλλογος Μοναστηρίου» και ο μουσικός όμιλος «Η Λύρα» (1891) ανελάμβαναν με λαμπρή επιτυχία τη διοργάνωση των ετήσιων γυμναστικών επιδείξεων στα σχολεία και παρουσίαζαν και ποικίλο και ευχάριστο εορταστικό πρόγραμμα.[77]

Κατά τις παρελάσεις των μαθητών, αλλά και κατά τη διάρκεια των γυμναστικών επιδείξεων, όπως και στις σχολικές γιορτές και κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής, οι μαθητές «εν χορώ» τραγουδούσαν πατριωτικά εμβατήρια και πατριωτικούς ύμνους.

Ένα τέτοιο πατριωτικό εμβατήριο – σε ποίηση Θ. Ν. Φιλαδελφέως και μουσική Αλεξ. Γρεκ – διασώζεται στο Μακεδονικό Ημε-

---

74. Οι σκοποί του «Συλλόγου των Φιλομούσων» ήταν: 1) Εθνικός, εκπολιτιστικός και η γνωριμία όλων των νέων του Μοναστηρίου. 2) Οργάνωση μανδολινάτας. 3) Κατάρτιση χορωδίας. 4) Διοργάνωση διαφόρων εσπερίδων. 5) Οργάνωση παραστάσεων και χορών. 6) Διοργάνωση διαλέξεων. 7) Διδασκαλία χορών.

75. «Λεύκωμα Μοναστηριωτών», έκδοση του «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ Η ΕΛΠΙΣ Φλώρινας», Φλώρινα – Πρέσπες 1996, σελ. 11, όπου και σχετική φωτογραφία από τη θεατρική παράσταση «Αι πλάναι του Οδυσσέως» (1910).

76. ΝΕΣΚΟΥ Π., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 72-73.

77. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1949, σελ.65-75.

ρολόγιο του Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών του 1908:[78]

Ηπειρώται, Μακεδόνες
με τουφέκια με σπαθιά
οπλισθήτε, σας φωνάζει
η θεά Ελευθεριά.

Το κανόνι θα βροντήση
και θα φέρομεν παντού
με την Νίκην εστεμμένην
την σημαίαν του Σταυρού.

Να η Κρήτη η ανδρειωμένη
μας κυττάζει από μακρυά,
και γλυκό φιλί προσφέρει
στης Στεριάς την λεβεντιά.

Τα δικά της παλλικάρια
σαν ξευτέρια πολεμούν
και τα στίφη των βαρβάρων
προς την Σόφιαν κυνηγούν.

Απ' τον Όλυμπον στον Αίμο
μια ακούεται κραυγή,
«Στης πατρίδος μας το χώμα
Βούλγαρος να μη σταθή».

Ας ταχύνωμεν το βήμα·
ιδού έφτασ' η στιγμή
να ξεπλύνωμεν στο αίμα
της σκλαβιάς την εντροπή.

γ) Στο *Κρούσοβο*, μέσα στα πλαίσια του τακτικού εκκλησιασμού των μαθητών, υπάγονταν και «*άπαντες οι διδάσκαλοι*», οι οποίοι – κατά το 67° άρθρο του «Γενικού Κανονισμού της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος Κρουσόβου» του 1907 – «*οφείλουσι να παρευρίσκωνται κατά πάσαν εορτήν και Κυριακήν εις την Εκκλησίαν, δίδοντες το καλόν παράδειγμα τη τε κοινωνία και τοις μαθηταίς*».[79]

Στην *Άνω Μπεάλα*, εκκλησιάζονταν όλοι οι μαθητές των σχολείων, από την τρίτη τάξη και πάνω και οι καλλίφωνοι απ' αυτούς αποτελούσαν τις χορωδίες στο πλευρό των ιεροψαλτών δασκάλων τους. «Διάβαζαν» μάλιστα αποκλειστικά και τον «Απόστολο» όλοι οι μαθητές, με τη σειρά τους, όσοι φοιτούσαν από την τετάρτη τάξη και πάνω.[80]

---

78. «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 173.

79. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 274.

80. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 452.

ΙΙ. Οι αρωμουνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα Σωματεία μέσα στα πλαίσια της λειτουργίας της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

1. Από τους Συλλόγους, οι οποίοι συστάθηκαν στις αρωμουνικές κοινότητες, αναφέρονται εδώ κυρίως οι Φιλεκπαιδευτικοί, αφού βέβαια αυτοί ως κύριο και αποκλειστικό μέλημα είχαν την καλλιέργεια της εκπαίδευσης των νέων Αρωμούνων μέσα στα πλαίσια της λειτουργίας της εκπαίδευσής τους, αλλά και οποιοιδήποτε άλλοι αρωμουνικοί Φιλοπρόοδοι Σύλλογοι, επαγγελματικές Συντεχνίες και τα Σωματεία, τα οποία πρόσφεραν – πέρα από τις άλλες δραστηριότητές τους – σημαντικές υπηρεσίες στις εκπαιδευτικές διαδικασίες των κοινοτήτων τους.

2. Οι Σύλλογοι αυτοί και τα φιλοπρόοδα Σωματεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, αλλά και οι άλλοι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα Σωματεία με ευρύτερες αρμοδιότητες, οι οποίοι αναπτύχθηκαν στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη, δραστηριοποιήθηκαν όμως και στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (και οι οποίοι παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα ΙΙΙ), ανέλαβαν, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες: 1. Την οργάνωση αναγνωστηρίων, διαλέξεων, κοινωνικών εκδηλώσεων, τη διανομή βιβλίων, την εκπαίδευση νέων και ενηλίκων και τη δημιουργία «Σχολείων Συλλόγων». 2. Τη συγκρότηση «Επιτροπών» για εκπαιδευτικά θέματα. 3. Την ίδρυση και τη συντήρηση σχολείων. 4. Την έκδοση και την προμήθεια σχολικών εγχειριδίων. 5. Την πρόσληψη και τη μισθοδοσία εκπαιδευτικών:

1. Αναγνωστήρια, βιβλία, εκπαίδευση νέων και ενηλίκων, διαλέξεις, κοινωνικές εκδηλώσεις – «Σχολεία Συλλόγων»

Στην *Κοριτσά*, η «Αδελφότης των Φιλομούσων η Αναγέννη-

σις» (ιδρύθηκε στα 1908 με πρόεδρο το γιατρό Χαράλαμπο Δάρδα και γραμματέα τον Κωνσταντίνο Σκενδέρη) καθιέρωσε σεμινάρια για την εκπαίδευση των ενηλίκων, με την οργάνωση διαλέξεων και κύκλου ελευθέρων μαθημάτων.[81]

Στο *Μοναστήρι*, ο «Σύλλογος» ή, όπως τον αποκαλούσαν τότε, το «Δημοτικόν Κατάστημα», το οποίο ίδρυσαν το 1859 «*οι έντιμοι πολίται της τε πόλεως Μοναστηρίου ως και των πλησίον τούτου κειμένων καθαρώς Ελληνικών χωρίων Μεγαρόβου και Τυρνόβου*», οργάνωνε πλούσιο αναγνωστήριο για την εκπαίδευση των ενηλίκων Αρωμούνων. Στο αναγνωστήριο αυτό υπήρχε – πλην των άλλων βιβλίων – και δωδεκάτομη *Ιστορία του Οθωμανικού Κράτους* (στα γαλλικά – δώρο του προξένου της Αγγλίας στο Μοναστήρι Κάλβερε Μπλόνδ) και διάφορα ποικίλα ελληνικά περιοδικά και εφημερίδες, ενώ κάθε μέρα εύρισκε κανείς και μια γαλλική και μια γερμανική εφημερίδα. Λειτούργησε μέχρι το 1862, οπότε και διαλύθηκε από την τουρκική κυβέρνηση με αφορμή κάποιο επεισόδιο.[82]

Στο Μοναστήρι όμως είχαμε «*πνευματικό και εκπαιδευτικό οργασμό*», πέρα από την οργανωμένη εκπαίδευση με τα λαμπρά και πολυδύναμα σχολεία όπου φοιτούσαν στην πλειοψηφία τους Αρωμούνοι νέοι και νέες, αφού από τους νέους βλαχόφωνους και τους ελληνόφωνους είχαν συσταθεί πολλοί περισσότεροι φιλοπρόοδοι Σύλλογοι και Σωματεία, όπως ο «Σύλλογος των Φιλομούσων», η «Φιλαρμονική» (μπάντα), ο Μουσικός Όμιλος «Λύρα», ο «Γυμναστικός Σύλλογος», η «Φιλόπτωχος Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών», η «Οργάνωσις του Σταυρού», ο «Οικονομικός Συνεταιρισμός», η «Λέσχη», η «Καρτερία» κ.ά.[83]

---

81. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 183.

82. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικαί λέσχαι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 85-87.

83. Βλ. και Ανωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Μοναστηρίου*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 317, όπου κατάλογος με Σωματεία και Συντεχνίες.

Όλοι αυτοί οι Σύλλογοι ψυχαγωγούσαν και εκπαίδευαν τους νέους με την οργάνωση μουσικών και θεατρικών παραστάσεων και διαλέξεων και με την ίδρυση αναγνωστηρίων και συκοικιακών εργαστηρίων και σχολείων που ήταν εφοδιασμένα με εργαλεία, όργανα, βιβλία και περιοδικά.

Στα παραπάνω Σωματεία ξεχώριζε ο «Σύλλογος των Φιλομούσων» (με 80 εγγραφέντες νέους κατά την ίδρυσή του - 1903),[84] ο οποίος είχε μεριμνήσει για δικό του άνετο και ευρύχωρο κτίριο - σχολείο, όπου οι νέοι μάθαιναν μουσικά όργανα και χορό και έδιναν εσπερίδες, χορούς και μουσικές και θεατρικές παραστάσεις. Στο σχολείο αυτό οι Αρωμούνοι μαθητές διάβαζαν και ένα πλήθος βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά, αφού ο Σύλλογος προμηθεύονταν βιβλία, εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης (την «Αμάλθεια») και εικονογραφημένα περιοδικά από ευρωπαϊκές χώρες. Στο χώρο αυτό επίσης συγκροτήθηκε και ο Σύλλογος «Φιλαρμονική», με διευθυντή το Χατζή και τους σπουδαίους μουσικούς Σπάθη και Ορπή, οι οποίοι δίδασκαν και στο Γυμνάσιο και στο Παρθεναγωγείο του Μοναστηρίου. Ήταν η περίφημη μπάντα με τα πνευστά μουσικά της όργανα, η οποία παιάνιζε επικεφαλής του «Γυμναστικού Συλλόγου» και των Ελληνικών Σχολείων κατά τις παρελάσεις των μαθητών και έλαβε ακόμη μέρος και στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας του 1906.[85]

Επίσης ανάλογες δραστηριότητες με πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις παρουσίαζε και ο Μουσικός Όμιλος «Λύρα». Μια τέτοια κοινωνική εκδήλωση – *«καλλιτεχνική και χορευτική εσπερίδα»* διαβάζουμε να προαναγγέλλεται για το βράδυ του Σαββάτου της 14ης Ιανουαρίου 1912 στο 79° φύλλο της τοπικής εφημερίδας «Το Φως»:[86]

---

84. ΝΕΣΚΟΥ Π., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 72-74.

85. ΜΟΔΗ Γ. Χ., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 70-72.

86. «Το Φως», Ελληνική εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική, εκδι-

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΣΠΕΡΙΣ ΜΕΤΑ ΧΟΡΟΥ

Απόψε Σάββατον, μετά το δείπνον η ωραία αίθουσα του Γυμνασίου μας, ήτις ακόμη ωραιοτέρα αποβαίνει δια της απερρίτου μεν, αλλά κομψοτάτης διακοσμήσεως, ανοίγεται εις την πρώτην καλλιτεχνικήν και χορευτικήν εσπερίδα, της εφετεινής περιόδου, ην παρεσκεύασεν ο φιλότιμος Μουσικός Όμιλος «Λύρα».

Το πρόγραμμα της εσπερίδος, ως εμάθομεν ερωτήσαντες τους όντας εις θέσιν να γνωρίζωσι, θα είνε πλουσιώτατον εις ποικιλίαν.

Η επιτυχία ως δύναταί τις ασφαλώς να κρίνη εκ του αριθμού των διατεθέντων εισιτηρίων και της προθυμίας μεθ' ης απεδέχοντο πλείσται οικογένειαι ταύτα, προμηνύεται λαμπρά εξασφαλισμένη.

Σπουδαίο ήταν και το φιλανθρωπικό και φιλεκπαιδευτικό έργο του Σωματείου «Φιλόπτωχος Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών», το οποίο ιδρύθηκε το 1903: Ενίσχυε οικονομικά τους απόρους Αρωμούνους κατοίκους και τους απόρους Αρωμούνους μαθητές, τους οποίους τους τροφοδοτούσε και με διδακτικά βιβλία.[87]

Ξεχώρισε ακόμη και ο παλαιότερος Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «Καρτερία» (ιδρύθηκε το 1880), ο οποίος δώριζε βιβλία σε άπορους μαθητές των γειτονικών αρωμουνικών κοινοτήτων με το Μοναστήρι, οργάνωνε διαλέξεις και σεμινάρια για την εκπαίδευση των ενηλίκων[88] και συγκρότησε οργανωμένο αναγνωστήριο και αξιόλογη βιβλιοθήκη.[89] Ακόμη η «Καρτερία» οργάνωσε στα 1880-1881 τα «Αναγνώσματα» των ενηλίκων Μοναστηριωτών με μια σειρά τεσσάρων διαλέξεων, με μελλοντικό στόχο και σκοπό τη δημιουργία «*τινός Σχολείου του λαού*»[90] και χορήγησε, μετά την ίδρυσή της το

δομένη κατά Σάββατον. Ιδιοκτήτης και υπεύθυνος διευθυντής Βασίλειος Χρ. Νώτης, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1912, αρ. φ. 79 (έτος Β΄).

87. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1949, σελ. 72.

88. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 183.

89. Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία», Λογοδοσίαι αναγνωσθείσαι τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 4-13.

90. ΛΑΛΛΑ Μ., *Λογοδοσία των κατά το Β΄ έτος 1881-82 πεπραγμένων της εν*

1880, 3 υποτροφίες σε άπορους μαθητές, ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους.[91]

Επίσης στο Μοναστήρι, το 1874 αναφέρεται ένας Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος με την επωνυμία «Ευαγγελισμός»[92] και λίγα χρόνια αργότερα ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «Η Πρόνοια», ο οποίος διατηρούσε σχέσεις με το Φιλολογικό Σύλλογο Αθηνών «Παρνασσός»,[93] αλλά δε μας έχουν διασωθεί πληροφορίες για τις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες.

2. Επιτροπές για εκπαιδευτικά θέματα

Στην *Κοριτσά*, τα δυο φιλοπρόοδα Φιλεκπαιδευτικά Σωματεία, η «Αδελφότης Κυριών» (με πρόεδρο την Κλεάνθη Τρέτσκα και γραμματέα τη Ζωή Γκίνη) και η «Αδελφότης των Φιλομούσων η Αναγέννησις» (με πρόεδρο το γιατρό Χαράλαμπο Δάρδα και γραμματέα τον Κωνσταντίνο Σκενδέρη),[94] τα οποία ιδρύθηκαν στα 1908, παρουσίασαν έντονα πολιτιστικά ενδιαφέροντα με τις πολυμελείς τους «Επιτροπές» για τα εκπαιδευτικά θέματα της κοινότητάς τους. Ανάλογη δε «Εκπαιδευτική Επιτροπή» οργάνωσε στα 1873 και η

Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία», ένθετο στο ΦΙΚΗ Ι., *Πρώτον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία»*. *Λογοδοσία*, Θεσσαλονίκη 1882.

91. Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία», Λογοδοσίαι αναγνωσθείσαι τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 10-13, πρβλ. και ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 137.

92. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 8 (1874), σελ. 260.

93. ΔΡΑΓΟΥΜΗ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, *Λογοδοσία περί των εν τω Συλλόγω κατά την β΄ προεδρείαν αυτού γενομένων (έτος ΙΕ΄)*, «Παρνασσός» 4 (1880), σελ. 985.

94. Ανωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Μοναστηρίου*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 318, ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 55.

«Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κοριτσάς», η οποία ιδρύθηκε το 1872. Στα πλαίσια αυτά – εκτός των άλλων – οι Αδελφότητες ανέπτυξαν μεγάλη δραστηριότητα για τα ελληνικά γράμματα και οργάνωσαν σε μόνιμη βάση διαλέξεις, συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις.[95]

Στο *Μοναστήρι*, από την ίδρυσή του στα 1908, ο Μορφωτικός και Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «*Ελληνική Λέσχη*» φρόντιζε για «*την βελτίωσιν και προαγωγήν της εκπαιδεύσεως των ομογενών*» βλαχοφώνων (Αρωμούνων) και ελληνοφώνων Ελλήνων με τη «*Διαρκή εκπαιδευτική επιτροπή*»,[96] την οποία σύστησε για την επίλυση των διαφόρων εκπαιδευτικών θεμάτων.

Στη *Μοσχόπολη*, από την ίδρυσή του στα 1878, ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο *Σίνας*»[97] φρόντιζε με τις εκπαιδευτικές της Επιτροπές για τα τρέχοντα εκπαιδευτικά και κοινωνικά προβλήματα της κοινότητας.

3. Ίδρυση και συντήρηση σχολείων

Στην *Κοριτσά*, το 1872 ιδρύθηκε η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφό-

---

95. «*Αλήθεια*», εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. φ. (874) 158 (6-1-1909), (917) 201 (1-3-1909), (929) 213 (15-3-1909), «*Νέα Αλήθεια*», εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. φ. 222 (25-2-1910), 234 (11-3-1910).

96. Η «Ελληνική Λέσχη» ήταν εννεαμελής, το δε πρώτο της διοικητικό συμβούλιο (1908) αποτελούνταν από τους Αρωμούνους: Ν. Νικαρούση, πρόεδρο, Κ. Ματσάλη, γιατρό, αντιπρόεδρο, Πέτρο Γραικό, ταμία της Τράπεζας «Ανατολής», γενικό γραμματέα, Μ. Σόντη, έμπορο, ταμία, Π. Νάκα, καθηγητή μαθηματικών, ειδικό γραμματέα, Κ. Μακρή, δικηγόρο, έφορο και Δημ. Βαφειάδη, γιατρό, Ν. Τσιγκαρά, δικηγόρο και Σπυρ. Δούμα, εμπορο, σύμβουλοι. Η «Ελληνική Λέσχη» εκτός από τη «Διαρκή Εκπαιδευτική Επιτροπή», είχε άλλες δυο διαρκείς επιτροπές: τη Δημοσιογραφική και την Εμπορική - Γεωργική - Βιομηχανική (ΚΛΕΙΤΟΥ, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικαί λέσχαι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 88).

97. ΣΚΕΝΔΕΡΗ Κ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928, σελ. 69-70, ΚΟΥΡΙΛΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ ΕΥΛΟΓΙΟΥ, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημεία αυτής*, Αθήναι 1935, σελ. 321, ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΥ, *Μοσχόπολις*, Αθήναι 1975.

της Κοριτσάς», η οποία δημιουργήθηκε κυρίως για να αντισταθεί στην προπαγανδιστική κίνηση που ασκούσε ο «Αλβανικός Σύνδεσμος».[98]

Μέσα δε στα φιλεκπαιδευτικά της πλαίσια, το 1873, εκτός από την οργάνωση της «Εκπαιδευτικής Επιτροπής», όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έκτισε, με τους οικονομικούς της πόρους καθώς και τη συνδρομή του Αρωμούνου (Μοσχοπολίτικης καταγωγής) δωρητή Βασ. Τσάτση, και ένα σχολικό συγκρότημα στο οποίο στεγάζονταν δυο Νηπιαγωγεία με 120 νήπια το καθένα, τα οποία λειτουργούσαν με 3 δασκάλες και 2 επιστάτριες.[99]

Στο *Κρούσοβο*, ιδρύθηκε στα 1874 ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αριστοτέλης»,[100] ο οποίος ενδιαφερόταν ενεργά για τη συντήρηση των σχολείων – το Ελληνικό και Συνδιδακτικό Σχολείο, το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο. Για το σκοπό αυτό διέθετε κάθε χρόνο 50 περίπου λίρες και συνεργαζόταν με το Φιλολογικό Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης.[101]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) έφταναν απλόχερα οι συνδρομές των αποδήμων τέκνων της για τα περίλαμπρα εκπαιδευτήριά της: Οι Λιβαδιώτες νέοι που ζούσαν στην Αμερική είχαν ιδρύσει φιλοπρόοδη Αδελφότητα, η οποία αριθμούσε 190 μέλη. Οι νέοι αυτοί στα 1908 «*συνέλεξαν περί τας 840 Οθ. λίρας (3.923 δολλάρια)*» ως οικονομική συνδρομή για την ανοικοδόμηση της Ελληνικής Σχολής.[102]

Στο *Μεγάροβο*, στα 1873, η βραχύβια «Φιλεκπαιδευτική Αδελ-

---

98. ΒΛΑΧΟΥ Ν., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908*, Αθήναι 1935, σελ. 205.

99. ΚΑΡΜΙΤΣΗ Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888, σελ. 14-15.

100. ΧΑΣΙΩΤΗ Γ., *Η παρ' ημίν δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον*, «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» (ΕΦΣΚ) 8 (1874), σελ. 118.

101. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 8 (1874), σελ. 261, 10 (1877), σελ. 190.

102. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 30.

φότης η Ελπίς» (1873-1882) ίδρυσε το Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο, για τη συντήρηση και τη λειτουργία των οποίων διέθετε και 7.000 περίπου γρόσια το χρόνο.[103]

Η δραστηριότητα των φιλεκπαιδευτικών και γενικά των φιλοπρόοδων Σωματείων, όπως έχει αναφερθεί, αναστέλλεται κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα στο ελληνικό στοιχείο της Βόρειας Μακεδονίας λόγω της άρνησης των τουρκικών αρχών για τη χορήγηση των σχετικών αδειών. Στα πλαίσια αυτής της απαγόρευσης, οι νέοι του Μεγαρόβου στα 1895 ίδρυσαν την «Υποεπιτροπή του Αγίου Γεωργίου», με το θρησκευτικό προκάλυμμα για την επισκευή του εγκαταλειμμένου μοναστηρίου του Αγίου Γεωργίου. Μετέτρεψαν όμως γρήγορα την Υποεπιτροπή σε «Αδελφότητα» και έτσι μέσω του θρησκευτικού τους ενδιαφέροντος, κατόρθωσαν όχι μόνο να επισκευάσουν το μοναστήρι, αλλά και να υποστηρίζουν τους απόρους και κυρίως να επιχορηγούν τη λειτουργία των σχολείων του Μεγαρόβου και να φροντίζουν για τη διαρκή τους συντήρηση[104]

Στο *Μοναστήρι*, η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα «Καρτερία», από το 1880 (έτος της ίδρυσής της) και μετά χρηματοδοτούσε αδιάλειπτα τα φτωχά σχολεία των αρωμουνικών οικισμών, τόσο στην πόλη, όσο και στις γειτονικές κοινότητες και φρόντιζε για τη συντήρηση και τη λειτουργία τους.[105]

Συγκεκριμένα η «Καρτερία», για την ίδρυση και την ενίσχυση (συντήρηση – μισθοδοσία δασκάλων) των σχολείων του Μοναστη-

---

103. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 8 (1874), σελ. 260, ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 82.

104. ΚΙΖΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 242, 247-249, παρβ. και Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 229-230.

105. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία...*, ό. π., σελ. 72.

ρίου κατά το σχολικό έτος 1880-1881 διέθεσε 7.200 λίρες Τουρκίας και κατά το σχολικό έτος 1881-1882 άλλες 5.750.[106] Επίσης η Αδελφότητα στα 1880-1881 εισέπραξε μέσω του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης 76 λίρες Τουρκίας, οι οποίες αποτελούσαν προσφορά του Οικουμενικού Πατριάρχη για τα σχολεία «*των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων πέριξ του Μοναστηρίου*». Το ποσό αυτό κατανεμήθηκε από την «Καρτερία» στους γύρω αρωμουνικούς οικισμούς: Στο Γκόπεσι 30 λίρες, στον Περλεπέ 20 λίρες, στη Μηλόβιστα 14 λίρες, στη Νιζόπολη 10 λίρες, στο Γιαγκοβέτσι 10 λίρες, στο Μεγάροβο 15 λίρες, στο Τύρνοβο 5 λίρες, στην Άνω Βελίτσα 5 λίρες κ.α.[107]

Ακόμη στο Μοναστήρι, αξιόλογο ήταν και το φιλανθρωπικό και φιλεκπαιδευτικό έργο του Σωματείου «Φιλόπτωχος Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών», το οποίο ιδρύθηκε το 1903. Ανάμεσα στις άλλες δραστηριότητές του, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ίδρυσε και οργάνωσε ένα πολύτιμο εργαστήρι – σχολείο για άπορα κορίτσια, την «Εργάνη Αθηνά». Στο σχολείο αυτό κάθε χρόνο 80-100 άπορα κορίτσια διδάσκονταν κοπτική, ραπτική, εργόχειρο, κέντημα, ύφανση κ.ά.[108]

Στη *Μοσχόπολη*, ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο Σίνας» (έτος ίδρυσης 1878), οι πλούσιες Συντεχνίες, τα δραστήρια Σωματεία της πόλης και γενικά οι φιλοπρόοδοι κάτοικοί της, χρηματοδοτούσαν απλόχερα: α) Την ανέγερση σχολικών κτιρίων. β) Τη λειτουργία των σχολείων. γ) Τη συντήρηση των σχολείων. δ) Τη μισθοδοσία των δασκάλων. ε) Τις υποτροφίες για την επιμόρφωση των μαθητών. στ) Τη χρηματοδότηση σε προγράμματα για μετάκληση καταξιωμένων δασκάλων – λογίων του εξωτερικού προκειμένου να διδάξουν στα σχολεία τους.

---

106. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 128.

107. ΦΙΚΗ Ι., *Πρώτον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία». Λογοδοσία*, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 6-8.

108. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1949, σελ. 72.

Συγκεκριμένα οι συντεχνίες της Μοσχόπολης πρόσφεραν για την ανέγερση της «Νέας Ακαδήμειας» 312.000 άσπρα. «*Τότε και τα διάφορα σωματεία της ανθηροτάτης πόλεως "οι χαλκιάδες και καλαϊτζήδες και χρυσικοί και παπουτσήδες" και τόσαι άλλαι αμέτρητοι συντεχνίαι τζήδων ανέλαβον με φιλοτιμίαν την δαπάνην να σπουδάζωσιν ανά εν παιδίον εις τα ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά μαθήματα, κατά διαδοχήν παντοτεινά*».[109]

Στη *Σαμαρίνα*, στα 1882, η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης», η οποία είχε συσταθεί από τους φιλοπρόοδους Αρωμούνους Σαμαρινιώτες, ενδιαφερόταν έντονα για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων. Για το σκοπό αυτό είχε φροντίσει για το «*σχηματισμό επαρκούς κεφαλαίου*», που τη χρονιά εκείνη έφτανε στις 300 οθωμανικές λίρες.[110]

Οι Σαμαριναίοι επίσης απόδημοι της Αμερικής οργάνωσαν φιλοπρόοδη Αδελφότητα με αποκλειστικό στόχο τη συγκέντρωση οικονομικών πόρων για τη συντήρηση των ελληνικών σχολείων και του ναού της γενέτειράς τους. Γι' αυτό το σκοπό είχαν ορίσει την εβδομαδιαία συνδρομή κάθε μέλους στο 1 φράγκο και 25 εκατοστά, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται ετήσια ολική πρόσοδος στα 7.500 φράγκα.[111]

Στη *Φούρκα*, έφτανε το έντονο ενδιαφέρον των απόδημων τέκνων της: Η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης – Η Φούρκα», από την ίδρυσή της στα 1905 στο Μάντσεστερ των Ενωμένων Πολιτειών της Αμερικής από τους απόδημους Αρωμούνους Φουρκιώτες, βοηθούσε συστηματικά με την αποστολή χρηματικών εμβασμάτων, αρχικά για την ίδρυση του νέου διδακτηρίου του Ελληνικού Σχολείου Φούρκας στα 1911 και στη συνέχεια για τη συντήρηση και τη λειτουργία του.[112]

---

109. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 184, 185.

110. *«Εκκλησιαστική Αλήθεια»*, 1882-1883, σελ. 443.

111. *«Εκκλησιαστική Αλήθεια»*, 1907, σελ. 161.

112. ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 249.

4. Έκδοση – προμήθεια σχολικών εγχειριδίων

Στο *Μοναστήρι* και στα σχολεία των γειτονικών αρωμουνικών κοινοτήτων (Μηλόβιστα, Νιζόπολη, Μεγάροβο, Τύρνοβο κ.α.) η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα «Καρτερία» μοίρασε 890 σχολικά εγχειρίδια, τα περισσότερα από τα οποία είχαν αγοραστεί από βιβλιοπωλείο του Μοναστηρίου. Επίσης χορήγησε σημαντικό αριθμό σχολικών βιβλίων - εγχειριδίων και στο Μαθητικό Σύλλογο Μοναστηρίου «Η Μέλισσα», ανταποκρινόμενη έτσι στο σχετικό της αίτημα.[113]

Κατά το σχολικό έτος 1880-1881 η «Καρτερία» αγόρασε διδακτικά βιβλία αξίας 58 λιρών Τουρκίας και δέχτηκε ως προσφορά μεγάλο αριθμό αντίστοιχων βιβλίων από το «Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» της Αθήνας και από το Χαρίσιο Παπαμάρκου άλλα 70 βιβλία. Τα βιβλία αυτά η Αδελφότητα τα μοίρασε στη «Μαθητική Ενότητα η Μέλισσα» Μοναστηρίου, στη σχολική εφορεία και στους άπορους μαθητές του Μοναστηρίου, στις γειτονικές αρωμουνικές κοινότητες και στην Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Μεγαρόβου.[114]

Επίσης με διδακτικά βιβλία προμήθευσε τους απόρους Αρωμούνους μαθητές του Μοναστηρίου και το φιλανθρωπικό και φιλεκπαιδευτικό Σωματείο «Φιλόπτωχος Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών», το οποίο ιδρύθηκε το 1903.[115]

Στη *Νέβεσκα*, η «Φιλόπτωχος Αδελφότης ο Άγιος Σπυρίδων» φρόντιζε για τη δωρεάν χορήγηση σχολικών βιβλίων στους άπορους Αρωμούνους μαθητές, αφού συχνά απευθύνονταν προς αυτή οι σχολικοί έφοροι και οι δάσκαλοι.

Παραθέτουμε στη συνέχεια μια σχετική παράκληση του Διευθυντή της Σχολής Νέβεσκας Αθ. Σταυρίδη:

---

113. *Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία»*, Λογοδοσίαι αναγνωσθείσαι τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 10-13.

114. ΦΙΚΗ Ι., *Πρώτον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία». Λογοδοσία*, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 10, 12.

115. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1949, σελ. 72.

Προς το Σεβαστόν Προεδρείον
της Φιλοπτώχου Αδελφότητος «Άγιος Σπυρίδων» – Ενταύθα.

Κύριοι,

Λαμβάνω την τιμήν να φέρω εις γνώσιν του Προεδρείου της ενταύθα Φιλοπτώχου Αδελφότητος «Άγιος Σπυρίδων» ότι οι κατωτέρω σημειούμενοι μαθηταί τυγχάνουσι πάντη άποροι και επομένως αδυνατούσι να προμηθευθώσι τα προς διδασκαλίαν αυτών αναγκαιούντα βιβλία. Όθεν αποτεινόμενοι προς τα φιλάνθρωπα αισθήματα της Αδελφότητος υμών παρακαλώ όπως, εν τη εγνωσμένη Αυτής περινοία προς τους πολλαχώς πάσχοντας ευδοκήση η Αδελφότης υμών και προσέλθη αρωγός πληρώνουσα την αξίαν των βιβλίων εκείνων των μαθητών, ους ήθελεν εγκρίνη το Προεδρείον εκ του καταλόγου αξίους της τοιαύτης αυτού αρωγής.

Φερόμενος δι' ελπίδος ότι, ευμενούς θέλει τύχει υποδοχής η παρούσα ημών αίτησις υποσημειούμεθα μετά της... προς υμάς τιμής και υπολήψεως.

Εν Νεβέσκη τη 11 Νοεμβρίου 1913
Ο Διευθυντής της Σχολής
Αθ. Σταυρίδης (Τ.Σ.)

(Εποντται τα ονόματα 14 εν όλω μαθητών απόρων, με σύνολον αξίας βιβλίων γροσ. 200 και πλέον)».[116]

5. Πρόσληψη και μισθοδοσία εκπαιδευτικών

Στο *Μοναστήρι*, έντονη δραστηριότητα για προσλήψεις και μισθοδοσίες δασκάλων παρουσίασε η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα «Καρτερία», η οποία ιδρύθηκε το 1880 από τους Αν. Γ. Τσάλλη, Βασ. Νότη, Γ. Δήμιτσα και Ιωάν. Φίκη. Η Αδελφότητα κατά το πρώτο έτος της δράσης της είχε 216 μέλη και τις 300 περίπου λίρες του ταμείου της τις διέθεσε για τους μισθούς των δασκάλων του Μοναστηρίου και της γύρω περιοχής, όπως για τους δασκάλους των σχολείων των αρωμουνικών κοινοτήτων της Μηλόβιστας, της Νιζόπολης, του Μεγαρόβου, του Τυρνόβου κ.ά.[117]

---

116. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου) 1893-1913*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 54.

Η Αδελφότητα επίσης κατά το σχολικό έτος 1880-1881 διόρισε 7 εκπαιδευτικούς (4 δασκάλους, 2 νηπιαγωγούς και ένα βοηθό δασκάλου), τους οποίους και τοποθέτησε σε ανάλογα σχολεία σε πέντε αρωμουνικές κοινότητες στην ευρύτερη περιοχή του Μοναστηρίου.[118]

Στην *Κλεισούρα*, έντονο υπήρξε το ενδιαφέρον για τη μισθοδοσία των δασκάλων της: Οι Κλεισουριώτες της Βιέννης είχαν συστήσει Αρωμουνικό Φιλεκπαιδευτικό Σωματείο και κάθε χρόνο έστελναν στη γενέτειρά τους χρήματα με τα οποία μισθοδοτούνταν ένας δάσκαλος. Το ίδιο έπρατταν και οι Κλεισουριώτες με το Φιλεκπαιδευτικό τους Σύλλογο «Η Ομόνοια», τον οποίο ίδρυσαν το 1882, οι Κλεισουριώτες της Θεσσαλονίκης με τη Φιλεκπαιδευτική «Αδελφότητα Κλεισουριωτών Θεσσαλονίκης», όπως επίσης και οι Κλεισουριώτες της Κωνσταντινούπολης με τη Φιλεκπαιδευτική «Αδελφότητα Κλεισουριωτών Κωνσταντινούπολης», αφού όλοι αυτοί μισθοδοτούσαν κι από ένα δάσκαλο στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, την Κλεισούρα.[119]

Στη *Σαμαρίνα*, η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης», αν και δε διέθετε ικανούς οικονομικούς πόρους, μισθοδοτούσε στα 1889 ένα δάσκαλο της Αστικής Σχολής.[120]

Για τη *Φούρκα*, η «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης – Η Φούρκα», η οποία ιδρύθηκε στα 1905 στο Μάντσεστερ των Ενωμένων Πολι-

---

117. *Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία»*, Λογοδοσίαι αναγνωσθείσαι τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 4-13.

118. ΦΙΚΗ Ι., *Πρώτον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία». Λογοδοσία*, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 9.

119. Γ.Κ., *Η Κλεισούρα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1925, σελ. 119, ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, passim.

120. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (*Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή* – Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

τειών της Αμερικής από τους απόδημους Αρωμούνους Φουρκιώτες, ανάμεσα στις πρώτες δραστηριότητές της συμπεριέλαβε και την ενίσχυση των διδασκαλικών μισθών του Ελληνικού Σχολείου για το χρονικό διάστημα 1905-1912.[121]

Παρατηρήσεις – συμπεράσματα:

Ταξινομώντας τα παραπάνω στοιχεία, τα οποία αφορούν την ονομασία και το έτος ίδρυσης των αρωμουνικών Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και των αντίστοιχων φιλοπρόοδων Σωματείων μέσα στα πλαίσια της λειτουργίας της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, τα παρουσιάζουμε συγκεντρωτικά στον παρακάτω πίνακα:

121. ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 247, 249.

ΠΙΝΑΚΑΣ 67

Αρωμουνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι

Οι αρωμουνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα φιλοπρόοδα Σωματεία μέσα στα πλαίσια της λειτουργίας της εκπαίδευσης των Αρωμούνων			
Σαντζάκια Κοινότητες	α/α	*Ονομασία*	*Έτος ίδρυσης*
Μοναστηρίου Κρούσοβο	1	«Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αριστοτέλης»	1874
Μεγάροβο	1	«Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης η Ελπίς»	1873
Μοναστήρι	1	«Σύλλογος» ή «Δημοτικόν Κατάστημα»	1859
	2	«Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ευαγγελισμός»	1874
	3	«Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Καρτερία»	1880
	4	«Φιλόπτωχος Αδελ. των Ελληνίδων Κυριών»	1903
	5	«Σύλλογος των Φιλομούσων»	1903
	6	«Ελληνική Λέσχη»	1908
	7	«Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η Πρόνοια»	
	8	«Σύλλογος Φιλαρμονική»	
	9	«Μουσικός Όμιλος Λύρα»	
	10	«Γυμναστικός Σύλλογος»	
	11	«Οργάνωσις Σταυρού»	
	12	«Οικονομικός Συναιτερισμός»	
Νέβεσκα	1	«Φιλόπτωχος Αδελφότης ο Άγιος Σπυρίδων»	
Σύνολο	15		
Κοριτσάς Κλεισούρα	1	«Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η Ομόνοια»	1882
	2	«Φιλεκπ. Αδελ. Κλεισουριωτών Θεσ/νίκης»	
	3	«Φιλεκπ. Αδελ. Κλεισουριωτών Κων/πολης»	
	4	«Φιλεκπ. Σωματείο Κλεισουριωτών Βιέννης»	
Κοριτσά	1	«Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κοριτσάς» - «Εκπαιδευτική Επιτροπή»	1872 1873
	2	«Αδελφ. των Φιλομούσων η Αναγέννησις»	1908
	3	«Αδελφότης Κυριών»	
Μοσχόπολη	1	«Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο Σίνας»	1878
Σύνολο	8		
Σερβίων Λιβάδι	1	«Φιλοπρόοδος Αδελφότης Νέων Αμερικής»	1908
Σαμαρίνα	1	«Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης»	1882
Φούρκα	1	«Φιλόπτωχος Αδελ. η Φούρκα Αμερικής»	1905
Σύνολο	3		
Γεν. Σύν.	26		

Παρατηρώντας τώρα τη δυναμική της εμφάνισης αυτών των Συλλόγων και των Σωματείων και θεωρώντας τους στο σύνολο του αρωμουνικού πληθυσμού των κοινοτήτων όπου δραστηριοποιούνταν εκπαιδευτικά και κοινωνικά, επισημαίνουμε ότι σε 2.403 κατοίκους αντιστοιχούσε και ένας τέτοιος Σύλλογος ή Σωματείο. Η ενεργή δηλαδή συμμετοχή του αρωμουνικού πληθυσμού για την καλλιέργεια των εκπαιδευτικών και γενικά των πολιτισμικών του πραγμάτων ήταν έντονη και πράγματι αξιοθαύμαστη, σε μια εποχή μάλιστα όπου δεν υπήρχε κεντρική μέριμνα και αρωγή και όλη η σχετική ευθύνη ακουμπούσε στους δικούς τους ώμους.

Συγκεκριμένα και κατά σαντζάκια – και στις κοινότητες όπου λειτουργούσαν οι Σύλλογοι και τα Σωματεία – παρατηρούνταν η ακόλουθη σειρά: α) Πιο δραστήριος παρουσιαζόταν ο πληθυσμός στο σαντζάκι Κοριτσάς, στον οποίο αναλογούσε ένας Σύλλογος ή Σωματείο σε 2.062 κατοίκους. β) Ακολουθούσε το σαντζάκι Μοναστηρίου με 2.166 κατοίκους. γ) Τελευταίο ερχόταν το σαντζάκι Σερβίων με 3.493 αντίστοιχα κατοίκους ανά ένα Σύλλογο ή Σωματείο:

ΠΙΝΑΚΑΣ 68

Αναλογία Συλλόγων – κατοίκων

Αναλογία κατοίκων προς ένα αρωμουνικό Σύλλογο ή Σωματείο			
Σαντζάκια	*Πληθυσμός**	*Σύλλογοι*	*Αναλογία*
Κοριτσάς	19.500	8	2.062
Μοναστηρίου	32.500	15	2.166
Σερβίων	10.480	3	3.493
Γενικό Σύνολο	62.480	26	2.403

*Σαντζάκια: α) Κοριτσάς: Κλεισούρα 6.000, Κοριτσά 12.000, Μοσχόπολη 1500 (μετά την καταστροφή) = 19.500 κάτοικοι. β) Μοναστηρίου: Κρούσοβο 18.000, Μεγάροβο 2.500, Μοναστήρι 9.000, Νέβεσκα 3.000 = 32.500. γ) Σερβίων: Λιβάδι 3.480, Σαμαρίνα 4.000, Φούρκα 3.000 = 10.480.

III. Άλλοι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και Σωματεία μέσα στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων

1. Για την οργάνωση της ελληνικής παιδείας – εκτός από τους παραπάνω αρωμουνικούς Συλλόγους – ενδιαφέρθηκαν έντονα και οι ευρύτεροι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα Σωματεία – οι «φορείς της εκπαίδευσης», όπως τους παρουσιάσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο (Α. ΙΙ. 2.).

Εδώ θα αναφερθούμε σε γενικές γραμμές σ' αυτούς μόνο σε ότι αφορά την οικονομική στήριξη και συνδρομή τους στα ελληνικά σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν στις αρωμουνικές κοινότητες και παρουσιάζουν το μέγεθος και τις δραστηριότητες της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας και μέσα στα χρονικά πλαίσια της παρούσας διατριβής:

2. *α) «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας»:*

Ενίσχυε με την οικονομική συνδρομή των 100 τουρκικών λιρών το χρόνο τη συντήρηση των ελληνικών σχολείων της Αχρίδας, τα οποία ενισχύονταν επιπλέον και από το Μοναστήρι του Οσίου Ναούμ Αχρίδας με 30 τουρκικές λίρες το χρόνο.[122]

Η «Επιτροπή» μισθοδοτούσε μέσω του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας: Κατά το σχολικό έτος 1884-1885 το δάσκαλο της Δημοτικής Σχολή Αβδέλας Ι. Πιάχα.[123] Κατά το θέρος του 1889 το βο-

---

122. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 12 Ιουλίου 1883, αρ. 495.

123. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 16 Φεβρουαρίου 1885, αρ. 686 (*Έκθεσις προς τον κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής* – Κατάσταση των σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 19.

ηθό δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Αδαμαντίδη, όπως επίσης και το δάσκαλο του Νηπιαγωγείου Σαμαρίνας Μίλωνα Σακελλαρίου.[124] Κατά το 1899 μισθοδοτούσε 4 εκπαιδευτικούς στη Σαμαρίνα (3 δασκάλους και μια παρθεναγωγό).[125]

Η «Επιτροπή» επίσης στα χρόνια 1891-1897, 1899-1900 και 1901-1904 επιχορηγούσε τα *«Ελληνικά Εκπαιδευτήρια της Κοινότητας Λάιστας»*.[126]

β) «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»:

Στα 1871, μετά τη σύσταση του Συλλόγου, η «Εκπαιδευτική Επιτροπή» του απέστειλε στους εκπαιδευτικούς φορείς, στους Μητροπολίτες, στους Συλλόγους και στις Σχολικές Εφορείες του μακεδονικού χώρου δυο εγκυκλίους και ένα διάγραμμα (ερωτηματολόγιο) για τη συγκέντρωση πληροφοριών σχετικά με την εκπαιδευτική κατάσταση της επαρχίας, την αξιολόγηση των προβλημάτων και τη βοήθεια του Συλλόγου για την επίλυσή τους. Ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς φορείς οι οποίοι ανταποκρίθηκαν – με σχετικές επιστολές – στην πρόσκληση αυτή ήταν και η επαρχία της Πελαγονίας, η οποία έθετε τα εκπαιδευτικά προβλήματα της περιοχής της και αιτούσε ανάλογη βοήθεια.[127]

Απαντώντας στην παραπάνω έκκληση ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» συνέβαλλε οικονομικά και έκτισε στα 1871 το Παρθεναγωγείο Ρέσνας, το οποίο είχε ιδρυθεί στα

---

124. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή – *Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

125. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1899 (*Προϋπολογισμός δαπανών εις πληρωμήν μισθοδοσιών των κατά τη εις πόρους Ιερείς ετησίως και λοιπών χορηγουμένων υπό της εν Αθήναις Επιτροπής*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα...*, ό. π., σελ. 53.

126. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 53.

127. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 106-107.

1869. Μέχρι τότε στεγαζόταν σε ενοικιαζόμενα οίκημα.[128] Επίσης ο Σύλλογος συνέβαλλε οικονομικά, με τις ανάλογες συνδρομές του, για την ενίσχυση σχολείων, Συλλόγων και τη μισθοδοσία δασκάλων και στις αρωμουνικές κοινότητες: Αχρίδα, Ρέσνα (πέρα από το κτίσιμο του Παρθεναγωγείου της), Μεγάροβο, Μοναστήρι και Χρούπιστα.[129]

Είναι γνωστό ότι ο «εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» ανέλαβε αξιοθαύμαστη πρωτοβουλία για τη συγγραφή, την έκδοση, τη συγκέντρωση από διάφορες πηγές και τη διανομή διδακτικών βιβλίων στους άπορους μαθητές του μακεδονικού χώρου. Συγκεκριμένα κατά την περίοδο 1869-1877 μοίρασε 111.614 αντίτυπα διδακτικών βιβλίων δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης καθώς και εκκλησιαστικά και άλλα βιβλία και γι' αυτά δαπάνησε 75.221,79 δραχμές.[130] Απ' αυτά τα διδακτικά βιβλία σημαντική μερίδα δωρίστηκε στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων του Μοναστηρίου, της Μοσχόπολης, της Κοριτσάς, του Μπλατσίου, του Κρούσοβου και της Μηλόβιστας.[131]

Επίσης ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», από το 1880 και μέχρι το 1897 μισθοδοτούσε με 50 οθωμανικές λίρες κάθε χρόνο τους δασκάλους της Σαμαρίνας Δημήτριο Σάδα και Μίλωνα Σακελλαρίου,[132] ενώ πρόσφερε 25 λίρες κάθε χρόνο και για τη λειτουργία και τη συντήρηση του Ελληνικού Σχολείου

---

128. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ρέσνα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 218.

129. *Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος* – έκθεσις των κατά το 1876 και 1877 πεπραγμένων, σελ. 62, ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*..., ό. π., σελ. 121, 150.

130. *Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος* – έκθεσις: α) Των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε (1869-1871). β) Των κατά τα έτη 1872-1873 πεπραγμένων. γ) Των κατά το 1874 πεπραγμένων. δ) Των κατά το 1875 πεπραγμένων. ε) Των κατά το 1876 και 1877 πεπραγμένων – passim.

131. *Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879* – «Έκθεσις των πεπραγμένων του εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Συλλόγου», Αθήναι 1879, σελ. 159.

132. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1897 (Προς το Ελ-

Λάιστας.[133]

γ) «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως»:

Κατά το χρονικό διάστημα των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Συλλόγου (1871-1880) προς τον ελληνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενισχύθηκαν οικονομικά (σε λίρες Τουρκίας) ο Σύλλογος του Μοναστηρίου «Ευαγγελισμός» και οι αρωμουνικές κοινότητες της Πελαγονίας Αχρίδα, Μεγάροβο, Μοναστήρι, Νιζόπολη, Περλεπές και Ρέσνα:[134]

ΠΙΝΑΚΑΣ 69

Οικονομική ενίσχυση αρωμουνικών κοινοτήτων της Πελαγονίας (1872-1874)

Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως					
Σύλλογος Κοινότητες	*Έτη*	*Λίρες*	*Κοινότητα*	*Έτη*	*Λίρες*
Μοναστήρι:			Μοναστήρι	1872-1873	30
Σύλλογος			Νιζόπολη	1872-1874	15
«Ευαγγελισμός»	1873-1874	80	Περλεπές	1872-1874	25
Αχρίδα	1872-1874	25	Ρέσνα	1872-1873	10
Μεγάροβο	1872-1874	15			

δ) «Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Αγαπάτε Αλλήλους»:

Ενίσχυσε οικονομικά κατά το 1882-1883 τα εκπαιδευτικά ιδρύματα: 1) Της Μοσχόπολης με 2.000 γρόσια και 2) του Περλεπέ με

ληνικό Υπουργείο Εξωτερικών – *Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην περιοχή Γρεβενών*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 27.

133. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 46.

134. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996, σελ. 119.

2.000 γρόσια αντίστοιχα.[135]

ε) *«Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης»:*

Κατά το χρονικό διάστημα 1873-1892 ο Σύλλογος διόρισε 180 ελληνοδιδασκάλους, δημοδιδασκάλους, παρθεναγωγούς και νηπιαγωγούς στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. Ανάμεσα σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται και 17 εκπαιδευτικοί, οι οποίοι τοποθετήθηκαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας: Στην Κοριτσά, το Βλαχολίβαδο, την Κλεισούρα, τον Περλεπέ, το Μεγάροβο, τη Νέβεσκα, το Μοναστήρι, τη Μοσχόπολη, το Κρούσοβο και τη Ρέσνα:[136]

ΠΙΝΑΚΑΣ 70
Διορισμοί εκπαιδευτικών
*σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων (*1873-1892)

Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης			
Όνομα - Επώνυμο	*Σχολ. έτος*	*Εκπαιδευτικός*	*Κοινότητα*
Ν. Ταμπακίδης	1875-1876	Διευθ. Δημοτικού	Κοριτσά
Δ. Βούλγαρης	» »	Δημοδιδάσκαλος	Κοριτσά
Αμαλία Καρίλλα	» »	Νηπιαγωγός	Κοριτσά
Φανή Π΄Πέτρου	1875-1876	Νηπιαγωγός	Βλαχολίβαδο
Αναστασία Αλεξιάδου	1877-1878	Νηπιαγωγός	Κλεισούρα
Αικατερ. Γ. Μασαλτζή	1877-1878	Νηπιαγωγός	Περλεπές
Αγγελική Μιχαήλ	1878-1879	Παρθεναγωγός	Μεγάροβο
Αικατερίνη Κατσαρού	1878-1879	Νηπιαγωγός	Νέβεσκα
Καλογιάν. Ορφανίδης	1879-1880	Δημοδιδάσκαλος	Περλεπές
Πολυξ. Μηνά	1880-1881	Παρθεναγωγός	Μεγάροβο
Ιωάννης Λίτος	1881-1882	Ελληνοδιδάσκαλος	Κλεισούρα
Φανή Γ. Βαϊνανίδου	1881-1882	Παρθεναγωγός	Μοναστήρι
Ελισάβ. Δ. Καταραχιά	1881-1882	Παρθεναγωγός	Κλεισούρα
Αικατερίνη Μάντουκα	1881-1882	Παρθεναγωγός	Περλεπές
Ελίζα Χ. Μιχαήλ	1881-1882	Παρθεναγωγός	Μοσχόπολις
Άννα Ιωάννου	1881-1882	Νηπιαγωγός	Κρούσοβο
Ελένη Δημητρίου	1881-1882	Νηπιαγωγός	Ρέσνα

135. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*..., ό. π., σελ. 123.

136. ΜΠΟΝΙΔΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*..., ό. π., σελ. 53, 149, 238-244.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ – Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ «ΕΙΚΟΝΑ» ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΩΜΟΥΝΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α. Ι. Οι δάσκαλοι (Αρωμούνοι και μη) στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων – καταγραφή ονοματεπωνύμων, συνολική παρουσίαση

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε αριθμητικά σε διδάσκοντες των σχολείων στις αρωμουνικές κοινότητες. Στο σημείο αυτό και με βάση τα στοιχεία τα οποία συγκεντρώσαμε από την έρευνά μας, επεκτείνουμε την καταγραφή και παρουσιάζουμε συνολικά και με τα ονοματεπώνυμα τους δασκάλους και τους καθηγητές οι οποίοι αναφέρονται ότι δίδαξαν στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων για σημαντικά χρονικά διαστήματα. Η αναφορά αυτή γίνεται για κάθε χρονική περίοδο και για κάθε αρχειακή και βιβλιογραφική πηγή. Στη συνολική όμως αρίθμηση που προηγείται από την επώνυμη παρουσίασή τους σε κάθε παράγραφο, όποιος εκπαιδευτικός μνημονεύεται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους ή από διαφορετικές πηγές καταγράφεται μόνο μια φορά. Ασφαλώς αρκετοί ακόμη που δίδαξαν για ελάχιστο χρόνο ή για κάποια σχολικά έτη ή και για περισσότερα έτη – όταν δεν μνημονεύονται στη σχετική βιβλιογραφία – «ξεφεύγουν» απ' αυτή την καταγραφή.

Απ' αυτούς τους «διδάσκοντες» (δάσκαλοι - καθηγητές και νηπιαγωγοί - δασκάλες - καθηγήτριες), οι περισσότεροι – σχεδόν όλοι και με βάση τον τόπο γέννησής τους και τη σαφή ένδειξη της αρωμουνικής τους καταγωγής – ήταν συντοπίτες, Αρωμούνοι στην καταγωγή. Υπήρχαν όμως και μερικοί, οι οποίοι κατάγονταν από άλλες, κοντινές ή απομακρυσμένες, ελληνόφωνες περιοχές. Για τους πιο γνωστούς από τους δασκάλους που γίνεται ξεχωριστή παρουσίαση στο επόμενη ενότητα («*Γνωστότεροι Αρωμούνοι δάσκαλοι*») υπάρχει δίπλα στο όνομά τους η ένδειξη (ενότητα Β. Ι. 1.):

1. Σαντζάκι Μοναστηρίου

Στην *Άνω Μπεάλα*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 14 εκπαιδευτικοί (11 δάσκαλοι και 3 δασκάλες) κατά το χρονικό διάστημα α-

πό το 1903 μέχρι το 1912: Θεμιστοκλής Τόσκος από την Αχρίδα (στο Αρρεναγωγείο – Σχολείο Αρρένων), Αριστοτέλης Τζιόγος από την Κλεισούρα (στο Αρρεναγωγείο), Αβραάμ Παπάς από την Άνω Μπεάλα (στο Αρρεναγωγείο, τελειόφοιτος του Γυμνασίου Κερκύρας), Ναούμ Παπαναούμ από την Αχρίδα, Ποσειδών Παπάς από την Άνω Μπεάλα, Γεώργιος Παρτάλης από την Κλεισούρα, Ιωάννης Καραφυλλίδης από το Μοναστήρι, Ευάγγελος Οικονομίδης από τη Δροσοπηγή Φλώρινας, Αντώνιος Παπαναούμ από το Τύρνοβο, Ανδρέας Παπασπυρίδωνος από την Αχρίδα, κάποιος Νικόλαος από την Κρήτη και οι Θεανώ Τόσκου από την Αχρίδα, Ελένη Καραφυλλίδου από το Μοναστήρι και Αθηνά Παπαναούμ από το Τύρνοβο.

Οι περισσότεροι από τους παραπάνω δασκάλους ήταν τελειόφοιτοι του Υποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης και οι δασκάλες είχαν αποφοιτήσει κι αυτές από το Ανώτερο Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου.[1]

Στην *Αχρίδα*: Δίδαξε η Χαρίκλεια Δημ. Ιωάννου ή Μιχαηλίδου (1887-1957) στα χρόνια 1905-1913 και η Θεανώ Τόσκου.[2]

Στο *Γιαγκοβέτσι*: Δίδαξε η Χαρίκλεια Χατζηιωάννου.[3]

Στο *Γκόπεσι*: Στα 1907 – στο Αρρεναγωγείο, δίδασκε ο δάσκαλος Κωνσταντίνος Σάντης (ενότητα Β. Ι. 1.).

Στην *Κάτω Μπεάλα*: Δίδαξε ο Γρηγόριος Χασόπουλος (από το Πισοδέρι Φλώρινας) στο Δημοτικό Σχολείο Αρρένων για πάνω από 10 χρόνια (το σχολείο, που λειτουργούσε μέχρι το 1912, δε γνωρίζουμε πότε ιδρύθηκε) και ο Ιωάννης Σημαντήρας (από το Γιαγκοβέτσι Ρέσνας – Πρέσπας) στο Δημοτικό Σχολείο Θηλέων κατά το σχολικό έτος 1912-1913.[4]

Στο *Κρούσοβο*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 16 εκπαιδευ-

---

1. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 451-452.

2. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 18, 19.

3. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου...*, ό. π., σελ. 19.

4. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα...*, ό. π., σελ. 470.

τικοί (9 δάσκαλοι, καθηγητές και 7 δασκάλες, καθηγήτριες): Από τους πρώτους γνωστούς σε μας δασκάλους, οι οποίοι δίδαξαν στο πρώτο Αλληλοδιδακτικό Σχολείο που ιδρύθηκε ίσως στα 1835, ήταν ο Παππίας από τη Σιάτιστα[5] και ο Χριστόδουλος Παπαϊωάννου από το Ζαγόρι της Ηπείρου.[6] Στην Αστική Σχολή δάσκαλος και Σχολάρχης διατέλεσε ο Περικλής Τσάλλης.[7] Στο Κρούσοβο επίσης δίδαξε στα σχολικά έτη 1885-1913 ο Γεώργιος Νικ. Ζωγράφος (1867-1920), στα χρόνια 1893-1895 η Μαρία Αντωνίου ή Πουρπούνη και κατά καιρούς η Θάλεια Δημ. Κέρτσου (ή Γκέρτσου) από το Τύρνοβο (1905-1912), η Βικτωρία Νικολάου και ο Παναγιώτης Χατζηλιάς.[8] Ακόμη, στα σχολεία του Κρουσόβου, τα τελευταία χρόνια, δίδαξαν οι Αρωμούνοι δάσκαλοι Ν. Μπάλας, Ξενοφών Πούσκας και οι Κρουσοβίτες συντοπίτες Ιωάννης Κόκκος, Πανδώρα Μάρα, Αναστάσιος Κούλης, Βικτωρία Γκογκόλη, Ξανθίππη Λιάκου και Βιργινία Τσίλη.[9]

Στο *Μεγάροβο*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 34 εκπαιδευτικοί (20 δάσκαλοι, καθηγητές και 14 δασκάλες, καθηγήτριες): Στο Ελληνικό Σχολείο δίδαξε ο Οικονόμος Παπαδημητρίου ως πρώτος δάσκαλος (1800) και μετά ο Ιωάννης Μωρόκης. Στην Αστική Σχολή, το «Ελληνικόν σχολείον», δίδαξε μετά την ίδρυσή του (1845) ο Κοζανίτης Ν. Νικοκλής, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα Σχολάρχη

---

5. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 87,

6. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 142.

7. ΜΟΛΟΣΣΟΥ ΖΩΤΟΥ, *Ηπειρωτικαί Μακεδονικαί μελέται, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887, σελ. 297.

8. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου...*, ό. π., σελ. 18, 19, 20, 21.

9. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 26, υποσ. 45.

(προηγουμένως δίδαξε και στο Τύρνοβο το 1845). Στα 1848 αναφέρεται ο δάσκαλος Δημήτριος Μελεδίνος.[10] Στο Παρθεναγωγείο δίδαξε η Αικατερίνη Βενιζέλου ως πρώτη δασκάλα (1860)[11] και διευθύντρια,[12] ενώ πολύ αργότερα (1901-1905) δίδαξε και η Θάλεια Δημ. Κέρτσου από το Τύρνοβο.[13]

Στα 1885 στα σχολεία του Μεγαρόβου δίδασκαν 10 δάσκαλοι: Ο Πέτρος Ιωάννου, ο Πέτρος Μ. Κορίνας, ο Κων. Αθανασιάδης, ο Γεώργιος Ν. Καρλαγιάννης, ο Νικ. Δ. Νίκου, ο Στέφ. Χρήστου, ο Στέργιος Πεπέρκου, ο Γούσιος Χρήστου, ο Ι. Α. Γερδίκης και ο Γούσιος Δένδρου, όλοι τους Αρωμούνοι.[14] Κατά τη διάρκεια του 1908 δίδαξαν 10 δάσκαλοι και δασκάλες στα σχολεία του Μεγαρόβου: Ο παπα-Σωτήριος Στεφάνου, ο Αναστάσιος Δόβας, ο οποίος ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή, ο Αχ. Γρέζου, ο Μιχ. Παπαμιχαήλ, ο Νικ. Νίτσας, η Ασπασία Παύλου, η Αγλαΐα Δάνα, η Φανή Δένδρου, η Μαρία Νάντζα και η Ζωή Τσουλάκη[15] Τέλος, κατά το σχολικό έτος 1912-1913 σε διάφορα εκπαιδευτήρια του Μεγαρόβου δίδαξαν 8 εκπαιδευτικοί (1 καθηγητής και 7 καθηγήτριες): Ο Δημ. Δάϊας, η Μαρία Νάντζα, η Χωή Ζήτσα, η Βικτωρία Δαμούση, η Φανή Κορίννα, η Βασιλική Διονυσίου, η Μαρία Δημούτη και η Μαρία Δζαγάλη.[16]

---

10. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 131.

11. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 146.

12. ΚΑΡΖΗ Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Ρωμυλία, Πελαγονία. Βόρ. Ήπειρος*. Αθήνα 1973, σελ. 209.

13. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 18.

14. ΜΕΡΤΖΟΥ Ν.Ι., *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992, σελ. 89.

15. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 1.

16. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 («*Εξι έγγραφα αναφορών προς την Εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της κοινότητας Πελαγωνείας (1887-1899) – Τρία έγγραφα λογαριασμών των εφορειών ιδρυμάτων του Μοναστηρίου (1912-1913) – Κα-*

Στη *Μηλόβιστα*: Κατά καιρούς, δίδαξαν 3 δάσκαλοι: Ο Μιλτιάδης Τσήντσος, ο Γ. Παπαμιχαήλ και ο Ι. Γακίδης.[17]

Στο *Μοναστήρι*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 138 εκπαιδευτικοί (106 δάσκαλοι και καθηγητές και 32 δασκάλες και καθηγήτριες):

α) Στο πρώτο Ελληνικό Σχολείο δίδασκε ο Νικόλαος Βαρνάβας (ενότητα Β.Ι.1.), ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή. Κατά το σχολικό έτος 1870-1871 δίδασκαν ο Κων. Μιχαήλ, ο Α. Ζέρος, ο Α. Μιχαήλ, ο Δημ. Βασιλειάδης, ο Κ. Γεώρσης, ο Επαμ. Δημητριάδης και ο Β. Μιχαήλ.[18]

β) Στην Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτη Δήμιτσα, δίδασκαν 4 δάσκαλοι - καθηγητές (ονόματα: κεφ. 3°-Α.ΙΙ.1 *«Σχολή Δήμιτσα»*).

γ) Στο Γυμνάσιο («Ελληνικόν Γυμνάσιον Μοναστηρίου») δίδασκαν κατά καιρούς 36 επιφανείς καθηγητές: α) Ο Τσιούλκας Κωνσταντίνος (ενότ. Β.Ι.1.), ο οποίος άσκησε και τα καθήκοντα του πρώτου διευθυντή,[19] β) Κατά το σχολικό έτος 1870-1871 ο Νάκκας, ο Δημ.Ι. Δημητριάδης, ο Νικ. Νικαρούσης και ο Δημ. Ι. Λάλλας.[20] γ) Ο Χριστόφορος Σαμαρτζίδης, ο οποίος διετέλεσε και Γυμνασιάρχης κατά τα σχολικά έτη 1885-1887 και ο Αλέξανδρος Μ. Ζουμετί-

---

τάλογοι καθηγητών και διδασκάλων Τυρνόβου, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Νικοπόλεως – Δύο έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών – Παραγγελία βιβλίων – Ενδεικτικά Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912) – Φύλλο βαθμολογίου – Φύλλο Μαθητολογίου (1912-1913»).

17. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 26, υποσ. 45.

18. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιανουαρίου 1871, αρ. 17 (φάκ. 1872: Υποβολή εκθέσεων Προξένων, εκπαιδευτικά – Έκθεση Π. Λογοθέτη, Προξένου Μοναστηρίου, προς το Υπουργείο Εξωτερικών. Προγράμματα μαθημάτων Γυμνασίου και Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου του 1871).

19. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας...*, ό. π., σελ. 26, υποσ. 45.

20. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιανουαρίου 1871, αρ. 17 (φάκ. 1872: Υποβολή εκθέσεων Προξένων, εκπαιδευτικά – Έκθεση Π. Λογοθέτη, Προξένου Μοναστηρίου, προς το Υπουργείο Εξωτερικών. Προγράμματα μαθημάτων Γυμνασίου και Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου του 1871).

κος (1880-1888, 1896-1912, ενότ. Β.Ι.1.), ο οποίος άσκησε και τα καθήκοντα του διευθυντή (1903, 1905[21]). δ) Κατά τα σχολικά έτη 1893-1896 και 1903-1913 ο Γεώργιος Αναγνωστόπουλος (1858-1935 – και ως Γυμνασιάρχης, 1912) από το Διδυμότειχο. ε) Κατά τα σχολικά έτη 1894-1912 ο Πέτρος Κυριαζής (ενότ. Β.Ι.1.). στ) Κατά τα σχολικά έτη 1894-1905 και 1908-1913 ο Παντελής Ναούμ Νάκας (1871-1937). ζ) Κατά το σχολικό έτος 1902-1903: Ο Αλέξανδρος Μ. Ζουμετίκος (ως Γυμνασιάρχης), ο Μ. Πέτρου, ο Βασ. Νώτης (ενότ. Β.Ι.1.), ο Δημ. Μάρκου, ο Παν. Νάκας, ο Ε. Τσούπτσης (ενότ. Β.Ι.1.), ο Αρ. Ιωαννίδης, ο Παπανικολάου, ο Τασιόπουλος και ο Α. Δεληβασίλης. η) Κατά το σχολικό έτος 1905-1906: ο Κωνσταντίνος Νικολαΐδης (ως Γυμνασιάρχης), ο Γ. Χατζόπουλος, ο Σ. Τάνος, ο Κ. Αγγελής, ο Γ. Κίζας, ο Δ. Χατζόπουλος, ο Χ. Πασσάτης, ο Ι. Μαλλιάδης και ο Γ. Μυλωνάς.[22] θ) Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 ο Λεωνίδας Παπαπαύλου (ως Γυμνασιάρχης).[23] ι) Κατά το σχολικό έτος 1911-1912: Ο Βασ. Νώτης, ο Ε. Τσούπτσης, ο Γεώργ. Κίζας, ο Παντ. Νάκας, ο Αθαν. Βοσνιάκου, ο Κωνστ. Σπάθης, ο Αλεξ. Παπαναούμ, ο Αιμίλιος Μάζας και ο Ιωσήφ Λαζάρου. ια) Κατά τα σχολικά έτη 1911-1913: Ο Σάββας Χαρίτωνος Σπυριδωνίδης (καθηγητής γαλλικών).[24]

Στο Γυμνάσιο επίσης και στο Παρθεναγωγείο δίδασκαν και οι σπουδαίοι καθηγητές – μουσικοί Κων/νος Δημ. Σπάθης (1874-1940) και Ορπής, οι οποίοι δίδασκαν μουσική και χορό και στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του Συλλόγου «Φιλαρμονική».[25]

---

21. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 43.

22. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία ΚΒ΄ 2 Σεπτεμβρίου 1905).

23. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι*..., ό. π., σελ. 65.

24. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 19, 20.

25. ΜΟΔΗ Γ. Χ., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αρι-

δ) Στην Αστική Σχολή Μοναστηρίου («Κεντρική Αστική Σχολή Αρρένων») κατά καιρούς (και κατά το σχολικό έτος 1905-1906) δίδασκαν 8 δάσκαλοι και 1 νηπιαγωγός: Ο Θωμάς Ζήσης (ως διευθυντής), ο Αλέξ. Κ. Γούναρης, ο Αλέξ. Κ. Παπαναούμ, ο Σωτ. Τουτουντζής, ο Αθαν. Σ. Βοσνιάκος, ο Αλέξ. Στράλλιας, ο Παντελής Κουκάντζης, ο Νικόλ. Σκόδρας, και η Νηπιαγωγός Αμαλία Μιλτιάδου.

ε) Στη Μουσίκειο Αστική Σχολή Μοναστηρίου για πολλά χρόνια δάσκαλος και διευθυντής ήταν ο Παν. Σωκρατείδης,[26] ενώ κατά τα σχολικά έτη 1907-1910 δίδασκαν 9 δάσκαλοι (ονόματα: κεφ. 3° – Α.ΙΙ.1. «*Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου*»).[27]

στ) Στο «Κεντρικό Παρθεναγωγείο» Μοναστηρίου (Παρθεναγωγείο Αδελφών Δημητρίου) κατά την περίοδο της λειτουργίας του (1880-1912) δίδαξαν κατά καιρούς 47 επιφανείς εκπαιδευτικοί (7 διευθύντριες, 21 δασκάλες και 19 καθηγητές[28] - τα ονόματά τους και λοιπά στοιχεία: κεφ. 3° – Α.ΙΙ.1. «*Κεντρικό Παρθεναγωγείο» Μοναστηρίου - Παρθεναγωγείο Αφελφών Δημητρίου*). Συγκεκριμένα στο Παρθεναγωγείο δίδαξαν κατά το σχολικό έτος 1905-1906 10 εκπαιδευτικοί (2 δάσκαλοι και 8 δασκάλες): Η Ελένη Πηχιών (ως διευθύντρια), ο Γ. Μιχαηλίδης, ο Κ. Μιχαήλ, η Ευπρ. Κων/τινίδου, η Ασπασία Αβράση, η Λουκία Ιωαννίδου, η Μαρία Δημητρίου, η Δόμνα Στράλλα, η Μ. Ακριβοπούλου και η Ελ. Μαυρουδή.[29]

στοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 70-72.

26. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 26, υποσ. 45.

27. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

28. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου...*, ό. π., σελ. 12,14.

29. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Ε-*

ζ) Στο «Κεντρικό Νηπιαγωγείο» Μοναστηρίου δίδαξαν κατά το σχολικό έτος 1905-1906 3 νηπιαγωγοί: Η Ευθαλία Γκίκα (η οποία είχε αναλάβει και τα καθήκοντα διευθύντριας), η Δόμνα Χατζη-Τάλλη και η Δόμνα Νικαρούση.[30]

η) Στο Κεντρικό Δημοτικό Σχολείο, δίδασκαν ο Γεώργιος Παπακοσμάς και ο Χαράλαμπος Τριανταφυλλίδης. Στο Ελληνικό Σχολείο, δίδασκαν ο Κωνσταντίνος Γεώρσης, ο Ναούμ Νάκας και ο Αναστάσιος Τζέρρος. Στο Δεύτερο Δημοτικό Σχολείο: ο Σπάσης Παπαναούμ, ο Κ. Γεώρσης, ο Ν. Νάκας και ο Κωνσταντίνος Παπαναούμ. Στο Τρίτο Δημοτικό Σχολείο, δίδασκε αντίστοιχα ο Κωνσταντίνος Κτενάς.

θ) Στην Ιερατική Σχολή (1884-1887) δίδασκαν 4 καθηγητές, οι οποίοι διετέλεσαν συγχρόνως και διευθυντές (τα ονόματά τους: κεφ. 3° – Α.ΙΙ.1. *Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου*).

ι) Τέλος, στο Διδασκαλείο του Μοναστηρίου, κατά το σχολικό έτος 1911-1912 διευθυντής διετέλεσε ο Νικόλαος Στεφάνου Τζούφης (1887-1971) από το Καπέσοβο Ζαγορίου[31] και στο Υποδιδασκαλείο του Μοναστηρίου διευθυντές αντίστοιχα διετέλεσαν ο Οικονόμου (1884), ο Φ. Σακελλαρίου (1885, 1887) και ο Δ. Βασιλειάδης (1886).[32]

ια) Επιπλέον και με βάση άλλες αρχειακές πηγές, σε διάφορα σχολεία του Μοναστηρίου υπηρέτησαν κατά καιρούς οι επιφανείς Μοναστηριώτες καθηγητές Βασίλειος Μιχαήλ, Μιχαήλ Πέτρου, Βασίλειος Νώτης, Παντελής Νάκας, Ευάγγελος Τσιούπτσης, Βασίλειος Κοκκίνης, Ευάγγελος Τάνου, Δημήτριος Μάρκου, Γεώργιος

φορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία ΚΒ΄ 2 Σεπτεμβρίου 1905).

30. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7 / Συνεδρία ΚΒ΄ 2 Σεπτεμβρίου 1905).

31. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 20.

32. ΒΟΥΡΗ ΓΛΥΚΕΡΙΑ - ΣΟΦΙΑ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988 (διδακτορική διατριβή), σελ. 333.

Κήζιας[33] και, στα χρόνια 1881-1913, ο Γεώργιος Κωνστ. Σιάρδος (1886-1945) και κατά το σχολικό έτος 1911-1912 ο Ιωάννης Γεωργίου Σημαντήρας από τη Ρέσνα, πτυχιούχος Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης.[34]

ιβ) Στο Μοναστήρι επίσης καθώς και σε βλαχόφωνα χωριά του Μοναστηρίου και της Φλώρινας δίδαξε για ένα μικρό χρονικό διάστημα (γύρω στα 1860) και ο ευεργέτης της Νέβεσκας Μιχαήλ Τσίρλης.[35]

Στη *Νέβεσκα*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 27 διδάσκαλοι - εκπαιδευτικοί (18 δάσκαλοι και καθηγητές και 9 δασκάλες και καθηγήτριες):

Στην Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας, η οποία είναι γνωστή ως «Ελληνικόν Σχολαρχείον» και ως «Ελληνικόν Σχολείον» δίδαξαν κατά καιρούς 18 δάσκαλοι και καθηγητές: α) Κατά το χρονικό διάστημα 1878-1897 ο Αναστάσιος Κ. Κυριζίδης (ή Κυρζίδης), ο οποίος ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή, και για κάποια σχολικά έτη ο Ναούμ Χρηστίδης, διδάσκαλος της τουρκικής γλώσσας. β) Κατά τα σχολικά έτη 1901-1906 ο Γεώργιος Σούρλας, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή. γ) Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 ο Θεόδ. Παπαμαντζάρης, ο Σωτήριος Τουτουντζής και ο Ιωάν. Βαλαβανίδης. δ) Κατά το σχολικό έτος 1902-1906 ο Γεώργιος Σούρλας, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή, ο Λουκάς Γούναρης, ο οποίος ήταν και ο ψάλτης της Νέβεσκας και ο Κωνσταντίνος Αποστολίδης από το Μοναστήρι. ε) Κατά το σχολικό έτος 1903-1904 ο Ιωάννης Τσάτζας από το Μοναστήρι. στ) Κατά το σχολικό έτος 1905-1906 ο Κωνσταντίνος Χατζή Στεφάνου από το Μοναστήρι. ζ) Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 ο Ιωάν. Βασιλειάδης,

---

33. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης), τεύχος 33-34 (1962), σελίδα 66.

34. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*..., ό. π., σελ. 19, 21.

35 ΛΟΥΣΤΑ Ν., *Άρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 35-36 (1962), σελ. 105.

ο οποίος ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή, ο Θωμάς Θεοδοσίου από το Μεγάροβο, ο Γεώργ. Σούρλας και ο Λουκάς Γούναρης. η) Κατά τα σχολικά έτη 1907-1909 ο Βασίλειος Παπαγεωργίου, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή, ο Αχιλλέας Ν. Σπανόπουλος, ο Παντελής Στεργίου (Βλάσης) από το Μοναστήρι, ο Λουκάς Γούναρης και ο Μηνάς Χ. Εξάρχου από τη Δροσοπηγή.[36] θ) Κατά τα σχολικά έτη 1909-1912 ο Ιωάννης Σ. Βασιλειάδης, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή και ο Θωμάς Β. Θωμαΐδης από το Μοναστήρι, διδάσκαλος των γαλλικών, ο οποίος ασκούσε και τα καθήκοντα του υποδιευθυντή. ι) Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 ο Αθανάσιος Σταυρίδης, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή.[37]

Στο «Ελληνικόν Παρθεναγωγείον Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη» στη Νέβεσκα δίδασκαν 9 δασκάλες - καθηγήτριες: α) Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 η Ελένη Θ. Μαντζάρη, από την Κοριτσά. β) Κατά τις αρχές του σχολικού έτους 1898 η Άννα, αγνώστου επωνύμου.[38] γ) Κατά τα σχολικά έτη 1900-1906 η Θεοδοσία Ευαγγέλου - Γκάβα, από το Μοναστήρι. δ) Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 η Μαρία Ευθυμίου. ε) Κατά τα σχολικά έτη 1908-1910 οι αδελφές Ασπασία Παύλου και Δόμνα Παύλου από το Μεγάροβο και η Ανδρομάχη Μπινέσκου από το Μοναστήρι. στ) Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 η Θεοδότη Δεληνάσου, η οποία εκτελούσε και χρέη διευθύντριας (γι' αυτό πρέπει να ήταν δυο οι δασκάλες – και μια άλλη δηλαδή, το όνομα της οποίας δε διασώζεται). ζ) Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 η Φανή Κ. Πάζα, από το Τύρνοβο.[39]

---

36. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 156, 160-161, 169.

37. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 53, 54.

38. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης...*, ό. π., σελ. 52.

39. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης 1897-1911*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου

Στη *Νιζόπολη*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 10 εκπαιδευτικοί (4 δάσκαλοι, καθηγητές και 6 δασκάλες, καθηγήτριες): Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα δίδαξε ο Πέτρος Κυριαζής. Στα 1908, δίδασκαν στα 3 σχολεία της (Αρρεναγωγείο, Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο μαζί) συνολικά 5 Αρωμούνοι δάσκαλοι και δασκάλες: Α. Ζώγιας, Ιωάννης Παπαμιχαήλ, Ιωάννης Καρόζης, Ευφ. Ρόμπη και Α. Σατραπέλλη.[40] Επίσης στη Νιζόπολη στα χρόνια 1902-1907 δίδαξε η Αναστασία Χατζηδημητρίου, στα χρόνια 1908-1914 η Ευδοκία Πέτρου, τελειόφοιτη του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου και κατά καιρούς δίδαξαν επίσης η Ιουλία Ρούφου και η Ασπασία Πάνου.[41]

Στη Μονή του *Οσίου Ναούμ* Αχρίδας, στο Ελληνικό Σχολείο της (Σχολή) «*επί τουρκοκρατίας γινώσκομεν διδάσκαλον τον εκ Κοζάνης Γεώργιον Ιωαννάκην*».[42]

Στο *Πισοδέρι*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 47 εκπαιδευτικοί (32 δάσκαλοι, καθηγητές και 15 δασκάλες, καθηγήτριες):

Στο πρώτο Δημοτικό Σχολείο του, το οποίο στεγαζόταν σε οίκημα του προαυλίου της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, από το 1860 μέχρι το 1903, οπότε λειτούργησε η Μοδέστειος Σχολή δίδαξαν 9 Αρωμούνοι δάσκαλοι: α) Στα χρόνια 1860-1870 δυο δάσκαλοι: Παπαδημητρίου Δημήτριος από το Πισοδέρι και κάποιος φουστανελοφόρος δάσκαλος αγνώστου ονόματος και επωνύμου. β) Στα χρόνια 1870-1880 δυο δάσκαλοι: Καραντζίδης Χρήστος από το Πισοδέρι και Φίσκας Λάζαρος από το Πισοδέρι. γ) Στη χρονική περίοδο 1880-1890 πέντε δάσκαλοι: Δάνης Νικόλαος από την Καβάγια Δυρραχίου (γνώστης πολλών γλωσσών), Μάντζαρης Κωνσταντίνος από τη Ρέσνα Μοναστηρίου, Παπαβασιλείου Σταύρος από το Βατο-

---

Φλωρίνης) 7 (1958), σελ. 20-21, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης*..., ό. π., σελ. 180-182.

40. «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1908, σελ. 14.

41. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 18, 19.

42. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 137.

χώρι, Παπασωτηρίου Δημήτριος και κάποιος Κωνσταντίνος, αγνώστου επωνύμου.

Στη Μοδέστειο Σχολή Πισοδερίου δίδαξαν κατά καιρούς 38 εκπαιδευτικοί (23 δάσκαλοι, καθηγητές και 15 δασκάλες, καθηγήτριες): α) Κατά το χρονικό διάστημα 1903-1910 9 δάσκαλοι: Μπάλκος Βασίλειος, διευθυντής του Οικοτροφείου - Νομάρχης Φλώρινας, Τσαμίσης Παντελής, Γυμνασιάρχης (αργότερα), από την Καστοριά, Φίτζιος Ηρακλής από το Λέχοβο, Παπαφιλίππου Αναστάσιος από την Κορυσσό Καστοριάς, Ιατρού Αναστάσιος, Γρέζος Τριαντάφυλλος, Σταυρίδης Αθανάσιος από το Βογατσικό Καστοριάς, Κωνσταντινίδης Παναγιώτης από την Κωνσταντινούπολη, και Βουτσιάδης Βασίλειος.

β) Από το 1910 και μετά δίδαξαν 14 δάσκαλοι: Χασόπουλος Αργύρης, Χάσος Γρηγόριος, Αλεξάνδρου Γρηγόριος, Τσίγγος Δημήτριος, Πούσκας Ξενοφών, Παπαγεωργίου Διονύσιος, Μπελετσιώτης Βλάσιος, Βασιλειάδης Βασίλειος, Μουρλάς Γεώργιος, Τσαούσης Σταύρος, Γρηγοριάδης Γρηγόριος, Σάρος Ηλίας, Καραντζίδης Αναστάσιος και Λαζαρίδης Πέτρος (ενότητα Β.Ι.1.) από το Μοναστήρι, καθηγητής της μουσικής. γ) Επίσης μετά το 1910 δίδαξαν 10 Αρωμούνες δασκάλες: Μάνου Ασπασία, Ρούφου Ιουλία, Λιάκου Ευδοξία, Γώγου Αθηνά, Θάνου Ειρήνη, Μπουκουβάλα Ασπασία, Σαμαρτζή Βασιλική, Χρυσικού Αγλαΐα, Μεντζιδέ Ελένη και Πάζα Φανή. δ) Τέλος, πάλι μετά το 1910, δίδαξαν και 4 Αρωμούνες νηπιαγωγοί: Χάσου Θεοδώρα, Παπαδάμου Ουρανία, Τσώτσου Μαρία και Γουναρίδου Παρθενόπη.[43]

Ακόμη κατά καιρούς (μέσα στα χρόνια 1898-1912) δίδαξε στο Πισοδέρι και η Σεβαστή Νικ. Τρέμτση, απόφοιτη (1895) του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (πέθανε το 1968).[44]

---

43. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15-18, πρβλ. και ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Θεσσαλονίκεια και Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 331 (Σύντομη ιστορία της Φλώρινας και της περιοχής της ως το 1912 - Πισοδέρι), όπου και ονόματα γνωστών διδασκάλων στα σχολεία Πισοδερίου.

44. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρ-*

Στη *Ρέσνα*: Δίδαξε η συντοπίτισσα δασκάλα Χαρίκλεια Χατζηιωάννου.[45]

Στο *Τύρνοβο*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 17 εκπαιδευτικοί (3 δάσκαλοι, καθηγητές και 14 δασκάλες, καθηγήτριες): α) Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα δίδαξε ο Πέτρος Κυριαζής, στα χρόνια 1901-1905 η Φανή Τσιώνα από το Μοναστήρι, στα χρόνια 1902-1907 η Αναστασία Χατζηδημητρίου, στα χρόνια 1902-1913 η Βικτωρία Στεργίου, στα χρόνια 1909-1912 η Αθηνά Στ. Κουσουρέτα (1890-1968) και κατά καιρούς η Κυριακή Πέτρου, η Ευσεβία Σιναπίδου και η Σοφία Ιωαννίδου.[46]

β) Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 δίδαξαν 9 εκπαιδευτικοί (2 καθηγητές και 7 καθηγήτριες): Ο Μιχ. Παπαμιχαήλ, ο Αντ. Παπαναούμ, η Ειρήνη Θάνου, η Βικτωρία Αστερίου, η Αθηνά Κουσουρέτα, η Χρυσαυγή Πλατή, η Αγλαΐα Κηπουρτζή, η Ουρανία Τσιρώνη και η Αγλαΐα Ευθυμίου.[47]

2. Σαντζάκι Κοριτσάς

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): Στο Ελληνικό Σχολείο - «Ελληνομουσείο Κλεισούρας», στα δυο Νηπιαγωγεία, στο Αρρεναγωγείο, στο Παρθεναγωγείο και στο τριτάξιο Ημιγυμνάσιο, συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 40 επιφανείς εκπαιδευτικοί (37 δάσκαλοι

θεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελίδα 18.

45. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*..., ό. π., σελ. 19.

46. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*..., ό. π., σελ. 18, 19.

47. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΑΜΠ 1876-1913 (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγωνίας), φάκ. 37 («*Έξι έγγραφα αναφορών προς την Εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της κοινότητας Πελαγωνείας (1887-1899) – Τρία έγγραφα λογαριασμών των εφορειών ιδρυμάτων του Μοναστηρίου (1912-1913) – Κατάλογοι καθηγητών και διδασκάλων Τυρνόβου, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Νικοπόλεως – Δύο έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών – Παραγγελία βιβλίων – Ενδεικτικά Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912) – Φύλλο βαθμολογίου – Φύλλο Μαθητολογίου (1912-1913*»).

και καθηγητές και 3 δασκάλες και καθηγήτριες): α) Ο Ιωάννης Πέζαρος (Σχολάρχης του πρώτου Ελληνικού Σχολείου), ο Δημήτριος Αν. Λάσκαρις (Σχολάρχης στα 1830-1849), ο Δημ. Παπαχαρισιάδης (στα 1849 αναφέρεται ότι δίδασκε για «*εικοσαετίαν ήδη*» στην Ελληνική Σχολή – «Ελληνομουσείο Κλεισούρας»), ο Α. Βήκας (Σχολάρχης από το 1850 και μετά), ο Τρικρίκης, ο Α. Πηχεών, ο Χρ. Ευαγγελίδης, ο Κωνστάντιος (ο μετέπειτα μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης), ο Γ. Κωνσταντινίδης, ο Ι. Λάιος, ο Κ. Γρέζος (ο οποίος διετέλεσε και Σχολάρχης), ο Ζωγράφος, ο Κ. Αγγελής, ο Πουλιάδης, ο Κούσκουρας, ο Βελλίδης, ο Γεώργιος Κιάντος, ο Χρ. Γεωργίου, ο Δημήτριος Ευαγγέλου, ο Θεόδωρος Κωτσίου, ο Κωνσταντίνος Πίστας, ο Πέτρος Μήτρας, ο Αριστοτέλης Τζώγος, ο Κοπέλλος και η Φανή Βλατσιώτη από το Μοναστήρι και η Ζηνοβία Παυλίδου, αλλά «*και πολλοί άλλοι αριστείς των γραμμάτων, οίτινες εμόρφωσαν και εγαλούχησαν με τα νάματα της Ελληνικής παιδείας γενεάς ολοκλήρους*».[48]

β) Ανάμεσα στους «*πολλούς άλλους αριστείς των γραμμάτων*» επισημαίνουμε στα 1876 και τον ελληνοδιδάσκαλο Κ. Ταβάκη.[49] γ) Επίσης, στα χρόνια 1905-1909, δίδαξε στην Κλεισούρα και η Φανή Τσιώνα από το Μοναστήρι.[50]

δ) Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη Ι. Τζιώγο, «*οι υπηρετήσαντες επί τουρκοκρατίας εις τα σχολεία Κλεισούρας καθηγηταί και διδάσκαλοι*» ήταν: 1) Ο Λάϊος από την «*Παλαιά Ελλάδα*», 2) ο Ρέσιος από την Ήπειρο, 3) ο Γρέζος Τριαντάφυλλος από το Βογατσικό, 4) ο Τσικρίκης από τη Βλάστη, 6) ο Αγγελής από το Γέρμα και 7) ο Νικό-

---

48. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 10, ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 122-123, ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

49. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗ ΠΕΡΙΚΛΗ, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 5.

50. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 19.

λαος Ζωγράφου από την Καστοριά.[51] ε) Τέλος, σύμφωνα με τον Ευαγγελίδη Τρύφωνα στο «Ελληνομουσείο Κλεισούρας» υπηρέτησαν 21 σχολάρχες μέχρι το 1913 (τα ονόματά τους: κεφ. 3° – Α.ΙΙ.2. *Ελληνικό Σχολείο – «Ελληνομουσείον Κλεισούρας»*).[52]

Στην *Κοριτσά*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 69 εκπαιδευτικοί (54 δάσκαλοι, καθηγητές και 15 δασκάλες, καθηγήτριες):

Στο Ελληνικό Γυμνάσιο, το γνωστό και ως «Μπάγκειον» δίδαξαν κατά καιρούς (1863-1913) 26 δάσκαλοι, καθηγητές: α) Στα 1863 ο Νικ. Νικοκλής από την Κοζάνη (Γυμνασιάρχης).[53] β) Στα 1889: ο Αναγνωστόπουλος (Γυμνασιάρχης), ο Γ. Ευγενίδης, ο Σπ. Σπυριδάκης, ο Γ. Ζαβάκης, ο Ι. Παπίας, ο Κ. Κωνσταντινίδης, ο Β. Πούλιας και ο Χ. Οικονόμου.[54] γ) Κατά το σχολικό έτος 1895-1896: Ο Ι. Βεργιάδης (Γυμνασιάρχης), ο Γ. Γκίζας, ο Ε. Γκίνης, ο Γ. Ράμφος, ο Π. Ρώττας και ο Β. Σύγγελος.

δ) Κατά το σχολικό έτος 1901-1902: Ο Αναγνωστόπουλος (Γυμνασιάρχης), ο Ε. Γκίνης, ο Σ. Κόντας, ο Μ. Μίχας, ο Β. Πούλιας ο Δ. Πρίφτης και ο Γ. Κίζας.[55] δ) Κατά το σχολικό έτος 1905-1906: Ο Αναγνωστόπουλος (Γυμνασιάρχης), ο Ε. Γκίνης, ο Δ. Πρίφτης, ο Σ. Κόντας, ο Β. Πλαστήρας, ο Β. Πούλιας, ο Δ. Μάρκου, ο Φ. Παπακωνσταντίνου και ο Χ. Δονάτος.[56] ε) Κατά το σχολικό έτος 1906-

---

51. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 39.

52. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμος Α΄, Αθήναι 1936, σελίδα 122-123.

53. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας...*, ό. π., σελ. 129-130.

54. ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410 (Φάκ. 1888-1889, Β: «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» προς Πρόξενο Μοναστηρίου – με επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμός του σχολικού έτους 1888-1889 περιφερείας Βιτωλίων*»).

55. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456 (Φάκ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ΄: Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζάς προς Υπουργείο Εξωτερικών. Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1902-1903*»).

1907: Ο Αλέξανδρος Ζουμετίκος (Γυμνασιάρχης), ο Σ. Κόντας, ο Δ. Μάρκου, ο Φ. Παπακωνσταντίνου, ο Χ. Δονάτος, ο Β. Πούλιας, ο Ε. Γκίνης και ο Α. Βασκήρος.[57] στ) Στο Ελληνικό Γυμνάσιο Κοριτσάς στα 1911-1912 δίδασκε και ο καθηγητής της μουσικής Πέτρος Λαζαρίδης[58] (ενότητα Β.Ι.1.).

Στην «Αστική Σχολή Κοριτσάς» κατά το σχολικό έτος 1902-1903 δίδασκαν 13 δάσκαλοι[59] (τα ονόματά τους: κεφ. 5° - ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού - αμοιβές)*. Στα 1913: Στην Α΄ Αστική Σχολή δίδασκαν 10 δάσκαλοι. Στη Β΄ Αστική Σχολή δίδασκαν 5 δάσκαλοι. Στο Παρθεναγωγείο Κοριτσάς, σύμφωνα με τα αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δίδαξαν, μέχρι το 1913, 15 δασκάλες.[60] (τα ονόματά τους: κεφ. 3ο - Α.ΙΙ.2. «*Παρθεναγωγείο Κοριτσάς*»).

Στο *Λινοτόπι* ή Λινοτόπολη: Στο Ελληνικό σχολείο (Σχολή – Ελληνική Σχολή) δίδαξε κατά το 1724 κάποιος δάσκαλος ονομαζόμενος Ιωσήφ.[61]

Στη *Μοσχόπολη*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 7 εκπαιδευτικοί (6 δάσκαλοι και καθηγητές και μια δασκάλα): α) Στο πρώτο Ελληνικό Σχολείο δίδαξαν 3 δάσκαλοι: Ο Χρύσανθος ο Ηπειρώτης,

---

56. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (Φάκ. 1906 Α.Α.Κ. – ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1905-1906*»).

57. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1907 (Φάκ. 1907 Α.Α.Κ. – ΙΘ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας». Επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1906-1907*»).

58. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα.

59. ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (Φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται και η «*Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κοριτσάς*»).

60. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 53-54.

61. ΞΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 131.

από το 1700 και μετά, ο οποίος ανέλαβε και καθήκοντα διευθυντή, ο Ιωάννης Χαλκείας από τη Μοσχόπολη, από το 1730 και μετά, ο οποίος ανέλαβε και καθήκοντα διευθυντή και ο Σεβαστός Λεοντιάδης από την Καστοριά[62], ο οποίος ανέλαβε και καθήκοντα Σχολάρχη. β) Στη «Νέα Ακαδήμεια» - «Ελληνικό Φροντιστήριο» (Ελληνική Σχολή) δίδαξαν κατά καιρούς 3 δάσκαλοι: Ο ιερομόναχος Νεκτάριος Τέρπου, ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης και ο ιερομόναχος Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης (ενότητα Β.Ι.2.). γ) Ακόμη σε κάποιο σχολείο της Μοσχόπολης δίδαξε κατά το σχολικό έτος 1901-1902 η δασκάλα Μαρία Β. Μέλλη.[63]

3. Σαντζάκι Σερβίων

Στην *Αβδέλα*: Στη Δημοτική Σχολή, δίδαξαν στα 1885 (το θέρος) ο Ι. Πιάχας[64] και στα 1905 2 δάσκαλοι: Ο Ιωάννης Δ. Τσολιαρίος και ο (βοηθός) Ζήσης Δ. Βέρρος.[65]

Στο *Γραμματικό*: «*Διδάσκαλος τω 1807 εχρημάτισεν ο ιερομόναχος* Διονύσιος».[66]

Στον *Κοκκινοπλό*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 17 εκπαιδευτικοί (13 δάσκαλοι, καθηγητές και 4 δασκάλες, καθηγήτριες): α) Στο «Ελληνικό Σχολείο», ως πρώτος δάσκαλος ο Δ. Γεροφωκάς και αργότερα ο Βασιλάκης Παπακυριακού (σχολικό έτος 1889-1890), ο

---

62. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΑΘ. (επιμέλεια), *Η Τσαριτσάνη*, Τσαριτσάνη 1990², σελ. 347.

63. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*..., ό. π., σελ. 73.

64. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 16 Φεβρουαρίου 1885, αρ. 686 (*Έκθεσις προς τον κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής* – Κατάσταση των σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σελ. 19.

65. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 243.

66. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*..., ό. π., σελ. 110.

Αστέριος Ιατρού (σχολικό έτος 1891-1892)[67], ο Γεώργιος Διδασκάλου, ο Αντών. Πουμούφης και ο Ιωάννης Παπαδόπουλος και μετά το 1910 στην τότε Αστική Σχολή ο Ηρακλής Δημάδης, ο Αριστείδης Νικοδέλης, ο Βασίλειος Παπαδάμου, ο Θωμάς Κίτσος, η Μαρία Κοτσοπόδη και η Αγγελική Τσιλιγκρίδα.[68] β) Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 στην τότε «Αστική Σχολή» Κοκκινοπλού δίδασκαν 6 εκπαιδευτικοί (4 δάσκαλοι και 2 δασκάλες, ανάμεσά τους και ο παραπάνω Αριστείδης Νικοδέλης, ο οποίος δίδασκε στη Σχολή από το 1910 – τα ονόματά τους: Κεφ. 5° – ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού – αμοιβές*).[69]

Στην *Κρανιά*: α) Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 στο Αστικό Σχολείο δίδασκαν 4 δάσκαλοι (τα ονόματά τους: Κεφ. 5° – ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού - αμοιβές*). β) Στο Παρθεναγωγείο δίδασκε η Παρασκευή Φύκια.[70]

Στη *Λάιστα*: Συνολικά δίδασκαν κατά καιρούς στο Ελληνικό Σχολείο 23 δάσκαλοι και ελληνοδιδάσκαλοι (19 δάσκαλοι και 4 δασκάλες): Ο Αθανάσιος Φίλος από τη Λάιστα, ο Αντώνιος Νικολαΐδης (ο επονομαζόμενος Λογιώτατος) από τη Λάιστα (και οι δυο από τους πρώτους δασκάλους του σχολείου), η Βέργου Μελπομένη, ο Βαρζίκας από το Καπέσοβο, ο Βορόπουλος Ιωάννης από τη Δόλιανη, ο Δούκας Φίλιππος από το Καπέσοβο, ο Ζιούλης Σπυρίδων από τη Βελτσίστη, η Καζαντζή Βασιλική, ο Κόκκας Φίλιππος, η Κονιτζιώτου Ευφροσύνη, ο Μαργαρίτης Δημήτριος, ο Μπιζακίδης Νικόλαος, ο Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, ο Παπαγεωργίου Γεώργιος από τη Λεσνίτσα, ο Παπαδημητρίου Γεώργιος από το Ντομπρίνοβο, ο Παπαστεργίου Χριστόφορος από τη Λάιστα, ο Πετρίδης Κ. από τη

---

67. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992, σελ. 198.

68. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*..., ό. π., σελ. 188, ΚΑΪΜΑΚΑΜΗ ΒΑΣΙΛΗ Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) – Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 88.

69. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

70. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

Τζοντίλα, ο Ραπετάς Γεώργιος από τα Γιάννινα, ο Στεργίου Χριστοδ., ο Τριανταφυλλίδης Χρήστος από το Βρυσοχώρι, η Τσίτα Ξανθή, ο Φυλλίδης Ιωάννης από το Καπέσοβο και ο Δεβελέγκας Νικόλαος από τη Λάιστα.[71]

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο): Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 34 εκπαιδευτικοί (31 δάσκαλοι, καθηγητές και 3 δασκάλες, καθηγήτριες):

α) Στο πρώτο οργανωμένο Ελληνικό Σχολείο, που λειτουργούσε ήδη από το 1760, δίδασκαν κατά καιρούς 2 δάσκαλοι: Ο παπαδάσκαλος «παπά κυρ Χατζής» και ο Λιβαδιώτης δάσκαλος Χρηστάκης.[72]

β) Στη «Σχολή Λιβαδίου» ή όπως είναι περισσότερο γνωστή ως Λιβαδιώτικη Σχολή δίδαξαν κατά καιρούς 19 εκπαιδευτικοί (17 δάσκαλοι, καθηγητές και 2 δασκάλες): Ιωάννης Πέζαρος (1776-1782), ο οποίος άσκησε και καθήκοντα Σχολάρχη δυο φορές,[73] ο Ιωάννης Διονυσίου Κουφός (1780),[74] ο ιερομόναχος Άνθιμος Ολυμπιώτης, ο οποίος ανέλαβε και την επιτροπεία της Σχολής (1781-1794), ο Λιβαδιώτης Τιμόθεος Σπαρμιώτης, ο οποίος ανάλαβε και τη διεύθυνση μετά το 1781, ο Λιβαδιώτης Ιωνάς Σπαρμιώτης, μαθηματικός, ο οποίος ανάλαβε και τη διεύθυνση μετά τον προηγούμενο, ο παπα-Αρσένης, ηγούμενος της Ολυμπιώτισσας, ο οποίος ανέλαβε και την επιτροπεία (1794-1854), ο Νεόφυτος (1799), ο Διονύσιος (1835), ο Διονύσιος Σιάνας από το Λιβάδι (1847-1854), ο Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης από το Λιβάδι, ο οποίος ανέλαβε και την επιτροπεία (μετά το 1854), ο Κωνσταντίνος Παπαμιχαήλ (1854 και 1858), ο Δημήτριος Κουτσουβάλας (1860), ο Κώστας Κάρπος (ως διευθυντής) και η Ευανθία Μαρκοπούλου (1903),[75] ο Λυσ. Δημητριάδης,

---

71. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51, 53, 55.

72. ΛΙΟΥΦΗ ΠΑΝΑΓ. Ν., *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήναι 1924.

73. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά*, Ιωάννινα 1960, σελ. 198.

74. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμος Α΄, Αθήναι 1936, σελίδα 222.

απόφοιτος Γυμνασίου, ο Αντ. Αστερίου(1906-1912), και η νηπιαγωγός Γλυκ. Καλαμπαλίκη (1906-1912). Επίσης για κάποιο χρονικό διάστημα δίδαξε ο Αλέξανδρος Πέζαρος και ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο οποίος «*δια την επικρατούσαν φήμην επεσκέφθη την Σχολήν ότε διέτριβεν εις Κοζάνην*».[76]

γ) Στα 3 σχολεία που λειτουργούσαν κατά το χρονικό διάστημα 1861-1885 (μονοτάξιο Νηπιαγωγείο, τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο και Ημιγυμνάσιο), αλλά και μέχρι το 1893 δίδασκαν 7 δάσκαλοι: Ο Μαρκόπουλος από τη Σμύρνη, ο Νικ. Χαρισίου, ο Σωτ. Ζουζακίδης, φιλόλογος (1889), ο Νικ. Παπαευαγγελίδης, φιλόλογος από το Βελβενδό (1889-1893), ο οποίος δίδασκε στο Ημιγυμνάσιο, ο Ιωάννης Σακελλαρόπουλος, τελειόφοιτος Γυμνασίου (1885-1888), ο Κων. Κάρπος και ο Αστέριος Ιατρού (ο οποίος κατά καιρούς δίδαξε και στο γειτονικό Κοκκινοπλό).

δ) Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 στην Αστική Σχολή Λιβαδίου δίδασκαν 6 εκπαιδευτικοί (5 δάσκαλοι και μια δασκάλα – τα ονόματά τους: Κεφ. 5° – ΙΙ. 2. *Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού - αμοιβές*).[77]

Στο *Μπλάτσι*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 57 εκπαιδευτικοί (52 δάσκαλοι, καθηγητές και 5 δασκάλες, καθηγήτριες):

α) Στο «Ημερήσιο Σχολείο», που λειτουργούσε πολύ πριν από το 1700, στα χρόνια 1712-1714 δίδασκε ο ιερωμένος Παπαναστάσης.[78]

β) Στο πρώτο Ελληνικό Σχολείο που λειτούργησε από το 1761, φέρεται να έχει διδάξει η περίφημη δασκάλα Ζαντσιώτισσα Μπλίμα (ενότητα Β.Ι.3.).

γ) Στην «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή Στεργίου Μ.

---

75. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 48

76. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79.

77. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) / ΓΔΜ (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

78. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 168.

Δούμπα» (έτος ίδρυσης: 1843), δίδαξαν στην χρονική περίοδο 1843-1860 12 δάσκαλοι: Κων. Μοιραλής, Πέτρος (αγνώστου επωνύμου), Κοσμάς Μοιραλής, Γεώργιος Παγούνης, Χ. Χατζηλάρης, Νάσιος Κώκα Ρομπόλα, Μιχαήλ (αγνώστου επωνύμου), Χαρίσιος Χατζηκωνσταντίνου, Λεοντίδης, Ν. Αλεξιάδης, Φώτιος Ζήσου και Μιχ. Δημητρίου.[79] Εκεί δίδαξε, σε κάποια χρονική στιγμή – δε γνωρίζουμε πότε – με άριστα αποτελέσματα και ο Ιερομόναχος Κοσμάς Παπαγιάννης.

δ) Στο τότε Αρρεναγωγείο του Μπλατσίου (το οποίο ενσωματώθηκε δυο χρόνια αργότερα, στα 1860, στο «Θωμαΐδειο» Αρρεναγωγείο), στα 1858 δίδαξαν 4 δάσκαλοι: Οι Βλατσιώτες Γιάννης Πετρούδας, Γιώργος Καψερός και Γιάννης Πετούλης, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα διευθυντή και ο Φώτης Ζ. Τσούμας, από το Ντόλο Βοΐου.

ε) Στο «Θωμαΐδειο» Αρρεναγωγείο, δίδαξαν 11 δάσκαλοι: Στα 1858 ο Πέτρος Τσαρουχίδης, ο Γιώργης Τσαρουχίδης και ο Κώστας Πετράκης, από το 1904 (μέχρι το 1926) ο Μιχαλάκης Ι. Ιωαννίδης, στα 1905 ο Γεώργιος Κωνσταντινίδης και ο Αθανάσιος Πουλιάδης, απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Δημήτριος Γραμματικός, με σπουδές στην Αθήνα, ο Μιχαήλ Ιωαννίδης, τελειόφοιτος του Γυμνασίου της Λάρισας και ο Παπακωνσταντίνος, τελειόφοιτος των σχολείων της Βλάστης,[80] από το 1905 (μέχρι το 1924) ο Ιωάννης Πουλιάδης (Τολέτσης) και από το 1905 επίσης (μέχρι το 1936) ο Νικόλαος Αθανασιάδης.

στ) Στο «Μουσίκειο Ελληνικό Παρθεναγωγείο» (έτος ίδρυσης 1881) και στο συστεγαζόμενο Νηπιαγωγείο δίδασκαν στα 1905 2 δασκάλες: Η Κομνηνή Χατζημίχου και η Μαρία Βλαγγοπούλου, τελειόφοιτοι του Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης.[81] Επίσης στο Παρ-

---

79. ΤΣΙΡΟΥ ΖΗΚΟΥ Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 170-173.

80. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 250.

81. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών*

θεναγωγείο δίδαξε από το 1910 (μέχρι το 1924) η δασκάλα Ελένη Κούντουρα (Νταϊλιάνα).

ζ) Ακόμη σε διάφορες χρονικές περιόδους δίδαξαν σε σχολεία του Μπλατσίου: 28 καθηγητές, δάσκαλοι και παπαδοδάσκαλοι: Γιάννης Θεμελής, Νικόλαος Πηγαδάς, Γιάννης Πλίκας, Νταπάκης, Κουντουράκης, Μιχαλάκης Ιωαννίδης, Παπαδημήτρης, Παπαμπάλτος, Παπατριαντάφυλλος, Θωμαΐδης Παπακωτούλας, Τάτσιος, Ευθυμιάδης Σπύρος, Παπαϊωακείμ Γεώργιος, Ευθυμιάδης, Σπύρος, Ντόλου Φώτης, Σιδερόπουλος Κωνσταντίνος, Δαμπάκης Κωνσταντίνος, Ευθυμιάδης Δημήτριος, Γραμματικού Δημήτριος, Παπα-Πανταζίδης Αθανάσιος, Παπα-Νικόλαος Κωλιού, Οικονομίδης Ανδρέας, Μάστορης Βασίλειος, Γκόρας Σπυρίδωνας, Χινοβίτης Κωνσταντίνος, Κωνσταντινίδης Γ. και μία δασκάλα· η Μαρουσώ Λαγούσια (ενότητα Β.Ι.3.).[82]

Στο *Παλαιοχώρι Λάϊστας*, δίδαξαν 3 δάσκαλοι: Ο Ιωάννης Γεωργίου (1891-1892), ο Ε. Κωνσταντίνου (1892-1893, 1897-1900) και ο Κωνσταντίνος Ευσταθίου (1893-1894).[83]

Στο *Περιβόλι*, στη Δημοτική Σχολή, δίδαξαν στα 1905 2 δάσκαλοι: Ο Σταύρος Π. Οικονόμου και ο (βοηθός) Ιωάννης Ν. Νασίκας.[84]

Στη *Σαμαρίνα*: Συνολικά δίδαξαν κατά καιρούς 15 εκπαιδευτικοί (13 δάσκαλοι, καθηγητές και 2 δασκάλες, καθηγήτριες):

α) Στο Ελληνικό Σχολείο δίδαξε ο δάσκαλος Ζήσης Γ. Χοτόπουλος στα 1867 και 1871.[85]

Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων), Κοζάνη 1994, σελ. 250.

82. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 167, 168, 169, 170,171, ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ ΜΙΧ. ΑΘ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 107-110, όπου και άλλοι δάσκαλοι.

83. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 116.

84. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 243.

β) Στα χρόνια 1885-1889 (κατά την περίοδο του θέρους) στην «Αστική Σχολή» δίδαξε ο Δ. Σάδας, ο οποίος ανέλαβε και τα καθήκοντα του διευθυντή. Στα 1889, εκτός του Δ. Σάδα στην Αστική Σχολή δίδασκε και ο βοηθός διδασκάλου Δ. Αδαμαντίδης και άλλοι δυο δάσκαλοι, των οποίων όμως δε μας είναι γνωστά και τα ονόματά τους.[86]

γ) Στα 1897 στα 4 Ελληνικά σχολεία δίδασκαν 7 δάσκαλοι: Ο Αδάμ Πητένης, φοιτητής Πανεπιστημίου, ο Ζήσης Κιοσές, φοιτητής με υποτροφία της κυβέρνησης, ο Δημήτριος Αδαμαντίδης, ο Δημήτριος Τσιτώτας, ο Ιωάννης Παλάσκας (ιερέας), ο Δημήτριος Σάδας, πτυχιούχος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης και ο Μίλων Σακελλαρίου.[87]

δ) Στις δυο Αστικές Σχολές και στη Δημοτική Σχολή, στα 1905, δίδαξαν 6 δάσκαλοι (οι 3 βοηθοί): Ο Δημήτριος Σάδας, τελειόφοιτος του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, ο οποίος ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή, ο Δημήτριος Τσιτώτας, τελειόφοιτος του Γυμνασίου Τρικάλων, ο Νικόλαος Παπαϊωάννου, τελειόφοιτος του Γυμνασίου Τσοτυλίου και οι βοηθοί Αστέριος Τριανταφύλλου, φοιτητής της ιατρικής και ο Βασίλειος Παπα-Αδάμ και Ιωάννης Τσούρης, μαθητές της Β΄ τάξης του Διδασκαλείου Λαρίσης.

ε) Στο Παρθεναγωγείο, στα 1889 δίδαξε η παρθεναγωγός Μαργαρίτα Ανδριτσοπούλου, η οποία ανέλαβε και τα καθήκοντα της δι-

---

85. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *Ιστορικαί έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην «*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*», Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 472.

86. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 16 Φεβρουαρίου 1885, αρ. 686 (Έκθεσις προς τον κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής – *Κατάσταση των σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*), ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή – *Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993, σ. 19, 48.

87. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 1897 (Προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών – *Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην περιοχή Γρεβενών*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα...*, ό. π., σελ. 27.

ευθύντριας[88] και στα 1905 δίδαξε η παρθενεγωγός Μαριγίτσα Δ. Μούσιου.[89]

στ) Τέλος, στα 1909, στα σχολεία της Σαμαρίνας δίδασκαν και οι δάσκαλοι Δ. Τσιτώτας, Ι. Τσούρης, Ξ. Ματούσιος και ένας ακόμη δάσκαλος και μια διδασκάλισσα, τα ονόματα των οποίων δε μας είναι γνωστά.[90]

Στη *Σμίξη*: Στη Δημοτική Σχολή, δίδαξαν στα 1905 2 δάσκαλοι: Ο Αντώνης Βεκιαρόπουλος, τελειόφοιτος του Διδασκαλείου Αθηνών και ο (βοηθός) Δημήτριος Χρησταράκης.[91]

Στη *Φούρκα*: Στο Ελληνικό Σχολείο, μέχρι το 1913 δίδαξαν 17 εκπαιδευτικοί (14 δάσκαλοι και 3 δασκάλες: τα ονόματά τους: κεφ. 3° – Α.ΙΙ.3. *Ελληνικό Σχολείο Φούρκας, Αρρένων – Θηλέων*).

---

88. ΑΠΕ (Αρχείο Προξενείου Ελασσόνας), Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 (Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή – *Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*) – ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912*), Ελασσόνα 1993, σελ. 48.

89. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών –Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994, σελ. 244.

90. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Σαμαρίνα*..., ό. π., σελ. 95.

91. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας*..., ό. π., σελ. 244.

ΠΙΝΑΚΑΣ 71

Δάσκαλοι στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας

Διδακτικό προσωπικό της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1700-1913)							
	Εκπαιδευτικοί				*Εκπαιδευτικοί*		
Σαντζάκια Κοινότητες	*Άνδρες*	*Γυναίκες*	*Σύνολο*	*Σαντζάκια Κοινότη-τες*	*Άνδρες*	*Γυναίκες*	*Σύνολο*
Μοναστηρίου Άνω Μπεάλα	11	3	14	Κοριτσά	54	15	69
Αχρίδα	0	2	2	Λινοτόπι	1	0	1
Γιαγκοβέτσι	0	1	1	Μοσχόπολη	6	1	7
Γκόπεσι	1	0	1	Χρούπιστα	5	0	5
Κάτ. Μπεάλα	2	0	2	***Σερβίων*** Αβδέλα	3	0	3
Κρούσοβο	9	7	16	Γραμματικό	1	0	1
Μεγάροβο	20	14	34	Κοκκινοπλός	13	4	17
Μηλόβιστα	3	0	3	Κρανιά	4	1	5
Μοναστήρι	106	32	138	Λάιστα	19	4	23
Νέβεσκα	18	9	27	Λιβάδι	31	3	34
Νιζόπολη	4	6	10	Μπλάτσι	52	5	57
Όσίου Ναούμ	1	0	1	Παλαιοχώρι Λάιστας	3	0	3
Πισοδέρι	32	15	47	Περιβόλι	2	0	2
Ρέσνα	4	2	6	Σαμαρίνα	13	2	15
Τύρνοβο	3	14	17	Σμίξη	2	0	2
Κοριτσάς Κλεισσούρα	37	3	40	Φούρκα	14	3	17
				Σύνολο	474	146	**620**

ΙΙ. Οι Αρωμούνοι μαθητές στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων – συνολική αριθμητική καταγραφή και παρουσίαση

1. Στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας μαθήτευαν αποκλειστικά Αρωμούνοι μαθητές. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν μόνιμοι κάτοικοι των αρωμουνικών κοινοτήτων, όπου λειτουργούσαν τα σχολεία στα οποία ήταν εγγεγραμμένοι. Μαθήτευαν όμως και Αρωμούνοι μαθητές γειτονικών περιοχών σε κεντρικά σχολεία μεγάλων αρωμουνικών κοινοτήτων. Βέβαια μαθήτευαν και μαθητές ελληνόφωνοι – ή και αλλόγλωσσοι, οι οποίοι όμως είχαν ελληνική συνείδηση και διδάσκονταν στην ελληνική γλώσσα. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε πως αυτοί καταγράφονταν αποκλειστικά και μόνο σε μεγάλα αστικά κέντρα, όπως ήταν κυρίως το Μοναστήρι και η Κοριτσά.

2. Σε προηγούμενες ενότητες του τρίτου κεφαλαίου παρουσιάστηκε κατά τάξεις, κατά τμήματα, κατά σχολείο, κατά εκπαιδευτικό συγκρότημα, κατά φύλα (αγόρια – κορίτσια), κατά διακύμανση ανά έτη λειτουργίας, κατά κοινότητα και κατά περιοχές (επαρχίες – σαντζάκια) το μαθητικό δυναμικό της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, σύμφωνα και ανάλογα με τα στοιχεία της έρευνας. Επίσης συμπληρωματικά στοιχεία για τον αριθμό των εγγραφέντων και φοιτώντων μαθητών κατά τάξη, κατά τμήμα, κατά σχολείο, σχολή ή εκπαιδευτήριο και κατά συγκεκριμένα διδακτικά έτη δόθηκαν και σ' άλλες ενότητες του τρίτου κεφαλαίου, όπου παρουσιάστηκαν ειδικότερα τα γνωστότερα σχολεία στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας.

Τα στοιχεία αυτά δεν παρουσιάζουν ολοκληρωμένη και σ' όλο το πλάτος της αρωμουνικής γεωγραφίας το μαθητικό δυναμικό. Εί-

ναι συνήθως αποσπασματικά και αναφέρονται περισσότερο σε γενικές και νεότερες – κυρίως μετά το 1880 και περισσότερο στα τελευταία χρόνια 1900-1913/14 – καταγραφές και στατιστικές. Επίσης δε διευκρινίζεται – σχεδόν στις περισσότερες περιπτώσεις – από τους φοιτώντες πόσοι είναι μαθητές και πόσες είναι μαθήτριες. Το μόνο αυταπόδεικτο για τον αριθμό των μαθητριών είναι: α) το δυναμικό το οποίο καταγράφεται συγκεκριμένα κατά φύλα και β) το δυναμικό το οποίο αναφέρεται στα Παρθεναγωγεία, στοιχεία τα οποία παρουσιάζονται αναλυτικά στις συγκεκριμένες ενότητες. Δε δίνουν όμως ολοκληρωμένη την εικόνα για μια συγκεκριμένη αποτύπωση των μαθητριών σε σύγκριση με το αντίστοιχο δυναμικό των μαθητών και γι' αυτό δε κρίνουμε επιστημονικά ανεκτό να στηριχτούμε μόνο στα όποια στοιχεία υπάρχουν, αλλά στην παρακάτω συνολική καταγραφή αναφερόμαστε γενικά στους «μαθητές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων».

3. Με βάση λοιπόν τα στοιχεία αυτά, παρουσιάζουμε εδώ (στον επόμενο πίνακα) αριθμητικά και συνολικά τους μαθητές της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας κατά κοινότητα και μέσα στο πλαίσιο των ευρύτερων διοικητικών επαρχιών (σαντζάκια Μοναστηρίου, Κοριτσάς, Σερβίων). Για τον υπολογισμό των μαθητών λάβαμε υπόψη την υψηλότερη σε αριθμητική δύναμη καταγραφή που επισημάνθηκε μέσα από τα αρχειακά και βιβλιογραφικά μας στοιχεία, για το συγκεκριμένο σχολείο ή συνολικά για τη συγκεκριμένη κοινότητα και για όλα τα εκπαιδευτήριά της.

Επισημαίνουμε πώς ειδικά για το Μοναστήρι και την Κοριτσά δεν είναι δυνατή η αναφορά στο συγκεκριμένο αρωμουνικό μαθητικό δυναμικό, γι' αυτό και αναφερόμαστε στο συνολικό μαθητικό δυναμικό της ελληνικής εκπαίδευσης. Εκτιμούμε όμως – με βάση τα στοιχεία τα οποία έχουν ήδη παρουσιαστεί κατά ενότητες σε προηγούμενα κεφάλαια– ότι το συντριπτικό στοιχείο των μαθητών ήταν αρωμουνικής καταγωγής και ότι – και σε κάθε περίπτωση – η αρωμουνική παρουσία στα κέντρα αυτά καθόριζε σχεδόν αποκλειστικά και τη συνολική εκπαιδευτική δραστηριότητα, αλλά και τη γενικότερη πνευματική και οικονομική ζωή:

ΠΙΝΑΚΑΣ 72

Μαθητές στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας

Μαθητικό δυναμικό (μαθητές – μαθήτριες) της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1700-1913)					
Σαντζάκια Κοινότητες	*Μαθητές*	Σαντζάκια *Κοινότητες*	*Μαθητές*	*Σαντζάκια Κοινότητες*	*Μαθητές*
Μοναστηρίου Ά. Μπεάλα	200	Νιζόπολη	200	Κοκκινοπλός	227
Αχρίδα	350	Όσιος Νασύμ	30	Κρανιά	221
Γιαγκοβέτσι	60	Περλεπές	160	Λάιστα	60
Γκόπεσι	200	Πισοδέρι	230	Λιβάδι	440
Κ. Μπεάλα	54	Ρέσνα	225	Μπλάτσι	750
Κρούσοβο	814	Τύρνοβο	326	Παλαιοχώρι Λάιστας	75
Μεγάροβο	440	***Κοριτσάς*** Κλεισούρα	410	Περιβόλι	312
Μηλόβιστα	200	Κοριτσά	2115	Σαμαρίνα	523
Μοναστήρι	3000	Μοσχόπολη	310	Σμίξη	221
Μπελκαμένη	161	Χρούπιστα	220	Φούρκα	120
Νέβεσκα	330	***Σερβίων*** Αβδέλα	221	*Σύνολο*	**13467**
Νεγκοβάνη	210	Βωβούσα	60		

Β. Ι. Γνωστότεροι Αρωμούνοι δάσκαλοι που δίδαξαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων

Οι περισσότεροι δάσκαλοι (και οι καθηγητές) που δίδασκαν στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, όπως διευκρινίσαμε και στην αρχή της πρώτης ενότητας του κεφαλαίου αυτού (Α.Ι.), ήταν αρωμουνικής καταγωγής και συνήθως ήταν και συντοπίτες, γεννημένοι δηλαδή και μόνιμοι κάτοικοι στις αρωμουνικές κοινότητες του σχολείου όπου δίδασκαν. Την αρωμουνική καταγωγή των δασκάλων την επικυρώνουν οι αρχειακές και βιβλιογραφικές πηγές, οι οποίες αναφέρονται στον τόπο της καταγωγής τους, όπως και οι συγκεκριμένες αναφορές για την αρωμουνική τους καταγωγή – του τύπου «ο τάδε δάσκαλος γεννήθηκε (ή καταγόταν) από τη Σαμαρίνα (για παράδειγμα) ή ήταν Αρωμούνος ή ήταν αρωμουνικής καταγωγής».

Βέβαια στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων δε δίδασκαν μόνο Αρωμούνοι στην καταγωγή δάσκαλοι – δηλαδή δίγλωσσοι (αφού μιλούσαν την ελληνική, στην οποία και σπούδαζαν και την αρωμουνική - κουτσοβλαχική, την οποία χρησιμοποιούσαν στο κλειστό τους οικογενειακό περιβάλλον), γεννημένοι από Αρωμούνους γονείς – αλλά και πολλοί άλλοι καθαρά ελληνόφωνοι. Όλους αυτούς τους εκπαιδευτικούς, δασκάλους και καθηγητές, τους καταγράψαμε επώνυμα στην πρώτη ενότητα (Α.Ι.). Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τους γνωστότερους, αλλά μόνο αυτούς οι οποίοι είχαν αρωμουνική καταγωγή, ήταν δηλαδή Αρωμούνοι:

1. Σαντζάκι Μοναστηρίου

Βαρνάβας Νικόλαος

Δίδασκε και στις 8 τάξεις (5 του Δημοτικού και 3 της Αστικής Σχολής) του πρώτου Ελληνικού Σχολείου του Μοναστηρίου, το επο-

νομαζόμενο και ως «Σχολείο Βαρνάβα», το οποίο ίδρυσε ο ίδιος το 1830.

Ο Βαρνάβας *«άγνωστον πού παιδευθείς, εκέκτητο ευρείαν μόρφωσιν είς τε τα ελληνικά γράμματα και την ελληνικήν εν γένει φιλολογίαν, ου μην αλλά και τας εγκυκλοπαιδικάς γνώσεις. Αφού εδίδασκε τους πλείστους των αρχαίων συγγραφέων εις τας μεγαλειτέρας τάξεις, εις δε την τελευταίαν και τον Σοφοκλήν και τον Αισχύλον. Εις τα Μαθηματικά η διδασκαλία επροχωρούσε μέχρι της Αλγέβρας... Οι μαθηταί μετά παραδειγματικής ζέσεως παρηκολούθουν τα διάφορα μαθήματα , εμπνεόμενοι φυσικά εις τούτο από τον απαράμιλλον ζήλον, όν καθ' όλην την διάρκειαν της διδασκαλίας επεδείκνυεν ο διδάσκαλός των».*[92]

Γούναρης Λουκάς (1862-1939)

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα και ολοκλήρωσε τις διδασκαλικές του σπουδές στα ακμαία ελληνικά του εκπαιδευτήρια. Δίδαξε για πολλά χρόνια στα σχολεία της Νέβεσκας (1902-1909), όπου και έζησε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του, αφού εκεί παντρεύτηκε την Αναστασία Μπέφα. Πέθανε στη Νέβεσκα στα 1939.[93]

Δήμιτσας Μαργαρίτης (1829-1903)

Καθηγητής με πλούσιες φιλολογικές, φιλοσοφικές, αρχαιολογικές, γεωγραφικές και ιστορικές σπουδές. Δίδασκε στην «Ιδιωτική Σχολή Μαργαρίτη Δήμιτσα» Μοναστηρίου, την οποία ίδρυσε ο ίδιος το 1851.

Γεννήθηκε στην Αχρίδα το 1829, όπου έμαθε και τα πρώτα ελληνικά γράμματα, τα οποία συνέχισε στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων. Στη συνέχεια πήγε στην Αθήνα, όπου αρίστευσε στις απολυτήριες εξετάσεις μεταξύ των τελειοφοίτων του Γυμνασίου του και

---

92. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 9.

93. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2], σελ. 168-169.

γράφηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά τις φιλολογικές του σπουδές δίδαξε σε σχολεία της Μακεδονίας και βέβαια στο Μοναστήρι. Στη συνέχεια πήγε στη Γερμανία, όπου εξειδικεύτηκε στα Πανεπιστήμια της Λιψίας και του Βερολίνου στη φιλολογία, τη φιλοσοφία και την αρχαιολογία.

Στα 1865, μετά το κλείσιμο της Ιδιωτικής του Σχολής στο Μοναστήρι, έγινε Γυμνασιάρχης στο νεοσύστατο Ημιγυμνάσιο της πόλης και στη συνέχεια πήγε στη Θεσσαλονίκη. Εκεί τοποθετήθηκε Σχολάρχης στην Ελληνική Σχολή, όπου επέδειξε αξιόλογο ζήλο και έντονη δραστηριότητα για τη μαθητιώσα νεολαία, στη συνέχεια ίδρυσε Ιδιωτικό Γυμνάσιο και τέλος διορίστηκε Γυμνασιάρχης στο νεοσύστατο Γυμνάσιο της πόλης.

Μετά έξι χρόνια πήγε στην Αθήνα, όπου ίδρυσε αξιόλογο εκπαιδευτήριο, στο οποίο για μια ολόκληρη εικοσαετία σπούδαζαν εκατοντάδες νέοι από τον ελεύθερο και τον υπόδουλο ελληνικό χώρο. Στην Αθήνα, αν και του προτάθηκε επανειλημμένως από Υπουργούς της Δημόσιας Εκπαίδευσης να αναλάβει υψηλές θέσεις, εντούτοις περιορίστηκε με αυστηρότητα στα διδακτικά του καθήκοντα και κυρίως στην επιστημονική του έρευνα γύρω από την τεκμηρίωση της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Δίδαξε δε παράλληλα το μάθημα της Γεωγραφίας στις εκπαιδευόμενες δασκάλες του Αρσακείου Διδασκαλείου. Ασχολήθηκε μάλιστα και με τη συγγραφή ενός ολοκληρωμένου έργου Γεωγραφίας και γεωγραφικών χαρτών για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, το οποίο διδάχτηκε σ' όλη την Ελλάδα και στον ελληνισμό της διασποράς.

Το συγγραφικό έργο του μεγάλου δάσκαλου, ερευνητή και οραματιστή Μαργαρίτη Δήμιτσα, είναι σημαντικότατο και αξιοθαύμαστο, αφού εξέδωσε πάνω από 20 εμπεριστατωμένες μελέτες – βιβλία, μεγάλο επίτευγμα για την εποχή του· βιβλία που καλύπτουν με εξειδικευμένο και επιστημονικό λόγο γεωγραφικά, φιλολογικά και ιστορικά θέματα.

Πέθανε στις 6 Ιουνίου 1903. Για όλες τις υπηρεσίες του προς το Έθνος παρασημοφορήθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση.[94]

---

94. ΠΟΥΛΙΟΥ ΧΑΡΙΣΗ, *Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγι-

Ζουμετίκος Αλέξανδρος (1885-1929)

Ήταν καθηγητής (1880-1888, 1896-1912) και Γυμνασιάρχης (1903)[95] «*επί κεφαλής εκλεκτού προσωπικού του Γυμνασίου* (Μοναστηρίου)», «*σοφός, αρτίας ευρωπαϊκής μορφώσεως και αδάμαστος εις φρόνημα*».[96] Ο Ζουμετίκος χρημάτισε Γυμνασιάρχης όχι μόνο στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου, αλλά και στην Αδριανούπολη, όπου «*επάλαισε κυριολεκτικώς διατηρήσας το Γυμνάσιον με όλας τας αντιξόους περιστάσεις, αίτινες επεσωρεύθησαν εις την ατυχή ταύτην πόλιν συνεπεία των αλλεπαλλήλων πολέμων, Βαλκανικού, Συμμαχικού και Ευρωπαϊκού*».[97] Χρημάτισε επίσης και Γυμνασιάρχης στη Θεσσαλονίκη.[98]

Κυρζίδης (ή Κυριζίδης) Αναστάσιος (1849-1915)

Ήταν αρωμουνικής καταγωγής και καταγόταν από το χωριό Χιονάδες της Ηπείρου. Γνωστός δάσκαλος – με τον κολακευτικό τίτλο «Λογιώτατος» – με μεγάλη αίγλη και δραστηριότητα στην κοινωνία της Κλεισούρας, η οποία και εκφράστηκε επανειλημμένα

ον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 301- 305, ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 102, 106, ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σελ. 15-17, ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 24, σημ. 20.

95. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελίδα 19.

96. ΧΑΤΖΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ., *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήναι 1971, σελ. 46.

97. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 66-67.

98. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31, ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 24, σημ. 21.

με «ευχαριστήρια» και πιστοποιητικά για την επιτυχημένη του διδασκαλική σταδιοδρομία (κεφ. 5° - ΙΙ, 3. *Πιστοποιητικά εκπαιδευτικής υπηρεσίας - «ευχαριστήρια»*). Δίδαξε για μια εικοσαετία (1878-1897) και άσκησε και τα καθήκοντα του διευθυντή στην Αστική Σχολή Αρρένων Νέβεσκας, η οποία είναι γνωστή ως «Ελληνικόν Σχολαρχείον» και ως «Ελληνικόν Σχολείον».

Ο Κυρζίδης δίδαξε επίσης για μια διετία, κατά τα σχολικά έτη 1897-1899, και στο Σχολαρχείο της Φλώρινας, στο οποίο άσκησε παράλληλα και τα καθήκοντα του Σχολάρχη. Πέθανε στη Νέβεσκα στα 1915.[99]

Κυριαζής Πέτρος (1879-1925)

Γεννήθηκε στο Τύρνοβο το 1879. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στα ελληνικά εκπαιδευτήρια στο Τύρνοβο και συνέχισε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο του Μοναστηρίου, από το οποίο αποφοίτησε με άριστα το 1894.

Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα άσκησε το διδασκαλικό επάγγελμα και δίδαξε στο Τύρνοβο και στη Νιζόπολη. Αργότερα διορίστηκε δάσκαλος στο Άργος Ορεστικό, όπου πέθανε το 1925.

Ο Πέτρος Κυριαζής ασχολήθηκε με την ποίηση και μας άφησε αξιόλογους στίχους, οι οποίοι διαπνέονται από πατριωτισμό και λατρεία για το Μοναστήρι και την περιοχή του. Τύπωσε στο ελληνικό τυπογραφείο των αδελφών Πίλη στο Μοναστήρι, στα 1913, την πρώτη ποιητική του συλλογή «Παιάνες» και στα 1923 ακολούθησε στη Θεσσαλονίκη και η δεύτερη συλλογή του «Οι Βόγγοι του Μοναστηρίου».[100]

Λαζαρίδης Πέτρος

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι, όπου και μαθήτευσε στα ελληνικά

---

99. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως *Από τα αφορώντα τα ελληνικά σχολεία Φλωρίνης*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 6 (1957), σελ. 23, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 167-168.

100. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Αρχείο ΣΜΥΡΝΙΟΥ – ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

του εκπαιδευτήρια. Στη συνέχεια σπούδασε μουσική στο Ωδείο Θεσσαλονίκης. Αρχικά (από το 1910) δίδαξε στη Μοδέστειο Σχολή του Πισοδερίου και στη συνέχεια (κατά το σχολικό έτος 1911-1912) στην Κοριτσά ως δάσκαλος της μουσικής. Μετά το 1912 μετεγκαταστάθηκε στη Φλώρινα, όπου και δίδαξε στο Γυμνάσιό της μουσική.[101]

Νώτης Βασίλειος

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Διευθυντής σχολείων σε κοινότητες γύρω από το Μοναστήρι,[102] καθηγητής στο Μοναστήρι και αργότερα Γυμνασιάρχης του Α΄ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης.[103] Αρχισυντάκτης της εβδομαδιαίας πολιτικής εφημερίδας «Φως» του Μοναστηρίου, η οποία τυπωνόταν στο τυπογραφείο των Αδελφών Πίλλη.[104]

Για τη γενική εκτίμηση, την οποία απολάμβανε ο Βασίλειος Νώτης στην κοινωνία του Μοναστηρίου, διαβάζουμε στην τότε τοπική εφημερίδα «Το Φως», στο λόγο του Π. Πισουρίκα με αφορμή την «*επέτειον εορτήν του Γυμναστικού Συλλόγου Μοναστηρίου κατά την εσπέραν της Πρωτοχρονιάς*» του 1912: «*Κατά την εσπέραν εκείνην των Καλάνδων, ο εκ των εγκρίτων Καθηγητών του ημετέρου ενταύθα Γυμνασίου, περισπούδαστος, ακάματος και ρέκτης διευθυντής του «Φωτός», αξιότιμος κ. Βασίλειος Νώτης, δια σθεναράς και λίαν καταλλήλου προσλαλιάς προσφωνήσας, εκ του παραθύρου της οικίας του, τα μέλη του Συλλόγου μας, ενέσπειρεν αυτοίς το θάρρος και την επιμονήν, υποδείξας δε αρμοδίως το εκ της Γυμναστικής προσποριζόμενον γενικόν όφελος, επεσπάσατο την εκτίμησιν και συμπάθειαν ολο-*

ΒΙΟΛΕΤΤΑΣ, Θεσσαλονίκη

101. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα, «Φωνή της Φλωρίνης», Εφημερίδα Φλώρινας, 20 Νοεμβρίου 1998, αρ. φ. 1819.

102. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 24, σημ. 22.

103. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31.

104. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιο-

κλήρου του Συλλόγου!».[105]

Πάζα Φανή

Γεννήθηκε στο Τύρνοβο στα 1886. Στη γενέτειρά της έμαθε και τα πρώτα γράμματα και στη συνέχεια σπούδασε στο Γυμνάσιο του Μοναστηρίου. Δίδαξε στην Κατρανίτσα (Πύργοι) Εορδαίας, στη Δροσοπηγή, στο Λέχοβο, στη Νέβεσκα (1912-1914) και στο Πισοδέρι μέχρι το 1917, οπότε ως όμηρος μεταφέρθηκε στη Βουλγαρία μέχρι το τέλος του Α΄ παγκοσμίου πολέμου για να επιστρέψει στη συνέχεια ως δασκάλα σε σχολεία της Φλώρινας.[106]

Πανταζίδης Ιωάννης (1827-1900)

Γεννήθηκε στο Κρούσοβο το 1827. Αποφοίτησε από το Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή του Κρουσόβου. Τις σπουδές του τις συνέχισε στην Αχρίδα και στη συνέχεια φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.[107] Διετέλεσε καθηγητής και Σχολάρχης στο Κρούσοβο μέχρι το 1852, στη συνέχεια καθηγητής στην Αθήνα (1862-1875) και στα 1875-1900 διετέλεσε καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας (των Ελληνικών Γραμμάτων) στο Πανεπιστημίου Αθηνών (1875-1900) και Πρύτανής του (1892-1893).[108] Υπήρξε και παιδαγωγός των παιδιών του βασιλιά Γεωργίου του Α΄, Διευθυντής (Έφορος) της Εθνικής Βι-

---

δική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 68.

105. «Το Φως», Ελληνική εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική, εκδιδομένη κατά Σάββατον. Ιδιοκτήτης και υπεύθυνος διευθυντής Βασίλειος Χρ. Νώτης, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1912, αρ. φ. 79 (έτος Β΄).

106. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 181-182.

107. ΜΠΑΛΛΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962, 29-32, πρβλ. και ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Θεσσαλονίκεια και Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1996, σελίδα 63 (Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία).

108. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 418-419, ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 23, σημ. 13.

βλιοθήκης και ένας από τους βασικούς ιδρυτές του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων.[109]

Ο Ιωάννης Πανταζίδης, μαζί με τον Α. Μελά, τον Κ. Παπαρρηγόπουλο και το Γ. Γ. Παπαδόπουλο, συμμετείχε στην «επί των διδακτικών βιβλίων Επιτροπή», την οποία οργάνωσε, στο πλαίσιο διαγωνισμού για τη συγγραφή και την έκδοση «πλήρους σειράς διδακτικών διβλίων», «Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».[110] Συνεργάστηκε με φιλολογικά και κριτικά περιοδικά και παρουσίασε αξιόλογο συγγραφικό έργο (το γνωστό μας «Ομηρικόν Λεξικόν», 1874, τη «Γυμναστική παιδαγωγική», 1889 κ.ά.).[111]

Τέλος, ενδιαφέρουσες και βασικές παρέμειναν για τα διδακτικά προγράμματα της ελληνικής εκπαίδευσης οι θέσεις του Πανταζίδη, οι οποίες εξέφραζαν την άποψη ότι έπρεπε η διδασκαλία των θρησκευτικών να στηρίζεται σε δυο στοιχεία: στο ιστορικό δηλαδή, με την αντίστοιχη διδασκαλία των μαθημάτων της Ιεράς Ιστορίας και της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και στο δογματικό, με την αντίστοιχη διδασκαλία των μαθημάτων της Χριστιανικής Πίστης και της Χριστιανικής Ηθικής.[112]

Πηχεών Αναστάσιος

Ο γνωστός δάσκαλος και αγωνιστής των ελληνικών δικαίων στην ευρύτερη περιοχή της Βορειοδυτικής Μακεδονίας (κεφ. 5° – ΙΙ, 6. *Εκπαιδευτικοί – αγωνιστές*).

---

109. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 30-31.

110. Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος – έκθεσις των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε (1869-1871), σελ. 45-48.

111. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 503.

112. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1932). Συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, β΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 93-94.

Σάντης Κωνσταντίνος

Γεννήθηκε στο Γκόπεσι. Στα 1907 δίδασκε στο Αρρεναγωγείο Γκοπεσίου. Στις 3 Νοεμβρίου του 1907 είχε μεταβεί στο Μοναστήρι, όπου συζήτησε με το μητροπολίτη Πρεσπών και Αχριδών τις τελευταίες λεπτομέρειες για τα εγκαίνια της μετεγκατάστασης σε νέο σχολικό κτίριο του Αρρεναγωγείου και του Παρθεναγωγείου του Γκοπεσίου, τα οποία επρόκειτο να πραγματοποιηθούν την επόμενη ημέρα. Καθώς όμως επέστρεφε, δολοφονήθηκε σε ύπουλη ενέδρα ρουμανιζόντων έξω από το σπίτι του στο Γκόπεσι.[113]

Σπάθης Κωνσταντίνος Αθαν. (1874-1940)

Σπουδαίος καθηγητής – μουσικός. Δίδασκε μουσική και χορό στο Γυμνάσιο και στο Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου, μέσα στα πλαίσια των πολιτιστικών δραστηριοτήτων του συλλόγου «Φιλαρμονική».[114]

«*Ο Κων. Αθ. Σπάθης ανήκε σε* (αρωμουνική) *οικογένεια μουσικών με παράδοση. Ο πατέρας του ήταν αρχιμουσικός των ανακτόρων και διευθυντής της ορχήστρας πνευστών του Βασ. Ναυτικού. Ο αδελφός του Σπύρος διευθυντής της χορωδίας του παρεκκλησίου των ανακτόρων, μουσικός με ευρωπαϊκή μόρφωση. Η αδελφή του Σοφία Δελλαπόρτα μουσικοσυνθέτρια. Η θεία του Φανή Σπ. Σπάθη έξοχη μουσικός. Ο ανηψιός του Θεόδωρος Σπ. Σπάθης μουσικοσυνθέτης και ο γιος του Αλέκος Κ. Σπάθης γνωστός μουσικοσυνθέτης (Σπ. Μοτσενίγου «Νεοελληνική μουσική», σ. 251)*».[115]

Τόσκος Θεμιστοκλής

Στα 1903-1904 διορίστηκε ως δάσκαλος στο Αρρεναγωγείο (Σχολείο Αρρένων) Άνω Μπεάλας, όπου και δίδαξε μέχρι το 1912.

---

113. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 3/16 Νοεμβρίου 1907, χωρίς άλλες ενδείξεις (τηλεγράφημα με υπογραφή του Δημαρά), «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*», 1907, σελ. 716-717.

114. ΜΟΔΗ Γ. Χ., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 70-72.

115. ΞΗΡΑΔΑΚΗ ΚΟΥΛΑΣ, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973, σελ. 20.

Ο Θεμιστοκλής Τόσκος είχε υψηλή για την εποχή του μόρφωση. Συμπλήρωσε μάλιστα και τις σπουδές του για λίγα χρόνια στη Γερμανία. Μετά το 1912 και μέχρι το 1935-1936 υπηρέτησε σε σχολεία της Θεσσαλονίκης.[116]

Τσάλλης Περικλής

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Διετέλεσε δάσκαλος και Σχολάρχης της Αστικής Σχολής Κρουσόβου. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.[117]

Τσιούλκας Κωνσταντίνος

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Διορίστηκε πρώτος Γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου. «*Ενθουσιώδης πατριώτης, του οποίου οι κατά τας σχολικάς εορτάς εκφωνούμενοι πανηγυρικοί λόγοι θα μείνουν εσαεί αλησμόνητοι δια την φλογερότητα και την πατριωτικότητά των*».[118]

Τσούπτσης Ευάγγελος

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Καθηγητής φιλολογίας στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου, ένα από τα επίλεκτα μέλη της οργάνωσης των επαναστατικών κομιτάτων στο Βόρειο και Δυτικό μακεδονικό χώρο. Διετέλεσε και καθηγητής στις Σέρρες (1904-1908), ενώ επρόκειτο να αναλάβει και τη διεύθυνση των «Ζαριφείων Διδασκαλείων» της Φιλιππούπολης.

Τελικά όμως, μετά την κατάληψη της γενέτειράς του από τους Σέρβους στα 1912, δε συνεργάστηκε με τους κατακτητές, από τους οποίους του προτάθηκε να παραμείνει ως καθηγητής και μετεγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Κοριτσά, όπου και δίδαξε στο

---

116. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 451.

117. ΜΟΛΟΣΣΟΥ ΖΩΤΟΥ, *Ηπειρωτικαί Μακεδονικαί μελέται, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887, σελ. 297.

118. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 62-63.

Ελληνικό Γυμνάσιό της. Κατηγορήθηκε όμως από έναν συνάδελφό του ως βασιλόφρονας και γι' αυτό το λόγο εξορίστηκε στη Μυτιλήνη. Μετά την εξορία του δίδαξε στο Γυμνάσιο της Βέροιας (1918) και αργότερα στη Φλώρινα, όπου στα 1921 διετέλεσε και Γυμνασιάρχης. Πέθανε στη Φλώρινα το 1924, όπου θάφτηκε δημοσία δαπάνη και με τιμές από τις δημοτικές αρχές και το λαό της Φλώρινας.[119]

2. Σαντζάκι Κοριτσάς

Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης

Γεννήθηκε στη Μοσχόπολη. Δάσκαλος και διευθυντής στη «Νέα Ακαδήμεια» της Μοσχόπολης.

Ο ιερομόναχος Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, όπως και ο συνάδελφός του Θεόδωρος Καβαλλιώτης, προκειμένου να αντιμετωπίσει τη γλωσσική πολυμορφία της περιοχής, ασχολήθηκε με τη μελέτη των αντίστοιχων γλωσσών και στα 1794 εξέδωσε το «*Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής*» λεξικό, ενώ σύγχρονα και για πρώτη φορά μελετήθηκε η κουτσοβλαχική γλώσσα, η οποία ήταν η μητρική γλώσσα και των Αρωμούνων Μοσχοπολιτών.[120]

Καβαλλιώτης Θεόδωρος

Μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους με υψηλή μορφωτική και πνευματική παρουσία.[121] Δάσκαλος και διευθυντής στη «Νέα Ακαδήμεια» της Μοσχόπολης.

Ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης, όπως κι ο συνάδελφός του Δανιήλ ο

---

119. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα.

120. ΔΑΝΙΗΛ ΤΟΥ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΟΥ, *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής*, Βιέννη 1794.

121. Για διεξοδική ενημέρωση: ΚΕΚΡΙΔΗ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ Ν., *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789) – Ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991 («Παρουσία»).

Μοσχοπολίτης, προκειμένου να αντιμετωπίσει κι αυτός τη γλωσσική πολυμορφία της περιοχής του, ασχολήθηκε με τη μελέτη των τοπικών γλωσσών και των τοπικών ιδιωμάτων και στα 1770 εξέδωσε το «Ελληνικόν Απλούν και Βλαχικόν και Αλβανικόν» λεξικό.[122]

Κιάντος Γεώργιος (1878-1945)

Γεννήθηκε στην Κλεισούρα (Βλαχοκλεισούρα) το 1878. «*Εθνικός εργάτης του Μακεδονικού αγώνος και υπέροχος ιδεολόγος και στυλοβάτης των σχολών Κλεισούρας*». «*Τα πρώτα γράμματά του επετέλεσεν εις την πατρίδα του Κλεισούραν*». Στη συνέχεια φοίτησε στο Γυμνάσιο της Θεσσαλονίκης και ως αριστούχος απόφοιτός του διορίστηκε δάσκαλος. Έτσι γύρισε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Κλεισούρα, και δίδαξε για πολλά χρόνια στο Ελληνικό της Σχολείο, στο οποίο ανέλαβε και τα καθήκοντα του διευθυντή.

Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες ως γραμματέας της κεντρικής επιτροπής του Αγώνα και, αργότερα, ως πρόεδρός της στην ευρύτερη περιοχή Κλεισούρας – Καστοριάς. Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1945.[123]

Τέρπος Νεκτάριος

Δάσκαλος της «Νέας Ακαδήμειας» Μοσχόπολης. Γεννήθηκε στη Μοσχόπολη, δε γνωρίζουμε όμως με βεβαιότητα πότε, αλλά και ούτε πότε πέθανε. Είναι γνωστός για το περίφημο έργο του «*Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*» ή απλά «*Πίστις*», το οποίο αποτελείται από «λόγους» και «παραγγελίες» ηθικού και θρησκευτικού περιεχομένου, ενώ μετά το θάνατό του εκδόθηκε το δεύτερο βιβλίο του με τίτλο «Ζητήματα Θεολογικά» (1739).

Η «*Πίστις*» πρωτοεκδόθηκε στη Βενετία στα 1732 και ακολούθησαν αλλεπάλληλες εκδόσεις, 10 συνολικά – σπάνιο γεγονός για την εποχή του (1733, 1734, 1750, 1755, 1756, 1779, 1779, 1813 και

---

122. ΚΑΒΑΛΛΙΩΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Λεξικόν Ελληνικόν Απλούν και Βλαχικόν και Αλβανικόν*, Βενετία 1770.

123. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 56-59.

1818).[124]

Χαλκείας Ιωάννης (1690-1740)

Γεννήθηκε στη Μοσχόπολη γύρω στα 1690, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα. Τις σπουδές του ολοκλήρωσε στη Βενετία. Στη συνέχεια δίδαξε στη «Νέα Ακαδήμεια» της Μοσχόπολης και έγινε δάσκαλος και Σχολάρχης στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας.[125] Στα χρόνια της παρουσίας του Ιωάννη Χαλκεία στη Μοσχόπολη (μετά το 1730), το Ίδρυμα της «Νέας Ακαδήμειας» παρουσίασε θεαματική ανάπτυξη.

3. Σαντζάκι Σερβίων

Άνθιμος Ολυμπιώτης (1737-1794)

Γεννήθηκε στο Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολόβαδο). Τις σπουδές του τις ολοκλήρωσε δίπλα στον Καλλίνικο Μπάρκοση στη Σιάτιστα και στον Ευγένιο Βούλγαρη και Νικόλαο Μπάρκοση στην Κοζάνη.[126] Ήταν ηγούμενος της Ολυμπιώτισσας (μοναστήρι «Ολυμπιώτισσα»).

Στα 1781, και μετά την αναχώρηση του Ιωάννη Πέζαρου, ανέ-

---

124. Πλούσιες πληροφορίες: ΑΜΟΙΡΙΔΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, *Νεκτάριος Τέρπου και το έργο του «Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις»*, Θεσσαλονίκη 1994 (ανάτυπο – πρακτικά: ΙΔ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας, σελ. 251-270), ΓΛΑΒΙΝΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, *Η συμβολή του Μοσχοπολίτη Νεκταρίου Τέρπου στην ανάσχεση των εξισλαμισμών*, Θεσσαλονίκη 1999 (ανάτυπο από το ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ, Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 29-44), ΤΡΙΓΟΥ ΜΙΧΑΛΗ Γ., *Νεκτάριος Τέρπος. Ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους*, Θεσσαλονίκη 1999 (ανάτυπο από το ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ, Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996..., ό. π., σελ. 227-252).

125. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 112.

126. ΒΕΛΚΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ, *Πνευματικές και εκπαιδευτικές σχέσεις μεταξύ της Βόρειας Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας (18ος-19ος αι.)*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Δ΄, Κοζάνη 1993, σελ. 288.

λαβε την αναδιοργάνωση και τη διοίκηση (την επιτροπεία) της «Σχολής Λιβαδίου» για 13 χρόνια (1781-1794), στην οποία σύγχρονα δίδασκε, ενώ υπήρξε και γενναίος χρηματοδότης της. Πλούτισε δε τη βιβλιοθήκη της με πολλά και χρήσιμα βιβλία.[127]

Δεβελέγκας Νικόλαος

Γεννήθηκε στα 1884 στη Λάιστα, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματά του. Στα 1906 διορίστηκε δάσκαλος στο Δημοτικό Σχολείο Λάιστας, όπου και δίδασκε συνεχώς μετά το 1913.[128]

Κάρπος Κωνσταντίνος

Γεννήθηκε στο Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο). Δίδαξε, κατά καιρούς, στη γενέτειρά του, στο Λιβάδι και στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων και των οικισμών: Στη Σαμαρίνα, στο Περιβόλι, στη Σμίξη, στην Κρανιά, στην Αβδέλα, στο Δαμάσι, στη Βλαχογιάννη, στο Πραιτώρι και στην Ελασσόνα.

Ο Κάρπος Κωνσταντίνος ήρθε σε επαφή με τα επαναστατικά σώματα των Μακεδονομάχων και ως υπάλληλος του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών στάλθηκε επανειλημμένα σε περιοχές όπου προσπαθούσε να διεισδύσει η εκπαιδευτική ρουμανική κίνηση και αγωνίστηκε εναντίον των προπαγανδιστών.

Ο θάνατος του Κάρπου Κωνσταντίνου υπήρξε οικτρός: τον έσφαξαν οι Τούρκοι μαζί με άλλους 100 Έλληνες πατριώτες στο Ορφανοτροφείο των Σερβίων.[129]

---

127. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 78, περισσότερα: ΣΚΟΥΒΑΡΑ ΒΑΓ., *Ανθιμος Ολυμπιώτης*, Αθήνα 1981, ΣΚΟΥΒΑΡΑ ΒΑΓ., *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967. ΛΙΟΥΦΗ ΠΑΝΑΓ. Ν., *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήναι 1924, πρβλ. και ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 258-259.

128. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 55-59, όπου και πλούσιες πληροφορίες για τη ζωή και την εκπαιδευτική και κοινωνική του δράση.

129. ΑΔΑΜΟΥ Γ. – ΡΑΠΤΗ Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993, σελ. 31.

Λαγούσια Μαρουσώ

Όπως μας πληροφορεί ο Μπλατσιώτης ιστοριοδίφης και λογοτέχνης Φώτης Βίττης (1909-1991), η μητέρα του (από το γένος του Γιάννη Βλαχογιάννη) στα 1876 είχε «*μια υπέροχη δασκάλα*», τη Μαρουσώ Λαγούσια.

Η Αρωμούνα δασκάλα Μαρουσώ Λαγούσια δε δίδασκε μόνο τα μαθήματα του σχολείου της εποχής εκείνης, αλλά και πρακτικά μαθήματα γύρω από την παρασκευή αρτοσκευασμάτων και γλυκισμάτων. Ήταν δε τόσο μεγάλο το ενδιαφέρον του γυναικείου κόσμου του Μπλατσίου, ώστε «*κι αυτές ακόμα οι παντρεμένες, ελεύθερες και αρραβωνιασμένες Βλατσιώτισσες έτρεχαν εκεί, σ' αυτό το σχολείο, για να διδαχτούν ζυμαρική και ζαχαροπλαστική*».[130]

Μπλίμα Ζαντσιώτισσα

Φέρεται να έχει διδάξει στο πρώτο Ελληνικό Σχολείο στο Μπλάτσι, το οποίο λειτουργούσε επίσημα από το 1761.

Λέγεται πως κατά την τεράστια λαϊκή υποδοχή που έγινε στο Μπλάστι κατά την πρώτη επίσκεψη του Κοσμά του Αιτωλού στα 1775, όπως επίσης και κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στα 1777, η Αρωμούνα δασκάλα Ζαντσιώτισσα Μπλίμα τον υποδέχτηκε με αγάπη και τον προσφώνησε με εθνική θέρμη υπέρ των δικαίων της ελληνορθοδοξίας.

Διασώζεται δε πως ο Πατροκοσμάς συγκινημένος ακούστηκε να τονίζει με ανυπόκριτο ενθουσιασμό: «*Αν όλα τα σχολεία είχαν δασκάλες σαν τη δική σας, δε θα χρειαζόταν να τρέχει η αφεντιά μου*».[131]

Παπαγρηγοριάδης Αγαθάγγελος

Γεννήθηκε στο Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο). Σπούδασε στα «Σχολή Λιβαδίου» και στην Αθήνα. Δίδασκε στη Λιβαδιώτικη Σχολή κι από το 1854 ανέλαβε και την επιτροπεία της. Στα χρόνια του η Σχολή εξακολούθησε να λειτουργεί με επιτυχία και να παρουσιάζει αξιόλογη εθνική και κοινωνική δραστηριότητα.

---

130. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 172.

131. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας...*, *ό. π.*, σ. 167.

Επιπλέον ο Αγαθάγγελος Παπαγρηγοριάδης ενδιαφέρθηκε ζωηρά για την εκπαίδευση των Αρωμούνων συγχωριανών του και για την ανέγερση του νέου Αλληλοδιδακτικού Σχολείου του Λιβαδίου με την προσωπική του χρηματοδότηση.[132] Ενδιαφέρθηκε μάλιστα για τη γενικότερη οικονομική υποστήριξη των σχολείων της γενέτειράς του με τη «σταυροφορία» που ανέλαβε για την ευαισθητοποίηση των αποδήμων Λιβαδιωτών προς τους οποίους απέστειλε και σχετική έκκληση.

Παπαευαγγελίδης Νικόλαος

Ο Παπαευαγγελίδης Νικόλαος καταγόταν από το Βελβενδό και ήταν καταρτισμένος και γνωστός φιλόλογος. Δίδαξε στο Ημιγυμνάσιο του Λιβαδίου, σε κάποια περίοδο της λειτουργίας του (1861-1885), Αρχαία Ελληνικά, Λατινικά και Γαλλικά.[133]

Πέζαρος Ιωάννης

Ο Ιωάννης Πέζαρος γεννήθηκε στον Τύρναβο. Ήταν μαθητής του ιερομόναχου Κυρίλλου στην Κοζάνη το 1763. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Αθωνιάδα Σχολή στα 1770. «*Υπήρξε ο θεμελιωτής της Ελληνικής Παιδείας στο Λιβάδι και στην Τσαριτσάνη και εργάστηκε με ζήλο για την εξάπλωση της παιδείας*».[134] Δίδαξε στη «Σχολή Λιβαδίου» (ή όπως είναι περισσότερο γνωστή Λιβαδιώτικη Σχολή) από το 1776 μέχρι το 1782, όπου άσκησε και καθήκοντα Σχολάρχη δυο φορές.[135] Προηγουμένως δίδαξε για πέντε χρόνια στη Τσαριτσάνη, όπως επίσης και στον Τύρναβο, αλλά και στο Άγιο Όρος. Ήταν επίσης Σχολάρχης στο πρώτο Ελληνικό Σχολείο της Κλεισούρας, το οποίο λειτουργούσε ήδη από το 1775.[136]

---

132. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 79, ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., Λιβάδι. Γεωγραφική, Ιστορική, Λαογραφική επισκόπησις, Κατερίνη 1973, σελ. 105-106.

133. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας...*, ό. π., σελ. 79.

134. ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΑΘ. (επιμέλεια), *Η Τσαριτσάνη*, Τσαριτσάνη 1990², σελ. 347.

135. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά*, Ιωάννινα 1960, σελ. 198.

Κατά την παραμονή του στο Λιβάδι, κατόρθωσε να κάνει γνωστή τη Λιβαδιώτικη σχολή και η φήμη της να προσελκύει τους μαθητές της ευρύτερης περιοχής. «*Ο Πέζαρος εξαπόλυε με την ολύμπια γαλήνη του τη δύναμη του ανθρωπισμού και της επιστήμης. Δίδασκε στους μαθητές του από το πρωί μέχρι το βράδυ γραμματική, ερμηνεία των μύθων του Αισώπου, φιλοσοφία, θεολογία, και μαθηματικά, και πήγαινε στην εκκλησία όπου κήρυττε τον λόγο του Θεού κάθε Κυριακή και κάθε γιορτή*».[137]

Ο Ιωάννης Πέζαρος, όπου και να δίδαξε, συνετέλεσε στην οργάνωση των σχολείων και προήγαγε τη φήμη τους, ενώ ανέδειξε δεκάδες μαθητές του, οι οποίοι εξελίχτηκαν στη συνέχεια σε σπουδαίες πνευματικές προσωπικότητες.[138]

Πετούλης Γιάννης

Δίδαξε μετά το 1858 στο τότε Αρρεναγωγείο του Μπλατσίου (το οποίο ενσωματώθηκε στα 1860 στο νεόδμητο «Θωμαΐδειο» Αρρεναγωγείο), ανάλαβε δε και τα καθήκοντα του διευθυντή.

Ο Γιάννης Πετούλης σε κάποιο χρονικό διάστημα πήγε για μετεκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη με δαπάνες της οικογένειας Δούμπα, η οποία δραστηριοποιούνταν στη Βιέννη.[139]

Σπαρμιώτης Ιωνάς (περίπου 1750-1824/5)

Ιερομόναχος από το Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο), μαθηματικός, μαθητής του Ιωάννη Πέζαρου. Δίδαξε στη «Σχολή Λιβαδίου» (Λιβαδιώτικη Σχολή), όπου ανέλαβε και τη διεύθυνσή της μετά τον επίσης Λιβαδιώτη Ιωνά Σπαρμιώτη. Δίδαξε επίσης στο Βελβενδό,

---

136. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Α΄, Αθήναι 1936, σελ. 122.

137. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 78.

138. ΖΑΒΙΡΑ Γ., *Νέα Ελλάς*, Εισαγωγή Τάσου Γριτσόπουλου, Αθήνα 1972, σελ. 369, 552, ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ Β., *Ιωάννης Πέζαρος, ο Σωκράτης του Τυρνάβου*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» Δ΄ (1983), σελ. 187-190, πρβλ. και ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 259-261, όπου και πλούσιες πληροφορίες για τη ζωή και την εκπαιδευτική και κοινωνική του δράση.

στη Ραψάνη και στη Τσαριτσάνη.[140]

Τσούμας Φώτης

Καταγόταν από το Ντόλο Βοΐου και δίδαξε μετά το 1858 στο τότε Αρρεναγωγείο του Μπλατσίου (το οποίο ενσωματώθηκε στα 1860 στο νεόδμητο «Θωμαΐδειο» Αρρεναγωγείο).

Ο Φώτης Τσούμας τελείωσε με άριστα την περιώνυμη «Βαρβάκειο Σχολή» της Αθήνας, όπου σπούδασε – εκτός των άλλων – ξένες γλώσσες, και κυρίως τη γαλλική, όπως επίσης και αρχαία ελληνικά. Σε κάποιο χρονικό διάστημα στο Μπλάτσι αναπλήρωνε στη διεύθυνση τον τότε διευθυντή Γιάννη Πετούλη, ο οποίος είχε πάει για μετεκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη με δαπάνες της οικογένειας Δούμπα από τη Βιέννη.[141]

ΠΙΝΑΚΑΣ 73
Γνωστότεροι Αρωμούνοι δάσκαλοι

Γνωστότεροι εκπαιδευτικοί αρωμουνικής καταγωγής που δίδαξαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων		
Σαντζάκια		
Μοναστηρίου	*Κοριτσάς*	*Σερβίων*
Βαρνάβας Νικόλ.	Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης	Άνθιμος Ολυμπιώτης
Γούναρης Λουκάς	Καβαλλιώτης Θεόδ.	Δεβελέγκας Νικόλ.
Δήμιτσας Μαργαρ.	Κιάντος Γεώργιος	Κάρπος Κων/νος
Ζουμετίκος Αλέξ.	Τέρπος Νεκτάριος	Λαγούσια Μαρουσώ
Κυρζίδης Αναστ.	Χαλκείας Ιωάννης	Μπλίμα Ζαντσιώτισσα
Κυριαζής Πέτρος		Παπαγρηγοριάδης Αγ.
Λαζαρίδης Πέτρος		Παπαευαγγελίδης Ν.
Νώτης Βασίλειος		Πέζαρος Ιωάννης
Πάζα Φανή		Πετούλης Γιάννης
Πανταζίδης Ιωάν.		Σπαρμιώτης Ιωνάς
Πηχεών Αναστάσ.		Τσούμας Φώτης
Σάντης Κων/νος		
Σπάθης Κων/νος		
Τόσκος Θεμιστοκ.		
Τσάλλης Περικλής		
Τσιούλκας Κων/νος		
Τσούπτσης Ευάγ.		

II. Γνωστότεροι Αρωμούνοι μαθητές που μαθήτευσαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων και διακρίθηκαν στον πνευματικό και στον κοινωνικό χώρο

Στους γνωστότερους Αρωμούνους μαθητές επόμενο είναι να συμπεριλαμβάνονται και οι γνωστότεροι Αρωμούνοι δάσκαλοι της παραπάνω ενότητας, αφού όλοι αυτοί γεννήθηκαν και έζησαν στο αρωμουνικό περιβάλλον και βέβαια παρακολούθησαν ως μαθητές κι αυτοί τα ελληνικά μαθήματα στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων τους.

Επιπλέον όμως έχουμε και τους παρακάτω γνωστότερους Αρωμούνους μαθητές, οι οποίοι μαθήτευσαν σε σχολεία των αρωμουνικών τους κοινοτήτων:

1. Σαντζάκι Μοναστηρίου

Αγγέλου Αλέξανδρος

Γεννήθηκε στο Μεγάροβο, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα. Καθηγητής Παντείου.[142]

---

139. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελίδα 168.

140. ΓΚΟΥΜΑ ΕΛΕΥΘ., *Λιβάδι. Γεωγραφική, Ιστορική, Λαογραφική Επισκόπησις*, Λιβάδι 1973, σελ. 104, ΝΗΜΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 266-267.

141. ΒΙΤΤΗ ΦΩΤΗ Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 168.

142. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική

Αντωνιάδης Ι.

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Μοναστηρίου. Δικηγόρος, βουλευτής Κοζάνης. Στα 1949 δημοσίευσε το άρθρο «Το θρυλικό Μοναστήρι».[143]

Γεωργιάδης Νικόλαος 1879-1967

Γεννήθηκε στα Άνω Σουδενά της Ηπείρου, από αρωμουνικής καταγωγής γονείς, και από πολύ νωρίς, σε ηλικία μόλις επτά ετών, βρέθηκε στο Μοναστήρι, όπου ήταν εγκαταστημένος ο πατέρας του και έμαθε τα πρώτα γράμματα, ενώ στη συνέχεια αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Μοναστηρίου.

Τις σπουδές του τις συμπλήρωσε στη Θεσσαλονίκη, στο Εμπορικό και Πρακτικό Λύκειο του Στέφανου Νούκα. Εργάστηκε στην Τράπεζα της Θεσσαλονίκης κι αργότερα κατέλαβε διευθυντικές θέσεις στην Τράπεζα Ανατολής και μεταξύ των άλλων παραρτημάτων της υπηρέτησε και στο Μοναστήρι (μέχρι το 1914).

Ο Γεωργιάδης Νικόλαος είναι περισσότερο γνωστός για τη δημοσιογραφική του παρουσία – με το ψευδώνυμο «Πυγμαλίων» – στην εφημερίδα «Νέα Αλήθεια» της Θεσσαλονίκης και στην εφημερίδα «Φως» του Μοναστηρίου, την οποία και συνίδρυσε μαζί με άλλους Μοναστηριώτες. Τα περίφημα άρθρα του για την κοινωνική, την πνευματική και γενικά για την πολιτιστική ζωή της Μοναστηριώτικης κοινωνίας, τα οποία παρουσιάζονταν κατά καιρούς στις παραπάνω εφημερίδες, δημοσιεύτηκαν σε βιβλίο από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στα 1984 με τον τίτλο «*Όσα έγραψα στο Μοναστήρι. 1903-1912*».[144]

Μερικά από τα θέματα – άρθρα του βιβλίου του (από την ενότητα *Εορταί Εκκλησιών, Σχολών, Σωματείων ελληνικής κοινότητος Μοναστηρίου*), τα οποία αναφέρονται στην εκπαίδευση των νέων

έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31.

143. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1949, σελ.65-75.

144. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη – 33, Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών).

του Μοναστηρίου και της γύρω περιοχής: Επέτειος εορτή ευεργέτου εν Μεγαρόβω, Πανηγυρικός επί τη α΄ επετείω του Συλλόγου των Φιλομούσων, Σχολικαί εορταί, Η εορτή των Τριών Ιεραρχών, Η 25η Μαρτίου (1905), Η 25η Μαρτίου (1906), Από τας εσπερίδας και τας τελετάς των γραμμάτων (1907), Η εσπερίς της Φιλοπτώχου (1908), Δυο φαιδραί εθνικαί συγκεντρώσεις, Η 25η Μαρτίου (1910).

Κατσουγιάννης Τηλέμαχος

Γεννήθηκε στο Κρούσοβο, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Στα 1964 και στα 1966 δημοσιεύτηκαν από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών τα δυο του βιβλία με το γενικό τίτλο «*Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών (*τόμος Α΄[145], τόμος Β΄[146]*)*».[147]

Κοκκίνης Βασίλειος

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Καθηγητής Γυμνασίου στη Θεσσαλονίκη.[148]

Λάλας Δημήτριος (1848-1911)

Γεννήθηκε στο Μεγάροβο, όπου και μαθήτευσε στα εκπαιδευτήριά του. Διακρίθηκε στη μουσική και έγινε μουσικοσυνθέτης. Ξεχώρισε ως αρχιμουσικός στο Σάλτσμπουργκ και μάλιστα ως συνεργάτης του Βάγκνερ στο Μπαϋρόιτ.[149]

---

145. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Α΄ - Συμβολή εις την έρευναν περί της καταγωγής των Κουτσοβλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964.

146. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ - Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966.

147. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες...*, ό. π., σελ. 500.

148. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31.

149. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες...*, ό. π., σελ. 501, «Λεύκωμα Μοναστηριωτών», έκδοση του «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ Η ΕΛΠΙΣ Φλώρινας», Φλώρινα – Πρέσπες 1996, σελ. 17, όπου και η φωτογραφία του Δημητρίου Λάλα.

Λιάκος Σωκράτης

Ο γνωστός μελετητής των Αρωμούνων και συγγραφέας σχετικών βιβλίων. Γεννήθηκε στο Πισοδέρι, όπου και μαθήτευσε στο Δημοτικό Σχολείο της Μοδεστείου Σχολής. Τη σχολική χρονιά 1903-1904 ήταν μαζί με άλλους 140 περίπου συμμαθητές του στη Β΄ τάξη του Δημοτικού.[150]

Επιβεβαιώνοντας ο ίδιος, σε δημοσίευμά του, τη μαθητεία του στη Μοδέστειο Σχολή αναφέρει: «*Για την κατασκευή του κτιρίου των Σχολών της γενέτειράς του ο Μόδεστος ξόδεψε πάνω από εξ χιλιάδες (6.000) χρυσές λίρες... Αποτίοντας λοιπόν στον ευεργέτη συγχωριανό μου αυτόν, ελάχιστον φόρον ευγνωμοσύνης, γιατί στα λαμπρά τότε εκπαιδευτήριά του, τέλειωσα την δημοτική μου εκπαίδευσι και ο ίδιος...*»[151]

Ματλής Αριστοτέλης

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι, όπου και μαθήτευσε στα περίφημα εκπαιδευτήριά του. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Αρχισυντάκτης της εβδομαδιαίας πολιτικής εφημερίδας «Φως» του Μοναστηρίου, η οποία τυπωνόταν στο τυπογραφείο των Αδελφών Πίλλη.[152]

«*Ο αλησμόνητος γιατρός Αριστοτέλης Ματλής, ένθερμος πατριώτης, σπούδασε στην Αθήνα και έδρασε στο Μοναστήρι, ιδρύσας εν συνεργασία με τον καθηγητή Βασίλειον Νώτην την ελληνική εφημερίδα "Το Φως". Στη Θεσσαλονίκη ήτο επι σειρά ετών πρόεδρος του "Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ Η ΕΛΠΙΣ" και πέθανε το 1957 ως πρόεδρος φτωχότατος. Ενώ ήτο άριστος επιστήμων γιατρός, αφιλοκερδής δε, σε σημείο όταν επισκέπτετο οικογένειες όχι εύπορες, όχι μόνο δεν έπαιρνε αμοιβή, αλλά και άφηνε και χρήματα*».[153]

---

150. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

151. ΛΙΑΚΟΥ Σ. *Το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη Αρχιμανδρίτου Μοδέστου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 23 (1960), σελ. 37.

152. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962),σ. 68.

Μόδης Γεώργιος

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι. Γέννημα και θρέμμα των ελληνικών Σχολών Μοναστηρίου. Πολιτευτής, Γενικός Διοικητής Ηπείρου. Αγωνίστηκε σ' όλη τη διάρκεια της Β΄ περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα ως οπλαρχηγός ανταρτικού σώματος.[154]

Νιτσιώτας Γ.

Γεννήθηκε στο Κρούσοβο. Καθηγητής της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.[155]

Οικονομίδης Δημήτριος (1892-1982)

Γεννήθηκε στη Νέβεσκα, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα και στη συνέχεια φοίτησε στο Γυμνάσιο – άρχικά, τα δυο πρώτα χρόνια στη Νάουσα και μετά, τα τέσσερα τελευταία στο Μοναστήρι. Δίδαξε στα σχολεία της γενέτειράς του μετά την απελευθέρωση. Αργότερα εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου διετέλεσε και ο πρώτος πρόεδρος του Συνδέσμου των Απανταχού Νυμφαιωτών και όπου πέθανε στα 1982.[156]

Παπαγεωργίου Πέτρος (1859-1914)

Γεννήθηκε στο Κρούσοβο. Αποφοίτησε από το Αρρεναγωγείο – Αστική Σχολή του Κρουσόβου. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών (αριστίνδην τακτικός καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων), αρχισυντάκτης του Ιστορικού Λεξικού της ελληνικής γλώσσας, αρχαιολόγος, ιστορικός, κριτικός. Υπήρξε και καθηγητής στα Ζαρίφεια Δι-

---

153. Αρχείο Μπαμπατάκα Ναούμ, Θεσσαλονίκη.

154. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 67.

155. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31, ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 23, σημ. 18.

156. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 174-175.

δασκαλεία της Φιλιππούπολης (σχολικά έτη 1884-1888) και Γυμνασιάρχης στις Σέρρες (μέχρι το 1894) και στη Μυτιλήνη (μέχρι το 1899). Δημοσίευσε αξιόλογα φιλολογικά – επιστημονικά συγγράματα.[157]

Παπαγεωργίου Φιλώτας

Γεννήθηκε στο Κρούσοβο, απόφοιτος των περιώνυμων εκπαιδευτηρίων του. Δικηγόρος στη Θεσσαλονίκη, σύμβουλος του Συμβουλίου Επικρατείας από την ίδρυσή του και αργότερα αντιπρόεδρός του.[158]

Σαγιαξής Γεώργιος (1874-1942)

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι, όπου και μαθήτευσε στα ελληνικά του εκπαιδευτήρια. «*Γνήσιο τέκνο του Μακεδονικού ελληνισμού, γόνος εύπορης οικογένειας εμπόρων βλαχικής καταγωγής, μεγάλωσε στο Μοναστήρι, σπούδασε φιλολογία στη Γερμανία (1893-1896), ενώ αργότερα, μεταξύ των ετών 1905-1910, συνέχισε τις σπουδές του στη Λειψία, με τον καθηγητή G. Weigande, και εξειδικεύτηκε στη βαλκανολογία*». Ο Σαγιαξής υπήρξε εξαίρετος ποιητής και εμφανίστηκε με βαθυστόχαστους στίχους σε ποικίλα έντυπα της εποχής του και έκανε πλήθος διαλέξεων, και κυρίως για τη γλώσσα, την ποίηση και τον πολιτισμό, σε πυκνά ακροατήρια στο Μοναστήρι.

Μια τέτοια διάλεξη διαβάζουμε να προαναγγέλλεται για την 22ᵃ Ιανουαρίου 1912 στο 79ᵒ φύλλο της τοπικής εφημερίδας «Το Φως»:[159]

---

157. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας*..., ό. π., σελ. 23, σημ. 14., ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης*..., ό. π., σελ. 30-31, . ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 83, 87, 503, ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*, Θεσ/νίκη 1994, σελ. 419.

158. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας*..., ό. π., σελ. 23, σημ. 16, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης*..., ό. π., σελ. 31.

159. «Το Φως», Ελληνική εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική, εκδιδομένη κατά Σάββατον. Ιδιοκτήτης και υπεύθυνος διευθυντής Βασίλειος Χρ. Νώτης, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1912, αρ. φ. 79 (έτος Β΄).

Η ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΤΟΥ κ. Γ. ΣΑΓΙΑΞΗ

Την μεθεπομένην Κυριακήν 22 του μηνός θα έχη την διάλεξίν του εν τη αιθούση του Γυμνασίου ο ελλογιμώτατος κ. Γ. Σαγιαξής, επί ωραιοτάτου και τα μάλιστα ενδιαφέροντος θέματος *περί της ιστορίας του μαλλιαρισμού.*

Στα 1913 τυπώθηκε στο Μοναστήρι η μοναδική ποιητική του συλλογή «Διθύραμβοι». Μετά το 1913 μετεγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου και μέχρι το θάνατό του (1942) υπήρξε ενεργό και δραστήριο μέλος της πνευματικής κοινωνίας της πόλης, χρημάτισε δε και ο πρώτος Διευθυντής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1930.[160]

Σάντης Δημήτριος

Γεννήθηκε στο Γκόπεσι στα 1894. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στα ελληνικά σχολεία της γενέτειράς του. Καθηγητής της Δημόσιας οικονομίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Πανεπιστημίου Αθηνών (1941-1962).

Διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Γεωργίας (1917-1918), ανώτερος οικονομικός σύμβουλος (1941) και Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας. Παρουσίασε αξιόλογο συγγραφικό – νομικό έργο: *Δημόσιο χρέος και δημοσιονομική πολιτική της Ελλάδος* (στα γερμανικά), *Περί της οικονομικής συνεργασίας των Βαλκανικών Χωρών* (στα γαλλικά), *Εισαγωγή εις την δημοσιονομικήν πολιτικήν* (1936) κ.ά.[161]

---

160. ΠΛΑΣΤΗΡΑ Κ. Ν., *Τρία άγνωστα ποιήματα του Γ. Θ. Σαγιαξή*, στο «Λεύκωμα Μοναστηριωτών», έκδοση του «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ Η ΕΛΠΙΣ Φλώρινας», Φλώρινα – Πρέσπες 1996, σελ. 54-56. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 67.

161. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 505, ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 23, σημ. 17, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31.

Σβώλος Αλέξανδρος (1892-1956)

Γεννήθηκε στο Κρούσοβο. «*Απόφοιτος των σχολών μας* (του Γυμνασίου Μοναστηρίου) *ανήλθεν μέχρι της βαθμίδος της Πανεπιστημιακής έδρας*».[162]

Ο Αλέξανδρος Σβώλος υπηρέτησε στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ως Διευθυντής του τμήματος εργασίας και κοινωνικής πρόνοιας και μετά τη Μικρασιατική Εκστρατεία διορίστηκε ανώτερος αντιπρόσωπος της ελληνικής διοίκησης στην περιφέρεια της Προύσας.[163] Υπήρξε ακόμη καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, υπουργός και αρχηγός του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος.[164]

Παρουσίασε σπουδαίο συγγραφικό – νομικό έργο: *Συνταγματικό Δίκαιο, Προβλήματα της συγχρόνου κοινοβουλευτικής δημοκρατίας* κ.ά.[165]

Σόντης Ιωάννης

Γεννήθηκε το 1907 στο Μοναστήρι. Πρόλαβε λίγα μαθήματα ως νήπιο στο Μοναστήρι, μέχρι το 1913. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου πήρε το πτυχίο του με «Άριστα» και ολοκλήρωσε τις νομικές του σπουδές στη Χαϊδελβέργη (Γερμανίας), όπου αναγορεύτηκε και διδάκτορας.

Εργάστηκε ως δικηγόρος στο Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων και το 1937 έγινε υφηγητής του Αστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Στη διάρκεια της κατοχής υπερασπιζόταν τους Έλληνες πατριώτες στο Γερμανικό Στρατοδικείου, χωρίς ποτέ να δεχτεί οποιαδήποτε αμοιβή. Στα 1956 έγινε καθηγητής του Αστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και της Παντείου, και αργότερα Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων (στην υπηρεσιακή κυβέρνηση του

---

162. ΤΣΑΛΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*..., ό. π., σελ. 67.

163. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας*..., ό. π., σελ. 23, σημ. 15.

164. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης*..., ό. π., σελ. 31.

165. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*..., ό. π., σελ. 505.

Ι. Παρασκευοπούλου – 1964). Το 1979 εξελέγη τακτικό Μέλος της Ακαδημίας των Αθηνών. Πέθανε στις 18 Μαρτίου 1982 κατά τη διάρκεια της ομιλίας του «Περί ευθανασίας» στο βήμα της Ακαδημίας

Παρουσίασε αξιόλογο συγγραφικό – νομικό έργο: *Το ρωμαϊκόν δίκαιον και η ερμηνεία του Αστικού Κώδικος*, 1948, *Περί μεικτών συμβάσεων*, 1953, *Αι περιορισμέναι προσωπικαί δουλείαι*, 1957 κ.ά.[166]

Τοπάλης Αναστάσιος

Γεννήθηκε στην Άνω Μπεάλα, το απόκεντρο βλαχοχώρι της Βορειο-Δυτικής Άνω Μακεδονίας. Στα 1899 ήταν μαθητής της προκαταρτικής τάξης, όπως ονόμαζαν τότε το Νηπιαγωγείο, στο «Σχολειό του Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου» ή στο «Σχολειό του φάλαγγα», όπως το χαρακτήριζαν τότε για την αυστηρότητά του από το μαρτύριο - τιμωρία του φάλαγγα (κεφάλαιο 3° - Α.ΙΙ.1.). Μετά φοίτησε στις μεγαλύτερες τάξεις του ίδιου σχολείου και στα 1906-1913 ήταν μαθητής του Γυμνασίου και στη συνέχεια του Διδασκαλείου Μοναστηρίου.

Στα 1947 δημοσίευσε τα βιώματα από την πρώτη μέρα του στο παραπάνω σχολείο του «Φάλαγγα» στο περιοδικό «Εκπαιδευτικό Βήμα» του Συλλόγου των δασκάλων Θεσσαλονίκης: *Αναμνήσεις από το σχολειό του Φάλαγγα*. Στα 1972 δημοσίευσε στα «Μακεδονικά» περισπούδαστη μελέτη για *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*.[167]

---

166. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 505, ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΥ Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 31, ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΑΣΤ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 23, σημ. 19, Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ Η ΚΑΡΤΕΡΙΑ» Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

167. ΤΟΠΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σε. 424-491.

Τσάλλης Παντελής

Γεννήθηκε στο Μοναστήρι, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα. Στα 1932 δημοσιεύτηκε στη Θεσσαλονίκη το πολύ ενδιαφέρον βιβλίο του «*Το Δοξασμένο Μοναστήρι. Ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*».

Τσίρλης Ι. Θεόδωρος

«*Ο αείμνηστος ούτος Ευεργέτης εγεννήθη εν Νεβέσκη κατά το έτος 1869. Εμαθήτευσε εις τα Σχολεία της Πατρίδος του. Ενηλικιωθείς ηκολούθησε την τακτικήν της εποχής εκείνης ταξειδευθείς εις Αίγυπτον όπου και επεδόθη εις το εμπόριον του βάμβακος, όπως και τα άλλα μέλη της Πατριαρχικής αυτής οικογενείας. Ενδιαφέρετο περισσότερον δια την υπόδουλον τότε Πατρίδα, παρά δια την οικογένειαν. Ατυχώς, προσβληθείς εν τω μεταξύ εξ ανιάτου ασθενείας, συνέταξε την 14^{ην} Απριλίου 1910 την Διαθήκην του* (κεφ. 4° - Ι, 2, γ. Οικονομικοί πόροι από εκπαιδευτικά κληροδοτήματα – διαθήκες) *εν τω τότε Ελληνικώ Προξενείω Θεσσαλονίκης, και επιστρέψας εις την φιλτάτην του Πατρίδα, την περιώνυμον Νέβεσκαν, απεβίωσε την 3^{ην} Μαΐου του ιδίου έτους εις ηλικίας 41 ετών*».[168]

Τσίρλης Στεφ. Μιχαήλ

Γεννήθηκε στη Νέβεσκα στα 1908. Στη γενέτειρά του έμαθε τα πρώτα του γράμματα στο Δημοτικό Σχολείο. Τελείωσε το Γυμνάσιο στη Φλώρινα, στη συνέχεια φοίτησε στο Μονοτάξιο Διδασκαλείο στο Καρπενήσι και αμέσως διορίστηκε δάσκαλος στην ευρύτερη περιοχή του Αμυνταίου και στη Νέβεσκα. Αργότερα (1942-1945) σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και μετά την απόκτηση του πτυχίου του υπηρέτησε ως φιλόλογος στη Θεσσαλονίκη.[169]

---

168. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Διαθήκη Ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσκιώτου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 12 (1958), σελ. 41.

169. ΛΟΥΣΤΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΓ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και*

Φίστας Νικόλαος

Γεννήθηκε στη Νέβεσκα (Νυμφαίο) στα 1902, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα. Τελείωσε το Γυμνάσιο στη Φλώρινα και σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Εργάστηκε ολόψυχα για τη γενέτειρά του, την οποία ύμνησε στα συγγραφικά του έργα (*Το Νυμφαίο* 1962, *Φεύγει η Νέβεσκα* 1964, *Το Νυμφαίον. Εικόνες και προβλήματα* 1988 κ.ά.) και στην οποία ίδρυσε το Λαογραφικό Μουσείο. Για την όλη προσφορά του στα γράμματα, την ιατρική επιστήμη και «*δια την της αυτού πατρίδος* (του Νυμφαίου) *πολιτιστικήν τε πνευματικήν και οικονομικήν προκοπήν*» τιμήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών το 1979.

Χάσος Νίκος

Γεννήθηκε στο Πισοδέρι. Σπούδασε, με υποτροφία της χορηγίας του ευεργέτη και ιδρυτή της Μοδεστείου Σχολής Πισοδερίου αρχιμανδρίτη Μόδεστου, στο Ημιγυμνάσιο της Σχολής. Ο Νίκος Χάσος στα 1941 ήταν Δήμαρχος Φλωρίνης.[170]

2. Σαντζάκι Κοριτσάς

Αργυρόπουλος Κωνσταντίνος (1887 –1983)

Ήταν ο γιος του Ιωάννη Αργυρόπουλου, του γνωστού ένθερμου αγωνιστή και πρωτεργάτη των επαναστατικών απελευθερωτικών σωμάτων κατά το Μακεδονικό Αγώνα.

Ο Κωνσταντίνος Αργυρόπουλος γεννήθηκε το 1887 στην Κλεισούρα, όπου έβγαλε το οκτατάξιο Αστικό Σχολείο στα χρόνια 1885-1903 Από το 1903 φοίτησε στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου και σπούδασε φαρμακευτική στην Αθήνα. Μετά τις σπουδές του άνοιξε φαρμακείο στην Πτολεμαΐδα, όπου έμεινε δυο χρόνια και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε μόνιμα πλέον στη Θεσσαλονίκη, όπου και άσκησε έκτοτε το επάγγελμα του φαρμακοποιού.[171] Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1983.

παραδοσιακή ζωή του, Θεσσαλονίκη 1994², σελ. 175.

170. ΤΣΑΜΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 15.

Δάρβαρης Δημήτριος Ν. (Κλεισούρα 1757 – Βιέννη 1823)

Ο γνωστός Αρωμούνος δάσκαλος των απόδημων Ελλήνων του Σεμλίνου, μεγάλος συγγραφέας, ισάξιος των Μεγάλων Διδασκάλων του Γένους. «*Μετά τα πρώτα γράμματα στο γραμματοδιδασκαλείο της γενέτειράς του*» Κλεισούρας, ο Δημήτριος Δάρβαρης στα 1769 εγκαταστάθηκε μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη στο Σεμλίνο, όπου ήδη εμπορευόταν ο πατέρας του και εκεί έμαθε τα γερμανικά, τα σερβικά και άλλες σλαβικές γλώσσες. Στη συνέχεια ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Ρούμα, το Νόβι Σαντ, στην Αυθεντική Ακαδημία του Βουκουρεστίου (1777-1780) και στην Άλλη (Halle) και τη Λιψία της Σαξωνίας (1780-1783), όπου σπούδασε φιλολογία και φιλοσοφία.

Μετά τις λαμπρές σπουδές του επέστρεψε στο Σεμλίνο (1785), όπου και δίδαξε στα παιδιά των Ελλήνων[172] μέχρι την αναχώρησή του στη Βιέννη, όπου και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του (1823).

Ο Δάρβαρης υπήρξε πολυγραφότατος, αφού εκπόνησε 44 συγγράμματα και μετέφρασε πολλά έργα. Μεταξύ των έργων του, τα οποία τυπώθηκαν στη Βιέννη, συγκαταλέγονται η *Εισαγωγή εις την ελληνικήν γλώσσαν*, η *Χειραγωγία εις την Καλοκαγαθίαν*, η *Μικρά Κατήχησις*, η *Σύντομος ιστορία*, η *Επιτομή Φυσικής εις τρεις τόμους*,[173] το *Εκλογάριον*, ίσως το *Ελληνικόν Αλφαβητάριον*[174] κ.ά. και πέντε έργα με κατηχητικό περιεχόμενο και κατηχήσεις, όπως η *Επιτομή της ιεράς ιστορίας της Παλαιάς και Νέας Διαθήκης* (1803), το *Εγχειρίδιον χριστιανικόν* (1803), η *Μεγάλη Κατήχησις* (1805), η *Προπαρασκευή εις την θεογνωσίαν* (1807) και η *Χριστιανική διδα-*

---

171. Αρχείο ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΙΩΑΝΝΗ, Θεσσαλονίκη.

172. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Α., *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος – 20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 112-113.

173. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 44-45.

174. ΓΕΔΕΩΝ Μ. Ι., *Η πνευματική κίνησις του Γένους ημών κατά τα πρώτα του ΙΘ΄ αιώνος έτη*, «Εκκλησιαστική Αλήθεια» 9 (1888-89), σελ. 55.

σκαλία (1812). Τα βιβλία του Δημητρίου Δάρβαρη είχαν μεγάλη διάδοση στον ελληνικό κόσμο, τόσο των παροικιών όσο και του ελλαδικού χώρου, κοσμούσαν τις βιβλιοθήκες των σχολείων και πολλά απ' αυτά αποτελούσαν και διδακτικά εγχειρίδια όπως η *Μεγάλη Κατήχησις*, η οποία διδασκόταν στα ελληνικά σχολεία και μετά την απελευθέρωση.[175]

Με τη διαθήκη του μάλιστα δώρισε τα βιβλία του στα ελληνικά σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν στον ευρύτερο χώρο των Αψβούργων και έτσι διανεμήθηκαν 17.250 αντίτυπα των βιβλίων του σε 687 μαθητές 12 σχολείων.[176]

Μαζί όμως με το Δημήτριο Δάρβαρη είναι γνωστοί γενικότερα οι αδελφοί Δαρβάρεις, «*πολλών και καλών συγγραμμάτων εκδότας*»,[177] οι λεγόμενοι «Πεντάδες» (τα πέντε αδέλφια δηλαδή: Δημήτριος, Ιωάννης, Μάρκος Πέτρος και μια αδελφή).

Δάρβαρης Ιωάννης Ν. (Κλεισούρα 1759 – Βιέννη)

Πολιτικός, διπλωμάτης και εκδότης των έργων του αδελφού του Δημητρίου Δάρβαρη. Γεννήθηκε στην Κλεισούρα, όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα και το 1769 μαζί με τον αδελφό του εγκαταστάθηκε στο Σεμλίνο, απ' όπου αργότερα μετεγκαταστάθηκε οριστικά στη Βιέννη, όπου σπούδασε πολιτικές επιστήμες. Στη Βιέννη διακρίθηκε στο εμπόριο και την κοινωνική ζωή, αναδείχτηκε μάλιστα και μέλος του Κοινοβουλίου της Κάτω Αυστρίας.

Ο Ιωάννης Δάρβαρης δαπάνησε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του για την εκτύπωση και τη δωρεάν διανομή των βιβλίων του αδελφού του Δημητρίου στα ελληνικά σχολεία της Αυστροουγγαρίας.[178]

---

175. ΚΟΓΚΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΗ Β., *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 85.

176. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 123-126.

177. ΤΣΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 224.

178. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής*

Λέκκου Πέτρος Γ. (Κλεισούρα 1880 – Θεσ/νίκη 1951)

«*Τα πρώτα μαθήματα επετέλεσε εις την πατρίδα του Κλεισούρα*». Τελείωσε το Γυμνάσιο στο Τσοτύλι και στη συνέχεια φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη και ολοκλήρωσε τις σπουδές του γύρω από τις πολιτικές επιστήμες στην ίδια πόλη. Ο Πέτρος Λέκκου υπηρέτησε ως πολιτικός και διπλωμάτης στο Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών και στη συνέχεια (από το 1923) ανέλαβε τη διεύθυνση των πολιτικών υποθέσεων της Γενικής Διοίκησης στη Θεσσαλονίκη.

«*Ούτος πολλά προσέφερε εις τον εθνικόν Μακεδονικόν αγώνα. Όλη η ζωή του ήτο μία συνεχής και ακούραστος εθνική δράσις. Πρωτοπόρος εις κάθε τι που είχε σχέσιν με τα πολιτικά θέματα, αθόρυβα, προσεκτικά και υπομονετικά χρησιμοποιούσε τας πολιτικάς και διπλωματικάς του σκέψεις δια να φθάση εις το τέρμα του σκοπού*».[179]

Τσαγκάνης

Φοίτησε στα ελληνικά σχολεία της Κλεισούρας. Υπηρέτησε ως προσωπάρχης στο Υπουργείο Εξωτερικών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.[180]

Χατζημάσιος Γκίκας

Φοίτησε στα ελληνικά σχολεία της Κλεισούρας. Σημαίνον μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Απαγχονίστηκε στην Κωνσταντινούπολη.[181]

3. Σαντζάκι Σερβίων

Βασδραβέλλης Ιωάννης

Γεννήθηκε στο Μπλάτσι (Βλάστη) στα 1899. Στα ελληνικά σχολεία της γενέτειράς του και μέχρι το 1912 έμαθε τα πρώτα γράμ-

---

Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 54.

179. ΤΖΙΩΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας*..., ό. π., σελ. 55.

180. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 10.

ματά του. Διακρίθηκε για τη συγγραφή ιστορικών έργων για τη Μακεδονία κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, όπως επίσης και για την ιδιαίτερη πατρίδα του. Διατέλεσε πρόεδρος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

Γεωργάκης Ολύμπιος (1772-1821)

Ο γνωστός αγωνιστής για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και πρόδρομος - πρωτεργάτης της Ελληνικής Επανάστασης. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στα ελληνικά σχολεία της γενέτειράς του, στο Λιβάδι Ολύμπου, και δίπλα στους σπουδαίους δασκάλους Ιωάννη Πέζαρο και Ιωνά Σπαρμιώτη.[182]

Δούμπας Μ. Στέργιος

Ο γνωστός ευεργέτης από το Μπλάτσι. Γεννήθηκε στο Μπλάτσι το 1794. Διδάχτηκε στη γενέτειρά του τα κοινά γράμματα, στο Ελληνικό Σχολείο που στεγαζόταν από το 1761 στο νάρθηκα της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου. Σχετικά νέος βρέθηκε στη Βιέννη, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο του βαμβακιού και γρήγορα πλούτισε. Οργανώθηκε στους αγωνιστικούς κύκλους των Ελλήνων της Κεντρικής Ευρώπης για την ανεξαρτησία του Ελληνικού Έθνους και συνέβαλε αγωνιστικά με την προσωπική του ηθική και οικονομική συνεισφορά.

Αργότερα πρόσφερε απλόχερα τα πλούτη του για την εκπαίδευση στην ελεύθερη πια Ελλάδα: Ίδρυσε την «Ελληνική και Αλληλοδιδακτική Σχολή» στο Μπλάτσι στα 1843 και φρόντιζε για την απρόσκοπτη λειτουργία και τη συντήρησή της, όπως επίσης πρόσφερε οικονομικά για την ανέγερση του Αρσακείου Παρθεναγωγείο στην Αθήνα, όπως και για την ανέγερση του Πανεπιστημίου της. Έχασε τη γυναίκα του σε νεαρή ηλικία και άφησε δυο απογόνους – γιους, το Μιχαήλ και το Νικόλαο. Πέθανε τη 16/17 Ιανουαρίου του 1870.[183]

---

181. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*..., ό. π., σελ. 10.

182. ΣΥΝΕΦΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη 1973, σελ. 37, 68.

183. ΠΟΥΛΙΟΥ ΧΑΡΙΣΗ, Στέργιος Δούμπας, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον

Ζάννας Δημήτριος

Γνωστός γιατρός της Θεσσαλονίκης και ένθερμος αγωνιστής. Γεννήθηκε στο Λιβάδι Ολύμπου, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Έλαβε ενεργό μέρος στο Μακεδονικό Αγώνα. Ενεργό επίσης αγωνιστική και κοινωνική δράση παρουσίασαν και οι δυο γιοι του Αλέξανδρος και Κωνσταντίνος.[184]

Κεραμόπουλλος Αντώνιος

Γεννήθηκε στο Μπλάτσι (Βλάστη) στα 1870. Στα ελληνικά σχολεία της γενέτειράς του έμαθε τα πρώτα γράμματά του. Με δαπάνες του κληροδοτήματος Βέλιου σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη συνέχεια ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Βιέννη, το Βερολίνο και το Μόναχο. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανάμεσα στα αξιόλογα συγγραφικά του έργα ξεχωρίζουμε τη μελέτη του για τους Αρωμούνους *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, 1939 και τα δημοσιεύματά του για την ιδιαίτερη πατρίδα του Βλάστη.[185]

Μέρτζιος Γεώργιος (1873-1934)

Γεννήθηκε στη Λάιστα στα 1873, όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα στο Ελληνικό Σχολείο και στη συνέχεια φοίτησε στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων. Σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στα 1897 στη Κωνσταντινούπολη αναγνώρισε το ιατρικό του πτυχίο, πήρε την άδεια άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Ξάνθη, όπου απόκτησε τη φήμη του καλού και ικανού γιατρού. Στα 1901 μετεγκαταστάθηκε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Λάιστα, όπου παντρεύτηκε, απόκτησε δυο παιδιά και δημιούργησε καλά οργανωμένο ιατρείο με φαρμακείο και αξιόλογη ιατρική και φαρμακευτική βιβλιοθήκη. Πέθανε στη Λάιστα το Νοέμβριο του 1934.[186]

Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 269 – 270.

184. ΣΥΝΕΦΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου...*, ό. π., σελ. 38-39.

185. ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 500.

186. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη

Νικολαΐδης Αναστάσιος

Σπουδαίος εκπαιδευτικός. Έμαθε τα πρώτα γράμματα στη γενέτειρά του, στο Λιβάδι Ολύμπου. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο της Λιψίας, στη Γερμανία. Με την επιστροφή του, ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη το πρώτο Λύκειο με Οικοτροφείο.[187]

Νικολαΐδης Κωνσταντίνος

Γνωστός εκπαιδευτικός, κυρίως για το πρώτο *Ετυμολογικό Λεξικό της Κουτσοβλαχικής Γλώσσας*, το οποίο δημοσίευσε στα 1909. Έμαθε κι αυτός τα πρώτα του γράμματα στη γενέτειρά του, στο Λιβάδι Ολύμπου και σπούδασε στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Λιψίας, όπως και ο παραπάνω – ο αδελφός του Αναστάσιος. Δίδαξε για χρόνια και διετέλεσε Γυμνασιάρχης στο Μοναστήρι, στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη[188] και στο Βόλο.

Τσάρας Νίκος – Νικοτσάρας (1770-1808)

Ο γνωστός κλεφταρματωλός του Ολύμπου, ο οποίος κληρονόμησε από τον πατέρα του Πάνο Τσάρα το αρματολίκι του Λιβαδίου. Ο Νίκος Τσάρας έμαθε τα πρώτα γράμματά του στη Μονή της Αγίας Τριάδας Γιανωτά και στο Λιβάδι, όπου είχε για δάσκαλό του τον ιερομόναχο Άνθιμο Ολυμπιώτη.[189]

Χατζηκώστας Δημήτριος

Γνωστός γιατρός του Βόλου. Γεννήθηκε στο Λιβάδι Ολύμπου, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Διετέλεσε Πρόεδρος της Ιατρικής Εταιρείας Βόλου και Πρόεδρος του Ερυθρού Σταυρού. Οργάνωσε επίσης τα ακριτικά νοσοκομεία.[190]

1991, σελ. 49.

187. ΣΥΝΕΦΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη 1973, σελ. 38.

188. ΣΥΝΕΦΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη 1973, σελ. 38-39.

189. ΚΑΪΜΑΚΑΜΗ ΒΑΣΙΛΗ Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) – Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 30.

190. ΣΥΝΕΦΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη 1973, σελ. 38-39.

ΠΙΝΑΚΑΣ 74

Γνωστότεροι Αρωμούνοι μαθητές

Γνωστότεροι Αρωμούνοι μαθητές που μαθήτευσαν σε σχολεία αρωμουνικών κοινοτήτων και διακρίθηκαν στον πνευματικό και στον κοινωνικό χώρο			
Σαντζάκια			
Μοναστηρίου		*Κοριτσάς*	*Σερβίων*
Αγγέλου Αλέξ.	Παπαγεωργίου Π.	Αργυρόπουλος Ι	Βασδραβέλλης Ι
Αντωνιάδης Ι.	Παπαγεωργίου Φιλώτας	Δάρβαρης Δ.	Γεωργάκης Ολύμπιος
Γεωργιάδης Ν.	Σαγιαξής Γ.	Δάρβαρης Ι.	Δούμπας Στέργ.
	Σάντης Δημ.	Λέκκου Πέτ.	Ζάννας Δημήτ.
Κατσουγιάννης Τηλέμαχος	Σβώλος Αλέξανδρος	Τσαγκάνης	Κεραμόπουλλος Αντώνιος
Κοκκίνης Βασ.	Σόντης Ιωάν.	Χατζημάσιος Γκίκας	Νικολαΐδης Αν.
Λάλας Δημήτ.	Τοπάλης Αν.		Νικολαΐδης Κων.
Λιάκος Σωκρ.	Τσάλλης Παν.		Τσάρας Νίκος
Ματλής Αριστ.	Τσίρλης Ι. Θ.		Χατζηκώστας Δ.
Μόδης Γεώργ.	Τσίρλης Σ. Μ.		
Νιτσιώτας Γ.	Φίστας Νικόλ.		
Οικονομίδης Δ.	Χάσος Νίκος		

4. Γενικότερα στοιχεία (γνωστότεροι μαθητές):

Στην *Κλεισούρα* (Βλαχοκλεισούρα): Στα σχολεία της φοίτησαν: Χατζηβιάλος (λογιότατος), Μανδρίνος (σοφός γιατρός), Χερτούρας (σοφός γιατρός), Δήμητσας (σοφός γιατρός), Μάτσης (σοφός γιατρός), Τζημούρτος (σοφός γιατρός), Σίνος (βαρώνος - Υπουργός της Αυστροουγγαρίας) και Σιμωττάδες, Τορνιβουκαίοι, Κάρζηδες, Λέκκοι, Μπέζηδες, Βαρβέρηδες, Γεώργιος Βούτσιος, Πίνδος, Χερτοέρηδες, αδελφοί Δημάσια, αδελφοί Μπάσια, αδελφοί Σιάνα (επιφανείς μεγαλέμποροι).[191]

191. ΤΡΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου

Στο *Λιβάδι* Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) «*υπήρχε ζωηροτάτη πνευματική κίνησις. Σ' αυτό το συμπέρασμα φτάνουμε, γιατί είναι γνωστό, πως στα Σχολεία του Λιβαδίου διδάχτηκαν τα πρώτα γράμματα πολλοί μετέπειτα επιστήμονες, όπως οι περίφημοι ιατροί της Θεσσαλονίκης Δημήτριος Ζάννας, Ελ. Χατζηκώστας, Δημ. Κυβερνίδης. Επίσης οι ιατροί του Λιβαδίου Κώστας Γεωργιάδης, ο μεγάλος ιατρός Αθανάσιος Αστερίου, Γεώργιος Ζουκίδης, Ιωάννης Σακελλαρόπουλος, Κίμων Αστερίου, υιός του Αθανασίου Αστερίου, Γεώργιος Δημητριάδης, γυναικάδελφος του Αθανασίου Αστερίου, καθώς και ο ιατρός Δημ. Χατζηκώστας του Βόλου.*

Στα ίδια σχολεία έμαθαν τα πρώτα γράμματα οι εκπαιδευτικοί Δημήτριος Χατζηζωγίδης, Λύσανδρος Δημητριάδης, ο ιατροφιλόσοφος Ξενοφών Παπαμιχαήλ, ο λόγιος Γεώργιος Γριζόπουλος, καθώς και οι Αθανάσιος Τσιοβαρίδης, Επιθεωρητής των Θεσσαλικών Σιδηροδρόμων, Δημητράκης Χατζηζωγίδης (υιός του Νάση κυρ Δημήτρη), Διευθυντής Σιδηροδρόμων. Ιδιαιτέρως αναφέρουμε (και) *τους εκπαιδευτικούς Κωνσταντίνον και Αναστάσιον Νικολαΐδην*».[192]

Στη *Μοσχόπολη*, η «Νέα Ακαδήμεια» «*ανέδειξεν άνδρας που διέπρεψαν εις τα γράμματα και ειργάσθησαν εις ευρείαν κλίμακα υπέρ του εθνικού φωτισμού. Εκ της πόλεως ταύτης* (και γενικά από την εκπαίδευσή της) *εξήλθον ο Πατριάρχης Αχριδών Ιωάσαφ, Γρηγόριος ο Βοσκοπολίτης, ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης, ο Ιερομόναχος Κωνσταντίνος, ο ιερεύς Δανιήλ, ο Διονύσιος Μάντουκας, ο Μάντουκας, Μητροπολίτης Καστοριάς, φιλόσοφος, Θεολόγος και κήρυξ (1670), ο ιερεύς Ιω. Χαλκεύς (1690), καθηγητής Φλαγγιανού Φροντιστηρίου της Βενετίας, ο Αθανάσιος Στήριας (1783), ο Νεκτάριος Τέρπος, ο Δημήτριος Γράμπερις, ο Κωνσταντίνος Τζεχάνης, ο Γεώργιος Παπα Σίμος, και άλλοι, όλοι αυτοί συγγραφείς και διδάσκαλοι του Γένους κατά τους μαύρους της τουρκικής τυραννίας αιώνας*».[193]

Στη *Φούρκα* διδάχτηκαν τα πρώτα γράμματα στο Ελληνικό Σχολείο (Δημοτικό Σχολείο) οι Αρωμούνοι Φουρκιώτες: α) Οι δά-

---

Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 10.

192. ΣΥΝΕΦΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη 1973. σελ. 38-39.

σκαλοι: Αλέξανδρος Παπανικολάου Οικονομίδης (1869-1948), Γεώργιος Μπιάλας Δ. (1868-1952), Δημήτριος Παπανικολάου Οικονομίδης ή Μόκας (1884-1954), μετέπειτα γιατρός στην Αμερική και Νικόλαος Τζημοράγκας Γ. (1886-1964), ο οποίος μάλιστα φοίτησε και για ένα χρόνο στην Ιατρική Σχολή Αθηνών. β) Οι ευεργέτες και δωρητές: Ευθύμιος Τόντης Κ. (1883-1970), εργολάβος οικοδομών στην Αμερική (Μάντσεστερ), Δημήτριος Μπουζιάνης Α. (1881-1977), έμπορος και κτηματίας, Νικόλαος Μαρανής Γ. (1898-1980), λογιστής στην Αμερική (Μάντσεστερ - Μπόστον) και Θεόδωρος Τόντης Κ. (1885-1981), εργολάβος ξυλουργικών εργασιών στην Αμερική (Μπόστον).[194]

---

193. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ ΔΗΜ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 185, 186.

194. ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 181-184 (δάσκαλοι), 211-215 (ευεργέτες – δωρητές).

Γ. Η συνολική «εικόνα» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1700-1913) – Παρατηρήσεις, συμπεράσματα

1. Στο τρίτο κεφάλαιο και στις παραπάνω ενότητες, όπως και σ' όλη την έκταση της διατριβής, δόθηκε αναλυτικά η πολυδύναμη παρουσία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας και παρουσιάστηκε συνολικά η γεωγραφική της αποτύπωση: η πληθώρα των αρωμουνικών σχολείων, η δυναμική των βαθμίδων της εκπαίδευσής της, η υψηλή ποιότητα της παρεχομένης παιδείας από τους εκατοντάδες ικανούς Αρωμούνους εκπαιδευτικούς και το υψηλό σε πλήθος μαθητικό δυναμικό. Ακόμη στο τέλος κάθε ενότητας καταγράφηκε σε αντίστοιχους ενημερωτικούς και χρηστικούς πίνακες αυτή η δυναμική της εκπαίδευσης των Αρωμούνων.

2. Στο σημείο αυτό καταγράφουμε σε συγκεντρωτικό πίνακα συνολικά την «εικόνα» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία και για όλο το χρονικό πλαίσιο της έρευνας (1700-1913). Παρουσιάζουμε με τη σειρά τα σχολεία και κατά περιόδους, το διδακτικό προσωπικό κατά φύλα και τους μαθητές και στη συνέχεια δίνουμε την αναλογία των μαθητών προς ένα δάσκαλο για να καταφανεί έτσι η υψηλού επιπέδου κοινωνική μέριμνα της εκπαίδευσης, αφού η σχέση αυτή ήταν αρκετά ικανοποιητική και μάλιστα και για τα σημερινά εκπαιδευτικά δεδομένα. Στο τέλος κατά σαντζάκια δίνονται συνολικά στοιχεία, όπως και τα συγκεντρωτικά στοιχεία όλου του χώρου της Δυτικής Μακεδονίας (βιλαέτι Μοναστηρίου).

Τέλος, εκτός από την αναλογία αυτή των μαθητών προς ένα δάσκαλο, παρουσιάζουμε και την αντίστοιχη αναλογία μεταξύ του συνολικού αριθμού των αρωμούνων μαθητών και του πληθυσμού των αρωμουνικών κοινοτήτων και τις σχετικές παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 75

Σχολεία, διδακτικό προσωπικό, μαθητές
Αναλογία μαθητών προς ένα δάσκαλο – Στατιστικά στοιχεία
της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία

Α΄ – Η συνολική «εικόνα»
της εκπαίδευσης των Αρωμούνων
(1700-1913)

Σαντζάκα Κοινότητες	Σχολεία				Δάσκαλοι			Μαθητές	Αναλογία μαθητών προς ένα δάσκαλο
	Α΄ περίοδος	Β΄ περίοδος	Γ΄ Περίοδος	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο		
Μοναστηρίου									
Άνω Μπεάλα		1	2	3	11	3	14	200	14
Αχρίδα			6	6	0	2	2	350	175
Γιαγκοβέτσι			1	1	0	1	1	60	60
Γκόπεσι			3	3	1	0	1	200	200
Κ. Μπεάλα			1	1	2	0	2	54	27
Κρούσοβο		2	7	9	9	7	16	814	51
Λάγγα			1	1					
Μεγάροβο		2	3	5	20	14	34	440	13
Μηλόβιστα			3	3	3	0	3	200	67
Μοναστήρι		2	22	24	106	32	138	3.000	22
Μπελκαμένη			1	1				161	
Νέβεσκα			6	6	18	9	27	330	12
Νεγκοβάνη			2	2				210	
Νιζόπολη			3	3	4	6	10	200	20
Όσίου Νασύμ			1	1	1	0	1	30	30
Περλεπές			1	1				160	
Πισοδέρι			8	8	32	15	47	230	5
Ρέσνα			4	4	4	2	6	225	37
Στρούγκα			1	1					
Τύρνοβο			4	4	3	14	17	326	19
ΣΥΝΟΛΑ	**-**	**7**	**80**	**87**	**214**	**105**	**319**	**7.190**	**50**

Κοριτσάς									
Κλεισούρα		3	6	9	37	3	40	410	10
Κοριτσά		1	12	13	54	15	69	2.115	31
Λινοτόπι	1			1	1	0	1		
Μοσχόπολη	1	3	4	8	6	1	7	310	44
Σίπισκα		1		1					
Σμαραδέσι			1	1					
Χρούπιστα			3	3	5	0	5	220	44
ΣΥΝΟΛΑ	**2**	**8**	**26**	**36**	**103**	**19**	**122**	**3.055**	**32**
Σερβίων									
Αβδέλα			3	3	3	0	3	221	74
Βωβούσα			2	2				60	
Γραμματικό		1		1	1	0	1		
Κοκκινοπλός			3	3	13	4	17	227	13
Κρανιά			4	4	4	1	5	221	44
Λάιστα		1	2	3	19	4	23	60	3
Λιβάδι	3	3	4	10	31	3	34	440	13
Μπλάτσι	2	2	5	9	52	5	57	750	13
Παλαιοχώρι Λάιστας	1		4	5	3	0	3	75	25
Περιβόλι			2	2	2	0	2	312	156
Σαμαρίνα		1	8	9	13	2	15	523	35
Σμίξη			3	3	2	0	2	221	110
Φούρκα			1	1	14	3	17	120	7
ΣΥΝΟΛΑ	**6**	**8**	**41**	**55**	**157**	**22**	**179**	**3.230**	**49**
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ	**8**	**23**	**147**	**178**	**474**	**146**	**620**	**13.475**	**44**

3. Εκτός από την αναλογία διδακτικού προσωπικού και μαθητών, την οποία παρουσιάσαμε στον προηγούμενο πίνακα, θεωρούμε πολύ σημαντική και την αντίστοιχη μελέτη για την αποτύπωση της αναλογίας μεταξύ του συνολικού αριθμού των αρωμούνων μαθητών και του πληθυσμού των αρωμουνικών κοινοτήτων όπου λειτουργούσαν τα σχολεία. Για τον υπολογισμό αυτό, επειδή τα περισσότερα αρχειακά και βιβλιογραφικά στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό των αρωμουνικών κοινοτήτων δίνονται συνήθως ανά οικογέ-

νειες, θεωρούμε ως πενταμελείς τις οικογένειες και υπολογίζουμε αντίστοιχα και το συνολικό τους πληθυσμό. Επίσης από τις περισσότερες της μιας πληροφορίες για τον πληθυσμό των κοινοτήτων λαβαίνουμε υπόψη τα στοιχεία εκείνα τα οποία ανταποκρίνονται περισσότερο στην αρτιότερη εκπαιδευτική «εικόνα» της κάθε αρωμουνικής κοινότητας:

ΠΙΝΑΚΑΣ 76

Ποσοστό μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού – Στατιστικά Στοιχεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία

Β΄ – Η συνολική «εικόνα» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1700-1913)							
Σαντζάκια / Κοινότητες	*Πληθυσμός*	*Μαθητές*	*Ποσοστό %*	*Σαντζάκια / Κοινότητες*	*Πληθυσμός*	*Μαθητές*	*Ποσοστό %*
Μοναστηρι				***Κοριτσάς***			
Ά. Μπεάλα	2.000	200	10	Κλεισούρα	6.000	410	6,8
Αχρίδα	7.000	350	5	Κοριτσά	12.000	2.115	17,6
Γιαγκοβέτσι	125	60	48	Σύνολο			**12,2**
Γκόπεσι	3.000	200	6,7	***Σερβίων*** Αβδέλα	1.500	221	14,7
Κ. Μπεάλα	350	54	15,4	Κοκκινο.	1.625	227	14
Κρούσοβο	18.000	814	4,5	Κρανιά	1.000	221	22,1
Μεγάροβο	2.500	440	17,6	Λάστα*	3.000	135	4,5
Μηλόβιστα	2.500	200	8	Λιβάδι	3.480	440	12.6
Μοναστήρι	9.000	3.000	33,3	Μπλάτσι	4.000	750	18,7
Νέβεσκα	3.000	330	11	Περιβόλι	1.500	312	20,8
Νιζόπολη	1.000	200	20	Σαμαρίνα	4.000	523	13,1
Πισοδέρι	1.500	230	15,3	Σμίξη	350	221	63,1
Ρέσνα	2.000	225	11,2	Φούρκα	3.000	120	4
Τύρνοβο	2.500	326	13	Σύνολο			**18,8**
Σύνολο			**15,6**	*Γεν. Σύν.*			**15,6**

Τέλος, σημειώνεται ότι στην παραπάνω καταγραφή παρουσιάζονται μόνο οι κοινότητες εκείνες για τις οποίες έχουμε και τα αντίστοιχα στοιχεία – το σύνολο του πληθυσμού και το σύνολο του μαθητικού δυναμικού· αφού βέβαια δεν μπορεί να εξαχθεί το ανάλογο ποσοστό όταν δε διασώζεται το ένα στοιχείο από τα δυο. Όπως για παράδειγμα, δεν αναφερόμαστε στη Μοσχόπολη, αφού γνωρίζουμε τον πληθυσμό της Μοσχόπολης κατά την περίοδο της ακμής της (60.000), δε γνωρίζουμε όμως αντίστοιχα και το μαθητικό δυναμικό της «Ακαδήμειάς» της.

4. *Παρατηρήσεις – συμπεράσματα*:

Από τη μελέτη των παραπάνω πινάκων Α΄ και Β΄ της συνολικής «εικόνας» (και όλων των σχετικών πινάκων της διατριβής) της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας (βιλαέτι Μοναστηρίου) εξάγουμε τις εξής διαπιστώσεις – συμπεράσματα:

α) Οι πρωτοπόρες αρωμουνικές κοινότητες, οι οποίες έθεσαν τις βάσεις της εκπαίδευσής τους στη Δυτική Μακεδονία από το 1700 – στην πρώτη περίοδο (1700-1718) – ήταν: 1. Η Μοσχόπολη με το γειτονικό Λινοτόπι, στο σαντζάκι Κοριτσάς. 2. Το Λιβάδι και το Μπλάτσι αντίστοιχα στο σαντζάκι Σερβίων, όπως και το όμορο Παλαιοχώρι Λάιστας.

β) Τα σχολεία στην πρώτη περίοδο (1700-1718) συνολικά έφταναν στα 8 και περιορίζονταν μόνο σε 1 Αλληλοδιδακτικό, σε 3 Ελληνικά, σε 1 Ημερήσιο, σε 1 των «Κοινών Γραμμάτων» και σε 2 «Κρυφά».

γ) Τα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων κατά τη δεύτερη περίοδο (1718-1853) διπλασιάστηκαν σε σχέση με την πρώτη περίοδο (1700-1718) και επεκτάθηκαν και στο σαντζάκι Μοναστηρίου: Στην Άνω Μπεάλα, στο Κρούσοβο, στο Μεγάροβο και στο Μοναστήρι. Στο σαντζάκι Κοριτσάς εκτός από τη Μοσχόπολη, στη δεύτερη περίοδο σχολεία εμφανίστηκαν και στην Κλεισούρα, την Κοριτσά και τη Σίπισκα. Αντίστοιχα στο σαντζάκι Σερβίων εκτός από το Λιβάδι και το Μπλάτσι, σχολεία εμφανίστηκαν και στη Σαμαρίνα, το Γραμματικό και τη Λάιστα.

δ) Τα σχολεία στη δεύτερη περίοδο (1718-1853) συνολικά έ-

φταναν στα 23 και κατανέμονταν: Σε 2 Αλληλοδιδακτικά, σε 1 Ανώτερο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα (η «Ακαδήμεια» της Μοσχόπολης), σε 2 Γραμματοδιδασκαλεία, σε 1 Δημοτικό, σε 10 Ελληνικά, σε 1 Ορφανοτροφείο, σε 1 «Σχολειό», σε 4 Σχολές και σε 1 Σχολείο του «Ψαλτηρίου κι Οκτωήχου».

ε) Η «εκτίναξη» της εκπαίδευσης των Αρωμούνων πραγματώθηκε κατά τη διάρκεια της τρίτης περιόδου (1853-1913) και η γεωγραφία της κάλυψε έντονα και τα τρία σαντζάκια. Έτσι λειτούργησαν σχολεία σ' όλες τις αρωμουνικές κοινότητες του Δυτικού μακεδονικού χώρου, όπως καταγράφονται στους αντίστοιχους πίνακες. Τη πιο δυναμική της παρουσία εμφάνισε στο σαντζάκι Μοναστηρίου με 80 συνολικά σχολεία, στη συνέχεια στο σαντζάκι Σερβίων με 41 και τελευταία στο σαντάκι Κοριτσάς με 26 σχολεία αντίστοιχα.

στ) Τα σχολεία στην τρίτη περίοδο (1853-1913) συνολικά έφταναν στα 147 και κατανέμονταν: Σε 4 Αλληλοδιδακτικά, σε 14 Αρρεναγωγεία, σε 2 Αστικά, σε 1 Βρεφικό Σταθμό, σε 2 Γραμματοδιδασκαλεία – Γραμματοσχολεία, σε 2 Γυμνάσια, σε 16 Δημοτικά, σε 21 Ελληνικά, σε 3 Ημιγυμνάσια, σε 25 Νηπιαγωγεία, σε 2 Οικοτροφεία, σε 24 Παρθεναγωγεία, σε 1 Συνδιδακτικό, σε 2 Σχολαρχεία και σε 28 Σχολές. Στις «Σχολές» συμπεριλαμβάνονταν οι: Αστικές Σχολές, οι Κεντρικές Αστικές Σχολές, οι Δημοτικές Σχολές, οι Ελληνικές Σχολές, οι Ελληνικές Δημοτικές Σχολές, μια Ιερατική Σχολή στο Μοναστήρι και μια Νυχτερινή Σχολή στην Κοριτσά («Τα Πάτρια»).

ζ) Το σύνολο των Σχολείων της αρωμουνικής εκπαίδευσης στη Δυτική Μακεδονία (1700-1913) έφτανε στα 178. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονταν όσα σχολεία λειτουργούσαν κατά καιρούς και έχουν καταγραφεί από τις αρχειακές και βιβλιογραφικές πηγές ως ανεξάρτητα εκπαιδευτήρια για κάποιο χρονικό διάστημα, άσχετα αν συνυπήρχαν ταυτόχρονα ή σε άλλο χρονικό διάστημα με άλλα ή εμφανίζονταν σε άλλους χρόνους και με διαφορετικές επωνυμίες ή μεταπηδούσαν σε άλλες βαθμίδες σπουδών. Με άλλα λόγια συμπεριλαμβάνεται κάθε σχολείο ως ανεξάρτητη σχολική μονάδα, έτσι όπως καταγράφεται και όταν καταγράφεται.

η) Επισημαίνοντας συνολικά τη δυναμικότερη παρουσία των εκπαιδευτηρίων – σχολείων κατά σαντζάκιο σημειώνουμε: 1. Τα περισσότερα σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων – 87 – λει-

τουργούσαν στο σαντζάκιο Μοναστηρίου. 2. Ακολουθούσε το σαντζάκι Σερβίων με 55 σχολεία και τελευταίο το σαντζάκι Κοριτσάς με 36 σχολεία.

θ) Ως προς τη δυναμικότερη παρουσία των δασκάλων παρατηρείται η ίδια σειρά (με την παραπάνω): Οι περισσότεροι δάσκαλοι – 319 – δίδασκαν στο σαντζάκι Μοναστηρίου, ακολουθούσε και πάλι το σαντζάκι Σερβίων με 179 δασκάλους και τελευταίο αντίστοιχα το σαντζάκι Κοριτσάς με 122 δασκάλους.

ι) Το σύνολο του διδακτικού προσωπικού έφτανε στους 620: Το 76,45% (οι 474) ήταν δάσκαλοι – καθηγητές και το 23,55% (οι 146) ήταν δασκάλες – νηπιαγωγοί – καθηγητριες. Στους 4 δηλαδή εκπαιδευτικούς οι 3 ήταν άνδρες και μόνο η μία γυναίκα.

ια) Η ίδια σειρά (ως προς τον αριθμό των δασκάλων) παρατηρείται και ως προς το μαθητικό δυναμικό: 1. Σαντζάκι Μοναστηρίου με 7.190 μαθητές. 2. Σαντζάκι Σερβίων με 3.230 μαθητές. 3. Σαντζάκι Κοριτσάς με 3.055 μαθητές.

ιβ) Το σύνολο των μαθητών στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας (1700-1913) έφτανε στους 13.475

ιγ) Η αναλογία μαθητών προς ένα δάσκαλο ακολουθεί την εξής σειρά: 1. Προηγείται το σαντζάκι Κοριτσάς με 32 μαθητές προς ένα δάσκαλο. 2. Ακολουθεί το σαντζάκι Σερβίων με 49 μαθητές προς ένα δάσκαλο. 3. Τελευταίο έρχεται το Σαντζάκι Μοναστηρίου με 50 μαθητές προς ένα δάσκαλο. Ο μέσος όρος αυτής της αναλογίας στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας (1700-1913) ανερχόταν στους 44 μαθητές προς ένα δάσκαλο, αναλογία η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολύ ικανοποιητική, αφού και σήμερα ακόμη θεωρείται μέσα στα ανεκτά, από παιδαγωγική άποψη, όρια.

ιδ) Τέλος, σε σχέση με το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού των αρωμουνικών κοινοτήτων, παρατηρείται η σειρά: 1. Το μεγαλύτερο – 18,8% – στο σαντζάκι Σερβίων. 2. Ακολουθεί με 15,6% το σαντζάκι Μοναστηρίου. 3. Τελευταίο, με 12,2%, το σαντζάκι Κοριτσάς. Ερμηνεύοντας το μέσο όρο της αναλογίας αυτής, σημειώνουμε ότι οι Αρωμούνοι μαθητές που μαθήτευαν στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας (1700-1913) ανέρχονταν στο 15,6% του συνόλου του αρωμουνικού

πληθυσμού, ποσοστό πολύ ικανοποιητικό, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας την έλλειψη κεντρικής κρατικής εκπαιδευτικής μέριμνας και το γεγονός ότι στα χρόνια εκείνα η εκπαίδευση δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΣΗΜΕΙΑ – ΘΕΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑΣ

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΣΗΜΕΙΑ – ΘΕΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑΣ

Κατά την ανάπτυξη της παρούσας διατριβής και στο τέλος διαφόρων ενοτήτων ανά κεφάλαιο, αναφερθήκαμε σε λεπτομερειακές και συγκεκριμένες παρατηρήσεις – συμπεράσματα για την άμεση εξαγωγή των σχετικών διαπιστώσεων.

Στο σημείο αυτό θεωρώντας γενικότερα την πορεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας καταλήγουμε στα παρακάτω γενικά συμπεράσματα, τα οποία – όπως εξάλλου και οι συγκεκριμένες παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα των κεφαλαίων – αποτελούν συγχρόνως και τα πρωτότυπα στοιχεία της διατριβής μας (σημεία – θέσεις πρωτοτυπίας):

1. Διαπιστώνεται ότι η εκπαίδευση των Αρωμούνων στον υπόδουλο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας: α) Αρχίζει μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της εκπαιδευτικής αφύπνισης του Ελληνισμού. β) Πρωτοστατεί μάλιστα με την αναγεννητική προσπάθειά της, η οποία χρησιμοποιεί ως εφαλτήριο την αυγή του 18ου αιώνα, αφού το 1700 σηματοδοτεί και την εμφάνιση των πρώτων σχολείων της. γ) Η αναγεννητική προσπάθεια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων συνυπάρχει και με την αντίστοιχη διαφωτιστική της προσπάθεια, η οποία «προετοίμασε» ενωρίτερα και τη γενικότερη περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

2. Καθορίζεται βιβλιογραφικά ότι η Μοσχόπολη, το Λιβάδι Ολύμπου και το Μπλάτσι σηματοδοτούν την αναγεννητική και διαφωτιστική έναρξη της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, η οποία καθορίζει αντίστοιχα και την απαρχή της πρώτης περιόδου της (1700-1718). Ακόμη πως η Μοσχόπολη αναλαμβάνει αποκλειστικά στους ώμους της και το κύριο βάρος στην πρωτοπορία αυτή, η οποία πραγματώνεται στη δεύτερη περίοδο της εκπαίδευσης στις αρωμουνικές κοινότητες (1718-

1853) με την περίφημη «Ακαδήμειά» της. Έτσι καθίσταται ύψιστο εκπαιδευτικό και πνευματικό κέντρο με ευρύτερη των μακεδονικών ορίων ακτινοβολία.

3. Καταγράφεται με κάθε δυνατή λεπτομέρεια ότι κατά την τρίτη περίοδο της εκπαίδευσης των Αρωμούνων (1853-1913) και με την εξάπλωση των Μοσχοπολιτών, μετά την καταστροφή της πόλης τους (1769): α) Αναπτύσσονται πολλαπλά αρωμουνικά εκπαιδευτικά κέντρα στο χώρο και των τριών σαντζακίων (Μοναστηρίου, Κοριτσάς, Σερβίων): Στον ευρύτερο χώρο της Πελαγονίας, όπως στο Μοναστήρι, το Κρούσοβο, το Μεγάροβο, το Πισοδέρι, τη Νέβεσκα και αλλού, στην Κοριτσά, στο Λιβάδι, στο Μπλάτσι και αλλού. β) Παρουσιάζεται ένας εκπαιδευτικός οργασμός, αφού δραστηριοποιείται σ' όλο αυτό το χώρο μια αξιοθαύμαστη και ακμαία εκπαιδευτική κίνηση με τα πολυδύναμα σχολεία, τους εκατοντάδες ικανότατους Αρωμούνους δασκάλους και τους χιλιάδες Αρωμούνους μαθητές· μια εκπαίδευση που παρόμοιά της δεν εμφανίστηκε σε οποιοδήποτε άλλο γειτονικό, αλλά και ευρύτερο χώρο.

Μάλιστα διευκρινίζεται ότι στις δυσπρόσιτες αρωμουνικές κοινότητες στις περιοχές των ορεινών συγκροτημάτων του ευρύτερου χώρου της Δυτικής Μακεδονίας, όπου οι κάτοικοί τους απολάμβαναν ειδικά προνόμια κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, παρουσιάστηκαν έντονες εκπαιδευτικές και πνευματικές δραστηριότητες και εκεί λειτουργούσαν τα περισσότερα και τα πιο δυναμικά και αξιόλογα εκπαιδευτήρια όχι μόνο της Μακεδονίας, αλλά και της Ελλάδας συνολικότερα.

4. Θεωρώντας γενικά τα αριθμητικά και τα στατιστικά δεδομένα και τα εξαγόμενα στοιχεία από την έρευνα, ως προς τις τρεις περιόδους της εκπαίδευσης των Αρωμούνων, συγκεκριμένα και συνολικά, αποκαλύπτεται πως κατά την τρίτη περίοδο (1853-1913) εμφανίζεται η δυναμικότερη εικόνα συνολικά και ειδικότερα στο σαντζάκι Μοναστηρίου με τα 80 σχολεία, τους 319 δασκάλους και τους 7.190 μαθητές.

Η τελική δε εικόνα της εκπαίδευσης των Αρωμούνων σ' όλες τις περιόδους και στα τρία σαντζάκια αποκαλύπτει για πρώτη φορά τη γιγαντιαία σε σύλληψη, οργάνωση και λειτουργία εκπαίδευση των Αρω-

μούνων με τα 178 σχολεία, τους 620 δασκάλους και τους 13.475 μαθητές – στοιχεία που παρουσιάζονται για πρώτη φορά στην επιστημολογία της εκπαίδευσης. Μια εκπαίδευση με αυτοδύναμο λόγο, που την καθιερώνει ιστορικά και κοινωνικά: α) Στο κατ' εξοχή πρότυπο - μοντέλο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης. β) Στο κατ' εξοχή πρότυπο - μοντέλο της ευρύτερης δημοτικής και κοινωνικής εκπαίδευσης, που την αναγάγει συγχρόνως και στη λαϊκότερη εκπαίδευση, αφού τόσο το ποσοστό των μαθητών στο σύνολο του πληθυσμού – κατά μέσο όρο 15,6% – όσο και η αναλογία των μαθητών προς ένα δάσκαλο – κατά μέσο όρο 44 μαθητές ανά δάσκαλο – αποτελούν στοιχεία υψηλής λαϊκής εκπαιδευτικής μέριμνας, όχι μόνο για τους δύσκολους και επίμαχους χρόνους όπου συντελέστηκαν, αλλά και για τη σημερινή εποχή όπου θεωρούνται ως ποσοστά και αναλογίες πολύ ικανοποιητικά.

5. Αποδεικνύεται ότι: Η βασική πηγή χρηματοδότησης της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία προερχόταν: α) Κατά κύριο λόγο από τις χορηγίες και τα κληροδοτήματα των απόδημων Αρωμούνων ευεργετών και δωρητών. β) Από τις προσωπικές δωρεές των Αρωμούνων κατοίκων. γ) Από τη γενικότερη μέριμνα της τοπικής αυτοδιοίκησης, μέσα στα πλαίσια της τοπικής κοινοτικής οργάνωσης. δ) Από την τοπική Εκκλησία και το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. ε) Από τις χορηγίες των αρωμουνικών Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και των φιλοπρόοδων Σωματείων που λειτουργούσαν στις αρωμουνικές κοινότητες. στ) Από τη γενικότερη αρωγή των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων των μεγάλων αστικών κέντρων του ελλαδικού και του ευρύτερου χώρου. ζ) Από τις ελληνικές προξενικές αρχές.

6. Επισημαίνεται ιδιαίτερα ότι κατά τη διάρκεια των συνολικών δραστηριοτήτων της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο Δυτικό μακεδονικό χώρο (1700-1913) πρωταγωνιστικό ρόλο ανέλαβε η τοπική Εκκλησία με την προσωπική μέριμνα των εκάστοτε Μητροπολιτών και το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης με την ίδρυση και συντήρηση σχολείων και τη μισθοδοσία διδασκαλικού προσωπικού σε διάφορες αρωμουνικές κοινότητες καθώς και η αντίστοιχη μέριμνα των Ελληνικών Προξενείων του ευρύτερου μακεδονικού χώρου.

7. Συγκεκριμένα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μέσα στη γενικότερη μέριμνά του για την ενίσχυση της ελληνικής εκπαίδευσης στον υπόδουλο χώρο, βοήθησε σημαντικά την εκπαίδευση στις αρωμουνικές κοινότητες και κυρίως μετά την εμφάνιση της ρουμανικής προπαγανδιστικής κίνησης, με σκοπό βέβαια να ενδυναμώσει την ελληνική ιδεολογία, αλλά και να συγκρατήσει το γενικότερο χριστιανικό πληθυσμό στη θεσμοθετημένη του επικυριαρχία.

8. Μέσα από σχολεία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας αναδεικνύεται δυναμικά η ελληνική εθνική συνείδηση, η οποία εμφανίζεται με έντονα και καθαρά ελληνικά στοιχεία, τα οποία βασίζονται: α) Στα προγράμματα σπουδών που προάγουν τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, την ιδεολογία της ελληνικής ανεξαρτησίας και την καλλιέργεια της ορθόδοξης πίστης και παράδοσης. β) Στα διδακτικά βιβλία – εγχειρίδια, τα οποία ήταν, τα περισσότερα, κοινά με εκείνα της ελλαδικού χώρου. γ) Στους Αρωμούνους, οι περισσότεροι, εκπαιδευτικούς, οι οποίοι μαθήτευαν στα σχολεία των αρωμουνικών κοινοτήτων, στη συνέχεια συνέχιζαν και ολοκλήρωναν τις σπουδές τους σε ελληνικές Σχολές, Ιδρύματα και Πανεπιστήμια, αλλά και σε Πανεπιστήμια του ευρύτερου ελληνικού και ευρωπαϊκού χώρου και οι οποίοι εμφορούνταν από τα ελληνικά ιδεώδη και τα ελληνικά εκπαιδευτικά, μορφωτικά, πνευματικά και γενικά πολιτισμικά πρότυπα.

9. Καταγράφεται λεπτομερειακά και συγκεκριμένα ότι οι αρωμουνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και τα άλλα αρωμουνικά φιλοπρόοδα Σωματεία των αρωμουνικών κοινοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας που λειτουργούσαν μέσα στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Αρωμούνων: α) Φρόντιζαν ενεργά για την καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας με την αντίστοιχη χρηματοδότηση των σχολείων και τη μισθοδοσία των δασκάλων στις αρωμουνικές κοινότητες. β) Φρόντιζαν για τη γενικότερη ανάπτυξη και πρόοδο των Αρωμούνων κατοίκων με τη δημιουργία βιβλιοθηκών, την οργάνωση διαλέξεων, την εκπαίδευση των ενηλίκων και τη φροντίδα των άπορων και ορφανών μαθητών. γ) Ενίσχυαν την ανάπτυξη και την εμπέδωση της ελλαδικής κρατικής ιδεολογίας με την

προώθηση της Μεγάλης Ιδέας του Ελληνισμού και τη συνειδητοποίηση ότι ο βασικότερος δίαυλός της ήταν η ελληνική εκπαίδευση των Αρωμούνων μελών τους. δ) Χαλύβδωναν το σθένος και το φρόνημα των Αρωμούνων για να αντέξει στις προπαγανδιστικές πιέσεις της επίμαχης ρουμανικής, αλλά και γενικότερα της βουλγαρικής και της σερβικής εκπαιδευτικής και εθνικιστικής αναστάτωσης του ευρύτερου βαλκανικού χώρου. ε) Τέλος, και ως προς την αναλογία κατοίκων ανά Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο, παρατηρούμε την ενεργή συμμετοχή του αρωμουνικού πληθυσμού στην καλλιέργεια των εκπαιδευτικών του πραγμάτων, αφού σε κάθε 2.403 Αρωμούνους κατοίκους αντιστοιχούσε και ένας από τους 26 Συλλόγους των αρωμουνικών κοινοτήτων του ευρύτερου χώρου της Δυτικής Μακεδονίας.

10. Συνολικά, καταγράφεται και επισημαίνεται ότι η ιδεολογία της εκπαίδευσης των Αρωμούνων οδεύει αλληλένδετα με τους κοινούς εθνικούς στόχους και τους οραματισμούς του Ελληνισμού. Επιπλέον η εκπαίδευση των Αρωμούνων με τη δυναμικότητά της στοχεύει και στην αντιμετώπιση των προπαγανδιστικών ρευμάτων της εποχής, τα οποία προσπαθούσαν να παγιώσουν εθνοτικές και νεοπαγείς τάσεις νεοεθνικών συνειδήσεων κατά την διαμορφούμενη περίοδο των επίμαχων χρόνων του 19^{ου} αιώνα.

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. *Αρχεία Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ) - Προξενικά: Ελληνικά Προξενεία Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Ιωαννίνων.*

Α΄ Αρχείο – φάκελοι

1861-1878, 77/1-2: «Υπότροφοι εξωτερικού. Νέοι σπουδάζοντες εις εξωτερικόν. Εκπαιδευτικά καταστήματα».

1862-1873, 39/8: Ελληνικό Προξενείο Βιτωλίων (Μοναστηρίου).

1869-1885, 77/3: «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».

1870-1874, 88/4: «Προσφοραί βιβλίων».

1882-1886, 60/1-3: «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» - «Προσφοραί υπέρ εθνικών σκοπών».

Β΄ Αρχείο – φάκελοι

1879-1898: Ελληνικά Προξενεία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.

1884-1886: «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».

1888-1893: «Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας».

ΚΥ (Κεντρική Υπηρεσία), ΑΑΚ (άνευ αρ. κατατάξεως) – φάκελοι

1871-1878, ΑΑΚ, Β΄-Γ΄: Ελληνικά Προξενεία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.

!885, ΑΑΚ, Β΄, Ε΄: «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».

1887-1894, ΑΑΚ, Α΄: Ελληνικά Προξενεία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.

1887-1906, ΑΑΚ, ΣΤ΄: «Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας».

1900-1904, ΑΑΚ, Η΄: Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί – Περιφέρεια Μοναστηρίου.

1904, ΑΑΚ, Γ΄, Δ΄, Ε΄: Ελληνικά Προξενεία Μακεδονίας – Μοναστηρίου,

Θεσσαλονίκης.
1904. ΑΑΚ, ΣΤ΄: «Περί χαρτών των ελληνικών σχολείων Μακεδονίας».
1906-1911, ΑΑΚ, Κ΄, ΚΕ΄, ΛΗ΄: «Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί – εκπαιδευτικά χορηγήματα. Περιφέρεια Μοναστηρίου».

Συγκεκριμένα έγγραφα με εκπαιδευτικά θέματα (επιλογή)

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιανουαρίου 1871, αρ. 17 (φάκ. 1872: Υποβολή εκθέσεων Προξένων, εκπαιδευτικά – Έκθεση Π. Λογοθέτη, προξένου Μοναστηρίου, προς το Υπουργείο Εξωτερικών. *Προγράμματα μαθημάτων Γυμνασίου και Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου του 1871*).
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 24 Ιουνίου 1880, αρ. 684.
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 12 Ιουλίου 1883, αρ. 495.
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 8 Φεβρουαρίου 1884, αρ. 171.
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 12 Οκτωβρίου 1885, αρ. 537.
ΑΥΕ, Αρχείο Β΄, 1882, 1881-1885. *Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως*, 30 Οκτωβρίου 1885, αρ. 2115
ΑΥΕ, 6 Σεπτεμβρίου 1886 (Ο Υπουργός): Προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας».
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1887 ΑΑΚ, αρ. 570 (φάκ. 1887: Υποβολή αναφοράς του Προξένου Μοναστηρίου Κ. Πανουριά προς την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας»).
ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410 (Φάκ. 1888-1889, Β: «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας προς Πρόξενο Μοναστηρίου» – όπου επισυνάπτεται: «*Προϋπολογισμός του σχολικού έτους 1888-1889 περιφερείας Βιτωλίων*»).
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 19 Ιουλίου 1890, αρ. 389 (Φάκ. 1890: «Πρόξενος Μοναστηρίου Γ. Φοντάνας προς Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται «*Έκθεσις Γυμνασιάρχου Γ. Αναγνωστοπούλου δια το σχολικόν έτος 1889-1890 – Αναλυτικόν και ωρολόγιον πρόγραμμα μαθημάτων*»).
ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Ιουλίου 1902, αρ. 383 (φάκ. 1902: Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί – Έκθεση του Προξένου Μοναστηρίου Κ. Πεζά προς την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται «*Πίνακας των εσόδων της ελληνικής κοινότητος Μοναστηρίου δια τα έτη 1897*

-1901», την οποία συνέταξε ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Αμβρόσιος).

ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (Φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται και η «*Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κοριτσάς*»).

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456 (Φάκ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ΄: Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζάς προς Υπουργείο Εξωτερικών – όπου επισυνάπτεται: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1902-1903*»).

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Φεβρουαρίου 1904, αρ. 200 (Αίτημα – *αναφορά της κοινότητας Πισοδερίου για οικονομική ενίσχυση της λειτουργίας του οικοτροφείου της Μοδεστείου Σχολής*).

ΑΥΕ, 9 Μαΐου 1904, αρ. 1662 (Αίτημα – *επιστολή των «προκρίτων της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Λειβαδίου για την αποκατάσταση ζημιών της Σχολής Λιβαδίου*»).

ΑΥΕ (*προς το Γενικό Πρόξενο Θεσσαλονίκης*), 24 Μαρτίου 1905, αρ. 1095.

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (Φάκ. 1906 Α.Α.Κ. - ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1905-1906*»).

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Ιουλίου 1906, αρ. 123 (Φάκ. 1906 Α.Α.Κ. - ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτονται αντίγραφα «*Γενικού Ελέγχου της προόδου των μαθητών – Αναλυτικόν πρόγραμμα μαθημάτων δια το σχολικόν έτος 1905-1906*»).

ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1907 (Φάκ. 1907 Α.Α.Κ. - ΙΘ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» – όπου επισυνάπτεται: «*Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κοριτσάς για το σχολικό έτος 1906-1907*»).

ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων* – 1910.

2. *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ)*

Γενική Διοίκηση Μακεδονίας (ΓΔΜ)

ΙΑΜ - ΓΔΜ, φάκελος 47 («*Δημόσια εκπαίδευσις Μακεδονίας*»).

ΙΑΜ - ΓΔΜ, φάκελος 53 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Βοδενών, Καρατζόβας, Φλωρίνης και Γευγελής*»).

ΙΑΜ - ΓΔΜ, φάκελος 57 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών*»).

ΙΑΜ - ΓΔΜ, φάκελος 58 («*Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος*»).

Αρχείο Μητροπόλεως Πελαγονίας 1876-1913 (ΑΜΠ)

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 16 (1876-1882 – «*Γενικός έλεγχος του Γυμνασίου Μοναστηρίου*»).

ΙΑΜ - ΑΜΠ 1876-1913, φάκελος 22 (1911-1913 – «*Μαθητολόγιο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 23 (9-7-1899 / 28-6-1908 – «*Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 24 (10-9-1887 / 9-5-1901 – «*Πρακτικά συνεδρίων του Συλλόγου καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου*» - Σπάραγμα).

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 25 (1900-1907 - «*Πρακτικά συνεδριάσεων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητος Μοναστηρίου*» - κολοβός με χάσμα μεταξύ των σελίδων 6 & 7).

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 27 (1903-1911 – «*Έλεγχοι, γενικοί έλεγχοι, γενικά αποτελέσματα, στατιστικοί πίνακες της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου*» - ακέφαλος και κολοβός).

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 31 Γ' (1882-1884 – «*Γενικό μαθητολόγιο του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου*» - Σπαράγματα).

ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκελος 37 («*Έξι έγγραφα αναφορών προς την Εφορία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της κοινότητας Πελαγωνείας (1887-1899) – Τρία έγγραφα λογαριασμών των εφορειών ιδρυμάτων του Μοναστηρίου (1912-1913) – Κατάλογοι καθηγητών και διδασκάλων Τυρνόβου, Μοναστηρίου, Μεγαρόβου και Νικοπόλεως – Δύο έγγραφα βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών – Παραγγελία βιβλίων – Ενδεικτικά Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου (1912) – Φύλλο βαθμολογίου – Φύλλο Μαθητολογίου (1912-1913*»).

3. *Αρχεία Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (ΑΠΕ – Αρχείο ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, Ελασσόνα)*

Συγκεκριμένα έγγραφα με εκπαιδευτικά θέματα (επιλογή)

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 16 Φεβρουαρίου 1885, αρ. 686 («Έκθεσις προς τον κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας

Επιτροπής» – *Κατάσταση των σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 7 Αυγούστου 1887, αρ. 508 («Προς το έντιμον Προεδρείον της εν Αθήναις προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και παιδείας Επιτροπής» – *Αναφορά εφόρων Σαμαρίνας για επιχορηγία απόρου μαθητή*).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 24 Ιουνίου 1888, αρ. 387 («Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής» – *Επιχορηγίες των σχολείων των βλαχόφωνων κοινοτήτων της Πίνδου*).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 7 Αυγούστου 1889, αρ. 638 («*Αίτησις της βλαχόφωνης του Κοκκινοπλού Ελληνικής Κοινότητος περί χορηγίας βοηθημάτων υπέρ των Σχολείων υπό της Σχολικής Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και παιδείας*»).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 3 Οκτωβρίου 1889, αρ. 859 («Προς τον Κύριον Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Ελλ. Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής» – *Εκπαιδευτική κατάσταση στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου*).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 1897 («Προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών» – *Έκθεση εκπαιδευτικής κατάστασης στην περιοχή Γρεβενών*).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 1898 («*Πιστοποιητικό*» ευδόκιμης υπηρεσίας του δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Τσιτώτα).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 2 Οκτωβρίου 1899 («Προς τον κύριον επί των Εξωτερικών Υπουργόν, Πρόεδρον της προς ενίσχυσιν της Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπής – *Αίτησις. Περί πληρωμής καθυστερουμένων μισθών του Δημητρίου Ξ. Αδαμαντίδου ως διδασκάλου Σαμαρίνης*»).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 1899 («*Πιστοποιητικό*» ευδόκιμης υπηρεσίας του δασκάλου της Αστικής Σχολής Σαμαρίνας Δ. Αδαμαντίδη).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 1899 («*Προϋπολογισμός δαπανών εις πληρωμήν μισθοδοσιών των κατά τη εις πόρους Ιερείς ετησίως και λοιπών χορηγουμένων υπό της εν Αθήναις Επιτροπής*»).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 1909 («*Διάταξις χειμερινών και θερινών θέσεων διδασκάλων*»).

ΑΠΕ, Ελασσόνα, 1910 («Προς την προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπήν» – *πρόταση ορισμού θέσης επιθεωρητή βλαχόφωνων κοινοτήτων*).

4. *Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (ΑΜΘ)*

ΑΜΘ, φάκελος: *Ιερές Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4723, 29 Νοεμβρίου 1890 (υπογράφει: «† ο Πέτρας Θεόκλητος»).

ΑΜΘ, φάκελος: *Ιερές Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4735, 7 Νοεμβρίου 1892 (υπογράφουν: «*οι αντιπρόσωποι της κοινότητος*» και «*οι Έφοροι*» Λιβαδίου Ολύμπου (Βλαχολίβαδο).

Ιδιωτικά αρχεία – ανέκδοτα: Προσωπικά, Συνδέσμων: Περιέχουν σχολικούς τίτλους, φωτογραφίες, συμφωνητικά, πιστοποιητικά και διάφορα έγγραφα για την εκπαίδευση των Αρωμούνων κατά το 19ο αιώνα και μέχρι το 1913

5. Αρχείο ΑΔΑΜΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, Ελασσόνα (για τα βλαχόφωνα χωριά της περιοχής Ελασσόνας (Κοκκινοπλός, Λιβάδι) και Πίνδου (Αβδέλα, Περιβόλι, Σαμαρίνα, Σμίξη).
6. Αρχείο ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΙΩΑΝΝΗ, Θεσσαλονίκη (οικογένειας τριών γενιών: παππού, γιου, εγγονού – για την Κλεισούρα).
7. Αρχείο ΒΟΣΔΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φλώρινα (για τις βλαχόφωνες κοινότητες της ευρύτερης περιοχής Φλώρινας (Πισοδέρι, Νυμφαίο) και της Πελαγονίας (Μοναστήρι – γειτονικές βλαχόφωνες κοινότητες) και την Κοριτσά).
8. Αρχείο ΕΞΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ, Θεσσαλονίκη (για τη Φούρκα).
9. Αρχείο ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΜΙΧΑΗΛ, Βέροια (για τη Ρέσνα).
10. Αρχείο ΜΑΪΜΟΥΚΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αθήνα (για το Μοναστήρι).
11. Αρχείο ΜΠΑΜΠΑΤΑΚΑ ΝΑΟΥΜ, Θεσσαλονίκη (για το Μοναστήρι και τις γειτονικές βλαχόφωνες κοινότητες).
12. Αρχείο ΣΕΜΠΗ ΠΕΤΡΟΥ, Θεσσαλονίκη (για τη Νιζόπολη).
13. Αρχείο ΣΜΥΡΝΙΟΥ – ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΒΙΟΛΕΤΤΑΣ, Θεσσαλονίκη (για το Μοναστήρι και τις γειτονικές βλαχόφωνες κοινότητες της Πελαγονίας).
14. Αρχείο ΧΑΤΖΗΤΖΙΩΤΖΙΑ ΦΙΛΩΤΑ, Φλώρινα (για το Μεγάροβο και τις γειτονικές βλαχόφωνες κοινότητες).
15. Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ Η ΕΛΠΙΣ» Φλώρινας – Πρόεδρος Θεόδωρος Βόσδου, Φλώρινα.
16. Αρχείο «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και των πέριξ Η ΚΑΡΤΕΡΙΑ» Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη – Πρόεδρος Βιολέττα Σμυρνιού - Παπαθανασίου.

Αναμνήσεις (χειρόγραφα απομνημονεύματα) – ανέκδοτες: Περιέχουν (και) πληροφορίες για την εκπαίδευση των Αρωμούνων κατά το 19ο αιώνα και μέχρι το 1913

17. Αναμνήσεις ΚΟΛΤΣΙΔΑ ΜΙΧΑΗΛ, Βέροια (για τη Ρέσνα).
18. Αναμνήσεις ΜΑΪΜΟΥΚΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αθήνα (για το Μοναστήρι).
19. Αναμνήσεις ΧΑΤΖΗΤΖΙΩΤΖΙΑ ΦΙΛΩΤΑ, Φλώρινα (για το Μεγάροβο και τις γειτονικές βλαχόφωνες κοινότητες).

Τύπος (βασικές εφημερίδες εποχής)

20. *«Αλήθεια»*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. φ.: (257) 105 (12-3-1905), (874) 158 (6-1-1909), (917) 201 (1-3-1909), (929) 213 (15-3-1909).
21. *«Εκκλησιαστική Αλήθεια»*, Κωνσταντινουπόλεως (Πατριαρχείου): 1882-1883, 1888-1889, 1905, 1907, 1908.
22. *«Ανατολικός Αστέρας»* Κωνσταντινουπόλεως, 10-11-1880, 11-12-1887.
23. *«Ερμής»*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. φ.: 44 (10-10-1875), 75 (13-2-1876), 10-3-1876, 502 (13-6-1880).
24. *«Νέα Αλήθεια»*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. φ.: 222 (25-2-1910), 234 (11-3-1910).
25. *«Το Φως»*, Ελληνική εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική, εκδιδομένη κατά Σάββατον. Ιδιοκτήτης και υπεύθυνος διευθυντής Βασίλειος Χρ. Νώτης, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1912, αρ. φ. 79 (έτος Β΄).
26. *«Φάρος Μακεδονίας»*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. φ.: 596 (3-9-1881), 691 (4-8-1882), 864 (4-8-1884), 868 (22-8-1884), 980 (21-9-1885), 1243 (25-5-1888), 1245 (4-6-1888).

Κανονισμοί Κοινοτήτων, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, Σχολείων

27. «Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου *ο Σίνας*» Μοσχόπολης του 1875.
28. «Γενικοί Κανονισμοί των κοινών καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς» του 1876.
29. «Κανονισμός του συσσιτίου του εν Μοναστηρίω Ελληνικού Παρθεναγωγείου» του 1883.
30. «Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων» του 1896.
31. «Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Τυρνόβου», του 1904.
32. «Γενικοί Κανονισμοί της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος Κρουσό-

βου» του 1907.

33. «Καταστατικό του Μορφωτικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ελληνική Λέσχη» Μοναστηρίου του 1908.
34. «Καταστατικό της Εφοροεπιτροπής Τυρνόβου» του 1908.
35. «Κανονισμός της εν Κρουσόβω Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος» του 1912.

ΙΙ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβέρωφ – Τοσίτσα Ευαγγέλου, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Αθήνα 1948.

Αγγελοπούλου Αθανασίου Α., *Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, «Μακεδονικά» 14 (1974), σελ. 64-83.

Αγγελοπούλου Αθανασίου, *Η επισκοπή Πέτρας Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1992 (ανάτυπο – Α.Π.Θ., Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής. Μνήμη Ιωάννου Ευαγγ. Αναστασίου).

Αδάμου Γ. – Ράπτη Γ., *Το Λιβάδι Ολύμπου στο Μακεδονικό Αγώνα*, Κατερίνη 1993 («Όλυμπος»).

Αδάμου Γιάννη (επιμέλεια), *Ο Κοκκινοπλός*, Κοκκινοπλός 1992 (Κοινότητα Κοκκινοπλού).

Αδάμου Γιάννη Αθ. (επιμέλεια), *Η Τσαριτσάνη*, Τσαριτσάνη 1990[2] (Κοινότητα Τσαριτσάνης).

Αδάμου Γιάννη, *Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνας 1882-1912 (Περιλαμβανομένων και των περιοχών Γρεβενών – Σιατίστης – Πτολεμαΐδας και Σερβίων)*, Κοζάνη 1994 («Δυτικομακεδονικά Γράμματα» – Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης – 42, όλο το τεύχος - τόμος 368 σελίδων).

Αδάμου Γιάννη, *Η Σαμαρίνα (Από τα ανέκδοτα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου Ελασσόνος 1882-1912)*, Ελασσόνα 1993 (Δαπάνη Συνδέσμου Σαμαριναίων Ελασσόνος & Περιχώρων «Ο Σμόλικας»).

Αδάμου Γιάννη, *Τα Σέρβια κατά την περίοδο 1882-1912 (Από τα αρχεία του ελληνικού προξενείου Σερβίων, με έδρα την Ελασσόνα)*, *Σέρβια* 1995 (Μορφωτικός Όμιλος Σερβίων «Τα κάστρα» – 4).

Αδάμου Γιάννη, *Το Πύθιον (Σέλλος) στο πέρασμα των αιώνων*, Πύθιο 1997 (έκδοση: Κοινότητα Πυθίου).

Αδάμου Ιωάννη, *Ξένες προπαγάνδες στην προξενική περιφέρεια Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 243-244 (1997) – όλο το τεύχος (112 σελ.).

Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 224-234.

Αλεξίου Γεωργίου Τ., *Η παιδεία στη Καστοριά κατά τον ΙΘ΄ αιώνα. Σχο-*

λεία – Δάσκαλοι – Μέθοδοι διδασκαλίας, Θεσσαλονίκη 1991.

Αμοιρίδου Ευαγγελία, *Νεκτάριος Τέρπου και το έργο του «Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις»*, Θεσσαλονίκη 1994 (ανάτυπο – πρακτικά: ΙΔ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας, 1993, σελ. 251-270).

Ανδρεάδου Κωνσταντίνου, *Ρέσνα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 217-220.

Ανδρεάδου Χρήστου Γ., *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, «Μακεδονικά» 21 (1981), σελ. 309-318.

Αντωνιάδου Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1949, σελ.65-75.

Ανωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Μοναστηρίου*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 317-320.

Αραβαντινού Παναγιώτου, *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά*, Ιωάννινα 1960.

Αρβανίτου Ανδρέα Ι., *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909.

Αρβανίτου Ανδρέα Ι., *Μοναστήριον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 157-173.

Βαβούσκου Κωνσταντίνου Αναστ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου – 30).

Βακαλοπούλου Απ. Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958.

Βακαλοπούλου Αποστόλου, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988.

Βακαλοπούλου Αποστόλου, *Ιστορικαί έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην «*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*», Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 449-473.

Βακαλοπούλου Κωνσταντίνου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού – Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991 (β΄ έκδοση – «Κυριακίδης»).

Βακαλοπούλου Κωνσταντίνου, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986.

Βακαλοπουλου Κωνσταντίνου, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988 («Κυριακίδης»).

Βακαλοπούλου Κωνσταντίνου, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά τη πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Ανα-*

στασίου Πηχεώνα, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ).

Βακουφάρη Περικλή, *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό «Ο κώδικας (1830-1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας Καστοριάς»*, Θεσσαλονίκη 1983 (Έκδοση Συλλόγου απανταχού Κλεισουριέων «*Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ*»).

Βακουφάρη Περικλή, *Η Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Παναγιάς*, στην «Κλεισούρα», Μηνιαία έκδοση – εφημερίδα του Συλλόγου Απανταχού Κλεισουριέων «Άγιος Μάρκος», Μάϊος 1990, αρ. φ. 27 (περίοδος Β΄, έτος 3°).

Βασδραβέλλη Ιωάννου, *Πληροφορίες για τα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 500-501.

Βέλκου Γρηγόρη, *Πνευματικές και εκπαιδευτικές σχέσεις μεταξύ της Βόρειας Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας (18ος-19ος αι.)*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Δ΄, Κοζάνη 1993.

Βελλιανίτου Θεοδ. Α., *Μια εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, «Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος» (ΗΜΕ) 1922, σελ. 226-239.

Bérard Victor., *La Turquie et l' Hellénisme contemporain*, Paris 1896[2].

Bérard V., *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες – Τούρκοι – Βλάχοι – Αλβανοί – Βούλγαροι – Σέρβοι*, Αθήνα 1987 («Τροχαλία»).

Βίττη Φώτη Σ., *Η παιδεία στη Βλάστη Πτολεμαΐδας Εορδαίας της Δυτικής Μακεδονίας*, «Δυτικομακεδονικά Γράμματα», έτος Β΄, Κοζάνη 1992, σελ. 165-172.

Βλάχου Ν., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908*, Αθήναι 1935.

Βούρη Γλυκερία - Σοφία, *Η ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988 (διδακτορική διατριβή).

Βούρη Σοφία, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992.

Βούρη Σοφία, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Πολιτική και εκπαίδευση 1875-1907*, Αθήνα 1994 («Παρασκήνιο»).

Brancoff D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905.

Γεδεών Μ. Ι., *Η πνευματική κίνησις του Γένους ημών κατά τα πρώτα του ΙΘ΄ αιώνος έτη*, «Εκκλησιαστική Αλήθεια» 9 (1888-89), σελ. 2-4, 53-55, 298-304, 322-327, 331-333, 340-342.

Γενικοί κανονισμοί των κοινών καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς, Θεσσαλονίκη 1877.

Γερομιχαλού Αθανασίου Γρ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968 (Μακεδονική Βιβλιοθήκη – 28, Δημοσιεύματα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών).

Γεωργιάδη Θεοφράστου, *Μοσχόπολις*, Αθήναι 1975.

Γεωργιάδου Νικολάου Χαρ., *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη – 33, Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών).

Γ.Κ., *Η Κλεισούρα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη» (ΜΗΣ) 1925, σελ. 116-125.

Γκούμα Ελευθ., *Η παιδεία στο Λιβάδι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» 5 (1983), σελ. 77-80.

Γκούμα Ελευθ., *Λιβάδι. Γεωγραφική, Ιστορική, Λαογραφική επισκόπησις*, Κατερίνη 1973.

Γλαβίνα Αποστόλου, *Η συμβολή του Μοσχοπολίτη Νεκταρίου Τέρπου στην ανάσχεση των εξισλαμισμών*, Θεσσαλονίκη 1999 (ανάτυπο από το «*ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ*», Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 29-44).

Contoyannis Patrocle, *Carte des écoles chrétiennes de la Macédoine*, χ. τ. έκδοσης, 1903.

Coptehewitch, *Macedonien und Alt Setbien*, Βιέννη, Seidul, 1889.

Δάρδα Αναστασίου Ν., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995.

Δάρδα Αναστασίου Ν., *Ίδρυση και λειτουργία του Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιατίστης με την εποπτεία της Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1997 (Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών).

Δασσαρήτου Ηλία, *Περί της Κορυτσάς*, «Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος», Αθήναι (ΔΙΕΕ) 5 (1896-1900), σελ. 123-158.

Δραγούμη Εμμανουήλ, *Λογοδοσία περί των εν τω συλλόγω κατά την β' προεδρείαν αυτού γενομένων (έτος ΙΕ')*, «Παρνασσός» 4 (1880), σελ. 979-991.

Δραγούμη Σ. Ν., *Επιτάφιος*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 289-292.

Δραγούμη Σ. Ν., *Ιωάννης Μπάγκας Κορυτσαίος*, «Μακεδονικόν Ημερο-

λόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 287-289.

Δώσσα Γερασίμου Μιχ., *Η ίδρυση της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας το 1781 και η ιστορική στιγμή*, «Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα» (ΜΦΑ) Δ΄ (1983), σελ. 9-19.

Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής «*Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας*», ΕΦΣΚ 7 (1874), σελ. 205-219, 8 (1874), σελ. 252-268, 10 (1877), σελ. 188-200, 11 (1878), σελ. 191-222, 14 (1884), σελ. 92-97. Για τη δράση του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» για τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του βλ. τις «*Εκθέσεις πεπραγμένων*» του – των ετών 1869-1871, 1872-1873 και 1876-1877

Εξάρχου Χρήστου Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία – Λαογραφία)*, Θεσσαλονίκη, 1987.

Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993 (Εισαγωγή Αθανασίου Αν. Αγγελόπουλου – «Κυριακίδης»).

Ευαγγελίδου Τρύφωνος, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ. Α΄, Αθήναι 1936.

Ευαγγέλου Μ., *Η εκπαιδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία (1912-1914)*, στον Τερζή Ν. Π. – Ζιώγου Σ. (επιμ.), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και καταγραφή*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1997 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 3 – «Κυριακίδης»), σελ. 299-311.

Ζαβίρα Γ., *Νέα Ελλάς*, Εισαγωγή Τάσου Γριτσόπουλου, Αθήνα 1972.

Ζάλλη Αν. Γ. (εκδότης), *Η εποπτική διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσης. Αλφαβητάριον*, Εν Μοναστηρίω 1911. Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 2, Τύποις Εμπορικού Τυπογραφείου (– Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα - Βαρνά», Οκτώβριος 1993).

Ζαχαρόπουλου Νίκου Γρ., *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998 («Π. Πουρναράς»).

Ζιώγου – Καραστεργίου Σ. (Έκδοση – επιμέλεια), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – πηγές: 1830-1914*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1998 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 4 – «Κυριακίδης»).

Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η εκπαίδευση στην περιοχή Ελασσόνας κατά το 1912-14 σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Διοίκησης*

Μακεδονίας, στον τόμο: *Ο Όλυμπος στους αιώνες* (Ανακοινώσεις Ε΄ και ΣΤ΄ συνεδρίων. Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Ελασσόνας, Αύγουστος 1994, σελ. 139-146).

Ηλιάδου – Τάχου Σ., *Οι δομές της Κοινοτικής εκπαίδευσης (μέσης και στοιχειώδους) στις εκκλησιαστικές επαρχίες Κοζάνης, Σισανίου, Καστοριάς και Μογλενών κατά την ύστερη τουρκοκρατία (1856-1914)* – σώμα ανέκδοτης διδ. διατριβής (1998).

Ηλιάδου – Τάχου Σ., *Το ανέκδοτο πρόγραμμα του σχολαρχείου Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 219-220 (1993), σελ. 20-25.

Instituto Geografico Di Agostini - Roma, 1906.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της «Εκδοτικής Αθηνών», Αθήναι 1977, τόμος ΙΓ΄ (*Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*).

Ιωαννίδη Βασιλείου Χρ., *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1947 (ΕΜΣ).

Καζάζη Νεοκλέους, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Αθήναι 1907 (β΄ έκδοση: Θεσσαλονίκη 1992 – «Κυρομάνος»).

Καϊμακάμη Βασίλη Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) – Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984 («Μαίανδρος»).

Καλινδέρη Μιχ. Αθ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας. Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982 («Μακεδονική Βιβλιοθήκη» 58 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών).

Καλινδέρη Μιχαήλ Αθ., *Σημειώματα ιστορικά εκ της Δυτ. Μακεδονίας*, Πτολεμαΐς 1939.

Καλλιμάχου Δημ., *Η ελληνικότης της Κορυτσάς κατά τους πέντε τελευταίους αιώνας*, «Παναθήναια» 27 (1913-1914), σελ. 9-13 και «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 274-278.

Καλλιμάχου Δημ., *Νέαι Ελληνικαί πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως*, «Παναθήναια» 27 (1913-1914), σελ. 5-12.

Καλλιμάχου Δημ., *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 7 (1958), σελ. 183-188.

Καλοστύπη Ιωάννου Ν., *Μακεδονία. Ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886.

Καραθανάση Αθανασίου Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986 («Κυριακίδης»).

Καραθανάση Αθανασίου Ε., *Χειρόγραφα, βιβλία, βιβλιοθήκες και τυπογραφεία κατά την Τουρκοκρατία (Με αφορμή τη μελέτη του L. Vra-*

noussis, L' Hellénisme postbyzantin et l' Europe. Manuscrits, Livres, Imprimeries, Athènes 1981), Ανάτυπο εκ της «Κληρονομίας», τόμος 17, τεύχος Α΄, 1985, Θεσσαλονίκη 1987.

Καραθανάση Αθανασίου, *Θεσσαλονίκεια και Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη 1996 («Κυριακίδης»).

Καραθανάση Αθανασίου, *Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία, στη «Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία»* («Παπαζήσης» - «Παρατηρητής», επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη), τόμος πρώτος, χ.τ.έ., χ.χ.έ., σελ. 146-163.

Καρζή Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Ρωμυλία, Πελαγονία. Βόρ. Ήπειρος*. Αθήνα 1973 («Βιβλιομεταφραστική»).

Καρμίτση Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888.

Κατσουγιάννη Τηλεμάχου Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966 («Εθνική Βιβλιοθήκη» 23 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών).

Κεκρίδη Ευσταθίου Ν., *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789) – Ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991 («Παρουσία»)

Κεραμοπούλου Αντώνη, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1939.

Κίζα Γεωργίου, *Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), 1910, σελ. 239-250.

Κλείτου, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικαί λέσχαι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 85-88.

Κλείτου, *Το Μοναστήριον*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 75-80.

Κογκούλη Ιωάννη Β., *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη 1990 («Κυριακίδης»).

Κογκούλη Ιωάννη Β., *Ο δάσκαλος και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή των μαθητών του Δημοτικού σχολείου – Θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση* – Θεσσαλονίκη 1997 (Σειρά: «Χριστιανοπαιδαγωγικές μελέτες και έρευνες» – 8, «Κυριακίδης»).

Κογκούλη Ιωάννη Β., *Ο θεολόγος καθηγητής και η επιστημονική και ψυχοπαιδαγωγική του κατάρτιση. Εμπειρική έρευνα*, Θεσσαλονίκη 1993 (Σειρά: «Χριστιανοπαιδαγωγικές μελέτες και έρευνες» – 3, «Κυριακίδης»).

Κογκούλη Ιωάννη Β., *Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1932). Συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, β΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993 (Σειρά: «Χριστιανοπαιδαγωγικές μελέτες και έρευνες» – 1, «Κυριακίδης»).

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913). Η εθνική και κοινωνική διάσταση*, Θεσσαλονίκη 1994 (διδακτορική διατριβή - «Κυριακίδης»).

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993 («Κυριακίδης»).

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976.

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Ιστορία της Βωβούσας. Απομνημονεύματα Αποστόλου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βωβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997 («Κυριακίδης»).

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον Ελληνισμό*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 109-121 (εισήγηση) – πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «*ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ*» (Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91) και σε ανάτυπο - Θεσσαλονίκη 1999.

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Κλεισουριώτες απόδημοι στον ελλαδικό και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο (19ος - αρχές 20ού αιώνα)*, Καστοριά - Απρίλιος 2000, σελ. 91-108 (εισήγηση) – πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου για την Κλεισούρα και σε ανάτυπο - Καστοριά 2000, περιοδικό «Αναζητήσεις» 7 (1998), σελ. 19-32 και σε ανάτυπο - Θεσσαλονίκη 1998.

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Η Σαμαρίνα του 19ου και των αρχών του20ού αιώνα: Μια περίπτωση έντονα φιλελεύθερης και αστικοποιημένης κοινωνίας*, Σαμαρίνα 1998, σελ. 29-43 (εισήγηση) – πρακτικά του Πρώτου Επιστημονικού Συνεδρίου Σαμαρίνας και σε ανάτυπο - Σαμαρίνα 1998, Περιοδικό «Αναζητήσεις» 6 (1997), σελ. 161-176 και σε ανάτυπο - Θεσσαλονίκη 1997.

Κολτσίδα Αντώνη Μιχ., *Η εθνική και εκπαιδευτική συμβολή του Μεγαρόβου στον Ελληνισμό της Πελαγονίας την περίοδο 1850-1913*, Θεσσαλονίκη 1996 (εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο του Α.Π.Θ. «Πελαγονία - Μια άλλη Ελλάδα. Ελληνική παρουσία και ελληνικός πολιτισμός από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, Θεσσαλονίκη 27-29 Σεπτεμβρίου 1966).

Κουρίλλα Ευλογίου Λ., *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημεία αυτής*, «Θε-

ολογία» 12 (1934), σελ. 68-84, 149-161, 314-335.

Κουρίλλα Ευλογίου Λ., *Κορυτσά*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 283-291.

Κουρίλλα Λαυριώτου Ευλογίου, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημεία αυτής*, Αθήναι 1935.

Κωφού Ευαγγέλου, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878 (Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως)*, Θεσσαλονίκη 1969.

Λάλλα Μ., *Λογοδοσία των κατά το Β΄ έτος 1881-82 πεπραγμένων της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία»*, ένθετο στο Φίκη Ι., *Πρώτον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία». Λογοδοσία*, Θεσσαλονίκη 1882.

«Λεύκωμα – Τα βιτώλια», New York 1945.

«Λεύκωμα Μοναστηριωτών», έκδοση του «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ *Η ΕΛΠΙΣ* Φλώρινας», Φλώρινα – Πρέσπες 1996.

Λιάκου Σ. *Το εκπαιδευτικό κληροδότημα του Πισοδερίτη αρχιμανδρίτου Μοδέστου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 23 (1960), σελ. 37-39.

Λιάκου Σωκρ. και Τσιάμη Παύλ., *Διασωμένες στο Πισοδέρι παληές εικόνες και γραπτά ενθυμήματα*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3 (1959), σελ. 45-56.

Λιούφη Παναγ. Ν., *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήναι 1924.

Λούστα Ν., *Άρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 35-36 (1962), σελ. 97-120.

Λούστα Νικολάου Αργ., *Η ιστορία του Νυμφαίου – Νέβεσκας – Φλωρίνης. Συμβολή των Νυμφαιωτών στην εθνική, ιστορική, οικονομική, πολιτιστική και παραδοσιακή ζωή του*, Θεσσαλονίκη 1994[2].

Λούστα Νίκου Α. *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), σελ. 23-34.

Λ. Π. Π., *Ολίγαι στατιστικαί πληροφορίαι εκ Μοναστηρίου*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 174-176.

Μαζαράκη – Αινιάνος Ι.Κ, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα. The Macedonian Question. La Question Macedonienne*, Αθήνα 1992 (Εκδόσεις «Δωδώνη» - Editions «Dodoni»).

Μαζαράκη – Αινιάνος Ι.Κ, Ο Μακεδονικός Αγώνας, Αθήνα 1981 («Δω-

δώνη»).

Μαϊμούκα Γεωργίου Δ., *Μοναστήρι! Χαμένη πατρίδα. Πανηγυρικός εκφωνηθείς υπό Γεωργίου Δ. Μαϊμούκα κατά τον εορτασμόν της Κυριακής της Ορθοδοξίας υπό του Συνδέσμου Μοναστηριωτών Θεσσαλονίκης «Η ΚΑΡΤΕΡΙΑ» την 14ην Μαρτίου 1954 εις την μεγάλην αίθουσαν του Εμποροβιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης. Και άλλαι προσφωνήσεις προς τιμήν διακεκριμένων Μοναστηριωτών κ.λ.π.* Αθήναι 1954.

Μαρτινιανού Ιωακείμ (Μητροπολίτου Ξάνθης), *Η Μοσχόπολις 1330-1930.* Επιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών).

Μαρτινιανού Ιωακείμ, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1939.

Μέρτζιου Γεωργίου Α., *Λάϊστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991.

Μέρτζιου Κ. Δ., *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.

Μέρτζου Ν.Ι., *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992 (γ' έκδοση – «Ι. Σιδέρης»).

Μ. Ι., *Βλάστη* «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Α-Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, σελ. 271-274.

Μιχαηλίδη Μ.Δ., *Η Νέβεσκα*, «Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης» 1929, σελ. 115-116.

Μιχαλοπούλου Φάνη, *Μοσχόπολις. Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας (1500-1769)*, Αθήναι 1941.

Μόδη Γ. Χ., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 70-72.

Μόδη Γεωργίου Χ., *Το Μοναστήρι (Διάλεξις δοθείσα την 18 Ιανουαρίου 1961 εις την Εταιρείαν Μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκης)*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 35-46.

Μολοσσού Ζώτου, *Ηπειρωτικαί Μακεδονικαί μελέται, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887.

Μοσκώφ Κ., *Θεσσαλονίκη, η τομή της μεταπρατικής πόλης*, Αθήνα 1974.

ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ, *Διεθνές Συμπόσιο* (Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996) – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999.

Μπαϊρακτάρη Γεωργ. Χ., *Τα κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας της πόλε-*

ως και της επαρχίας Κορυτσάς, Αθήναι 1916.

Μπάλλα Νικολάου, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962.

Μπαμπατάκα Ναούμ Μ., *Ελλάς και Γιουγκοσλαβία. Λόγος εκφωνηθείς εις την Θεσσαλονίκην την 21ην Ιουνίου 1946*, Θεσσαλονίκη 1946 (Επιτροπή Αλυτρώτων Βορείου Ελλάδος).

Μπονίδη Κυριάκου Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 1 – «Κυριακίδης»).

Νανάκη Ανδρέα Αρχιμ., *Εκκλησία Γένος Ελληνισμός*, Κατερίνη 1993 («Τέρτιος»).

Νέσκου Π., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 72-74.

Νημά Θεοδώρου Α., *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1995 (διδακτορική διατριβή - «Κυριακίδης»).

Νικολαΐδη Κων., *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήναι 1909.

Νικολαΐδου Ελευθερίας Ι., *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α΄ (μέσα 19ου αι. – 1900)*, Ιωάννινα 1995 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών).

Ξηραδάκη Κούλας, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου Ελληνισμού*. Β΄ τόμος, Αθήνα 1973.

Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος – έκθεσις: α) Των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε (1869-1871). β) Των κατά τα έτη 1872-1873 πεπραγμένων. γ) Των κατά το 1874 πεπραγμένων. δ) Των κατά το 1875 πεπραγμένων. ε) Των κατά το 1876 και 1877 πεπραγμένων.

Ο Όλυμπος στους Αιώνες. Ανακοινώσεις Ε΄ και ΣΤ΄ συνεδρίου. Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Ελασσόνας, Αύγουστος 1994.

Παϊσίου Γεωργίου ιερέως *Από τα αφορώντα τα ελληνικά σχολεία Φλωρίνης*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 6 (1957), σελ. 23.

Παϊσίου Γεωργίου ιερέως *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης 1897-1911*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 7 (1958), σελ. 20-21.

Παϊσίου Γεωργίου ιερέως, *Διαθήκη Ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσκιώτου*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλ-

λόγου Φλωρίνης) 12 (1958), σελ. 40-42.

Παϊσίου Γεωργίου ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου) 1893-1913*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 3-4 (1957), σελ. 48-55.

Παπαδοπούλου Στεφάνου Ι., *Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19° και 20ό αιώνα*, «Παρνασσός», περ. Β΄, 4 (1962).

Παπαδοπούλου Στεφάνου Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970.

Παπαδοπούλου Στεφάνου Ι., *Κοριτσά*, «Ηπειρωτική Εστία» (ΗΕ) 11 (1962), σελ. 603-609, 689-696, 829-833.

Παπαδριανού Ιωάννη Α., *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος – 20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993 («Βάνιας»).

Παπαδριανού Ιωάννη Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1988 (ΙΜΧΑ).

Papahagi T., *Dicționarul dialectului Atomîn*, București 1974.

Παπαστάθη Χαραλ. Κ., *Ο ανέκδοτος Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Τυρνόβου Πελαγονίας*, «Μακεδονικά» 13 (1973), σελ. 439-441.

Παπαστάθη Χαραλ. Κ., *Οι Έλληνες της Ρέσνης κατά τας αρχάς του 20ού αιώνος. Συμβολή εις την δημογραφικήν και οικονομικήν δομήν της πελαγονικής κωμοπόλεως*, «Μακεδονικά» 14 (1974), σελ. 15-74.

Παπαστάθη Χαράλαμπου Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984 («Κυριακίδης»).

Παρανίκα Ματθαίου Κ., *Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι αρχών της ενεστώσης (ΙΘ΄) εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867.

Πλαστήρα Κ. Ν., *Τρία άγνωστα ποιήματα του Γ. Θ. Σαγιαξή*, στο «Λεύκωμα Μοναστηριωτών», έκδοση του «Συνδέσμου Μοναστηριωτών και πέριξ *Η ΕΛΠΙΣ* Φλώρινας», Φλώρινα – Πρέσπες 1996, σελ. 54-56.

Pougueville F., *Voyage dans la Gréce*, Paris 1820, τόμ. ΙΙ, σελ. 176.

Πουκεβίλ Φραγκίσκου, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806)*.

Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Γιάννης Τσάρας, Θεσσαλονίκη χ.χ. («Κυριακίδης»).

Πούλιου Χαρίση, *Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), Αθήναι 1911, σελ. 162.

Πούλιου Χαρίση, *Εθνολογική στατιστική των εν Μακεδονία βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), Αθήναι 1911, σελ. 161.

Πούλιου Χαρίση, *Εκκλησιαστική διαίρεσις της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), Αθήναι 1911, σελ. 166

Πούλιου Χαρίση, *Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 301- 305.

Πούλιου Χαρίση, Στέργιος Δούμπας, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1909, σελ. 269-270.

Πούλιου Χαρίση, *Σύντομος έκθεσις περί της εν Μακεδονία καταστάσεως των γραμμάτων. Από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι των αρχών της ΙΘ΄ εκατονταετηρίδος*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 4 (1911), σελ. 200 – 205.

Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία», Λογοδοσίαι αναγνωσθείσαι τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή, Θεσσαλονίκη 1882, σελ. 4-13.

Ρενιέρη Μ., *Περί του εν Θεσσαλονίκη διδασκαλείου*, στο «*Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879*», Αθήναι 1879.

Ρούφου Δ. Κ. *Χρούπιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 130 – 137.

Σακελλαρίδη Κ. *Περί Μοσχοπόλεως*, «Πανδώρα» 9 (1858-1859), σελ. 44-45.

Σημαντήρα Γεωργίου, *Η πνευματική Φλώρινα*, «Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης» (ΜΦΑ) Β΄, Θεσσαλονίκη 1980.

Σιγάλα Αντωνίου, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932 (παράρτημα Δ΄ τόμου Επετηρίδας Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.).

Σιγάλα Αντωνίου, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, «Μακεδονικά» 1 (1940), σελ. 500-506.

Skender Rizaj, *Upravno-političke reforme v Makedoniji (Kosovskom, Bi-*

tolskom i Solunskom vilajeti 1875-1881). «Makedonija vo Istočnata Kriza» (*Διοικητικές – πολιτικές μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία (στο βιλαέτι του Κοσόβου, του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης 1875-1881) «Η Μακεδονία κατά την περίοδο της Ανατολικής Κρίσης»*), Σκόπια 1968.

Σκενδέρη Κ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928 (β΄ έκδοση).

Σκουβαρά Βαγ., *Άνθιμος Ολυμπιώτης*, Αθήνα 1981.

Σκουβαρά Βαγ., *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967.

Σμυρνιού – Παπαθανασίου Βιολέττας, *Μοναστήρι. Ιστορική περιπλάνηση στην πάτρια γη*, Θεσσαλονίκη 1996 (τρίτη έκδοση – «Μαίανδρος»).

Σουλιώτη Δ. Π., *Το «Αλφαβητάριον» του Μοναστηρίου και ο συγγραφέας του. Ένα δείγμα πρώιμου εκπαιδευτικού δημοτικισμού (1911)*, Φλώρινα 1994.

Σταύρου Τατιάνας, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Το Υπουργείον Παιδείας του Αλυτρώτου Ελληνισμού*, Αθήναι 1967.

Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879, Αθήναι 1879.

Συνεφάκη Ιωάννου Γ., *Λιβάδι. Η πατρίδα του Γεωργάκη Ολυμπίου*, Κατερίνη 1973 (Σύλλογος των εν Κατερίνη Λιβαδιωτών «Γεωργάκης Ολύμπιος»).

Σχινά Νικολάου Θ., *Οδοιπορικαί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Τεύχος 2, Αθήνα 1896.

Τερζή Ν. Π. – Ζιώγου Σ. (επιμ.), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και καταγραφή*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1997 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 3 – «Κυριακίδης»).

Τζιώγου Αριστοτέλους Ι. *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962.

Τόζη Γιάννη, *Αυτοβιογραφία Κωνσταντίνου Βογιατζή (εξ Επταχωρίου Δ. Μακεδονίας)*, «Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας» - Κοζάνη (ΗΔΜ) 1937.

Τοπάλη Αναστασίου, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα. Λιμνολεκάνη Στρούγας – Αχρίδος*, «Μακεδονικά» 12 (1972), σελ. 424-491.

Τρίτου Μιχάλη Γ., *Νεκτάριος Τέρπος. Ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους*, Θεσσαλονίκη 1999 (ανάτυπο από το «*ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ*», Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 –

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 227-252).

Τρίτου Μιχάλη Γ., *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» (ΗΗ), Ιωάννινα 1994.

Τριχά Λύντιας, *Το Βιλαέτι Βιτωλίων το 1881. Στατιστική από το αρχείο του Χαριλάου Τρικούπη*, Φλώρινα 1994 (Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλική Πιτόσκα – Βαρνά»).

Τρύπη Γεωργίου, *Κλεισούρα. Σύντομος ιστορική ανασκόπησις της Κλεισούρας*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 26 (1961), σελ. 9-32.

Τσάλλη Παντελή Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), σελ. 63-69.

Τσάλλη Παντελή, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932.

Τσάμη Αντιγόνης, *Μοδέστειος Σχολή*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελίδες 15-20.

Τσάμη Αντιγόνης, *Το Πισοδέρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 205-206 (1991), σελ. 8-14.

Τσάρα Γιάννη, *Η Κλεισούρα στα 1849*, «Μακεδονικά» 18 (1978), σελ. 219-225.

Τσικοπούλου Ιωάννου, *Θεόδωρος Ν. Δούμπας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ), Αθήναι 3 (1910), σελ. 123-129.

Τσίρου Ζήκου Γ., *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964.

Τσουκαλά Κωνσταντίνου, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα 1977 («Θεμέλιο»).

Φίκη Ι., *Πρώτον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος «Καρτερία». Λογοδοσία*, Θεσσαλονίκη 1882.

Φίστα Νικολάου Γ., *Το Νυμφαίον. Εικόνες και προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1988.

Φίστα Νικολάου Γ., *Το τέλος ενός βιβλίου*, Θεσσαλονίκη 1971.

Φίστα Νικολάου Γ., *Φεύγει η Νέβεσκα. Συμβολή εις την μελέτην των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964.

Wace Alan J. B. - Thompson Maurice S., *The Nomads of the Balkans*, London 1914 – *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989

(«Κυριακίδης»).

Χασιώτη Γ., *Η παρ' ημίν δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον*, «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» (ΕΦΣΚ) 8 (1874), σελ. 94-129.

Χατζηαντωνίου Β., *Ιωάννης Πέζαρος, ο Σωκράτης του Τυρνάβου*, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» Δ' (1983), σελ. 187-190.

Χατζή Δημητρίου Κ., *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήναι 1971.

Χατζηκυριακού Γ., *Η ζωτικότης και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 51-58.

Χατζοπούλου Κωνσταντίνου, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991 («Βάνιας»).

Χρηστίδου Ι., *Η Μηλόβιστα*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1910, σελ. 65-67.

Περιοδικά - Εφημερίδες

Αλήθεια, εφημερίδα Θεσσαλονίκης (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).

Ανατολικός Αστέρας Κωνσταντινουπόλεως (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).

Αριστοτέλης, Φλώρινα: 3-4,6 (1957), 7,12 (1958), 13 (1959), 23 (1960), 26 (1961), 33-36 (1962), 158 (1983), 205-206 (1991), 219-220 (1993), 243-244 (1997).

Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (ΔΙΕΕ): 5 (1896-1900).

Δυτικομακεδονικά Γράμματα, Κοζάνη: Β΄ (1992), Δ΄ (1993), 42 (1994).

Εκκλησιαστική Αλήθεια, Κωνσταντινουπόλεως (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).

Ελληνική Ιστορική Εταιρεία: ΙΔ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 1994 – πρακτικά.

Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ): 7 (1874), σελ. 205-219, 8 (1874), 10 (1877), 11 (1878), 14 (1884).

Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.: 1992.

Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.: 1932.

Ερμής, εφημερίδα Θεσσαλονίκης (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).

Ημερολόγιο Δυτικής Μακεδονίας (ΗΔΜ), Κοζάνη: 1937.

Ημερολόγιο Θεσσαλονίκης: 1929.

Ημερολόγιο της Μεγάλης Ελλάδος (ΗΜΕ): 1922.

Ηπειρωτική Εστία (ΗΕ): 7(1958), 11 (1962).

Ηπειρωτικό Ημερολόγιο (ΗΗ), Ιωάννινα: 1994.

Θεολογία: 12 (1934).

Θεσσαλικό Ημερολόγιο: Δ΄(1983).

Κλεισούρα, Μηνιαία έκδοση – εφημερίδα του «Συλλόγου Απανταχού Κλεισουριέων «Άγιος Μάρκος», Μάϊος 1990, αρ. φ. 27 (περίοδος Β΄, έτος 3°).

Κληρονομία: 17 (1958).

Μακεδονικά: 1 (1940), 12 (1972), 13 (1973), 14 (1974), 18 (1978), 21 (1981).

Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα (ΜΦΑ): Β΄ (1980), Δ΄ (1983).
Μακεδονικό Ημερολόγιο Ν. Σφενδόνη (ΜΗΣ): 1925, 1949.
Μακεδονικό Ημερολόγιο Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ): 1908, 1909, 1910, 1911.
Νέα Αλήθεια, εφημερίδα Θεσσαλονίκης (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).
Παναθήναια: 27 (1913-1914).
Παρνασσός: 4 (1880) - περ. Β΄: 4 (1962).
Το Φως, εφημερίδα Μοναστηρίου (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).
Φάρος Μακεδονίας, εφημερίδα Θεσσαλονίκης (*Ι. Αρχειακές πηγές – Τύπος, βασικές εφημερίδες εποχής*).
Φωνή της Φλωρίνης, Εβδομαδιαία Εφημερίς των Απανταχού Φλωριναίων, Φλώρινα (Ιδιοκτήτης – Εκδότης: Θεόδωρος Βόσδου), 20 Νοεμβρίου 1998, αρ. φ. 1819.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΧΑΡΤΕΣ
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ – ΠΙΝΑΚΕΣ
ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΝΤΥΠΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εσωτερικοί κανονισμοί Σχολείων, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και Σωματείων - κοινοτικοί κανονισμοί

1. Στις αρωμουνικές κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας καταρτίζονταν: α) Οι εσωτερικοί κανονισμοί των Σχολείων, οι οποίοι αφορούσαν τη λειτουργία των σχολικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα του διδακτικού προσωπικού και του διευθυντή – και των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και Σωματείων, οι οποίοι αφορούσαν τις σχέσεις προσφοράς και αρωγής των μελών τους προς τα τοπικά εκπαιδευτήρια. β) Οι κοινοτικοί κανονισμοί, οι οποίοι αφορούσαν τη γενικότερη μέριμνα της τοπικής αυτοδιοίκησης για τα κοινά προβλήματα, ανάμεσα στα οποία βέβαια υπάγονταν και τα εκπαιδευτικά.

Οι κανονισμοί αυτοί διακατέχονταν από φιλοπρόοδο πνεύμα και καθόριζαν με λεπτομέρεια τις σχέσεις, τις εξαρτήσεις, τις υποχρεώσεις, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των μελών των αρωμουνικών κοινοτήτων, περισσότερο όμως διακατέχονταν από το πνεύμα της φιλαλληλίας, του αλτρουισμού και της αυθόρμητης και οικειοθελούς ατομικής προσφοράς προς το κοινωνικό σύνολο. Και μάλιστα αυτή η προσφορά επικεντρωνόταν πρωταρχικά και κύρια προς την εκπαίδευση, την οποία οι Αρωμούνοι την είχαν αναγάγει στο ύψιστο στόχο των δραστηριοτήτων τους.

Εσωτερικοί κανονισμοί Σχολείων, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και Σωματείων καθώς και αντίστοιχοι κοινοτικοί κανονισμοί πρέπει να συντάσσονταν σ' όλες τις αστικές, τουλάχιστον, αρωμουνικές κοινότητες. Και πάλι όμως, ο χρόνος και η καταστροφή στάθηκαν ως αιτία για να μην τους γνωρίζουμε σήμερα. Από την έρευνά μας μπορούμε να αναφερθούμε σε ελάχιστους, που όμως δίνουν την παραπάνω φιλοπρόοδη εικόνα της αρωμουνικής κοινωνίας για τα «κοινά» και κυρίως για την εκπαιδευσή τους:

2. Στην *Κοριτσά*, στα 14 άρθρα του «*Κανονισμού των Σχολείων*» των «*Γενικών κανονισμών των κοινών καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς*» του 1876 (στους οποίους περιέχονται 5 κεφάλαια: Κανονισμός του Λάσσου, άρθρα 1-12, Κανονισμός των Σχολείων, άρθρα 1-14, Κανονισμός των Εκκλησιών, άρθρα 1-17, Κανονισμός της Δημογεροντίας, άρθρα 1-19 και Γενικαί διατάξεις αφορώσαι όλα τα Σωματεία, άρθρα 1-3) αναφέρονται τα ελληνικά σχολεία της Κοριτσάς (άρθρα 1-6) και καθορίζονται με λεπτομέρεια τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις των διδασκάλων (άρθρα 7-9), των μαθητών (άρθρα 10-12) και των εφόρων (άρθρα 13-14).[1]

Στο *Κρούσοβο*, στα άρθρα 40-72 του «*Γενικού Κανονισμού της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος Κρουσόβου*» του 1907 και στα άρθρα 45-76 του «*Κανονισμού της εν Κρουσόβω Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος*» του 1912, καθορίζονται αναλυτικά τα καθήκοντα της σχολικής εφορείας, των δασκάλων και των διευθυντών και καθορίζεται επίσης και η σφραγίδα της εφορείας καθώς και η χρήση της. Παραθέτουμε εδώ τα άρθρα 64 και 71 του «*Γενικού Κανονισμού της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Κρουσόβου*» του 1907, τα οποία αφορούν τα διδασκαλικά καθήκοντα:

Άρθρο 64° (Καθήκοντα διδασκάλων): *Οι διδάσκαλοι φέροντες ανεγνωρισμένον γυμνασίων ή διδασκαλείων απολυτήρια, πείραν ικανήν, χρηστοήθειαν, έχουσι την αναφοράν αυτών προς τον διευθυντήν, προς ον οφείλουσι να γνωρίσωσι την μέθοδον της διδασκαλίας αυτών. Διδάσκουσιν επακριβώς και ανελλιπώς τα υπό του προγράμματος επιβαλλόμενα αυτοίς μαθήματα προσερχόμενοι πρωί και μ.μ. ¼ τουλάχιστον της ώρας προ της ενάρξεως των μαθημάτων εις την σχολήν και απερχόμενοι αυτής μετά την αποχώρησιν των μαθητών. Βαθμολογούσιν εν τω βιβλίω των ελέγχων την ημερησίαν επιμέλειαν των εξετασθέντων μαθητών, κατά το τέλος δε εκάστου μηνός αθροίζουσι τους βαθμούς και το εξαγόμενον αυτών εγγράφουσιν εν τοις ελέγχοις σημειούντες δ' εν αυτοίς την τε διαγωγήν των μαθητών και τας προς βελτίωσιν του ήθους ή της επιμελείας αυτών παρατηρήσεις των, επιδίδουσι τους ελέγχους τοις μαθηταίς· είναι υπόλογοι τω διεθυντή και δι' αυτού*

1. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α', Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 347-349.

τη Εφορεία αν μη εφαρμόζωσιν επακριβώς το κεκυρωμένον πρόγραμμα, καθώς και δια τα εν τη Σχολή συμβαίνοντα τυχόν έκτροπα, αν μη γνωρίσωσι ταύτα τω διευθυντή.

Άρθρο 71° (Καθήκοντα Διευθύνσεως): *Η διεύθυνσις έχει τα εξής Καθήκοντα: α) Συντάσσει μετά του διδάσκοντος προσωπικού το πρόγραμμα των μαθημάτων και το ωρολόγιον. β) Διδάσκει τα υπό του προγράμματος ανατεθειμένα αυτή καθήκοντα. γ) Επιβλέπει και συγκρατεί την ενότητα της διδασκαλίας, επισκέπτεται αλληλοδιαδόχως τας τάξεις της Σχολής και εν καιρώ των παραδόσεων καθόσον εστί δυνατόν. δ) Συγκαλεί άπαξ του μηνός τους διδάσκοντας εν γένει εις συνεδρίασιν και συσκέπτεται περί των απαντωσών δυσχερειών και ανωμαλιών και υποβάλλει εγγράφω τη Εφορεία τας σκέψεις αυτής προς διόρθωσιν αυτών. ε) Συνυπογράφει μετά της εφορείας το ενιαύσιον πρόγραμμα των μαθημάτων, το ωρολόγιον και τα πτυχία των απολυομένων μαθητών της ανωτέρας τάξεως. στ) Αντιγράφει την διδακτέαν ύλην. ζ) Υπογράφει τους ελέγχους και το βαθμολόγιον των μαθητών. η) Εκπροσωπεί την σχολήν απέναντι πάσης αρχής. θ) Επιβλέπει επί της ακριβούς εκπληρώσεως των καθηκόντων πάντων εν γένει των διδασκάλων, της τάξεως, και υγείας των μαθητευομένων και της καθαριότητος των επιμελητών, ους μετά πρώτην νουθεσίαν δικαιούται να παύση. ι) Κρατεί το μαθητολόγιον των σχολών. ια) Συγκρατεί τας μεταξύ των σχολών και των γονέων ή κηδεμόνων αυτών σχέσεις και συνεννοείται μετ' αυτών δια παν αφορών τους μαθητάς.*[2]

Στο *Μοναστήρι*, στον «*Κανονισμό του συσσιτίου του εν Μοναστηρίω Ελληνικού Παρθεναγωγείου*» στα 1883, καθορίζονται στα 10 κεφάλαιά του (Α΄ - Ι΄) με λεπτομέρεια ο σκοπός του «συσσιτίου», τα καθήκοντα της διευθύντριας, του προσωπικού και των οικότροφων και η λειτουργία του.[3]

---

2. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς. (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 274, 275 («Γενικός Κανονισμός της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Κρουσόβου» - 1907, άρθρο 64° : «Καθήκοντα διδασκάλων», άρθρο 71°: «Καθήκοντα Διευθύνσεως), πρβλ. και ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β΄ Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επι τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 95, 96.

3. ΒΟΥΡΗ ΣΟΦΙΑ, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Πολιτική και εκπαίδευση 1875-1907*, Αθήνα 1994, σελ. 99-105.

Στον «*Κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων*» του 1896, στο μεν 2° άρθρο αναγράφονται «*πάντα τα σχολεία αρρένων και θηλέων*» της ελληνικής κοινότητας Βιτωλίων (Μοναστηρίου), στα δε άρθρα 36° – 46° της «*Εφορείας των Σχολών*» καθορίζονται τα μέλη και οι υποχρεώσεις, οι εξουσίες και οι δραστηριότητες της σχολικής εφορείας, τα προσόντα για την εκλογή και την πρόσληψη των δασκάλων, οι πόροι για τη λειτουργία και τη συντήρηση των εκπαιδευτηρίων και καθορίζεται η σφραγίδα της «*Εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Μοναστηρίου*» και η χρήση της. Παραθέτουμε εδώ το 41° άρθρο:

Εν τη εκλογή των διδασκάλων εξεταστέα απαραιτήτως τα εξής: Α^ον^. Αν το εκλεγόμενον πρόσωπον τυγχάνει σχετικώς αμέμπτου διαγωγής. Β^ον^. Αν κέκτηται πτυχίου, δια μεν το Γυμνάσιον κατά τους περί Γυμνασίων κανονισμούς, δια δε τας Αστικάς Σχολάς και Δημοτικάς, διδασκαλείου ή Γυμνασίου, και Γ^ον^. Αν οι δοκιμασθέντες επεδείχθησαν εν τη διδασκαλία επιμελείς, φίλεργοι, και ικανοί περί το διδάσκειν και μεταδίδειν τα διδασκόμενα. Κατ' ακολουθίαν πας ο μη φέρων τα ανωτέρω παροσόντα αποκλείεται.[4]

Επίσης, στο Μοναστήρι, το άρθρο του καταστατικού του Μορφωτικού και Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «*Ελληνική Λέσχη*» (1908), το οποίο αναφερόταν στους σκοπούς της - μεταξύ των οποίων και στην εκπαίδευση, αναφέρει:

Σκοπός ταύτης (της «Ελληνικής Λέσχης») *είναι ου μόνον η προαγωγή των πνευματικών, ηθικών και υλικών των ομογενών του τόπου συμφερόντων και η πολιτική μόρφωσις αυτών συμφώνως τω Συντάγματι, αλλά και η μελέτη των μέσων των συντελούντων εις την βελτίωσιν και προαγωγήν της εκπαιδεύσεως των ομογενών και των διαφόρων βιωτικών επαγγελμάτων, τεχνών, εμπορίου, γεωργίας, βιομηχανίας κ.τ.λ.*[5]

---

4. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 192 («Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος της πόλεως Βιτωλίων» - 1896).

5. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικαί λέσχαι*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗ-

Στη *Μοσχόπολη*, ο «*Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου ο Σίνας*», ο οποίος εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1875, χρονιά κατά την οποία ιδρύθηκε και ο Σύλλογος,[6] καθόριζε τις λεπτομέρειες των φιλεκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του.

Στο *Τύρνοβο*, το Καταστατικό της Εφοροεπιτροπής για τις εκκλησίες και τα εκπαιδευτήριά της καθόριζε πως τα κινητά και ακίνητα εισοδήματα θα χρησιμοποιούνταν για την ευπρεπή διατήρηση των εκκλησιών και των σχολείων και πως για το σκοπό αυτό θα ξοδεύονταν κάθε χρόνο 250 οθωμανικές λίρες.[7]

Ακόμα στον «*Κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Τυρνόβου*», ο οποίος αποτελούνταν από τέσσερα άρθρα και υπογράφτηκε στη Μητρόπολη Πελαγωνίας στις 7 Μαΐου του 1904, αποτυπωνόταν και το ενδιαφέρον των κατοίκων για την εκπαίδευση των νέων. Παρουσιάζουμε εδώ τα σχετικά άρθρα:

Άρθρον 1°: Η Ελληνική Κοινότης Τυρνόβου αποτελείται εκ πάντων των Ορθοδόξων κατοίκων της χώρας Τυρνόβου των αναγνωριζόντων Θρησκευτικόν αρχηγόν αυτών τον Κανονικόν Μητροπολίτην Πελαγωνείας, εχόντων δε Εφημέριον ευλογούντα και αγιάζοντα τους οίκους αυτών τον παρά του Κυριάρχου Μητροπολίτου διοριζόμενον Ιερέα και εκπαιδευόντων τα τέκνα αυτών εν Ελληνικαίς Σχολαίς.

Άρθρον 2°: Οι Εφοροεπίτροποι οφείλουσι εκ καθήκοντος: 1ον) Να τηρώσι βιβλίον των του Ναού προσόδων και δαπανών, Καθημερινόν Καθολικόν Ταμείον· 2ον) βιβλίον Σχολικής Κοινότητος και των ηνωμένων εκπαιδευτηρίων... (ακολουθούν στο άρθρο αυτό διάφορα άλλα καθήκοντα των εφοροεπιτρόπων).[8]

ΠΣ) 1910, σελ. 88.

6. ΣΚΕΝΔΕΡΗ Κ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928, σελ. 69-70, ΚΟΥΡΙΛΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ ΕΥΛΟΓΙΟΥ, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημεία αυτής*, Αθήναι 1935, σελ. 321, ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΥ, *Μοσχόπολις*, Αθήναι 1975.

7. Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1908, σελ. 227.

8. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛ. Κ., *Ο ανέκδοτος Κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Τυρνόβου Πελαγονίας*, «Μακεδονικά» 13 (1973), σελ. 440, ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ, *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τ. α΄, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 204-205.

Ι. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – Α. ΣΧΟΛΕΙΑ – ΔΑΣΚΑΛΟΙ – ΜΑΘΗΤΕΣ

ΚΡΟΥΣΟΒΟ

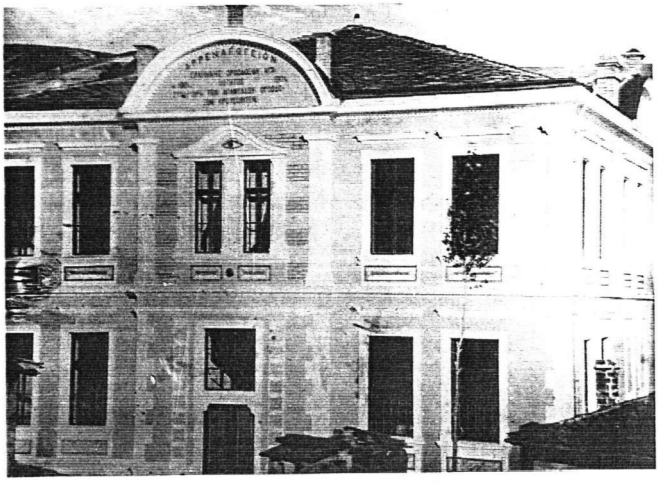

Το Αρρεναγωγείο Κρουσόβου

Το Παρθεναγωγείο Κρουσόβου

ΓΚΟΠΕΣΙ

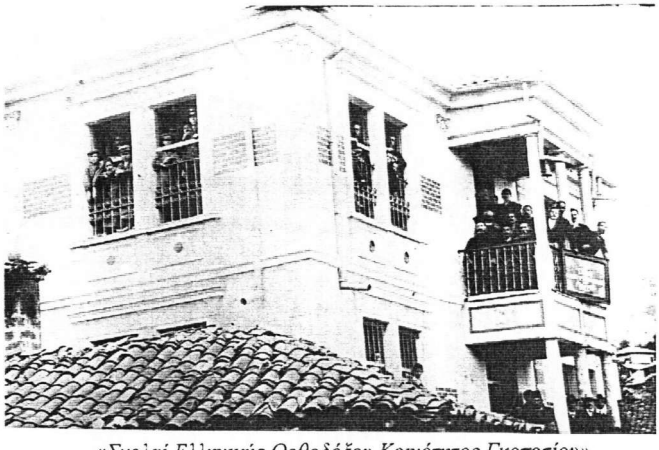

«Σχολαί Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Γκοπεσίου»

ΛΑΪΣΤΑ

Δάσκαλοι και μαθητές του Ελληνικού Σχολείου Λάϊστας (1907)

Το Νηπιαγωγείο Μεγαρόβου

Το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου

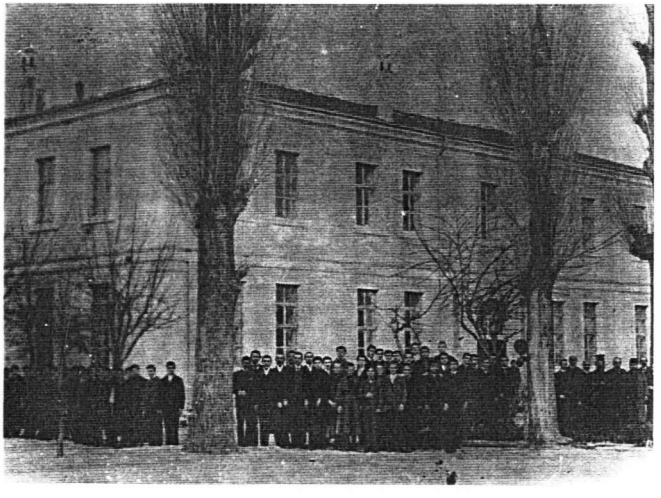

Το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου

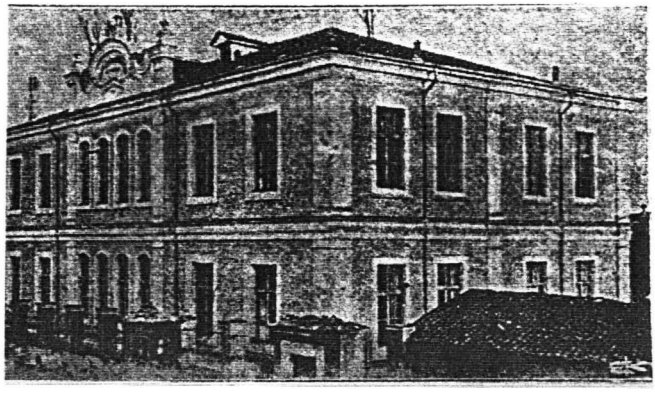

Η Αστική Σχολή Μοναστηρίου

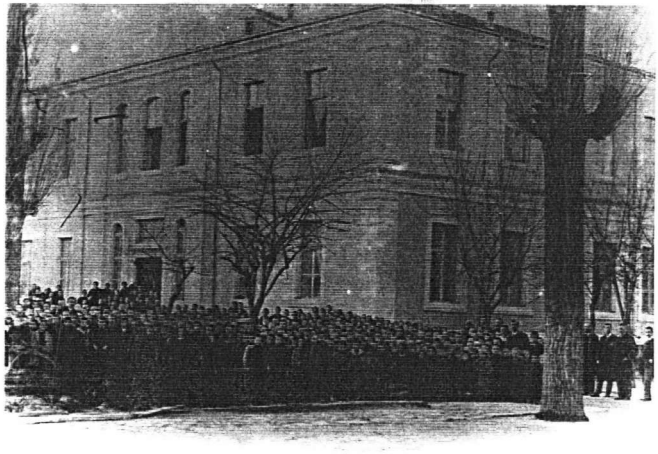

Η Αστική Σχολή Μοναστηρίου

Η Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου

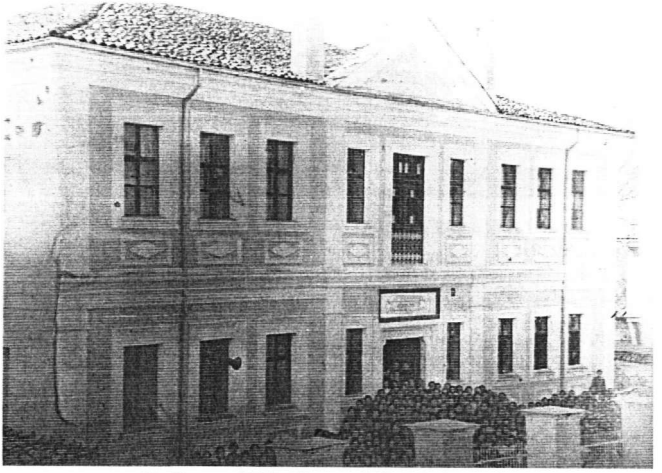

Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου

Δασκάλες Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1908)

Δασκάλες Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1910)

Τελειόφοιτες Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1902) – Στη μέση η διευθύντρια Σαπφώ Θείου

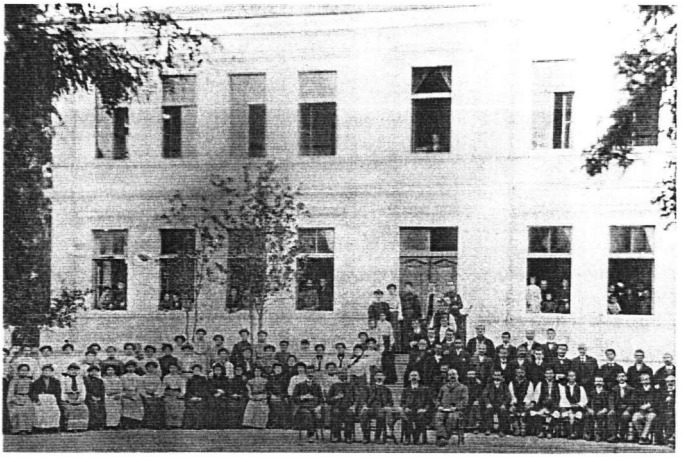

Απόφοιτες δασκάλες του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1906)

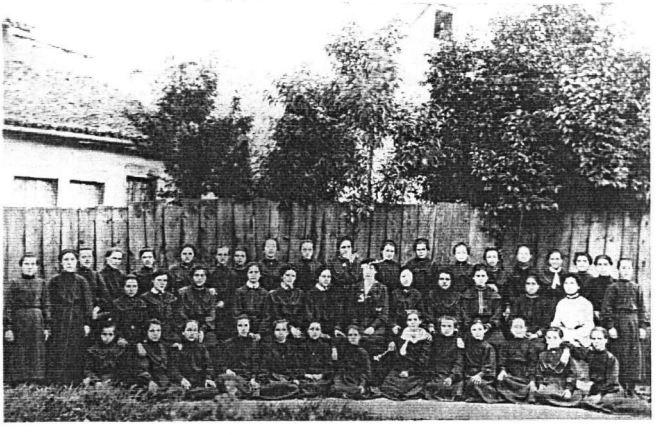

Τελειόφοιτες δασκάλες του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1910)
Στο κέντρο διακρίνεται η δασκάλα τους Έλενα Βενιζέλου

Μοναστηριώτισσες δασκάλες (1895)

Το Κεντρικό Νηπιαγωγείο Μοναστηρίου

Το Κεντρικό Νηπιαγωγείο Μοναστηρίου

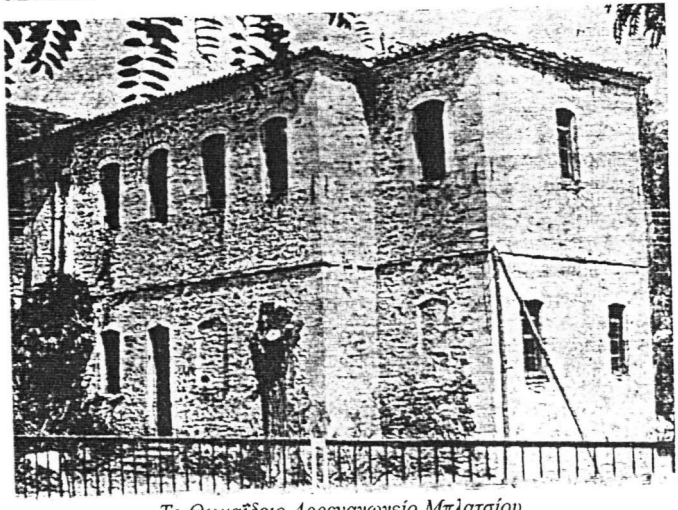

Το Θωμαΐδειο Αρρεναγωγείο Μπλατσίου

Το Μουσίκειο Παρθεναγωγείο Μπλατσίου

Δάσκαλοι και μαθητές στο Μπλάτσι (1908)

Δασκάλες και μαθήτριες στο Μπλάτσι (1909)

Το Σχολείο Νιζόπολης

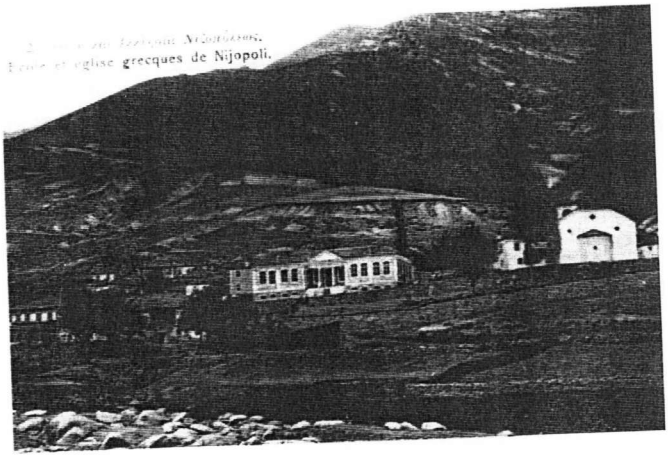

Το Σχολείο και η Εκκλησία Νιζόπολης

Ο δάσκαλος Δάνης (αριστερά) και ο καθηγητής της μουσικής Πέτρος Λαζαρίδης με μαθητές τους στο Πισοδέρι (1910)

Η Μοδέστειος Σχολή Θηλέων Πισοδερίου

Η Μοδέστειος Σχολή Θηλέων Πισοδερίου

ΣΑΜΑΡΙΝΑ

Κάτοικοι και μαθητές κατά την επίσκεψη του Αιμιλιανού στη Σαμαρίνα (1910)

ΦΟΥΡΚΑ

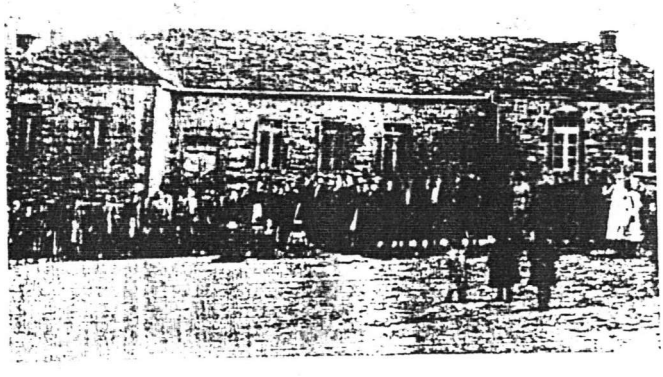

Το Ελληνικό Σχολείο Φούρκας

Β. ΣΧΟΛΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΛΛΟΓΟΙ
ΚΟΡΙΤΣΑ

Δάσκαλοι με τελειόφοιτους μαθητές του Μπαγκείου Γυμνασίου Κοριτσάς σε περίπατο (1905)

Ο καθηγητής της μουσικής Πέτρος Λαζαρίδης με μαθήτριες - την ορχήστρα του Παρθεναγωγείου Κοριτσάς (1911)

Θεατρική παράσταση στο Κρούσοβο – «Η Γκόλφω» (1909)

Θεατρική παράσταση στο Κρούσοβο – «Γερω-Μαρτέν» (1910)

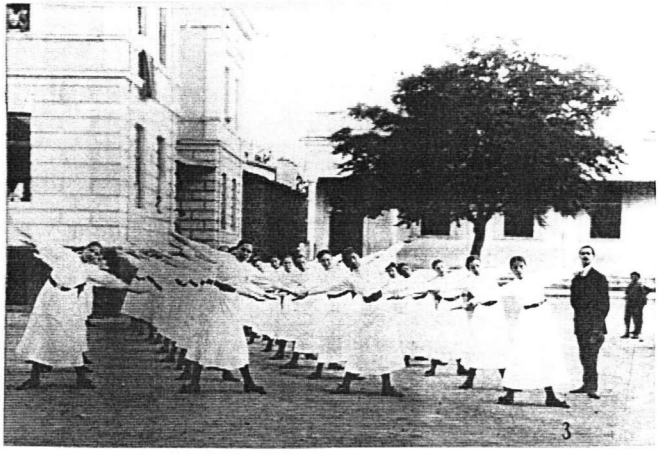

Γυμναστικές επιδείξεις του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου

Γυμναστική στα Ελληνικά Σχολεία Μοναστηρίου

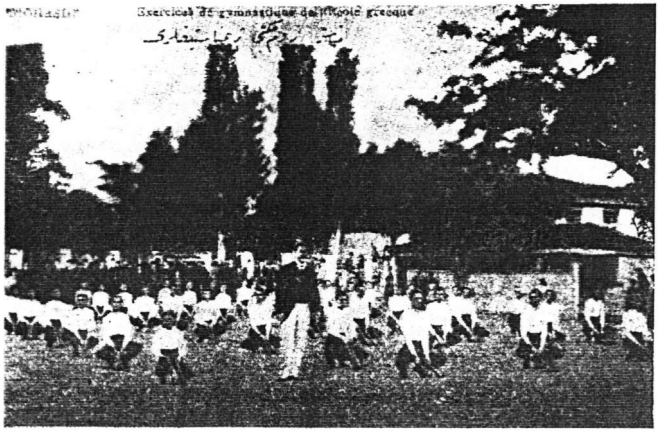

Γυμναστικές επιδείξεις του Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου

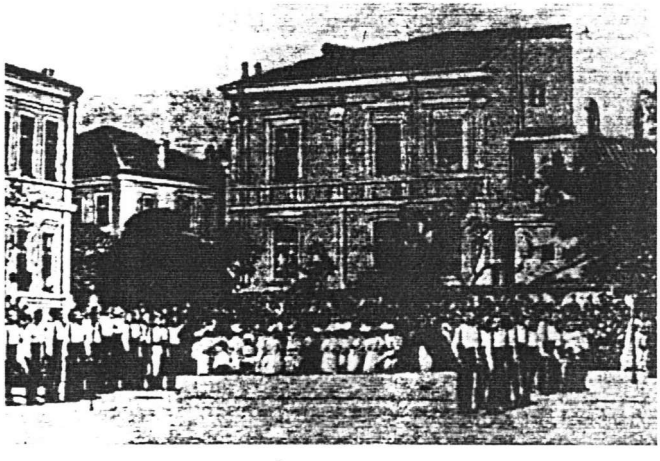

Γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου

Σχολική γιορτή – γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου

Σχολική γιορτή – γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου

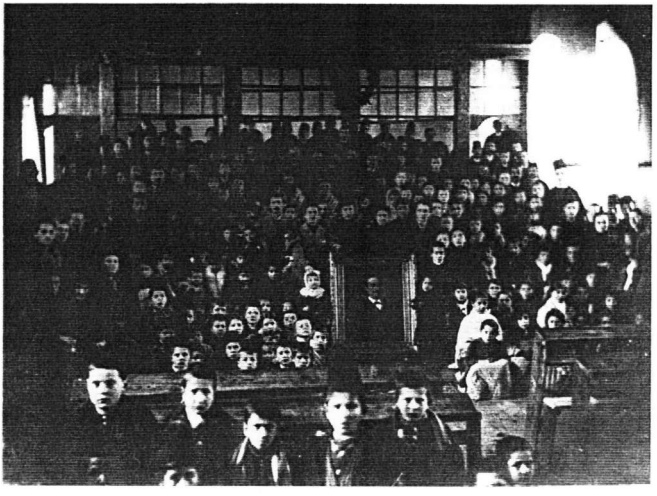

Σχολική γιορτή σε σχολείο του Μοναστηρίου

Δασκάλες σχολείων Μοναστηρίου σε περίπατο

Μαθητές σχολείων Μοναστηρίου σε θρησκευτική τελετή προς τιμή των ευεργετών Αδελφών Δημητρίου

Μαθητές σχολείων Μοναστηρίου σε θρησκευτική τελετή προς τιμή των ευεργετών Αδελφών Δημητρίου

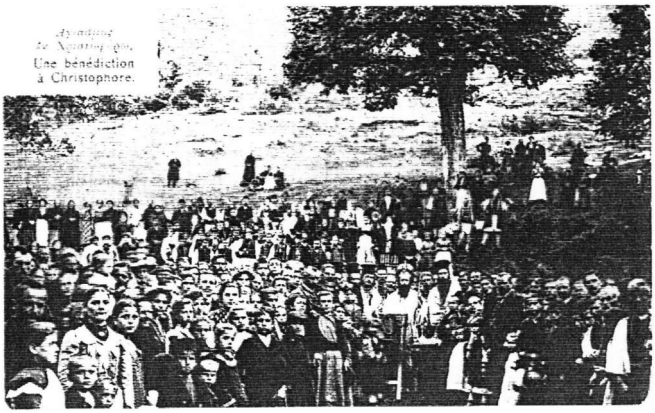

Μαθητές και δάσκαλοι στον «Αγιασμό εν Χριστοφόρω» Μοναστηρίου

Η μπάντα του Μοναστηρίου – όπου και μαθητές Γυμνασίου – που πήρε μέρος στους Α΄ Ολυμπιακούς Αγώνες (1896)

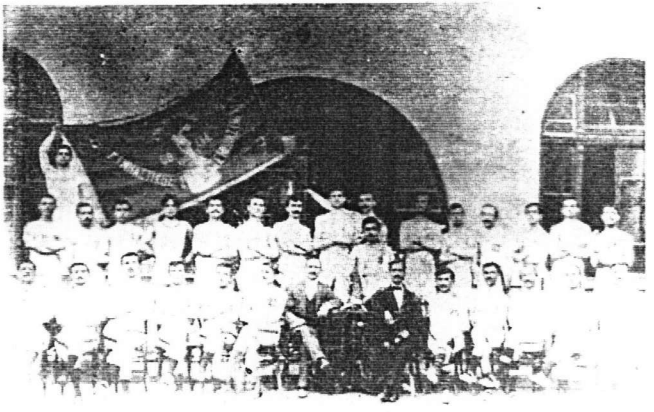

Ο Γυμναστικός Σύλλογος του Μοναστηρίου

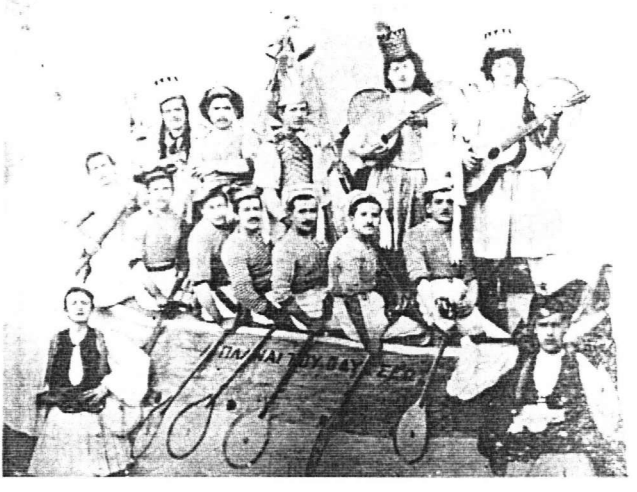

Ο Μουσικός Σύλλογος του Μοναστηρίου

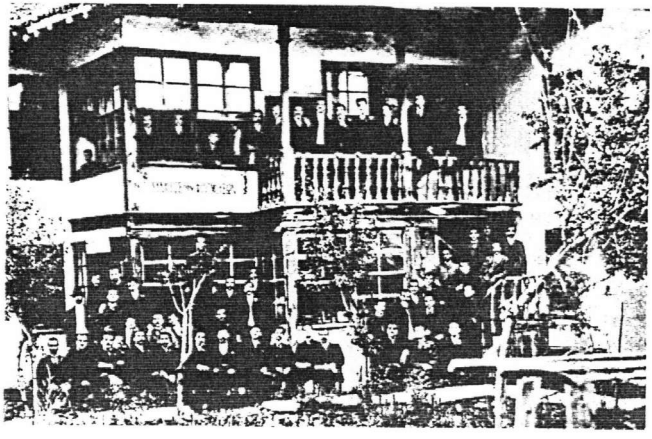

Ο Σύλλογος των Φιλομούσων του Μοναστηρίου

Σωματείο Απόρων Κορασίδων Μοναστηρίου «Η Εργάνη Αθηνά»

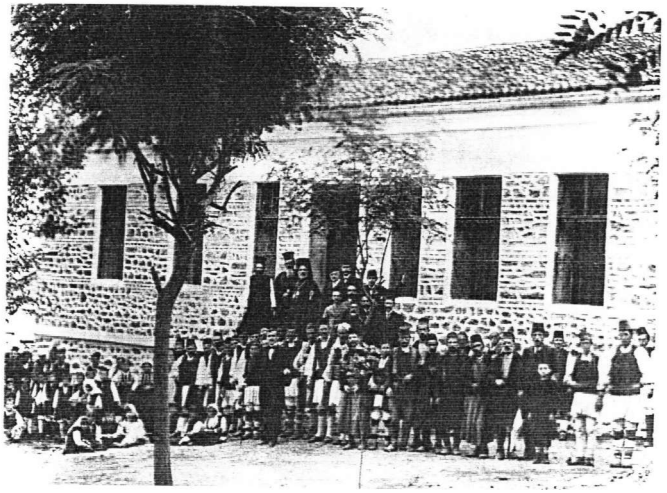

Μαθητές του σχολείου Τυρνόβου σε τοπική γιορτή

Δάσκαλοι και μαθητές των σχολείων Τυρνόβου και Μεγαρόβου σε περίπατο

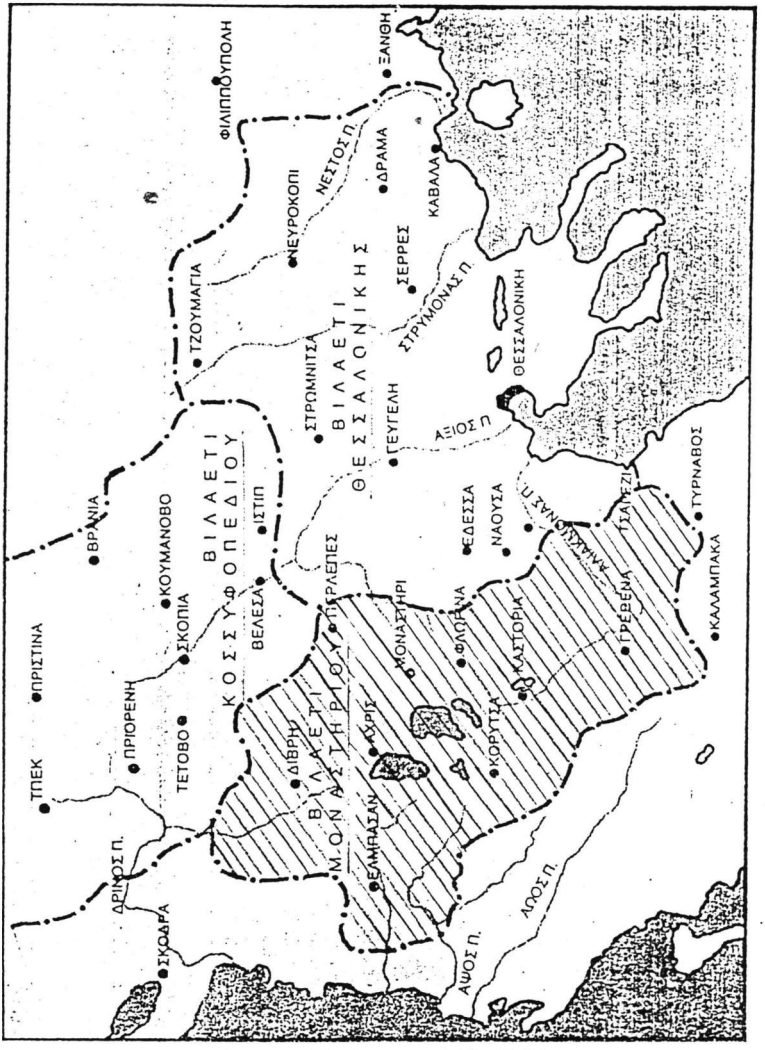

Διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας
κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας

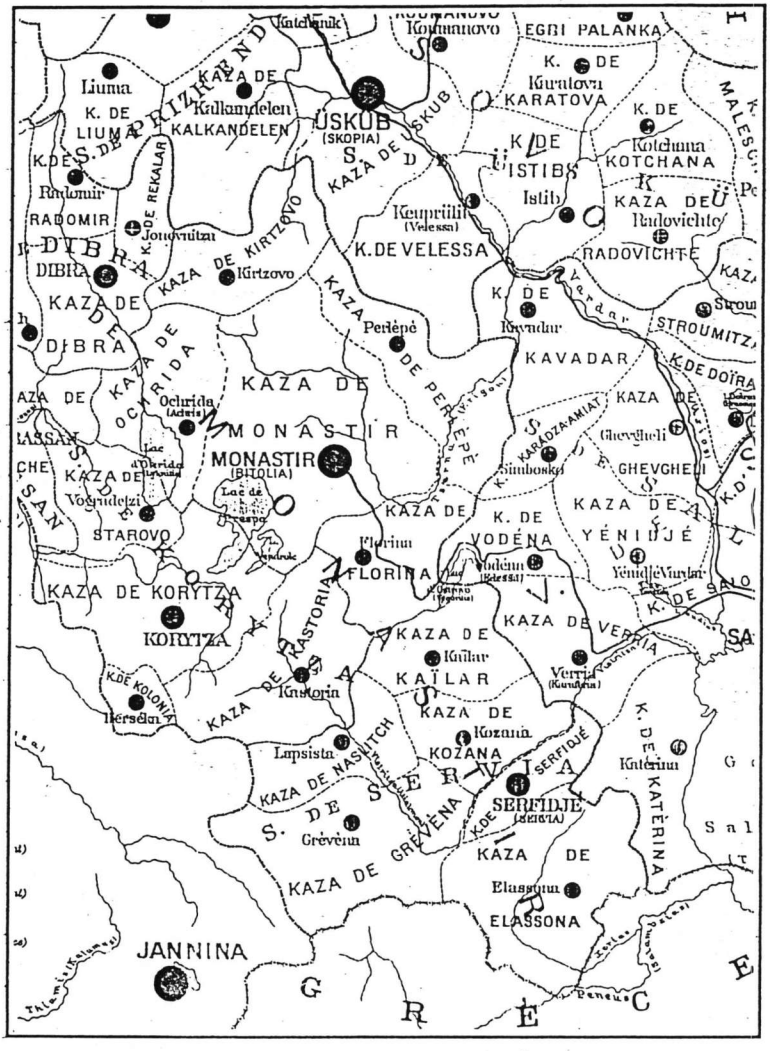

Διοικητική διαίρεση της Δυτικής Μακεδονίας (Βιλαέτι Μοναστηρίου) κατά σαντζάκια και καζάδες (Instituto Geografico di Agostini - Roma 1906)

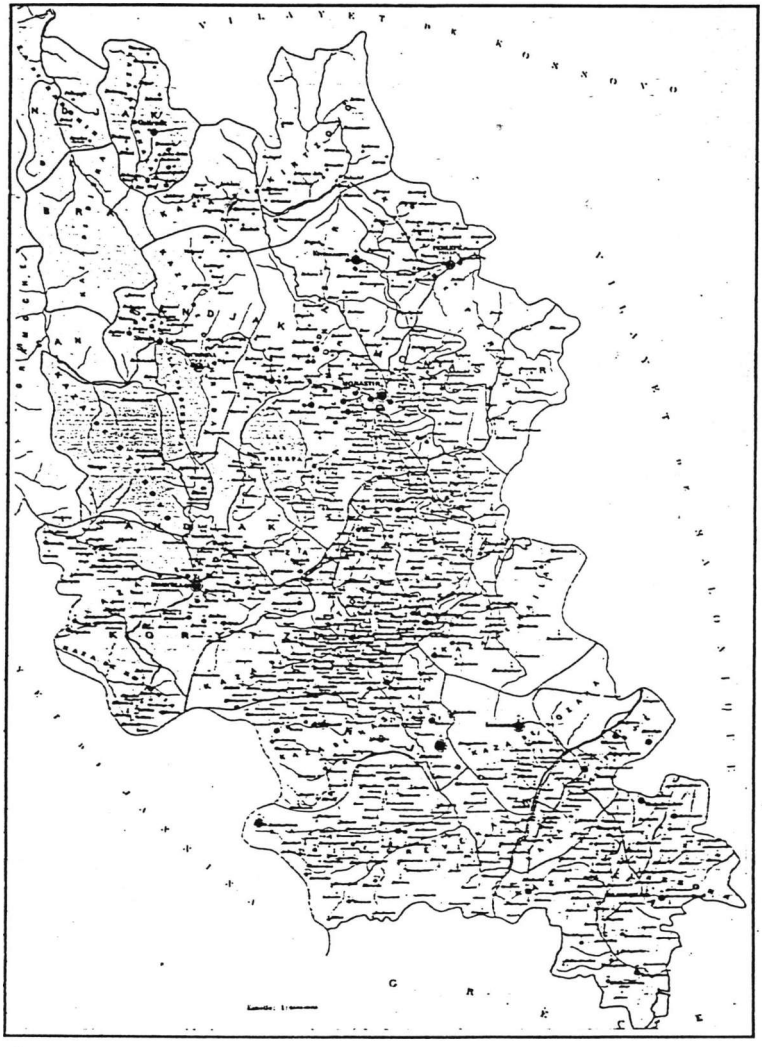

Χάρτης των χριστιανικών σχολείων στο Βιλαέτι Μοναστηρίου, όπου υπερέχουν τα ελληνικά σχολεία (Instituto Geografico di Agostini - Roma 1906)

Χάρτης της Δυτικής Μακεδονίας – Βιλαέτι Μοναστηρίου
(Instituto Geografico di Agostini - Roma 1906)

Η γεωγραφία των αρωμουνικών κοινοτήτων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας – Βιλαέτι Μοναστηρίου (σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα)

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Τα χριστιανικά σχολεία
στο Βιλαέτι Μοναστηρίου
(Instituto Geografico di Agostini-Roma 1906)

Καζάδες	**Σχολεία**				**Δάσκαλοι**				**Μαθητές**			
	Ε	**Β**	**Ρ**	**Σ**	**Ε**	**Β**	**Ρ**	**Σ**	**Ε**	**Β**	**Ρ**	**Σ**
Μοναστήρι (π.)	11	11	4	5	42	39	29	21	1695	1113	327	293
Μοναστηρίου	70	74	18	9	131	119	64	32	4610	2855	964	466
Περλεπέ	8	30	1	9	8	60	3	11	182	1714	30	318
Οχρίδας	9	33	2	4	10	56	3	6	343	1400	60	135
Κίτσεβο	-	21	-	10	-	26	-	11	-	521	-	223
Φλώρινας	45	-	4	-	53	44	4	-	1.841	751	88	-
Κορυτσάς	41	-	6	-	77	-	13	-	3.452	-	203	-
Κολονίας	11	-	-	-	11	-	-	-	390	-	-	-
Καστοριάς	74	43	3	-	91	56	11	-	3.620	1.104	135	-
Στάροβο	8	-	-	-	9	-	-	-	235	-	-	-
Καϊλαρίων	16	11	-	-	23	18	-	-	896	366	-	-
Ανασελίτσας	42	1	-	-	63	1	-	-	3.197	56	-	-
Γρεβενών	68	-	5	-	78	-	19	-	2.788	-	139	-
Κοζάνης	14	-	-	-	29	-	-	-	1.226	-	-	-
Σερβίων	21	-	-	-	27	-	-	-	1.289	-	-	-
Ελασσόνας	50	-	-	-	66	-	-	-	3.037	-	-	-
Σύνολο	**477**	242	39	32	**676**	380	117	60	**27.106**	8.767	1.619	1.142

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Τα χριστιανικά σχολεία στη Μακεδονία

(Instituto Geografico di Agostini-Roma 1906)

Σχολεία στη Μακεδονία (βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης)				
Εκπαίδευση		*Βιλαέτι Μοναστηρίου*	*Βιλαέτι Θεσσαλονίκης*	*Σύνολο*
Ελληνική	Σχολεία	**477**	**521**	**998**
	Δάσκαλοι	**676**	**787**	**1.463**
	Μαθητές	**27.106**	**32.534**	**59.640**
Βουλγαρική	Σχολεία	242	319	561
	Δάσκαλοι	380	493	873
	Μαθητές	8.767	9.544	18.311
Ρουμανική	Σχολεία	39	10	49
	Δάσκαλοι	117	28	145
	Μαθητές	1.619	383	2.002
Σερβική	Σχολεία	32	21	53
	Δάσκαλοι	60	52	112
	Μαθητές	1.142	532	1.674

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Εκπαιδευτικών Κέντρων των Αρωμούνων
στη Δυτική Μακεδονία (Βιλαέτι Μοναστηρίου)
κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας

Εκπαιδευτικά Κέντρα των Αρωμούνων		
Στα όρια του Σαντζακίου:	*Εκπαιδευτικό Κέντρο:*	*Ζώνη επιρροής: Κοινότητες:*
Κοριτσάς	Μοσχόπολης	Μοσχόπολη, Κοριτσά, Μπλάτσι, Μοναστήρι, Κλεισούρα, Αχρίδα.
	Κοριτσάς	Κοριτσά, Σίπισκα, Σμαρδέσι, Χρούπιστα, Λινοτόπι, Αχρίδα.
	Κλεισούρας	Κλεισούρα.
Μοναστηρίου	Μοναστηρίου	Μοναστήρι, Άνω Μπεάλα, Αχρίδα, Γιαγκοβέτσι, Γκόπεσι, Κάτω Μπεάλα, Κρούσοβο, Μεγάροβο, Μηλόβιστα, Μπελκαμένη, Μπλάτσι, Νέβεσκα, Νεγκοβάνη, Νιζόπολη, Περλεπές, Πισοδέρι, Ρέσνα, Στρούγκα, Τύρνοβο, Κλεισούρα, Αχρίδα.
	Κρουσόβου	Κρούσοβο.
	Αχρίδας	Αχρίδα, Άνω Μπεάλα, Κάτω Μπεάλα.
	Μεγαρόβου	Μεγάροβο, Κλεισούρα, Μπλάτσι.
	Πισοδερίου	Πισοδέρι.
	Νέβεσκας	Νέβεσκα.
Σερβίων	Κρανιάς	Κρανιά.
	Λιβαδίου	Λιβάδι, Κοκκινοπλός, Κρανιά, Γραμματικό.
	Μπλατσίου	Μπλάτσι.
	Σαμαρίνας	Σαμαρίνα, Αβδέλα, Περιβόλι, Σμίξη, Βωβούσα, Λάϊστα, Παλαιοχώρι Λάϊστας, Φούρκα.

IV. ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΝΤΥΠΑ

1. ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ

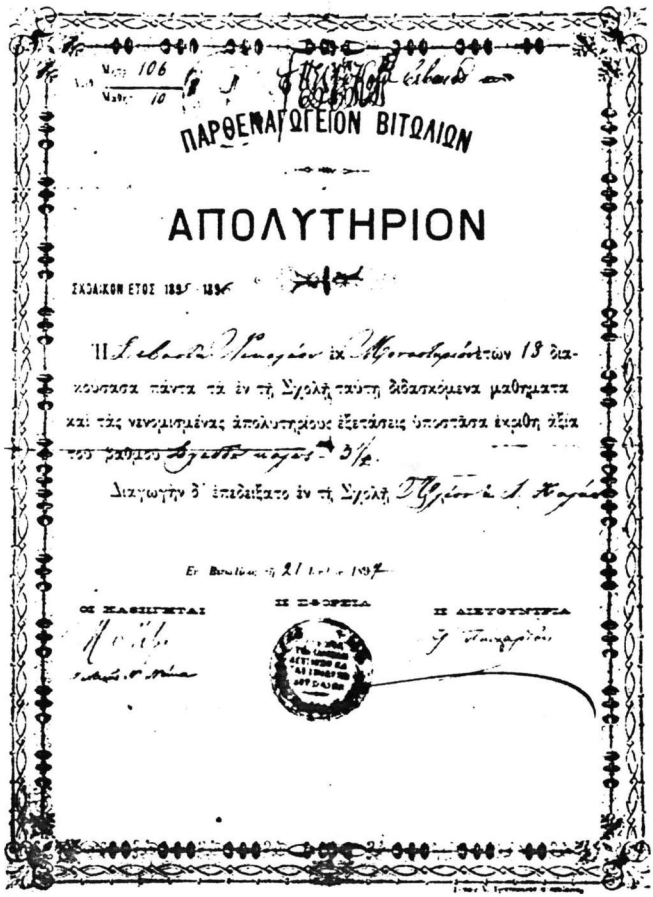

ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ ΒΙΤΩΛΙΩΝ

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

ΣΧΟΛΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1896 - 1897

Η Σεβαστή Νικολάου εκ Μοναστηρίου των 18 διακουσασα πάντα τα εν τη Σχολη ταυτη διδασκόμενα μαθήματα και τας νενομιμένας απολυτηρίους εξετάσεις υποστάσα ικανθη εξια του βαθμου Δεκάς καλως 3/4.

Διαγωγην δ' επιδειξατο εν τη Σχολη Πλήρες Α. Καλή

Εν Βιτωλίοις τη 21 Ιουλίου 1897

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ — Η ΕΦΟΡΕΙΑ — Η ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ

Απολυτήριο Παρθεναγωγίου Βιτωλίων (Μοναστηρίου) της Σεβαστής Νικολάου (1897)

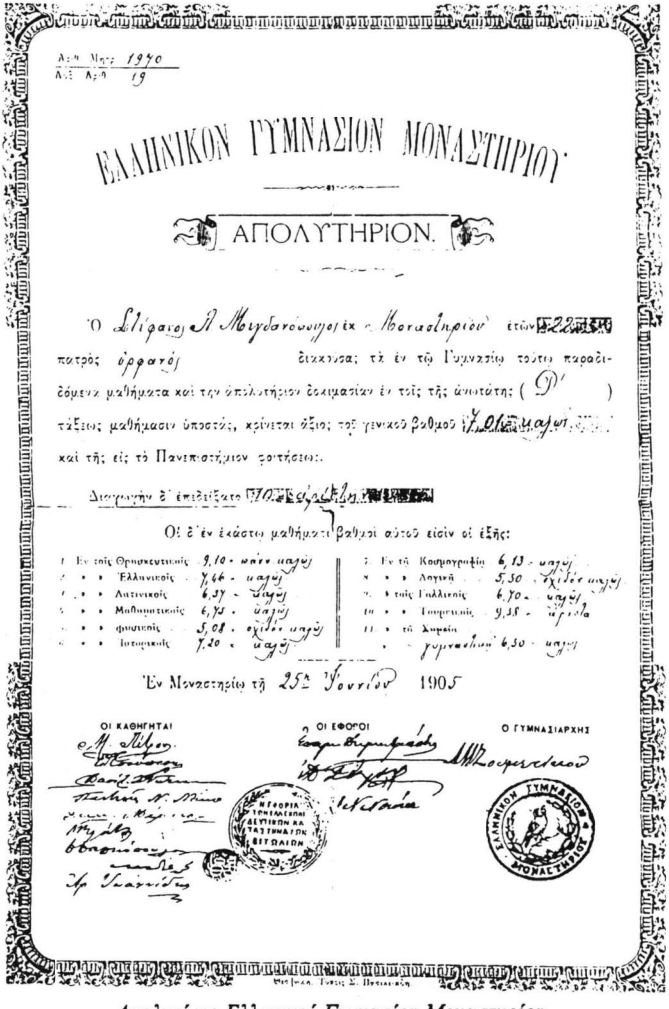

Ἀριθ. Μητρ. 1990
Ἀριθ. Ἀρχ. 19

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ.

Ὁ Στέφανος Π. Μεγδανόπουλος ἐκ Μοναστηρίου ἐτῶν [redacted] πατρὸς ὀρφανοῦ διήκουσε τὰ ἐν τῷ Γυμνασίῳ τούτῳ παραδιδόμενα μαθήματα καὶ τὴν ὑπολυτήριον δοκιμασίαν ἐν τοῖς τῆς ἀνωτάτης (Δ') τάξεως μαθήμασιν ὑποστάς, κρίνεται ἄξιος τοῦ γενικοῦ βαθμοῦ ἑπτὰ καὶ τῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον φοιτήσεως.

Διαγωγὴν δ' ἐπιδείξατο [redacted]

Οἱ δ' ἐν ἑκάστῳ μαθήματι βαθμοὶ αὐτοῦ εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

1 Ἐν τοῖς Θρησκευτικοῖς 9,10 - ἐννέα καὶ δέκα	5 Ἐν τῷ Κοσμογραφίᾳ 6,13 - ἕξ καὶ δέκα τρία
2 » » Ἑλληνικοῖς 7,66 - ἑπτὰ καὶ ἑξήκοντα ἕξ	6 » » Λογικῇ 5,50 - πέντε καὶ πεντήκοντα
3 » » Λατινικοῖς 6,37 - ἕξ καὶ τριάκοντα ἑπτά	7 » τοῖς Γαλλικοῖς 6,70 - ἕξ καὶ ἑβδομήκοντα
4 » » Μαθηματικοῖς 6,75 - ἕξ καὶ ἑβδομήκοντα πέντε	8 » » Γεωμετρικοῖς 9,38 - ἐννέα καὶ τριάκοντα ὀκτώ
5 » » φυσικοῖς 5,08 - πέντε καὶ ὀγδοήκοντα ὀκτώ	9 » τῇ Ἱστορίᾳ
6 » » Ἱστορικοῖς 7,20 - ἑπτὰ καὶ εἴκοσι	» » γυμνασιακῇ 6,50 - ἕξ καὶ πεντήκοντα

Ἐν Μοναστηρίῳ τῇ 25η Ἰουνίου 1905

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ — ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ — Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου
του Στέφανου Μεγδανόπουλου (1905)

Αριθ. Μητρ. 1573
Αριθ. Αριθ. 437

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ.

Ο Αναστάσιος Κ. Σιούκας Κωνσταντίνου [redacted] ἐτῶν [redacted] πατρὸς ὑφαντοῦ διακόσας τὰ ἐν τῷ Γυμνασίῳ τούτῳ παραδιδόμενα μαθήματα καὶ τὴν ἀπολυτήριον δοκιμασίαν ἐν τοῖς τῆς ἀνωτάτης (τετάρτης) τάξεως μαθήμασιν ὑποστάς, κρίνεται ἄξιος τοῦ γενικοῦ βαθμοῦ [redacted] καὶ τῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον φοιτήσεως.

Διαγωγὴν δ' ἐπιδείξατο [redacted]

Οἱ δ' ἐν ἑκάστῳ μαθήματι βαθμοὶ αὐτοῦ εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

1.	Ἐν τοῖς Θρησκευτικοῖς		
2.	» » Ἑλληνικοῖς	850 = ὀκτακόσια πενήντα	
3.	» » Λατινικοῖς	8 = ὀκτὼ πενταβάθμια	
4.	» » Μαθηματικοῖς	960 = ἄριστα	
5.	» » Φυσικοῖς	970 = ἄριστα	
6.	» » Ἱστορικοῖς	850 = ὀκτακόσια πενήντα	
7.	Ἐν τῇ Κοσμογραφίᾳ	910 = ἐννιακόσια δέκα	
8.	» » Λογικῇ	850 = ὀκτακόσια πενήντα	
9.	» τοῖς Γαλλικοῖς	780 = ἑπτακόσια ὀγδοήκοντα	
10.	» » Τουρκικοῖς	8 = ὀκτὼ πενταβάθμια	
11.	» τῇ Χειρογραφίᾳ Παιδαγ.	9 = ἐννιὰ πενταβάθμια	

Ἐν Μοναστηρίῳ τῇ 28η Ἰουνίου 1911.

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ — ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ — Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 1909

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

Τυπογρ. Γεωρ. Σ. Πεφάνης

Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου
του Αναστασίου Σιούκα (1911)

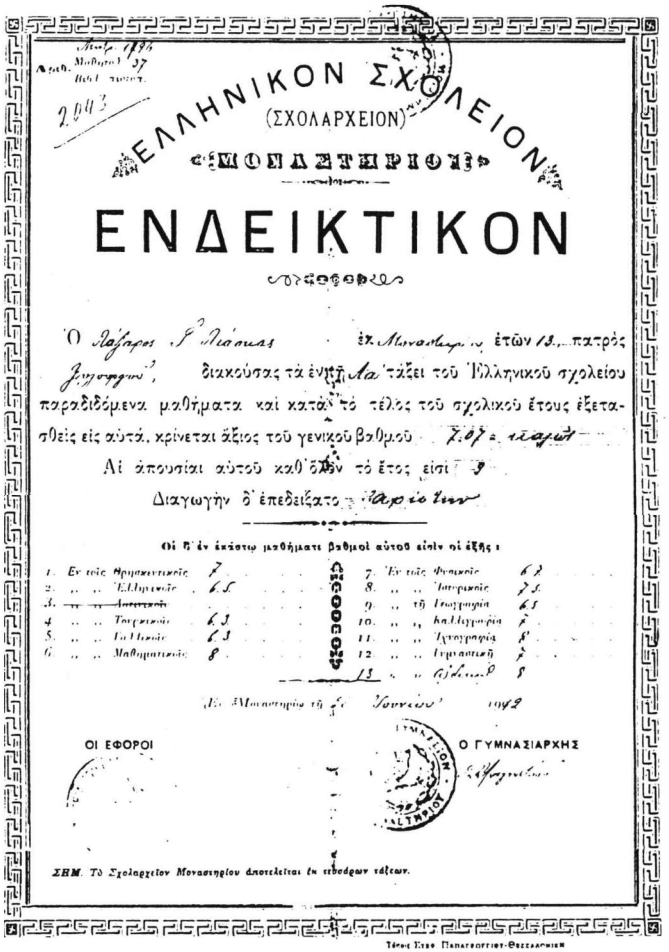

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ
(ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟΝ)
«ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ»

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ὁ Παῦλος Ι. Πιάσας ἐκ Μυτιλήνης ἐτῶν 13, πατρὸς Ἰωσήφου, διακούσας τὰ ἐνταῦθα Α΄ τάξει τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου παραδιδόμενα μαθήματα καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἐξετασθεὶς εἰς αὐτά, κρίνεται ἄξιος τοῦ γενικοῦ βαθμοῦ 7,07 = ἑπτὰ

Αἱ ἀπουσίαι αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ ἔτος εἰσὶ 9

Διαγωγὴν δ' ἐπεδείξατο παρὰ ἐλπίδα

Οἱ ἐπ' ἐν ἑκάστῳ μαθήματι βαθμοὶ αὐτοῦ εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

1.	Ἐν τοῖς Θρησκευτικοῖς	7	7.	Ἐν τοῖς Φυσικοῖς	6,2
2.	" " Ἑλληνικοῖς	6,5	8.	" " Ἱστορικοῖς	7,5
3.	" " Ἀστρονομικοῖς		9.	" τῇ Γεωγραφίᾳ	6,5
4.	" " Γαλλικοῖς	6,3	10.	" " Καλλιγραφίᾳ	7
5.	" " Γερμανικοῖς	6,3	11.	" " Ζωγραφίᾳ	8
6.	" " Μαθηματικοῖς	8	12.	" " Γυμναστικῇ	7
			13.	" " ὨΙδικῇ	8

Ἐν Μοναστηρίῳ τῇ 6 Ἰουνίου 1912

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ

Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

ΣΗΜ. Τὸ Σχολαρχεῖον Μοναστηρίου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων τάξεων.

Τύπος Ἐλλ. Παπαγεωργίου-Θεσσαλονίκη

Ενδεικτικό της Αα΄ τάξης του Ελληνικού Σχολείου (Σχολαρχείου) Μοναστηρίου του Θεοδώρου Λιάσκου (1912)

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

ΕΛΛΗΝ. ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ

ΚΟΡΥΤΣΑΣ

ΤΗΝ Λευκοθέα Τσούπτση ΕΚ Μπεζαρίου ΔΙΑΚΟΥΣΑΣΗ ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΩ ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΟΡΙΖΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΗΤΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΟΙΚΙΑΚΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝ, ΦΥΣΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΝ, ΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΑ. ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΔΕ ΤΗΝ ΝΕΝΟΜΙΣΜΕΝΗΝ ΕΞΕΤΑΣΙΝ ΚΑΙ ΚΡΙΘΕΙΣΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΒΑΘΜΟΥ 761 Άριστα. ΔΙΔΟΤΑΙ ΤΟ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ ΤΟΔΕ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΗΚΟΥΣΑΙΣ ΚΕΚΥΡΩΜΕΝΟΝ ΥΠΟΓΡΑΦΑΙΣ ΚΑΙ ΤΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΔΙ ΙΝΑ ΧΡΗΣΙΜΕΥΣΗ ΟΠΟΥ ΔΕΙ.

Η ΔΕ ΕΝ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΔΙΑΓΩΓΗ ΑΥΤΗΣ ΥΠΗΡΞΕ

ΕΝ ΚΟΡΥΤΣΑ ΤΗ 26 ΙΟΥΝΙΟΥ 1916

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ

Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κοριτσάς
της Λευκοθέας Τσούπτση (1916)

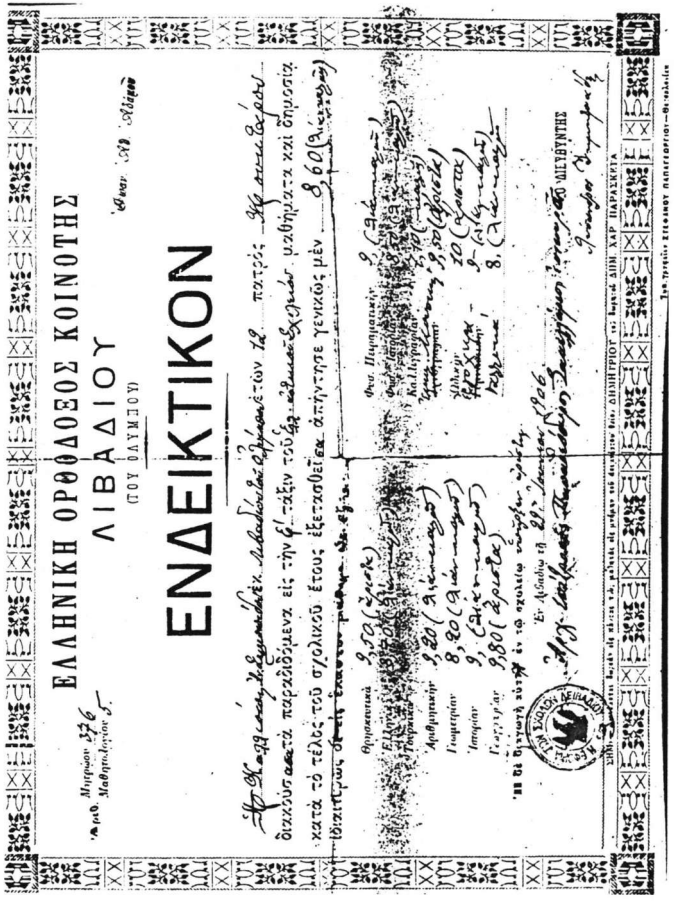

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΟΙΝΟΤΗΣ
ΛΙΒΑΔΙΟΥ
(ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ)

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ενδεικτικό της Ε΄ τάξης του Ελληνικού Αστικού Σχολείου Λιβαδίου (του Ολύμπου) της Καλλιόπης Συλιππίδου (1906)

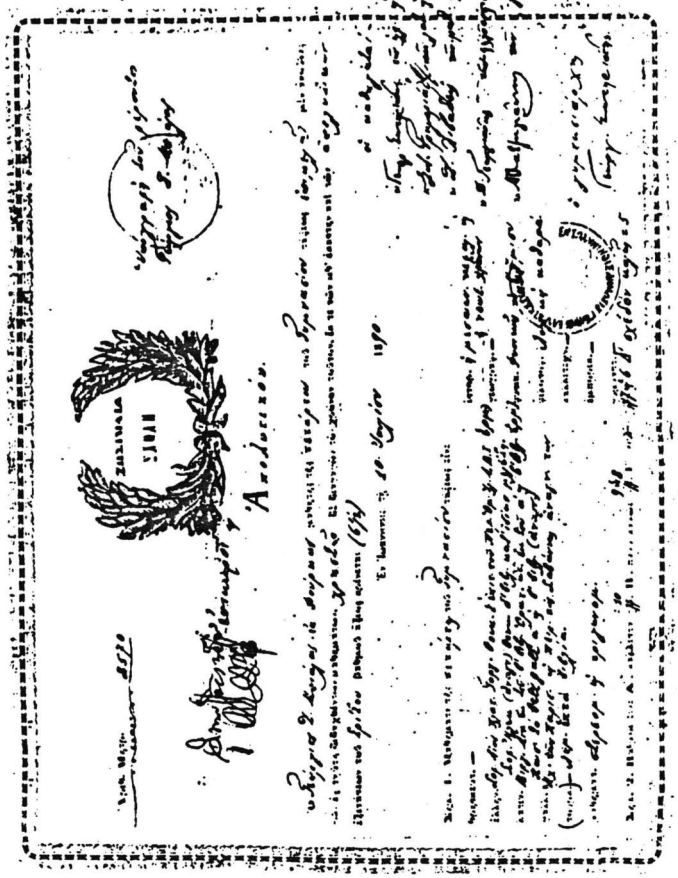

Απολυτήριο (Απολυτικόν) της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων του Φουρκιώτη Γεωργίου Μπιάλα

2. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ

Κλεισούρα	*Κλεισούρα*	*Κλεισούρα*
Κοκκινοπλός	*Κοριτσά*	*Κοριτσά*
Λιβάδι	*Λιβάδι*	*Μεγάροβο*

Μοναστήρι-Βιτώλια

Μοναστήρι-Βιτώλια

Μοναστήρι

Μοναστήρι

Μοναστήρι

Σαμαρίνα

Σαμαρίνα

Σαμαρίνα

Τύρνοβο

3. ΜΑΘΗΤΟΛΟΓΙΑ

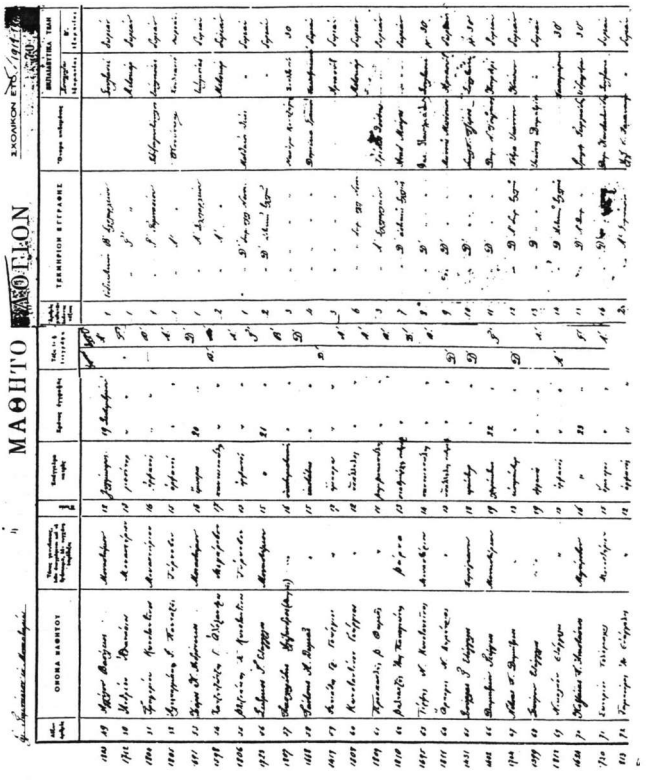

Σελίδα από το Μαθητολόγιο του Γυμνασίου Μοναστηρίου, του σχολικού έτους 1911-1912 (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 22)

4. ΓΕΝΙΚΟΙ ΕΛΕΓΧΟΙ

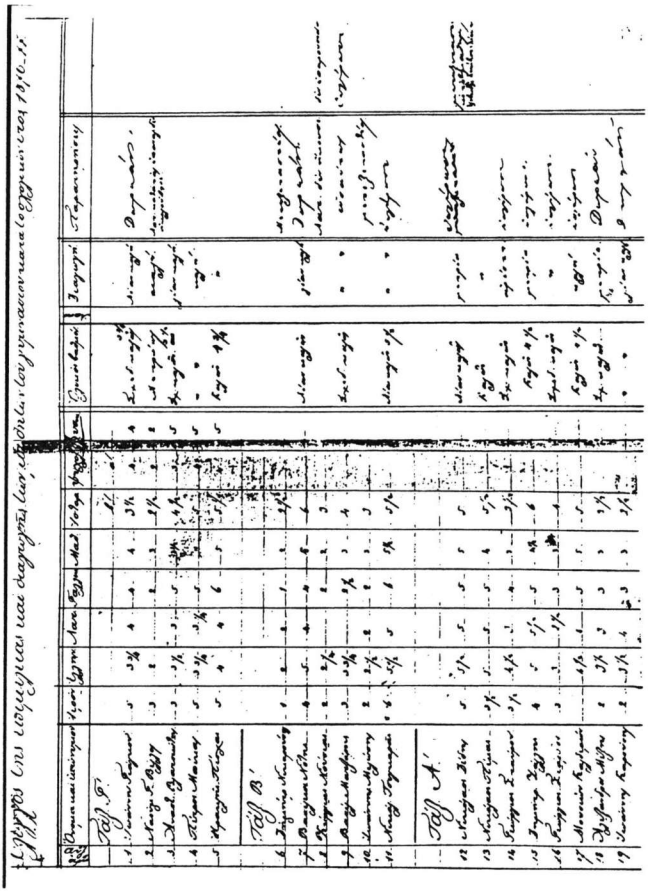

Σελίδα από το «Γενικό Έλεγχο του Γυμνασίου Μοναστηρίου», του σχολικού έτους 1876-1877 (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 16)

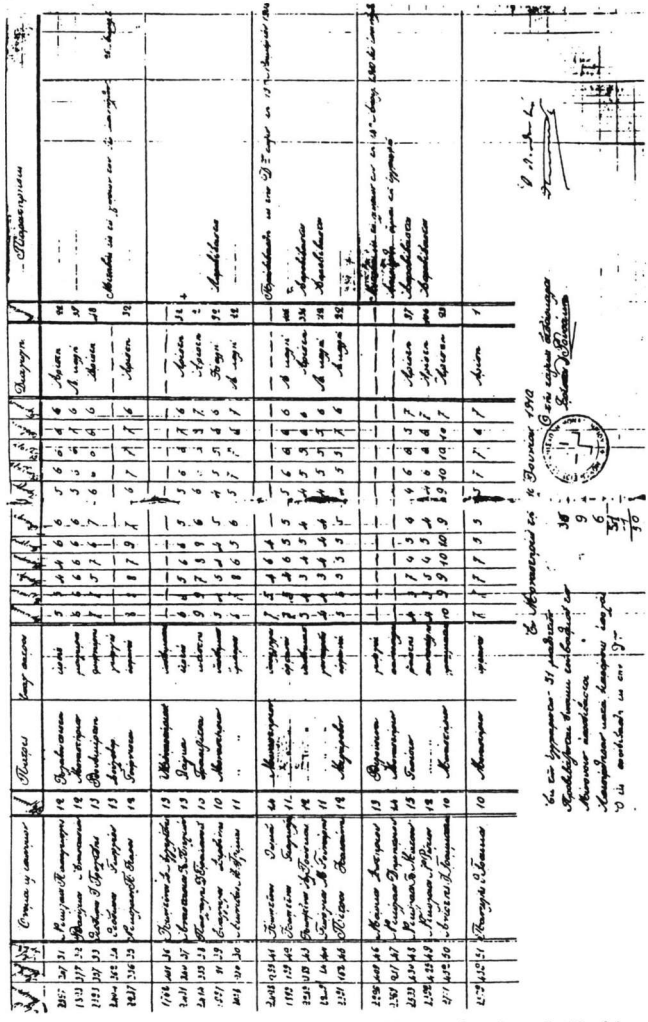

Σελίδα από τους «Γενικούς Ελέγχους της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου», του σχολικού έτους 1909-1910 (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 27)

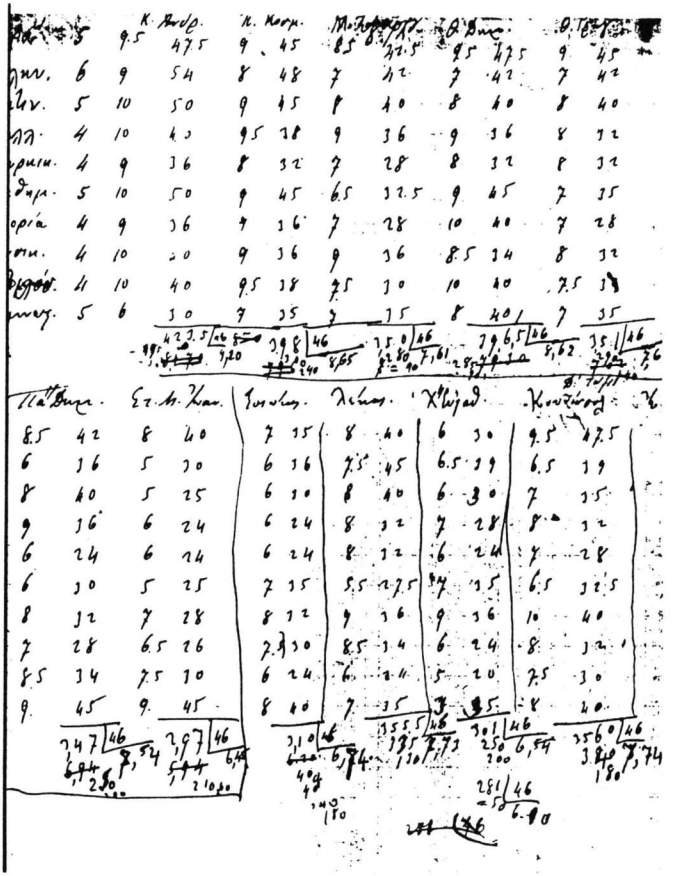

Πρόχειρο «έγγραφο βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών» καθηγητή σε σχολείο Μοναστηρίου (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 37)

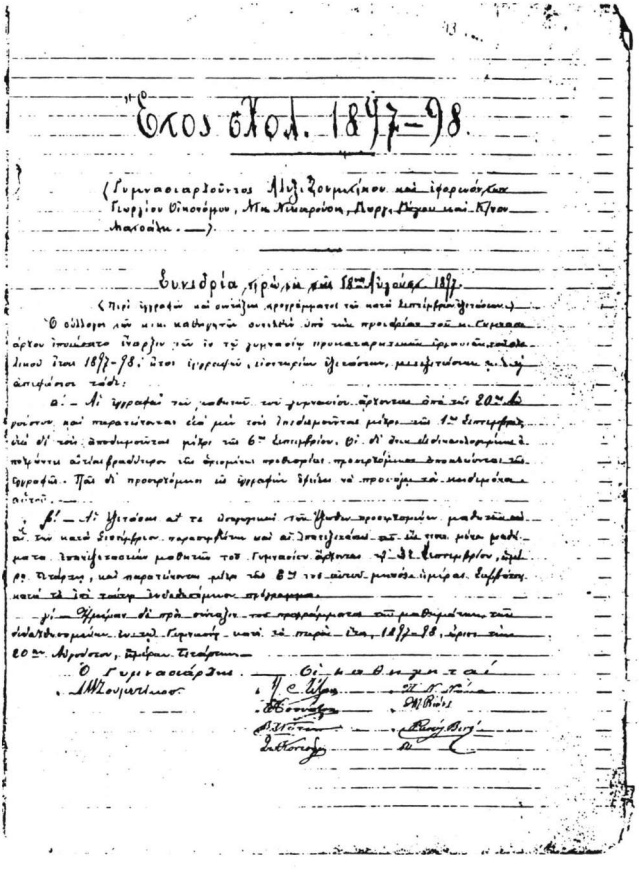

Έτος σχολ. 1897-98.

Συνεδρία πρώτη τής 18ης Σεπτεμβρίου 1897.

Σελίδα από τα «Πρακτικά Συνεδρίων του Συλλόγου Καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου», του σχολικού έτους 1897-1898 - «Περί εγγραφών και συντάξεως προγράμματος των κατά Σεπτέμβριον εξετάσεων» (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 24)

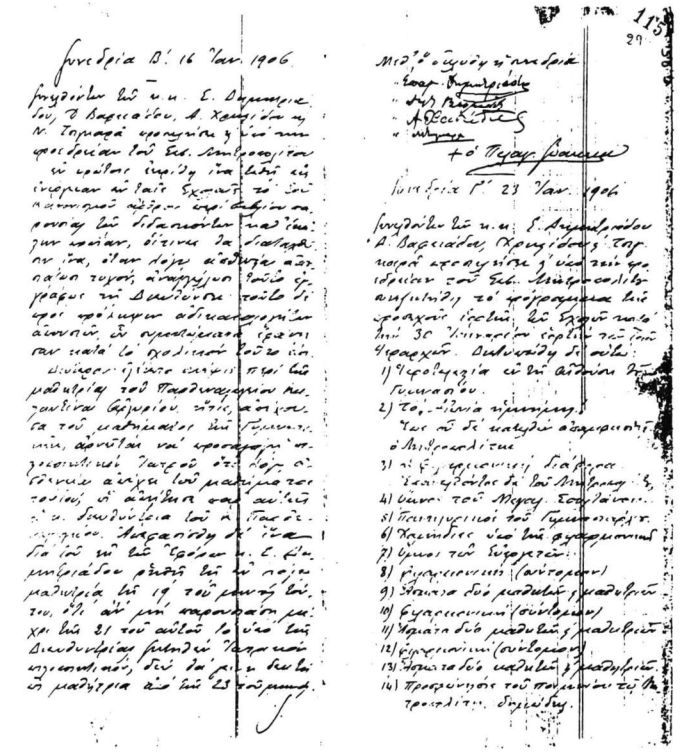

Σελίδες από τα «Πρακτικά Συνεδρίων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου» - Σχετικά με την έγκαιρη ενημέρωση για την απουσία των διδασκόντων λόγω ασθενείας και την προσκόμιση ιατρικού πιστοποιητικού από τη μαθήτρια του Παρθεναγωγείου Κωνσταντίνα Αργυρίου για την αποχή από τη Γυμναστική (αριστερά) και το πρόγραμμα της «Εορτής των Σχολών κατά την 30ή Ιανουαρίου, εορτήν των Τριών Ιεραρχών» (1906, ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 25)

6. ΒΙΒΛΙΑ «ΥΛΗΣ»

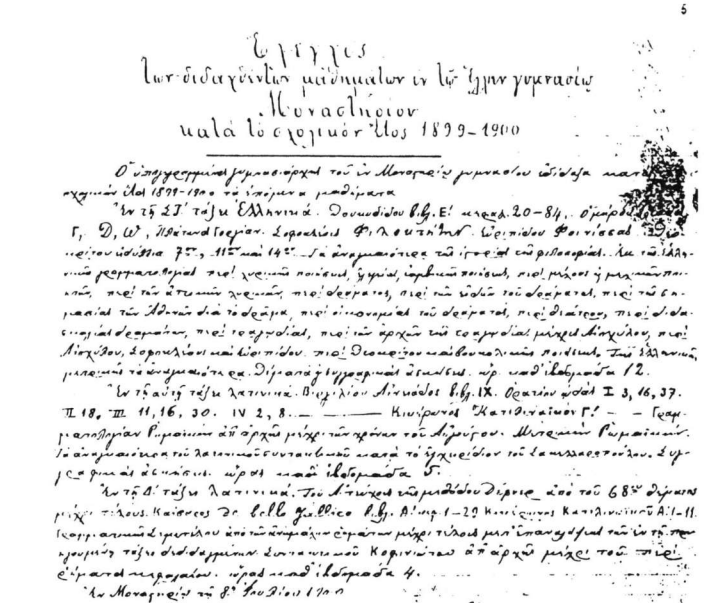

Σελίδα από το «Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου» με τα διδαχθέντα μαθήματα του Γυμνασιάρχη Αλεξάνδρου Ζουμετίκου, κατά το σχολικό έτος 1899-1900 (ΙΑΜ - ΑΜΠ, φάκ. 23)

Ἱερὰ Μονὴ Ὀρθοδόξου Ἑλλ. Κοινοβίου Μοναστηρίου, Καθηγηταί, Διδάσκαλοι & Μαθηταί.

Ἀριθμ.	Εἶδος Σχολῆς	Ἀριθμὸς Τάξεων	Ἀριθμὸς Διδασκόντων: Ἀρρένες	Ἀριθμὸς Διδασκόντων: Θήλυς	Ἀριθμὸς Διδασκομένων	Παρατηρήσεις
1	Γυμνάσιον	4	11		Ἐν ὅλοις τοῖς ἀναγραφεῖσι Γυμνασιακοῖς μαθηταὶ ἐντὸς τοῦ 2300 μαθηταὶ καὶ μαθήτριαι	Ἐν τοῖς Σχολείοις τούτοις οἱ καθηγηταὶ τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Κοινοῦ Σχολείου. Ἐν τῷ Διδασκαλείῳ τοῦτο εἶναι καὶ 6 καθηγηταὶ τοῦ Γυμνασίου. Ἐν τῷ Παρθεναγωγείῳ οἱ διδάσκοντες ἐκκλησιαστικοὶ εἰς τὴν καθηγηταὶ τοῦ Γυμνασίου
2	Σχολαρχεῖον	3				
3	Διδασκαλεῖον	2	5			
4	Μουσικὴ Κοινὴ Σχολή	5	8			
5	Δ. Δημοτ. Σχολὴ Κοσμοσύρου	4	3			
6	Ἀρρεταγωγεῖον Χρηστοῦ	3	1			
7	Ἀρρεταγωγεῖον Ἄρου	3	1			
8	Κεντρικὸν Παρθεταγωγεῖον	10	1	11		
9	Κεντρικὸν Νηπιαγωγεῖον	2		3		
10	Οἰκοτρόφιον Νηπιαγωγεῖον	3		2		
11	Νηπιαγωγεῖον Ἀθην. Σχολῆς	2		2		
12	" Χρηστοῦ	3		2		
13	" Νέας Σμύρνης	3		1		
14	" Λευκῶν Βρύσεων	3		2		
15	" Ἄρου	2		1		
16	" Πρασσέων Ἄρου	3		1		
17	" Κηπων	5		3		
	" Ὀδραγόρα	3		2		
	Ἀρρεταγωγεῖον Νέας Σμύρνης	3		2		

Σχολεῖα, διδάσκαλοι, μαθητές Μοναστηρίου (1912, ΙΑΜ–ΑΜΠ, φάκ. 37)

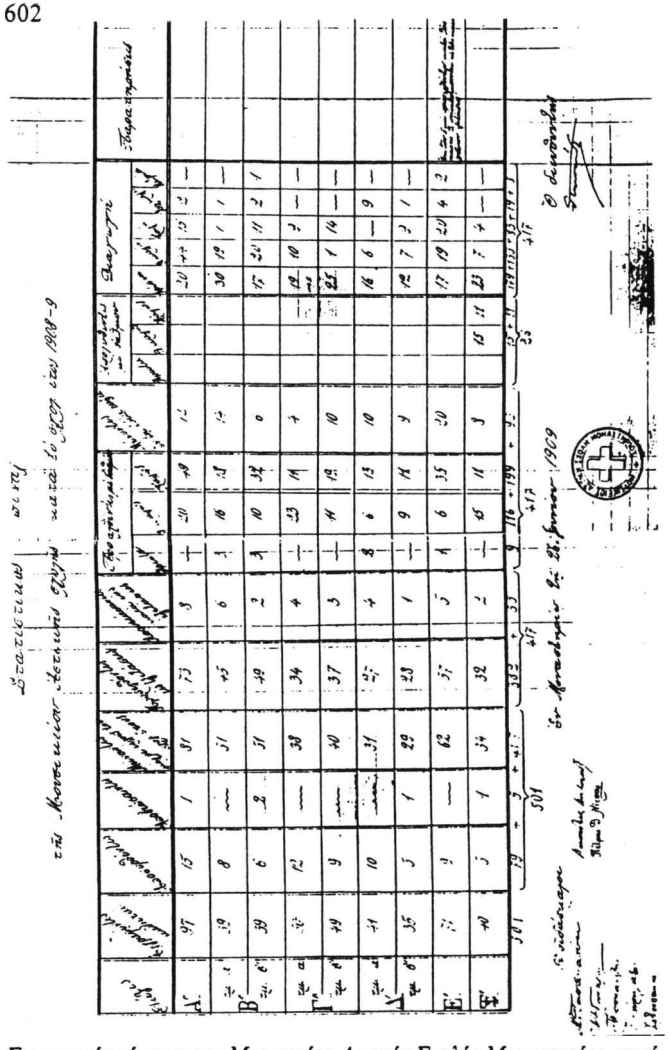

Στατιστικός πίνακας της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου, κατά το σχολικό έτος 1908-1909 (ΙΑΜ – ΑΜΠ. Φάκ. 27)

8. ΠΡΟΣΟΝΤΑ – ΜΙΣΘΟΣ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

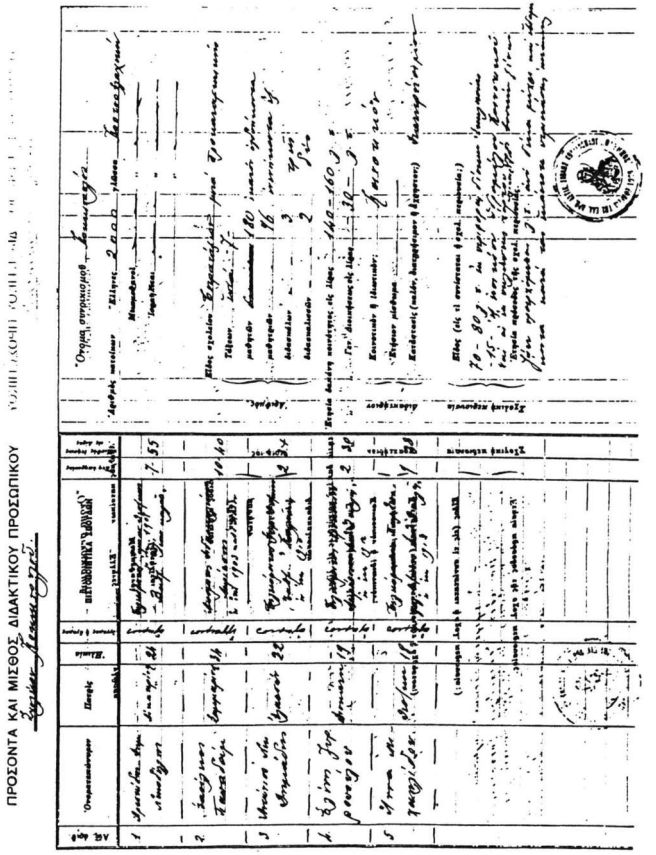

Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού Σχολείου Κοκκινοπλού - οικισμός, Σχολείο (τάξεις, μαθητές, δάσκαλοι, δαπάνες, περιουσία)
ΙΑΜ – ΓΔΜ, φάκ.58

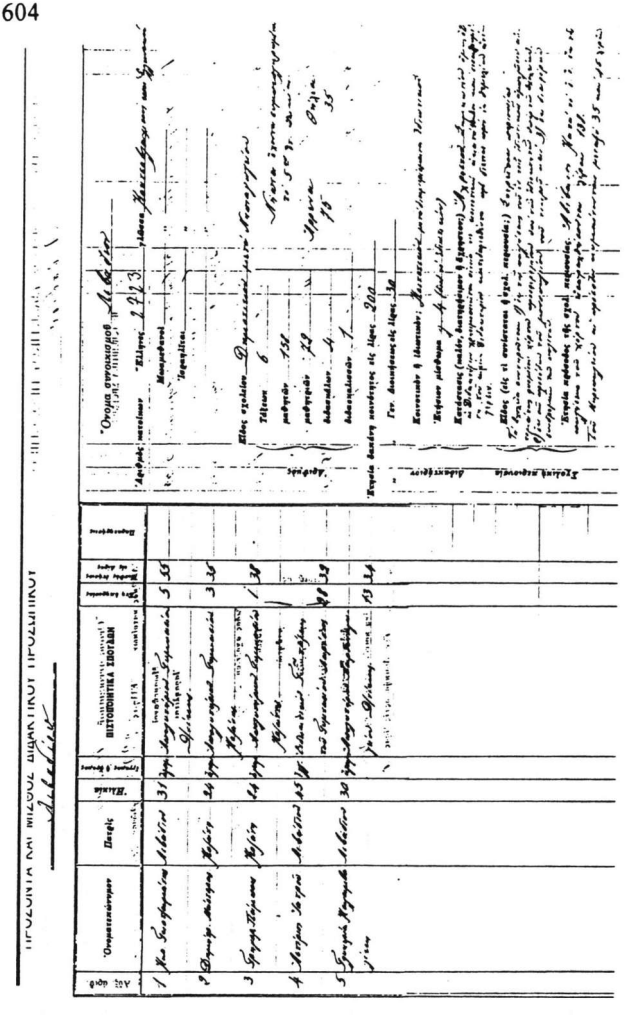

Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού Δημοτικού Σχολείου Λιβαδίου - οικισμός, Σχολείο (τάξεις, μαθητές, δάσκαλοι, δαπάνες, περιουσία)
ΙΑΜ – ΓΔΜ, φάκ.58

Περί του «ευτελούς μισθού» των δασκάλων του Λιβαδίου, του Κοκκανοπλού και άλλων κοινοτήτων (ΑΜΘ, φάκελος: Ιερές Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας: αρ. 4723, 29-11-1890)

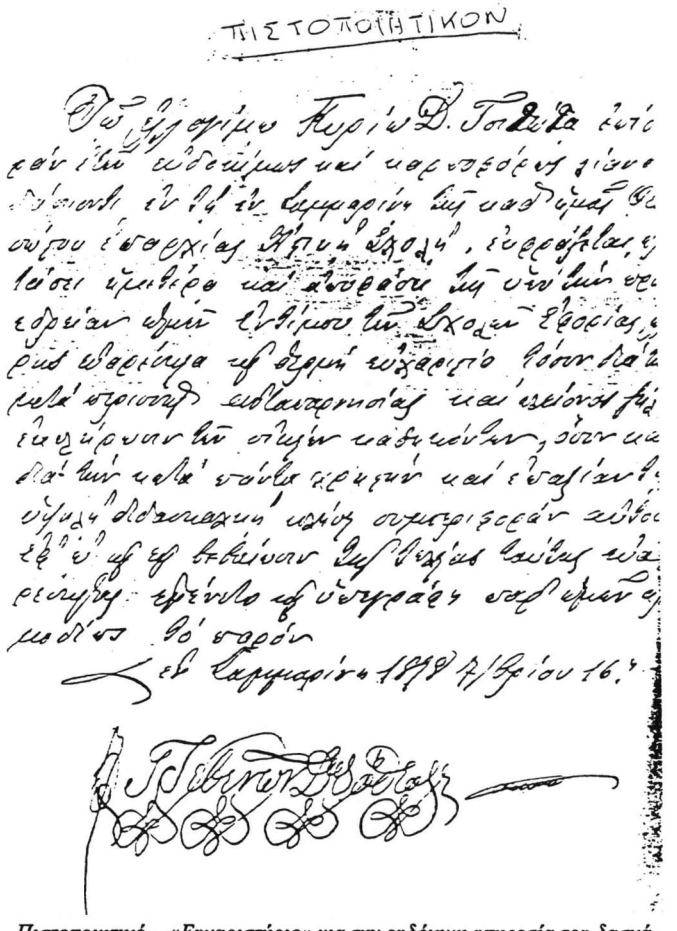

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Τῷ ἐξαίρετον Κυρίῳ Δ. Τσιτώτα ἐπι-
τετραμένῳ τὴν ἐν Σαμαρίνᾳ ἐπιστασίαν τῆς ἐν-
τεῦθεν ἐν τῇ ἐν Σαμαρίνᾳ ἡμετέρᾳ Ἀστικῇ Σχολῇ
αὐτοῦ ἐπιστασίας ἄριστα ἐξελθούσης, εὐχαριστίας ἕ-
νεκα ἐπαινετὸν καὶ ἀξιέπαινον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστασίας
ἐφαρμοσθείσης ἐπιτήδευσιν τῆς Σχολῆς ἐξόχως ἐπαι-
νοῦμεν καὶ ἐπιμαρτυροῦμεν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ὅστις κα-
τὰ πᾶν μὲν τὸ ἔργον ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιστασίαν ἐπ-
ιδείξατο ἀξιόλογον, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπιβραβεύομεν αὐτὸν
ἐξ ὧν ἐφ' ἑκάστου θεωρήσεως ἐπιδείξεις ἐπιμε-
λείας ἐφάνη ἐφ' ὑπηρεσίᾳ τῆς ἡμετέρας ἐπι-
μελείας τὸ πρόσον.

ἐν Σαμαρίνᾳ 1898 Ἀπριλίου 16.

Γ. Σιβιτανίδης

Πιστοποιητικό – «Ευχαριστήριο» για την ευδόκιμη υπηρεσία του δασκάλου Δ. Τσιτώτα στην Αστική Σχολή Σαμαρίνας (ΑΠΕ, 16-9-1898)

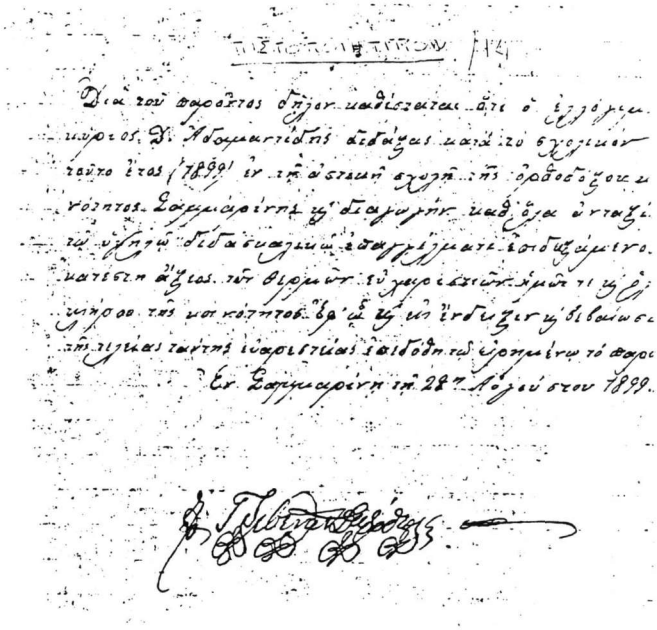

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Διὰ τοῦ παρόντος δηλοῦται ὅτι ὁ ἐγγράμματος Δ. Ἀδαμαντιάδης διδάσκων κατὰ τὸν ἐγκύκλιον τοῦτο ἔτος (1899) ἐν τῇ ἀστικῇ σχολῇ τῆς ὁμοδόξου κοινότητος Σαμαρίνης ἐξ ἀφορμῆς καθ' ὅλα ἀνταξίως τῶν ὑπηρεσιῶν διδασκαλικῶν ἐπιτελεσάντων ἐκτελεῖ τὴν ἄξιος τῶν θερμῶν εὐχαριστιῶν ἡμῶν τὴν ἐξ μέρους τῆς κοινότητος ἔκφρασιν ἐξ ἀφορμῆς ταύτης εὐαρεστήσεως διὰ τὸν ἐρρωμένον τὸ παρόν.

Ἐν Σαμαρίνῃ τῇ 28η Αὐγούστου 1899.

Ἐξ. Σαμαρίνης

Πιστοποιητικό – «Ευχαριστήριο» για την ευδόκιμη υπηρεσία του δασκάλου Δ. Αδαμαντίδη στην Αστική Σχολή Σαμαρίνας (ΑΠΕ, 28-8-1899)

Αριθ. πρωτ. 686

Πρὸς τὸν Κύριον Πρόεδρον
τῆς περὶ ἐπιδόσεως τῆς Ἑλλ. Γραμματείας καὶ
Παιδείας Ἐπιτροπῆς.—

Καλέσαν τὴν ἐπιτροπείαν ἐς μελέτην περὶ ὑμῶν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 510 καὶ ἀπὸ 12 Αὐγούστου τ. ἔ. ἐγγράφου μου περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων Σαμαρίνης καὶ ἐν γένει τῶν κατὰ τὸν Πίνδον βλαχοφώνων χωρίων, μεμβάνω τὴν τιμὴν ἵνα γνωρίσω ὑμῖν ὅτι, καθ' ἃς ἔχαμον ἐπιτροπείας παρὰ τῶν ἐπιτίμων κατοίκων ἐνταῦθα διδασκάλων Σαμαρίνης καὶ Ζερίζης καὶ ἄλλων ἐπιτίμων ἀντιπροσωπείων μου, αἱ ἐργασίαι ἐν ταῖς σχολαῖς ἐν γένει τῶν ἐν Πίνδῳ κοινοτήτων ἐξηκολούθησαν καθ' ὅλην τὴν παρελθοῦσαν θερινὴν ἐξαμηνίαν εὐκινήτως καὶ ἐπὶ ἀνοιχτόμετα αὐτῶν ὑπῆρχεν ἄριστα, ἰδίᾳ ἡνίκα ἀδιαλείπτως σχολὴν Σαμαρίνης χάριν τῆς τῶν ἀδύνατον πρόσωπον θέσεως καὶ τῶν καταβιβάσεως κόπων τοῦ μόνου καὶ τοῦ Πίνδου ἐπιφορτίσου ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡμετέρου διδασκάλου καὶ διευθυντοῦ αὐτῶν κ. Δ. Ζάλτα, ἅτινα καὶ ἦλθε ἐπιβεβαιῶν τὸ πρόσωπικὸν τῶν ἐν τῷ σχολῷ ταύτῃ ἐπιφορτίσεων διδασκάλων.—

Μετ' εὐχαριστήσεως δὲ παρατηροῦμεν ὑμῖν ὅτι καθ' ὅλον τὸ παρελθὸν θέρος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν ταῖς σχολαῖς Σαμαρίνης φοιτώντων μαθητῶν προέβαινεν ὁσημέραι αὐξανόμενος· ἐν ᾧ ὅλως τοὐναντίον παρατηρεῖται κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ἔτι δὲ εὐχάριστον ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ λαὸς ἤδη ἐνόησε τὸν δεινὸν σκοπὸν οὗ ἕνεκα ἐφροντίσθη διὰ τῶν ἐπιφορτίσεων αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας τῆς ἀνεκθετικοῦ πολιτικῆς.—

«Περί της καταστάσεως των σχολείων Σαμαρίνης και εν γένει των κατά τον Πίνδον βλαχοφώνων χωρίων» (ΑΠΕ, 16-2-1885)

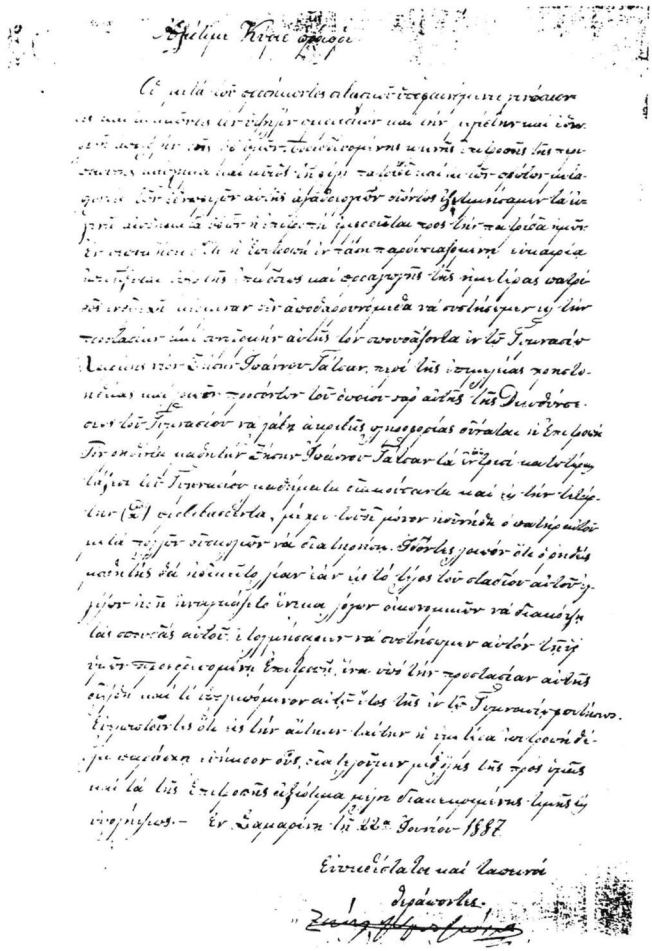

Ἐπίτροπε Κυρίε Πρόεδρε

Οἱ κάτοικοι τῶν σεισμοπλήκτων ἀλλοιωθέντων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Λαρίσης ἐπιστρέφοντες ἐκ τῶν ἀποδήμων εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν ἀναλαμβάνουσι τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐν τοῖς χωρίοις αὐτῶν καταστραφέντων οἰκιῶν καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὴν ἐποικοδομοῦσι τὰς οἰκίας αὐτῶν ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν ἀφαιρούμενοι τὴν ἀναγκαίαν ὑλικὴν ἐνίσχυσιν ἐκ τῶν ἐπιτροπῶν ἀποκαταστάσεως τῶν σεισμοπλήκτων χωρίων ἐξοικονομήσαντες τὰ ἐν τῷ ἐπιτροπῷ ὑπὸ τὴν ἐποικοδομοῦσ

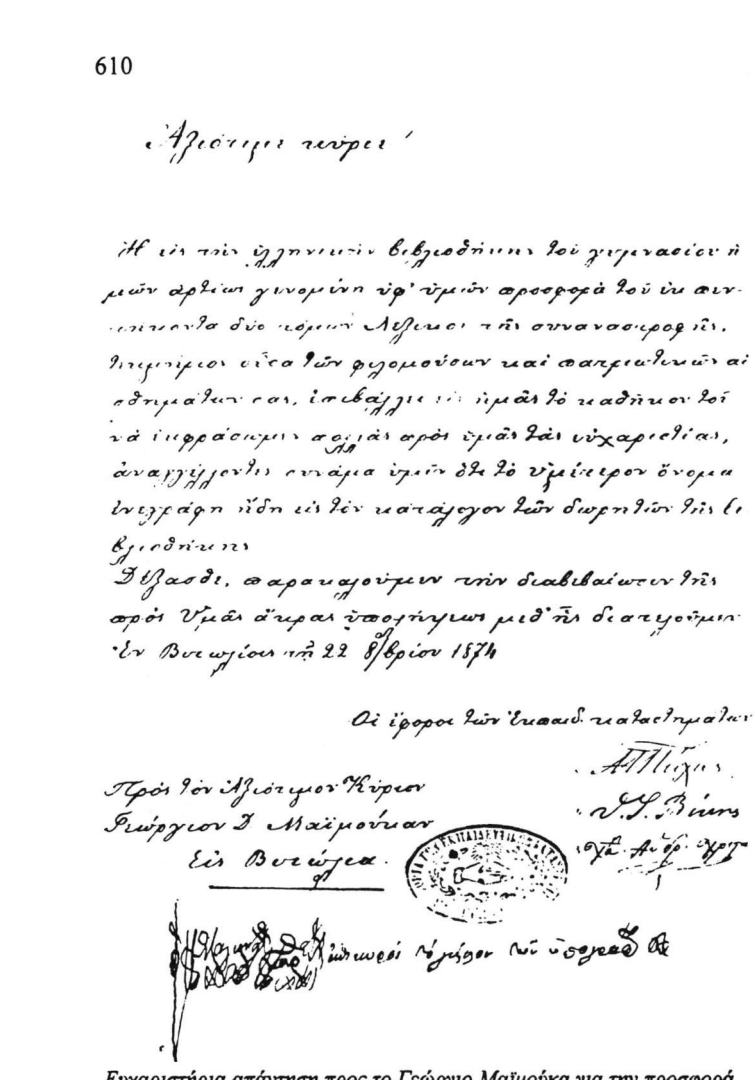

Ευχαριστήρια απάντηση προς το Γεώργιο Μαϊμούκα για την προσφορά βιβλίων προς τη βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Βιτωλίων και αναγγελία αναγραφής του ονόματός του στον κατάλογο των δωρητών

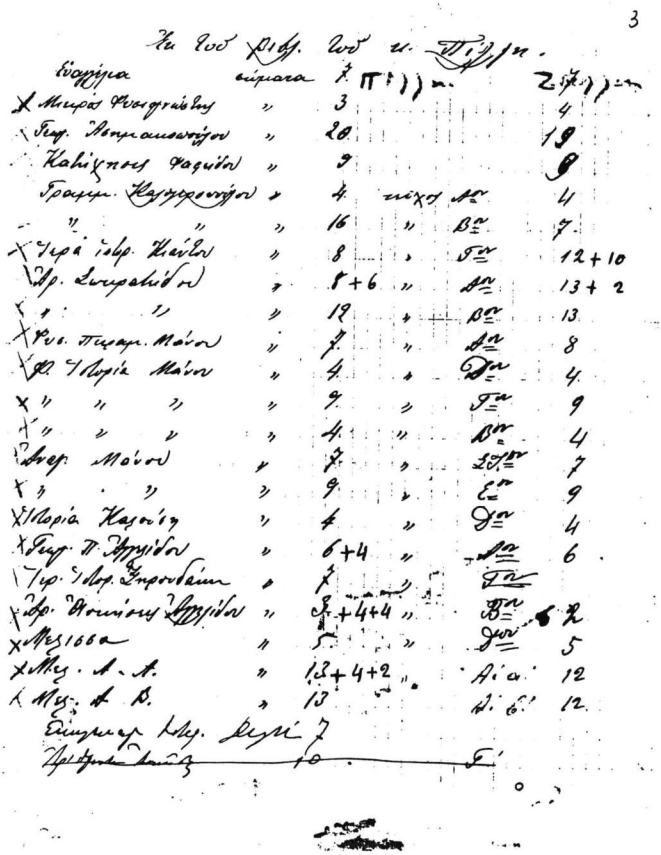

Κατάσταση με «παραγγελίες βιβλίων» από τα βιβλιοπωλεία Πίλλη και Ζάλλη στο Μοναστήρι (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 37)

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

—Η—
ΕΠΟΠΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
—ΤΗΣ—
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
Ἀρ. 2,

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΕΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩι
Τύποις Ἐμπορικοῦ Τυπογραφείου
1911

«Αλφαβητάριον» – Εκδότης: ΑΝ. Γ. Ζάλλης (Μοναστήρι 1911, Φλώρινα 1993 - Δημόσια Βιβλιοθήκη)

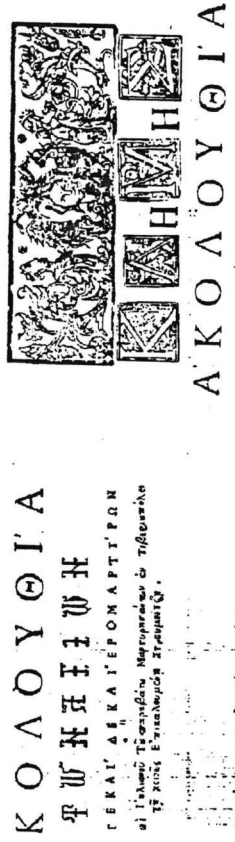

Τα εξώφυλλα της «Ακολουθίας των Αγίων Πέντε και Δέκα Ιερομαρτύρων των επί Ιουλιανού του Παραβάτου Μαρτυρησάντων...» και της «Ακολουθίας του εν Αγίοις Πατρός ημών Κλήμεντος Αρχιεπισκόπου Αχριδών» - Τυπογραφείο Μοσχόπολης: 1741, 1742

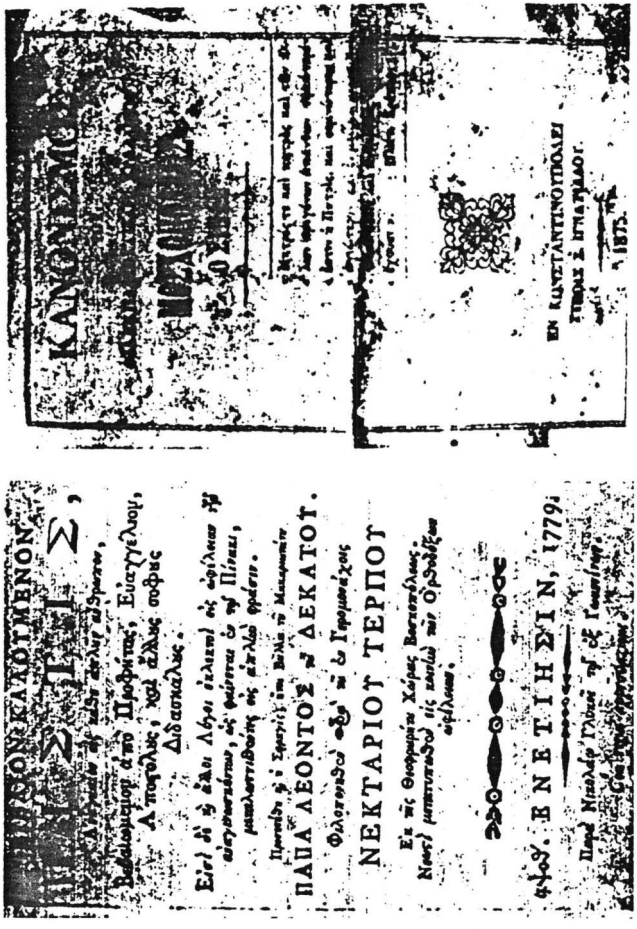

Τα εξώφυλλα του βιβλίου «Πίστις» του Νεκταρίου Τέρπου – Βενετία 1779 και του «Κανονισμού του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Μοσχόπολης ο Σίνας» – Κωνσταντινούπολη 1875

ΕΤΟΣ Β'. ΕΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩ, τῇ 14 Ἰανουαρίου 1912 ΑΡΙΘ. 79

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΚΑΝΡΩΝΕΤΑΙ

Ἐντὸς τοῦ Κράτους μετζήτια 2
Ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ φράγκα 10

Τηλεγραφική Διεύθυνις:
Journal „Phos" Monastir

Το Φως

ΔΙΓΕΑΙΑΙ καὶ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΣΥΜΦΩΝΙΑΝ

Ἐπιταγαὶ καὶ χρηματικὰ ἐντάλματα ἀποστέλλονται ἐπ' ὀνόματι τοῦ διαχειριστοῦ

Δὲν ἐπιστρέφονται τὰ πρὸς ἠμοσίευσιν ἀποστελλόμενα.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΣΑΒΒΑΤΟΝ

Ἰδιοκτήτης καὶ ὑπεύθυνος διευθυντὴς ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡ. ΝΩΤΗΣ

Η ΔΙΑΛΥΣΙΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΟΕΚΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΙ

Ἐπὶ τέλους, ὡς προεβλέπετο, διελύθη ἡ Βουλή. Ἡ κυβέρνησις θεωρήσασα ὡς ἦτταν αὐτῆς τὴν μὴ συγκέντρωσιν τῶν δύο τρίτων τῶν ψήφων τῆς Βουλῆς πέριξ τῆς προτάσεως περὶ τροποποιήσεως τοῦ 3ου ἄρθρου τοῦ Συντάγματος, ὅπερ ἐκανόνιζε τὸν τρόπον τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς, ἐζήτησε παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὴν ἄμεσον διάλυσιν τῆς τὸν πρὸς τὴν Ἰταλίαν πόλεμον, ὅστις ἐνδείκνυσι ἀναγκαιοτάτην τὴν ὕπαρξιν καὶ ἐργασίαν τῆς Βουλῆς, προέβη ὑπὸ τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις ὅπως σωθῇ ἐκ βεβαίου ναυαγίου, εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς.

Καὶ ἐὰν μὲν ἡ μέλλουσα νὰ ἐλθῇ μετὰ τινας μῆνας νέα Βουλὴ θὰ φέρῃ ἐν ἑαυτῇ τὸν χρωματισμὸν τῆς Ἑν. καὶ Προόδου ἐπικρατοῦντα, ἢ θὰ εἶνε καθαρῶς προϊὸν τῆς ἐλευθέρας συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, τοῦτο θὰ ἀποδείξουν ἐντὸς ὀλίγον τὰ πράγματα.

ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ „ΦΩΤΟΣ"

Ἀπὸ τὰ «Παράπονα»

Τραγουδάκι

Ὅσο τὰ μάτια μου σὲ βλέπουν
Καὶ μὲ τὸ νοῦ σ' ἀγρικῶ,
Πάντα γιὰ μένα θ' ἀπομείνῃς
Πλάσμα αἰθέριο, ἰδανικό.

Μπορεῖ νὰ κι' ἄλλον ν' ἀγαπήσῃς,
Ἀλλ' ὁ δικός μου πόχω γιὰ σέ
Μὲς 'ς τὴν καρδιά μου στερεωμένο
Ὦ, δὲ θὰ γκρεμιστῇ ποτέ!

Ὅσο τὸ στῆθός μου ἀνασκίνει
Κι' ἀνάγγιει μέσα μου ἡ ψυχή
Πάντα γιὰ σένα θ' ἀνεβαίνῃ
Σ' τὰ χείλη μου μιὰ προσευχή...

ΠΑΡΑΚΛΗΣΙΣ „ΦΩΤΟΣ"

Καὶ πάλιν τὸ τρίτον ἄκοντες καὶ μετὰ πολλῆς τῆς στενοχωρίας ἀποτεινόμεθα πρὸς τοὺς κ. κ συνδρομητὰς καὶ παρακαλοῦμεν αὐτοὺς θερμῶς ὅπως σπεύσωσι καὶ ἐμβάσωσι τὴν μικρὰν συνδρομήν των εἰς τὸ «Φῶς», ἐὰν θέλωσι νὰ διευκολύνωσι τὴν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι πορείαν αὐτοῦ.

Ὅσοι δὲ θέλουσι δύνανται νὰ καταβάλωσι τὴν συνδρομήν των εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἀντιπροσώπους, οἵτινες πάνυ εὐγενῶς προσφέρονται νὰ ἐξυπηρετήσωσι τὴν μικρὰν καὶ

Η εφημερίδα «Το Φως» Μοναστηρίου – φ. 79 / 14-1-1912

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ι. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α. ΣΧΟΛΕΙΑ – ΔΑΣΚΑΛΟΙ – ΜΑΘΗΤΕΣ

ΚΡΟΥΣΟΒΟ

Το Αρρεναγωγείο Κρουσόβου..... 549

Το Παρθεναγωγείο Κρουσόβου..... 549

ΓΚΟΠΕΣΙ

«Σχολαί Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Γκοπεσίου»..... 550

ΛΑΪΣΤΑ

Δάσκαλοι και μαθητές του Ελληνικού Σχολείου Λάϊστας (1907)..... 550

ΜΕΓΑΡΟΒΟ

Το Νηπιαγωγείο Μεγαρόβου..... 551

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου..... 552

Το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου..... 552

Η Αστική Σχολή Μοναστηρίου..... 553

Η Αστική Σχολή Μοναστηρίου..... 553

Η Μουσίκειος Αστική Σχολή Μοναστηρίου..... 554

Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου..... 554

Δασκάλες Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1908)..... 555

Δασκάλες Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1910)..... 555

Τελειόφοιτες Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1902) – Στη μέση η Διευθύντρια Σαπφώ Θείου..... 556

Απόφοιτες δασκάλες του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1906)..... 557

Τελειόφοιτες δασκάλες του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου (1910). Στο κέντρο διακρίνεται η δασκάλα τους Έλενα Βενιζέλου..... 557

Μοναστηριώτισσες δασκάλες (1895)..... 558

Το Κεντρικό Νηπιαγωγείο Μοναστηρίου..... 559

Το Κεντρικό Νηπιαγωγείο Μοναστηρίου..... 559

ΜΠΛΑΤΣΙ

Το Θωμαΐδειο Αρρεναγωγείο Μπλατσίου..... 560

Το Μουσίκειο Παρθεναγωγείο Μπλατσίου..... 560

Δάσκαλοι και μαθητές στο Μπλάτσι (1908)..... 561
Δασκάλες και μαθήτριες στο Μπλάτσι (1909)..... 561
ΝΙΖΟΠΟΛΗ
Το Σχολείο Νιζόπολης..... 562
Το Σχολείο και η Εκκλησία Νιζόπολης..... 562
ΠΙΣΟΔΕΡΙ
Ο δάσκαλος Δάνης (αριστερά) και ο καθηγητής της μουσικής Πέτρος Λαζαρίδης με μαθητές τους στο Πισοδέρι (1910)..... 563
Η Μοδέστειος Σχολή Θηλέων Πισοδερίου..... 563
Η Μοδέστειος Σχολή Θηλέων Πισοδερίου..... 564
ΣΑΜΑΡΙΝΑ
Κάτοικοι και μαθητές κατά την επίσκεψη του Αιμιλιανού στη Σαμαρίνα (1910)..... 565
ΦΟΥΡΚΑ
Το Ελληνικό Σχολείο Φούρκας..... 565

Β. ΣΧΟΛΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΛΛΟΓΟΙ

ΚΟΡΙΤΣΑ
Δάσκαλοι με τελειόφοιτους μαθητές του Μπαγκείου Γυμνασίου Κοριτσάς σε περίπατο (1905)..... 566
Ο καθηγητής της μουσικής Πέτρος Λαζαρίδης με μαθήτριες - την ορχήστρα του Παρθεναγωγείου Κοριτσάς (1911)..... 566
ΚΡΟΥΣΟΒΟ
Θεατρική παράσταση στο Κρούσοβο – «Η Γκόλφω» (1909)..... 567
Θεατρική παράσταση στο Κρούσοβο – «Γερω-Μαρτέν» (1910)..... 567
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ
Γυμναστικές επιδείξεις του Παρθεναγωγείου Μοναστηρίου..... 568
Γυμναστική στα Ελληνικά Σχολεία Μοναστηρίου..... 568
Γυμναστικές επιδείξεις του Ελληνικού Σχολείου Μοναστηρίου..... 569
Γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου..... 569
Σχολική γιορτή – γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου..... 570
Σχολική γιορτή – γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου..... 570
Σχολική γιορτή σε σχολείο του Μοναστηρίου..... 571
Δασκάλες σχολείων Μοναστηρίου σε περίπατο..... 571
Μαθητές σχολείων Μοναστηρίου σε θρησκευτική τελετή προς τιμή των ευεργετών Αδελφών Δημητρίου..... 572

Μαθητές σχολείων Μοναστηρίου σε θρησκευτική τελετή προς τιμή των ευεργετών Αδελφών Δημητρίου 572
Μαθητές και δάσκαλοι στον «Αγιασμό εν Χριστοφόρω» Μοναστηρίου 573
Η μπάντα του Μοναστηρίου – όπου και μαθητές Γυμνασίου – που πήρε μέρος στους Α΄ Ολυμπιακούς Αγώνες (1896) 573
Ο Γυμναστικός Σύλλογος του Μοναστηρίου 574
Ο Μουσικός Σύλλογος του Μοναστηρίου 574
Ο Σύλλογος των Φιλομούσων του Μοναστηρίου 575
Σωματείο Απόρων Κορασίδων Μοναστηρίου «Η Εργάνη Αθηνά» 575
ΤΥΡΝΟΒΟ - ΜΕΓΑΡΟΒΟ
Μαθητές του σχολείου Τυρνόβου σε τοπική γιορτή 576
Δάσκαλοι και μαθητές των σχολείων Τυρνόβου και Μεγαρόβου σε περίπατο 576

II. ΧΑΡΤΕΣ

Διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας 577
Διοικητική διαίρεση της Δυτικής Μακεδονίας (Βιλαέτι Μοναστηρίου) κατά σαντζάκια και καζάδες 578
Χάρτης των χριστιανικών σχολείων στο Βιλαέτι Μοναστηρίου, όπου υπερέχουν τα ελληνικά σχολεία 579
Χάρτης της Δυτικής Μακεδονίας – Βιλαέτι Μοναστηρίου 580
Η γεωγραφία των αρωμουνικών κοινοτήτων στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας – Βιλαέτι Μοναστηρίου 581

III. ΠΙΝΑΚΕΣ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Πίνακας 1: Τα χριστιανικά σχολεία στο Βιλαέτι Μοναστηρίου 582
Πίνακας 2: Τα χριστιανικά σχολεία στη Μακεδονία 583
Διάγραμμα Εκπαιδευτικών Κέντρων των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία (Βιλαέτι Μοναστηρίου) κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας 584

IV. ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΝΤΥΠΑ

1. ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ
Απολυτήριο Παρθεναγωγίου Βιτωλίων (Μοναστηρίου) της Σεβαστής Νικολάου (1897) 585

Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου του Στέφανου Μεγδανόπουλου (1905)..... 586
Απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου Μοναστηρίου του Αναστασίου Σιούκα (1911)..... 587
Ενδεικτικό της Αα΄ τάξης του Ελληνικού Σχολείου (Σχολαρχείου) Μοναστηρίου του Θεοδώρου Λιάσκου (1912)..... 588
Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κοριτσάς της Λευκοθέας Τσούπτση (1916)..... 589
Ενδεικτικό της Ε΄ τάξης του Ελληνικού Αστικού Σχολείου Λιβαδίου (του Ολύμπου) της Καλλιόπης Συλιππίδου (1906)..... 590
Απολυτήριο (Απολυτικόν) της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων του Φουρκιώτη Γεωργίου Μπιάλα..... 591
2. ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ
Σφραγίδες: Κλεισούρας, Κοκκινοπλού, Κοριτσάς, Λιβαδίου και Μεγαρόβου..... 592
Σφραγίδες: Μοναστηρίου (Βιτωλίων), Σαμαρίνας και Τυρνόβου..... 593
3. ΜΑΘΗΤΟΛΟΓΙΑ
Σελίδα από το Μαθητολόγιο του Γυμνασίου Μοναστηρίου, του σχολικού έτους 1911-1912 (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 22)..... 594
4. ΓΕΝΙΚΟΙ ΕΛΕΓΧΟΙ
Σελίδα από το «Γενικό Έλεγχο του Γυμνασίου Μοναστηρίου», του σχολικού έτους 1876-1877 (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας – ΑΜΠ, φάκ. 16) 595
Σελίδα από τους «Γενικούς Ελέγχους της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου», του σχολικού έτους 1909-1910 (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 27)..... 596
Πρόχειρο «*έγγραφο βαθμολογίας και υπολογισμού μέσων όρων μαθητών*» καθηγητή σε σχολείο Μοναστηρίου (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 37)..... 597
5. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ
Σελίδα από τα «Πρακτικά Συνεδρίων του Συλλόγου Καθηγητών του Γυμνασίου Μοναστηρίου», του σχολικού έτους 1897-1898 - «*Περί εγγραφών και συντάξεως προγράμματος των κατά Σεπτέμβριον εξετάσεων*» (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 24)..... 598
Σελίδες από τα «Πρακτικά Συνεδρίων της Εφορίας των Σχολών Κοινότητας Μοναστηρίου» - Σχετικά με την έγκαιρη ενημέρωση για την απουσία των διδασκόντων λόγω ασθενείας και την προσκόμιση ιατρικού πιστοποιητικού από τη μαθήτρια του Παρθεναγωγείου Κωνσταντίνα Αργυρίου για την αποχή από τη

Γυμναστική (αριστερά) και το πρόγραμμα της «*εορτής των Σχολών κατά την 30ή Ιανουαρίου εορτήν των Τριών Ιεραρχών*» (1906, ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 25)..... 599

6. ΒΙΒΛΙΑ «ΥΛΗΣ»

Σελίδα από το «Βιβλίο ύλης του Γυμνασίου Μοναστηρίου» με τα διδαχθέντα μαθήματα του Γυμνασιάρχη Αλεξάνδρου Ζουμετίκου, κατά το σχολικό έτος 1899-1900 (ΙΑΜ- ΑΜΠ, φάκ. 23)..... 600

7. ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ - ΣΤΑΤΙΣΙΚΑ

Σχολεία, δάσκαλοι, μαθητές Μοναστηρίου (1912, ΙΑΜ –ΑΜΠ, φάκ. 37)..... 601

Στατιστικός πίνακας της Μουσικείου Αστικής Σχολής Μοναστηρίου, κατά το σχολικό έτος 1908-1909 (ΙΑΜ – ΑΜΠ. Φάκ. 27)..... 602

8. ΠΡΟΣΟΝΤΑ – ΜΙΣΘΟΙ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού Σχολείου Κοκκινοπλού - οικισμός, Σχολείο (τάξεις, μαθητές, δάσκαλοι, δαπάνες, περιουσία), ΙΑΜ – ΓΔΜ, φάκ.58..... 603

Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού Δημοτικού Σχολείου Λιβαδίου - οικισμός, Σχολείο (τάξεις, μαθητές, δάσκαλοι, δαπάνες, περιουσία), ΙΑΜ – ΓΔΜ, φάκ.58..... 604

Περί του «*ευτελούς μισθού*» των δασκάλων του Λιβαδίου, του Κοκκινοπλού και άλλων κοινοτήτων (ΑΜΘ, φάκελος: Ιερές Μητροπόλεις – Επισκοπή Πέτρας: αρ. 4723, 29-11-1890)..... 605

9. ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΑ- «ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ»

Πιστοποιητικό – «*Ευχαριστήριο*» για την ευδόκιμη υπηρεσία του δασκάλου Δ. Τσιτώτα στην Αστική Σχολή Σαμαρίνας (ΑΠΕ, 16-9-1898)..... 606

Πιστοποιητικό – «*Ευχαριστήριο*» για την ευδόκιμη υπηρεσία του δασκάλου Δ. Αδαμαντίδη στην Αστική Σχολή Σαμαρίνας (ΑΠΕ, 28-8-1899)..... 607

10. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΧΟΛΕΙΩΝ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ

«*Περί της καταστάσεως των σχολείων Σαμαρίνης και εν γένει των κατά τον Πίνδον βλαχοφώνων χωρίων*» (ΑΠΕ, 16-2-1885)..... 608

Έκκληση των Σαμαριναίων προς την «Επιτροπήν προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» για οικονομική ενίσχυση των σπουδών του μαθητή Ζήση Γάτσα στο Γυμνάσιο Λάρισας (ΑΠΕ, 22-6-1887)..... 609

Ευχαριστήρια απάντηση προς το Γεώργιο Μαϊμούκα για την προσφορά βιβλίων προς τη βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Βιτωλίων και αναγγελία αναγραφής του ονόματός του στον κατάλογο των δωρητών... 610

11. ΒΙΒΛΙΑ, ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΕΣ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Κατάσταση με «*παραγγελίες βιβλίων*» από τα βιβλιοπωλεία Πίλλη και Ζάλλη στο Μοναστήρι (ΙΑΜ – ΑΜΠ, φάκ. 37)..... 611

«*Αλφαβητάριον*» – Εκδότης: ΑΝ. Γ. Ζάλλης (Μοναστήρι 1911, Φλώρινα 1993 - Δημόσια Βιβλιοθήκη)..... 612

Τα εξώφυλλα της «*Ακολουθίας των Αγίων Πέντε και Δέκα Ιερομαρτύρων των επί Ιουλιανού του Παραβάτου Μαρτυρησάντων...*» και της «*Ακολουθίας του εν Αγίοις Πατρός ημών Κλήμεντος Αρχιεπισκόπου Αχριδών*» - Τυπογραφείο Μοσχόπολης: 1741, 1742..... 613

Τα εξώφυλλα του βιβλίου «*Πίστις*» του Νεκταρίου Τέρπου – Βενετία 1779 και του «*Κανονισμού του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Μοσχόπολης ο Σίνας*» - Κωνσταντινούπολη 1875..... 614

Η εφημερίδα «*Το Φως*» Μοναστηρίου – αρ. 79 / 14-1-1912..... 615